

Mekânın Yörüngesi

Cilt 17 • Sayı 47 • Yıl 2025

ADAMOR
TOPLUM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

KENT
ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

INSTITUTE
OF URBAN
STUDIES

Leyla Alkan (Gazi Üniversitesi), Alim Arlı (Marmara Üniversitesi), Ahmet Kemal Bayram (Marmara Üniversitesi), Zeynep Yılmaz Bayram (Karadeniz Teknik Üniversitesi), Hasan Bozgeyikli (Selçuk Üniversitesi), Funda şenol, Tayfun Çınar (Ankara Üniversitesi), Didem Danış (Galatasaray Üniversitesi), Neslihan Demirtaş-Milz (İzmir Ekonomi Üniversitesi), şebnem Gökçen (Dokuz Eylül Üniversitesi), H.İbrahim Düzenli (Samsun Üniversitesi), Michael Goldman (Minnesota Üniversitesi), Kemal Görmez (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Fuat Güllüpınar (Anadolu Üniversitesi), Berin Gür (TED Üniversitesi), Murat Güvenç (Kadir Has Üniversitesi), şükrü Karatepe (TCCB), Filiz Kartal (Ankara Üniversitesi), Ayşe Çolpan Yıldız (AYBÜ), Serap Kayasü (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Ruşen Keleş (Ankara Üniversitesi), Emine Köseoğlu (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi), Tuna Kuyucu (Boğaziçi Üniversitesi), Faranak Miraftap (Illinois Üniversitesi), Göktuğ Morçöl (Pennsylvania State University), Hakan Olgun (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), şebnem Önal Hoşkara (Doğu Akdeniz Üniversitesi), Tuncay Önder (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Metin Sözen (Çeköl Vakfı), Yusuf şahin (Aksaray Üniversitesi), Metin şenbil (Gazi Üniversitesi), Tarık şengöl (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Yıldırım şentürk (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi), Uğur Tanyeli (İstinye Üniversitesi), İlhan Tekeli (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Korkut Tuna (İstanbul Ticaret Üniversitesi), Mehmet Tunçer (Çankaya Üniversitesi), Aysu Uğurlar (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Sutay Yavuz (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Sevgi Zengin (Niğde Üniversitesi)

*Soyadına göre alfabetik sırada In alphabetical order

Yayın Türü Publication Type: Üç Aylık, Yaygın Süreli Yayın * **Yayın Dili** Publication Language: Türkçe-İngilizce

Kapak Tasarım: Büşra Özkan

Kapak Görseli: Çorum Binevler Konut Yerleşkesi, Behruz Çinici, Altuğ Çinici

Baskı/Yayın Tarihi: Mart/March 2025

Yönetim Adresi (İletişim Correspondence)

Nasuh Akar Mahallesi, Türkocağı Cad. Prof. Dr. Osman Turan Sokak, No: 4/2, Çankaya/ANKARA

Tel: 0312 285 53 59 / Faks: 0312 285 53 99 Gsm: 0543 285 53 59

Web: www.idealkentdergisi.com E-posta: idealkent@gmail.com / bilgi@idealkentdergisi.com

idealkent (Kent Araştırmaları Dergisi) TUBİTAK ULAKBİM TR Dizin, ISI ve EBSCO tarafından indekslenmektedir.

idealkent, yılda dört sayı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. © Yayımlanan yazıların telif hakları idealkent'e aittir, yayımcının izni alınmadan yazıların tümü, bir kısmı ya da bölümleri çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

İçindekiler / Table Of Contents

6-7 Takdim/Editorial

Makaleler/Articles

Araştırma Makalesi/Research Article

8-30 **Hane-Konut Eşleşmesindeki Uyumsuzluklar Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Türkiye Örneği**

An Empirical Investigation on Household-Housing Mismatch: The Turkish Case

Esma Aksoy Khurami, Ö. Burcu Özdemir Sarı

31-61 **Çorum Binevler Kooperatifinin Dönüşümü**

Transformation of Çorum Binevler Housing Cooperative

İdris Can İrız, M. Şehadet Karatoprak

62-88 **Geleneksel Yapım Yöntemleri Işığında Sürdürülebilir Yenilikçi Yapı Malzemelerinin Analizi**

Analysis of Sustainable Innovative Building Materials in Light of Traditional Construction Methods

Gökhan Genç

89-113 **Karadeniz Bölgesi Bedestenlerinin Plan Özelliklerinin Arşın Grid ve Quadratur Sistemi ile Analizi**

Analysis of the Plan Characteristics of the Bedestens in The Black Sea Region with Arşın Grid And Quadrature System

Funda Gençer

114-149 **Ankara'nın 1950-1980 Dönemi Sosyal Doku Haritası ve Pastane Mekânları**

An Analysis of Ankara's Social Life Pattern and Pastry Shop Spaces During The 1950-1980 Period

Zeynep Gökaydın Yenel, Betül Bilge Özdamar

150-176 **Ankara'nın Kentleşme Süreci İçinde Kent ve Beslenme Kültürü İlişkisi**

The Relationship Between City and Nutrition Culture in Ankara's Urbanization Process

Makbule Uysal, Güzde Tekin

177-210 **Türkiye'de Akıllı Kent Uygulamalarının İyileştirilmesi: SWOT-SWARA Metodolojisiyle Bir Değerlendirme**

Defining Improving Smart City Applications in Turkey: An Evaluation with SWOT-SWARA Methodology

Rukiye Gizem Öztaş Karlı

211-236 Covid-19 Salgınında Risk Algısı Bağlamında Seyahat Amacı ve Kentsel Ulaştırma Tür Tercihi Sebebi İlişkisi: Tekirdağ, Süleymanpaşa Örneği
Relationship Between Trip Purpose and Transportation Mode Choice Reason in Covid-19 Risk Perception: Tekirdağ, Süleymanpaşa Case
Sahra Başyazgan Mert, Mustafa Sinan Yardım

237-259 Murray Bookchin'in Ekolojik Liberteryenizmi
Murray Bookchin's Ecological Libertarianism
Mehmet Kocaoğlu

260-289 Letonya'da Yerel Yönetimlerin İdari ve Mali Yapısı
Administrative and Fiscal Architecture of Latvian Local Governments
Mustafa Çelen, Serdar Yılmaz

290-311 Sosyal Belediyecilik Anlayışı Bağlamında Sokak Hayvanları ve Güncel Tartışmalar
Stray Animals and Current Debates in the Context of the Understanding of Social Municipalism
Nahit Bek

312-341 Kentsel Mekân Algısında Sesin Etkisi, Görme Engelli Bireyler İçin Destek Teknolojileri
The Effect of Sound on Space Perception in Urban Space Support Technologies for Visually Impaired People
İrem Dinçler, Ebru Güller

Derleme Makale/Review Article

342-373 Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentsel Gelişme ve Dönüşüm İçin Arazi Düzenleme Modelleri: Tanzanya'da Alternatif Modellerin Uygulanabilirliği
Land Readjustment Models for Urban Development And Transformation In Developing Countries: The Applicability Of Alternative Models In Tanzania
Amani Uisso, Harun Tanrıvermiş

Kitap İncelemesi/Book Review

374-381 Osmanlı Payitahtı Edirne
The Ottoman Capital Edirne
Gülcan Minsolmaz

382-389 Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi
The Right to the City: The Struggle for Social Justice and Public Space
Recep Baydemir

390-48 Yazarlara Notlar / Notes to Authors

47. Sayı Hakemleri*

Aysu Uğurlar, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Aysun Yılmaztürk, Balıkesir Üniversitesi
Batuhan Öztürk, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Berk Kesim, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Büşra Durmaz, KU Leuven Institute for Mobility (LIM)
Cihan Erçetin, KU Leuven Institute for Mobility (LIM)
Emrah Akdamar, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Esra Keskin, Ankara Üniversitesi
Fulya Üstün Demirkaya, Karadeniz Teknik Üniversitesi
İbrahim Attila Acar, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Mert Akay, TU Delft Üniversitesi
Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi
Mücahit Muslu, Kastamonu Üniversitesi
Narmin Aghayeva, Karabük Üniversitesi
Nezihat Köşklük Kaya, Dokuz Eylül Üniversitesi
Nilüfer Yöney, University of Central Florida
Onur Alişan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Serap Gül Kır, Hitit Üniversitesi
Serkan Köybaşı, Bahçeşehir Üniversitesi
Tanyel Ecerel, Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi
Tuncay Önder, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

*Hakemlerimize teşekkür ederiz.

Takdim

Kentleşme, insanlık tarihinin yalnızca fiziksel çevreye yönelik değil; aynı zamanda toplumsal yapılar, kültürel pratikler ve yönetim biçimleri üzerindeki etkilerini de kapsayan en dinamik dönüşüm süreçlerinden biridir. Bu bağlamda kent çalışmaları, sadece mimarlık ya da şehircilik alanlarının değil; sosyoloji, kamu yönetimi, çevre çalışmaları ve kültürel analiz gibi pek çok disiplinin buluşma noktası haline gelmiştir. Elinizdeki bu özel sayıda da bu çokdisiplinli yaklaşıma sadık kalınarak Türkiye'nin ve dünyanın farklı bölgelerinden kentleşmeye dair özgün konulara temas eden makaleler bir araya getirilmiştir.

Sayının ilk bölümünü oluşturan **araştırma makaleleri**, kentleşmenin fiziksel, sosyal ve yönetsel boyutlarına ışık tutmaktadır. Esmâ Aksoy Khurami ve Ö. Burcu Özdemir Sarı'nın "*Hane-Konut Eşleşmesindeki Uyumsuzluklar Üzerine Ampirik Bir İnceleme*" başlıklı çalışması, Türkiye'de konut kullanım yoğunluğu üzerinden önemli veriler sunarken; İdris Can İrız ve M. Şehadet Karatoprak, Çorum Binevler Kooperatifi örneğinde bir konut alanının morfolojik dönüşümünü ele almıştır. Gökhan Genç'in geleneksel ve yenilikçi yapı malzemelerini karşılaştırmalı analiz ettiği çalışması ise sürdürülebilir yapı anlayışına katkı sunmaktadır.

Funda Genç'er'in Karadeniz bölgesindeki bedesten yapılarının geometrik analizine dair incelemesi, tarihsel yapıların plan prensiplerine ışık tutarken; Zeynep Gökaydın Yenil ve Betül Bilge Özdamar'ın Ankara'nın pastane mekânları üzerinden 1950-1980 sosyal dokusunu haritalandıran çalışması, kent belleği ve kullanıcı etkileşimi ilişkisini irdelemektedir. Makbule Uysal ve Gözde Tekin'in Ankara'nın kentleşme süreci ile beslenme kültürü arasındaki ilişkiyi inceledikleri makaleleri, kültürel süreklilik ve dönüşüm üzerine özgün bir katkı sunmaktadır.

Rukiye Gizem Öztaş Karlı'nın SWOT-SWARA yöntemleriyle Türkiye'deki akıllı kent uygulamalarını değerlendirdiği çalışması, kent teknolojileri açısından stratejik bir bakış sunarken; Sahra Başyazgan Mert ve Mustafa Sinan Yardım'ın Covid-19 sürecinde kent içi ulaşım tercihlerini ele aldığı araştırma, pandemi sonrası kent deneyiminin nasıl dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Mehmet Kocaoğlu'nun Murray Bookchin'in ekolojik liberteryenizmi üzerine yaptığı analiz ise ekolojik siyaset teorisi açısından önemli bir kuramsal katkıdır.

Letonya örneği üzerinden Mustafa Çelen ve Serdar Yılmaz'ın gerçekleştirdiği yerel yönetimlerin idari ve mali yapısına dair karşılaştırmalı analiz, farklı ülkelerde kent yönetimi uygulamalarını kıyaslama imkânı sunarken; Nahit Bek'in

sosyal belediyeçilik ekseninde sokak hayvanlarına yönelik güncel tartışmaları ele aldığı çalışması, kentsel yaşamda hak temelli yaklaşımı merkezine almaktadır. İrem Dinçler ve Ebru Güller'in görme engelli bireyler özelinde sesin mekânsal algıya etkisini inceledikleri çalışma ise kapsayıcı kent anlayışının destek teknolojileriyle nasıl bütünleştiğine dair önemli bir örnektir.

Sayının derleme makalesi olarak yer alan Amani Uisso ve Harun Tanrıvermiş imzalı *"Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentsel Gelişme ve Dönüşüm İçin Arazi Düzenleme Modelleri"* başlıklı kapsamlı çalışma, Tanzanya özelinde arazi düzenleme modellerinin uygulanabilirliğini tartışarak gelişmekte olan ülkelere yönelik stratejilere katkıda bulunmaktadır.

Ayrıca bu sayıda yer alan kitap incelemeleri, kent tarihine ve kent hakkı perspektifine dair düşünsel bir zemin oluşturmaktadır. Gülcan Minsolmaz'ın *"Osmanlı Payitahtı Edirne"* adlı esere dair değerlendirmesi, tarihsel kent mekanlarını anlamada kaynak niteliği taşıırken; Recep Baydemir'in *"Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi"* kitabına dair eleştirisi, kentsel hak mücadelesinin teorik ve pratik boyutlarını güncel tartışmalarla ilişkilendirmektedir.

Bu bağlamda, elinizdeki sayı; kent çalışmalarına farklı ölçeklerde, disiplinlerde ve tematik açılardan yaklaşan özgün yazılara ev sahipliği yapmaktadır. Akademik birikimlerini bizlerle paylaşan tüm yazarlarımıza, değerlendirme süreçlerine katkı sunan hakemlerimize ve yayına hazırlık aşamasında emeği geçen alan editörlerimize içten teşekkür ederiz.

Kentleri sadece yapılarla değil; insanlar, ilişkiler, sesler, tatlar, adalet arayışları ve tarihsel izlerle birlikte düşünmeye davet eden bu çalışmanın, kent araştırmaları literatürüne katkı sunacağına ve yeni çalışmalara ilham olacağına inanıyoruz.

An Empirical Investigation on Household-Housing Mismatch: The Turkish Case

*

Esma Aksoy Khurami³
ORCID: 0000-0002-5931-5547

Ö. Burcu Özdemir Sarı⁴
ORCID: 0000-0002-3745-1740

Abstract

This study investigates household-dwelling mismatch in Türkiye, focusing on overcrowding and underoccupation as key issues. In many countries, household-dwelling mismatch is evaluated with housing occupancy standards. However, the absence of such standards in Türkiye hinders the investigation and monitoring of occupation density problems and limits the development of the relevant literature. In this respect, this study aims to contribute to the national literature while concurrently evaluating occupancy conditions in Türkiye with different measurement methods. Occupation density was assessed with the Eurostat method and British room standards, employing raw data from the Income and Living Conditions Survey (2021). The findings of the study reveal that problems related to occupation density vary depending on the method used; regional density values differ significantly from country averages; overcrowding is common among extended families, low-income groups and middle-aged households; underoccupancy is more common among 1-2 person households, households over the age of 65, and high-income groups. In line with these findings, it was concluded that a housing occupancy standard specific to Türkiye is needed, local norms and sub-markets have to be considered in the development of this standard, and there are some households to be given priority by housing policies to reduce the mismatch.

Keywords: occupation density, overcrowding, underoccupancy, household-dwelling mismatch

³ Asst. Prof., Muğla Sıtkı Koçman University, Department of City and Regional Planning, E-mail: esmaaksoy@mu.edu.tr

⁴ Assoc. Prof., Middle East Technical University, Department of City and Regional Planning, E-mail: bozdemir@metu.edu.tr

Giriş

Hane halklarının büyüklük ve kompozisyon açısından oturdukları konutun oda sayısı ve büyüklüğü ile uyumsuzluğu (*mismatch*), diğer bir deyişle konut kullanım yoğunluğuna ilişkin sorunlar, 20. yüzyılın ilk yarısından bu yana hem araştırmaların hem de politikanın odağında olmuştur. Bu kapsamda tartışılan iki temel konu, konutun aşırı kalabalık/yoğun kullanımı (*overcrowding*) ve konut kullanım yoğunluğunun düşüklüğüdür (*underoccupancy*). En genel tanımıyla, konutta aşırı kalabalık yaşam koşulları, oturan konutun hanenin tüm üyelerini barındıracak yeterince alana sahip olmaması durumunda ortaya çıkar (Brackertz vd., 2019, s.1). Düşük konut kullanım yoğunluğu ise hanenin ihtiyaç duyulandan fazla konut alanına sahip olması durumudur (Shelter, 2011, s.11). Bir konut piyasasında, herhangi bir zaman kesitinde, farklı haneler için farklı derecelerde kalabalıklık ya da düşük yoğunluk gözlemek mümkündür. Bu durum, hane-konut eşleşmesi açısından farklı düzeylerde uyumsuzluk sorunlarını gündeme getirir.

Aşırı kalabalık konut kullanımının etkisini doğrudan insanların fiziksel ve zihinsel sağlığı üzerinde gözlemek mümkündür (Myers vd., 1996, s.67). Bu sebeple, aşırı kalabalıklık konut ihtiyacının belirlenmesinde önemli bir alt başlık olarak değerlendirilmektedir (Clarke, 2012, s.538). Bunun bir sonucu olarak yazındaki tartışmaların da, politikaların da konutun aşırı kalabalık kullanımı durumuna daha çok odaklandığı, konut kullanım yoğunluğunun düşük olduğu durumların çok fazla ele alınmadığı görülür. Diğer yandan, düşük konut kullanım yoğunluğu çoğunlukla kaynakların verimsiz kullanımı ile ilişkilendirilmekte ve etkileri daha çok ekonomik perspektiften değerlendirilmektedir (Harding, 2007; Soaita, 2014). Düşük konut kullanım yoğunluğunun, evsizlik ve aşırı kalabalık yaşam koşullarının yoğun olduğu ülkelerde konut stokunun daha verimli kullanılmasının sağlayacağı avantajlar kapsamında ve özellikle daha yaşlı hanelerle ilişkili olarak politika geliştirme amacıyla araştırmalara konu edildiği görülmektedir (Harding, 2007; Shelter, 2011).

Pek çok ülke, hane-konut eşleşmesine ilişkin sorunların toplumsal ve ekonomik etkilerinden dolayı, kendi toplumsal normları doğrultusunda konut kullanım yoğunluğuna yönelik çeşitli standartlar belirlemiştir. Ayrıca, sağlık ve konut politikaları kapsamında bu tür sorunları çözmeye yönelik tedbirler alındığı görülür. Örneğin, ABD’de 20. yüzyılın başlarından bu yana, konut

kullanım yoğunluğunun yüksekliği standartların altında konutun bir göstergesi olarak benimsenmiştir. Bu konuda politika geliştirebilmek amacıyla konut kullanım yoğunluğu; oda başına düşen kişi sayısı, kişi başına düşen konut alanı ya da konut birimi başına düşen hane sayısı gibi ölçütler aracılığıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır (Myers vd., 1996, s.68). Birleşik Krallık'ta ise konunun geçmişinin 1935 tarihli Konut Yasası'na kadar uzandığı ve bu kapsamda ülkedeki her bir yerel yönetimin konut kullanım yoğunluğuna ilişkin anketler yürüttüğü ve sonuçların Sağlık Bakanlığı tarafından açıklandığı görülmür (Swift, 1938, s.628).

Günümüzde, ülkelerin kendi geliştirdikleri konut kullanım yoğunluğu standartları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Avrupa bölgesinde yer alan ülkelerdeki konut kullanım yoğunluğunu takip etmek amacıyla Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından ülkeler bazında aşırı kalabalıklık oranı ve düşük konut kullanım yoğunluğuna sahip konutlardaki nüfusun oranı hesaplanmakta ve bu oranlar yıl bazında açıklanmaktadır. Eurostat bu doğrultuda hane kompozisyonu, hanedeki bireylerin yaşı, cinsiyeti ve oda sayısı değişkenlerinden yararlanmaktadır.

Eurostat'a göre Türkiye'de 2021 yılı itibariyle nüfusun %10,5'i ihtiyacından daha büyük konutlarda (düşük konut kullanım yoğunluğu) yaşamakta ve bu istatistiklerde kapsanan 29 ülke içinde Türkiye sondan ikinci sırada Yunanistan ve Letonya arasında yer almaktadır (Eurostat, 2024a). Diğer bir deyişle, Eurostat standartları doğrultusunda Avrupa ülkelerine kıyasla düşük konut kullanım yoğunluğunun düzeyi Türkiye için çok ciddi bir sorun alanı oluşturmamaktadır. Ancak, aşırı kalabalıklık oranının Türkiye için ciddi bir sorun teşkil ettiği görülmektedir. 2021 yılı itibariyle nüfusun %39,1'lik kısmının aşırı kalabalık yaşam koşulları altında yaşadığı ve kapsanan 29 ülke arasında Türkiye'nin, Romanya ve Bulgaristan arasında, sıralamada en yüksek 6. ülke olduğu görülmektedir (Eurostat, 2024b). Diğer bir deyişle, Eurostat hesap yöntemine göre Türkiye nüfusunun %49,6'lık kesimi hane-konut eşleşmesi açısından uyumsuzluk yaşamaktadır. Buna ek olarak, OECD'nin benzer bir yöntemle yaptığı hesaplamalarda Türkiye için aşırı kalabalıklık sorununun dar gelirli haneler ve kiracılar arasında daha yaygın olduğu gösterilmiştir (OECD Affordable Housing Database, 2024).

Türkiye'de hane-konut eşleşmesinde yukarıda bahsedilen uyumsuzlukların yaygınlığına ve belirli toplum kesimleri açısından ciddi sorun alanlarına dönüşmüş olmalarına karşın, ülke genelinde aşırı kalabalıklığı ya da düşük konut kullanım yoğunluğunu tarif etmeye yönelik bir standart ya da tanım

olmadığı görülür. Bu konuda bir standardın geliştirilmemiş olması beraberinde hane-konut eşleşmesine ilişkin gerek ülke genelinde gerekse daha alt konut piyasalarında (bölge, il gibi) ne tür sorunlar yaşandığının tespit ve takibini de engellemiştir. Bu doğrultuda, ulusal akademik yazında bu konuda bilgi üretimi oldukça kısıtlı kalmıştır.

Bu makale, konunun toplumsal ve ekonomik öneminden hareketle, hane-konut eşleşmesinde yaşanan sorunlara ilişkin ulusal akademik yazındaki açığı kısmen de olsa kapatmayı hedeflemekte, ayrıca bu konuda politikalara altlık oluşturacak temel sorun alanlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle hane-konut eşleşmesindeki sorun alanları ve bunların ölçülmesine yönelik uluslararası tartışmalar incelenmekte ve ulusal yazında bu konudaki sınırlı tartışmalar gözden geçirilmektedir. Daha sonra, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından sunulan ikincil veriler üzerinden sorunun farklı boyutlarına ilişkin ampirik bir inceleme yapılmaktadır. Bu ampirik inceleme kapsamında öncelikle veri ve yöntem üzerine bir tartışma yürütülmekte, sonrasında da aşırı kalabalıklık ve düşük konut kullanım yoğunluğunun mekânsal boyutu, hane halkı grupları ve konutun nitelikleri açısından dağılımı incelenmektedir. Makale, bulguların değerlendirilmesi ve konut politikası açısından olası etkilerinin tartışılması ile sonuçlandırılmaktadır.

Hane-Konut Eşleşmesindeki Uyumsuzluklar: Yazındaki Temel Tartışmalar

Hane-konut eşleşmesine ilişkin uyumsuzlukların temel bir politika problemi olarak görülmesinin arkasında bu sorunların toplumsal ve ekonomik açıdan etkileri olması yatar. Hanelerin oturdukları konut birimlerine uyumu, uluslararası akademik yazında ve politika belgelerinde konut koşullarının değerlendirilmesinde kullanılan farklı gösterge setlerinden biridir. Bu gösterge setleri bir taraftan konut stokunun fiziksel ve ekonomik özelliklerine (yapı türü, oda sayısı, konutun yaşı, fiziksel kusurların varlığı, kira veya konutun değeri gibi) odaklanırken, diğer taraftan konutun kullanım yoğunluğu (oda başına düşen kişi sayısı) ve konuta ekonomik erişebilirlik (kira veya ipotek kredisi için ayrılan hane gelirinin yüzdesi) gibi hanelerin oturdukları konut birimlerine uyumunu ölçen göstergelere yoğunlaşır (Myers vd., 1996, s.67). Ancak son dönemlerde, konut krizi tartışmaları ve Covid-19 gibi gelişmelerin özellikle konut kıtlığı ve konuta ekonomik erişebilirlik tartışmalarını öne çıkar-

dığı, mekânsal standartlar ve konut kullanım yoğunluğu konularının gölgede kaldığı görülmektedir (Kearns, 2022, s.722). Oysa sorunun her iki yüzü de (aşırı kalabalık konut kullanımı ve düşük konut kullanım yoğunluğu) toplumsal ve ekonomik açıdan olduğu kadar konut piyasalarının sorunsuz işleyişi için de önemlidir.

İki Farklı Yüzü Olan Bir Sorun Alanı

Aşırı kalabalık konut kullanımı ve düşük konut kullanım yoğunluğu hane-konut eşleşmesi uyumsuzluğunun iki farklı yüzünü oluşturur. Bu tür uyumsuzluklar, hane halkının konut seçimi ile birlikte ilk andan itibaren kendini gösterebileceği gibi zaman içerisinde hane yaşam döngüsündeki değişimler sebebiyle de gözlenebilir. Her iki durumda da konunun akademik yazında genellikle 'hane halkı konut tercihleri' ve 'konut stokunda hareketlilik' araştırmalarında kendine yer bulduğu görülür. Birinci durumda, yani uyumsuzluğun ilk andan itibaren var olduğu durumda, hanelerin mülkiyet türü, yapı türü, konut birimi büyüklüğü ve konutun konumuna ilişkin seçimlerini bir yanda hane halkı tercihleri, kaynakları ve kısıtları belirlerken diğer yanda konut piyasasındaki seçeneklerin ne olduğu belirler (Clark ve Dieleman, 1996; Van Ham, 2012). Hane halkı konut seçimlerinin her zaman tercih doğrultusunda gerçekleşmediği kimi zaman zorunluluktan kaynaklandığı bilinmektedir. Hane ekonomik olanaklarının kısıtlı olduğu durumlar, piyasa genelinde konuta ekonomik erişebilirlik sorunlarının yaygın olduğu dönemler (ekonomik kriz dönemleri gibi) (Tunstall vd., 2013) ve fiziksel olarak konut opsiyonlarının kısıtlı olduğu durumlar (örneğin kiralık veya satılık konut kıtlığı, görece homojen konut büyüklüğüne sahip konut piyasaları) aşırı kalabalıklık oranlarının artmasıyla sonuçlanır.

İkinci durumda, zaman içerisinde hane yaşam döngüsündeki değişimler sebebiyle mekânsal ihtiyaçların da değişimi ile birlikte aşırı kalabalıklık ya da düşük konut kullanım yoğunluğu ortaya çıkabileceği gibi, bu tür değişimler hane-konut eşleşmesindeki uyumsuzluğu gidermek amacıyla taşınma eylemi ile de sonlanabilir. Hane halklarının yaşam döngüleri içerisinde farklı aşamalar vardır ve her bir aşamanın doğurduğu mekânsal ihtiyaçlar farklıdır. Normal şartlarda hanelerin yaşam döngüsü içerisinde aile oluşumu, çocuk öncesi dönem, çocuk sahibi olma, çocuk büyütmeye dönemi, çocukların evden ayrılma dönemi, çocuk sonrası dönem ve ailenin çözülme dönemi olmak üzere yedi temel aşamadan söz edilebilir (Sabagh vd., 1969, s.90). Hanenin yaşam döngüsünün farklı aşamalarında aileler genişler veya küçülür ve ailenin büyüklüğü ve bileşimindeki bu değişiklikler, daha fazla veya daha az

alan ihtiyacı ile sonuçlanır (Van Ham, 2012). Bu aşamalardan özellikle çocuk sahibi olma dönemi hanenin mekân ihtiyacını (ve yoğunlukla aşırı kalabalıklığı) artırırken, çocukların evden ayrılmasıyla daha az mekân gereksinimine ihtiyaç olduğu görülür. Dolayısıyla, aşırı kalabalıklığın yoğunlukla çocuklu aileler arasında, düşük konut yoğunluğunun ise ileri yaşlardaki hanelerde sık görülmesi tesadüfi değildir. Ev sahipliği oranlarının yüksek olduğu ülkelerde, sahipliğin kiracılığa göre daha bağlayıcı olması ve taşınmayı zorlaştırması sebebiyle, hane-konut eşleşmesindeki uyumsuzlukların daha kalıcı olduğunu söylemek mümkündür.

Aşırı kalabalıklık ve düşük konut kullanım yoğunluğunun sebepleri kadar sonuçları da farklıdır. Aşırı kalabalıklığın en bilinen ve yazında en sık tartışılan sonucu sağlık açısından tehdit oluşturmasıdır. Örneğin, uyku alanlarının sıkışık olduğu ve havalandırmanın zayıf olduğu yerlerde bulaşıcı hastalıkların çok hızlı yayıldığı ve aşırı kalabalık konutlarda yaşayanlarda öfke, tükenmişlik ve verimsizlik gibi durumlara daha sık rastlandığı bilinmektedir (Olotuah, 2012, s.356-57). Diğer yandan, konut stoku açısından bakıldığında, aşırı kalabalık konutların daha hızlı yıprandığı ve daha yüksek düzeyde bakım-onarım amaçlı yatırıma ihtiyaç duyduğu bilinmektedir (Özdemir Sarı, 2010; Lorentzen vd., 2022). Bu durum daha geniş kentsel bağlamda ele alındığında, aşırı kalabalıklık ve kötü konut koşullarının konut çevreleri açısından maddi ve toplumsal dışsallıklar yarattığı, yıpranan konutların çevredeki taşınmaz değerlerini olumsuz etkilediği ve kentsel çöküntü alanlarının oluşmasına yol açtığı da iddia edilmektedir (Cigdem ve Wood, 2012, s.138).

Düşük konut kullanım yoğunluğunun sonuçları ise yazında yoğunlukla stokun verimsiz kullanımı üzerinden tartışılmaktadır. Bu verimsizlik tartışmasında öne çıkan konulardan biri çocukların aile evinden ayrılmasını takiben ortaya çıkan ve görece yaşlı hanelerde gözlenen düşük konut kullanım yoğunluğudur. Kimi zaman konunun kiralık sosyal konutların kullanımında verimsizlik ve yaşlı sosyal konut kiracılarının düşük konut kullanım yoğunluğunu azaltmak üzere alınacak tedbirler bağlamında ele alındığı görülür (Cheshire ve Forrest, 2021). Kimi zaman ise düşük konut kullanım yoğunluğuna sahip olan grupların konutun bakım-onarımının mali ve fiziksel yükü altında ezildiği, bu tür kullanımın daha çok enerji kullanımı ve karbon emisyonu ile ilişkilendirildiği görülmektedir (Harding, 2007, s.8). Güncel tartışmalarda ise düşük konut kullanım yoğunluğunun azaltılması yoluyla enerji tüketiminde belirgin düşüşler sağlanabileceği ve konut krizinin önüne geçilebileceği gibi güçlü iddialar ortaya atılmaktadır (Huebner ve Shipworth, 2017, s.226).

Yukarıdaki tartışmadan da görüleceği üzere, hane-konut eşleşmesindeki uyumsuzluklar sadece bireyler ve haneler için değil toplumun ve ekonominin bütünü açısından da önemli sorunlar yaratmaktadır. Sorunun iki yüzü de önemlidir ve herhangi bir konut piyasasında aşırı kalabalıklığın da düşük konut yoğunluğunun da hem kesit zamanda incelenmesi hem de zaman içinde bu konuda değişen eğilimlerin takip edilmesi önem arz etmektedir.

Ulusal Yazındaki Tartışmalar

Ülkemizde konut kullanım yoğunluğuna ilişkin bir tanım veya bir standart yoktur. Bu yokluk, hane-konut eşleşmesine ilişkin sorunların tespitini ve tabikini engellemiştir. Yine de ulusal yazında konuyla ilgili az sayıda da olsa bir dizi ampirik çalışmanın varlığı görülmektedir. Konuyla ilgili en erken çalışmalardan biri Balamir (1996) tarafından yapılmış olmakla birlikte, bu çalışmanın bulguları ve yöntemini kullanarak üretilmiş en kapsamlı çalışma Oğuz'un (2003) Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına dayanarak yaptığı çalışmadır. Her iki çalışmada da benimsenen yöntemin İngiltere'de kullanılan oda bazlı mekân standardının bir türevi olduğu görülür (Bkz. Clarke, 2012). Oğuz'un (2003) hane halkındaki kişi sayısı ile konutun oda sayısını çaprazlayan ve uygun konut yoğunluğunu oda sayısı kadar veya bir fazla kişi olarak tarif eden çalışmasının bulguları, 2000 yılı için ülkedeki konut stokunun yarısından fazlasının verimsiz kullanıldığını, bu verimsizlikte yaklaşık %30 payı düşük konut kullanım yoğunluğunun, %25 payı ise aşırı kalabalıklığın oluşturduğunu göstermiştir. Çalışmada ayrıca 1965-2000 arası dönemde aşırı kalabalıklığın %57 oranında azaldığı ve düşük konut kullanım yoğunluğunun %218 oranında arttığı da gösterilmiştir (Oğuz, 2003, sf. 103).

Özdemir Sarı (2010, s.105), 2004 Hanehalkı Bütçe Anketi ham verileri ile Oğuz'un (2003) benimsediği yöntemi kullanarak aşırı kalabalıklık oranını %23, düşük konut kullanım yoğunluğunu ise yaklaşık %31 olarak hesaplamıştır. Aynı çalışmada, Ankara'nın merkez ilçelerindeki apartman yapılarında 2007-2008 yıllarında yürütülen bir anket çalışmasına dayanarak yapılan hesaplamalarda aşırı kalabalıklığın %6, düşük konut kullanım yoğunluğunun ise %50 olduğu gösterilmiştir (Özdemir Sarı, 2010, s.156).

Diğer yandan, Aksoy Khurami ve Özdemir Sarı (2022) Eurostat yöntemi ve Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması verisiyle Türkiye'de aşırı kalabalıklığın 2011-2020 döneminde azalma eğiliminde olduğunu, ancak hem ülke nüfusu için hem de yoksullar arasında aşırı kalabalıklık oranının AB-27 ortalamalarının oldukça üstünde seyrettiğini göstermişlerdir. Bu doğrultuda, ül-

kede aşırı kalabalıklaşmadan etkilenen nüfusun oranı 2020 itibariyle %40 olarak bulunmuş, yoksullar için bu oranın %60'ın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada ayrıca, Türk nüfusunun hane kompozisyonu ve yaş ortalamalarının AB genelinden farklılık sergilediğinin ve kültürel farklılıkların da konut kullanım tercihlerine ve yoğunluğuna etki ettiğinin altı çizilmektedir. Bu sebeple, Eurostat yönteminin dikkatli yorumlanması önerilmektedir (Aksoy Khurami ve Özdemir Sarı, 2022).

Taylan Susan (2022), Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2013 verisi aracılığıyla, kişi başına düşen oda sayısını bir ölçüt olarak kullanarak ve bu gösterenin 1,5'in üzerinde olduğu durumları aşırı tüketim (düşük konut kullanım yoğunluğu), 1'in altında kaldığı durumları ise kalabalıklaşma olarak tanımladığı çalışmada, Türkiye'de hanelerin konut kullanım yoğunluğunun büyük ölçüde tercihlerinin bir sonucu olmadığını, stokun sunum çeşitliliğinin kısıtlı olmasının bunu bir zorunluluk haline getirdiğini vurgulamıştır (Taylan Susan, 2022, s.105).

Ulusal yazın taramasından elde edilen bulgular, ülkede stokun verimsiz kullanımının stokun yarısından fazlasını etkilediğini ortaya koymaktadır. Ancak farklı niteliklere sahip konut piyasalarında aşırı kalabalıklık ve düşük konut kullanım yoğunluğu kompozisyonunun değiştiği ve benimsenen ölçüm yöntemine göre farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda, yapılacak analizlerde konut kullanım yoğunluğunun nasıl ölçüldüğünün tarif edilmesi ve sorun alanlarının farklı yöntemlere göre kıyaslama yapılarak belirlenmesi önem arz etmektedir.

Yöntem ve Veri Kaynakları

Konut kullanım yoğunluğuna ilişkin ülkelerin farklı standartlar benimsediği görülür. Bu standartların bir kısmı konuyu doğrudan konut başına düşen kişi sayısı ya da oda başına düşen kişi sayısı gibi yalın ölçütler üzerinden değerlendirebilir. Diğer kısmının ise konuyu hane kompozisyonu, hanedeki bireylerin yaşı, cinsiyeti ve medeni durumu ile konutun oda sayısı/büyüklüğü arasında gelişkin bir ilişki üzerinden tarif ettiği görülmektedir. Bu çalışma kapsamında, konuyu detaylı irdeleyen yaklaşımlardan Eurostat yöntemi ile İngiliz oda bazlı mekân standardı benimsenmiştir. Eurostat yönteminin tercih nedeni halihazırda Eurostat tarafından bu yöntemle Türkiye için ülke geneline yönelik olarak aşırı kalabalıklık ve düşük kullanım yoğunluğu oranlarının üretiliyor olmasıdır. Ancak üretilen değişkenler yerel veride araştırmacıların kullanımına sunulmadığı için bu yöntemle bugüne kadar Türkiye özelinde

yapılmış derinlemesine çalışmalar bulunmamaktadır. Diğer yandan İngiliz oda bazlı mekân standardı, ulusal yazında Balamir (1996) ve Oğuz (2003) tarafından benimsenmiş ölçüm yönteminin daha gelişkin bir versiyonu olduğu için tercih edilmiştir. Ulusal yazındaki uyarlamasının aksine bu yöntem hesaplama sırasında hanedeki çocukların varlığını ve yaşlarını dikkate alan bir yöntemdir. İngiliz oda bazlı mekân standardının kullanımı 1935 tarihli Konut Yasası'na dayanmaktadır. Bu yasa kapsamında, oda bazlı ve alan bazlı olmak üzere iki farklı standart tarif edilmektedir. Bu iki standardın, 1985 tarihli Konut Yasası'nda neredeyse hiç değişmeden kaldığı görülür. 'Yasal aşırı kalabalıklık standardı' olarak anılan oda ve alan bazlı mekân standartlarının dışında bazen yerel yönetimlerin 'yatak odası standardı' olarak bilinen ve Eurostat yöntemine benzeyen bir yöntemi de tercih edebildiği bilinmektedir (Shelter, 2023).

Bu çalışmada, benimsenen her iki yöntem doğrultusunda aşırı kalabalıklık oranı ve düşük konut kullanım yoğunluğu hane halkı verileri üzerinden ülke geneli için ve bölgeler bazında yüzdelik dağılımlar şeklinde hesaplanmıştır. Bu yöntemler doğrultusunda hane-konut eşleşmesindeki uyumsuzluklar; mülkiyet (kiracı/ev sahibi), gelir grupları (%20'lik eş değer gelir grupları), hane halkı tipi, konutun yapım yılı ve hane sorumlusunun yaşı için ayrıca ortaya konulmuştur. Yüzdelik dağılımlara ek olarak, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla nominal değişkenler için kullanılan bir ilişki katsayısı olan Cramer's V değerleri ve istatistiksel anlamlılığı değerlendirmek amacıyla 'p' değerleri sunulmuştur. Cramer's V değerleri 0 ile 1 arasında değişir; '0' iki değişken arasında ilişki olmadığını gösterirken, '1' iki değişken arasında mükemmel bir ilişki olduğunu gösterir (Cohen, 1988). Çalışma kapsamında istatistiksel analizler SPSS (v.28) programı ile yürütülmüştür.

Çalışmada, TÜİK tarafından her yıl düzenli olarak yürütülen Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nın (GYKA) 2021 yılı ham verileri kullanılmıştır. GYKA'nın ham verileri araştırmacılara üç ilişkili veri seti olarak sunulmaktadır. Verilerden biri hane halkı bazında bilgi içerirken, diğer ikisi hanedeki her fert için ayrı ayrı tutulmuş kayıtlardan oluşmaktadır. Bu veri seti kapsamında, Eurostat'ın kullandığı konut kullanım yoğunluğu standardı hazır bir değişken değildir. Bu doğrultuda, öncelikle hane ve fert verileri birlikte kullanılarak hanedeki fertlerin yaş, cinsiyet, medeni durum ve hane reisine yakınlık (kendisi, eşi, oğlu/kızı, damat/gelin, torun vb.) durumları üzerinden oda ihtiyacı tanımlanmış ve bunun hanenin yaşadığı konuttaki oda sayısı ile kıyaslanması yoluyla konut kullanım yoğunluğu değişkeni oluşturulmuştur.

Bu noktada verideki oda sayısı değişkeninin mutfak, tuvalet ve banyoyu kapsamadığının altını çizmek gerekir. Bu değişken uyarınca hane halkının konut kullanım yoğunluğu aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır (WHO, 2018):

Hane halkının oturduğu konutta;

-hane halkı için bir oda,

-hanede yaşayan çift başına bir oda,

-18 yaş üzeri her bekâr fert için bir oda,

-12 ila 17 yaşları arasındaki aynı cinsiyetten bekâr iki kişi başına bir oda,

-12-17 yaş arası ve bir önceki kategoriye dâhil olmayan her bir kişi için bir oda,

-12 yaşından küçük her iki çocuk başına bir oda

koşulu sağlanıyorsa hane-konut eşleşmesi uyumludur. Eurostat tanımları temel alınarak bu oda standartlarından yoksun olan haneler aşırı kalabalık yaşam koşullarına sahip, bu koşullardan daha fazla odaya sahip haneler ise düşük konut kullanım yoğunluğuna sahip olarak tarif edilmiştir. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki, Eurostat tanımında düşük konut kullanım yoğunluğu standartlardan fazla odaya sahip olunan durumlar olarak belirtilmek-teyse de uygulamada 2 oda ve daha fazlası göz önüne alınmakta, diğer bir de-yişle 1 oda fazlalığa sahip haneler ‘uygun’ tanımı içerisinde değerlendirilmek-tedir.

Çalışmada kullanılan diğer yöntem olan İngiliz yönteminde ise oda bazlı standart aşağıdaki şekilde tarif edilmektedir:

-1 oda – en fazla 2 kişi,

-2 oda – en fazla 3 kişi,

-3 oda – en fazla 5 kişi,

-4 oda – en fazla 7,5 kişi,

-5 ve üzeri oda – oda başına iki kişi

-1 yaş altı çocuklar hesaplamada dikkate alınmaz,

-1-10 yaş arasındaki çocuklar $\frac{1}{2}$ olarak hesaplanır,

-Mutfak, banyo, tuvalet hesaplamaya katılmaz (Clarke, 2012).

Standardın altında odaya sahip haneler aşırı kalabalık, standarttan 2 veya daha fazla odaya sahip haneler ise düşük konut kullanım yoğunluğuna sahip olarak değerlendirilir.

İngiliz yöntemi doğrultusunda da tıpkı Eurostat yönteminde olduğu gibi GYKA’nın fert ve hane veri setindeki ilgili değişkenler kullanılarak konut kullanım yoğunluğu hane halkları bazında hesaplanmıştır. Her iki yöntem doğrultusunda Türkiye’de konut kullanım yoğunluğuna ilişkin incelemeler aşağıda bulgular bölümünde sunulmaktadır.

Bulgular

Her iki yöntemle ülke genelindeki aşırı kalabalık yaşam koşulları ve düşük konut kullanım yoğunluğu ayrı ayrı incelendiğinde; Eurostat yöntemiyle aşırı kalabalıklığın hane halklarının %24,4'ünü, düşük konut kullanım yoğunluğunun ise %18'ini etkilediği, İngiliz yönteminde bu oranların sırasıyla %4,3 ve %28,2 düzeyinde olduğu görülmektedir (Tablo 1). Diğer bir deyişle, Eurostat yöntemi diğer yöntemle kıyasla düşük konut kullanım yoğunluğu oranını azımsamakta, diğer yöntem ise aynı sorunu aşırı kalabalıklık oranlarında göstermektedir. Tablo 1'de her iki yöntemin birbirine kıyasla konut kullanım yoğunluğunu nasıl kategorize ettiği sunulmaktadır. Bu doğrultuda, iki yöntemin konut kullanım yoğunluğu kategorilerini ayırt etmede %69,3 oranında uyuştuğunu ve iki yöntem doğrultusunda oluşturulan konut kullanım yoğunluğu değişkenleri arasında oldukça güçlü bir ilişki (Cramer's $V=0,585$, $p < 0,001$) olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 1. Eurostat ve İngiliz yöntemlerine göre Türkiye'de kullanım yoğunluğu

		İngiliz Yöntemi			
		Aşırı Kala- balık	Uyumlu	Düşük Kullanım Yoğunluğu	Toplam
Eurostat Yöntemi	Aşırı Kalabalık	4,3	20,1	-	24,4
	Uyumlu	-	47,2	10,5	57,7
	Düşük Kullanım Yoğunluğu	-	0,2	17,8	18
	Toplam	4,3	67,5	28,2	100
Cramer's $V = 0,585$ $p < 0,001$					

Tablo 2'de, farklı yöntemlere göre hesaplanan konut kullanım yoğunluğunun hane halkı ve konut özelliklerine göre yüzdelik dağılımları sunulmaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle hane ve konut değişkenleri ile konut kullanım yoğunluğu değişkenleri arasındaki ilişki katsayıları incelendiğinde her iki yöntem sonucunda elde edilen değişkenlerin hane ve konut değişkenleri ile istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Ancak, bu değişkenlerden mülkiyet şekli ve konutun yapım yılı ile kullanım yoğunluğu arasındaki ilişki göz ardı edilebilecek kadar zayıftır. Buna karşın, hane sorumlusunun yaşı ile gelir değişkenleri konut kullanım yoğunluğu ile orta düzeyde bir ilişki ortaya koymaktadır. Hane halkı tipi değişkeninin ise konut

kullanım yoğunluğu ile oldukça güçlü bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Her iki yöntem de başlangıç kabulleri gereği hane büyüklüğü ve kompozisyonuna paralel tasarlandığı için bu sonuç beklenen bir sonuçtur.

Tablo 2. Türkiye’de alternatif yöntemler uyarınca farklı hane halkı ve konut özelliklerine göre aşırı kalabalıklık ve düşük konut kullanım yoğunluğu oranları

Eurostat yöntemi		İngiliz yöntemi		
	AK	DKY	AK	DKY
Hane halkı tipi				
Tek kişilik hane	2,9	35,9	-	76,9
Geniş aile	66,8	3	16,2	2,2
Çekirdek aile (sadece eşler)	0,5	50,6	-	50,8
Çekirdek aile (eşler ve çocuklar)	32,1	4,9	5,6	6,0
Çekirdek aile (tek ebveyn ve çocuklar)	28,8	4,4	1,3	31,1
Cramer's V = 0,430 p < 0,001			Cramer's V = 0,468 p < 0,001	
Mülkiyet şekli				
Ev sahibi	24,3	20,7	4,6	29,2
Kiracı	23,2	13,7	3,0	25,7
Diğer	26,2	16,5	5,2	29,8
Cramer's V = 0,064 p < 0,001			Cramer's V = 0,043 p < 0,001	
Hane sorumlusunun yaşı				
<25	22,6	18	2,8	35,4
25-39	21,3	12,7	3,8	20,7
40-64	31,5	14,5	6,2	20,2
65-74	12,4	32,6	2,2	43,8
75+	10,7	30,7	1,8	50,1
Cramer's V = 0,228 p < 0,001			Cramer's V = 0,224 p < 0,001	
Konutun yapım yılı				
1960 ve öncesi	17,2	20,2	2,8	41,2
1961-1980	16,7	23,6	3,8	43,7
1981-2000	24,2	23,7	5,1	35,1
2001 ve sonrası	25,1	16	4,1	25,0
Cramer's V = 0,069 p < 0,001			Cramer's V = 0,092 p < 0,001	
Eşdeğer gelir				
1. %20 (en alt)	42,9	6,4	11,5	14,0
2. %20	26,3	14,8	4,4	24,5
3. %20	23,4	18,5	2,8	29,7
4. %20	18,4	21	1,9	33,1
5. %20 (en üst)	10,7	29,1	0,8	39,8
Cramer's V = 0,200 p < 0,001			Cramer's V = 0,180 p < 0,001	
AK: Aşırı kalabalıklık DKY: Düşük kullanım yoğunluğu				

Tablo 2’de, konut kullanım yoğunluğunun hane ve konut değişkenleri kapsamında yüzdelik dağılımları incelendiğinde, her iki yöntemin ortaya koyduğu oranlar değişmekle birlikte konu farklı alt kırılımlar açısından ele alındığında bir takım ortak bulgulardan bahsetmek mümkündür. Örneğin, aşırı kalabalıklık özellikle geniş aileler, hane sorumlusunun orta yaşlı olduğu aileler (40-64 yaş aralığı) ve dar gelirli aileler (en alt %20’lik gelir grubu) arasında yaygın bir sorundur. Beklenenin ve yazındaki diğer bulguların aksine, Türkiye’de aşırı kalabalıklık oranları ev sahipleri ve kiracılar arasında her iki yönetime göre de çok fazla farklılaşmamaktadır. Ancak, ‘diğer’ kategorisinde yer alan hanelerin (aile veya akrabalarına ait bir evde kira vermeden ya da piyasa koşullarının altında kira vererek oturan haneler) görece daha kalabalık koşullarda yaşadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, gelir grubu dar gelirden yüksek gelire doğru giderken her iki yöntemde de aşırı kalabalık oranları düzenli olarak azalmaktadır. Hane sorumlusunun yaşı değişkeninde ise değişkenler arasındaki ilişki her iki yöntemde de tepe noktası 40-64 yaş aralığında olan ters bir u şeklindedir. Bu doğrultuda, görece daha genç (<25, 25-39 yaş) hane sorumlusuna sahip hane halkları arasında aşırı kalabalıklık görece daha yaşlı (65-74, 75+ yaş) olan gruba göre daha yüksektir.

Diğer yandan, düşük konut kullanım yoğunluğu tek kişilik haneler ile sadece eşlerden oluşan çekirdek aileler arasında, hane sorumlusunun 65 yaş ve daha üzeri olduğu hanelerde ve en yüksek gelirli gruplar (en üst %20’lik gelir grubu) arasında daha fazla gözlenmektedir. Ayrıca, gelir grubu dar gelirden yüksek gelire doğru giderken her iki yöntemde de düşük konut kullanım yoğunluğu oranları düzenli olarak artmaktadır. Bu bulgular akademik yazındaki tartışmalarla paraleldir.

Tablo 2’de ayrıca, iki yöntemin kabulleri uyarınca tek ve iki kişilik hane halkları açısından aşırı kalabalıklıkla ilişkili olarak ortaya çıkan farklılık izlenebilmektedir. Eurostat yöntemi hane halkının ortak bir odaya ihtiyacı olduğunu öngördüğünden bu yöntemle tek ve iki kişilik hanelerde aşırı kalabalıklık durumu gözlenebilirken, İngiliz yönteminin yapısı gereği bu haneler için hiç bir durumda aşırı kalabalıklık ortaya çıkmamaktadır.

Tablo 3’te, her iki yöntemin sonuçları 26 adet Düzey-2 bölgesi özelinde sunulmaktadır. Eurostat yöntemine göre bölgeler bazında aşırı kalabalıklık %11-60 aralığında değerler alırken, düşük yoğunluk %6-38 aralığında değişmektedir. Aynı oranlar İngiliz yöntemi için sırasıyla %0,5-23 ve %10-48 aralığındadır. Diğer bir deyişle, bölgesel ölçekte incelendiğinde Eurostat yönteminde aşırı kalabalıklık, İngiliz yönteminde ise düşük konut kullanım yo-

ğunluğunun sahip olduğu değer aralığı oldukça geniştir. Bunun anlamı, çoğunlukla ülke ortalama değerleri üzerinden incelenen bu göstergelerin alt mekânsal kırılımlarda çok fazla yayılmaya sahip olduğudur ve bu sebeple bu ölçme yöntemlerinin görünüş geçerliliği (*face validity*) sorgulanır hale gelmektedir.

Tablo 3. Alternatif yöntemler uyarınca aşırı kalabalıklık ve düşük konut kullanım yoğunluğu oranlarının Düzey 2 bölgeleri bazında dağılımı

	Eurostat yöntemi		İngiliz yöntemi	
	AK	DKY	AK	DKY
TR2 Bölgeleri				
TR10 (İstanbul)	28,50	12,30	3,60	22,10
TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	14,30	18,40	2,20	32,00
TR22 (Balıkesir, Çanakkale)	13,20	17,90	1,10	32,40
TR31 (İzmir)	17,60	18,20	2,20	30,90
TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	14,60	15,80	0,90	30,30
TR33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak)	19,90	17,50	2,90	30,10
TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik)	18,50	18,00	1,40	30,90
TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	20,10	18,90	2,10	28,40
TR51 (Ankara)	11,60	32,20	0,50	41,70
TR52 (Konya, Karaman)	22,70	20,90	3,10	31,50
TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	22,60	15,10	2,20	26,90
TR62 (Adana, Mersin)	27,20	12,20	4,70	23,10
TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye)	32,60	14,10	6,90	21,80
TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir)	15,40	32,90	2,00	42,60
TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	24,00	25,10	4,30	33,30
TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	12,90	25,40	1,00	37,40
TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	20,60	21,70	3,40	35,20
TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	18,90	25,70	2,80	35,60
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	13,80	38,00	1,50	48,40
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	32,40	14,00	4,50	22,10
TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	49,40	9,30	18,50	14,00
TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	23,80	19,90	2,50	27,60
TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)	54,70	7,00	17,40	11,90
TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	41,30	9,90	12,80	15,30
TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	60,20	6,20	23,50	10,10
TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	57,10	6,80	21,00	11,00
AK: Aşırı kalabalıklık DKY: Düşük kullanım yoğunluğu				
Cramer's V = 0,220 p < 0,001			Cramer's V = 0,217 p < 0,001	

Bölgeler özelinde incelendiğinde her iki yöntemin ortaya koyduğu aşırı kalabalıklık oranları değişse de, en yüksek oranının görüldüğü ilk beş bölgenin değişmediği izlenmektedir. Bunlar; TRC1, TRC2, TRC3, TRA2 ve TRB2

bölgeleridir. Eurostat yöntemi bu beş bölgede aşırı kalabalıklık durumunun hanelerin yarıdan fazlasını etkilediğini göstermektedir. İngiliz yöntemine göre ise bu bölgelerdeki kalabalıklık oranı %13-23 aralığında seyretmektedir. Diğer bir deyişle, Eurostat yöntemi halihazırda geniş aile kültürünün yaygın olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafyasında aşırı kalabalıklık oranlarını oldukça yüksek düzeylerde hesaplamaktadır.

Benzer şekilde, düşük konut kullanım yoğunluğu iki yöntem açısından oransal olarak değişmekle birlikte, en yüksek orana sahip beş bölgenin değişmediği görülmektedir. Her iki yöntemle göre de düşük konut kullanım yoğunluğunun en yüksek oranlarda seyrettiği bölgeler; TR90, TR71, TR51, TR83 ve TR81 bölgeleridir. Bu bölgelerin Karadeniz'in doğusu ve batısı ile İç Anadolu coğrafyasına denk geldiği görülmektedir. Eurostat yöntemine göre bu bölgelerdeki düşük konut kullanım yoğunluğu oranları %25-38 aralığındayken, İngiliz yöntemine göre %35-48 aralığında seyretmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, konut kullanım yoğunluğu konusunda ulusal yazındaki açığı kısmen de olsa kapatmayı ve konut politikalarına bu konuda altlık olacak temel sorun alanlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın en önemli sonucu Türkiye'nin kendine özgü hane ve konut dinamikleri ve kültürel özellikleri doğrultusunda konut kullanım yoğunluğuna ilişkin bir standart geliştirmesi gerektiğidir. Bu türden bir standardın geliştirilmemiş olması hem konuyla ilgili sorun alanlarını veriye dayalı olarak tespit etmeyi engellemekte hem de Eurostat'ın yöntemi gibi yerel özellikleri göz ardı eden yaklaşımların hesaplamalarını kabullenmeyi kaçınılmaz hale getirmektedir. Oysa ülkemizin makro düzeyde konut politikasını belirleyen en temel belge olan beş yıllık kalkınma planı kapsamında (On İkinci Kalkınma Planı: 2024-2028) konut planlaması ve yönetiminin veriye dayalı olarak gerçekleştirilmesi ve bu doğrultuda barınma hakkı kapsamında dar gelirli başta olmak üzere herkesin karşılanabilir, güvenli, dirençli, enerji verimli ve sağlıklı konutlara erişiminin sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023, s.216). Konut kullanım yoğunluğu konusundaki sorun alanlarını tespit etmeden bu türden bir hedefe ulaşmak mümkün görünmemektedir.

Çalışmanın bir diğer sonucu hane-konut eşleşmesinde yaşanan sorunların tespitinde ve çözümünde yerel normların oldukça önemli olduğudur. Çalışma bulguları, benimsenen yöntemler doğrultusunda ülke mekânında konut kullanım yoğunluğu sorunlarının homojen olmadığını göstermektedir. Çalışmada kullanılan her iki yöntem de aşırı kalabalıklık ve düşük konut kullanım yoğunluğu sorunlarının bölgeler bazında oldukça değişken olduğunu ve ülke ortalamasından bir hayli farklılaştığını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, konut politikalarının konut kullanım yoğunluğunu ele alırken bölge, il veya belediye gibi daha alt konut piyasalarına yönelmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Konut kullanım yoğunluğunu ölçmek amacıyla geliştirilecek standartların tutarlılığını artırmak amacıyla alt konut piyasalarındaki yansımalarının da incelenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar çalışma kapsamında kullanılan yöntemler istatistiksel açıdan ancak %70 düzeyinde bir uyum yakalamış olsa da, çalışmanın temel bulguları politikalara yön gösterebilecek birtakım konuları ortaya çıkarmıştır. Bu bulgular sonucunda; aşırı kalabalıklık sorunu kapsamında konut politikalarının dar gelirli, orta yaşlı ve özellikle çocuklu haneleri, kültürel normlar sebebiyle değil zorunluluk nedeniyle bir arada yaşamak zorunda kalan geniş aileleri öncelikli olarak değerlendirmesi ve bu doğrultuda tedbirler geliştirmesi gereklidir. Bahsi geçen bu gruplar aşırı kalabalıklıktan kaynaklanabilecek fiziksel ve zihinsel sağlık problemlerinden diğer gruplara kıyasla daha fazla etkilenme potansiyeline sahiptir. Diğer yandan, konut kullanım yoğunluğunun düşüklüğü açısından politikaların özellikle 1 ve 2 kişilik hanelerle, 65 yaş üstü hanelere odaklanması gerekli görülmektedir. Bu noktada, çoğunluğu 3 ve 4 odadan oluşan ülke konut stoku bu türden uyumsuzlukları gidermek, stokun verimli kullanımını sağlamak ve enerji verimliliğini artırmak açısından gözden geçirilmelidir. Bu kapsamda hem mevcut konut stokuna müdahale etmek, örneğin ihtiyaç duyulan alt konut piyasalarında büyük konutların daha küçük birimlere bölünmesini teşvik etmek, hem de yeni konut üretimini hane büyüklüğünü göz önüne alarak üretim yapmak doğrultusunda yönlendirme olanağı bulunmaktadır.

Bu çalışmanın bulgu ve sonuçlarının çok kısıtlı bir ulusal yazına sahip konut kullanım yoğunluğu alanı için sadece başlangıç düzeyinde bir altlık oluşturduğu düşünülebilir. Bu kapsamdaki ulusal çalışmaların geliştirilebilmesi için Türkiye’ye özgü konut kullanım yoğunluğu standartlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Akademik çalışmalarda ise üretilen bilginin ne türden bir ölçüm yöntemi uyarınca geliştirildiği ve bu ölçüm yönteminin neden benimsendiğinin belirtilmesi alanın gelişiminde önemli bir rol oynayacaktır.

Extended Abstract

An Empirical Investigation on Household-Housing Mismatch: The Turkish Case

The mismatch between households and their dwellings has been a significant topic of research and policy since the early 20th century. This issue manifests in two primary dimensions: overcrowding and underoccupancy. Overcrowding occurs when a household does not have sufficient space to adequately accommodate all of its members (Brackertz et al., 2019). It often results in adverse consequences for household members' physical and mental health, including increased stress levels, higher risks of communicable diseases, and limited privacy. Moreover, overcrowding accelerates the deterioration of dwellings due to excessive wear and tear, leading to an increased need for repairs and maintenance. At a broader level, overcrowding is associated with declining property values, urban decline, and greater demand for social housing. In contrast, underoccupancy describes a situation where a dwelling provides more space than a household requires (Shelter, 2011). While underoccupancy might appear less problematic at first glance, it is often linked to the inefficient use of resources, including excessive energy consumption, higher financial and physical burdens associated with maintenance, and elevated carbon emissions. Both overcrowding and underoccupancy contribute to inefficiencies in housing markets and raise concerns regarding equitable access to adequate housing.

Given the social and economic significance of household-dwelling mismatch, many countries have implemented housing occupancy standards to assess and regulate this issue. These standards provide a framework for evaluating whether dwellings meet the spatial needs of households. In addition to national standards, international organizations such as Eurostat calculate overcrowding and underoccupancy rates for European countries based on specific criteria. According to Eurostat, in Türkiye in 2021, approximately 39.1% of the population lived in overcrowded conditions, while 10.5% experienced underoccupancy. These statistics indicate that nearly half of the population faces some form of household-dwelling mismatch, highlighting the widespread nature of the problem. However, the absence of specific occupancy standards in Türkiye has hindered the systematic investigation and monitoring of occupation density issues. Consequently, the development of relevant literature and policy interventions remains limited.

To address this research gap, the present study investigates household-dwelling mismatch in Türkiye using different measurement methods. The study employs two widely recognized standards: the Eurostat method and the British room-based space

standard. These approaches are applied to raw data from the Income and Living Conditions Survey (2021) to provide a comprehensive analysis of occupation density in Türkiye. The Eurostat method was selected because Eurostat currently produces overcrowding and underoccupancy rates for Türkiye at the national level. However, the variables generated by this approach are not available to researchers at the local level, which limits detailed spatial analyses. The Eurostat measure determines overcrowding and underoccupancy based on the minimum number of rooms required for households. Specifically, one room is allocated for the household itself; one room per couple; one room for each single person aged 18 or older; one room for each pair of single individuals of the same gender aged between 12 and 17; one room for each single person between 12 and 17 who is not included in the previous category; and one room per pair of children under 12 (WHO, 2018). This approach offers a structured way to assess overcrowding and underoccupancy but may not fully capture the nuances of local housing conditions.

On the other hand, the British room-based space standard was chosen because it represents an advanced version of a measurement method previously used in the national literature. Unlike earlier adaptations, this method takes into account the presence and ages of children in the household during the calculation. According to this standard, one room is considered sufficient for up to two people; two rooms for three people; three rooms for five people; four rooms for seven and a half people; and for dwellings with more than five rooms, each additional room is assumed to accommodate two people. Moreover, children under one year of age are excluded from the calculation, while children between one and ten years old count as one-half (Clarke, 2012). This method provides a different perspective on household space needs and enables comparative analysis with the Eurostat standard.

The study's findings reveal that issues related to occupation density vary depending on the method used. The two measurement approaches exhibit an agreement level of approximately 70%, meaning that 30% of households were classified differently by the two methods. Specifically, the Eurostat method tends to overestimate overcrowding, while the British room-based method underestimates it. This discrepancy underscores the importance of carefully selecting and refining measurement approaches when analyzing occupation density. Furthermore, regional variations in occupation density are significant, deviating considerably from national averages. Both methods indicate that the Eastern and South-eastern regions of Türkiye exhibit higher rates of overcrowding. In contrast, the Eastern and Western Black Sea regions and Central Anatolia have higher rates of underoccupancy.

These findings highlight the necessity of developing a housing occupation standard specific to Türkiye. Such a standard should account for local housing norms, demographic trends, and sub-market variations to provide a more accurate and contextually relevant assessment of household-dwelling mismatch. Additionally, the study demonstrates that certain demographic groups are more affected by occupation density issues. Overcrowding is more prevalent among extended families, low-income

groups, and middle-aged households, indicating the need for targeted housing policies to alleviate these challenges. Conversely, underoccupancy is more common among small households, particularly those consisting of one or two persons, as well as households with individuals over the age of 65 and high-income groups. These patterns suggest that policy interventions should focus on optimizing housing allocation to better match household needs.

In conclusion, the study contributes to the understanding of household-dwelling mismatch by comparing two different measurement methods and applying them to the context of Türkiye. The findings underscore the complexities of occupation density assessment and highlight the need for refined housing policies that address both overcrowding and underoccupancy. Given the significant social, economic, and environmental implications of housing mismatches, policymakers should prioritize the development of standardized measurement approaches and targeted interventions to enhance housing equity and efficiency. Future research should further investigate local variations in occupation density and explore innovative housing solutions that can mitigate the negative impacts of both overcrowding and underoccupancy. By addressing these challenges, housing policies can better contribute to social well-being, economic stability, and sustainable urban development.

Kaynakça/References

- Aksoy Khurami, E., & Özdemir Sarı, Ö. B. (2022). 21. yüzyılın konut krizi: Yeterli, yaşanabilir ve karşılanabilir konut. Ö. B. Özdemir Sarı & G. P. Sarıoğlu Erdoğan (Edt.), *Konut, afetler ve kentleşme üzerine yazılar* (ss. 29-60). İdealkent.
- Balamir, M. (1996). Konut sisteminin bir diğeri: Küçük hane halkları. E. Komut (Edt.), *Diğerlerinin konut sorunları* (ss. 518-532). Uluslararası Mimarlar Birliği ve TMMOB Mimarlar Odası Yayını.
- Brackertz, N., Davison, J., Borrowman, L. & Roggenbuck, C. (2019). *Overcrowding and severe overcrowding: an analysis of literature, data, policies and programs*. AHURI Professional Services for NSW Department of Communities and Justice, Australian Housing and Urban Research Institute Limited. https://www.facs.nsw.gov.au/_data/assets/pdf_file/0015/810123/overcrowding-and-severe-overcrowding-policy-evidence-summary.pdf
- Cheshire, L. & Forrest, W. (2021) Homes too large for household needs? Under-occupancy as policy problem and lived experience among older social housing tenants. *Journal of Aging and Social Policy*, 33(1), 22-50. <https://doi.org/10.1080/08959420.2019.1626325>
- Cigdem, M. & Wood, G. (2012). Choice and government intervention in housing markets. S. J. Smith (Edt.), *International Encyclopedia of Housing and Home* (ss. 137-143). Elsevier Science.

- Clark, W. A. V. & Dieleman, F. M. (1996). *Households and housing choice: Choice and outcomes in the housing market*. Routledge.
- Clarke, A. (2012). Housing need in the United Kingdom. S. J. Smith (Edt.), *International Encyclopedia of Housing and Home* (ss. 538-543). Elsevier Science.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Erlbaum.
- Eurostat (2024a, 3 Haziran). *Share of people living in under-occupied dwellings by age, sex and poverty status – total population –EU-SILC*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_lvho50a/default/table?lang=en
- Eurostat (2024b, 3 Haziran). *Overcrowding rate by age, sex and poverty status – total population –EU-SILC survey*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_lvho05a_custom_9532775/default/bar?lang=en
- Harding, E. (2007). *Older people's housing and under-occupancy: A policy brief*. International Longevity Centre – UK. <https://ilcuk.org.uk/wp-content/uploads/2018/10/OlderPeoplesHousingAndUnderOccupancy.pdf>
- Huebner, G. M. & Shipworth, D. (2017). All about size? – The potential of downsizing in reducing energy demand. *Applied Energy*, 186, 226-233. <http://dx.doi.org/10.1016/j.apenergy.2016.02.066>
- Kearns, A. (2022). Housing space and occupancy standards: developing evidence for policy from a health and wellbeing perspective in the UK context. *Building Research and Information*, 50(7), 722-737. <https://doi.org/10.1080/09613218.2021.2024756>
- Lorentzen, J. C., Johanson, G., Björk, F. & Stensson, S. (2022) Overcrowding and hazardous dwelling condition characteristics: A systematic search and scoping review of relevance for health. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19. <https://doi.org/10.3390/ijerph192315542>
- Myers, D., Baers, W.C. & Choi, S. (1996). The changing problem of overcrowded housing. *Journal of the American Planning Association*, 62(1), 66-84. <https://doi.org/10.1080/01944369608975671>
- OECD Affordable Housing Database (2024, 3 Haziran). *HC2.1. Living space*. <https://www.oecd.org/els/family/HC2-1-Living-space.pdf>
- Oğuz, S. C. (2003). *The use and efficiency of housing stock in Turkey* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Olotuah, A. (2012). Slums. S. J. Smith (Edt.), *International Encyclopedia of Housing and Home* (ss. 355-361). Elsevier Science.
- Özdemir Sari, Ö. B. (2010). *Reinvestment behaviour and policies in housing: The case of Turkey* [Doktora tezi, TU Dortmund]. Deutsche Nationalbibliothek, <https://dnb.info/1104735938/34>
- Sabagh, G., Van Arsdol, M. D. & Butler, E. W. (1969). Some determinants of intrametropolitan residential mobility: Conceptual considerations. *Social Forces*, 48 (1), 88-98.

- Shelter (2011). *Taking stock: Making the most from housing – An assessment of underutilisation of the housing stock in England*. Shelter. https://england.shelter.org.uk/professional_resources/policy_and_research/policy_library/policy_briefing_-_taking_stock
- Shelter (2023). *Overcrowding: The legal definition of overcrowding and action that occupiers can take if their home is overcrowded*. Shelter Legal England. https://england.shelter.org.uk/professional_resources/legal/housing_conditions/overcrowding#reference-10
- Soaita, A. M. (2014). Overcrowding and ‘underoccupancy’ in Romania: A case study of housing inequality. *Environment and Planning A*, 46, 203-221. <https://doi.org/10.1068/a45718>
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/11/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_17112023.pdf
- Swift, S. (1938). Overcrowding standards: A comparative study. *Journal of the Royal Sanitary Institute*, 58, 628-40.
- Taylan Susan, A. (2022). Konut ve çevresindeki dirençliliğin kentlerdeki mekânsal örüntüsü: Türkiye örneği. Ö. B. Özdemir Sarı & G. P. Sarıoğlu Erdoğan (Edt.), *Konut, afetler ve kentleşme üzerine yazılar* (ss. 85-124). İdealkent.
- Tunstall, R., Bevan, M., Bradshaw, J., Croucher, K., Duffy, S., Hunter, C., Jones, A., Rugg, J., Wallace, A. & Wilcox, S. (2013). *The links between housing and poverty: An evidence review*. Joseph Rowntree Foundation. <https://www.jrf.org.uk/housing/the-links-between-housing-and-poverty>
- Van Ham, M. (2012). Economics of housing choice. S. J. Smith (Edt.), *International Encyclopedia of Housing and Home* (ss. 42-46). Elsevier Science.
- World Health Organization (WHO). (2018). *Housing and health guidelines*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241550376>

Esma Aksoy Khurami

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmakta olan Aksoy Khurami 2014 yılında Lisans, 2017 yılında Yüksek Lisans ve 2021 yılında Doktora eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde tamamlamıştır. Çalışma alanları arasında dar gelirli hane halkları, ev sahipliği ve planlamada sayısal yöntem ve teknikler yer almaktadır.

Esma Aksoy Khurami is an Assistant Professor at Muğla Sıtkı Koçman University and earned her bachelor’s (2014), MSc (2017), and PhD (2021) degrees in City and Regional Planning from Middle East Technical University. Her research interests focus on low-income households, homeownership, quantitative methods, and techniques in planning studies.

E-posta: esmaaksoy@mu.edu.tr

Ö. Burcu Özdemir Sarı

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde görev yapmaktadır. Doktora eğitimini Almanya’da, Dortmund Teknik Üniversitesinde Mekânsal Planlama alanında tamamlamıştır. Araştırma projeleri, konut kullanım yoğunluğu, konuta ekonomik erişebilirlik, konut stokunda boşluk ve mülkiyet hakları üzerine odaklanmaktadır. Kent ekonomisi ve konut dersleri vermektedir. İlgi alanları arasında kentsel çalışmalar, konut ekonomisi, konut politikası ve konuta yeniden yatırım konuları yer almaktadır.

Ö. Burcu Özdemir Sarı is an Associate Professor in the Department of City and Regional Planning at Middle East Technical University (METU). She earned her PhD in Spatial Planning from TU Dortmund, Germany. Her research projects have focused on occupation density, housing affordability, residential vacancy, and property rights. Currently, she teaches courses in urban economics and housing. Her research interests include urban studies, housing economics, housing policy, and residential reinvestment.

E-posta: bozdemir@metu.edu.tr

Teşekkür

Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 124K937 numaralı, ‘Türkiye’de Konut Kullanım Yoğunluğunun İncelenmesi’ başlıklı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK’a teşekkürlerimizi sunarız.

Çorum Binevler Kooperatifinin Dönüşümü

İdris Can Irız¹

ORCID: 0000-0003-4867-8489

M. Şehadet Karatoprak²

ORCID: 0000-0002-7717-4098

Öz

Cumhuriyet'in ilanıyla Türkiye, imar faaliyetlerinde hızlı bir değişim sürecine girmiştir. 1950'li-lerden sonra başlayan yoğun kentleşme konut arzının yetersiz kalmasına ve barınma sorunlarına yol açmıştır. Geleneksel mahalle dokusunun yerini gecekondu, apartmanlar ve villaların aldığı dönemde, modern mimari anlayışını koruyarak geleneksel mahalle kültürünü yaşatmayı amaçlayan Çorum Binevler Projesi, Behruz Çinici ve Altuğ Çinici ofisi tarafından tasarlanmış bir pilot proje niteliğindedir. Çalışmanın amacı Binevler Projesi'nin bağlamsal ve morfolojik değişimlerini inceleyerek başlangıçta planlanan tasarımı ile mevcut durumunu karşılaştırmaktır. Bu kapsamda Binevler'in mevcut fiziksel durumu ve çevresel özellikleri analiz edilmiştir. Orijinal tasarım planları, mevcut haritalar ve tarihi dokümanlar ile uydu görüntüleri kullanılarak yerleşimin zaman içindeki değişimi incelenmiştir. Yürünebilirlik ve erişilebilirlik düzeylerini anlamak için de mekân dizimi ve grafik teori analizi yapılmıştır. Yapılan gözlemlerle konutların tipolojilerindeki değişiklikler tespit edilmiş ve yeni yapılarla karşılaştırılmıştır. Analizler sonucunda geçirdiği değişimler incelendiğinde Binevler'in merkezinde ve çevresinde villaların ve sitelerin yapıldığı, çıkmaz sokakların açılarak diğer yollarla bağlandığı ve sokak bağlantılarının çoğaltıldığı tespit edilmiştir. Yürünebilirlik konseptinin istenilen düzeyde uygulanamadığı ve yerel halk ihtiyaçlarını karşılamak için şehir merkezine gitmek zorunda kaldığı görülmüştür. Bunlarla birlikte boş parsellere yapılan yeni binaların da çoğunun Binevler'in özgün dokusuyla uyumsuz olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak başlangıçta güçlü yerleşim fikirleriyle tasarlanan Binevler Projesi günümüzde istenilen sonuca tam olarak ulaşamamış ve yeni bir dönüşüm sürecine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çorum Binevler, konut kooperatifi, kentsel dönüşüm, yürünebilirlik

¹ Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

² Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Transformation of Çorum Binevler Housing Cooperative

İdris Can Irız¹

ORCID: 0000-0003-4867-8489

M. Şehadet Karatoprak²

ORCID: 0000-0002-7717-4098

Abstract

Turkey experienced rapid development and urbanization following the proclamation of the Republic, especially since the 1950s, which led to housing shortages and urban problems. Çorum Binevler Project, designed by Behruz Çinici and Altuğ Çinici office, is a pilot initiative aiming to preserve traditional neighborhood culture within a modern architectural framework during a period when slums, apartments, and villas increasingly replaced traditional neighborhood textures. This study examines the contextual and morphological changes of the Binevler Project by comparing its initial design concepts with its present condition. Original architectural plans, contemporary maps, historical documents, and satellite imagery were utilized to track the evolution of the settlement over time. Both graph theory and space syntax were applied to evaluate walkability and accessibility within the urban environment. When the neighborhood's transformation was examined, it was found that villas and housing estates were built in and around the center of Binevler, dead-end streets were opened and connected to other roads, and street connections were multiplied. However, the intended concept of walkability has not been fully implemented, compelling residents to travel to the city center to meet their daily needs. In addition, many of the new buildings constructed on vacant lots are incompatible with the original fabric of Binevler. Although initially developed with robust planning principles, Binevler Project has not fully realized its original vision and has undergone a new transformation process.

Keywords: Binevler, housing co-operative, urban transformation, walkability

¹ Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

² Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'de kentleşme süreci hız kazanmış ve kırsal bölgelerden kentlere doğru yoğun bir göç hareketi yaşanmıştır. Demografik değişim hızlı kentleşmeye ve düzensiz kentsel alanların oluşumuna yol açmıştır (Tekeli, 1998). Kentlerdeki nüfus artışı konut sektöründe hızlı bir büyümeye neden olmuş ve artan konut talebini karşılamak üzere yeni konut üretim yöntemleri arayışına gidilmiştir. 1980'lere kadar Türkiye'de konut üretimi gecekondular, yap-sat apartman blokları ve konut kooperatifleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Altürk, 2023). Türkiye'de konut üretiminde erken dönemlerden itibaren devlet kurumu olarak T. Emlak Kredi Bankası, orta ve orta-üst gelir gruplarına yönelik sınırlı sayıdaki konut projeleriyle sektöre hem finansman hem de mimari model sunmuş (Kaplan Çiğdem vd., 2024), yeni tipolojiler ve çağdaş yerleşim örnekleri ile yol gösterici olmuş ve küçük ölçekli firmaların güçlenmesinde rol oynamıştır. Sonraki dönemde TOKİ ve sermaye grupları daha seri ve yaygın konut üretim yöntemleriyle ülkenin konut arzını belirleyen başlıca güçler haline gelmiştir (Kaplan Çiğdem, 2023).

Konut maliyetlerinin düşürülmesi ve yeni konut üretim tekniklerinin geliştirilmesi amacıyla 1935 yılında Ankara'da kurulan Bahçelievler Kooperatifi ile Türkiye'de konut yapımında kooperatifçilik başlamıştır (Alsaç, 1993). 1930'lardan 1950'lere kadar konut kooperatifleri genellikle orta ve yüksek gelirli gruplara hitap etmiştir (Doğusan Alexander, 2017). Bu dönem konut kooperatifçiliğinde atılım dönemidir (Keleş, 2009). Kentlerde konut talebinin artması ve konut üretiminin bireysel üretim ile sınırlı kalması karşısında kamu yardımıyla kooperatiflerin kurulması gündeme gelmiştir (Koca, 2015). 1950'lere gelindiğinde konut kooperatiflerinin desteklenmesine yönelik çalışmalar yapılmış (Ulusoy, 2020), kooperatifçilik ülke genelinde yaygınlaşmıştır (Tekeli, 1982). Türkiye'deki ilk uydu kent projesi Levent, kentsel ölçekte tasarlanan uydu kent niteliğindeki Ataköy, Ereğli Demir Çelik İşçi Sitesi ve Ankara OR-AN Sitesi bu dönemde inşa edilmiştir.

1960'larda kentlerin çeper mahallelerinde gecekonduların ortaya çıkması plansız ve düzensiz bir büyümeye yol açmıştır (Bican, 2020). Türkiye'de konut kooperatifçiliğinin yaygınlaşmasını sağlayan iki önemli olay olmuştur: Bunlar 1969 yılında Kooperatifler Kanunu'nun kabul edilmesi

ve Beş Yıllık Kalkınma Planı (1967-1972) kapsamında toplu konut projelerinin teşvik edilmesidir (Altürk, 2023). Bu dönemde konut kooperatifleri büyük ölçekli konut projelerinin başlıca üreticisi olmuş ve projeler belediyelerle işbirliği içinde uygulanmıştır (Aksoy & Aydogus, 2012). 1979 yılında inşaata başlanan yaklaşık 60 bin konutla Türkiye'nin en büyük konut kooperatifi Kent-Koop Birliği tarafından üstlenilen Batıkent projesidir (Dursun vd., 1985). Devletin konut üretiminde kooperatifçiliği teşvik etmesiyle kooperatiflerin yerel yönetimlerle iş birliği yapma imkânları artmış ve 2000'lere kadar konut üretimindeki payları yükselmiştir (Altürk, 2023; Çoban, 2012). Ancak günümüze gelindiğinde kredi desteğinin yetersizliği ve devlet eliyle sosyal konut üretimi amacıyla 1984'de kurulan Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın (TOKİ) konut yapımını üstlenerek çalışma alanını genişletmesi nedeniyle konut kooperatifçiliği gerilemeye başlamıştır (Koç, 2022).

Altuğ Çinici ve Behruz Çinici'nin ofisi tarafından tasarlanan ve uygulanan Binevler Kooperatif Projesi kooperatifçiliğin gelişimini yansıtmaktadır. Süreç odaklı tasarım yaklaşımının benimsendiği ve yerel değerlerin korunduğu bu proje, Çorum'da ilk kentsel tasarımla inşa edilen (Uçar, 2020) ve Türkiye'de kent dışında yer alan ilk toplu konut projelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Kaya ve Akdemir, 2020). Kentin kuzeydoğusunda yer alan proje 150 hektarlık bir alanda planlanmıştır. Proje sadece niteliğiyle değil, aynı zamanda planlaması, yapım aşamaları ve biçimiyle de uluslararası öneme sahiptir (Kultermann, 2000, s. 312). Dönemin modern ve yenilikçi tasarım yaklaşımlarıyla yerel mimariyi harmanlayarak çağdaş yaşam standartlarında bir yerleşim modeli sunmayı amaçlamıştır.

Binevler Projesi'nin tasarımında Ebenezer Howard tarafından önerilen bahçe-şehir (*garden city*) modeli ile bu modelden etkilenen yeni kent (*new town*) akımının etkileri görülmektedir. Bahçe-şehir modeli, şehir ve kırsal yaşamının faydalı yönlerini birleştirerek planlı alanlar oluşturmayı hedefleyen bir kentsel tasarım yaklaşımıdır (Howard, 2019). Howard'ın bahçe-şehir fikri, sanayileşmeyle ortaya çıkan sorunlara bir çözüm olarak geliştirilmiştir. Şehirlerin aşırı yoğunluğunu azaltmayı, doğayla iç içe, sağlıklı yaşam alanları oluşturmayı hedeflemiştir. Model, sadece konut üretiminde planlamayı içermemekte; toplumsal hayata yönelik olanakların geliştirilmesini de hedeflemektedir (Mumford, 1961). Bahçe-şehrin karakteristik özellikleri arasında eğitim, rekreasyon ve alışveriş gibi birimlerin

yerleşim alanına yürüme mesafesinde bulunması, çıkmaz sokaklarla ve yalnızca yayaların kullandığı yollarla çevrili bloklardan oluşan hiyerarşik bir yol ağının kurulması yer almaktadır. İnsanların işlerine gitmek için araçlarını kullanmak zorunda olmadığı, beş yüz metreyi geçmeyen yürüme mesafesinde sosyal donatıların bulunduğu yerleşim alanının merkezinde ve çeperindeki geniş açık kamusal alanların olduğu bir yerleşim planı hedeflenmektedir. Bahçe-şehir modelinin dayandığı temel düşünceler, tarımsal faaliyetler için belirlenmiş yeşil kuşağın kente dahil edilmesi ve bu kuşağın kentin yayılmasında denetim mekanizmasının oluşturulmasında kullanılması, kentsel arazilerin tümünün kamuya ait olması, kiralama usulü ile tüzel kişilerin kullanımına sunulması ve kent nüfusunun belirlenen düzeyde stabil tutulmasıdır (Howard, 2019).

Bahçe-şehir modelinden etkilenecek gelişen yeni kent akımı ise 1950'lerden başlayarak günümüze kadar süregelen ve özellikle Avrupa'da örnekleri görülen sürdürülebilir bir kent modelidir (Grant, 2015). Yeni kentler büyük şehirlerde yoğunlaşan nüfusun desantralizasyonunu sağlamak ve bölgesel planlama kararları çerçevesinde bölgesel gelişme odakları oluşturmak amacıyla ana kentin yağ damlası şeklindeki büyümesine alternatif olarak kentten belirli bir uzaklıkta kurulan, kendi kendine yeten yerleşimlerdir (Bilsel, 2016). Bu modelde insan ölçeği ve yürünebilirlik anlayışı ön plandadır ve erişilebilir kamusal alanlara, sosyal ve ekonomik açıdan çeşitlilik arz eden mahallelere sahip olunması hedeflenir (Grant, 2015). Yaya ve araç trafiğinin ayrılması, yeni kentlerin karakteristik özelliklerinden biridir. Yolculuklara olan ihtiyacı azaltmak için, yürünebilir konut, ticari ve rekreasyon alanları karma biçimde planlanır. Ayrıca komşuluk birimlerini oluşturacak yapılar bir araya getirilir ve imar planlaması ilkesine göre düzenleme yapılır (Bilsel, 2016).

Bu çalışmada Binevler Projesi'nin geçmişten günümüze geçirdiği dönüşümler incelenmiştir. Çalışmanın amacı projenin başlangıçta planlanan tasarımı ile mevcut durumunu karşılaştırmak, yapıldığı zamandan bu yana geçirdiği dönüşümleri ve bu değişimlerin yerleşim yeri üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Araştırma kapsamında nitel ve nicel yöntemler kullanılmış ve çok yönlü bir analiz yaklaşımı benimsenmiştir. İlk olarak projenin orijinal tasarım dokümanları, planları, Behruz ve Altuğ Çiniçi'nin proje hakkındaki yayınları, araştırmacıların yayınladığı makaleler ve raporlar incelenerek projenin tasarım ilkeleri ve hedefleri belirlenmiştir.

tir. Ardından farklı zaman dilimlerine ait uydu görüntüleri ve mevcut haritalar kullanılarak, Binevler'in mekânsal ve fiziksel gelişimi, yerleşim dokusu, yapı tipolojileri ve sokak ağının dönüşümü incelenmiştir. Saha gözlemleri ve sokak fotoğraflarından yararlanılarak Binevler'in kuruluşunda inşa edilen yapılar ile yeni inşa edilmiş yapılar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmiştir. Mekânsal erişilebilirlik ve yürünebilirlik düzeylerini nicel olarak değerlendirmek amacıyla mekân dizimi ve grafik teori analizleri kullanılmıştır. Bu analizler mahalledeki sokak bağlantılarının ve ulaşım ağının zaman içindeki değişimini ortaya koymuştur. Sonuçta Binevler Projesi'nin nasıl dönüştüğü ve hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediği değerlendirilmiştir.

Çorum Binevler Kooperatifi

Tasarımlarında modern ve brütalist mimari prensipleri benimseyen Çiniciler aynı zamanda geleneksel mahalle kültürünü ve yerel değerleri korumaya özen göstermiştir. Batıdan ithal edilen mimarlığın kopyalanmasına karşı çıkarak yöresel mimarinin özünü anlayıp ancak çağdaş mimari yorumla değerlendirildiğinde istenilen sonuca ulaşılacağını belirtmiştir (B. Çinici, 1986). Projelerin kente entegre olabilmesi için her biri üzerinde ayrı etütler yaparak çevresel etkiler ve özellikle kentin kültürel altyapısı detaylı şekilde incelenmiştir (Akçal, 2002). En ünlü projeleri arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Kampüsü, TBMM Cami kompleksi, Artur Tatil Köyü ve Binevler Yapı Kooperatifi yer almaktadır.

Altuğ ve Behruz Çinici, Binevler Projesini tasarlarken ülke ölçeğinden semt ölçeğine kadar projelendirmeler yapmıştır (B. Çinici & A. Çinici, 1996). Binevler kentin formunun şekillenmesinde etkili olmuştur (Kaya ve Akdemir, 2020). Binevler projesi yapıların kentten bağımsız olamayacağı ve birimler arasında kurulan bağlantılar ile yapıların sürdürülebileceği düşüncesine dayanmaktadır (B. Çinici, 1974). Barınma, çalışma ve dinlenme birimleri arasındaki ilişkiler ön planda tutularak yerleşim alanı tasarlanmıştır.

Şekil 1. Binevler'in Çorum içindeki konumu (Google Earth, 2024)

Binevler projesi üç temel fikir etrafında şekillenmiştir (Kultermann, 2000):

- Çorum'un bulunduğu ekonomik durumu göz önünde bulduran bölgesel kalkınmayı hedefleyen canlı, sosyal ve ekonomik bir çevre kurulması,
- Kent merkezinden ve kamu hizmetlerinden uzakta bin ailelik yerleşimin ihtiyaçlarının kendi kendine karşılanması mümkün olmaması sebebiyle üç mahalle biriminin bir araya geldiği on beş bin kişilik bir yerleşim alanı oluşturulması,
- Yerleşimin sosyal, kültürel, idari planlanmasının gerçekleştirilmesi için detaylı bir programa ihtiyaç duyulmasıydı. Bu programın hazırlanmasında jeomorfolojik, iklimsel araştırmalar, üyelerle görüşmeler, geleneksel mimarinin araştırılması ve yapıların incelenmesini içermektedir.

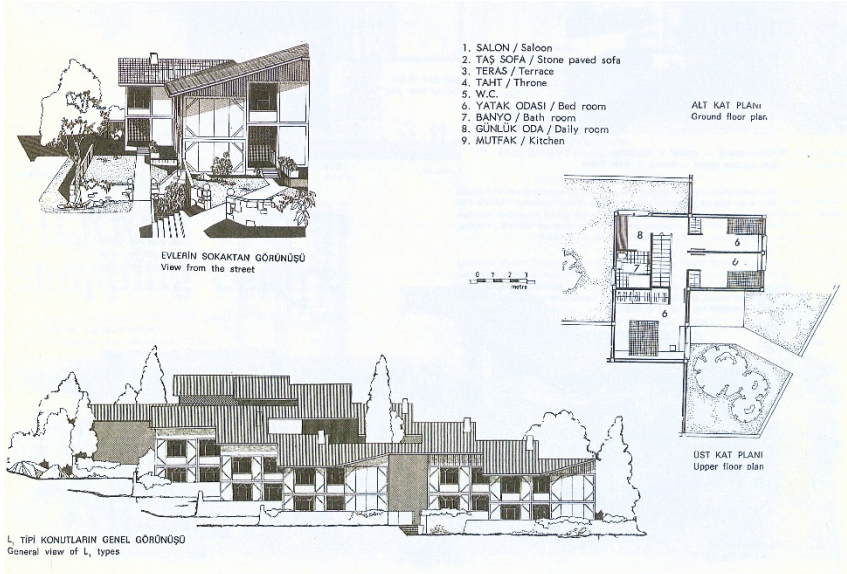
Binevler'in İnşa Süreci

Çiniciler projede fiziksel gelişmenin yanı sıra sosyal ve ekonomik gelişmeleri de dikkate almışlar; inşa sürecinde ve öncesinde analizler yaparak

sadece kooperatif üyelerinin isteklerini değil, bölgenin ihtiyaçlarını ve taleplerini de dikkate alarak bir proje gerçekleştirmişlerdir. Projeye başlamadan önce fiziksel, kültürel, tarihi ve ekonomik veriler toplanarak değerlendirme yapılmıştır (Atay, 2019). Proje Çorum'un gelişimine katkıda bulunması, tarım sektörünün geliştirilmesi, rekreasyon alanını içinde bulunduran yaşanılabilir bir çevre oluşturulması, kent turizmine katkı sağlaması gibi çeşitli açılardan gelecek projelere örnek teşkil edecek bir toplu konut sitesi olarak tasarlanmıştır (B. Çinici & Çinici, 1973). Kooperatif üleriyle anket çalışması yapılmış, tüm paydaşları bir araya getiren toplantılar düzenlenmiş ve talepler doğrultusunda proje ve üretim süreci şekillenmiştir. Yapılan ankete kooperatif üyelerinin yaklaşık olarak %50'si katılmıştır. Anket aracılığıyla kooperatif üyelerinin demografik dağılımı, sosyoekonomik durumları, konut ve araç sahipliği, eğitim seviyelerine ilişkin veriler elde edilmiş; kooperatiften beklentileri ve istekleri tespit edilerek planlama sürecinde bu veriler kullanılmıştır (B. Çinici & Çinici, 1996). Konut birimleri prefabrikasyon sistemi ile inşa edilmiş ve prefabrikasyon elamanlarının üretimi için yeni fabrikalar, ahşap üretim atölyeleri kurulmuştur. Uygulamanın gerçekleştirilmesi için BİSAŞ (Binevler İnşaat ve Sanayi A.Ş.) isimli inşaat şirketi kurulmuş fakat ortaya çıkan problemlerden dolayı faaliyeti sürdürülememiştir. Konutların üretiminde grid sisteme geçilerek ahşap kalıp ve sıvadan tasarruf sağlayarak maliyet düşürülmüş, ana malzeme olarak tuğla kullanılmış ve kalifiye işçiliğe olan gereksinim azaltılmıştır (B. Çinici & Çinici, 1996).

Mimari ve Morfolojik Özellikleri

Binevler Kooperatif Projesi için farklı konut tipleri tasarlanarak projenin geniş bir kullanıcı kitlesine hitap etmesi sağlanmıştır. Müstakil konutlar, dört ve beş katlı apartman tipi konutlardan oluşan ekonomik duruma ve hane boyutuna göre değişiklik gösteren dokuz farklı konut birimi tasarlanmıştır. L1, L2 (Şekil 2), T, V1 ve V2 tip evler müstakil konut olarak tasarlanmış olup K1, K2 (Şekil 11) iki katta ayrı bağımsız birimler bulunmaktadır. Y2-A ve Y2-B (Şekil 4, Şekil 8) tipi konutlar ise apartman dairesi olarak planlanmıştır.

Şekil 2. L1 tipi konut detayları (A. Çinici ve B. Çinici, 1971)

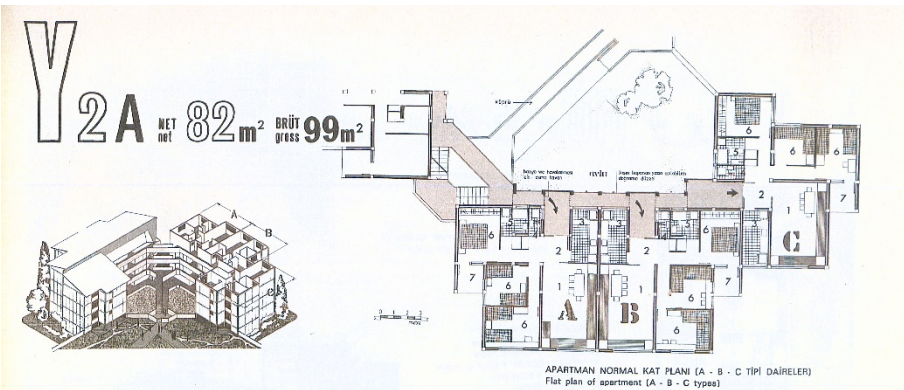
Tasarımda kullanılan modülasyonun maliyetin düşmesi, hızlı sonuçlar alınması ve üretim sürecinin kolaylaşması gibi avantajları vardır (Mikkola, 2000). Çiniciler modül tekniğini başka projelerde de kullanmıştır. Çorum Binevler Sitesi'nde 4,20x4,20 metrelik modüller kullanılırken, Artur Tatil Sitesi'nde 3,30x3,30 metrelik, ODTÜ'de ise 1,2 metrelik modüller kullanılmıştır (Akçal, 2002).

Konutlarda haymalık, hayat, seki ve bahçe gibi geleneksel Türk evinde bulunan mekânlara yer verilmiştir. Çiniciler'in yerel mimariyi uyguladığı diğer projesi de TBMM lojmanlarıdır. Lojmanlarda zemin katın doğaya açılması, günlük yaşam mekânlarının üst katlarda bulunması ve konuk odalarının mahremiyeti sağlamak için evin uzak noktalarda tutulması örnek olarak gösterilebilir (Akçal, 2002).

Şekil 3. Çorum Binevler konut yerleşimi (A. Çinici ve B. Çinici, 1971)

Apartmanların dış mekânları ve bahçeleri kervansaraylardan esinlenilerek tasarlanmış ve bağımsız birimler avlunun etrafında konumlandırılmıştır (B. Çinici & Çinici, 1996). Konutlara ferah bir erişim sağlamak amacıyla sirkülasyon cepheden verilmiş ve yazın açılabilen pencereler kullanılmıştır (Şekil 4). Konutların olabildiğince doğal ışık alması ve aydınlık olması için cepheleri ayrıktan tasarlanmış ve ortak duvarlardan kaçınılmıştır. Geniş koridorlar bina sakinlerinin kolay giriş çıkış yapabilmesine olanak tanımaktadır. Müstakil konutlarda da doğal ışıktan maksimum düzeyde faydalanmak amacıyla güneğe yönelim tercih edilmiştir.

Şekil 4. Y2 tipi apartman perspektif ve plan çizimi (A. Çinici ve B. Çinici, 1971)

Tasarımda bahçe-şehir ve yeni kent akımında görülen hiyerarşik sokaklar, çıkmaz sokaklar, yalnızca yayaların girebileceği ara sokaklar, yürüyüş yolları ve yürünebilir mesafedeki donatılar gibi özelliklerin de etkisi görülmekte; yaya odaklı bir yerleşim planı benimsendiği izlenmektedir. Sokakların deseni konutların yerleşim şekli nedeniyle kırıklı bir yapıdadır. Konut blokları, yaya ve araç trafiğini ayırmak amacıyla bazen çizgisel, bazen paralel, bazen de aralarında üçgen alanlar oluşturan diyagonal dizilimlerle yan yana yerleştirilmiştir. (Akçal, 2002) (Şekil 5). Ana yolların belirli kısımlarında bulunan üst geçitler, yayaların araçlarla karşılaşmadan karşıya geçmelerine olanak tanımaktadır. Çocuklar okula, oyun alanlarına, parklara güvenli bir şekilde gidebilmekte ve sokaklarda rahatça oynayabilmektedir. Sosyal donatılar, alışveriş merkezleri, tali merkezler, ortak yeşil alanlar, parklar, spor ve rekreasyon alanlarıyla halkın günlük ihtiyaçları karşılanmaktadır (B. Çinici & Çinici, 1996). Şehrin imkanlarından mahrum kalmadan bütün gereksinimlerin karşılanabileceği bir mahalle konsepti benimsenmiştir.

Şekil 5. 1/1000 ölçek vaziyet planı (A. Çinici & Çinici, 1971b)

Mevcut Durum ve Karşılaştırma

Proje ilk başta üç komşuluk ünitesinden oluşacak şekilde planlanmış olsa da yalnızca biri inşa edilebilmiştir. Çiniciler'in projeyi kurgularken belirlediği üç hedeften biri olan on beş bin kişilik üç mahallenin bir araya geldiği yerleşim yerinden sadece bin konut biriminden oluşan mahalle yapıldı.

miş ancak başlangıçta tasarlanan kamusal ve sosyal aktivite alanları hayata geçirilememiştir. Bu nedenle uydu kent şehrin dışında, sosyal donatılardan yoksun bir alan olarak kalmıştır. 1980 yılında Binevler'e belediye taşımacılığı başlamış (Özbakır, 2021), 1983'te ilkokul ve 1988'de cami inşa edilmiştir. Ayrıca çocuk parkları ve iki mahalle bakkalı yapılmıştır. Ancak yerel halk neredeyse bütün ihtiyaçlarını karşılamak için kent merkezine gitmek zorunda kalmıştır. Projenin tam anlamıyla gerçekleştirilememesi bölgenin gelişimini ve beklenen yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir.

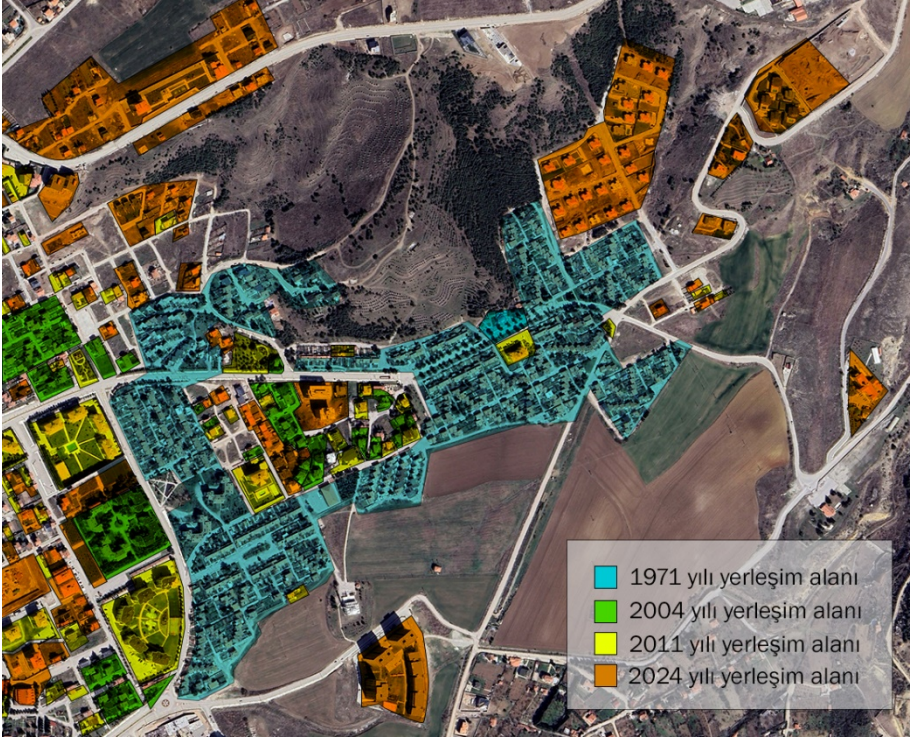
Binevler'in içinden geçen ana yol, dört şeritli geniş bir caddedir. İkinci derece yollar ise bölünmemiş olup daha seyrek araç geçmektedir. Ana yolların dışındaki yollar bakımsızdır ve şeritlerle ayrılmamıştır. Başlangıçta planlanan tasarımın aksine, çıkmaz sokaklar bulunmamaktadır ve neredeyse tüm yollar bağlantılıdır (Şekil 6). Mahallede toplanma alanı olarak parklar ve cami bahçeleri mevcuttur. Ancak bunun dışında meydan ya da odak noktası niteliğinde alanlar yoktur.

Şekil 6. Binevler'de tasarlanan sokakların değişimi. Soldaki çizim (A. Çinici & Çinici, 1971b), sağdaki uydu görüntüsü (Google Earth, 2024)

Yapıldıktan sonraki ilk dönemde eski kent dokusuyla Binevler arasındaki yaklaşık 5 km'lik alan bir gelişme göstermemiştir (Kaya, 2019). Ancak Buharaevler Mahallesi'nin gelişimi ve kenti Binevler'e bağlayan Dr. İlhan Gürel Caddesi etrafında yoğunlaşan yerleşim dokusuyla bölgenin hareketlendiği görülmektedir. Son 10 yılda ise artan yapılaşmayla birlikte Binevler'in içerisindeki boş parsellerin de hızla dolduğu gözlemlenmektedir.

Projenin Çorum'un gelişimini etkilediği belirtilmektedir (B. Çinici & A. Çinici, 1996). Gecekonduların önlenmesi için kentte yeni projeler geliştirilmiş ve resmi olmayan yapılaşmanın önüne geçmek için çalışmalar yapılmıştır (Kaya, 2019). Kent içindeki Ankara-Samsun karayolunun güzergâhı değiştirilerek Binevler'in güneyinden geçirilmiş ve şehrin kuzeyinde kentsel gelişim hızlanmıştır (Kaya, 2019).

Şekil 7. Geçmişten günümüze Binevler yerleşim alanının gelişimi (altlık harita (Google Earth, 2024))

Çalışma kapsamında 1971 yılı tasarlanan vaziyet planı ile 2004, 2011 ve 2024 uydu görüntüleri karşılaştırılmıştır (Şekil 7). 2004 yılına kadar özellikle projede çarşı alanı olarak belirlenen mahallenin merkezine yeni konutlar yapıldığı, 2011 yılına kadar aynı alanda konut inşaatının devam ettiği ve batıya doğru yeni sitelerin inşa edildiği, 2024 yılına kadar ise çeperdeki konut yoğunluğunun arttığı görülmektedir. 2004 yılına kadar yeni yapıların çoğunluğunu müstakil evler oluştururken, 2011 yılından sonra

kapalı siteler inşa edilmiş ve 2024 yılına gelindiğinde ise hem müstakil hem de site yapılarının inşa edildiği tespit edilmiştir.

Yerleşim alanının büyük kısmı müstakil konutlardan oluşmaktadır. Yeni yapılan müstakil konutlarından bazılarının Binevler projesine uygun benzer mimari özelliklere sahip olduğu ancak çoğu yapının da projeden bağımsız olarak tasarlandığı görülmektedir. Mahallede mevcut yapıların bulunduğu ada içerisinde tek parselde yapılacak yeni yapıların çekme mesafelerinin ve kat yüksekliklerinin çevre binalara uyumlu biçimde inşa edilme zorunluluğu vardır (Çorum Belediye Başkanlığı, 2023).

Proje kapsamında, küçük aileler ve tek kişilerin yaşayacağı şekilde planlanan apartman yapıları bir süre polis lojmanları olarak kullanılmıştır. Ancak günümüz ihtiyaçlarını karşılayamaması ve polis lojmanı işlevinin sona ermesi nedeniyle bu yapılar kullanım dışı kalmıştır. 2024 yılının sonunda apartman bloklarında kentsel dönüşüm başlamış ve bazı yapılar yıkılmıştır.

Şekil 8. Binevler'deki boşaltılan ve yıkımı söz konusu olan apartman yapıları (kişisel arşiv, 2021)

T, K, L ve V tipi konutlar incelendiğinde sıvaları dökülmüş, boyaların rengi değişmiş yapılar olduğu gibi tadilat gören yapılarla da karşılaşmaktadır (Şekil 9). Zamanla aşınan boya ve sıvalar yenilenmiş ve cephelere dekoratif elemanlar eklenmiştir. Yeni renkler genellikle eskileriyle benzer seçilmemiş, pastel tonlar kullanılmıştır. Bazı yapılarda ise daha koyu renklerin tercih edildiği gözlemlenmiştir. Dekoratif elemanlarda ise kompozit malzeme, doğaltaş, PVC ve metal saç levhalar kullanılmıştır. İlk inşa sürecinde dekoratif elemanların ahşaptan üretildiği bilinmektedir.

Şekil 9. Binevler sokak fotoğrafı (Kişisel arşiv, 2021)

Yapıların bir kısmında teraslar evlere dahil edilmiş, cam balkonlarla teraslar kapatılarak iç mekân büyütülmüştür (Şekil 10). K tipi yapılarda üst kat girişleri kapalı balkonlara dönüştürülmüştür. T tipi yapılarda ise bahçeye doğru genişleme görülmüş, bazı bahçeler tamamen kapatılarak iç mekâna dahil edilmiştir.

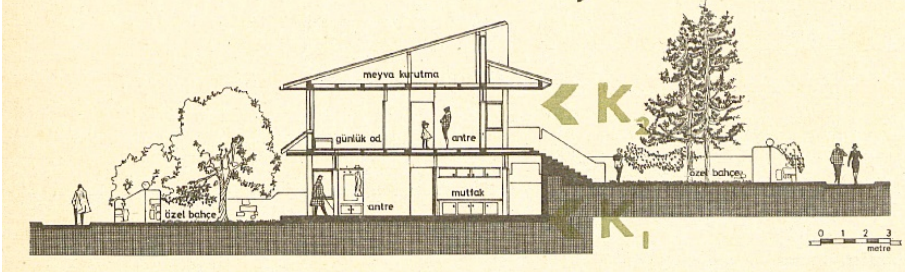

Şekil 10. Binevler yapılarının mimari dönüşüm örneği sol 2015, sağ 2024 sokak görüntüsü (Google, 2024)

Yeni inşa edilen yapıları iki sınıfta incelemek gerekir. Mevcut yapıların bulunduğu adalardaki yapılar birinci sınıf, Binevler'in tasarım aşamasında kamusal alan olarak planlanan alanlar ile ikinci ve üçüncü etaplarda yapılması planlanan konut alanları ise ikinci sınıf olarak değerlendirilmiştir. Birinci sınıftaki yapılar, özgün dokuya daha uyumlu olup çevresindeki yapılarla benzer tipolojiye sahiptir.

İlk inşa sürecinde yapılan K1 ve K2 konutları iki bağımsız birimden oluşmaktadır. Üst katta bulunan K2 konutunun giriş yönü ile alt kattaki K1 konutunun giriş yönü birbirinden farklıdır. Üst kata bahçeden tek

kollu merdivenle ulaşmaktadır (Şekil 11). Alt kat ise kendine ait özel bahçesinden girişe olanak tanır. K1 ve K2 konutlarının bulunduğu adalardaki yeni yapılarda da benzer biçimde iki bağımsız birim bulunmakla birlikte, ağırlıklı olarak dubleks plan tipi görülmektedir .

Şekil 11. K1 ve K2 tipi konut kesitleri (A. Çinici ve B. Çinici, 1971)

Yeni inşa edilen müstakil konutların dekoratif elemanları incelendiğinde, kompozit malzemeden üretilmiş elemanların yaygın biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir. Günümüz teknolojinin gelişmesi ve malzeme çeşitliliğinin artmasıyla birlikte kompozit malzeme kullanımında bir artış olduğu bilinmektedir. Renk uyumu açısından değerlendirildiğinde, yeni yapılarda genellikle açık tonların tercih edildiği, ancak koyu renklerin de kullanıldığı gözlemlenmektedir. Yapıların derinlik ve genişlikleri parsel boyutları nedeniyle ilk yapılarla benzerlik göstermektedir. İmar planında bitişik nizam yapılarda kotlandırmanın komşu parsel referans alınarak yapılması gerektiği belirtilmektedir. Yeni yapıların aynı kotta ya da yarım metre daha kısa olarak inşa edildiği belirlenmiştir. Pencere elemanları incelendiğinde, Fransız balkon, bant pencere ve koyu renkli doğramalar gibi güncel olarak tercih edilen doğrama elemanlarının kullanıldığı tespit edilmiştir (Şekil 12).

Şekil 12. 2024 ve 2015 yılı sokak görüntüleri (Google StreetView, 2024)

İkinci sınıf olarak tanımlanan boş adalara yeni inşa edilen yapılar, özgün Binevler yapılarından tamamen farklı özelliklere sahiptir. Bu alanlarda lüks siteler, apartman blokları, dubleks ve tripleks villalar yer almaktadır. Yapıların ortak noktası, orta ve yüksek gelir gruplarına hitap eden ve lüks olarak nitelendirilen konutlar olmalarıdır (Şekil 13). Mevcut parsellerin yanına yapılan ve birinci sınıf olarak sınıflandırılan yapıların da hedef kitlesi üst gelir grubudur.

Şekil 13. 2024 Yeni yapı örnekleri (Google, 2024)

Grafik Teori Analizi

Grafik teori nokta ve çizgilerin incelenmesiyle ilgilenen matematik alanıdır (Marshall, 2004). Grafik teoride kullanılan temel elemanlar düğümler ve çizgilerdir. Matematikte kullanılan grafik teori mimarlık, planlama

coğrafya gibi alanlarda mekânsal yapının ve ulaşılabilirliğin analizinde uygulanmaktadır (Marshall, 2004; Matus vd., 2019; Rothman, 1987). Yol ağlarının bağlanabilirliği ve kapsamını değerlendirmek, ayrıca erişilebilirlik analizleri yapmak için kullanılmaktadır (Thottolil & Kumar, 2021).

Bu çalışma kapsamında beta endeksi, ortalama sokak uzunluğu, sokak yoğunluğu ve düğüm yoğunluğu endeksleri kullanılmıştır. Beta endeksi düğüm başına ortalama sokak sayısını tanımlar. Yüksek değerler, alternatif rota sunan karmaşık ağları ifade eder ve bu durumun insanları yürümeye teşvik ettiği kabul edilir. Ortalama sokak uzunluğunda yüksek değerler, araçlar için uygun fakat yayalar için elverişli olmayan sokakları işaret eder. Sokak yoğunluğu, sokakların toplam uzunluğunun toplam alana oranıdır; yüksek değerler, yürümeye elverişli kentsel alanlarda gözlenir. Düğüm yoğunluğu ise toplam düğüm sayısının toplam alana oranıdır. Yüksek düğüm yoğunluğu, alternatif rota ve daha kısa sokak bölümleri içeren daha karmaşık ağları işaret eder ve yayalar için tercih edilen bölgeleri temsil eder.

Tablo 1. Grafik teori analizi sonuçları

	BETA EN- DEKSİ	ORTALAMA SO- KAK UZUNLUĞU	SOKAK YOĞUN- LUĞU	DÜĞÜM YO- ĞUNLUĞU
MEVCUT DURUM	1.49	150.3	0.044	0.00044
1971 YILI TA- SARIMI	1.16	87.68	0.034	0.00055

Tablo 1'de sunulan grafik teori analizi sonuçları, 1971 yılında tasarlanan projenin beta endeksinin daha düşük olduğunu, ortalama sokak uzunluğunun daha kısa, sokak yoğunluğunun daha az ve düğüm yoğunluğunun ise daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu veriler doğrultusunda, tasarımın daha sık düğüm noktalarına ve daha kısa sokaklara sahip olduğu, dolayısıyla daha yoğun ve yaya dostu bir ağ yapısı sunduğu anlaşılmaktadır. Daha düşük beta endeksi, ağın daha az karmaşık olduğunu ve alternatif rotaların sayısının daha sınırlı olduğunu göstermektedir. Ortalama sokak uzunluğunun daha kısa olması, yayaların hedeflerine daha hızlı ve kolay erişebilmelerine olanak tanımaktadır. Düğüm yoğunluğunun daha yüksek olması ise, daha fazla kavşak ve bağlantı noktası sayesinde yaya hareketliliğinin artmasına katkı sağlamaktadır.

Mevcut durum ile tasarım karşılaştırıldığında, yaya tercihinin iki durumda da benzer olabileceği düşünülse de, ilk tasarımın yapısal özellikleri nedeniyle yayalar için daha avantajlı bir ortam sunduğu söylenebilir. Bu da, başlangıçtaki tasarımın yaya odaklı bir yaklaşımı benimsediğini ve kentsel planlamada yayaların ihtiyaçlarına öncelik verdiğini göstermektedir.

Mekân Dizimi Analizi

Mekân dizimi (*Space Syntax*) Bill Hillier ve çalışma arkadaşları tarafından geliştirilen; bina ve kentsel alan analizinde kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, yerleşim yerlerindeki bağlantı öğelerinin önemli bir mekânsal varlığa sahip olduğu varsayımına dayanmakta (Hillier & Hanson, 1988) ve mekânsal yapı ile insan hareketleri arasındaki ilişkiyi temsil etmektedir (Kropf, 2009). Çil (2006) mekânsal yapıdaki harekete bağlı olarak fiziksel mekânın insanları bir araya getirme potansiyelini ortaya çıkardığını belirtmektedir. Mekân dizimi yöntemiyle bir mekân kurgusunun analizi, mimarlık alanında yaygın biçimde kullanılan morfolojik veya tipolojik analizlerden farklı olarak, mekân ve onunla ilişkili sosyal yaşamı bütüncül biçimde inceleme olanağı sunmaktadır (Çil, 2006).

Mekân diziminde sokak bağlantısı, insanlara alternatif rotalar sunan sokakların birbirine bağlanmasını ifade eder ve belirli bir rotanın bağlandığı rota sayısı olarak tanımlanır (Jiang vd., 2000). Bağlanabilirlik ise, bir rota boyunca bağlantıların sayısını ve düğüm noktalarını kapsar (Marshall, 2004). Sokak bağlantısı, planlama ve ulaşım çalışmalarında yürünebilirlik endekslerinin oluşturulmasında temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 2. Mekân dizim analizi

	Aradalık			Merkezlilik			Sokak Uzunluğu		
	Min.	Ort.	Maks	Min	Ort	Maks	Min	Ort	Maks
Tasarım	457.3	7132.4	41787.3	2	4	6	0.04	56.5	485.05
Mevcut Durum	251.3	2558.6	12929.3	1	4.14	6	0.06	91.2	1551.1

Tablo 2'de tasarımın ve mevcut durumun mekân dizim analizi sonuçları sunulmaktadır. Aradalık puanı, sokaklardan geçen en kısa yolların sayısına göre hesaplanır (Hillier, 2005). Yüksek aradalık değeri, erişilebilirliğin yüksek olduğunu gösterir. Yapılan analizde mevcut durumun düşük

aradalık değerlerine sahip olduğunu ve dolayısıyla sokakların daha eşit dağılımlı bir erişilebilirlik sunduğunu göstermektedir. Hesaplanan sokak bağlantı puanı, her sokak parçasından diğer yerlere ulaşımın zorluğunu ölçmektedir. Yapılan analizde iki projenin de birbirine yakın değerlere sahip olduğu ve sokak ağlarının bağlanabilirlik açısından benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Sokak uzunluğu analizine göre ise uygulama projesindeki sokakların daha kısa olduğu, mevcut durumda ise sokak uzunluklarının arttığı tespit edilmiştir.

Aşağıdaki görsellerde aradalık analizin görselleştirilmiş hali sunulmaktadır (Şekil 14). Bu görseller incelendiğinde, uygulama planında ortadaki ana aksın yürünebilir olduğu, mevcut durumda ise bu ana aksın yürünebilirliğinin çeşitli sokak bağlantılarıyla daha da arttığı gözlemlenmektedir. Ayrıca kuzeydeki cadde de mevcut durumda yürünebilir bir hâle gelmiştir. Bu değişimin nedeni, Çiniciler'in tasarımındaki çıkmaz sokaklara yeni bağlantıların eklenmesiyle söz konusu sokakların çıkmaz sokak özelliğini yitirmesidir.

Şekil 14. Binevler Uygulama Planı ve 2020 Uydu Görüntüsü Aradalık Analizi (altlık harita, Google Earth, 2020)

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada Binevler Projesi'nin tasarım ilkeleri, uygulama süreci ve günümüzdeki durumu incelenerek zaman içindeki mekânsal ve fiziksel dönüşümü ortaya konmuştur. Grafik teori ve mekân dizimi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen analizlerde, tasarım aşaması ile güncel durum arasında erişilebilirliğin benzer olduğu görülmektedir. Saha gözlemleri ve nitel bulgular, projenin bahçe-şehir ve yeni kent ilkeleriyle uyumlu bir şe-

kilde tasarlandığını göstermektedir. Ancak istenilen yoğunluğa ulaşılamaması, planlanan sosyal ve ticari donatıların hayata geçirilememesi ve zaman içinde bağımsız yapılaşmaların ortaya çıkması, projenin kurgulanan yürünebilir çevre özelliklerini zayıflatmıştır. Bu durum, hedeflenen uydu kent kimliğinden uzaklaşıldığını göstermektedir.

Binevler Projesi ile aynı dönemde hayata geçirilen diğer uydu kent ve kooperatif projelerinde de benzer zorlukların yaşandığı görülmektedir. Ankara Batıkent'te kooperatifçiliğin temeli olan birlik ve iletişimin sağlanması için gerekli ortak tesisler yapılmaması projenin sosyal hedeflerini sekteye uğratmıştır. SSK'nın 1962-1984 yılları arasında yürürlükte olan kredi mevzuatı ortak tesislerin üretimine engel olmuştur; ancak inşaat faaliyetlerinin tamamlanmasının ardından, çocuk parkları gibi bazı sosyal alanların kooperatif üyelerinin inisiyatifiyle eklenmesi, kısmi bir çözüm sağlamıştır (Özüekren, 1996). Ankara'da yer alan OR-AN Sitesi'nde de Binevler ile benzer sorunlarla karşılaşmıştır. Kent merkezine uzak konumu nedeniyle ulaşım problem olmuş, site sakinleri kendi imkanları ile ulaşım ihtiyacını ancak araç tutarak karşılayabilmiştir. Kış aylarında sert iklim koşulları yolların kapanmasına yol açarak kente erişimi daha da güçleştirmiştir (Kazancı, 2014). Projenin planlandığı biçimde yürütülememesinden dolayı hedeflenen 30 bin kişilik nüfusa ulaşamamıştır. Kent büyüyüp tarım alanları imara açılınca OR-AN Sitesi zamanla kentle birleşmiştir. Levent ve Ataköy örneklerinde ise yollar ve demiryolu proje tamamlanmadan önce geliştirilmiştir ve toplu taşıma altyapısı kurulmuştur. (Baturayoğlu Yöney, 2018; Baturayoğlu Yöney & Omay Polat, 2024) .

Şekil 15. Binevler’deki kapalı siteler (altlık harita (Google Earth, 2024))

Binevler Kooperatifi’nin tamamlanmamış boş parsellerinde inşa edilen yeni konutların, Behruz Çinici’nin tasarım anlayışından farklılık gösterdiği görülmektedir. Özellikle yeni inşa edilen kapalı sitelerin, mevcut mimari kimlikten ayrıştığı ve projenin bütüncül tasarım yaklaşımını zayıflattığı tespit edilmiştir. Yeni inşa edilen bazı müstakil konutların çevre parsellerle uyumlu olduğu gözlemlense de proje alanının çeperlerine doğru gidildikçe hedeflenen mimari kimliğin kaybolduğu ve farklı bir yerleşim anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca kullanılmayan Y2 apartmanları kentsel dönüşüm ile yıkılmaya başlamıştır.

Başlangıçta projede farklı gelir gruplarına hitap edilmesi hedeflenmiştir (B. Çinici & Çinici, 1973). Ancak güncel verilere göre Binevler bölgesindeki konut metrekaresi birim fiyatları, Çorum Merkez ilçesindekilere kıyasla yaklaşık iki kat daha yüksektir (Endeksa, 2025). Bu durum, Binevler’deki konutların ağırlıklı olarak orta ve yüksek gelir gruplarına yönelik olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Çiniciler’in sosyal çeşitliliği destekleyen ve gelir grupları arasında denge kurmayı amaçlayan kapsayıcı tasarım anlayışının, artık sürdürülemediği anlaşılmaktadır. Binevler’in uygulama aşamasında hedeflenen tasarım kararları ile günümüzdeki durumu Tablo 3’te özetlenmiştir.

Tablo 3. Çorum Binevler mevcut durum ve uygulama projesi karşılaştırma tablosu

	Tasarım	Mevcut Durum
SOKAKLAR VE SİRKÜLASYON	Sokakları hiyerarşiktir ve çıkmaz sokaklar mevcuttur.	Sokakları hiyerarşiktir, ancak çıkmaz sokaklar araç trafiğine açılmış ve ana arterlere bağlanmıştır.
	Sokaklar belirli örüntülere göre şekillenmiştir.	Belirli örüntülere göre şekillenen yollara ek olarak yeni yapılan yollar organik formlara sahiptir.
	Sokak uzunlukları kısadır.	Sokak uzunlukları artmıştır.
YÜRÜNEBİLİRLİK VE YAYA ERİŞİMİ	Yaya yolları mahallenin içinde her noktaya ulaşmaktadır.	Yaya yolları araç yollarına dönüştürülmüştür.
	Her noktaya araçlarla karşılaşmadan erişim sağlanabilmektedir ve alanın kuzeyi ile bağlantı sağlamak amacıyla üst geçit planlanmıştır.	Planlanan üst geçitler yapılmadığı için araç yolları ile yaya yolları kesişmektedir.
	Aradalık skoru sonucuna göre mevcut durum daha yürünebilir çıkmıştır. Proje tasarımındaki çıkmaz sokakların varlığı aradalık puanının düşmesine sebep olmuştur.	
	Mekân dizim analizi sonucuna göre sokakların birbirleriyle bağlanabilirlik değeri birbirine benzerdir. Bu durum sokaklar arasındaki erişilebilirliğin benzer olduğu anlamına gelir.	
ARAÇ ERİŞİMİ	Araçlar mahallenin çeperine ve içrideki toplu otoparklara park etmektedir. Konut yerleşiminin içine herhangi bir araç girmemektedir.	Yerleşim alanının tamamına araçlarla erişim sağlanmaktadır.
KAMUSAL AÇIK ALAN	Halk için yeterli yeşil alan ve mahalle meydanı tasarlanmıştır.	Çocuk parkları yapılmıştır, fakat meydan tasarımı uygulanamamıştır.
YERLEŞİM	Sosyal donatılar kentin ortasında yer alacak şekilde tasarlanmıştır.	Yapılan okul ve camiler çeperlerdedir, parklar ise yerleşim alanının farklı noktalarına yapılmıştır.
TİPOLOJİK ÖZELLİKLER	Ortak bir tasarım diline sahip yapılar tasarlanmıştır.	Binevler projesini referans alan yapılar ile tasarım olarak tamamen farklı müstakil evler ve siteler yapılmıştır.
KAPSAYICILIK	Alt, orta ve üst gelir seviyesindeki birey ve ailelerin ihtiyaçlarına yönelik olarak, tek kişiden yedi kişilik ailelere kadar farklı boyutlarda konut birimleri tasarlanmıştır.	Orta ve üst gelir gruplarının rağbet ettiği bilinmektedir.

Nicel ve nitel verilerin birlikte değerlendirilmesi ile mekânsal yapının korunmuş olduğu fakat projede tasarlanan sosyal donatıların uygulan-

mamasının sonucu olarak sosyal sürdürülebilirliğin sağlanamadığı görülmektedir. Ayrıca Binevler'in tasarım ilkeleriyle uyuşmayan yeni projeler özgün kimliği olumsuz etkilemektedir. Kentsel dönüşüm söylentilerinin gerçekleşerek Binevler'in yok olması ise yalnızca fiziksel bir kayıp değil, aynı zamanda dönemin mimari anlayışını yansıtan bir eserin de yitilmesi demektir. Binevler, Türk mimarlık tarihinde hem süreç hem de üretim açısından örnek teşkil eden bir proje olarak geleceğe aktarılmalı ve bu konuda farkındalık oluşturulmalıdır.

Gelecek çalışmalarda yerel halkla yüz yüze görüşmeler yapılarak sorunların tespit edilmesi ve bunlara yönelik çözümler geliştirilmesi, mahalle yaşamının sürdürülmesine katkı sağlayabilir. Projenin başlangıcından beri bölgede yaşayan yerel sakinlerle yapılacak derinlemesine görüşmelerde günlük yaşam deneyimleri, memnuniyet düzeyleri, proje hakkındaki algıları, ihtiyaç ve beklentileri gibi konulara odaklanılması süreç içerisinde yaşadıkları dönüşümün daha iyi anlaşılmasına olanak tanıyabilir. Ayrıca proje tasarımında veya uygulama aşamasında görev alan uzmanlar ile yapılacak görüşmeler uygulama sürecindeki zorluklar ve bugünkü durumun değerlendirilmesine katkıda bulunabilir.

Extended Abstract

Transformation of Çorum Binevler Housing Cooperative

In Turkey, the phenomenon of intensive urbanization has become evident with the increase in population since the 1950s, which has led to significant problems in meeting the demand for housing. The shortage of adequate housing, along with unplanned development and housing crises, resulted in the rise of slums and widespread informal urbanization. In response to these issues, alternative approaches to housing production have been explored, with housing cooperatives playing a key role in addressing the housing shortage.

The Çorum Binevler Project, designed by Behruz Çinici and Altuğ Çinici, stands out as a significant pilot project of its time, developed within the framework of cooperative housing initiatives. The study's primary aim is to examine the transformation of the design principles adopted initially in the Binevler Project over time and to compare the project's initial concept with its present condition. A multidimensional analysis approach was adopted in the research, using a combination of qualitative and quantitative methods. Firstly, to identify the project's design principles and objectives, the original design documents, plans, Behruz and Altuğ Çinici publications, and other researchers' scientific publications were analyzed. Then, the settlement texture development and the transportation infrastructure transformation were examined by comparing satellite images and existing maps. Changes in housing typologies were identified through on-site surveys and street photographs. Graphical theory and space syntax methods were used to understand the changes in spatial accessibility.

The design of the Binevler project was informed by the principles of the garden city and new town movements to preserve traditional neighborhood culture and local values. It sought to integrate contemporary and traditional architectural approaches, distancing itself from imitating Western architecture. The planning process ranged from the national scale to

the neighborhood scale, with consideration of urban integration. The project was realized through a cooperative. A participatory design approach was adopted, incorporating the preferences of cooperative members through interviews, meetings, and surveys. Initially, a prefabrication system was employed for housing production, which led to the establishment of new product facilities. However, emerging challenges shifted the construction approach to a grid system with on-site building methods. Binevler offered a variety of housing types designed for households ranging from one to five people. A total of nine housing types were developed, which include both detached houses and apartments. The detached houses featured spatial elements from traditional Turkish homes, including the *haymalık*, *seki*, and *hayat*. A courtyard-based layout was used in the apartment buildings, with access to individual units provided via wide and open corridors. The street layout of Binevler reflected the hierarchical design typical of garden-city and new urbanism models, incorporating cul-de-sacs and roads prioritizing pedestrians. There were public amenities such as social facilities, shopping centers, and parks aiming to bring the conveniences of the city into the Binevler neighborhood.

A comparison between the current state and the original design of the Binevler Project reveals that only one of the three planned housing zones—intended to accommodate 15,000 people with a total of 3,000 units—was constructed. Apart from a primary school, a park, two neighborhood grocery stores, and a mosque, the envisioned social and commercial facilities were not built. As a result, Binevler lacked the planned urban amenities, forcing residents to go to the city center to meet their daily needs. Until the development of the Buhara Evler, Binevler remained isolated from the city center. However, with urban expansion extending northward in the past decade, Binevler has integrated into the city, and new housing developments have been constructed on its vacant plots.

The study reveals insights into the gradual development of Binevler by comparing satellite images. It reveals that new apartment blocks and detached houses have been constructed in areas initially designated for a square and a shopping center. Houses were constructed on vacant islands following existing zoning regulations. The only remaining vacant parcels on the islands were developed with a typology like the Binevler project. The apartment buildings initially constructed were used as lodgings but later stood vacant for many years; they are now being demolished as part

of urban transformation efforts. Renovated buildings feature updated colors and decorative elements, with modifications such as enclosed terraces and glass-covered balconies. The typologies and design features of the newly constructed buildings differ from Binevler's original architectural identity, reflecting contemporary architectural trends rather than adhering to the original design principles.

Graph theory and space syntax methods were employed to assess walkability and accessibility in the Binevler settlement. Through graph theory, key indicators such as the beta index (average number of streets per node), average street length, street density (total street length relative to area), and node density (total number of nodes relative to area) were analyzed. A comparison between the original 1971 design and the current layout reveals that the earlier design had a lower beta index, indicating a less complex street network than today. Additionally, the planned design featured shorter average street lengths, suggesting that pedestrian access has become more challenging. However, the current node density is higher, positively contributing to pedestrian mobility. Graph theory analysis suggests that the original design provided a more pedestrian-friendly environment. The space syntax analysis examined metrics such as betweenness (the number of shortest paths passing through each street), centrality (ease of access from one street segment to others), and street length. The results indicate that it demonstrates increased walkability due to various streets being connected. Despite specific spatial changes, the combined findings from graph theory and space syntax analyses show that overall accessibility has remained relatively consistent between the original design and the present-day configuration.

This study investigates the design principles, implementation process, and current condition of the Binevler Project, highlighting its spatial and physical transformations over time. The study reveals significant deviations from the original vision, including insufficient housing density, incomplete social and commercial infrastructure, and the proliferation of independent, unplanned constructions. The inability to reach the desired density, realize the planned social and commercial facilities, and the emergence of independent constructions over time have weakened the walkable environment features of the project. This situation shows the project has moved away from the targeted satellite city identity. In addition, new projects that do not comply with Binevler's design principles negatively affect the original identity. Binevler should be transferred to the future as

an exemplary project in terms of both process and production in the history of Turkish architecture, and awareness should be raised on this issue.

Kaynakça/References

- Akçal, A. H. (2002). *Y. Mimar Behruz Çinici yapıtlarının analizi*. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Aksoy, M., & Aydogus, S. (2012). Housing cooperatives in Turkey. *Profiles of a movement: cooperative housing around the world*. CECODHAS & ICA, 76–80.
- Alsaç, Ü. (1993). *Türk kent düzenlemesi ve konut mimarlığı* (C. 126). İletişim Yayınları.
- Altürk, E. (2023). A big plan for small homes: the effort to set housing standards in Turkey. *Journal of Urban History*, 49(3), 668–690. <https://doi.org/10.1177/00961442211017496>
- Atay, G. F. Y. (2019). Mimari üretimde süreç odaklı yaklaşımlar: Çorum Binevler Konut Yerleşimi. *Mimarlık Dergisi*, Kasım-Mart(410).
- Baturayoğlu Yöney, N. (2018). Modern bir planlama deneyimi: Ataköy, İstanbul. *mimar.ist*, 61.
- Baturayoğlu Yöney, N., & Omay Polat, E. (2024). İstanbul'un modern konut yerleşimlerine iki örnek: Levent IV. kısım (1954-1957) ve Ataköy I-II. kısımlar (1957-1964). *İPA İstanbul Dergisi*, 011. https://ipa.istanbul/istanbul_dergisi/ipa-istanbul-dergisi-2024-011/#toggle-id-1
- Bican, N. B. (2020). Public mass housing practices in Turkey: the urgent need for research-based spatial decision-making. *Journal of Housing and the Built Environment*, 35(2), 461–479.
- Bilsel, C. (2016). Yeni kentler. İçinde M. Ersoy (Ed.), *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, (ss. 482–488).
- Çil, E. (2006). Bir kent okuma aracı olarak mekân dizim analizinin kuramsal ve yöntemsel tartışması. *Megaron YTÜ Mim. Fak. e-Dergisi YTU Arch. Fac. e-Journal*, 1(4), 218–233.
- Çinici, A., & Çinici, B. (1971a). *Çorum Binevler Konut Yerleşkesi fotoğrafları*. Salt Araştırma. <https://saltresearch.org/>
- Çinici, A., & Çinici, B. (1971b). *Çorum Binevler Yerleşkesi, genel yerleşim planı*. Salt Araştırma. <https://saltresearch.org/>
- Çinici, B. (1974). *Orta Anadolu'da bir toplu konut uygulaması için ülke bölge kent ölçeklerinde çalışmalar*. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/90053%0A>
- Çinici, B. (1986). *Ankara'da bir toplu konut deneyi*. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/75212%0A>
- Çinici, B., & Çinici, A. (1973). *Çorum: Orta Anadoluda Bir Toplu Konut Uygulaması İçin Ülke Bölge Kent Ölçeklerinde Çalışmalar*. Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara.
- Çinici, B., & Çinici, A. (1996). *Habitat I'den Habitat II'ye, Çorum Binevler: gerçekleşen bir ütopya*. Mısırlı Matbaacılık.
- Çoban, A. N. (2012). Cumhuriyetin ilanından günümüze konut politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(03), 75–108.

- Çorum Belediye Başkanlığı. (2023). *Ayarık, Çomar ve İllice Mahalleleri dahilinde kalan yaklaşık 38 hektarlık alan Revizyon imar planı*. <https://www.corum.bel.tr/duyurular/imar-uygulamaları/ayarik-comar-ve-ilice-mahalleleri-dahilinde-kalan-yaklasik-38-hektarlik-alan-revizyon-imar-planı>
- Doğusan Alexander, G. N. (2017). Caught between aspiration and actuality: the Etiler Housing Cooperative and the production of housing in Turkey. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 76(3), 349–366. <https://doi.org/10.1525/jsah.2017.76.3.349>
- Dursun, C., Sayar, Ö., Uzuner, Ş., & Karaesmen, E. (1985). 1990'lara doğru Kent-Koop. KENT-KOOP Batkent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği.
- Endeksa. (2025). *Türkiye Çorum Merkez satılık konut m² birim fiyatları*. <https://www.endeksa.com/tr/analiz/turkiye/corum/merkez/endeks/satilik/konut>
- Google. (2024). *Street View*. <https://www.google.com.tr/maps/>
- Google Earth. (2024). *Uydu Görüntüsü*. <https://earth.google.com/static/multi-threaded/versions/10.66.0.1/index.html?>
- Grant, J. L. (2015). New Urbanism. *İçinde International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences: Second Edition* (ss. 809–814). <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.74021-9>
- Hillier, B. (2005). The art of place and the science of space. *World Architecture*, 185, 96–102.
- Hillier, B., & Hanson, J. (1988). *The Social Logic of Space*. <https://doi.org/10.4324/9780429450174-9>
- Howard, E. (2019). *Yarının Bahçe Kentleri* (A. Köksal (ed.); 1. baskı). Daimon.
- Jiang, B., Claramunt, C., & Klarqvist, B. (2000). Integration of space syntax into GIS for modelling urban spaces. *ITC Journal*, 2(3–4), 161–171. [https://doi.org/10.1016/S0303-2434\(00\)85010-2](https://doi.org/10.1016/S0303-2434(00)85010-2)
- Kaplan Çiğın, S. (2023). Türkiye konut üretiminde bir rol model olarak Türkiye Emlak (kredi) Bankası, toplu konut mimarisi ve tipolojisi, 1926 – 2001 [Mimar Sinan Fine Arts University (Turkey) PP - Turkey]. *İçinde PQDT - Global*. <https://www.proquest.com/dissertations-theses/turkiye-konut-uretiminde-bir-rol-model-olarak/docview/2942037657/se-2?accountid=13654>
- Kaplan Çiğın, S., Doğrusöz, U., & Ardaman, E. (2024). Türkiye konut politikalarının konut üretimine yansımaları, İzmir'de Emlak (Kredi) Bankası projeleri. *Ege Mimarlık*, 44–57.
- Kaya, A. Y. (2019). *Çorum kent morfolojisi*. Fırat Üniversitesi.
- Kaya, A. Y., & Akdemir, İ. O. (2020). Çorum'da kentsel gelişmenin morfolojik analizi. *İçinde Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* (C. 5, Sayı 1).
- Kazancı, N. (2014). Or-An Şehri, Oran Sitesi. *İDEALKENT*.
- Keleş, R. (2009). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi.
- Koç, H. (2022). Kentsel konut sunumunda giderek unutulmuş bir organizasyon: Konut yapı kooperatifleri. *İdealkent*, 13(37), 2002–2026.
- Koca, D. (2015). Türkiye'de çağdaş konut üretiminin yeniden okunması. *Tasarım+Kuram*, 11(19), 19–36.

- Kropf, K. (2009). Aspects of urban form. *Urban morphology*, 13(2), 105–120.
- Kultermann, U. (2000). Constituting a Turkish identity: The architecture of Behruz Cinici. *Journal of Architecture*, 5(3), 315–326. <https://doi.org/10.1080/136023600419627>
- Marshall, S. (2004). Streets and pattern. *İçinde Spon Press* (C. 4, Sayı 1).
- Matus, J. M., Herrera, R. F., Atencio, E., & Pellicer, E. (2019). Analysis of road connectivity for urban planning: cases of studies Valparaíso (Chile) and Valencia (Spain). *Proceedings from the International Congress on Project Management and Engineering*. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85150621679&partnerID=40&md5=ce4954edb4f5908ef5d238f73ec94271>
- Mikkola, J. H. (2000). Modularization assessment of product architecture. *DRUID - Danish Research Unit for Industrial Dynamics*.
- Mumford, L. (1961). Bahçe-Şehirler ve modern şehir Planlaması. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, çev. Ruşen Keleş, Ankara, 16(4), 175–187.
- Özbakır, A. (2021). Çorum'da Şehirselsel Gelişme ve Mekânsal Değişim. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Doktora Tezi*, 206.
- Özüekren, A. Ş. (1996). Kooperatifler ve konut üretimi. *Tarihten günümüze Anadolu'da konut ve yerleşme*, 355–365.
- Rothman, M. S. (1987). Graph theory and the interpretation of regional survey data. *Paléorient*, 73–91.
- Tekeli, İ. (1982). Türkiye'de konut sunumunun davranışsal nitelikleri ve konut kesiminde bunalım. *Kent-Koop: Konut*.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde kentsel gelişme ve kent planlaması. *İçinde Y. Sey (Ed.), 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* (ss. 1–24). Tarih Vakfı.
- Thottolil, R., & Kumar, U. (2021). Assessment of topological pattern of road network: a case study of Bangalore city. *2021 IEEE India Geoscience and Remote Sensing Symposium, InGARSS 2021 - Proceedings*, 246–249. <https://doi.org/10.1109/InGARSS51564.2021.9792069>
- Uçar, İ. (2020). Çorum kentinde kentleşme ve planlama ilişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Ulusoy, A. E. (2020). Türkiye'de konut politikaları: tarihsel süreç ve aktörlerin rolü. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 1(3), 87–122.

İdris Can Irız

Sakarya Üniversitesi Mimarlık Bölümünden 2018 yılında mezun oldu. Ardından Dokuz Eylül Üniversitesi Kentsel Tasarım Programında yüksek lisans yaptı. Doktora eğitimine Yıldız Teknik Üniversitesi Mimari Tasarım Bölümünde başlamıştır. Tez sürecine devam etmektedir. 2019 yılından beri Sakarya Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak görevine devam etmektedir. Çalışma alanları arasında kentsel tasarım, mimari tasarım, kent ve kır morfolojisi ve yapıli çevre algısı yer alır.

He completed his undergraduate degree at Sakarya University, Department of Architecture in 2018, followed by a master's degree from Dokuz Eylül University's Urban Design Program. He is currently pursuing his doctoral studies at Yıldız Technical University in the Architectural Design Department. Since 2019, he has been working as a Research Assistant at Sakarya University's Department of Architecture. His research focuses on urban design, architectural design, urban and rural morphology.

E-posta: idrisiriz@sakarya.edu.tr

Muhammet Şehadet Karatoprak

Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Mimarlık bölümünde 2018 yılında tamamlamıştır. Ardından İstanbul Teknik Üniversitesi Çevre Kontrolü ve Yapı Teknolojisi yüksek lisans programından, 'Konut Binalarında Gri Su Planlaması' adlı tezini başarıyla sunarak mezun olmuştur. Aynı üniversitede eğitimine devam ederek, 2023 yılında Yapı Bilimleri doktora programına kabul almıştır. Doktora eğitiminin ders sürecini başarıyla tamamlayıp, tez sürecine devam etmektedir. Bununla birlikte Sakarya Üniversitesi Mimarlık bölümünde 2020 yılından beri araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Mimari planlama, yapı fiziği, sürdürülebilirlik ve fiziksel çevre kontrolü alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

He completed his undergraduate education at Gazi University, Department of Architecture in 2018. Then, he graduated from Istanbul Technical University Environmental Control and Building Technology master's programme by successfully presenting his thesis titled 'Greywater Planning in Residential Buildings'. Continuing his education at the same university, he was accepted to the PhD programme in Construction Sciences in 2023. He has successfully completed the course process of his PhD education and continues his thesis process. In addition, he has been working as a research assistant in Sakarya University Department of Architecture since 2020. He works in the fields of architectural planning, building physics, sustainability and physical environment control.

E posta: karatoprakms@sakarya.edu.tr

Geleneksel Yapım Yöntemleri Işığında Sürdürülebilir Yenilikçi Yapı Malzemelerinin Analizi

*

Gökhan Genç ¹

ORCID: 0000-0002-5753-4885

Öz

Dünyamızda özellikle son zamanlarda doğal felaketlerle ortaya çıkan iklim krizleri insanlığı bu alanda çözüm arayışlarına yönlendirmiştir. Çevresel problemlerin oluşmasında, yapı sektörü, yapı yaşam döngüsü içerisinde malzemelerin üretiminden, atıkların bertarafı süreçlerine kadar ciddi zararlı etkilere sahiptir. Aslında tarihsel süreçte üretilen geleneksel yapılar sürdürülebilir malzeme ve yöntemlerin kullanımı ile ekolojik yapı üretimine ışık tutabilecek özellikleri yapısında barındırmaktadır. Ancak eski devirlerde çağının şartlarına göre üretilen yapı malzemeleri günümüz koşullarına göre güncellenerek geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda makalede, çalışmanın özgün noktasını da oluşturan, geleneksel mimaride yaygın bir biçimde kullanılan malzemelerin, sürdürülebilirlik kapsamında potansiyelleri, olumlu yönleri, olumsuz yönleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, bu veriler ışığında yenilikçi çözüm yaklaşımları ortaya konarak literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir. Belirlenen amaç çerçevesinde yaygın bir biçimde kullanılan toprak ve tarımsal ürün esaslı kerpiç, toprak torbalardan yapılar, sıkıştırılmış toprak yapılar, saman balyalarından yapılar ve kenevir esaslı üretilen yapı elemanı ve malzemeleri detaylı literatür araştırması ile incelenmiş, tablolar arayıcılığı ile karşılaştırmalı analiz edilmiş, mimaride kullanımına yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel malzemeler, sürdürülebilirlik, yenilikçi malzemeler, yapı sistemi

¹ Samsun Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,

E-posta: gokhan.genc@samsun.edu.tr

idealkent® Kent Araştırmaları Dergisi (Journal of Urban Studies)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi Received Date: 28.10.2024 Kabul Tarihi Accepted Date: 8.04.2025

Analysis of Sustainable Innovative Building Materials in Light of Traditional Construction Methods

*

Gökhan Genç²

ORCID: 0000-0002-5753-4885

Abstract

The climate crises that have emerged in our world, especially with natural disasters, have led humanity to seek solutions in this area. In formation of environmental problems, construction sector has serious harmful effects from production of materials to disposal processes of waste within construction life cycle. In fact, traditional structures produced in historical process contain features that can shed light on production of ecological structures with the use of sustainable materials and methods. However, building materials produced in ancient times according to the conditions of era need to be updated and developed according to today's conditions. In this context, the potential, positive aspects and negative aspects of materials widely used in traditional architecture, which also constitute the original point of the study, are comparatively analyzed within the scope of sustainability, and it is aimed to contribute to literature by presenting innovative solution approaches in the light of this data. Within framework of the determined purpose, soil and agricultural product-based adobe, structures made of soil bags, compressed soil structures, structures made of straw bales and hemp-based construction elements and materials have been examined with detailed literature research, comparatively analyzed through tables, and suggestions have been developed for their use in architecture.

Keywords: Traditional materials, sustainability, innovative materials, building system

² Samsun University, Faculty of Architecture and Design,

E-mail: gokhan.genc@samsun.edu.tr

¹idealkent® Kent Araştırmaları Dergisi (Journal of Urban Studies)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi Received Date: 28.10.2024 Kabul Tarihi Accepted Date: 8.04.2025

Giriş

Günümüzde artan nüfus artışı ile birlikte, sınırlı doğal kaynakların bilinçsiz bir şekilde tüketilmesi, önemli çevresel problemlerin oluşmasına ve netice olarak doğal afetlerin gözlemlenmesine sebep olmaktadır. Çevresel sorunların oluşmasında inşaa faaliyetleri neticesinde üretilen yapı malzemeleri de, üretiminden, taşınmasına, kullanım sürecinden, yıkım sonrası hafriyat süreçlerine kadar önemli bir yer tutar (Arslan, 2014, s. 289; Yardımlı, 2021, s. 1). Bu da çevreci çözüm arayışlarının yapı sektörünün temel kısımlarından birisini oluşturan, yapı malzemesi üretim biçimlerine odaklanılmasına sebep olmuştur. Sektör içerisinde sürdürülebilir malzeme üretimi kapsamında çevreye daha az etkisi olan, daha az karbon salınımı gerçekleştiren, tekrar kullanılabilen sürdürülebilir malzemelerin geliştirilmesi ve kullanılması artmıştır (İzmir Kalkınma Ajansı, 2021, s. 26). Sürdürülebilir malzemeler yaşam döngüsü sürecinde minimum enerji tüketen, çevreye duyarlı, yerel kaynak, malzeme ve becerileri yüksek miktarda kullanan, kullanım ömrü tamamlanıp bittiğinde ise geri dönüşümünde çevreye en az zararı olan malzemeler şeklinde tanımlanabilir (Reddy, 2004, s.900-901; Venkateswaran, 2019, s. 318-322). Tanımdan da anlaşılacağı üzere mimari yapılaşmada yerel malzemeler, yapı malzemelerinin uzaktan getirilmesinden, yerinde üretim yöntemi ile inşaa edilmesi ve atıklarının doğada kolayca bozunabilen özellikleri ile daha çevreci ve ekonomik bir yapılaşma sağlayacak potansiyeldedirler. Aslında tarihsel süreç içerisinde yerel malzeme kullanım yaklaşımları ile geleneksel mimaride sürdürülebilirlik ilkelerini barındıran birçok özgün yapı inşaa edilmiştir (Aksoy ve Demirci, 2022, s. 318-322). Tarihi yapılar, özgün özellikleri olan, dönemlerinin kültürel normlarını yansıtan, sürdürülebilir özellikleri ile sağlıklı ve düşük maliyetli yapılardır (Şahin ve Bahtiyar, 2023; s. 776). Sanayileşme /endüstrileşme öncesi inşaa edilen bu tarihi yapılar, malzeme ve yapım teknikleri ile yöresel özelliklere sahiptirler. Kendilerine has özellikleri ile bu yapılar, sürdürülebilir yapı sistemleri ve malzemeleri arayışlarında günümüze ışık tutabilecek birçok potansiyel barındırırlar. İçerdikleri potansiyeller arasında en önemlilerinden biriside tüm arazilerde ulaşımı kolay ve bol miktarda bulunan doğal yapı bileşenleridir. Bu bileşenler günümüz sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde, mimaride yapı malzemelerinin uzaktan getirilmesinden ziyade, yerinde üretim yöntemi ile daha çevreci ve ekonomik bir yapılaşmaya olanak sağlamaktadır. Ancak günümüzde artan miktarda yapı

talebini geleneksel malzemeler ve yöntemlerle karşılamak oldukça zor olduğundan, yenilikçi yöntemlerle hammadde ve enerji kaynaklarının optimum kullanılmasına ihtiyaç bulunmaktadır (Reddy, 2004; s. 900-901). Ayrıca geleneksel yöntem ve malzemelerin, günümüz modern yaşam şartlarında birtakım performans açısından eksiklikleri bulunmaktadır. Bu eksiklikler ya tarihi yapılarda ek yalıtım gibi önerilerle iyileştirilmekte (Genç ve Beyhan, 2021; s. 11-25; Genç ve Beyhan, 2023; s. 515-527) ya da içeriğine yapılan çeşitli eklemelerle geleneksel malzemeler daha performanslı bir hale dönüştürebilmektedir. Günümüzde geleneksel yöntemlerle üretilmiş malzemelerin daha performanslı bir vaziyete getirildiği uluslararası düzeyde birçok çalışma bulunmaktadır (Muñoz vd., 2020; s. 1-10; Sharma vd., 2016; s. 141-155; Hart, 2018; s. 1-103). Bu bağlamda çalışma kapsamında mimaride geleneksel yapı sistemlerinin dede yoğun bir biçimde tercih edilen malzemeler kullanılarak, yenilikçi sürdürülebilir çözüm önerilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak literatür araştırması ile başarısı kanıtlanmış uygulama yöntemleri tespit edilmiştir. Ardından tespit edilen bu yöntemlerdeki yenilikçi sürdürülebilir malzemeler kapsamında, çözüm yaklaşımları tablolar aracılığı ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda mimaride geleneksel yöntem ve malzemeler ışığında, yenilikçi çözüm yöntemleri tartışılmış ve günümüzde kullanımları kapsamında önerilerde bulunulmuştur.

Yöntem

Günümüzde çevresel problemlerin etkisinin azaltılmasında, birçok alanda olduğu gibi, devasa üretim kapasitesi ile yapı sektöründe de sürdürülebilir malzeme çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Yenilikçi sürdürülebilir malzeme arayışlarında, çevremizde yeterince miktarda bulunan yapı malzemesi olarak kullanılabilecek birçok malzeme potansiyeli bulunmaktadır. Bu alanlar arasında büyük kent merkezlerinin dışında, yapılaşmanın seyrek olduğu tarımsal faaliyetlerin yoğun biçimde gerçekleştiği alanlar önemli potansiyeller barındırmaktadırlar. Kırsal alanlar içerisinde bulunduğu şartlar gereği yapıda kullanılabilecek, inorganik ve organik malzemelerin bol miktarda yerinden temin edilebileceği alanlardır. Doğada bulunan yerel malzemeler, taşıma maliyetlerinden tasarruf edilmesi ve gömülü enerjinin azaltılması açısından sürdürülebilir yapı üretimi açısından önemlidir. Tarihsel süreç içerisinde kırsal alanlarda inşa edilmiş geleneksel yapılar sürdürülebilir yapılaşma ilkelelerini içerecek biçimde doğal yapı malzemeleri ile inşa edilmişlerdir. Yörede

bulunan yapı malzemeleri (Taş, toprak, ahşap vb.) yapılaşmada tercih edilmiştir (Resim 1).

Resim 1. Taş, kerpiç ve ahşap malzemenin kullanıldığı geleneksel Safranbolu evleri (a) (Gezi Otesi, t.y.), Mardin geleneksel taş evleri (b) (Emlakjet, t.y.), Şanlıurfa Haran'da kerpiç malzeme ile inşa edilmiş yapılar (c) (Hepsiemlak, t.y.)

Ancak bu malzemeler günümüz yaşam standartlarında üretilen yapı malzemelerine göre yalıtım, dayanım gibi malzeme performans verileri açısından birçok olumsuz yönler içerirler. Gelişen günümüz yapı teknolojisi ile artık bu zayıf noktalar giderilerek, geleneksel yöntem ve malzemelerle, modern yapı elemanları üretilebilmektedir. Bu bağlamda, çalışma kapsamında geleneksel malzemelerle, daha performanslı, yenilikçi yapı malzemesi ve yöntemlerine dönüştürülmüş modern yapı malzemeleri ve yapım yöntemleri analiz edilmiştir.

Analizlerde geleneksel mimaride sıklıkla kullanılan malzemeler içeren, yapı performansı açısından başarılı uygulamalar göstermiş kerpiç, toprak torbalardan yapılar, sıkıştırılmış toprak yapılar, saman balyalarından yapılar ve kenevir esash üretilen yapı elemanı ve malzemeleri detaylı literatür çalışması ile incelenmiştir. İncelemelerde geleneksel yöntemlerin/malzemelerin mimari potansiyelleri, eksik ve zayıf noktaları ve yenilikçi yaklaşımlarla üretilen biçimlerinin özellikleri karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilmiştir. Analizler tablolar arayıcılığı ile malzemelerin/yöntemlerin mimari bağlamında potansiyelleri, sürdürülebilirlik kapsamında olumlu yönleri, geleneksel ve modern kullanımlarda olumsuz kısıtlı yönleri, günümüzdeki yenilikçi yaklaşımları başlıkları altında gerçekleştirilmiştir. İncelenen malzeme/yöntemler aşağıda başlıklar halinde açıklanmıştır.

Kerpiç Malzemeli Yapılar

Kerpiç insanların yüzlerce yıldır barınaklarında kullandıkları, en eski yapı malzemelerinden birisidir. İçeriğinde yüksek oranda, özellikle kırsal alanlarda bol miktarda bulunan killi toprak malzeme bulunmaktadır. Geleneksel

yöntemlerle üretimi yapılan biçiminde, içerisine çekme dayanımının artırılması için saman gibi lifli malzemeler eklenmiştir. Kerpiç malzemenin üretiminde özel tesislere ihtiyaç duyulmamaktadır. Kırsal alanlarda içerik açısından uygun toprak tespit edilerek alanda üretilip yapıda kullanılabilir. Üretim aşamasında basit kalıplar kullanılır. Kalıplara konulan malzeme güneşte kurutulur. Ardından yığma veya ahşap karkas sistemli yapılarda dolgu elemanı olarak kullanılabilir. Bu özellikleri ile kerpiç kırsal alanda malzemesinin bol bulunması, malzemeye ulaşımının kolay olması, yerinde üretim potansiyeline sahip olması ile mimaride sürdürülebilir yapı ve ekonomi açısından önemli potansiyellere sahiptir. Ayrıca yaşam döngüsü süreci dikkate alındığında bu malzeme atık üretmeden doğaya karışabilmesi açısından, önemli bir sürdürülebilir yapı malzemesidir (Özgünler Ve Gürdal, 2012, s. 30,31) (Resim 2).

Resim 2. Kerpiç malzeme ve kalıbı (a), yapı elemanı olarak kullanım ile üretilen kerpiç bina örnekleri (b) (c) (İnşaatt, t.y.)

Tarihsel süreçte de yaygın bir biçimde kullanılan kerpiç malzeme tüm bu faydalarına rağmen olumsuz özelliklerde içerir. Kerpiç her ne kadar sürdürülebilir doğal malzeme olsa da, malzemenin diğer inşaat malzemelerine nazaran suya yatkınlık, kırılma davranış ve düşük basınç ve çekme mukavemeti, tozma gibi zayıf noktaları bulunur. Zayıf noktalar kerpiğin modern malzemelere nazaran tercih olarak ikinci plana düşmesine sebep olabilmektedir. Ancak günümüzde gelişen teknoloji ve yapım teknikleri ile birlikte malzemenin zayıf noktaları giderilerek günümüz inşaat standartlarında malzeme olması sağlanabilmektedir. Burada kerpiç malzemenin zayıflıkları çeşitli deneysel yöntemlerle tespit edilmekte, kerpiç içerisine farklı doğal veya yapay malzemeler eklenerek giderilebilmektedir. Örneğin kerpiç malzemenin performansını (Basınç, çekme, ısı yalıtım vb.) artırmak amacıyla farklı oranlarda alçı, çimento, plastik lifler, organik lifler eklenebilmektedir. Bu sayede daha mukavemetli bir malzeme haline getirilen kerpişte toz ve kir üretmeden,

daha stabil, nem ve suya karşı daha dayanımlı bir malzeme üretilebilmektedir (Adam and Agib,2001, s. 5; Minke, 2000; Minke, 2006; Avrami vd., 2008; s. 1-159; Salih vd., 2020; s. 839-854; Özgünler ve Gürdal, 2012; s. 29-37; Muñoz vd., 2020; s. 1-10; Sharma vd., 2016; s. 141-155) (Resim 3).

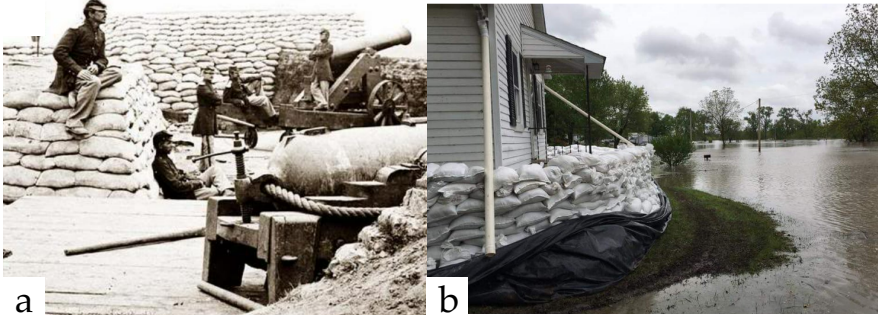

Resim 3. Yenilikçi Kerpiç malzemeler (Muñoz vd., 2020, s. 2-7; Sharma vd., 2016, s. 147)

Günümüzde artan miktarda gerçekleşen bu çalışmalar ile geleneksel yöntemlerle üretilebilen kerpiç, modern sürdürülebilir bir malzeme haline getirilebilmektedir. Tüm bu çalışmalar modern mimaride sürdürülebilir malzeme olarak kerpicin önemini artırmaktadır. Kerpiç zayıf noktaları giderilmek suretiyle modern mimaride kullanılabilecek bir malzemeye dönüştürülerek kırsal mimaride üretim pratiği ile önemli avantajlar sağlayacaktır.

Toprak Torbalardan Yapılar

Kum torbaları ile yapı elemanları inşa etme tekniği çeşitli amaçlarla 18. yüzyılın sonundan itibaren kullanılmaktadır. Teknikte belirli bir hacimdeki torbalar içerisine yerel rijit malzemeler doldurulmak suretiyle üretim biçimi gerçekleştirilmektedir. İçerisine çeşitli doğal malzemelerin konabildiği torbalar düşük maliyetlerle, hızlı bir biçimde üretilebilmekte ihtiyaç olan yerlere hızlı bir şekilde ulaştırılabilmektedir (Hart, 2018; s. 1). Bu özellikleri ile toprak içrikli torbalardan oluşan yapım sistemi özellikle ordular tarafından koruyucu ve güçlü barınaklar inşa etmek ve taşkın kontrolü içinde kullanılmıştır (Earthbag Building, t.y.) (Resim 4).

Resim 4. Tarihsel süreçte savaşlarda kullanılan toprak torbalardan siperler (a), sel taşkınlarında toprak torbalardan engelleyici duvarlar (b) (Geiger, 2009; Britt, 2017)

Hızlı ve kolay yapı elemanlarının üretiminin gerçekleştirildiği yöntemde, çuval gibi kapanabilen kılıf malzemeler kullanılarak, içerisine farklı türlerde dolgu malzemeleri eklenerek, torba malzemelerin üst üste konulması sureti ile inşa gerçekleştirilmektedir. Kılıf malzemelerin içerisine dolgu amaçlı kullanılan malzemeler son derece dayanıklı malzemelerden seçilmekte, bu malzemeler genellikle mineral esaslı, yangına karşı dirençli malzemeler olmaktadır. Bu yapılarda duvarlar çok sağlam bir halde inşa edilmektedir. Bu sebeple sel gibi şiddetli hava koşullarına ve depremlere karşı dayanıklıdırlar. Yapılar küçük maliyetlerle basit ve hızlı inşa etmeye imkân vermektedir. Ayrıca yöntem sürdürülebilir mimarlık kapsamında düşünüldüğünde, yapı malzemelerini uzaklardan getirmek yerine, yerinde üretim ile yerel doğal malzemeler kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bu sayede yapı malzemelerinin nakliyesinde ortaya çıkan sera gazlarının azaltılması sağlanmaktadır. Yerinde üretim avantajı özellikle merkeze uzak kırsal alanlarda ekonomik tasarruf ve çevresel etkilerin azaltılması açısından önemli bir hale gelmektedir. Dolgu malzemesine baktığımızda içerisinde farklı türlerde malzemeler kullanılabilse de, genellikle toksik ve zararlı salınımlı malzemeler içermezler. Kullanılan malzemenin içeriğine göre yalıtım ve termal kütle kapsamında muazzam avantajlar sağlarlar. Dolgu malzemesi toprak olursa termal kütle sağlayıp, vermikülit, perlit gibi daha hafif malzemelerle doldurulduklarında ise yüksek düzeyde ısı yalıtım sağlarlar. Torbaların içerisi çakılla doldurulduğunda doğal, rijit bir şekilde yalıtılmış temeller gibi davranabilirler. Bu yöntemde dolgu malzemeleri kadar içerisine konulacak kılıf/torba malzemelerde önemlidir. Burada en yaygın kullanılan malzemelerden birisi kullanılıp atılan veya baskı hatalı üretilen geri dönüştürülmüş polipropilen esaslı çuval malzemeleridir. Aslında organik esaslı çuval malzemeleri de bulunmaktadır. Ancak

iklimsel etkilerden bozunmaya maruz kalabilirler. Güneş ışığından olabildiğince uzak tutulan polipropilen torbalar yüksek oranda sağlamlık gösterirler. Bu sebeple üretilen yapı dolgu malzemesini korumak için bir şekilde sıva ile kaplanması gerekir. Kaplama malzemesi pahalı olmayan toprak esaslı malzemelerde olabilir (Earthbag Building, t.y.) (Hart, 2018; s. 1-103) (Resim 5).

Resim 5. Torba/Çuval Malzemesi (a) (Kulaksızlar, t.y.), Dolgu malzemesi ve katmanlaşma (b) (c) (d) (Hart K., 2018, s.17) (Hunter ve Kiffmeyer, s. 45; Hart, 2018, s. 38), üretim biçimi (e) (Hart, 2018, s. 48-49)

Dolumun gerçekleştirileceği çuval/torba malzemelerde genel olarak bulunması gerekli özellikler şu şekilde özetlenebilir (Hart, 2018, s. 13).

- Kullanılan malzeme mukavemetli olmalı, gerilmeden veya kırılmadan önemli basınca dayanabilmelidir (Hart, 2018, s. 13).
- Malzeme özellikle bir sıva kaplaması ile korunduğunda ve nemden veya sıcaklıklardan olumsuz etkilenmeden yüzyıllarca bozulmadan dayanabileceği beklenmektedir (Hart, 2018, s. 13).
- Dolgu malzemesi yerine yerleştirilip sıkıştırılmadan önce nemlendirilmesi gereken türdeyse, bir miktar nefes alma yeteneği özellikle önemlidir; aksi takdirde asla kurumaz ve sertleşmez (Hart, 2018, s. 13).
- Yaygın kullanım için çok pahalı değil düşük maliyetli olmalıdır (Hart, 2018, s. 13).

- Kullanılabilecek bir biçimde hazır bulunmalıdır (Hart, 2018, s. 13).

Sürdürülebilirlik kapsamında mimaride önemli potansiyellere sahip olan bu yöntemde diğer bir önemli nokta uygulamanın basit bir şekilde öğretilebilir olmasıdır. Mimari üretim alanlarında bulunan kişilere kolayca öğretilebilir, bu sayede yöntem dahada uygun maliyetli bir vaziyete getirilebilir (Earthbag Building, t.y.) (Hunter ve Kiffmeyer, s. 77).

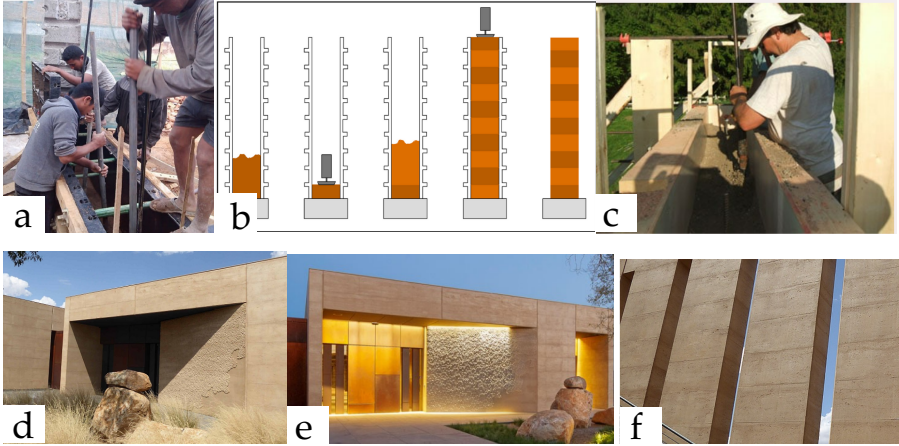
Sıkıştırılmış Toprak Yapılar

Sıkıştırılmış toprak tekniği roma döneminde kullanıldığı bilinen, yapı üretme biçimi çok eski dönemlere kadar dayanan bir yöntemdir (Betts ve miller, 1937). Binlerce yıldır yapıların üretiminde yer almış bu yöntem yirminci yüzyılda kullanımı azalmış olsa da özellikle sürdürülebilir özellikleri sebebi ile günümüzde kullanımını devam ettirmektedir. Sıkıştırılmış toprak yapım sisteminde ilk olarak uygulanacak yerin iklim özellikleri önemlidir. Bu teknik yüksek nemli ve kısmen ılıman sıcaklıklara sahip bölgelerde etkili sonuçlar vermektedir. Yöntem için uygun olmayan iklimler bulunur ancak farklı iklimsel koşullarda karışım içerisine katılan ek ürünlerle inşa faaliyeti gerçekleştirilebilmektedir. Bu yöntemde yapı elemanında gerekli rijitliğin sağlanmasında, içeriğini oluşturan karışımların doğru ayarlanması süreci oldukça önemlidir. Süreç karışımlarda kullanılacak toprak seçimi, kalıbın kurulması, bağlayıcı ve suyun eklenmesi, sıkıştırma ve küreme gibi kademelerden oluşur. Belirlenen konumlarda duvarların üretilmesi için genellikle paralel biçimde konumlandırılmış iki panel kalıptan oluşan çerçevelerle kalıplar hazırlanır. Daha sonra hazırlanan kalıplar uygun karışım oranlarında kum, kil, çakıl, çeşitli güçlendirici eklentiler ve nemli toprak ile doldurulur. Farklı malzeme içerikleri ile oluşturulan karışım çeşitli sıkıştırma araçları ile mevcut hacminin yaklaşık yarısına kadar bir seviyede sıkıştırılmaktadır. Bu işlem kalıp sıkıştırılmış toprak ile istenilen seviyeye gelene kadar yinelenerek gerçekleştirilmektedir. Daha sonra kalıplar çıkarılmak suretiyle istenilen duvar elde edilmiş olmaktadır. Geleneksel bir biçimde kullanılan yöntemde ısı yalıtım ve dayanım noktasında çeşitli sorunlar oluşabilmektedir. Ancak günümüzde gelişen yapı teknolojisi ile birlikte yapı elemanının ısıl direnç ve dayanım gücünü artırmak için çeşitli eklemeler gerçekleştirilerek performans değerleri iyileştirilebilmektedir. Örneğin her ne kadar sürdürülebilirlik açısından uygun görülme de modern kullanımlara göre daha az miktarlarda çimento gibi eklemeler yapılarak yapı elemanının basınç dayanımı artırılabilir (Cao, 2023; Alibeyoğlu ve Ökten, 2021, s. 1040) (Resim 6).

Resim 6. Sıkıştırılmış toprak tekniğinin kullanıldığı Çin Seddi (a) (Cao, 2023), Butan'da yöntemin kullanıldığı Kyichu Lhakhang Manastırı (b) (Jaquin, 2011), sıkıştırılmış toprak malzeme içeriği (c) (Khadka, 2020, s. 124)

Ayrıca ek malzemeler olarak demir, çimento gibi eklentilerle yapı elemanı daha da dayanıklı bir hale getirilebilmektedir. Ancak içeriğinde bulunan malzeme çoğunlukla doğal toprak, kum ve kil esaslı malzemelerdir. Bu da yapı üretiminin kırsal mimaride bol miktarda bulunan yerel malzemelerle, ekonomik ve daha az çevresel etkilerle inşaat üretimine olanak sağlayabileceğini göstermektedir. Sıkıştırılmış toprak tekniği ile yapılan uygulamalarda yöntem betonarme sisteme benzer rijitlik, farklı desen, şekil özellikleri ile oldukça modern yapı elemanlarının üretimine fırsat vermektedir (Resim 7).

Resim 7. Toprak Malzemenin kalıp içerisine yerleştirildikten sonra tokmaklarla sıkıştırılması aşamasını gösteren örnek bir resim (a) (Khadka, 2020, s. 124), sıkıştırılmış toprak tekniği ile inşaa aşamalarını gösteren örnek bir şema (b) (Narloch ve Woyciechowski, 2020, s. 2), kalıp arasına konulan malzemelerin sıkıştırması (c) (Clifton Schooley & Assoc. Rammed Earth Designers & Builders, t.y.), Avustralya kırsal alanlarında sıkıştırılmış toprak tekniği ile üretilmiş modern bir galeri yapısı (d) (e) (f) (Rammed Earth Constructions, t.y.)

Saman Balyalarından Yapılar

Saman malzemesi yapılarda genellikle kum ve kil gibi malzemelerle birleştirilerek kerpiç biçiminde binlerce yıldır yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Ancak özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte balya makinelerinin ortaya çıkması, samanın sadece bir katkı malzemesi olarak değil aynı zamanda balyalı bir biçimde yapı üretiminde de kullanılabileceğini ortaya çıkarmıştır (Hollis, 2005, s. 1). Saman balyaları ile üretimin olduğu yöntemde, balyalar yapılarda taşıyıcı bir biçimde kullanılacağı gibi ahşap karkas bir sistemde dolgu elemanı olarak da kullanılabilir. Saman balyaları kullanılarak gerçekleştirilen inşaat tekniklerinde balyalar genellikle, yükseltilmiş taban veya temel üzerine istiflenir. Daha sonra balyalar iklimsel özellikler kapsamında nem alarak bozulmalarının engellenmesi amacı ile sıvanır (Designing Buildings, t.y.) (Resim 8).

Resim 8. Saman balyaları kullanılarak inşa edilmiş örnek yapıların duvar sistemleri ve iç mekân modern görünüşü (Strawbale.com, t.y.)

Tüm bu farklı yapım biçimlerinde temel malzeme tarımsal ürün olan samandır. Saman malzeme tarımsal faaliyetin yoğun olarak gerçekleştiği ülkemizde de yıllık olarak yenilenebilen ve belirli zamanlarda bol miktarda bulunabilen bir malzemedir. Arpa, buğday, yulaf, pirinç gibi tarımsal ürünlerin sapları hasat sonrası atılmakta veya yakılabilmektedir. Burada saman balyaları yapım sistemi ile yapılar inşa edilerek ekonomik ve çevresel faydalar sağlanabilir. Ayrıca saman balyaları ile inşa edilen yapılar hava alan özelliği ile iç yaşam kalitesini olumlu etkiler. Saman esaslı malzemelerin ısı yalıtım özellikleri çok yüksektir. Özellikle belirli kalınlıklarda kullanıldığında üst düzeyde yalıtım sağlar. Bu da özellikle soğuk iklimlerde hem yakıt kullanımını azalttığı, ayrıca ek bir yalıtım gerektirmediğinden önemli enerji tasarrufu sağlaması sebebi ile oldukça faydalıdır (Eryıldız ve Başkaya, 2000, s. 87-104).

Saman malzemenin diğer bir faydası ise çok çabuk doğada bozunabilecek organik bir malzeme olmasıdır. Bu özelliği ile doğada önemli atık sorunu oluşturmaz. Yapılar yıkıldığında organik saman malzeme rahatça doğaya karışır. Ancak yöntemin tüm bu faydalarla birlikte malzemeden kaynaklı dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlar nem ve küf riski, kalın duvarlar, böcek ve kemirgenlere karşı çekiciliği, yangına karşı zayıf noktalarının olması gibi olumsuz noktalarıdır (Designing Buildings, t.y.). Bu yöntemle yapılacak yapılarda zayıf noktalar giderilmelidir. Zayıf noktalar giderilmeden yapılan yapılar, yangın ve statik açıdan ciddi sorunlara sebep olabilir. Ancak tüm bu zayıf noktalar giderilerek güvenli saman balyaları ile yapılan yapılar özellikle tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu kırsal alanlarda sürdürülebilirlik kapsamında önemli avantajlar sağlamaktadırlar.

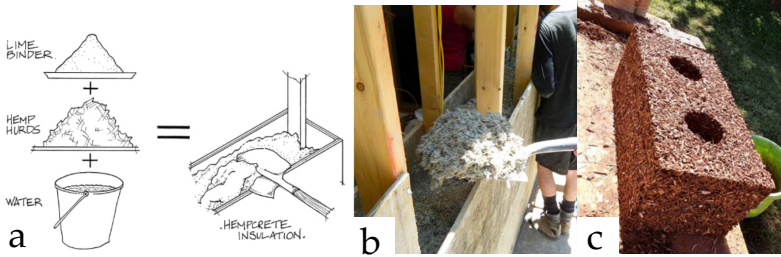
Kenevirden Yapı ve Malzemeleri

Kenevir tarımsal faaliyetlerle üretilen birçok farklı sektörde kullanılan yapı-sında lif bulunan bir malzemedir. Son zamanlarda sürdürülebilir yapı malzemesi arayışlarında hızlı üretimi, lifli yapısı, yalıtım özelliği vb. avantajları ile yapı sektörünün de kullanımı ön plana çıkmıştır. Üretim biçimi olarak duvar gibi yapı elemanı olarak kullanıldığı gibi, yapı malzemesi olarak da üretimi bulunmaktadır. Aslında yapı üretiminde kenevir kullanımı Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Tarihin farklı dönemlerinde yapı malzemesi olarak kullanılmıştır (Souza, 2020; Lassitenaz, 2016). Ancak günümüzde gelişen yapı sektörü ile içeriğine yapılan katkılarla yapısal zayıflıkları giderilmekte günümüz standartlarında uygun yapı malzemesine dönüştürülmektedir. Ayrıca sürdürülebilir malzeme ve teknik özellikleri ile kenevir esaslı yapı malzemeleri modern yapılarda kullanılabildiği gibi geleneksel malzemeler ve yöntemlerle üretilmiş tarihi yapıların restorasyonlarında da yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır (Resim 9).

Resim 9. Kenevir esaslı dolgu malzemeleri ile inşa edilmiş ahşap karkas sistemli tarihi bir yapı (a), ahşap elyaf izolasyonu ile kenevir yapı malzemesi ile inşa edilmiş modern yapı örnekleri (b) (Stanwix ve Sparrow, 2014)

Sürdürülebilir yapı malzemesi olan kenevir bünyesinde bulunan lifler, mineral bağlayıcılar (Kireç vb.) ve su ile karıştırılarak duvar veya yapı malzemesi biçiminde kullanılabilir (Resim 10)

Resim 10. Kenevir yapı elemanı üretim aşamaları ve malzeme içerikleri (a), iki ahşap kaplama arası kenevir yapı malzemesi ile dolgu duvar sistemi (b), kenevir malzeme ile kalıp kullanılarak üretilmiş tuğla örneği (c) (Magwood, 2016)

Kenevir malzemesinin tarımsal olarak hızlı üretilen bir malzeme olarak yapılarda kullanılması ve doğada bozunabilen özelliği ile yapısal atıkların bertarafı noktasında önemli avantajları bulunmaktadır. Benzer biçimde lifli hafif doğal yapısı gereği yapılarda duvar, döşeme, sıva olarak önemli oranda ısı yalıtımı sağlamaktadır. Bu özellikleri ile birlikte kenevir ayrıca nem tutma ile insan sağlığı için önemli faydalara sahiptir. Alanda yapılacak çalışmalarla yapı sektöründe kullanım için ciddi potansiyelleri bünyesinde barındırmaktadır.

Bulgular

Küresel ısınmanın etkisi ile ciddi çevresel problemlerin gözlemlendiği günümüzde, inşaat yöntemleri ve malzemelerine yönelik sürdürülebilir yenilikçi yaklaşımlar önem kazanmıştır. Yapım sistemleri ve kullanılan malzemelerin özellikleri sürdürülebilir mimari yapıların üretiminde büyük önem arz eder. Daha çevreci binalar inşa etmek için, yapılarda inşa sürecinden, kullanım ve yıkım süreçlerine kadar tüm aşamalarda yoğun biçimde çalışılmaktadır. Tüm bu aşamalarda geleneksel yöntemler ve malzemeler sürdürülebilir mimarlık bağlamında önemli potansiyelleri bünyelerinde barındırmaktadırlar. Bu bağlamda ilk olarak çalışmanın amacı kapsamında belirlenen geleneksel yöntemlerin sürdürülebilirlik kapsamında karşılaştırmalı analizleri gerçekleştirilmiştir (Tablo 1).

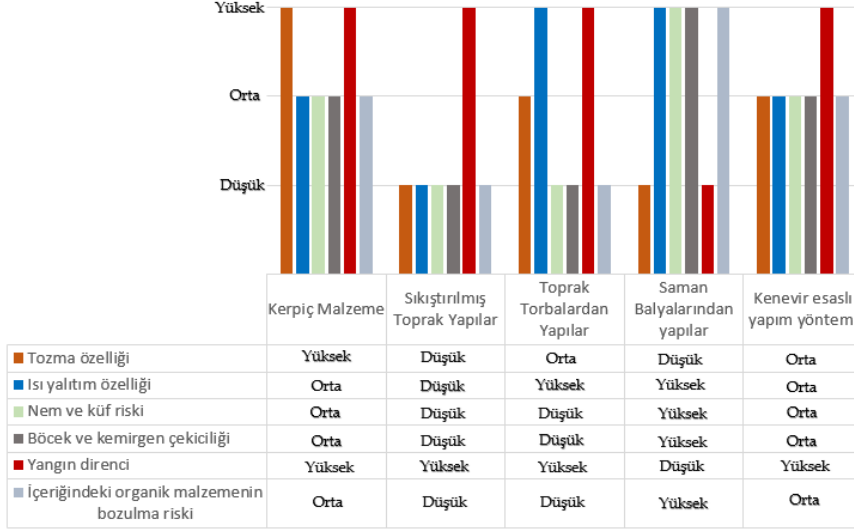
Tablo 1. Mimaride sürdürülebilir bağlamında geleneksel malzemeler kullanılarak gerçekleştirilen yöntemlerin analizi

Yöntem/ malzeme	Mimari Bağlamda Potansiyeller	Malzemenin Sürdürülebilirlik Kapsamında Olumlu Yönleri
Kerpiç Malzeme	-İçerik kırsal alanlarda bol miktarda bulunmakta -Yerinde üretim ile düşük nakliye giderleri ile üretilebilmekte. -Tarımsal üretim atıklarının(saman vb) kullanımı -Organik, doğal ve estetik görüntüler elde edilir.	-Sürdürülebilir toprak malzeme kullanımı -Basit üretim yöntemi -Doğal içerik ile ekonomik üretim -Yıkımın kolayca doğal malzemenin doğaya karışabilmesi. -Tadilatla hızlı tedarik ve üretim
Sıkıştırılmış Toprak Yapılar	-İçerik kırsal alanlarda bol miktarda bulunmakta -Yerinde üretim ile düşük nakliye giderleri ile üretilebilmekte. -Modern betonarme gibi düzgün yüzeyler oluşturma -Farklı kalıplarda farklı formlar oluşturma -Renklendirmelerle modern görsellere imkân vermesi. -Yığma yapılara nispeten betonarme gibi ince duvarlar eldesi	-Yeterli kalınlıkta yüksek ısıl kütle özelliği -Sürdürülebilir toprak malzeme kullanımı -Doğal içerik ile ekonomik üretim -Yıkımın kolayca doğal malzemenin doğaya karışabilmesi. -Tadilatla hızlı tedarik ve üretim

Toprak Torbalardan Yapılar	-Doğal içerikleri kırsal alanlarda bol miktarda bulunmakta -Tarımsal üretimde kullanılan atık yem çuvallarının kullanımı -Hızlıca üretilebilen, sağlam yapılar yapılması -Farklı kubbe formları ile zengin biçim üretimi	-Pratik hızlı inşa ediliş - Atık yem çuvalları gibi torbaların geri dönüşüm malzemesi olarak kullanımı. -Dolgu malzemeleri olarak doğal malzemelerin kullanımı. -İçeriğindeki malzemeye göre üst seviyede ısı yalıtım. -Tadilatla hızlı tedarik ve üretim
Saman Balyalarından yapılar	-Tarımsal faaliyet olan alanlarda bol miktarda atık olarak bulunur. -Çok iyi yalıtım özelliği gösterir. -Tarımsal atık biçiminde anız olarak yakılmaktadır. Bu yaklaşımın çevresel nedenlerle önlenmesi gereklidir. -Lifli özelliği ile malzemede çekmeye karşı dayanım sağlar. -Saman arası boşlukları ile nefes alan malzeme özelliği	-Tarımsal faaliyet sonucu bol miktarda atık olarak bulunmakta. -Anız yakılmak yerine yapılarda kullanılarak çevre kirliliğinin önlenmesine katkı sağlanmış olunmakta. -Kullanım sonrası hızlı bir biçimde doğaya karışabilir. -Çok iyi ısı yalıtım özelliği gösterebilmekte. -Tadilatla hızlı tedarik ve üretim
Kenevir esaslı yapım yöntemi	-Lifli özelliği ile malzemede çekmeye karşı dayanım sağlar. -Hızlı üretimi ile tarımsal faaliyet olan alanlarda bol miktarda bulunur. -Çok iyi yalıtım özelliği gösterir. -Nem tutma özelliği bulunur.	-Tarımsal faaliyet olan alanlarda bol miktarda bulunabilir. -Organik olduğu için kullanım sonrası hızlı bir biçimde doğaya karışır. -Yeterli kalınlıklarda kullanıldığında ısı yalıtımı sağlar -Restorasyonlarda yalıtım ve küf önleyici avantajları ile kullanılabilir.

Analizler, kullanılan geleneksel malzemelerin, üretim aşamasından kullanım aşamasına ve ardından yıkım sonrası atık süreçlerine kadar önemli potansiyelleri barındırdıklarını göstermektedir. Geleneksel malzemeler endüstrileşmenin ve ulaşım olanaklarının günümüzdeki kadar yoğun olmadığı dönemlerde yoğun biçimde kullanılmış, bu kısıtlı imkânlar insanları daha çevreci olan yöntemlere yönlendirmiştir. Kısıtlı şartlarda kullanılan geleneksel yöntemler, inşa edilen yapılara yakın konumlardan tedarik edilebilen malzemelerin kullanıldığı, yapı kullanım sürecinde eksilen parçaların ekonomik ve hızla tamir edebildiği yaklaşımlar içerir. Buda günümüzde malzeme ve yapıların üretim, kullanım ve yıkım aşamalarında çevreye daha az zararlı metod arayışlarına uygun çözüm yaklaşımları içerir. Ancak sürdürülebilirlik bağlamında tüm bu olumlu özelliklere rağmen kullanılan yöntemlerin günümüz teknolojisi ve teknik beklentileri göz önünde bulundurulduğunda temel eksik noktalarının bulunduğu görülmektedir. Bu eksik noktalar arasında, temel olarak, geleneksel malzemelerin basınç ve çekmeye karşı dayanımının artırılması, tozma özelliğinin azaltılması, ısı yalıtım özelliğinin iyileştirilmesi, nem ve küf riskinin azaltılması, böcek ve kemirgenlerin uzaklaştırılması, yangın

direncinin artırılması, içeriklerinin bozulmasının önlenmesi gibi sorunlar bulunmaktadır. Tespit edilen bu temel sorunlar kapsamında, incelenen geleneksel yöntemler analiz edilmiştir (Grafik 1).

Grafik 1. Geleneksel yöntemlerin, tespit edilen temel performans kriterlerine göre analiz grafiği

Grafikten de görüldüğü gibi geleneksel malzeme ve yöntemlerde temel ihtiyaçlar kapsamında zayıflıkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yapı malzeme ve yöntemlerinde eksiklikler günümüzde gelişen yapı teknolojisi ile giderilebilmekte ve malzeme modern ve kullanışlı bir hale gelebilmektedir. Ortaya çıkan malzemeler çağımızın sürdürülebilir çevreci malzeme arayışı için çözüm olabilecek malzemelere dönüşebilmektedir. Bunun için yapı elemanı ve malzemesine göre farklı uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Tablo 2’de geleneksel malzemelerde bulunan kısıtlı yönler ve bu eksikliklerin giderilebilmesi için yapılan çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 2. Mimaride sürdürülebilir ve teknik açıdan yenilikçi yöntem ve malzemelerin analizi

Yöntem/ malzeme	Geleneksel ve Modern Kullanım- larda Olumsuz Kısıtlı yönler	Günümüzdeki Yenilikçi yaklaşımlar
Kerpiç Malzeme	-Basınç ve çekmeye karşı zayıflık kırıl- gan bir yapıya sahip. -Tozma özelliği göstermekte çabuk da- ğılmakta. -İçerisinde kullanılan organik esaslı malzemeler bozulabilmekte.	-Doğal ve yapay liflerle özellikle çekmeye karşı dayanımın artırılması. -Küçük oranlarda çimento eklemesi ile ba- sınca ve tozmaya karşı daha rijit bir malzeme elde edilmesi -İçeriğine eklenen yalıtımlı malzemelerle per- formansının iyileştirilmesi.
Sıkıştırılmış Toprak Yapılar	-Olabilirdiğince aralarda boşluk kalma- yacak şekilde sıkıştırma işlemi ısı yalı- tım problemi ortaya çıkarmaktadır. -Eklentilerle güçlendirmeye ihtiyaç duyması.	-Ek içerikli malzemeler ve boyalarla daha da- yanıklı ve farklı görünüş biçimleri n elde edil- mesi. - İçeriğine konulan yalıtımlı malzemelerle ısı yalıtımlı özelliği iyileştirilebilmekte. -Yapım sisteminde arada boşluk bırakarak farklılıklarla yalıtım özelliği artırılmakta
Toprak Torbalardan Yapılar	-Kubbe formlarında zayıflık -Yığma niteliğinde kalın duvarlar oluş- ması. -Çuval malzemelerinin fabrikasyon so- nucu üretilen malzeme olması.	-Dolgu malzemeleri günümüzde küçük mik- tarda çimento gibi katkılarla daha rijit bir hale gelebilmektedir. -Çuval malzemelerin birbirine tutulumunu artırmak amacı ile tel malzemeler kullanı- lmaktadır. -Bu tekniklerle modern farklı biçimde formlar elde edilebilmektedir.
Saman Balyalarından yapılar	-Saman malzeme organik malzeme ol- duğu için nem ve küf riski bulunmak- tadır. - Saman organik özelliği ile böcek ve kemirgenlere karşı çekicidir. - Yanıcı malzeme olan saman yangına karşı zayıftır.	- Yangına karşı saman balyaları aralarında boşluk kalmayacak şekilde sıkıştırılarak yan- gına dirençli hale getirilmektedirler. -Yangına dirençli sıva kullanımı ile yangın açısından önleyicilik sağlanabilmektedir. -Sağlam doğal sıva yöntemleri ile saman mal- zeme böcek ve kemirgenlere karşı uzak tutul- maktadır.
Kenevir esaslı yapım yöntemi	-Düşük basınç dayanımına sahiptir.	-Ek içerikli malzeme ile daha dayanıklı ve farklı yapı elemanı ve malzemesi olarak üreti- lebilmektedir.

Tablo 2’den de görüldüğü gibi geleneksel malzemelerin birçok olumlu yönleri olduğu gibi olumsuz yönlerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin her yerde bol miktarda bulunan killi toprak esaslı kerpiç malzeme, sürdürülebilirlik açısından doğal malzeme oluşu, yerinde üretime imkân sağlaması

ile oldukça değerlidir. Ancak kerpiç malzeme tozma özelliği göstermesi ve kırılgan yapısıyla modern kullanımlarda problem oluşturmakta ve tercih edilmemektedir. Kerpiç üzerinde yapılan iyileştirme çalışmaları ile zayıf noktalar giderilerek günümüz şartlarında tercih sebebi haline dönüşebilmektedir. Benzer biçimde tarımsal atıklardan elde edilen saman balyalarından üretilmiş yapı elemanları ısı yalıtım ve sürdürülebilirlik açısından olumlu özellikler gösterir. Ancak bu malzeme yanıcı olup böcek ve kemirgenlere karşı zayıftır. Bu zayıflıklar giderilerek modern malzeme olarak kullanılabilir. Kenevir esaslı yapı malzemeleri lifli özellikleri ile organik esaslı olup çevre dostu bir malzemedir. Ancak malzemede basınç dayanımı açısından zayıflıklar gösterir. Bu zayıflıklar giderilerek günümüzün ihtiyaçlarını giderebilecek bir malzeme haline dönüşebilmektedir. Bu bağlamda analizlere göre geleneksel yapı malzemelerinin sürdürülebilir mimarlık kapsamında önemli potansiyelleri ve olumlu kısımları ile birlikte zayıf ve olumsuz kısımlarının da olduğu görülmektedir. Malzemelerin zayıf noktaları giderilerek günümüz sürdürülebilir yapı malzemesi arayışında önemli bir boşluğu kapatabileceği anlaşılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmada geleneksel mimaride yaygın bir biçimde kullanılan malzemelerin sürdürülebilirlik kapsamında potansiyelleri, olumlu yönleri, olumsuz yönleri karşılaştırmalı olarak analiz edilerek, yenilikçi çözüm yaklaşımları ortaya konması amaçlanmıştır. Belirlenen amaç çerçevesinde geleneksel mimaride yoğun bir biçimde kullanılan malzemeler sürdürülebilir mimarlık bağlamında detaylı bir biçimde analiz edilmiştir. Bu analizler neticesinde özellikle kırsal alanlarda sürdürülebilir mimarlık üretimi kapsamında birçok potansiyelin olduğu tespit edilmiştir. Sürdürülebilir geleneksel malzemelerin yer yer küçük müdahalelerle daha performanslı bir vaziyete getirilerek, bu malzemelerle çevreye saygılı yapılaşmanın gerçekleştirilebileceği görülmüştür. Ayrıca doğal/yerel yapı malzemeleri kullanılarak nakliyenin sebep olduğu olumsuz çevresel etkilerden kaçınılarak ekonomik fayda sağlanabileceği gibi yöresel malzemeler kullanılarak yöreye özgü mimarinin oluşmasına da imkân sağlanmış olacaktır.

Geleneksel malzemelerle yeterli kalınlıklarda yapı elemanları inşa edilerek, çok iyi ısı yalıtımlı yapılar elde edilebilir. Bu da özellikle soğuk iklimlerde önemli faydalar sağlayacaktır. Sonuç olarak günümüz sürdürülebilir yapı

malzemesi arayışı içerisinde, geleneksel yapı malzemelerinin eksik ve zayıf kısımlarının giderilerek güncellenmesi ile daha modern ve sürdürülebilir yapılar inşa edilebileceği görülmüştür. Çalışma ile geleneksel malzemeler sürdürülebilir malzeme bağlamında günümüz şartları da düşünülerek farklı açılardan detaylı bir biçimde incelenmiş literatüre katkı sağlanmıştır.

Extended Abstract

Analysis of Sustainable Innovative Building Materials in Light of Traditional Construction Methods

In particular, the high level of production, which is in particular with increase in population and needs of human beings, has been effective in formation of environmental problems, which has taken its place as one of the most important reasons for natural disasters. With its huge production capacity in formation of these environmental problems, the construction sector has a significant negative impact. The materials used in structures have negative effects on environment and human health from the stage of removal from the source to the stages of use in structures and then to stages of waste. Nowadays, these negative effects are seriously influenced by health problems in humans and gigantic waste problems that occur after demolition in structures. These negative effects have led to an increase in production of construction materials in building sector with sustainable manner. In search for environmental materials, traditional materials are an important field of study with its potentials, which provide on-site production opportunities, with very few environmental harmful effects, which envisages diversity in materials. In fact, the structures in which traditional materials are used and our cultural heritage built in historical processes were built in times when industrial and transportation opportunities are not as developed as today. In search for today's environmental materials, it has caused them to have materials that carry the expected features of sustainable materials within their structure. However, although these building materials show sustainable/ecological material properties, they are incomplete and insufficient in today's modern conditions and cannot provide expectations of a modern material. The missing features of materials are now detected together with developing technologies and techniques in our age, and materials can be transformed into contemporary sustainable materials by developing solutions for missing parts. One of the most important and priority parts here is need to determine deficiencies according to today's conditions. Missing or problematic points from material to materials differ. In modern conditions, there is a very strong feature in a traditional material, while it can be found in a very weak feature. Here, it is important to determine the weak properties in materials and reveal the solution methods according to missing parts determined. In this context, the purpose of the study emerges. In this study, it was used in traditional structures in historical process, which could be a solution to search for modern sustainable materials, the

missing parts were completed and strengthened, transformed into more performance materials and analyzing the building materials and systems was aimed. Within the framework of purpose, it has been widely used for different reasons in history and mud-bricks, soil bags, rammed earth structures, straw bales and cannabis based materials have been examined within the scope of the study. First of all, a detailed literature research was carried out considering the technical expectations from today's materials of the methods and materials determined in the study. The potentials of the materials and methods examined in architectural context, the positive aspects of material within the scope of sustainability were identified and the tables were expressed by the searches. Within the scope of sustainable architecture, it has been observed that traditional buildings have significant advantages such as the abundant natural content of buildings in rural areas, their rapid construction with simple methods and potential for the use of waste materials in material content. For example, it is understood that modern forms and appearances can be created by traditional materials and methods such as compressed soil material. Then, in today's conditions of materials/methods examined, technically missing parts, dusting properties of the materials, thermal insulation feature, moisture and mold risk, insect and rodent charm, fire resistance, the risk of deterioration of materials in content were analyzed at high, medium, low degrees. The technical classified material properties are expressed in form of graphics and tables. Here, the strengths and weaknesses of materials within the scope of identified headings are presented. Following these studies, the negative and limited aspects of the methods and materials examined in traditional and modern uses were identified and innovative modern approaches used to eliminate the identified negative and limited aspects were analyzed with search for tables. Here, the negative aspects observed in material/methods were understood and the way and how the solution approaches were made. In today's conditions, some traditional materials have very strong aspects such as thermal insulation, while it has been seen that it may have very weak features such as fire resistance. Here, what kind of measures can be taken within the scope of deficiencies detected in traditional material have been determined. As a result of the study, it has been seen that the use of traditional materials and methods analyzed by eliminating missing parts of today's conditions can provide an important solution to search for sustainable materials. In particular, the realization of natural materials, which are abundant in the natural environment, which can be mixed into nature very quickly after use, in form of modern architectural forms that contain local richness as in history, will also support the creation of unique living spaces. Another point identified as a result of study is that although studies are carried out to bring traditional building materials to today's conditions, there are parts that should be further developed. Especially with today's developing technology and methods, there is a need for studies to further strengthen the weak points of traditional materials and turn them into contemporary materials. With these studies, more sustainable materials and structures will be built and harmful environmental effects due to structures will be reduced as much as possible.

Kaynakça/References

- Adam, E. A. ve Agib, A. (2001). *Compressed Stabilized Earth Block Manufacturing in Sudan. Technical Note No. 12. Comparing Adobe with Fired Clay Bricks*. Paris: United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (UNESCO).
- Aksoy, E. ve Demirci, Ö. S. (2022). Qualitative/Quantitative Comparison of Changes in Alanya Rural Architecture in terms of CO2 Emissions and Energy Conservation within the Scope of Sustainability. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 10(2), 614-639. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2022.218>
- Alibeyoğlu, R. N. ve Ökten, M. S. (2021). Sıkıştırılmış toprak yapılar üzerine bir inceleme. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(3), 1036-1057.
- Arslan, F. (2014). Türkiye’de Sürdürülebilir Doğal Kaynak Kullanımı Arayışlarına Bir Örnek: Yeşil Binalar. *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2/1), 288-304. 10.16992/ASOS.157
- Avrami, Erica C., Hubert Guillaud ve Mary Hardy, eds. (2008). *Terra Literature Review: An Overview of Research in Earthen Architecture Conservation*. Los Angeles, CA: Getty Conservation Institute.
- Betts, M. C., Miller, T. A. H. (1937). *Rammed earth walls for buildings* (No. 1500). US Government Printing Office.
- Britt C. (2017). *What to do with all those sandbags after the flood?* 5 Ocak 2025 tarihinde <https://www.kfvs12.com/story/35353732/what-to-do-with-all-those-sandbags-after-the-flood/> adresinden ulaşılmıştır.
- Cao L. (2023). *How rammed earth walls are built*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://www.archdaily.com/933353/how-rammed-earth-walls-are-built> adresinden ulaşılmıştır.
- Clifton Schooley & Assoc. Rammed Earth Designers & Builders. (n.d.). *Rammed earth construction pictures*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://www.rammedearth.info/rammed-earth-pictures-page-3/#Pictures> adresinden ulaşılmıştır.
- Designing Buildings. (n.d.). *Straw bale construction*. 5 Ocak 2025 tarihinde https://www.designingbuildings.co.uk/wiki/Straw_bale_construction#Construction_techniques adresinden ulaşılmıştır.
- Earthbag Building. (n.d.). *Earthbag building: Introduction*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://www.earthbagbuilding.com/index.htm> adresinden ulaşılmıştır.
- Emlakjet. (2018). *Tarihi Mardin taş evleri hakkında bilmeniz gerekenler*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://www.emlakjet.com/haber/foto-galeri/tarihi-mardin-tas-evleri-hakkinda-bilmeniz-gerekenler> adresinden ulaşılmıştır.
- Eryıldız, D. I., ve Başkaya, A. (2000). Saman balyası ile yapılanma: Kırıkkale-Hasandede’de bir prototipin yapımı. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık*

- Fakültesi Dergisi*, 15(1), 87-104.
- Çepel, N. (1988). *Toprak ilmi*. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.
- Geiger O. (2009). *Earthbag history: Footnote*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://naturalbuildingblog.com/earthbag-history-footnote/> adresinden ulaşılmıştır.
- Genç, G. ve Beyhan, F. (2021). Energy Efficient Improvement Of Historic Buildings: A Case Study In Sinop. *Euroasia Journal of Mathematics, Engineering, Natural & Medical Sciences*, vol.8, no.18, 11-25.
- Genç, G. ve Beyhan, F. (2023). Tarihi Binalardaki Farklı Uygulama Yaklaşımları ve Enerji Verimliliği İlişkisi. *Journal Of Turkish Studies*, no.2, 515-527.
- Gezi Otesi. (n.d.). *Karabük, Safranbolu gezi rehberi: En güzel miras*. 5 Ocak 2025 tarihinde https://geziotesi.com/safranbolu-gezi-rehberi-en-guzel-miras/#google_vignette adresinden ulaşılmıştır.
- Gramlich, A. N. (2013). *A concise history of the use of the rammed earth building technique including information on methods of preservation, repair, and maintenance*. University of Oregon.
- Green Home Building. (n.d.). *Rammed earth*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://www.greenhomebuilding.com/rammedearth.htm> adresinden ulaşılmıştır.
- Hart, K. (2018). *Essential earthbag construction the complete step-by-step guide*. New Society Publishers.
- Hepsiemlak. (n.d.). *Hayran bırakan Harran evleri*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://www.hepsiemlak.com/emlak-yasam/haberler/hayran-birakan-harran-evleri> adresinden ulaşılmıştır.
- Hollis, M. (2005). *Practical straw bale building*. Landlinks Press.
- Hunter, K., ve Kiffmeyer, D. (2004). *Earthbag building: The tools, tricks and techniques*. New society publishers.
- İnşaatt. (n.d.). *Kerpiç nedir? Özellikleri ve avantajları- Kerpiç evler*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://insaatt.com/kerpic-nedir-ozellikleri-ve-avantajlari-kerpic-evler/> adresinden ulaşılmıştır.
- İzmir kalkınma ajansı (2021). *İnşaat sektöründe sürdürülebilirlik ve yeşil bina uygulamaları*. T.c. sanayi ve teknoloji bakanlığı. <https://izka.org.tr/wp-content/uploads/2021/06/Insaat-Sektorunde-Surdurulebilirlik-ve-Yesil-Bina-.pdf>
- Jaquin, P. (2011). *A history of rammed earth in Asia*. In International workshop on rammed earth materials and sustainable structures, Hakka Tulou Forum.
- Kafescioğlu, R., Toydemir, N., Gürdal, E., Özüer, B. (1980). *Yapı malzemesi olarak kerpicin alçı ile stabilizasyonu* (TÜBİTAK MAG-505). Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu. https://www.academia.edu/12700546/Yap%C4%B1_Malzemesi_Olarak_Kerpicin_Al%C3%A7%C4%B1_ile_Stabilizasyonu
- Khadka, B. (2020). Rammed earth, as a sustainable and structurally safe green

- building: a housing solution in the era of global warming and climate change. *Asian journal of civil engineering*, 21(1), 119-136.
- Kulaksızlar. (n.d.). *Ambalaj*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://www.kulaksizlar.com.tr/ambalaj/3/5/> adresinden ulaşılmıştır.
- Magwood C. (2016). *Essential hempcrete construction : the complete step-by-step guide*. New Society Publishers.
- Minke, G. (2000). *Earth construction handbook: the building material earth in modern architecture*. Southampton: Wit Press.
- Minke, G. (2006). *Building with earth: design and technology of a sustainable architecture*. Basel: Birkhäuser.
- Lassitenaz T. (2016). *1,500 Year Old Hempcrete*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://hempgazette.com/news/hempcrete-india-cave-hg0095/> adresinden ulaşılmıştır.
- Muñoz, P., Letelier, V., Muñoz, L., Bustamante, M. A. (2020). Adobe bricks reinforced with paper & pulp wastes improving thermal and mechanical properties. *Construction and Building Materials*, 254, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.conbuildmat.2020.119314>
- Narloch, P., ve Woyciechowski, P. (2020). Assessing cement stabilized rammed earth durability in a humid continental climate. *Buildings*, 10(2), 26. <https://doi.org/10.3390/buildings10020026>
- Özgünler, S. A., ve Gürdal, E. (2012). Dünden bugüne toprak yapı malzemesi: Kerpiç. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, (9), 29-37.
- Rammed Earth Constructions. (n.d.). *Garangula art gallery*, harden, nsw. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://www.rammedearthconstructions.com.au/project/garangula-gallery/> adresinden ulaşılmıştır.
- Reddy, B. V. V. (2004). Sustainable building technologies. *Current Science*, 87(7), 899–907. <http://www.jstor.org/stable/24109393>
- Salih, M. M., Osofero, A. I., Imbabi, M. S. (2020). Critical review of recent development in fiber reinforced adobe bricks for sustainable construction. *Frontiers of Structural and Civil Engineering*, 14, 839-854. DOI:10.1007/s11709-020-0630-7
- Sharma, V., Marwaha, B. M., ve Vinayak, H. K. (2016). Enhancing durability of adobe by natural reinforcement for propagating sustainable mud housing. *International Journal of Sustainable Built Environment*, 5(1), 141-155. <https://doi.org/10.1016/j.ijbsbe.2016.03.004>
- Souza E. (2020). *Hemp concrete: From Roman bridges to a possible material of the future*. 5 Ocak 2025 tarihinde <https://www.archdaily.com/944429/hemp-concrete-from-roman-bridges-to-a-possible-material-of-the-future> adresinden ulaşılmıştır.
- Stanwix, W., Sparrow, A. (2014). *The Hempcrete Book: Designing and building with hemp-lime*. Green Books.
- Startup Teknoloji. (n.d.). *Girişimciler müşteri memnuniyetini nasıl kazanır?* 5 Ocak 2025

- tarhinde <https://startupteknoloji.com/girisimciler-musteri-memnuniyetini-nasil-kazanir/> adresinden ulaşılmıştır.
- Strawbale.com. (n.d.). Ocak 2025 tarihinde [https://strawbale.com.translate.google/photo-gallery-favorite-images/? x tr sl=auto& x tr tl=tr& x tr hl=tr](https://strawbale.com.translate.google/photo-gallery-favorite-images/?x_tr_sl=auto&x_tr_tl=tr&x_tr_hl=tr) adresinden ulaşılmıştır.
- Sahin, M. ve Eroğlu, B. (2023). Developing a Model Proposal to Evaluate the Authenticity of Traditional Housing; Malatya Case Study. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 11(2), 754–780. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2023.263>
- Venkateswaran, C. B. (2019). The Essential of Sustainable Building Construction Practices. *Journal of Sustainable Construction Materials and Technologies*, 4(1), 318-322.
- Windstorm, B., & Schmidt, A. (2013). A Report of Contemporary Rammed Earth Construction and Research in North America. *Sustainability*, 5(2), 400-416. <https://doi.org/10.3390/su502040>
- Yardımlı, S. (2021). Çevreci Yaklaşımlarda Malzeme ve Yapım Tekniği; Çağdaş Kerpiç Yapılar. *Kent Akademisi*, 14(2), 389-413. <https://doi.org/10.35674/kent.901861>

Yazar Özgeçmişi

Kayseri Erciyes Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden 2013 yılında mezun oldu. Mezun olmasının ardından, özel sektörde Kayseri ve İstanbul olmak üzere çeşitli firmalarda, yapılar da mimari projelerin hazırlanması ve uygulanması aşamalarında, projelerden sorumlu mimar olarak bulundu. Gazi Üniversitesi'nde 2013 yılında başladığı yüksek lisans eğitimini, 2016 yılında "Tokat Mustafa Ağa Hamamı Koruma Restorasyon Önerisi" teziyle tamamladı. Yüksek lisans sürecinin ardından, 2016 yılında başladığı doktora eğitimini ise "Tarihi yapıların enerji verimli iyileştirilmesi için bir karar destek sistemi önerisi" isimli tezi ile tamamlayarak, doktor ünvanı aldı. Osmaniye Korkut Ata (2014-2016) ve Gazi Üniversitelerinde (2016-2022) araştırma görevlisi olarak görev yaptı. Nisan 2022 tarihinden itibaren Samsun Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

He graduated from Kayseri Erciyes University, Department of Architecture in 2013. After his graduation, he worked as an architect in charge of projects in various companies in Kayseri and Istanbul in private sector, in preparation and implementation stages of architectural projects in buildings. He completed his master's degree at Gazi University in 2016 with the thesis "The protection restoration proposal of Mustafa Aga Bath in Tokat". After his master's degree, he completed his doctorate education, which he started in 2016, with his thesis titled "A decision support system proposal for energy efficient improvement of historic buildings" and received title of doctor. He

worked as a research assistant at Osmaniye Korkut Ata (2014-2016) and Gazi Universities (2016-2022). Since April 2022, he has been working as a faculty member at Samsun University.

Karadeniz Bölgesi Bedestenlerinin Plan Özelliklerinin Arşın Grid ve Quadratur Sistemi ile Analizi

Funda Gençer¹

ORCID: 0000-0003-4628-6596

Öz

Türk şehirciliğinde ticaret bölgelerinin merkezini oluşturan bedesten yapıları mimari ve mekânsal özellikleri dikkat çekicidir. Karadeniz Bölgesi'nde farklı plan tipolojilerine sahip olan ve tarihi ulaşım güzergâhları üzerinde konumlanan çok sayıda bedesten yapısı bulunmaktadır. Çalışma Karadeniz Bölgesi'nde bulunan ancak farklı mimari ve mekânsal özelliklere sahip bedestenlerin tasarımında dikkate alınan geometrik ve oransal kararların belirlenmesini hedeflemektedir. Bu kapsamda bedestenlerin planları üzerinden arşın grid ve quadratur sistemi analizi yapılmıştır. Bedestenlerin mekânsal, yapısal ve mimari elemanlarının boyutları ve elemanlar arasındaki oransal ve biçimsel ilişkilerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen bedesten yapıları; Vezirköprü Bedesteni, Merzifon Bedesteni, Amasya Bedesteni, Tokat Bedesteni, Trabzon Bedesteni ve Bayburt Bedesteni'dir. Çalışma aynı bölgede inşa edilen benzer işlevli yapıların farklı tipolojik özelliklere sahip olsa dahi, benzer oransal ilişkiler ve ölçü birimleri kullanılarak inşa edildiğini göstermiştir. Bu durum yapıların özgün olarak tasarlandığı ancak, bazı standart ölçü ve oransal ilişkilerin tüm yapılarda uygulanmaya çalışıldığını göstermektedir. Hatta aynı yol güzergâhında inşa edilmiş olan yapılarda benzer kütle ve yapısal eleman boyutları kullanılmış olması, yol güzergâhları için belli tasarım kararları alınmış olabileceğini düşündürmektedir. Karadeniz Bölgesi bedestenlerinde esas alınan geometrik kuralların tespiti, Osmanlı Mimarisi tasarım prensiplerinin belirlenmesi açısından önemli bir basamaktır.

Anahtar Kelimeler: Geometrik analiz, Osmanlı Mimarisi, Bedesten, Karadeniz Bölgesi, Arşın Grid, Quadratur

¹ Doçent Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, E-posta: funda.gencer@cbu.edu.tr

Analysis of the Plan Characteristics of the *Bedestens* in The Black Sea Region with *Arşın* Grid And *Quadrature* System)

Funda Genç²

ORCID: 0000-0003-4628-6596

Abstract

Among the bazaar structures, the covered bazaar structures, *bedestens*, which form the center of a trade zone in Turkish urbanism, attract attention with their architectural and spatial features. Many covered bazaar structures in the Black Sea Region have different plan typologies and are located on historical transportation routes. The study aims to determine the design decisions taken into consideration in the design of bazaars with different characteristics in the Black Sea Region. In this context, a cubit grid and quadrature system analysis were carried out on the bazaar plans. It aims to determine the dimensions of covered bazaars, the dimensions of structural and architectural elements, and the proportional and formal relationships between them. Covered bazaar structures examined within the scope of the study: *Vezirköprü Bedesten*, *Merzifon Bedesten*, *Amasya Bedesten*, *Tokat Bedesten*, *Trabzon Bedesten*, and *Bayburt Bedesten*. The study showed that structures with similar functions built in the same region were built using similar proportional relationships and units of measurement, even if they had different typological features. This means the buildings were originally designed, but some standard measurements and proportional relationships were applied to all buildings. Similar mass and structural element dimensions were used in structures built on the same road route, suggesting that certain design decisions may have been made for the road routes. Determining the geometric rules used in the covered bazaars of the Black Sea Region is an essential step in determining the design principles of Ottoman Architecture.

Keywords: Geometrical analysis, Ottoman Architecture, *Bedesten*, Black Sea Region, Cubit Grid, *Quadrature*

¹ Doçent Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, E-posta: funda.gencer@cbu.edu.tr

idealkent® Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi Received Date: 20.08.2024 Kabul Tarihi Accepted Date: 25.03.2025

Giriş

Osmanlı Döneminde şehirlerin ticari olarak gelişebilmesi için önemli ticaret yollarına bağlanan şehir merkezlerinde belirli bir bölgede toplanmış kapalı çarşı, bedesten, han ve arasta yapıları inşa edilmiştir (Akar, 2009, s. 267). Türk şehirciliğinde bir ticaret bölgesinin merkezini oluşturan bedesten yapıları mimari ve mekânsal özellikleri ile dikkat çekmektedir (Eyice, 1992, s. 302-303). Karadeniz Bölgesi'nde Kastamonu, Samsun, Merzifon, Amasya, Tokat, Trabzon ve Bayburt şehir merkezlerinde 14. ve 17. yüzyıllar arasında inşa edilmiş bedestenler bulunmaktadır. Bedesten bulunan şehirler aynı zamanda Osmanlı Devleti zamanında ticari, askeri veya siyasi amaçlarla kullanılan Anadolu yol güzergahları üzerinde konumlanmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nden geçen Anadolu sol ve orta kol güzergahları bedesten bulunan şehirler boyunca ilerlemekte ya da tali yollar ile bu şehirlere bağlanmaktadır (Müderri-soğlu, 1993, s. 31). Bu güzergahlar şehirlerin ticari olarak gelişmesini sağlamıştır (Şahinalp vd., 2012, s. 152; Halaç vd., 2020, s. 132).

Çarşı ve bedesten yapılarının mimari ve mekânsal özelliklerini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Özdeş (1953) Türk çarşılarını, kapalı çarşı, üstü açık çarşı ve bedesten yapıları olarak ayırarak incelenmiştir. Cezar (1983) çarşı yapılarını; kapalı çarşılar, arastalar ve bedestenler olarak incelemiş ve bu yapıları plan özelliklerine göre tipolojik olarak sınıflandırmıştır. Bedestenlerin plan özelliklerini inceleyerek, mahzenli, dıştan dükkanlı, arasta bedesten, arastalı bedestenler, kat bedestenleri ve sade bedestenler olarak altı gruba ayırmıştır (Cezar, 1983, s. 159-225). Eyice (1992, s. 302-303), Osmanlı dönemi bedestenini, çok kubbeli Ulucami tipinin ticari amaçlı kullanılan bir yapı türüne uyarlanmış hali olarak tanımlamaktadır. Akar (2009, s. 267-292) Osmanlı kentindeki ticari mekanlar ile ilgili çalışmaları derlemiştir. Halaç vd., (2020) Anadolu'da yer alan yeniden işlevlendirilmiş bedestenleri inceleyip, koruma sorunlarını araştıran bir çalışma yapmıştır. Ayrıca, bedestenlerin mimari özelliklerini tekil olarak inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır (Akok, 1956, s. 81-84; Madran, 1970, s. 10-11; Alpdoğan, 1975; İncalcık, 1980; İnan, 1996, s. 119-132; Tuluk vd., 2007, s. 923-937; Öncel, 2014). Çalışmalarda genellikle bedestenlerin plan özellikleri, tipolojileri detaylı olarak incelenmiş, ya da bedestenlerin korunma çalışmalarına odaklanılmıştır. Bedestenlerin biçimsel ve oransal ilişkilerini belirleyen kural ve yöntemler üzerine çalışmalar bulunmamaktadır. Bu nedenle bedesten yapılarının tasarım kararlarını belirleyen geometrik kuralların belirlenmesi Osmanlı Dönemi çarşı yapılarının tarihi gelişiminin tespiti için oldukça önemlidir.

Osmanlı Mimarisinde Geometrik Analiz Yöntemleri ve Uygulamaları

Osmanlı mimarisinin geometrik özelliklerinin incelenmesi üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Genellikle Erken Osmanlı (1299-1505) ve Klasik Osmanlı (1501-1703) dönemi camilerinin plan ve kesitleri üzerinde geometrik analiz çalışmaları yapılmıştır (Tuncer, 1996; Kuran, 1973, s. 711-716; Bootwala, 1985; Arpat, 2004). Camiler dışında Osmanlı Dönemi'ne ait farklı yapı işlevlerinin plan ve kesitlerinin geometrik analizlerine odaklanan çalışmalar ise sınırlıdır (Niğdeli vd., 2024; Necipoğlu Kafadar, 1986, s. 224-243, Kovacs vd., 2020, s. 230-239). Geometrik analiz ile ilgili çalışmalarda çoğunlukla planlar üzerinde arşın grid analizine odaklanılmıştır. Montani (1873) çalışması Usul-i Mimari Osman-i 'de, Osmanlı yapılarında modüler oran tespiti yapmaya çalışmıştır. Araştırma, Osmanlı mimarisi için estetik kararların belirlendiği bir çerçeve oluşturması ve teorik bir temel sağlaması açısından önemlidir (Edhem Paşa, 2010). Necipoğlu-Kafadar (1986, s. 224-243), Topkapı Sarayı arşivinden Osmanlı türbelerinin tasarım süreci hakkında ayrıntılar ortaya koyan tarihi çizimleri incelemiş ve Erken Osmanlı Türbelerinin tasarımında grid sisteminin kullanıldığını tespit etmiştir. Grid sistemi kullanımı ayrıca Kovacs vd. (2020, s. 230-239) çalışmalarında Osmanlı İmparatorluğu'nu çeperlerinde konumlanan türbelerin plan ve kesitlerinde de görülmüştür. Grid sistemi kaynaklarda Osmanlı Mistarı olarak tanımlanmakta ve uyguladığı yöneme mistarlama adı verilmektedir. Mistarlama bir birimin ölçüsü 1 arşın olarak kabul edilmektedir (Tuncer, 2011, s. 66-69). Arpat (2004), arşın grid dışındaki bazı dini sembol sayılarının yapılarda birim olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Arpat (1981, s. 29-35) üç arşın yarıçaplı bir daire üzerine çizilmiş sekizgen tarafından tanımlanan bir modül sistemi belirlemiştir. Yıldırım Beyazıt ve Orhan Camileri (on dördüncü yüzyıl sonu) ile Bursa Yeşil Cami'nin (on beşinci yüzyıl) kubbe ölçüleri ve duvar kalınlıkları, sekizgenlerden oluşan bu modül sistemiyle belirlendiği görülmüştür. Bootwala (1985) ve Kuran (1973, s. 711-716), tek kubbeli erken Osmanlı camilerinin plan ve kesitlerini incelemişlerdir. Camilerin duvar kalınlıkları, pencere ve revaklarının tasarımı için kullanılan geometrik elemanların daire ve yarım daire olduğu görülmüştür. Kuran (1973, s. 711-716) Bursa Ulu Camii'nde (1400) grid sistemini analiz ve tespit etmiştir. Söylemezoğlu (1988) Osmanlı Klasik Dönem camilerinin yapı biçimi, iç ve dış sınırlar ve mihrap duvarlarının grid sistemi tarafından belirlendiğini ortaya koymuştur.

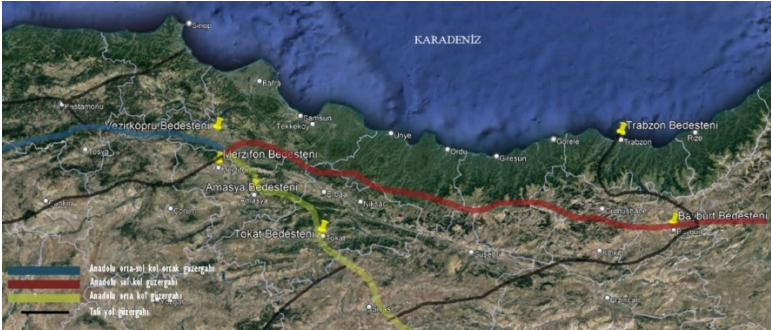
Grid sistemi dışında geometrik analiz için kullanılan yöntemler *quadratur*, kareleme sistemi, üçgenleme ve altın oran analizleridir. *Quadratur* sistemi, temel ölçüm birimi olarak kareyi kullanır. Karenin kenarlarının orta noktaları ile, 45 derece döndürülmüş içiçe kareler çizilir (Naredi-Rainer, 1982, s. 219). Yapıların planlarında bu karelerin tanımladığı hizalar belirlenir. Üçgenleme de yapıların plan ve kesitlerinde özel üçgenler ve eşkenar üçgenlerin kullanımını araştırılmaktadır (Oikomonu, 2021, s. 2). Altın oran analizinde de yapılarda kullanılan altın dikdörtgen, altın üçgen oranları tespit edilmeye çalışılmaktadır (Tunçer, 1996, s. 11-14). Khalil vd. (2013, s. 1-12) farklı bölgelerde konumlanmış dini yapıların analizi için, *quadratur*, üçgenleme ve grid sistemini kullanmıştır. Bu çalışma kapsamında Erken Osmanlı dönemine ait olan Bursa Ulu Camii ve Edirne Uç Şerefeli Camii ile Klasik dönemden Yeşil Türbe ve Muradiye Sıbyan Mektebi incelenmiştir. Tunçer (1996, s. 74-167) klasik dönem Osmanlı Camilerinde *quadratur*, kareleme sistemi ve altın dikdörtgen gibi farklı geometrik analiz yöntemlerini bir arada kullanarak plan ve kesitleri incelemiştir. Parville, Bursa Yeşil Camii'nin kubbe formunu eşkenar üçgenleri kullanarak analiz etmiştir (Aoki, 2002, s. 9).

Literatür taraması sonucunda dini işlevli yapılar üzerine pek çok çalışmanın olduğu ancak diğer işlevli Osmanlı Dönemi yapılarının ya da belli bir bölgeye ya da yöreye özgü yapıların tasarımında dikkate alınan geometrik esasların tespit edilmemiş olduğu görülmüştür. Bu nedenle çalışma ticaret yapılarına odaklanarak, Osmanlı bedestenlerini incelemiştir. Bedestenler kent merkezlerinde veya önemli ulaşım güzergahları üzerinde konumlanabilmektedir. Bu çalışmada bedestenlerin özellikle farklı ulaşım güzergahları üzerinde konumlanmasına odaklanılarak, güzergaha bağlı olarak bir bölgedeki bedesten yapılarının tasarım kararlarının tartışılacaktır. Osmanlı Dönemi ana ve tali yol güzergahlarının çakıştığı, çok sayıda bedesten yapısının bulunduğu ve bedestenlerin mimari özelliklerinin yöreye özgü şekillendiği bir bölge olması nedeniyle çalışma alanı olarak Karadeniz Bölgesi belirlenmiştir. Bu amaçla çalışmada Karadeniz Bölgesine ait bedesten yapılarının plan kararlarının belirlenmesinde dikkate alınan kuralların belirlenmesi hedeflenmektedir. Bölgesel olarak yapı ustalarının ve mimarların yapılarda belirli tasarım kararları kullanıp kullanılmadığı araştırılacaktır. Çalışma kapsamında incelenen bedesten yapıları; Vezirköprü Bedesteni, Merzifon Bedesteni, Amasya Bedesteni, Tokat Bedesteni, Trabzon Bedesteni ve Bayburt Bedestenidir. Farklı plan tipolojilerine sahip olan bu yapılar Karadeniz Böl-

gesi'nin tarihi ulaşım güzergahları üzerindedir. Bu yüzden bedestenlerin tasarımı dikkate alınan geometrik kararların belirlenmesinin mimarlık tarihi çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışılan Bedesten Yapıları

Çalışma kapsamında incelenen bedesten yapıları Batı Karadeniz'den Doğu Karadeniz'e doğru sırasıyla; Vezirköprü Bedesteni, Merzifon Bedesteni, Amasya Bedesteni, Tokat Bedesteni, Trabzon Bedesteni ve Bayburt Bedestenidir. Bedestenlerin konumları incelendiğinde, yapıların Anadolu tarihi orta kol, sol kol ticaret güzergahları üzerinde olduğu tespit edilmiştir (Şekil 1). Osmanlı Devleti'nde yollar Anadolu ve Rumeli'de üç ana kola ayrılmaktadır (Müderrişoğlu, 1993, s. 31). Anadolu'da, orta kol İstanbul, Merzifon, Sivas, Diyarbakır ve Musul güzergahını izleyerek Bağdat'a; sol kol ise Merzifon'dan ayrılıp Lâdik, Şebinkarahisar ve Erzurum üzerinden Tebriz'e ulaşmaktadır (Halaçoğlu, 1982, s. 31-122). Vezirköprü Bedesteni ve Merzifon Bedesteni Anadolu orta ve sol kol ortak güzergâhı üzerinde, Amasya ve Tokat Bedestenleri Anadolu Orta kol güzergâhı üzerinde ve Bayburt Bedesteni ise Anadolu sol kol güzergahı üzerindedir. Trabzon Bedesteni'ne Anadolu sol kol güzergahından bir tali yol bağlanmaktadır. Sonuç olarak bedestenler aynı bölgede olmasına rağmen farklı ulaşım güzergahları üzerinde konumlanmışlardır.

Şekil 1. Çalışılan bedestenlerin Osmanlı Devleti yol güzergahlarındaki konumu (Kaynak: Müderrişoğlu, 1993, s. 31 kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur).

Anadolu orta ve sol kol ortak güzergahı üzerinde konumlanan Merzifon ve Vezirköprü Bedestenlerinin özelliklerinden sırasıyla bahsedilirse, Merzifon Bedesteni Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından 17. yüzyılda inşa ettirilmiştir (Cezar, 1983, s. 190). Eğimli bir arazide konumlanan bedesten kareye yakın dikdörtgen planlıdır ve dıştan dükkanlıdır. Bedesten iki katlıdır ve üst katında da

ticari amaçlı kullanılan odalar bulunmaktadır. Yapının üzeri dokuz adet kubbe ile örtülüdür. Çeper duvarlarının ortasında dış cepheye taşan giriş kapıları bulunmaktadır. Vezirköprü Bedesteni'nde yapının etrafında açılı olarak konumlanmış arasta yapısı bulunmaktadır. Bedesten, Cezar (1983, s. 213) tarafından arastalı bedesten olarak sınıflandırılmıştır, ancak bedestenin dış duvarlarını çevreleyen dükkanları nedeniyle dıştan dükkanlı bedesten planlarına da benzetilmektedir. Arasta ve bedestenin farklı geometrik düzenlere sahip olması, farklı dönemlerde inşa edilmiş olabileceklerini düşündürmektedir (Cezar, 1983, s. 213). Bedestenin merkezinde kare planlı bir hücre konumlanmaktadır ve hücrenin etrafı 4 adet kubbe ile örtülüdür.

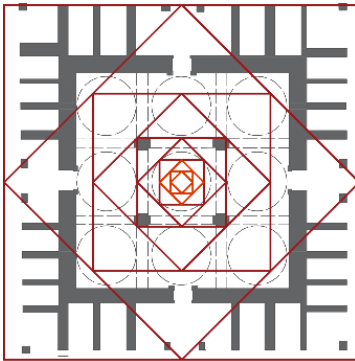
Anadolu Orta Kol Güzergâhında yer alan Tokat Bedesteni Arastalı Bedesten tipolojisindedir. Arasta yapıları bedestenin iki yanında çizgisel planlı olarak konumlanmaktadır. Bedestenin çeper duvarlarının orta akslarında bulunan dört kapısı bulunmaktadır. Doğu ve batı yönlerde konumlanan iki kapıyla arastalara ulaşırken, diğer kapılar giriş kapılarıdır. Dokuz adet kubbe ile örtülü bedestenin içerisinde altı adet ayak bulunmaktadır. Bedestenin 15. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Cezar, 1983, s. 215). Anadolu orta kol güzergahında bulunan Amasya Bedesteni, sade bedesten tipolojisindedir. Bedesten Kapıağası Hüseyin Ağa tarafından 1488 yılında inşa edilmiştir (Cezar, 1983, s. 221; Eyice, 1992, s. 304). Kareye yakın planlı bedestenin ortasında dört adet ayak bulunmaktadır. Dört cephesinde de kapısı olan bedestenin, kuzey ve doğu yönlerdeki kapıları dışarı taşmaktadır. Bedestenin üst örtüsü dört adet kubbedir.

Anadolu Sol kol güzergahında bulunan Bayburt Bedesteni sade bedesten tipolojisindedir (Cezar, 1983). Kare planlı ana mekân ve batısında konumlanan dikdörtgen planlı ikincil mekândan oluşmaktadır. Kare planlı mekânın tam merkezinde kare bir ayak bulunmaktadır ve mekân dört adet kubbe ile örtülüdür. Anadolu Sol Kol güzergahından ayrılan tali yol üzerinde olan Trabzon bedesteni, kareye yakın planlıdır. Sade plan tipolojisinde sınıflandırılmıştır (Cezar, 1983). Yapının yapılış tarihi tam olarak bilinmemektedir (Tuluk vd., 2006, s. 929-930). Ceneviz, Bizans ya da Türk Dönemi yapısı olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır (Lynch, 1901, s. 29, Ballance, 1965, s. 74-75. 55, Cezar, 1983, s. 292). Beden duvarları oldukça yüksek olan bu yapının üst örtüsü diğer bedestenlerden farklı olarak tasarlanmıştır. Duvarların köşelerinde yer alan pahlamalardan çatı yukarıya doğru yükselmekte ve merkezinde de bir kubbe bulunmaktadır (Tuluk vd., 2006, s. 931).

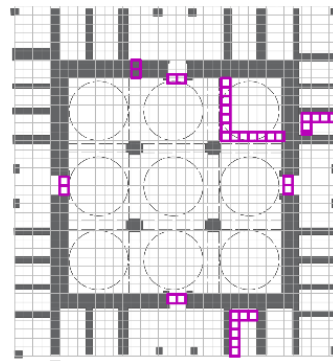
Yöntem

Çalışmanın metodu bedestenlerin planları ile ilgili verilerin literatürden toplanması, planların yeniden çizilmesi ve dijital ortama aktarılan planlar üzerinde geometrik analiz çalışması yapılmasını kapsamaktadır. Literatür çalışmalarında Osmanlı mimarisinde ve özellikle kare ya da kareye yakın planlı yapılarda arşın grid ve *quadratur* sisteminin tasarım kararlarında belirleyici olduğu tespit edildiği görülmüş, altın oran ve üçgenleme sistemi ise Yunan ve Roma dönemi yapılarının tasarım kararlarında etkili olmuştur (Tuncer, 2011; Khalil vd., 2013; Gençer, 2024). Bu nedenle kare ya da kareye yakın planlı bedesten yapıların tasarım kararlarının tespiti için analiz yöntemi olarak arşın grid ve *quadratur* sisteminin kullanılmasına karar verilmiştir (Şekil 2).

- Arşın grid sistemi: Bir elemanın kendisinin veya katlarının artarak veya azalarak yineleniği, sabit boyutlardaki birimlerdir. Osmanlı Dönemi'nde arşın sisteminin kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda arazi ölçümleri ve bina inşaatı arşına dayanıyordu ve bu da 0,757738 m'ye eşittir (Cerasi, 1988, s. 87-112; Özdural, 1988, s. 101-115). Çalışmada 1 arşın 75,8 cm olarak kabul edilmiştir.
- *Quadratur* sistemi: Oran kuralı, temel ölçüm birimi olarak kareyi kullanır. Karenin kenarlarının orta noktaları, 45 derece döndürülmüş bir kare oluşturmak için kullanılır. Yapının plan sınırlarına göre yerleştirilen iç içe çizilen karelerin tanımladığı oran ve hizalar belirlenir (Tunçer, 1906, s. 11-14). *Quadratur* sisteminde hem karelerin tanımladığı hizalar hem de iç içe oluşan karelerin oransal olarak mimari ve yapısal elemanlarda kullanımı araştırılmıştır.

Quadratur Analizi

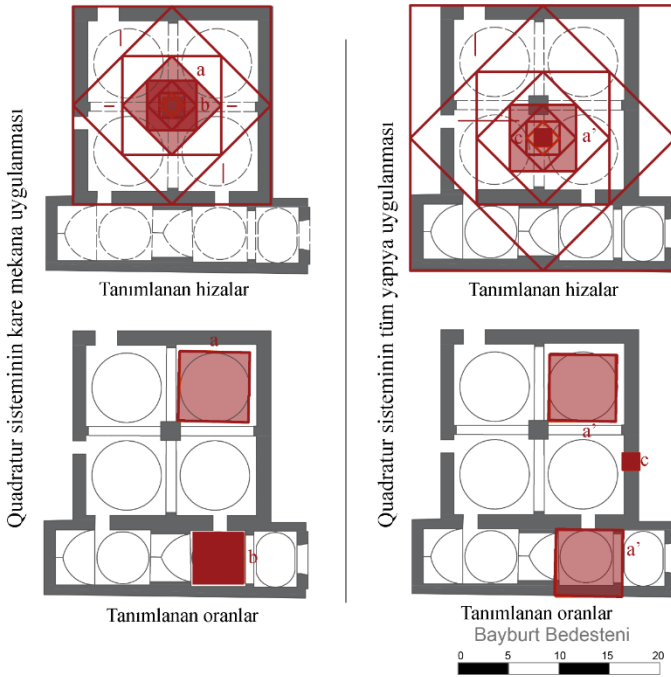
Arşın Grid Sistemi Analizi

Şekil 2. Çalışmada kullanılan analiz yöntemleri (Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Bulgular

Analiz sonuçlarına göre, *quadratur* sisteminin yapısal ve mimari elemanların hizalarının belirlenmesinde ve yapı ve elemanlar arasındaki oransal ilişkilerin tanımlanmasında kullanıldığı görülmüştür. *Quadratur* sistemi kütsel ayrımları, kapıların orta akslarını ve ayak, kubbe, dükkân hizalarını belirlemiştir. Kütle, duvar kalınlıkları, kubbeler ve ayaklar arasındaki oransal ilişkiyi tanımlamaktadır.

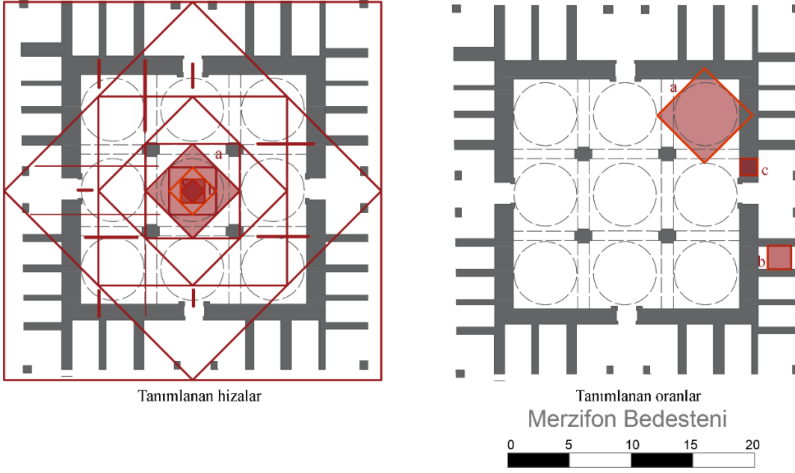
Bayburt Bedesteni farklı biçimlerde iki kütlede oluştuğu için, *quadratur* analizi, öncelikli kare ana mekâna ardından tüm yapıya uygulanmıştır. *Quadratur* sisteminin ana ve ikincil mekânların hizalarını tanımladığı görülmüştür. *Quadratur*un sadece kare ana mekâna uygulandığı analizde ise, karelerin kapı akslarını tanımladığı görülmüştür. Yapı, kubbe çapı ve duvar kalınlığı arasında *quadratur* karelerinden gelen bir oransal ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Bayburt Bedesteni *Quadratur* sistemi analizi (Kaynak: Cezar, 1983, s. 220'den düzenlenerek yeniden çizilmiştir).

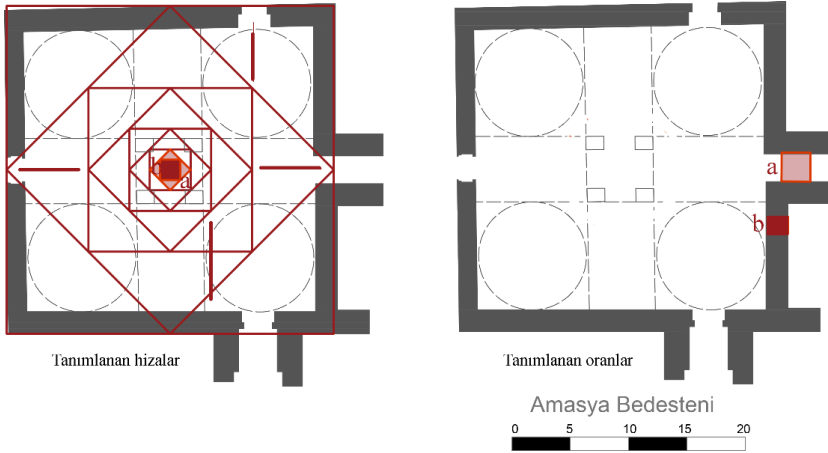
Merzifon Bedesteninde *quadratur*un tanımladığı hizalar ve oransal ilişki incelendiğinde ise *quadraturu* oluşturan karelerin kenarları kapı orta akslarını,

dükkân duvar akslarını ve merkezde konumlanan kubbeli mekânın sınırlarını tanımlamıştır. Oransal ilişkiler açısından değerlendirilirse, kubbeye teğet geçen kare, duvar kalınlığı ve dükkân genişliği arasındaki oransal ilişkiyi belirlemektedir (Şekil 4).

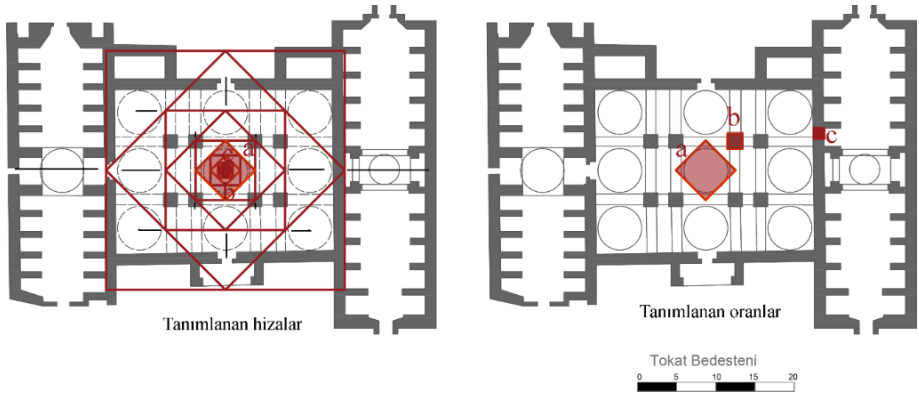
Şekil 4. Merzifon Bedesteni *Quadratur* sistemi analizi (Kaynak: Arkiv, 2024' den düzenlenerek yeniden çizilmiştir).

Amasya Bedesteninde ise *quadratur* sisteminin hem yan hem orta kapı akslarını, ayak hizalarını ve yapı sınırlarını tanımlandığı görülmüştür. Oransal ilişkiler açısından değerlendirilirse, ana kütle, kapı genişliği ve duvar kalınlığı arasında *quadratur* karelerinin tanımladığı oransal bir ilişki olduğu görülmüştür (Şekil 5).

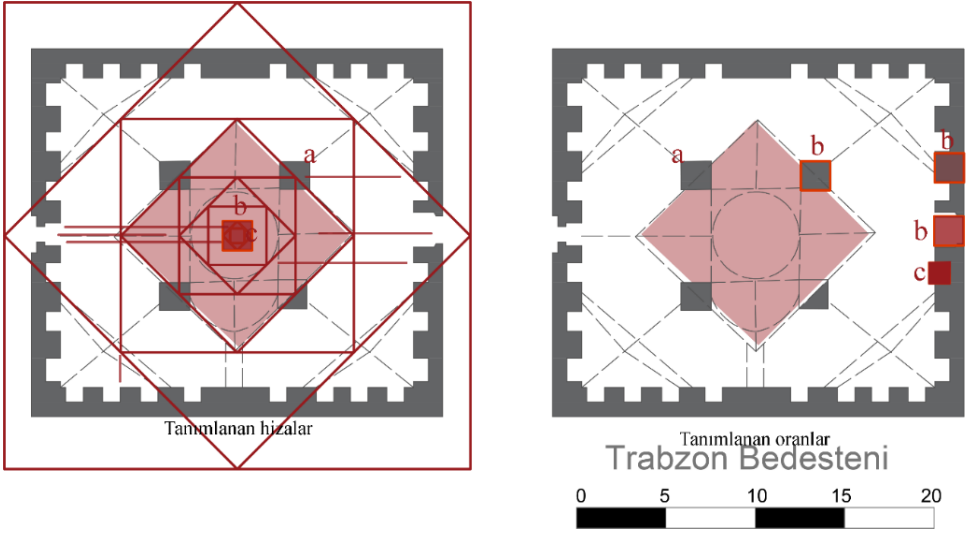
Şekil 5. Amasya Bedesteni *Quadratur* sistemi analizi (Kaynak: Cezar, 1983, s. 222' den düzenlenerek yeniden çizilmiştir).

Doğu ve batı yönde arasta kütlelerinin konumlandığı Tokat Bedesteni'nde sadece bedesten yapısı üzerinde geometrik analiz yapılmıştır. *Quadratur* orta kapı akslarını, ayakların aks ve hizalarını ve kubbelerin merkezlerinde geçen aksları tanımlamıştır. *Quadraturu* iç mekân bölüntülerini belirlemeye yardımcı olmuştur. Oransal ilişkiler açısından değerlendirilirse, *quadraturu* oluşturan kareler, ana kütle, kubbe çapları, ayak boyutları ve duvar kalınlığı arasındaki ilişkiyi tanımlamıştır (Şekil 6).

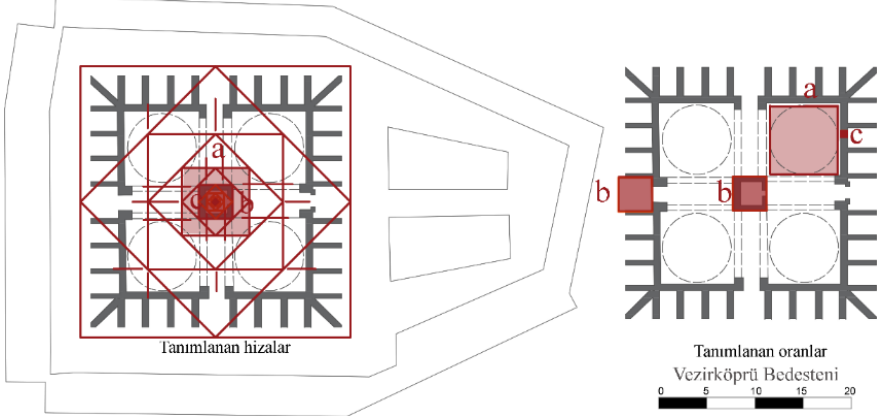
Şekil 6. Tokat Bedesteni *quadratur* sistemi analizi (Kaynak: Cezar, 1983, s. 215' den düzenlenerek yeniden çizilmiştir)

Trabzon bedesteninde ise kapı aksları, bazı niş hizaları, yapı köşelerinde yer alan pahlamaların hizaları *quadratur* tarafından belirlenmiştir. Oransal ilişki açısından değerlendirilirse, ayaklar, merkezi dörtgen alan, belirli niş genişlikleri ve duvar kalınlıkları arasında *quadratur* karelerinin oranlarının kullanıldığı görülmüştür. Ana yapı kütlesi ve mimari, yapısal elemanlar arasında herhangi bir oransal ilişki görülmemiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Trabzon Bedesteni *quadratur* sistemi analizi (Kaynak: Cezar, 1983, s. 223' den düzenlenerek yeniden çizilmiştir).

Arasta ile çevrelenmiş Vezirköprü Bedesteni incelendiğinde ise kapı orta aksları, merkezi hücrenin konumu ve bazı dükkân duvar akslarının hizaları ve kubbeli mekanlar, merkezi hücre ve duvar kalınlıkları arasındaki oransal ilişki *quadratur* sistemi tarafından belirlenmiştir (Şekil 8).

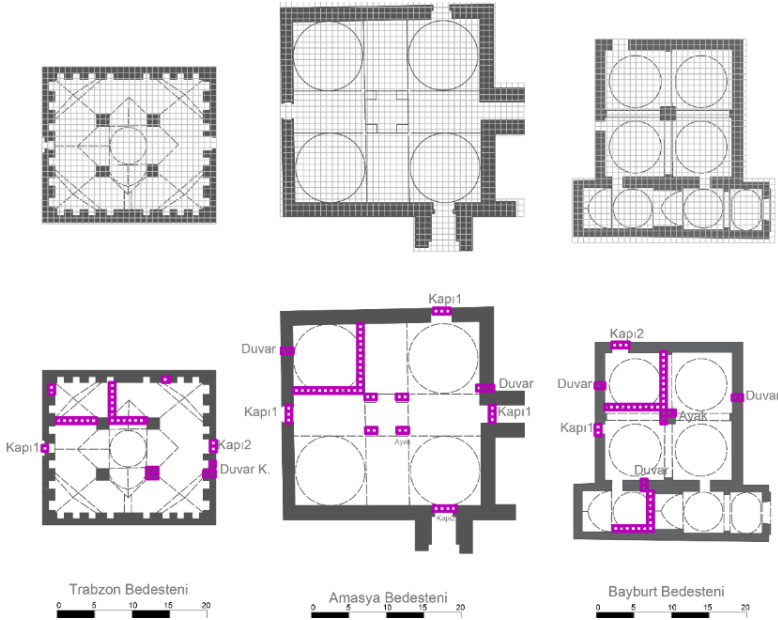
Şekil 8. Vezirköprü Bedesteni *quadratur* sistemi analizi (Kaynak: Cezar, 1983, s. 214' den düzenlenerek yeniden çizilmiştir).

Arşın grid sistemi analizi ise mekân boyutları, kapı genişliği, ayak boyutları ve duvar kalınlığı gibi mekânsal, mimari ve yapısal eleman boyutlarının

belirlenmesini sağlamıştır. Yapılarda kullanılan arşın birimleri sırasıyla incelenirse, kare planlı olan Bayburt Bedesteninin kenarları 33.5 arşın griddir. Duvar kalınlığı 1.6 ve 1.8 arşın arasında değişmektedir. Sütunlar 2.5, kapılar da 2 ve 3 arşın olarak tasarlanmıştır.

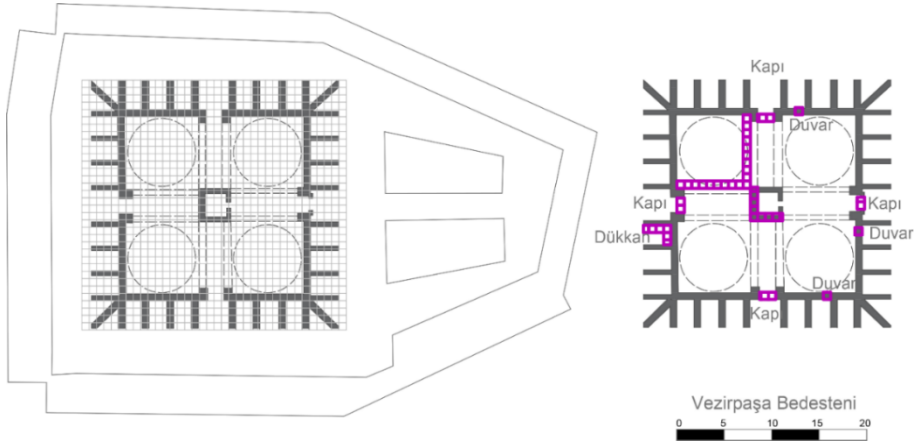
Kubbeli mekanlar kareye yakın 9.8×9.5 arşın boyutlarındadır. Trabzon Bedesteni ise dikdörtgen planlıdır (30×26.5 arşın). Duvar kalınlığı 1 ve 2.1 arşın arasında değişmektedir. Sütunlar 2.1, kapılar da 2 arşın olarak tasarlanmıştır. Kubbeli mekanlar 6×6.5 arşın griddir. Nişler ise 1.2 ve 1.7 arşın arasında değişmektedir.

Amasya Bedesteni ise kareye yakın dikdörtgen planlıdır (36.8×35.8 arşın). Duvar kalınlığı 2 ve 2.4 arşın arasında değişmektedir. Kubbeli mekanlar 12 arşın boyutundadır. Kapılar ise 3 arşındır. Ayaklar ise 1.5×2 arşın boyutundadır. Amasya Bedesteninde kubbe, duvar kalınlığı ve ayak ölçülerin de net birimlerin kullanıldığı görülmüştür (Şekil 9).

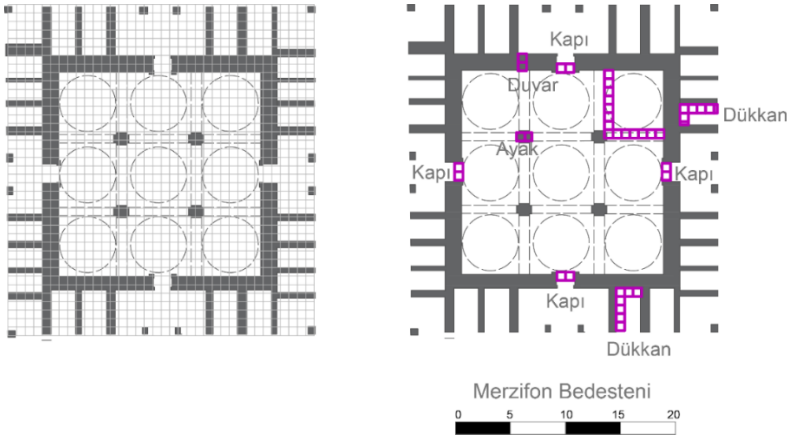
Şekil 9. Trabzon, Amasya ve Bayburt Bedestenleri arşın grid sistemi analizi (Kaynak: Cezar, 1983'den düzenlenerek yeniden çizilmiştir.)

Vezirköprü Bedesteni ise kare planlıdır (33.6×33.6 arşın). Duvar kalınlığı 0.9 arşındır. Kubbeli mekanlar 10 arşın boyutundadır. Kapılar ise 1.6, 2 ve 2.1 arşındır. Dükkanlarda ise net bir arşın birimi kullanılmamıştır (Şekil 10).

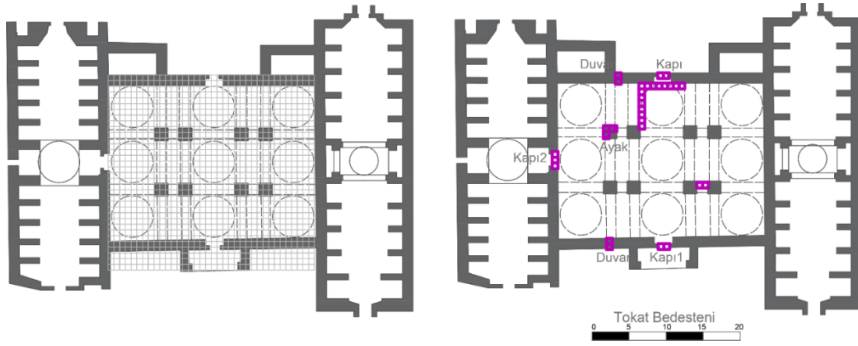
Şekil 10. Vezirköprü Bedesteni Arşın grid sistemi analizi (Kaynak: Cezar, 1983, s. 214' den düzenlenerek yeniden çizilmiştir)

Merzifon Bedesteni kareye yakın dikdörtgen planlıdır (36 x 39 arşın). Duvar kalınlığı 2 arşındır. Kubbeli mekanlar 7 x 7.3 arşın boyutundadır. Kapılar 2 arşındır. Dükkanlarda ise 4.3 x 2.3 arşın griddir (Şekil 11).

Şekil 11. Merzifon Bedesteni Arşın grid sistemi analizi (Kaynak: Arkiv, 2024' den düzenlenerek yeniden çizilmiştir).

Tokat Bedesteni kareye yakın dikdörtgen planlıdır (35 x 30.7 arşın). Duvar kalınlığı 1.8 arşındır. Kubbeli mekanlar 7.8 x 8 arşın boyutundadır. Kapılar 1.8 ve 3 arşındır (Şekil 12).

Şekil 12. Tokat Bedesteni Arşın grid sistemi analizi (Kaynak: Cezar, 1983, s. 215'den düzenlenerek yeniden çizilmiştir).

Değerlendirme

Quadratur sistemi kütsel ayrımları, kapıların orta akslarını ve ayak, kubbe, dükkân hizalarını ve kütle, duvar kalınlıkları, kubbeler ve ayaklar arasındaki oransal ilişkiyi tanımlamaktadır. Bu durum, *quadratur* sisteminin yapısal ve mimari elemanların hizalarının belirlenmesinde ve yapı ve elemanlar arasındaki oransal ilişkilerin tanımlanmasında etkili olduğunu göstermiştir. Amasya, Tokat ve Merzifon Bedesteninde cephede simetrik konumlanan kapıların hizalarını; Bayburt, Trabzon, Amasya ve Tokat Bedestenlerinde ise asimetrik olarak konumlanmış kapıların hizalarını *quadratur* kareleri tanımlamaktadır. Sonuçlar, *quadratur* sisteminin kapı konumlarının belirlenmesinde etkili olduğunu göstermiştir. Ancak, dükkân, niş, ayak ve kubbe hizalarının belirlenmesinde *quadratur* her yapıda benzer sonuçları vermemiştir. Dıştan dükkanlı Vezir Paşa ve Merzifon Bedestenlerinde *quadratur* dükkânların yer yer duvar hizalarını tanımlamıştır (Tablo 1).

Tablo 1. *Quadratur* analizinin tanımladığı hizalar

Bedesten	Kütsel hizalar	Kapı (Orta)	Kapı (Yan)	Ayak aks/ Hizaları	Kubbe Sınır	Niş Hizaları	Dükkân aks
Bayburt	✓		✓				
Trabzon			✓			✓	
Amasya		✓	✓				
Tokat		✓		✓	✓		
Vezirpaşa		✓					✓
Merzifon		✓		✓	✓		✓

Quadratur sistemi yapı boyutları, yapısal ve mimari elemanlar arasında oransal bir ilişki olduğunu kanıtlamaktadır. Sistemi oluşturan küçük boyutlu karelerin tüm yapılarda duvar kalınlığı oranını tanımladığı görülmüştür. *Quadratur* sistemi Bayburt, Tokat, Vezirpaşa ve Merzifon Bedestenlerinde ana yapı ve kubbeli mekanlar arasındaki oransal ilişkiyi belirlemiştir. Trabzon, Amasya ve Vezirpaşa Bedestenlerinde ise kapı genişliği ve kütle arasındaki oransal ilişkiyi tespit etmiştir. Ancak *quadratur* sistemin tanımladığı niş, dükkân ve sütun boyutları ile ilgili oranlar yapıdan yapıya çeşitlenebilmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. *Quadratur* analizinin tanımladığı oransal ilişkiler

Bedesten	Küteller arası ilişki	Duvar (kalınlık)	Kubbe (çap)	Sütun (genişlik)	Dükkân (genişlik)	Giriş kapısı (genişlik)	Niş (genişlik)
Bayburt	✓	✓	✓				
Trabzon		✓				✓	✓
Amasya		✓				✓	
Tokat		✓	✓	✓			
Vezirpaşa		✓	✓			✓	
Merzifon		✓	✓		✓		

Grid sistemi analizine göre, planlarda altlık olarak kullanılmış bir arşın grid sistemi olmadığı görülmüştür. Çünkü mekanlar gride göre tasarlanmamış, grid sistemi bazı mekânsal, mimari ve yapısal elemanların boyutunu tanımlamıştır. Bedestenlerin plan ölçüleri 30 ve 36 arşın arasındadır, ancak sadece Trabzon bedesteninin bir kenarı 30 arşın altındadır (30 x 26.5). Tüm yapılarda kapıların ölçülerinin yaklaşık 2 veya 3 arşın olarak belirlendiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar Karadeniz Bölgesi'nde Bedesten yapıları için yaklaşık bir plan boyutu belirlenmiş olabileceğini ve arşın sisteminin temel olarak açıklık boyutunun belirlenmesinde etkili olduğunu göstermiştir. Ayak boyutları ise en az 1.5 en fazla 2.5 arşındır. Kubbeli mekanlar ise 6 ve 10 arşın arasında değişmektedir, belirli bir kural tespit edilememiştir. Plan boyutları benzer olsa da mekanların bölümlenmesinde belirli bir kural uygulanmamış olması dikkat çekmektedir.

Boyutları birbirine yakın olan bedestenler tespit edilen sonuçlar doğrultusunda karşılaştırılırsa, Bayburt (33.5 x 33.5 arşın) ve Vezirpaşa Bedestenle-

rinde (33.6 x 33.6 arşın), mekanlar dört kubbe ile örtülüdür, kubbeli mekanların boyutları birbirine benzer olarak tasarlanmıştır (yaklaşık 10 x 10 arşın). Fakat benzer boyuttaki, Merzifon ve Amasya Bedestenlerinde ise Merzifon dokuz kubbeli, Amasya dört kubbeli olarak tasarlanmıştır, bu nedenle kubbeli mekanların boyutları arasında arşın birimi olarak benzerlik yoktur (Tablo 3).

Tablo 3. Plan ve mimari elemanların arşın birimine göre ölçüleri (arşın)

		Bedesten	EnxBoy	Duvar Kalınlığı	Sütun/Ayak Boyutları	Kubbeli mekân	Kapı 1	Kapı 2	Niş	Dükân
Sade plan tipi		Bayburt	33.5x33.5	1.6-1.8	2.5x2.5	9.8x9.5; 7x7	2	3	-	
		Trabzon	30x26.5	1-2.1	2.1x2.1	6x6.5	1?	2	1.25-1.7	
		Amasya	36.8x35.8	2-2.4	1.5x2	12x12	3	-	-	-
		Tokat	35x30.7	1.8	2.3x2.25	7.8x8	1.8	3	-	-
Dıştan dükkanlı	Arastalı plan tipi	Vezirpaşa	33.6x33.6	0.9	-	10x10	2-2.1	1.6	-	3.7x2.7
		Merzifon	36x39	2	1.8x1.4	7x7.3	2	-	-	4.3x2.3

Tipoloji olarak benzer özellik gösteren bedestenler karşılaştırıldığında, dıştan dükkanlı Vezirpaşa ve Merzifon Bedesteninin plan boyutları birbirine yakın olsa da kubbeli mekân boyutları, duvar kalınlıkları ve dükân boyutları farklılık göstermektedir. Sadece kapı açıklık boyutları 2 arşın olarak belirlenmiştir.

Sade plan tipine sahip olan Bayburt, Trabzon ve Amasya Bedesteninde ise plan tipinde bağımsız olarak yapısal elemanların boyutları birbirinden farklıdır, kapı açıklıkları 2 ve 3 arşın olarak değişmektedir.

Arastalı plan tipolojisine sahip Tokat Bedesteni ve Vezirpaşa Bedesteniinde yapısal ve mimari elemanlarda kullanılan arşın birimlerinin birbirine benzer olmadığı görülmüştür.

Elde edilen sonuçlara göre, tipoloji ya da kütle boyutlarına bağlı olarak bedestenlerin yapı ve mimari eleman boyutlarının belirlenmediği görülmüştür. Dıştan dükkânlı bedestenlerde kapı açıklıklarının 2 arşın olarak sabitlenmesi, bazı yapı bileşenlerinin standartlaştığını ancak diğer elemanlarda benzer bir yöntemin kullanılmadığı görülmüştür. Sade planlı örneklerde ise yapısal elemanlar için kesin bir modülasyonun olmadığı görülmektedir. Arastalı plan tipolojisinde kullanılan arşın ölçüleri birbirine benzerlik göstermez, bu da arastalı planın daha esnek bir düzenlemeye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yapıların konumlandıkları güzergâhlara göre bir değerlendirme yapılacak olursa, Anadolu'nun sol ve orta kol ortak güzergâhı üzerinde yer alan Vezirpaşa ve Merzifon Bedestenleri, dıştan dükkânlı plan düzenine sahip olarak benzer bir yapı tipi sunmaktadır. Bu bedestenlerin her ikisinde de kubbeli mekân ile duvar kalınlıkları arasındaki oransal ilişki, "quadratur" tekniğiyle belirlenmiştir. Öte yandan, Bayburt Bedesteni, Anadolu sol kol güzergâhında yer almasına rağmen, kare planlı ana kütle ile buna eklenen dikdörtgen kütle yapısı sayesinde diğer bedestenlerin plan şemalarından farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, Bayburt Bedesteninde de Vezirpaşa ve Merzifon'daki gibi kubbe çapı ve duvar kalınlığı arasındaki oransal ilişkiyi görmek mümkündür. Bu durum, aynı güzergâh üzerinde bulunan Vezirpaşa, Merzifon ve Bayburt Bedestenleri arasında benzer yapısal özelliklerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar yapı bileşenlerinde katı bir standardizasyon olmadığını, ancak her bedestenin bulunduğu ticaret güzergâhı ve kullanım işlevine göre tasarlanmış olabileceğini göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Analiz sonuçlarına göre, *quadratur* sisteminin yapısal ve mimari elemanların hizalarının belirlenmesinde ve yapı ve elemanlar arasındaki oransal ilişkilerin tanımlamasında oldukça etkili olduğu görülmüştür. *Quadratur* sistemi kütsel ayrımları, kapıların orta akslarını ve ayak, kubbe, dükkân hizalarını

belirlemiştir. Ana kütle, duvar kalınlıkları, kubbeler ve ayaklar arasındaki oransal ilişkiyi tanımlamaktadır. Ancak, grid sistemi analizi incelendiğinde ise, planlarda altlık olarak kullanılmış bir arşın grid sistemi olmadığı görülmüştür. Çünkü mekanlar gride göre tasarlanmamış, grid sistemi bazı mekânsal, mimari ve yapısal elemanların boyutunu tanımlamıştır. Mekân boyutları, kapı genişliği, ayak boyutları ve duvar kalınlığı gibi mekânsal, mimari ve yapısal eleman boyutlarının belirlenmesinde arşın grid kullanıldığı görülmüştür. Bedestenlerin plan ölçüleri 30 ve 36 arşın arasında tasarlanmış ve tüm yapılarda kapı genişliklerinin yaklaşık 2 veya 3 arşın olarak tasarlandığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar Karadeniz Bölgesi'nde inşa edilmiş Bedesten yapıları için yaklaşık bir plan ve açıklık boyutunun olduğunu düşündürmektedir. Kubbeli mekanlar ise 6 ve 10 arşın arasında değiştiği için belirli bir kural belirlenememiştir. Bedesten yapıları tasarlanırken kapı akslarının *quadratur* sistemine göre belirlendiği, kapı boyutlarının ise grid sisteme göre 2 ya da 3 arşın olarak tasarlandığı görülmüştür. Bu durum kapı konum ve boyutlarının belirlenmesinde ortak bir kural kullanılmış olduğunu düşündürmektedir.

Yapıların bulundukları güzergahlara göre bir değerlendirme yapılır ise, Anadolu sol ve orta kol ortak güzergahında konumlanan Vezirpaşa ve Merzifon Bedestenleri dıştan dükkanlı plan tipolojisine sahiptir. Aynı zamanda kubbeli mekân ve duvar kalınlıkları arasındaki oransal ilişkinin her iki yapıda da *quadratur* ile tanımlandığı görülmüştür. Anadolu sol kol güzergahında konumlanan Bayburt Bedesteni ise kare planlı ana kütle ve ona eklenen dikdörtgen kütleden oluşması nedeniyle diğer plan şemalarından farklıdır. Bayburt Bedesteninde de Vezirpaşa ve Merzifon'a benzer olarak kubbe çapı ve duvar kalınlığı arasındaki oransal ilişki tespit edilmiştir. Bu durum aynı güzergâh üzerinde devam eden Vezirpaşa, Merzifon ve Bayburt Bedestenlerinde benzer niteliklerin olduğunu göstermektedir. Çalışmada bedestenlerin tasarımında belirli yapısal ve modüler ilişkilerin korunduğu tespit edilmiştir. Quadratur gibi matematiksel oranlar kullanılarak yapısal elemanlar arasında belirli bir denge sağlanmıştır.

Çalışma aynı bölgede inşa edilen benzer işlevli yapıların farklı tipolojik özelliklere sahip olsa bile, benzer oransal ilişkiler ve ölçü birimleri kullanılarak inşa edildiğini göstermiştir. Bu durum yapıların özgün olarak tasarlandığı ancak, bazı standart ölçü ve oransal ilişkilerin tüm yapılarda uygulanmaya çalışıldığını göstermektedir. Hatta aynı yol güzergahında inşa edilmiş olan yapılarda benzer kütle ve yapısal eleman boyutları kullanılmış olması,

yol güzergahları için belli tasarım kararları alınmış olabileceğini düşündürmektedir. Karadeniz Bölgesi bedestenlerinde esas alınan geometrik kuralların tespiti, Osmanlı mimarisi tasarım prensiplerini belirlemesi açısından önemli bir basamaktır. Sonraki aşamalarda diğer bölgelerde inşa edilmiş bedesten yapılarının incelenmesi ile çalışmanın ilerletilmesi planlanmaktadır.

Bedestenlerin plan şemalarının ve geometrik tasarım kararlarının çeşitlilik göstermesi, bu yapı tipolojisinin kendine özgü karakterini ortaya koymaktadır. Çalışmada bedestenlerin incelenmesi ile farklı plan düzenlerinde dahi ortak geometrik prensiplerin kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Osmanlı mimarisinde uygulanan geometrik kuralların temelini anlamaya katkı sağlamaktadır. Karadeniz Bölgesi bedestenleri bölgenin fiziksel ve coğrafi özellikleri nedeniyle küçük ölçekli ve bölgeye özgü mimari çözümler sunduğu için bu yapılarda ortak geometrik tasarım kararları tespit edilmesi Osmanlı mimarisinin gelişmişlik düzeyini göstermektedir.

Extended Abstract

Analysis of the Plan Characteristics of the *Bedestens* in The Black Sea Region with *Arşın* Grid and *Quadrature* System

In the Ottoman Period, for cities to develop commercially, covered bazaars, *bedesten*, and *arasta* buildings were built in a particular area in city centers connected to essential trade routes. *Bedesten* buildings can be seen in many city centers in the Black Sea Region. Among the bazaar structures, the *bedestens*, which form the center of a trade area in Turkish urbanism, attract attention with their architectural and spatial features. In the Black Sea Region, *bedestens* are built between the 14th and 17th centuries in the city centers of Kastamonu, Samsun, Merzifon, Amasya, Tokat, Trabzon, and Bayburt. Cities with covered bazaars were also located on the Anatolian Road routes and were used for commercial, military, or political purposes during the Ottoman Empire. The Anatolian left and middle branch routes passing through the Black Sea Region proceed along the cities with covered bazaars or are connected to these cities by secondary roads. These routes ensured the commercial development of the cities. Numerous studies examine the architectural and spatial characteristics of bazaars and cover bazaar structures or discuss conservation issues. The studies have investigated the plan characteristics and typologies of covered bazaars in detail but have yet to focus on the rules and methods determining formal and proportional relationships in forming covered bazaar plans. Determining the geometric rules that determine the design decisions of covered bazaar structures in the Ottoman Period is essential for determining the historical development of the bazaar structures. However, studies examining the geometric characteristics of Ottoman architecture are limited in number. The study aims to determine the rules considered when determining the plan decisions for covered bazaar structures belonging to a region. It will be investigated whether the master builders and architects used certain design decisions in the structures regionally. The *bedestens* examined within the scope of the study are Vezirköprü Covered Bazaar, Merzifon Covered Bazaar, Amasya Covered Bazaar, Tokat Covered Bazaar, Trabzon Covered Bazaar and Bayburt Covered Bazaar. These buildings have different plan typologies and are on different transportation routes passing through the Black Sea Region. Therefore, it is thought that determining the design decisions taken into consideration in the design of covered bazaars will make an essential contribution to architectural history studies.

The study method includes collecting data on the plans of the *bedestens* from the literature, redrawing the plans, and performing geometric analysis of the plans trans-

ferred to the digital environment. Within the scope of the geometric studies conducted in the literature, it was decided to use the arşın grid and *quadrature* system as the analysis method for determining the design decisions of these structures with a near-square plan.

The quadrature system determined the mass separations, the central axes of the doors, and the alignments of the piers, domes, and shops. It defines the proportional relationship between the mass, wall thicknesses, domes, and piers. This situation showed that the quadrature system effectively determines the alignments of the structural and architectural elements and defines the proportional relationships between the structure and the elements. In Amasya, Tokat, and Merzifon Bedesten, the alignments of the doors are positioned symmetrically on the façade; in Bayburt, Trabzon, Amasya, and Tokat Bedestens, the alignments of the doors are positioned asymmetrically are defined by the quadrature squares. The results showed that the quadrature system effectively determines the doors' positions. However, in deciding the alignments of the shops, niches, piers, and domes, the quadrature did not give similar results in every structure. In Vezir Paşa and Merzifon Bedestens with external shops, the quadrature defined the wall alignments of the shops in places.

When the grid system analysis was examined, it was seen that no arşın grid system was used as a base in the plans. Because the spaces were not designed according to the grid, the grid system defined the dimensions of some spatial, architectural, and structural elements. The plan dimensions of the covered bazaars were designed between 30 and 36 arşın, but only one side of the Trabzon covered bazaar was under 30 arşın (30 x 26.5). It was determined that the dimensions of the doors in all structures were designed as approximately 2 or 3 arşın. These results showed that an approximate plan dimension could have been determined for the covered bazaar structures in the Black Sea Region and that the arşın system was fundamentally effective in determining the opening size. The foot dimensions were designed to have a minimum of 1.5 and a maximum of 2.5 arşın. On the other hand, the domed spaces varied between 6 and 10 arşın, and there was no specific rule. Although the plan dimensions were similar, it is noteworthy that no rule was applied in the division of the spaces.

The *bedesten's* structural and architectural element dimensions were unrelated to the typology or mass dimensions. If an evaluation is made according to the routes where the structures are located, the Vezirpaşa and Merzifon Bazaars, situated on the common Anatolian left and middle route, have a plan typology with shops outside. At the same time, it was seen that the proportional relationship between the domed space and the wall thicknesses was defined with *quadrature* in both structures. The Bayburt Bedesten, located on the Anatolian left arm route, differs from the other plan schemes because it consists of a square planned central mass and a rectangular mass attached. They were built in similar arşın grid systems with the Vezirpaşa Bazaar located on the common route of the Anatolian left and middle. Like Vezirpaşa and Merzifon, the proportional relationship between the dome diameter and the wall thick-

ness was determined in the Bayburt Bazaar. This situation shows similar characteristics in the Vezirpaşa, Merzifon, and Bayburt Bazaars continuing the same route. However, Amasya and Tokat bazaars, located in the Anatolian Central Branch and built in the same period, do not show similarities regarding plan typology and proportional relations. Mass dimensions and domed space dimensions are different from each other. The study has shown that similar functional structures built in the same region, although they have different typological features, were constructed using similar proportional relations and measurement units. This situation shows that the buildings were designed originally, but some standard measurements and proportional relations were applied to all structures. The fact that similar mass and structural element dimensions were used in the structures built on the same road route suggests that certain design decisions may have been made for the road routes. Determining the geometric rules taken as basis in the bazaars of the Black Sea Region is an essential step in determining the design principles of Ottoman Architecture.

Kaynakça/References

- Akar, T. (2009). Osmanlı kentinde ticari mekânlar: bedesten-han-arasta-çarşı mekânları literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 267-292.
- Akok, M. (1956). Kütahya Büyük Bedesteni. *Vakıflar Dergisi*, 3, 81-84.
- Alpdoğan, T. (1975). *The Bedesten of Tokat*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). ODTÜ Mimarlık Bölümü.
- Aoki, M. (2002). *Léon Parvillée: Osmanlı modernleşmesinin eşiğinde bir fransız sanatçı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Arkiv. *Merzifon Bedesten Restoran*. Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.arkiv.com.tr/proje/merzifon-bedesten-restaurant/3491> adresinden erişildi.
- Arpat, A. (1981). Osmanlı dini mimarisinde modül ve düzenleyici geometri. *MTRE Bülteni*, 13(14), 29-35.
- Arpat, A. (2004). *Secrets of architecture-numerical symbolism and geometry in the design of religious architecture*. St. John: Evans Communications.
- Ballance, S. (1965). Early Turkish buildings in Trabzon. *TTK Belleten*, 29(113), 73-76.
- Bootwala, A.V. (1985). *A study on the use of geometric proportions used to design single unit*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cansas State Üniversitesi.
- Cerasi, M. (1988). Late-ottoman architects and master builders. *Muqarnas V: An Annual on Islamic Art and Architecture*, 5, 87-102.

- Cezar, M. (1983). *Typical commercial buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman construction system*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Edhem Pasha, I. (2010). *Osmanlı Mimarisi*. Raşit Gündoğdu, İlhan Ovalıoğlu, Ebul Faruk Önal, Cevat Ekici (Der.). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Eyice, S. (1992). Bedesten. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 302-311.
- Gençer, F. (2024). Geometric Design Rules of Anatolian Roman Aqueducts. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 24(2), 147-164.
- Halaç, H. H. Ergün, R. (2020). Anadolu Bedestenlerinin mevcut durumları üzerine bir inceleme. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(23), 130-148.
- Halaçoğlu, H. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu'nda menzil teşkilatı ve yol sistemi*. (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- İnalçık, H. (1985). The Hub of The City: Bedesten of Istanbul. *Studies in Ottoman Social and Economic History*, 1, 1-17.
- İnan, K. (1996). Bedestenlerin Türk ticari mimarisindeki yeri ve Trabzon Bedesteni. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7(7), 119-132.
- Khalil, K.F. ve Wahid, J. (2013). The proportional relations systems of Islamic architecture. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 3(1), 1-12.
- Kovacs, G.M. ve Rabb, P. (2020). The dimensions of the two remaining Türbes in Ottoman Hungary: contributions to the methods of Ottoman construction practices in the sixteenth century. *Megaron*, 15(2), 230-239.
- Kuran, A. (1973). Mimar Sinan yapısı Karapınar II. Selim Camii'nin proporsiyon sistemi üzerine bir deneme. *VII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 2, 9(7), 711-716.
- Lynch, H. F. B. (1901). *Annena, Travels and Studies*. Londra: C. I.
- Madran, E. (1970). "Kuzey-Doğu Anadolu'da iki bedesten". *Önasya*. 6(63), 10-11.
- Montani, P. S. (1873). *L'architecture Ottomane*, Imprimerie et lithographie centrales. Viyana: Ministre des Travaux Yayınları.
- Müderrişoğlu, F. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda menzil yolları ve menzil külli-yeleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Necipoglu Kafadar, G. (1986). Plans and models in 15th- and 16th-century Ottoman architectural practice. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 45(3), 224-243.
- Niğdeli, Z. F., Gençer, F., ve Yüksek, İ. (2024). Geometric analysis of early Ottoman tombs within the context of conservation studies. *Open House International*, 49(5), 843-865. <https://doi.org/10.1108/OHI-07-2023-0180>.
- Oikonomou, A. (2021). The use of geometrical tracing, module and proportions in design and construction, from antiquity to the 18th century. *International Journal of Architectural Heritage*, 16(10), 1567-1587.

- Öncel, F. (2007). *Geleneksel ticaret dokusu içinde Kayseri Hançerli Sultan Vakfı Bedesteninin koruma sorunları ve değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özdeş, G. (1953). *Türk Çarşıları*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Özdural, A. (1988). Sinan's arşın: A survey of Ottoman architectural metrology. Gülru Necipoğlu (Der.), *Muqarnas XV: an Annual on the Visual Culture of the Islamic World* içinde (ss.101-115). Leiden: E.J. Brill.
- Rainer, P. N. (1982). *Architektur und Harmonie*. Köln: DuMont Buchverlag.
- Şahinalp, M.S. ve Günel, V. (2012). Osmanlı şehircilik kültüründe çarşı sisteminin lokasyon ve çarşı içi kademelenme yönünden mekânsal analizi. *Milli Folklor Dergisi*, 93, 149-168.
- Tuluk, Ö. İ. ve Üstün, F. (2007). Trabzon Bedesteni: Türk Bedesten mimarisindeki yeri ve sorunlarına ilişkin bir değerlendirme. *Belleten*, XXI(262), 923-937.
- Tuncer, E.N. (1996). *Klasik Dönem Osmanlı Mimarisinde iç mekân ve cephelerde oran*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Funda Gençer

2009 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nden mezun olmuştur. 2013 yılında yüksek lisans, 2019 yılında doktora eğitimini İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimari Restorasyon Bölümü'nde tamamlamıştır. 2024 yılında Mimarlık Temel alanından Doçentlik unvanını almıştır. Halen Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. Kültürel mirasın korunması ve belgelenmesi üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

She graduated from Dokuz Eylül University, Department of Architecture in 2009. She completed his master's degree in 2013 and his doctorate in 2019 at Izmir Institute of Technology, Department of Architectural Restoration. She received the title of Associate Professor in the field of Architecture in 2024. She currently works as a faculty member at Manisa Celal Bayar University, Department of Architecture. She has studies on preservation and documentation of cultural heritage.

E-mail: funda.gencer@cbu.edu.tr

Ankara'nın 1950-1980 Dönemi Sosyal Doku Haritası ve Pastane Mekânları

*

Zeynep Gökaydın Yenel¹
ORCID: 0000-0001-9573-8697

Betül Bilge Özdamar²
ORCID: 0000-0002-3897-1596

Öz

1950-1980 yılları arasında Ankara pastaneleri, sadece yeme-içme mekânları olmanın ötesinde, sosyal yaşamın önemli unsurlarından biri olarak kentsel bellekte yer edinmiştir. Kentin modernleşme süreci, ekonomik ve sosyo-kültürel dinamikleri, bu paralelde pastanelerin mekânsal ve hizmet kurguları ile kullanıcı etkileşimlerini etkilemiştir. Kentin gelişimi doğu-batı ve kuzey-güney akslarına kaymasıyla pastaneler de konumlarını değiştirmiş, hizmet anlayışlarını ve mekânsal kimliklerini yeniden şekillendirmiştir. Dönem okuması, toplumsal yaşamın içinde yer alan pastaneler ve kentin sosyal dinamikleri üzerinden ele alınmıştır. Bu açıardan çalışmanın amacı; sosyal yaşamda yer alan pastane mekanlarının, değişen kent akslarıyla birlikte izlenmesi ve Ankara'nın sosyal doku haritasının kullanıcı ile olan etkileşimi çerçevesinde değerlendirilmesidir. Değerlendirme; kentin gelişim akslarında ortaya çıkan toplumun ihtiyaç dinamikleri ile bu süreçte mekânsal farklılıklarını oluşturup, konumsal kaymalarını sürdürerek hizmet devamlılığını sağlayan Funda ve Flamingo Pastanesi üzerinde odaklanmıştır. Çalışmada bilimsel yayınlar ve Ankara telefon rehberleri incelenmiş, nitel veri kaynağı olarak kullanılan sözlü görüşmeler, değişimleri ve kent yaşamı-pastane mekanları ilişkisini anlamak açısından değerlendirilmiştir. Sözlü görüşmeler çalışmada mekân-kullanıcı etkileşimleri ve mekânsal yapılanma unsurlarının anlaşılması açısından destekleyici veri teşkil etmiştir. Mekânların toplumsal hafızayı taşıyıcı rolü düşünüldüğünde; döneme dair toplumsal belleğin mekân aracılığı ile aktarımında örnek teşkil eden pastanelerin, Ankara kent belleğinin sosyal dokusu ile mekânsal üretimine dair izleri taşıdığı anlaşılmıştır. İncelemenin disiplinler arası yaklaşımı ile kentin sosyal mekânları ve mekânsal analiz çalışmalarına bir bakış açısı sunduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, pastane mekanları, sosyal yaşam, kullanıcı etkileşimi.

¹ Doktora Öğrencisi, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarım Bölümü, E-mail: yenalzeynep@gmail.com

²Doç.Dr., Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarım Bölümü, E-mail: bbilge@baskent.edu.tr

An Analysis of Ankara's Social Life Pattern and Pastry Shop Spaces During The 1950-1980 Period

*

Zeynep Gökaydın Yenel³
ORCID: 0000-0001-9573-8697

Betül Bilge Özdamar⁴
ORCID: 0000-0002-3897-1596

Abstract

Between 1950 and 1980, Ankara patisseries were etched in the urban memory as significant elements of social life, beyond being mere eating and drinking venues. The city's modernization process, economic and socio-cultural dynamics, correspondingly influenced the spatial and service configurations of these patisseries, as well as their user interactions. As the city's development shifted towards the east-west and north-south axes, the patisseries also changed their locations, reshaping their service approaches and spatial identities. The period is examined through the lens of patisseries within social life and the city's social dynamics. In these respects, the aim of the study is to trace the patisserie spaces in social life along with the changing city axes and to evaluate Ankara's social fabric map within the framework of its interaction with the user. The evaluation focuses on Funda and Flamingo Patisseries, which created spatial differences in this process with the dynamics of society's needs emerging in the development axes of the city, and maintained their service continuity by continuing their positional shifts. In the study, scientific publications and Ankara telephone directories were examined, and oral interviews used as a qualitative data source were evaluated in terms of understanding the changes and the relationship between city life and patisserie spaces. Oral interviews provided supportive data in the study in terms of understanding space-user interactions and spatial structuring elements. Considering the role of spaces as carriers of social memory, it is understood that the patisseries, which exemplify the transfer of social memory related to the period through space, carry traces of Ankara's urban memory with its social texture and spatial production. It is believed that the interdisciplinary approach of the study offers a perspective on the city's social spaces and spatial analysis studies.

Keywords: Ankara, patisserie spaces, social life, user interaction

³ PhD Student, Başkent University, Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Interior Architecture and Environmental Design

E-mail: yenalzeynep@gmail.com

⁴ Assoc. Prof. Dr., Başkent University, Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Interior Architecture and Environmental Design

E-mail: bbilge@baskent.edu.tr

Giriş

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak ilan edilen Ankara, modern ulus-devletin mekânsal temsili olarak yeniden kurgulanmıştır. Başkent oluşuyla birlikte Ankara'nın yalnızca bir yönetim merkezi değil, aynı zamanda yeni bir toplum düzeninin simgesel kenti haline gelmesi amaçlanmıştır. Bu durum, kentsel planlamanın yanı sıra kültürel yapının da yeniden biçimlenmesine zemin hazırlamıştır (Tankut, 1993, s. 45). Yeni yönetimin modernleşme ideolojisi doğrultusunda siyasal yapı, toplumsal yapı ve yaşam kültürü de köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm hukuki ve kurumsal düzenlemelerle desteklenmiş; Medeni Kanun'un kabulü, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması, karma eğitim sisteminin benimsenmesi gibi uygulamalarla toplumsal modernleşme süreci hız kazanmıştır (Karpat, 2007, s. 112). Toplum bireylerinin kamusal alandaki görünürlüğü de artarak yeni yaşam biçimlerine uyum sağlanmaya başlamıştır. Kadınların kamusal hayatta görünürlüğü, kıyafet reformları ve sosyal yaşamdaki konumları, yeni toplum inşasının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (Gür, 2001, s. 88).

Kentsel gelişim sürecinin tarihsel bağlamda ele alınması, kent dokusundaki değişimlerin sosyal yaşamla ilişkisini ortaya koymak açısından büyük önem taşımaktadır. Kentin sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimi, yalnızca fiziksel yapı üzerinden değil, aynı zamanda kamusal mekânların dönüşümüyle de okunabilmektedir. Yeni yönetimin modernleşme hedefleri doğrultusunda kent dokusu değişimlerinin mekânsal düzlemde şekillendiği anlaşılmaktadır. Ankara, bu yönüyle sadece fiziksel bir planlama alanı değil, aynı zamanda çok katmanlı sosyal ve kültürel dönüşümlerin izlenebileceği bir yapı sunmuş (Bozdoğan, 2001, s. 35) ve çalışma odağı paralelinde bir örnek teşkil etmiştir.

Bu anlamda 1950-1980 yılları, kentin toplumsal ve mekânsal dönüşümünü anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu dönem, Türkiye'nin ekonomik, politik ve toplumsal yapısında köklü değişimlerin yaşandığı ve kentleşmenin ivme kazandığı bir zaman dilimidir. Sadece fiziksel olarak büyümeyle kalmamış, aynı zamanda kent kültürü ve gündelik yaşam pratikleri açısından da mekânsal dönüşüme uğramıştır. Ankara'yı bu zaman diliminde okumak, yalnızca mekânların değişimini değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın da nasıl şekillendiğini ve dönüştüğünü anlamak açısından önemlidir. Kentin gelişen aks değişimleri, bireylerin kentle kurduğu aidiyet ilişkisini de etkileyerek, süreçte toplumsal belleği dönüştürmüştür. Bu bağlamda "bellek mekân" niteliği taşıyan pastanelerin, dönem Ankara'sının sosyal ve

mekânsal yapısı paralelinde incelenmesi; toplumsal izleri sürmek ve geleceğe dair çıkarımlar yapmak adına bir çalışma alanı oluşturmaktadır.

Dönem aralığında Ankara'daki kentsel planlama süreci ve planlamanın toplumsal yaşam kültürüne etkileri zamanla belirginleşmiştir. "İnsan, toplum, kültür ve kent arasında dönüşümlü olarak yaşanan dinamik bir ilişkinin bulunması" (Atıcı, 2021, s. 2), kent akslarının planlanması ve yaşam alanlarının oluşumu üzerinde etkili olmuştur.

Sürece bakıldığında; Lörcher ve Jansen'in hazırladığı kentsel çalışmalar, Ankara'nın fiziksel yapısının şekillenmesinde 1940'lı yıllarının sonuna kadar etkili olmuştur (Bozdoğan, 2001, s. 45). II. Dünya Savaşı'nın geniş çaplı etkileri ve Türk siyasi yaşamında meydana gelen değişimler, çok partili sisteme geçiş ile ekonomik ve sosyal devinim etmenleri doğrultusunda kentin nüfusu hızla artmıştır. 1940'lı yıllarda özellikle Kızılay aksı ön plana çıkmıştır. 1950-1960 yıllarına gelindiğinde Ankara, İstanbul'dan sonra ikinci büyük göç çekim merkezi haline gelmiştir (Şenyapılı, 2006, s. 178). Bu etmenler kentin yeniden planlanmasını gündeme getirmiştir. Kent akslarının ve yeni bölgelerin yapılanmasında dönemin siyasi ve ekonomik gelişmeleri etkili olmuştur. Kadın ve erkeklerin günlük yaşama katılımları artmış, kent akslarında insan ve araç devinimi yoğunlaşmıştır (Tekeli, 1998, s. 77) (Şekil 1).

1950-1980 dönemi Ankara'sı siyasi ve sosyal değişimlerin yoğun olarak yaşandığı bir kent oluşumu göstermiştir. Oluşum gösteren gecekondu bölgeleri ile planlı mahalleler arasındaki farklılıklar, sosyo-kültürel hayatın çeşitliliğini de artırmıştır. Pastaneler, sinemalar, pasajlar ve parklar kent kültürünü şekillendiren önemli unsurlar olarak öne çıkarken, politik atmosferin etkileri de Ankara'nın gündelik hayatını belirleyen temel faktörlerden biri haline gelmiştir.

Şekil 1. 1950'li yıllarında Atatürk Bulvarı (Kaynak Sazyek, 2018, s.440)

1950-1980 yılları arasında kent akslarında yeme-içme mekânları, artan nüfus ve sosyo-ekonomik gelişmelerin etkisiyle çeşitlenmiş; günlük yaşam pratikleri ve beklentilere göre şekillenmiştir. Atatürk Bulvarı üzerinde yaya trafiği artmış, bu bölge sosyal hayatın odak noktası haline gelmiştir; farklı ihtiyaçlara yönelik yeni mekânlar açılmıştır (Erkmen, 2010, s. 134).

Çalışmanın odak noktasını oluşturan pastaneler, yalnızca birer yeme-içme mekânı olmanın ötesinde, sosyal yaşamın önemli bir parçası haline gelmiştir. Toplumsal iletişim yeri olma niteliğini taşıyan bu mekânlarda; edebi sohbetler, davetler, sergiler ile etkinlikler yapılmış ve buluşmalara ev sahipliği yaparak kamusal alanın önemli bir parçası haline gelmiştir. Pastane mekânları, kullanıcı profili açısından da oldukça çeşitlilik göstermiştir. Öğrencilerden bürokratlara, sanatçılardan esnafa kadar farklı sosyal grupların bir araya geldiği pastaneler, kent yaşamının çok sesli yapısını yansıtan buluşma noktası işlevini görmüştür. Bu mekânlarda tüketim odaklı eylemler değil, aynı zamanda haberleşme, düşün alışverişi ve dinlenme gibi gündelik yaşamın farklı pratikleri de gerçekleşmiştir. Bu bağlamda pastaneler hem bireysel hem de kolektif yaşamın sürdürdüğü, kültürel etkileşimin yoğunlaştığı, çok işlevli sosyal mekânlar olarak kentsel örüntüde öne çıkmıştır. Ankara'nın demografik ve mekânsal olarak büyümesi paralelinde, pastanelerin konumları da değişerek farklı sosyo-ekonomik sınıfların ve kültürel pratiklerin kesişim noktaları haline gelmiştir (Erkmen, 2010, s. 142). Bu yönüyle pastaneler kent örüntüsünde yalnızca fiziki yapılar olmaktan öte, toplumsal dönüşümün izlerini taşıyan sosyo-kültürel mekânlar olarak çalışmanın odağını oluşturmuştur.

Çalışmanın Kapsamı, Yöntemi ve Dayanağı

Çalışmanın genel çerçevesi, dönem aralığında yer alan Ankara pastanelerini gelişen kent aksları paralelinde izlemek, Ankara sosyal dokusunu pastane mekanları üzerinden okumak ve değerlendirmektir. Çalışmanın sınırlılığını dayandırıldığı 1950-1980 dönem aralığında, kent akslarında konum kaymaları yaşanmış, Ankara'da doğu-batı ve kuzey-güney akslarında gelişim yaşanmıştır. Ayrıca bu dönem sosyo-kültürel yaşam dinamiklerinin toplumsal karşılıklarının ve mekânsal yansımalarının yoğun biçimde vücut bulduğu bir süreci kapsayıcı ve pastanelerin sosyal hayatın kullanım odağını oluşturduğu yıllardır. Dönem aralığında ekonomik parametrelerin farklılaşması, siyasi ve kültürel çeşitliliğin artması, tüketim alışkanlıklarının değişerek şekillenmesi de bu mekanlarının dönüşümünde etkili olmuştur. Pastanelerin Ankara'nın başkent ilan edilmesi süreci ile başlayan çeşitlenmeleri, bu dönem aralığında

kentsel planlama doğrultusunda gelişen kent aksları üzerinde konumlanmaları ile devamlılık bulmuştur. Ankara sosyal yaşamının da bu gelişime eş zamanlı biçimde şekillenışı, çalışmanın düşünce odağını oluşturmuştur. Bu paralelde sosyal yaşam ve kentin aksiyel gelişiminin pastane mekanları üzerinden takibi yapılmıştır.

Çalışmada sürecin takibi açısından 1950'li yıllarında hizmet vermeye başlayan ve 1980'li yıllarda gelişen kent aksları üzerinde hizmet devamlılığını sürdüren pastaneler değerlendirmeye alınmıştır. Bu aralıkta Flamingo, Funda ve Hüdaverdi pastaneleri yoğun kullanıma sahip, çıkarmış oldukları ürünler ile tercih edilen, sosyal buluşma mekanları olarak kent pastaneleri içerisinde öne çıkmaktadır. Buna dayandırılarak çalışmanın değerlendirme çerçevesini; kent gelişim akslarında var olma süreklilikleri, sosyal etkileşimlerin ve farklılaşmaların paralelinde hizmet devamlılığını ve konumsal kaymalarını sürdürmeleri açısından Funda Pastanesi ve Flamingo Pastanesi oluşturmaktadır. Her iki pastane de kentin gelişimine paralel biçimde yeni konumlar belirlemiş, gelişim gösteren yerlerde konum değişimleri yapmış ve dönem tanıkları olarak kentin sosyal ve mekânsal gelişimi içinde yer almıştır. Günümüzde halen aynı işlevle aile üyeleri tarafından yönetilmektedir. Aynı dönem aralığında yer alan Hüdaverdi Pastanesi ise, kentin gelişim gösterdiği aksların mekânsal takibinde yer almamış, konumunu korumuş, sürecin takibi açısından değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Bu doğrultuda çalışmada dönem aralığına ait bilimsel yayınlar, makaleler, kitaplar, süreli yayınlar, yayımlanmış Ankara telefon rehberleri ve fotoğraflar incelenmiş, ancak mekânlara ait plan ve fotoğraflara kısıtlı erişim sağlanabilmiştir. Çalışmanın nitel veri kaynağı olarak yer verilen sözlü görüşmeler, dönem değişimlerini ve kent yaşamı-pastane mekanları ilişkisini anlamak açısından kullanılmıştır. Pastane sahipleri/işletmecileri ve dönem tanığı olarak sınırlı sayıda ulaşılabilen kullanıcıları ile yapılan sözlü görüşmeler, içerik bakımından ayrıştırılarak değerlendirilmiştir. Pastane kullanıcıları ile yapılan görüşmelerden; kent yaşamı ve sosyal hayata yönelik değerlendirmeler ile pastanelerin bellekte yer alan tanımı ve sosyal çevreye yönelik verileri elde edilmiştir. Pastane sahipleri/işletmecileri ile yapılan görüşmelerde, bu verilere ek olarak mekânsal organizasyon/kent çevresi ilişki ve kullanıcı etkileşimine dair veriler elde edilerek görselleştirilmiştir. İncelemede aktarımlar, mekân-kullanıcı etkileşiminin anlaşılması ve kullanıcı deneyimleri aracılığıyla mekânsal yapılanma unsurlarının değerlendirilmesi açısından destekleyici veri teşkil etmiştir. Sözlü görüşmelere ilişkin etik ilkeler doğrultusunda

hareket edilerek, etik kurul onayı alınmıştır. Görüşmelere katılan bireylerden, çalışmaya gönüllü katılım sağladıklarına ve verilerinin araştırma amaçlı kullanılmasına onay verdiklerini belirten yazılı onam formları temin edilmiştir. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuştur (Tablo-1).

Tablo 1. Çalışmaya katılan kişilere ait bilgiler

Sözlü Görüşme Yapılan Kişiler	Cinsiyet	Yaş Aralığı	Çalışmaya Katkısı
İ.T (Pastane Sahibi - Dönem Tanığı)	Erkek	60 yaş üstü	Sözlü görüşme ile tarihsel bilgi aktarımı
Y.D (Dönem Tanığı)	Kadın	60 yaş üstü	Sözlü görüşme ile sosyal yaşam deneyim paylaşımı
G.E (Dönem Tanığı)	Kadın	60 yaş üstü	Sözlü görüşme ile sosyal yaşam deneyim paylaşımı
S.K.Ö (Pastane Sahibi- Dönem Tanığı)	Kadın	60 yaş üstü	Sözlü görüşme ile tarihsel bilgi aktarımı

Kaynak: Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

* Tüm veriler Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) çerçevesinde değerlendirilmiş ve kişisel mahremiyet ilkeleri doğrultusunda kullanılmıştır.

Çalışma çerçevesinde şu sorulara yanıt aranmıştır:

-Dönemin siyasi-ekonomik, sosyo-kültürel ilişkisi içinde pastanelerin edindiği kimlik ve etkileşimi nedir?

- Dönemde pastanelerin konumu/yer bilgisi nedir?

-Kent gelişimi doğrultusunda, pastanelerin konumlarında kaymalar/dalgımlar yaşamış mıdır, hangi pastaneler değişimi takip etmiştir?

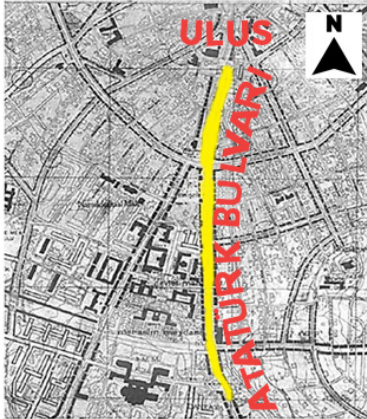
-Bu paralelde konum kaymalarını gerçekleştiren Funda ve Flamingo pastanelerinin mekânsal kurgularının oluşumu nasıl biçimlenmiştir? Mekân biçimlenişinde kent kullanıcısının etkisel değerleri var mıdır?

Ankara Kent Gelişimi ve Sosyal Yaşam Dokusu

Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle birlikte şehir yapısında köklü bir dönüşüm süreci başlamıştır. Yeni yönetimin merkezi olarak planlanan Ankara, Cumhuriyet'in modernleşme idealleri doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Hermann Jansen'in hazırladığı planlar, kentin temel yapısını oluşturmuş ve planlı kentleşmenin önünü açmıştır. Bu planlama süreci yalnızca fiziksel yapıyı değil, sosyal biraradalık anlayışını da etkileyerek, kentin gelişim yönelimini belirlemiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde, değişen siyasi yaklaşımların etkisiyle planlama süreçleri yeni bir yön

kazanmıştır. 1950- 1980'li yıllarda yaşanan toplumsal, siyasi ve ekonomik değişimler, kent-mekân kurgusunda dönüşümlere yol açmıştır. Bu süreçte Ankara'nın nüfusu artmış, bu artış mekânsal ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Kentin kapsamlı biçimde yeniden kurgulanması ihtiyacı doğmuş ve 1957 yılında Yücel-Uybadin kent planı onaylanarak uygulamaya geçirilmiştir. Çok partili siyasi düzene geçiş ve beraberindeki ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimler, günlük yaşam pratiklerini ve tüketim alışkanlıklarını da şekillendirmiştir. Kentsel yerleşim bölgeleri genişlemiş; Ulus'tan Yenışehir-Atatürk Bulvarı'na doğru mekânsal kaymalar yaşanmıştır. Ulus'ta konumlanan ticari, sosyal ve kültürel mekânların büyük bir bölümü Yenışehir ve Kızılay bölgelerinde konumlanmayı tercih etmiştir. Atatürk Bulvarı üzerinde konut alanları ve elçiliklerin artması, Kavaklıdere semtinin gelişimini de desteklemiştir. Böylece kent kurgusu Ulus'tan başlayarak Yenışehir-Kızılay ve Atatürk Bulvarı aksı boyunca genişlemiş, sonrasında Çankaya bölgesine kadar uzanmıştır (Şekil 2).

1960'lı yıllarda çok katlı yapıların sayıları artmış, "Atatürk Bulvarı'nda araç trafiğine ayrılan yol şeritleri genişletilirken" (Bilsel, 2018, s.76) bölgede yaya yoğunluğu da artmıştır. Kavaklıdere bölgesi ve Tunalı Hilmi Caddesi güzergâhı, konut alanı olarak değişmeye başlamıştır. Bu değişimi Resuloğlu (2014), "1957 Uybadin-Yücel Planı'nın kentin kısmen Kavaklıdere'nin gelişimine önemli etkisi olmuştur. Semtin konut dokusu planıyla birlikte gelişmiştir" (s.239) şeklinde vurgulamaktadır. 1970'li yılların sonuna kadar bu mekânsal devinim sürmüştür.

Şekil 2. Ulus, Kızılay- Atatürk Bulvarı aksı (Kaynak: Boz ve Kubat, 2018, s.128 ve <https://medyabaskent.com/foto/9092044/ankaranin-1960-1970-donemlerine-ait-eski-fotograflari>)

Ulus, Kızılay-Atatürk Bulvarı güzergâhı (Şekil 3) artık, iş yerleri, devlet daireleri, konsolosluklar, alışveriş ve yeme-içme mekânlarının çevresel konumlanmaları ile kentin yaşam merkezlerinden biri haline gelmiştir. 1960'lı yıllarda çalışan kişilerin gün içerisinde bu mekânları yoğun kullanımı da bu oluşumu destekleyici olmuştur.

Gültekin ve Onsekiz (2005 s.140), 1960'lı ve 1970'li yılların tüketim alışkanlıklarını ve mekânsal çeşitlenmeyi; "farklılaşan toplumsal ve kültürel yapıyla birlikte ekonomik politika ve yönetimde çok partili döneme geçiş; bulvarların açılmasına, apartmanlaşma vb. kentsel mekânın tüketim kalıplarında etken olmuştur. Bu dönemde kentsel yaşama (Oda Tiyatrosu, Yeni Sahne ve özel tiyatrolar, sinemalar, Piknik (Şekil 2), Kantin Cevat Lokantaları, Yaprak, Flamingo, Penguen Pastaneleri ve pavyonlar gibi) çok sayıda yeni eğlence mekânı katılmıştır" şeklinde tariflemektedir.

1980'li yıllarda farklılaşan ekonomik ve sosyal etmenler, kentsel dönüşüm sürecini de hızlandırmıştır. Bayraktar (2013), 1950'li ve 1980'li yıllar arasındaki bu değişimi şu şekilde vurgulamaktadır; "Dönemde finansal merkez özellikleri sürmesine karşın bürokratik ve politik merkez özellikleri azalan, kültürel merkez özelliğini yitiren Ulus'un ticari merkez olarak önemi artmış, Kızılay, yeni bürokratik ve politik merkez olarak finansal, kültürel ve ticari açıdan ön plana çıkmıştır" (s.20).

Bu yönelimler; Or-An, Çankaya, Gaziosmanpaşa ve "kentlin batı koridoru üzerinde bulunan Eskişehir yolu üzerinde bazı gelişmeler" (Kaya, 2001, s.53) ile kent kurgusunu dönüştürmüştür. Geniş perspektifte bakıldığında, Ankara'nın kentsel yapısı bu dönemde hem yönelim hem de işlev bakımından çeşitlenmiştir. Ulus, Atatürk Bulvarı güzergâhı kent omurgasını oluştururken, Kızılay-Yenişehir bölgesi, yeni oluşum gösteren semtlerin ve kentsel gelişim güzergâhlarının arayüzü hâline gelmiştir. Kavaklıdere, Çankaya ve Or-An bölgeleri, sosyal yaşamın dinamiğini oluşturan mekânların yerleri halini almış ve batı yönelimi üzerinde yoğunlaşma yaşanmıştır. Planlı ya da plansız şekilde gelişen yeni semtlerle birlikte, "kentlin batı ve güneybatı kesimlerinde kamu binalarının sayısında da bir artış gözlemlenmiştir" (Aydın & Özgür, 2009, s.231). Ticari işletmeler ile konut alanları bu güzergâhlarda konumlanmıştır. Batı yöneliminin gelişimi, özellikle Eskişehir yolu ve çevresini etkilemiştir (Şekil 4).

Gelişimler, yeni güzergâhların yapılanmasını ve mevcut güzergâhların da genişlemesini beraberinde getirmiştir. Yücel-Uybadın (1957-1970) planlamasının günümüz Ankara kent güzergâhlarının belirlenmesinde etkisi büyük-

kültürüyle birlikte bu tür mekânlar, kent aksları üzerinde seçici hâle gelmiştir. Kamusal alanlara katılım, mekânların tasarımı ve konum tercihleri üzerinde etkili olmuş; kentsel gelişim güzergâhları sosyal ihtiyaçlara göre yeniden şekillenmiştir.”

Konut ve ticari alanlarla birlikte eğitim, konaklama, sağlık tesisleri ve ortak kullanım alanları (parklar, meydanlar, bahçeler gibi) da planlanarak ortak yaşamın ihtiyaçlarına yanıt verilmiştir. Kent planlama sürecinde sosyo-kültürel değişimlerin ve yeni yaşam pratiklerinin görünür kılınması amaçlanmış, bu paralelde mekân çeşitliliği artmıştır. Tiyatro, sinema, lokanta, bar, gazino ve pastane gibi sosyal mekânlar çoğalmıştır. Bu mekânlarda kültürel ve görsel etkinlikler, sergiler, toplantılar, buluşmalar, müzikli eğlenceler gibi çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Sosyal birliktelik mekânlarından biri olan pastaneler de kent dokusunda öne çıkan buluşma noktalarından olmuştur. Bu dönemde pastaneler çeşitlenerek, toplumun sosyal yapısına uyum sağlamış, çevreyle olan ilişkileri, kurumsal kimlikleri ve sundukları hizmet anlayışında değişimler başlamıştır.

Ankara Sosyal Yaşam Dokusu İçerisinde Pastaneler

Yeni yönetimin başkent olma kimliğini taşıyan kentte, sosyal birliktelik mekânı olma rolünü üstlenen pastane kültüründen bahsetmek mümkündür. Siyasi ve sosyal hayatın Ankara kent kurgusunda öncü merkezi olan Ulus bölgesi, Başkent’in kültürel etkinliklerine ve pasta salonlarına da uygun bir zemin sağlamıştır. 1923 yılında Ulus Meydanında Ankara’nın ilk pastanesi olarak tanımlanan “İstanbul Pastanesi” açılmıştır. Siyasi ve kültürel hareketlilik, pastanelerin Ulus-Yenişehir aksında konumlanmalarını anlamlı kılmıştır. Toplumsal ve sosyal hareketliliğe bağlı olarak pastaneler, kullanıcıları için toplumsal statünün yansımaları görevini de üstlenmiştir. Sade ve gösterişsiz mekân kurgusuna rağmen İstanbul Pastanesi (1923-1955), dönemin milletvekilleri ve edebiyatçılarınin oldukça sık ziyaret ettikleri odak mekân olmuştur. Pasta salonunda yeme-içme hizmeti almak isteyenlerin yanı sıra, siyasetçilere ve edebiyatçılara sohbet ve fikir tartışmalarının yapılabildiği uygun bir platform yaratmıştır.

1930’lu yılların sonlarına gelinmesiyle, Ulus merkezden başlayan ve kent omurgasını oluşturan Atatürk Bulvarı aksında belirgin değişimler yaşanmış ve 1940’lı yılların başlarıyla birlikte bu dönüşüm hız kazanmıştır. Sazyek (2018) Atatürk Bulvarı aksını; “1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren Atatürk Bulvarı, özellikle de bulvarın Kızılay kesimi, sosyal yaşama sahne olması

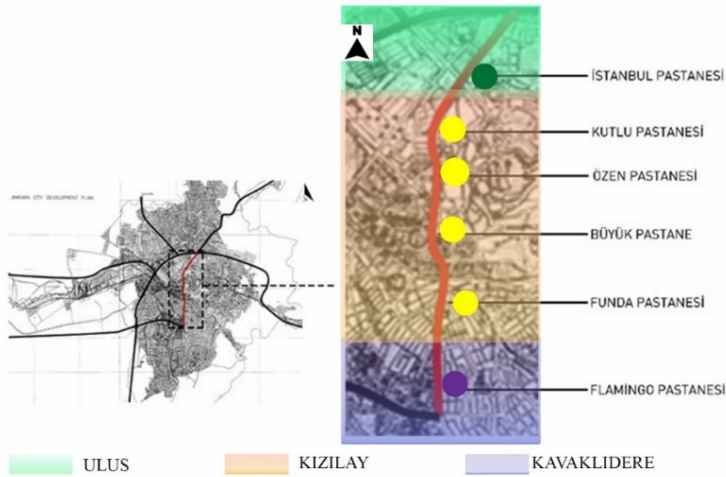
bakımından işlenmiştir. Bulvarın geniş kaldırımlarına uzanan kafeler, pastaneler bu hareketliliğin ana mekânlarıdır. Ancak söz konusu hareketlilik, bu mekânlara yer veren bütün romanlarda akşamüstü, çalışma gününün sonrasında olmaktadır. Mesai bitiminde iş çıkışı uğranılan bu sosyal mekânlar, kadınlı erkekli bir memur kadrosuyla dolup taşar” (s.440) olarak tanımlamaktadır.

1950 yıllarını Önder (2012, s.250); “1950’li yıllarda açılan çoğu mekânın Yenişehir’de yer seçtiği gözlemlenmektedir. Merkezlik işlevlerini de Ulus’tan çalmaya başlayan Yenişehir, kentsel eğlence-dinlence ögesinin yoğunlaştığı ve kümелendiği coğrafya olmuştur. Yenişehir-Kızılay prestij kazanırken, eğlence-dinlence ögesi de coğrafya değiştirmeye başlamıştır” olarak açıklar.

Bu değişimi Bayraktar (2013, s.20); “...finansal merkez özellikleri sürmesine karşın bürokratik ve politik merkez özellikleri azalan, kültürel merkez özelliğini yitiren Ulus’un ticari merkez olarak önemi artmış, Kızılay, yeni bürokratik ve politik merkez olarak finansal, kültürel ve ticari açıdan ön plana çıkmıştır” olarak aktarmaktadır.

Nüfusun çoğalması, konutların artışı ve gereksinimler ile doğal akışında çeşitlenen mekânlar, Bulvar üzerinde vakit geçirme sıklığına bağlı olarak kullanıcıları kendine çekmiştir. 1961 yılında Meclis binasının da bu bölgeye taşınması, banka şubeleri ve ticari faaliyet gösteren işletmelerin Bulvar üzerinde konumlanmasına, sinema, tiyatro, yeme-içme mekânlarının çeşitlenmesine ve sosyo-kültürel etkinliklerin çoğalmasına destek vermiştir. Çevrede siyasal, sosyal ve ticari bir hareketlilik oluşturmuştur.

1950-1980 dönemi Ankara Pastaneleri, sosyal dokuda değişen günlük yaşam alışkanlıkları ve bölgesel değişimler paralelinde, kuzey-güney aksı üzerinde Ulus-Yenişehir hattı ile Atatürk Bulvarı boyunca yoğunlaşmıştır. Ulus bölgesinde başlayan çeşitlilik zamanla Atatürk Bulvarı aksına kayarak, bu bölgede sosyal dinamiklerin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda pastanelerde yerlerini belirlemiştir. Ulus-Atatürk Bulvarı güzergâhı (kuzey-güney) üzerinde; İstanbul Pastanesi, Özen Pastanesi, Kutlu Pastanesi, Büyük Pastane, Funda Pastanesi, Flamingo Pastanesi’nin konumlanmıştır (Şekil 4). Özen ve Kutlu Pastaneleri dönemde ‘Bulvar Kafeleri’ olarak da tanımlanmaktadır (Önder, 2012, s.248)

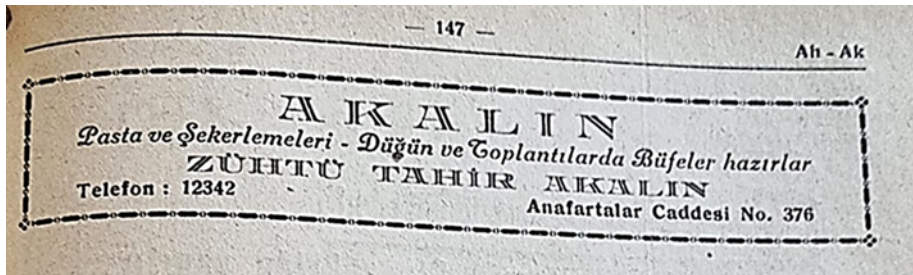

Şekil 4. Ankara Haritası -Uybadin-Yücel Planında Yer Alan Pastaneler, 1957, Ankara -Yazar Tarafından Renkli Bölgesel Aktarım Eklenmiştir (Kaynak: Gülkök, 2013, s.84)

Tablo 2. 1950-1980 Dönemi Ankara Pastaneleri -Kent Aksları ve Konumları

Tarih	1950 – 1980 Yıl Aralığı			
Aks- Ko- num	Kuzey - Güney			
	Atatürk Bulvarı			
	Ulus	Kızılay- Yenışehir	Kolej	Kavaklıdere
Dönem Pastaneleri	Akalın Pastanesi	Özen Pastanesi	Hüdaverdi Pasta- nesi	Flamingo Pasta ve Kokteyl Salonu
	Arı Pastanesi	Armağan Pastanesi		
	Akman Boza ve Pasta Salonu	Çiçek Pastanesi Kutlu Pastanesi	Filiz Pastanesi	Sırcan Pastahanesi
	Akar Pasta Durak Pastaha- nesi	Savarona Pastahanesi Sergen Pastanesi	Ecevit Pastaha- nesi	Milka Pastahanesi
		Bahar Pastanesi Büyük Pastane	Funda Pasta ve Kokteyl Salonu	
		Roma Pastanesi Penguen Pastahanesi	Sercan Pastaha- nesi	
		Tuna Pastahanesi Bade Pasta ve Kokteyl Salonu		
		Meram Pastanesi Reyhan Pastanesi		
		Parizyen Pastahanesi Boğaziçi Pastahanesi		
		Sergen Pasta Şekerleme ve Kokteyl Salonu		
		Yeni Ankara Pasta Sa- lonu		

Ankara Telefon Rehberlerinde yapılan incelemede, yıllar takibinde pasta-
tane reklamlarının sayısının artışı ve Atatürk Bulvarı üzerinde yer alan işlet-
melerin ağırlıklı olarak reklam verdiği görülmektedir (Şekil 6)

Şekil 6. 1948 Yılı Akalın Pastanesi Reklamı (Kaynak: 1948 Ankara Telefon Rehberi)

Reklamlar ile görünürlüğünü arttıran pastaneler, ihtiyaçlarına göre hiz-
met anlayışını da farklılaştırmaya başlamıştır. 1977 yılına ait Ankara Telefon

Rehberi’nde yer alan “Akman Boza ve Pasta Salonu” reklamında, pastane mekânı ‘salon’ olarak tanımlanmaktadır (Şekil 7). Dönem pastaneleri aile salonu, kokteyl salonu gibi farklı işlevleri barındıran mekânsal çeşitliliği içermeye başlamıştır. Bazı pastane reklamlarında “içki servisi-kokteyl salonu” tanımlaması yapılmaktadır (Şekil 7). Bu mekânların reklamları incelendiğinde; çeşitli açılış, etkinlik ve organizasyonlara ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Şekil 7. 1977 Yılı Akman Boza ve Pasta Salonu Reklamı (Kaynak: 1977 Yılı Ankara Telefon Rehberi-sol şekil), 1965 Yılı Sedef Pastanesi Reklamı ve Meram Pastanesi Reklamı (Kaynak: 1965 Yılı Ankara Telefon Rehberi-sağ şekil)

Bu dönemde gazino, kulüp, restoran gibi mekânlar belirli kesimlere hitap ederken, uğrak mekânı olan pastaneler, kent kullanıcılarının çoğunluklu olarak tercih ettikleri yerler olmuştur. Dönem tanıklarından Y.D hizmetini sonlandırmış olan Akman Pastanesi’ni şu şekilde tariflemektedir:

“1960’lı yıllarda, 1962 senesinde ben 10-11 yaşlarındaydım. Ablam Akman’ın olduğu İşhanı’nda kuaföre giderdi. Kuaförde çok sıkılırdım ama karşısında Akman vardı. Sadece oraya gidip salep ve sosisli sandviç yemek için çok hevesle beklerdim. Gençlik yıllarımda da arkadaşlarımla ilk aklımıza gelen yerlerdendi Akman. Mutlaka oraya da bir uğramak isterdik. Akman’ın kapanmasına kadar sürekli giderdim. Yılların eskitemediği bir güzellikti bizim için.”

Yalnızca bir tüketim mekânı olmanın ötesinde, kentin ticari, kültürel ve siyasal katmanları ile iç içe geçmiş bir yapı sergilemiş olan pastaneler, kullanıcılarının belleğinde farklı bir yer edinmişlerdir. Nazlı Eray’ın 2013 yılında

yayımlanan 'Bir Rüya Gibi Hatırlıyorum Seni' adlı kitabında Meram Pastanesi'nden şu şekilde bahsedilmektedir;

"Döne döne düşen kar taneleri kirpiklerime doluyor, beni dudaklarımdan öpüyor. Bir nefes alıyorum sigaramdan. Meram Pastanesi'ne ulaşabilirsem bu tipide, bir boza içerim orada" (s.156).

Bu durumun karşılıklı etkileşim sonucu olduğu, 16.03.2023 tarihinde yapılan İ.T. görüşmesinden de anlaşılmaktadır;

"Akay Funda Pastanesi'nin karşısında kızlar yurdu vardı. Yurtta kalan kızlar hep orada. Kızlar telefonu orada kullanıyorlar, para sıkıntısı olsa orada, kardeş-evlat muamelesi görüyorlar... Diğer tarafta Kara Harp Okulu var. Meclisin o tarafta... Okulun tüm öğrencileri bizim orada... Üstünü başını bile orada değiştirirler, üniforma çıkartır, sivil orada giyerlerdi. Elbette çok yakınlık kurdıkları için geçerli bu. Ancak genel olarak kullanıcılar ile yakınlık var o zaman..."

Uğrak mekânı olmanın yanı sıra, pastanelerin hizmet anlayışlarını farklılaştırarak yeme-içme menülerinde değişiklik yapmaları, sadece unlu mamulleri değil farklı atıştırmalıkları, alternatif olarak içki ikramları ve mekânsal birlikteliği sağlayan oturma düzenleri ile dönemin oluşan taleplerine karşılık vermişlerdir.

Pastane mekânlarının kullanım şekli ile kullanıcılarını, dönem tanıklarından G.E şu şekilde tariflenmiştir;

"Pastaneler o zaman gece mekânı gibiydi. Gece tiyatrodan çıkardın 'Süpe Klüp' (akşam yemeği kulübü) gibi çalışırdı... Evine gitmezdin hemen. Milka vardı, Yaprak Pastanesi vardı. Bulvarın üzerinde iki üç tane vardı pastane. Çorba içersin, içki içersin, çıktığın oyunu kritik edersin mesela. Kültürel bir olaydı yani... O dönem Tuna Pastanesi de açıldı. Muhteşem bir pastaneydi. Çok büyük bir yenilik oldu, yeni pastalar vardı. Değişimler de oldu tabii dönemde, mesela Milka yer değiştirdi. Daha yukarı kaydı konumu. Kullanıcılar da değişti dönemde bu mekânlarda. Gece 'Süpe Klüp' işlevi bitti. Akşam üzerleri toplanmalar başladı ve orta yaş çok geldi o zaman bu pastanelere, kari-kocalar mesela. Gençler daha az gelirdi."

Bu dönemde birçok pastane sahibi ve işletmecisin, kentli insanının talepleri ve yaşam dinamiklerinin değişimine açık olarak hareket ettikleri görülmektedir. Ancak kent gelişimine ayak uydurarak, bu dinamiği ve ticari sürdürülebilirliği sağlayan pastane sayısı sınırlıdır. Kentsel gelişimle birlikte süreçte bazı pastaneler kapanmış, bazıları ise konum değiştirmeden hizmet vermeye devam etmiştir. Kentin birincil oluşum aksı olarak tanımlanan kuzey-

güney aksı üzerinde açılan ve devamında gelişen doğu-batı aksı üzerinde yer alan bölgelerde şubeleşen Funda Pastanesi ve Flamingo Pastanesi, kentin gelişen örüntüsü üzerinde mekânsal varlığını sürdüren pastanelerdir. Çalışma kapsamında sosyal dinamiklerin paralelinde hizmet devamlılığını ve konumsal kaymalarını sürdürmeleri açısından dönem tanığı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Dönem Tanığı Olarak Funda Pastanesi ve Flamingo Pastanesi

Funda Pastanesi, 1939 yılında Kızılay-Akay aksında açılan Meram Pastanesi ailesinden 1959 yılında ayrılarak kendi adıyla hizmet vermeye başlamıştır. Kentin gelişen bölgesi olan güney aksı (G.O.P ve Or-An bölgesinde) ve batı aksı (Çayyolu, Yaşamkent, Beysukent bölgesinde) üzerinde farklı şubeler açarak ticari hayatına devam etmiştir. Pastane günümüze kadar aynı aile tarafından işletilmiş ve kesintisiz bir şekilde hizmet vermektedir. Dönem tanığı olarak ele alınan Flamingo Pastanesi, kentin gelişen bölgeleri olan Kızılay ve Eskişehir Yolu (Tepe Prime İş ve Yaşam Merkezi) aksları üzerinde hizmet vermeye başlamış ve şubeleşmiştir. Pastane günümüze kadar aynı aile tarafından işletilmiş ve kesintisiz bir şekilde hizmet vermektedir. Her iki pastane, kent yaşamındaki sosyal ve ekonomik değişimlere uyum sağlayarak, dönemin pastane mekânları kurgusunun şekillenmesinde ve kullanıcıları ile olan iletişimde etkili olmuştur. Bu paralelde çalışmada, pastane mekânlarının sosyal dokusunun, kullanıcı kimliği ve mekân iletişimi paralelinde okumaların yapılması açısından birliktelik içinde ele alınmıştır.

01.12.2022 tarihinde yapılan sözlü görüşmede Funda Pastaneleri yönetim kurulu başkanı İ. T., Yalta'da, pastane işletmeciliği öğrenimi ile başlayan hikâyede 'pastane kültürünü' ve Funda Pastanesi'nin sosyal doku içerisinde değişim sürecini anlatmıştır:

"... Bizler bu kültürü devam ettiren 5. hatta artık 6. kuşak sayılabiliriz. ... 1959 yılında Akay'da açıldı Funda Pastanesi. 1980'li yılların başına (1982) kadar da orada hizmet verdik. Daha sonra farklı semtlerde devam ettik. Güncel olanı takip etmek gerekir, biz de bunu yapmaya çalıştık. Hep kendimizi geliştirdik. Mekân konumları da bu anlamda değişmiştir.... Menüümüzde, pastamızda, imalatımızda her zaman titiz olduk. Pastanelerin geçmişten günümüze yeme-içme kültürüne katkısı vardır. Bunu bir bütün olarak görüyoruz. Bir kültür anlayışı getirmiştir pastaneler bu anlamda Ankara'ya. Sadece yeme-içme olarak değil elbette. Eski Ankara'da oluşan o farklı kültürün yeni oluşuma da katkısı vardır."

Akay'da açılan Funda Pastanesi, Kızılay bölgesinde konumlanan devlet daireleri, ticari işletmeler ile etkileşim içinde olmuştur. Pastane, kapalı ve açık alan kurgusu ile 1982 yılına kadar bölgede hizmet vermiştir. 1950-1980 yılları arasında Funda Pastanesi Kızılay'da ve takibinde Hoşdere'de hizmet vererek, kentin yeni oluşan batı ve güney aksı üzerinde yerini almıştır. Funda Pastanesinin kent kurgusu ile mekânsal iletişimini İ.T. aşağıdaki biçimiyle anlatmaktadır:

"Akay'da açılan ve hizmet vermeye başlayan Funda Pastanesi'nden sonra 1970'li yıllarda kentin farklı noktalarında da olma ihtiyacı hissettik. 1975 yılında Çankaya'da Hoşdere üzerinde Çankaya Lisesi'nin yanında yeni bir şube açtık. Burası öğrencilerin özellikle uğrak yeri oldu...Kendine has, yani çevresi ile ilişkili bir kullanıcısı oldu orada. Elbette orta yaş kullanıcı da vardı, gelirdi ama gündüz saatleri ve okul çıkış saatlerinde öğrenciler çok yoğun olarak gelirdi. Tabii o zaman bir de siyasal olaylar vardı...İster istemez kullanıcı profili bu durumdan etkilenirdi. Her dönemin tanıdığı sayılırız. 1950'ler Ankara'sı farklıymış. Kültür, alışkanlıklar... 1980'lere doğru başka değişimler de oldu. Etkilendik tabii. Yeme-içme alışkanlıkları da değişti...1980'li yıllar, farklılaşmaların kent hayatında ve yeme-içme kültüründe de etkilerinin olduğu yıllardı...1990'lı yıllara gelindiğinde ise pastanelerin sadece unlu mamuller ve pastacılık ile ekonomik olarak hayatta kalmasının zorlaştığı, bu anlamda menüleri ve hizmet anlayışları ile farklılaşmaya ihtiyaç duydukları bir dönem oldu. Kafe kültürü başladı. Pastacılık tek başına yeterli olmadı. Hem ekonomik hem de müşteri taleplerini karşılamak anlamında."

Funda pastanelerinin kullanıcı kimliğinin çeşitliliği, sosyal buluşma mekânı olma niteliğini taşıdığını göstermektedir. Çalışma çerçevesinde yapılan taramalar ve işletmenin arşivinde Akay Funda pastanesinin görseline ulaşılamamıştır. Ancak 16.03.2023 tarihinde İ.T. ile yapılan görüşmede, pastane cephesinin Akay Yokuşu ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. İ.T., Akay Funda Pastanesi'nin buluşma mekânı olması için ihtiyaçları tespit ettiklerini ve bunun paralelinde şekillendirdiklerini belirtmiştir. Pasta ve unlu mamullerin satışının yapıldığı ve ürünlerin dış cephe ilişkili vitrini ile sergilenmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Amaçlarının cadde kullanıcısının dikkatini bu noktaya çekmek olduğunu belirtmiştir. Görüşmede pastane oturma alanının süreçte yetersiz kaldığı için açık alanın, yarı açık alan-kış bahçesi olarak tasarlandığı aktarılmıştır. Kışın Ankara'da dışarıda oturmanın zor olduğunu, bu sebeple kış bahçesine dönüştürülmesinin mekân kurgusuna katkı sağladığını vurgulamıştır. Bu alanda soba ile hem ısı hem de görsel sıcaklık yaratmanın amaçlandığı, televizyon seyretmenin ve müzik dinlemenin de kullanıcılar tarafından olumlu karşılandığı belirtilmiştir. Akay

Funda pastanesinin, Akay Caddesi'nin dinamik yapısından etkilendiği ve mekânsal katkılarının bu doğrultuda kurgulandığı anlaşılmaktadır.

Değişim gösteren sosyal ve kültürel gelişimler, Funda Pastanesi'nin iç mekân kurgusunun şekillenmesinde etkili olmuştur. Pasta ve unlu mamullerin sergilendiği vitrinler, ana giriş kapısının sol tarafına yerleştirilmiştir. İç mekân kurgusu, giriş aksı üzerinde şekillenmiştir. Bu aksın paralelinde oluşturulan servis alanında mutfak ve ıslak hacimler konumlanmıştır. Servis koridoru oturma alanı ile ilişkilidir. Kasa-ödeme noktasının giriş ile ilişkisi sağlanmıştır. Bu şekilde mekâna giriş-çıkış yapanlar ile görsel iletişim sağlanmış, ödeme noktasına ulaşım kolaylaştırılmıştır. Vestiyer ve bekleme alanı kasa alanının arkasında yer almıştır (Şekil 8)

Şekil 8. Akay Funda Pastanesi Mekân Kurgusu Şematik Anlatımı

Kaynak: (Funda Pastaneleri Yönetim Kurulu Başkanı İ. T. Tarafından Çizilen Kroki Kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

Pastane mekânının kullanımında hem servis hem müşteri ihtiyaçlarının gözetildiği anlaşılmaktadır. Dönemin vestiyer alanı ihtiyacı, günümüz mekanlarında işlev dışı bırakılan bir alandır. Toplu oturma salonu, mekâna girenlerin algılayabileceği ve görsel temasın kesilmediği bir etkileşim alanı yaratmaktadır. Hareketlilik algısı kuvvetli mekân oluşumları söz konusudur. Giriş cephesi ana yola bakmakta, kent kullanıcılarının içeriye görmesine olanak sağlayacak biçimi ile görsel etkileşimi kuvvetli kılmaktadır. Servis hizmeti görünür biçimde yapılmaktadır. Bu sayede kent kullanıcılarını içeriye davet eden mekân kurgusu, aynı zamanda oturan müşterinin de kent mekânı ile olan ilişkisini kopartmamaktadır.

İ.T. bu dönemde pasta salonlarının kokteyl salonu olarak da kullanıldığı ve çalışma izinlerinin bu kapsamda belirlendiği aktarılmıştır. Alkollü içki ser-

visinin olduğu, kokteyl, davet ve etkinliklere ev sahipliği yapıldığı, resmi davetlere 'catering' hizmeti verildiği belirtilmiştir. Daha sonra, bu tanım ve izinler değişmiş, mekân işlevleri de buna bağlı olarak dönüşmüştür. Hizmet verdikleri süre içerisinde pastane konumlarının, müşterilerine sundukları ürün çeşitliliğinin ve menülerinin bu paralelde değişimler gösterdiğini belirtmiştir.

Kentsel büyüme ve gelişmeye bağlı olarak, pastanelerin Kızılay-Yenişehir ve Atatürk Bulvarı ile ilişkilenen mekânsal konumları tercih ettikleri görülmektedir. Dönemde varlık gösteren diğer pastane mekânları gibi, Ankara'nın sosyal yaşamının önemli bir parçası olan Flamingo Pastanesi de bu bölgelerde varlık göstermiştir. Pastane 1955 yılında Ulus Sineması'nın yanında hizmet vermeye başlar, sonrasında ise Tunalı Hilmi Caddesi'nde açılır.

"Flamingo Pastanesi ağırladığı siyasetçiler, yazarlar ve sanatçılarla Ankara'nın gelişimi ve değişimine tanıklık eden pastanelerden biridir. "1955 yılında kapılarını hizmete açan Flamingo Pastanesi'nin tarihe sahne olan hikâyesi...Ulus Sineması'nın yanında hizmet vermesiyle başlar, sonrasında ise 1968 yılında Tunalı Hilmi Caddesi'nde açılarak devam eder" (Kama, 2019 s.320).

Flamingo pastanesinin mekânsal konum tercihlerinde, çevresel yapılanmaların etkisi olduğu anlaşılmıştır. Resuloğlu, (2014 s.229,233) Kavaklıdere semtinin gelişimini şu şekilde açıklamaktadır;

"... şehrin güneye doğru gelişmesiyle birlikte kaçınılmaz olarak kendi sosyal ve mekânsal dinamiklerini yaratmıştır (s.229). Hiç şüphesiz, bu dokunun meydana gelmesinde, yine Çankaya Köşkü'nün ve çok sayıda elçiliğin inşa edilmesinin önemli bir rolü vardır. Ayrıca, sosyal hayatın gereksinimi olan alışveriş gibi aktivitelerin de başlaması, semtteki Tunalı Hilmi Caddesi'nin de yavaş yavaş değişmesini, yeni bir kimlik kazanmaya başlamasını sağlamıştır (s.233)."

Bu dönemde Tunalı Hilmi Caddesi'nin yer aldığı Kavaklıdere Semtinde, konut alanlarının ve cadde üzerinde açılan mekânların çeşitlenmesi paralelinde, vakit geçirmek için gelen kullanıcı sayısı da artmıştır. Flamingo Pastanesi de 1968 yılında bu cadde üzerinde açılmıştır (Şekil 9). Tunalı Hilmi Caddesi yeni bir sosyal hareket alanı yaratmış, pastane mekânları için de tercih edilen bir cadde haline gelmiştir.

Şekil 9. 1968 Yılı Tunalı Hilmi Flamingo Pastanesi Açılışı (Kaynak: <https://www.an-kara.bel.tr/>)

Atatürk Bulvarı'nın sosyal ve ticari zemin oluşturmaları, bulvar üzerinde yabancı ülke temsilciliklerinin konumlanmaları, Kuğulu Parkı'nın varlığı, bu bölgenin sosyal örüntüsünü de etkilemiştir. Tunalı Hilmi Caddesi dinamik bir cadde aksı oluşturarak, farklı bir hareket alanı yaratmış, kullanıcısı da çeşitlilik göstermiştir. Sosyal yaşam dinamiklerinin etkisi ile çevre mekânları da bu paralelde çeşitlilik göstermiştir. Bölgenin yapısal genişlemesi; yeme-içme mekânlarının çeşitliliğini arttırmış, pastanelerin varlığını çoğaltmış ve eş zamanlı olarak farklı işlevlerde ticari işletmelerin bölgede konumlanmasında etkili olmuştur. Tunalı Hilmi Caddesi artık buluşma ve sosyalleşme alanı olarak kent kurgusunda öne çıkan bir yere sahiptir (Şekil 10).

Şekil 10. 1977 Yılı Tunalı Hilmi Caddesi (Kaynak: <https://www.hurriyet.com.tr>)

Bölgede konutların çoğalması, aynı zamanda yakın çevre etkileşimini artırmıştır. Kavaklıdere Senti'ni Resuloğlu, (2014 s.243) şu şekilde açıklamaktadır;

“1950’li yıllarda Kavaklıdere semtini ilgi odağı hâline getiren gelişmeler arasında, yeşil dokusunun yanı sıra, konut sayısının hızla artması, zengin kesimin Ulus ve Kızılay gibi kentin kalabalık olan şehir merkezinden kaçıp, yaşamak için yeni yerler arayışına girmesi sayılabilir.”

Flamingo pastanesinin kullanıcı kimliği, konumlandığı bölge paralelinde farklılık göstermektedir. Siyasetin ve toplumsal gelişmelerin konuşulduğu buluşma mekânı olmasının yanı sıra, semt sakinlerinin de uğrak yeri olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır. 22.04.2022 tarihinde Flamingo Pastaneleri Sahiplerinden S.K.Ö. ile yapılan sözlü görüşmede, pastanenin Ankara’da özel bir yere sahip olduğuna vurgu yapılmıştır. Siyaset ve sanat camiasından ziyaretçilerinin dönem boyunca ürün sipariş ettiklerini, pastaneyi ziyaret ettiklerini ve zaman geçirdiklerini aktarmıştır. Atatürk Bulvarı ve çevresinde konumlanan Büyükelçilikler, kentin öne çıkan akslarında yoğunluğu artırmış, sosyo-kültürel çeşitliliğe etkileri olmuştur. Günlük yaşam alışkanlıkları da bu kapsamda etkilenmiş ve mekânsal karşılıklarını değiştirmiştir. Dönemde Atatürk Bulvarı dinamiğinin ve bölgede konumlanan konsoloslukların, Tunalı Hilmi Caddesi ve Flamingo Pastanesi’nin kullanıcı profilini oluşturduğuna dikkat çekilmiştir. Bu etkileşimin, daha sonraki yıllarda pastane mekânının şekillenmesinde etkileri olduğunu vurgulanmıştır.

Kullanıcılarının belleğinde ayrı bir yer edinmiş olan Flamingo Pastanesi'nin isim tanımına ve logosuna, pastane kimliğinin anlaşılması açısından çalışmada yer verilmiştir. Pastanenin ismi ve logosu kuruluş aşamasında oluşturulmuştur. "Flamingo ismi, yurtdışından gelen bir peçetenin üzerindeki figürden etkilenecek verilmiştir" (Kama, 2019 s.324), (Şekil 11). 22.04.2022 tarihinde S.K.Ö ile yapılan görüşmede, bu aktarımın doğru ancak eksik olduğunu belirtmektedir.

"Dönemde pastanenin konumlandığı bölgede siyasileri, devlet adamlarını ve sefir ve sefireleri sıklıkla görmek mümkündü. Konsoloslukların, Atatürk Bulvarı üzerinde ve çevresinde yerleşkeleri vardı. Pastanenin yabancı müşterisi de çoktu... pastanenin ismi seçilirken aile ismi, soyadı seçilmemiştir. Flamingo'nun İngilizce karşılığı da 'flamingo'dur. Bu nedenle daha fazla, farklı kültürden, farklı dil konuşan kişiler tarafından anlaşılabilir olduğu için seçilmiştir." demektedir.

Görüşmede logonun grafiker yardımı alınarak oluşturulduğu düşünüldüğünde; görsel iletişim aracının, anlamsal karşılıkları ile ele alınmış olması, gelişime açık bir düşünce yapısını göstermektedir.

Şekil 11. Flamingo Pastanesi Logosu (Kaynak: <https://tr-tr.facebook.com/groups/unutulmayanankara/>)

Kent nüfusunun günümüz ölçeğine oranla daha az olması paralelinde sosyal hayata katılımın görünür artışı ve Tunalı Hilmi Caddesi'nin ticari çeşitliliği, kullanıcı kimliğinin katmanlaşmasını etkilediği anlaşılmaktadır.

22.04.2022 tarihinde yapılan aynı görüşmede, dönemin kullanıcılarına dair aktarımlar yapılmıştır;

"Flamingo'nun olduğu aksta ve elbette Ankara'da yaşam çok farklıydı... Ankara'da sanatçılar, siyasetçiler, cadde üzerinde yaşayanlar ve kentin diğer sakinleri daha çok birbirini tanırdı...O zaman o samimiyet başkaydı. Tunalı Hilmi Caddesi üzerinde Erdal

İnönü ile karşılaşmak bizim için normaldi...Tabii dönemin diğer önemli siyaset adamları ve eşleri de bu ilişkiyi bizlerle kurardı."

Sosyal etkileşimin günümüzden farklı ve daha naif olduğuna vurgun yapan S.K.Ö., Atatürk Bulvarı ve Tunalı Hilmi Caddesi'nin günlük yaşam pratikleri için bir uygulama alanı olarak tanımlamanın mümkün olduğundan bahsetmektedir. Kent kurgusunda oluşan bu etkileşimin, dönemin pastane ve kullanıcıları arasında gelişen iletişimi de güçlendirdiğine vurgu yapılmıştır. Süreç içerisinde Atatürk Bulvarı'nın değişiminin, araç trafiğinin artması ve yol ile ilgili yapılan alt yapı çalışmaları ile olumsuzluk yaşadığını, bunun yaya trafiğini de etkilediğini söylemiştir.

Kültürel etkinlik yerleri olan Kavaklıdere Sineması, Akün Sahnesi'nin yakın çevrede yer alması, pastanenin kullanım yoğunluğunda ve çehresinin değişiminde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu oluşumun etkisi ile gündüz kullanıcılarının yanı sıra, gece kullanıcısı kimliği oluşmuştur. Kimliksel farklılaşma, Flamingo pastanelerinin sosyal buluşma mekânı olma niteliği taşıdığını göstermektedir. S.K.Ö. pastane dönemi kullanıcı çeşitliliğini ve iletişimini;

"Tunalı Hilmi Caddesi'nin kendine has bir profili vardı, eğitilmiş, elit bir kentli görürdük orada. Tiyatro vardı, Kavaklıdere Sineması vardı. O zaman cuma ve cumartesi günleri ayrı bir hazırlık olurdu. Sinemadan son matineden çıkışına doğru salepler kaynatılır, çaylar demlenirdi. Sinemadan çıkan insanlar asla hemen eve dönmezdi. Sinema dağıldıktan sonra bir bakardınız bizim salon dolardı. Herkes salep içmeye gelirdi. Çay içerdi. Dolar dolar taşırdı Flamingo. Bizde... pastaneye gittiğimizde bu insanların gittikleri filmi konuştuklarına ve belki bütün haftayı konuşmalarına tanık olurduk. Sanki bir terapi gibiydi" olarak aktarmaktadır.

Bu dönemde kullanıcı profilinin her yaştan kentli olduğunu düşünmek mümkündür. Sosyal kültür mekânı olma özelliği taşıdığı anlaşılan pastane, sosyal statünün yansıma mekânı olarak varlık bulmaktadır. 1974-2002 yılları arasında Tunalı Hilmi Caddesi'nde işletme sahibi olarak çalışmış Y.D. ile yapılan görüşmede (21.02.2023), Flamingo Pastanesi ve sosyal çevresini şöyle anlatılmaktadır;

"Ben Tunalı Hilmi Caddesi'ni Flamingo Pastanesi ile tanıdım. Çocukluk çağlarımda Ulus Akman'a çok giderdik...1960'lı yılların sonları, 1969 yılında daha çok Flamingo Pastanesi'nde buluşmaya başladık. Bizim buluşma yerimizdi pastane. O dönem kültür de, tüketim şekilleri de farklıydı tabii.. Cadde ve çevresi kaliteli ve zevkli olarak kalmış mesela aklımda. Elbette ben Tunalı Hilmi Caddesi'ni ve değişimini uzun süre deneyimlemiş ve hatta esnaf olarak da gözlemlemiş bir kullanıcı

olarak caddeyi 'elit' olarak tanımlarım. İlk aklıma gelen sıfat bu olur. Tunalı Hilmi Caddesi üzerinde çeşitli mağazalar, butikler vardı. Uzun zaman Ankaralılar için güzel vakit geçirmeye olanak tanıyan bir güzergâh olmuştur."

Tunalı Hilmi Caddesi ve çevresel yapılanmasına ek olarak, Kuşulu Parkı'nın da etkisi ile oluşan kullanım yoğunluğu, buluşma mekanlarının cadde boyunca çeşitlenmesine neden olmuştur. Dönem tanığı olan S.K.Ö., buna benzer etkileşimlerin olağan olarak kabul gördüğünü, Ankara kent yaşamında günümüz koşullarından farklı olarak daha çok insan dolaşımının ve iletişiminin olduğunu söylemiştir. Bir esnaf olarak hem caddenin hem de Flamingo Pastanesi'nin bu anlamda hafızasında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir.

Pastane cephesi Tunalı Hilmi Caddesine paralel konumdadır. Kentin dönemine göre yoğun cadde akışı ilişkisinde, geniş camlı cephesi ile kendini görünür kılmaktadır. Cephe ana giriş kapısının sağ tarafında uygun mevsim şartları oluştuğunda, dondurma standı çalıştırılmıştır. Cadde ile ilişkili mekânsal iletişim yaklaşımı, kullanıcıların iç mekâna girmeden alışveriş yapmalarına olanak sağlamıştır. Kış aylarında ise bu bölüm, vitrin süslemesi ile ürünleri sergilemiştir. (Şekil 12).

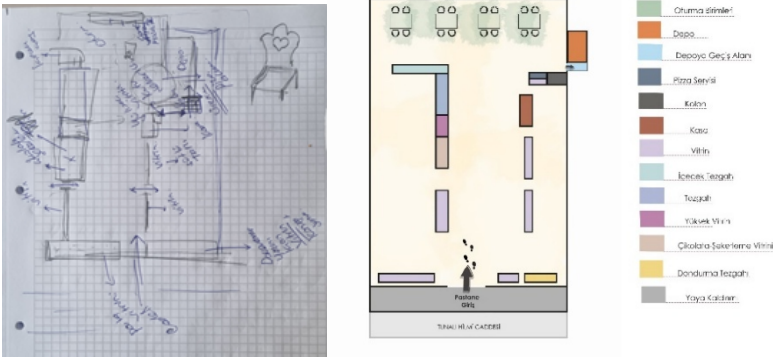

Şekil 12. Flamingo Pastanesi Girişi (Kaynak: <https://www.yelp.com/biz>)

"...Mesafeli bir yakınlık vardı. Pastaneye gelen misafirle bu ve buna benzer bir etkileşim kurmak olağandı bizim için. Mesela sadece biz değil, tüm cadde esnafı bir ay önceden yeni yıl kutlamalarına hazırlanırdı... Kuşulu Park (bölünmeden

önce özellikle) Flamingo Pastanesi'ne kadar bir yürüme yolu oluşmuştu...Kapının bir tarafında vitrin vardı diğer tarafta yazları dondurma satılırdı Yazın dondurma almak için önünde bekleyenler olurdu. Caddeye açılmış bir pencere...içeriye girmeden satın almak mümkündü. Giriş kapısı ortadaydı" (S.K.O. ile yapılan görüşme).

İç mekânda yer alan vitrin stantları, sağ ve sol olmak üzere iki yönde yerleştirilmiştir. Ana giriş aksının sağında çikolata ve unlu mamuller, sol tarafta ise sütü tatlıların yer aldığı ürünler sergilenmektedir. Vitrinler arasında personel geçişini sağlayan aralıklar bırakılmıştır. İçecek servisinin sağlandığı tezgâh, bu alan ile ilişkilendirilmiştir. Ödeme yeri olan kasa sağ tarafta, girişte hizmet vermiştir. Ödeme yeri olan kasa sağ tarafta, girişte hizmet vermiştir. Ödeme noktası, iç mekâna hizmet veren depo (kutu ve paket malzemelerin tutulduğu) ve üretim alanına direkt inen merdiven ile pizza fırını konumlanmıştır. Ana aksın sonunda duvarda vitray panoları ile oturma alanı yer almaktadır (Şekil 13).

Şekil 13. Tunalı Hilmi Flamingo Pastanesi Mekân Kurgusu Şematik Anlatımı (Kaynak: S.K.Ö'nün Çizdiği Koroki) Kullanılarak Zeynep Gökaydın Yenal tarafından oluşturulmuştur.

22.04.2022 tarihli görüşmede Tunalı Hilmi Caddesi ve pastane iç mekânı ilişkisini S.K.Ö. şöyle tariflemektedir;

"...Aklımda kalan iç mekân öğeleri ise; açık renk cilalı ahşaplar vardı duvarlarda. Kasa vardı sağ tarafta. Sol tarafta vitrinde ürünler sergilenirdi ama en çok flamingo figürleri kalmıştır aklımda. Sandalyelerde de vardı bu figürler. Duvarlarda flamingo figürlü kaplamalar-panolar olduğunu hatırlıyorum. Çok etkilerdi beni bu dekorlar" (Şekil 14).

Pastanenin iç duvar yüzeyleri ahşap kaplamadır. S.K.O.'nun aktarımına göre dönem kullanıcıları bu yüzeylerin üzerine isimlerini yazmaktadır. Bu hatırayı; “Tabii şimdi düşününce keşke hep öyle kalsaydı. Bu bence büyük bir özgürlüktü” olarak paylaşmıştır.

Tunalı'dan flamingolu vitraylar

Şekil 14. Tunalı Flamingo Pastanesi İç Mekanı ve Duvar Panosu **Kaynak:** <https://www.instagram.com/ankara.guncesi06/> ve <http://www.barrestorancafe.com/flamingo-pastanesi-ankara> Erişim Tarihi 01.03.2023

Caddenin potansiyeli ve Flamingo Pastanesi'nde vakit geçirme ve sohbet saatlerinin uzaması ile pastane sahipleri oturum sandalyesini değiştirmişlerdir. Başlangıçta masif ahşap olan sandalyelerin yerini, mekân içinde daha rahat hareket edebilecek, hafif modeller almıştır.

Flamingo Pastanesinin mekânsal kurgusu ile Funda Pastanesinin kurgusu arasında benzerlik görülmektedir. Dönemin mekânsal yapısı; kent çevresi ile direk ilişki kuran, hareketlilik algısının görünür kılındığı ve servisin oturma alanına açık ilişkisi ile kullanıcıyı içeriye davet eder nitelik taşımaktadır. Tunalı Flamingo Pastanesi, 2006 yılında kentin gelişimi paralelinde farklı şubeler ile pastane kültürlerini sürdürme kararı almıştır. Pastanesi 2016 yılına kadar bulunduğu konumda hizmet vermeyi sürdürmüş, aynı yıl kapanmıştır. Bu süreçte iç mekânı ve cephesi çeşitli yenilenmeler geçirmiştir. Kızılay Flamingo, aile tarafından Kızılay'da ve batı aksı- Eskişehir Yolu üzerinde Tepe Prime iş ve yaşam merkezinde şubelerini açarak günümüzde hizmet sürekliliğini devam ettirmektedir.

Tartışma ve Sonuç

1950-1980 dönemi Ankara'sında sosyal yaşamda buluşma mekânı niteliği taşıyan pastanelerin, kentsel gelişim akslarıyla birlikte, mekânsal süreklilikleri izlenmiş, kullanıcı etkileşimi çerçevesinde mekânsal biçimlenişleri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında dönem tanığı olan Funda Pastanesi ve Flamingo Pastanesi üzerinden sosyal etkileşim, mekânsal nitelikleri ve ilişkileri ile birlikte ele alınmıştır. Bu pastanelerin gelişim gösteren kent aksları paralelinde konum sürekliliğini var etmesi; sosyal iletişimin ve mekânsal değişimin karşılıklı ve etkileşimli olarak hareket ettiğini de ortaya çıkartmaktadır. Mekânın toplumsal hafızayı taşıyıcı ve aktarıcı rolü düşünüldüğünde, Ankara gibi hızla değişen bir kentte, mekânsal sürekliliği sağlamak ve geçmişin izlerini korumak kapsamında mekânların dönüşümü, kentin kimliği açısından bir değerlendirme alanı oluşturmaktadır.

Dönemin siyasi-ekonomik, sosyo-kültürel ilişkisi içinde pastanelerin edindiğı kimlik ve kullanıcı etkileşimi değerlendirildiğinde; pastaneler, yalnızca bir tüketim alanı olmanın ötesinde, sosyal etkileşim ortamı olarak kent yaşamında önemli bir rol üstlendiğı görülmüştür. Günlük yaşam pratikleri ve sosyal dokusuyla bütünleşen bu mekânlar, dönemin kültürel ve mekânsal dönüşüm süreçlerine doğrudan yanıt üretmiştir. 1970'lerde modernleşme sürecinin hız kazanması, kentin sosyal birliktelik mekanlarının değişimde etkili olmuş, doğal olarak gündelik yaşam pratiklerinde belirgin değişimlere yol açmıştır. Dönemde öne çıkmaya başlayan kapitalizmin etkileri ve ekonomik-siyasi dinamikler, yalnızca fiziksel çevreyi şekillendirmekle kalmamış, toplumsal yapı ve davranışsal ilişkiler üzerinde de yansımalarını bulmuştur. Bu bağlamda kentsel mekânın biçimlenişi paralelinde pastanelerin kendilerini var etmeleri, kimliklerini kent kullanıcıları ile özdeşleştirerek oluşturmaları, bu işletmeleri farklılaştıran ve özgünleştiren temel özelliklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Kimlik oluşturma sürecinde iç mimarlık/grafik tasarım hizmetlerinin alınması, bu işletmelerin kurumsallaştığını da bize göstermektedir. Bu süreçte varlık gösteren ve değerlendirilen pastane mekanları, dönemin birliktelik anlayışını aktarıcı bir kimlik olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kentin gelişimi paralelinde, pastanelerin bölgesel kaymalar paralelinde konumları incelendiğinde; genel aktarımda yer alan İstanbul Pastanesi, Kutlu Pastanesi, Özen Pastanesi ve Büyük Pastane'nin süreçte kapanmış olduğu anlaşılmıştır. Kapsam çerçevesinde ele alınan Funda ve Flamingo pastaneleri

mekânsal dönüşüme ayak uydurmuş, yeni gelişen akslarda konumlarını taşıyarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Sözlü görüşmeler ve tarihsel kaynaklardan elde edilen veriler, pastane sahiplerinin döneme özgü dönüşümleri takip ettiğini ve bu dönüşümlerin işletme stratejilerine yön verdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle tüketici alışkanlıklarındaki değişimlerin, mekânsal tercihler üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Kullanıcı yoğunluğunun bu bölgelere kayması, pastane işletmelerinin yer seçim kararlarında temel belirleyici unsur hâline gelmiştir. Funda Pastanesi kuzey-güney aksına ve daha sonra batı aksına kayarak, kent gelişimi paralelinde şubeler açmış ve mekânsal konumunu kaydırmıştır. Flamingo Pastanesi kuzey-güney aksında, Kızılay bölgesinde açılmış, devamında batı aksı-Eskişehir Yolu bölgesinde şube açarak konumunu kaydırmıştır. Bu devamlılıkta pastanelerin kentin gelişim bölgelerini takip ettikleri anlaşılmaktadır.

Kuzey-güney aksı, (1923 -1950) yılları arasında pastanelerin, ticaret ve sosyal yaşamın yoğunlaştığı Ulus-Kızılay bölgesinde konumlandığını görmekteyiz. 1950- 1980 yıl aralığında kent gelişimi kuzey-güney akslarına ve Atatürk bulvarı, Kavaklıdere- G.O.P bölgesine doğru kaymış, konut bölgesi olarak da gelişen bu bölgede ticaret ve sosyal birliktelik/etkileşim artmıştır. Bu paralelde pastaneler de konum değiştirerek güney aksı Atatürk Bulvarı bölgesine kaymışlardır. Çalışma kapsamında ele alınan Funda ve Flamingo Pastaneleri, gelişimi takip etmiş, şube sayılarını arttırarak, değişimin takipçisi olmuşlardır. Bu noktada kentin dönem tanığı olarak çalışmada yer almaktadır.

Bu bağlamda değerlendirilen Funda ve Flamingo Pastaneleri, kentin dinamiği ve gelişimi ile meydana gelen sosyal ve kültürel dönüşümlere paralel olarak hem konum hem de hizmet yapılarında dönüşüm sergilemiştir. Her iki işletmenin de değişimlerine duyarlılık gösterdiği, ticari sürekliliğini sağladığı görülmektedir. Tüketici beklentileri, ürün çeşitliliği, mekânsal konumu gibi pek çok unsur biçimlendirilerek, kullanıcı odaklı yaklaşımlar mekân tasarımı ve hizmetin sunumuna yansıtılmıştır. Pastaneler artık unlu mamullerin dışında, “fast-food” olarak tanımlanan hamburger, pizza ve dünya mutfağından salata, tost, makarna vb. çeşitlere menülerinde yer verdikleri görülmüştür. Hizmet sunumunda ise pastane ürünlerinin paketli sunulması ve paket servis hizmeti güncellemeleri yaşanmıştır. Bu paralelde iç mekanların kent ile direkt ilişki kuran, görsel etkileşimi kuvvetli, sosyal birlikteliği ve üretim satış alanlarının biraradalığı ile kurgulanan mekânsal oluşumlar sergilenmiştir.

Funda ve Flamingo pastanelerinin dönem tanıkları olarak kentin sosyal ve mekânsal gelişimine katkı sundukları anlaşılmaktadır. Funda pastanesi ve

Flamingo pastanesi kullanıcı kimliklerinin, yer aldıkları çevrenin dinamikleri ile farklılaştığı gözlemlenmiştir. Çevre yapılanmalarının sunduğu bu profil değişiklik gösterse de pastanelerin kimlik algısı değişmemiş, sosyal odak ve görünürlük mekânı olarak varlık göstermeye devam etmişlerdir. Kullanıcı kimliği farklılıkları, çevresel etmenler paralelinde gelişen sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik çeşitliliğin yansımaları barındırmaktadırlar.

Değerlendirilen pastane mekânlarının biçimlenişi ve kent kullanıcısının etkileşimi arasında dinamik bir ilişki bulunmaktadır. Pastanelerin mekân kurgularındaki paralellik bu bağlamda dikkat çekicidir. Ortak mekân kurgusu, geniş cephe vitrin, oturma alanının görünürlüğü, sokak/cadde ile kurulan direkt ilişki öne çıkan mekânsal unsurlardır. Bu tarz mekânsal yapılanma bize kullanıcı etkileşimini kuvvetlendiren ve yer duygusunu destekleyici bir kurguyu ortaya çıkartmaktadır. Yapılan sözlü görüşmelerde mekânlara dair aidiyet duygusunun gelişmiş olduğu ve belleklerde yer edindiği gözlemlenmiştir. Kullanıcısında pastane kimliği ile mekân belleğinin kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde ise sosyal mekanların yok yer ve kimlik yitimi tartışmalarının literatürde yer aldığı düşünüldüğünde, aidiyet duygusunun azalmasından söz etmek mümkündür. Mekân ve kullanıcısı birbirini etkileyen ve değiştiren kimliklerdir. Sosyal yapının, yapısal çevrenin ve kullanıcı algısının davranışsal karşılıkları, mekân belleği oluşumunda ve kullanıcısı ile olan etkileşiminde etkili faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde varlıklarını sürdüren ve dönüşen pastanelerin de bu bağlamda mekân belleği ve aidiyet bağının kopma riski bulunmaktadır. Kimliksizleşme tehlikesi, ilerleyen süreçte toplumsal bellekteki rollerini de tehlikeye atma riski taşımaktadır. Bu durumun geçmişte toplumsal belleğin taşıyıcısı olan bu mekânların gelecekte günümüz hatıralarından kopuk, daha anonim yapılar hâline gelebilme olasılığı bulunmaktadır. Geçmişin izlerini taşıyan mekânların giderek silikleşmesi, toplumsal belleğin mekân aracılığıyla aktarılmasını da zorlaştıracaktır. Bu bağlamda, pastaneler gibi toplumsal hafızayı taşıyan sosyal birliktelik yerlerinin geçirdiği değişim ve dönemsel tanıklıkları, kent kimliği açısından değerli bir izleme mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pastanelerin incelenen dönemde sosyal odak oluşturabilmelerinin bir nedeni de sosyal bir aradalığı sağlayıcı buluşma, vakit geçirme ve tartışma ortamlarının eksikliği kaynaklıdır diyebiliriz. Günümüz pastaneleri, menülerinde ağırlıklı olarak kahvaltı ve yemek hizmetlerini dahil etmesi, unlu mameulleri satış tezgahlarında servis etmeleri ile pastane-kafe niteliği taşıyan

mekânlara evrilerek, sosyal bir aradallğı sürdürülebilir kılmışlardır. Bu değışimde kent kullanıcılarının istekleri ve mekâna yükledikleri anlamların etkisi vardır.

Sonuç olarak, Ankara'da yaşanan tarihsel süreç, sosyal mekânların yeniden biçimlenmesine zemin hazırlamıştır. Pastaneler, bu sürecin mekânsal izdüşümlerini barındıran dinamik yapılar olarak öne çıkmaktadır. Sosyal doku ve yaşam pratikleriyle gelişen kent aksları, yer seçim kararlarında belirleyici olmuştur. Günümüzde de pastanelerin yer seçim tercihlerinin, kent planlamasında öngörülen büyüme yönleri ve kentsel gelişim akslarıyla örtüştüğü gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, çalışmanın sunduğu mekân-kent ilişkisine dayalı yaklaşımın, kentin sosyal mekanları ve mekânsal analiz çalışmalarına bir bakış açısı sunmaktadır. Döneme dair toplumsal belleğin mekân aracılığı ile aktarımında örnek teşkil eden pastaneler, bellek mekân olma niteliği taşımıştır. Modern kentin hızla değişen dinamiklerine uyum sağlayan çok az sayıda pastane olduğu göz önüne alındığında, kimlik gelişimi sağlayarak varlıklarını sürdürdüklerini söylemek mümkündür. Kent-mekân etkileşiminin güncel mekânsal analizlerle incelenmesi ve mekân konumlarının kullanıcı-kent ilişkisi bağlamında şekillendirilmesi, kent belleği çalışmalarına katkı sağlayarak daha sürdürülebilir mekânların tasarlanmasına olanak tanıyacağı düşünülmektedir.

Extended Abstract

An Analysis of Ankara's Social Life Pattern and Pastry Shop Spaces During The 1950-1980 Period

Between 1950 and 1980, Ankara underwent a series of significant urban, social, and cultural transformations that reshaped both its physical structure and its everyday life practices. This period, marked by rapid modernization, political shifts, and evolving economic dynamics, brought about a reconfiguration of urban spaces, including the emergence and redefinition of social venues such as patisseries. These establishments, initially perceived as spaces of consumption, evolved into key sites of urban social life, bearing witness to the changing character of the capital city. This study explores the socio-spatial transformation of Ankara through the lens of patisserie culture, with particular focus on two exemplary cases: Funda and Flamingo Patisseries.

The main objective of the study is to examine how patisseries functioned not only as physical spaces but also as socio-cultural arenas that reflected and shaped the social fabric of Ankara during a critical period of its urban history. Patisseries are analyzed as memory spaces that encapsulate the interaction between urban development, user experience, and social identity. By tracing the location shifts, architectural arrangements, and user demographics of select patisseries, the study offers a nuanced understanding of how these spaces contributed to the production of social memory and urban identity.

Methodologically, the study employs a qualitative, interdisciplinary approach combining archival research, oral history, and spatial analysis. The research draws on historical documents, city directories (such as Ankara telephone directories), period photographs, and scholarly literature to construct a timeline of patisserie development and their locational shifts in relation to the city's changing urban axes. Complementing this, oral interviews were conducted with past patisserie owners and users, many of whom are over 60 years old, to capture first-hand narratives about the evolution of patisserie culture, user experiences, and the socio-spatial dynamics of the time. Ethical approval was obtained, and participants' identities were anonymized in accordance with privacy standards.

Ankara's urban structure during this period was heavily influenced by its role as the modern capital of the Republic. City planning efforts, starting with Jansen's plans in the 1930s and culminating in the Yücel-Uybadin Plan of 1957, aimed to manifest a new, modern identity for the Turkish state. These plans catalyzed the expansion of the city along north-south and east-west axes. Areas such as Kızılay, Yenışehir, Kavaklıdere, and later Çankaya and Eskişehir Road became focal points of development,

shifting the city's commercial, bureaucratic, and cultural centers. This shift deeply affected the spatial positioning of social venues, including patisseries, many of which relocated or expanded in response to the new urban patterns.

Within this framework, patisseries evolved into essential social hubs, frequented by a diverse user profile including students, bureaucrats, artists, intellectuals, and families. These establishments hosted a wide range of activities—from informal gatherings to cultural events such as art exhibitions and political discussions. The social visibility of women in public spaces also increased during this time, partly due to broader reforms and partly as a result of changing consumption and leisure practices. Patisseries thus became gender-inclusive spaces that mirrored the liberalizing tendencies of society.

Two patisseries, Funda and Flamingo, are selected for in-depth case analysis. Both represent successful examples of adaptation to socio-spatial changes and continuity in service across decades. Funda Patisserie, established in 1959, originally operated in the Akay district and later expanded westward to areas like Çankaya, Hoşdere, and Beysukent. The establishment is still managed by the same family, symbolizing intergenerational continuity. The spatial design of Funda emphasized visibility and interaction with the street, incorporating elements such as winter gardens and open seating areas that facilitated user comfort and social engagement. Its flexible design, coupled with an evolving service menu—including cocktail services and catering—allowed the patisserie to maintain its relevance amidst shifting consumer habits and urban change.

Similarly, Flamingo Patisserie, established in 1955 near Ulus Cinema, relocated in 1968 to Tunalı Hilmi Street, a prominent axis in Kavaklıdere. This relocation mirrored the southward expansion of the city and aligned with the area's increasing status as a cultural and diplomatic zone. The Flamingo brand was deliberately chosen for its international recognizability, reflecting the cosmopolitan ambitions of the establishment. The interior design featured thematic decorations, including flamingo motifs and vitrified panels, which contributed to a distinctive ambiance. The patisserie was patronized by prominent figures in politics, arts, and diplomacy, and functioned as a cultural hub where daily life intersected with broader social currents. Oral testimonies highlight its role in post-theatre gatherings, artistic debates, and everyday rituals such as enjoying salep during winter evenings.

The study finds that the spatial identity and social function of these patisseries were deeply intertwined with Ankara's urban evolution. Their success can be attributed to their capacity to adapt to changing urban conditions, diversify their offerings, and sustain meaningful relationships with their clientele. While many other patisseries from the era closed or failed to transition with the city, Funda and Flamingo maintained continuity by aligning themselves with emerging social geographies and user expectations.

Through the lens of these two patisseries, the study concludes that such spaces are more than mere service venues; they are carriers of collective memory and agents in

the construction of urban identity. The reciprocal interaction between urban transformation and social space is evident in how these establishments mirrored the political, cultural, and economic shifts of their time. In doing so, they have contributed to Ankara's social memory and urban identity in lasting ways.

The findings of this study contribute to the fields of urban sociology, cultural geography, and architectural history by offering an empirical, place-based analysis of how everyday spaces shape and are shaped by the larger forces of urban change. The interdisciplinary approach adopted here illustrates the value of integrating oral history and spatial analysis in understanding urban memory and identity. As Ankara continues to evolve, such studies remain vital for preserving the intangible heritage embedded within the city's social spaces.

Kaynakça/References

- Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2022). *Tarihsel gelişim, planlama süreci- Tarih içinde Ankara*. 18 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.ankara.bel.tr/> adresinden erişildi.
- Arat, Y. (1994). *Türkiye'de kadın olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atıcı, E. (2021). Kültürün kent ve mekâna etkilerinin doktora tezleri üzerinden incelenmesi. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 6(1), 1–19.
- Atıcı, M. (2021). *Kent, kültür ve toplum: Mekânın sosyolojik analizi*. Akademi Yayınları.
- Aydın, O. (2009). Ankara'nın kentsel gelişiminin uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleriyle ölçülmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4, 215–241.
- Bayraktar, N. (2013). Tarihe eş zamanlı tanıklık: Ulus ve Kızılay meydanlarının değişim süreci. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 20–15.
- Bilsel, S. G. (2018). Başkent Ankara/1: Özel ilgi odaklarının oluşum ve değişim süreçleri. *Mimarlık Dergisi*, 1, 73–77.
- Biryol, U. (2017). *Gurbet pastası: Hemşinliler, göç ve pastacılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boz, M., & Kubat, A. S. (2018). Başkent Ankara'nın iki simgesel örnek üzerinden morfolojik analizi. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, 1, 117–142.
- Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve ulusun inşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'si'nde mimari kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cengizkan, A. (2018). *Ankara'nın ilk planı 1924–25 Lörcher Planı: Kentsel mekân özellikleri, 1932 Jansen Planı'na ve bugüne katkıları, etki ve kalıntıları*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı kadın hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Eray, N. (2013). *Bir rüya gibi hatırlıyorum seni* (1. basım). Ankara: Doğan Egmont.
- Erkip, F. (2000). Global transformations versus local dynamics in Ankara. *Cities*, 17(5), 371–377.
- Göka, E. (2011). *Modernleşme ve kimlik*. İstanbul: Lotus Yayınları.
- Gülcök, I. (2013). *Kaldırımların üretimi: Atatürk Bulvarı örneğinde* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

- Gültekin, N., & Onsekiz, D. (2005). Ankara kentinde eğlence mekanlarının oluşumu ve yer seçimi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(1), 137–144.
- Kaya, Ö. (2001). *Ankara'nın kentsel gelişme sürecinde Eskişehir ve İstanbul eksenlerinde konut alanları gelişimi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Önder, D. (2012). *Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında kentsel eğlence-dinlenme coğrafyasının değişimi: Toplumsallaşmanın mekânından tüketimin mekânına*. T. C. Merkezi (Ed.), TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu Bildiri Kitabı (s. 245). <http://tucaum.an-kara.edu.tr>
- Özalp, N. M. (2016). *Bir başkent'in anatomisi: 1950'lerde Ankara*. İstanbul: İdealkent Yayınları.
- Sazyek, E. (2018). *Türk romanında Ankara*. İstanbul: VEKAM Yayınları.
- Sönmez, S. (2009). *A'dan Z'ye Sabahattin Ali*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Söylemez, E., Demiröz, İ., & Kubat, A. S. (2018). *Jansen Planı'nın Ankara kentinin gelişimi ve kentin çeper-kuşak aklanlarına etkisi*. Uluslararası Jansen ve Ankara Sempozyumu (13–14 Aralık 2018), Ankara.
- Şenyapılı, T. (2006). *Gecekondu: Early urbanization processes in Turkey*. London: Middle East Technical University Press.
- Şenyapılı, T. (Ed.). (2006). *Cumhuriyet'in Ankara'sı*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Şenyapılı, T. (2016). *'Baraka'dan gecekonduya: Ankara'da kentsel mekânın dönüşümü (1923–1960)*. İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). *Cumhuriyetin harcı: Köy enstitüleri, halkevleri, belediyeçilik*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2001). *Modernite aşılırken kent planlaması*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Toker, A. (2019). Cumhuriyetin başkentinde bir münevverler kulübü: İstanbul Pastanesi (1923–1955). N. Kozak (Ed.), *Dünden bugüne Ankara: Otel, lokanta, pastane, turizm* (s. 157–180). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (3. basım). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zeynep Gökaydın Yenil

2002 yılında Bilkent Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümünden Lisans derecesini, 2023 yılında Başkent Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümünden Yüksek Lisans derecesini almıştır. Halen aynı bölümde Doktora çalışmalarına devam etmektedir. 2002 yılından beri özel sektörde yönetici-iç mimar olarak çalışmaktadır. 2021 yılından bu yana da İstanbul ve Ankara'da çeşitli üniversitelerde Yapı Tekniği, Tasarım Detayı, Portfolyo Tasarımı, Modüler Sistemler, Çevre Donatı Sistemleri ve Mekânda Tekstil dersleri vermektedir. Akademik ilgili alanları, kent tarihi, araç içi tasarımı tarihi, mimari yapılar ve sosyal doku etkileşimi, mimarlık-mekân ve sanat okumaları ve çevre donatı sistemleridir.

In 2002, Gökaydın Yenel received her bachelor's degree in interior architecture and environmental design from Bilkent University. She completed her MA in 2023 at Başkent University, in Interior Architecture and Environmental Design. She is currently continuing her doctoral studies in the same department. Since 2002, she has been working in the private sector as a manager-interior architect. She also offers undergraduate courses such as Construction, Design Detail, Portfolio Design, Modular Systems, Urban Furniture Systems, and Textiles in Space at various universities in Istanbul and Ankara. Her academic interests include urban history, vehicle interior design history, interaction between architectural structures and social life pattern, architecture-space and art studies, and urban furniture systems.

E-posta: yenalzeynep@gmail.com

Betül Bilge Özdamar

1991 yılında Bilkent Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nden mezun oldu. 2005 yılında Hacettepe Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Yüksek Lisans programını bitirdi. 2005 yılında Hacettepe Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Doktora programını tamamladı. 2008-2013 yılları arasında Doğu Akdeniz Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2014 yılından beri halen çalışmakta olduğu Başkent Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nde öğretim üyesidir. Çalışma alanları olan Evrensel Engelsiz Kapsayıcı Tasarım, İç Mekânda Afet ve Acil Durum Yönetimi, Çevre ve Mekân üzerine makale, kitap ve bildirileri bulunmaktadır.

She graduated from Bilkent University, Department of Interior Architecture and Environmental Design in 1991. In 2005, she graduated from Hacettepe University Interior Architecture and Environmental Design Master's program. In 2005, she completed the PhD program in Interior Architecture and Environmental Design at Hacettepe University. Between 2008-2013, she worked as a lecturer at Eastern Mediterranean University, Department of Interior Architecture and Environmental Design. Since 2014, she has been a faculty member at Başkent University Department of Interior Architecture and Environmental Design, where she is still working. She has articles, books and papers on Universal Barrier-Free Inclusive Design, Disaster and Emergency Management in Interior Design, Society, Environment and Space.

E-posta: bbilge@baskent.edu.tr

Ankara'nın Kentleşme Süreci İçinde Kent ve Beslenme Kültürü İlişkisi

Makbule Uysal¹

ORCID: 0000-0002-2051-6472

Gözde Tekin²

ORCID: 0000-0002-9068-0788

Öz

Kentleşme ve beslenme kültürü arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Gıdanın tedarik edilme sürecinde, gıdanın temini, tüketimi ve korunması adına yapılan avcılık, ateşin icadı, hayvanların evcilleştirilmesi, tarım gibi icatlar insanlığın gelişimindeki itici güç olmuş ve nihayetinde kentleri ortaya çıkarmıştır. Kentlerle ortaya çıkan kent-kır ayrımı, mutfak kültürüne yansımıştır. Kır mutfaklarına göre çok kültürlü ve katmanlı kent mutfakları, daha profesyonel ve gıda çeşitliliğine sahip hâle gelmiştir. Her kentin kendi tarihsel bağlamında coğrafi konumuna, ekonomik faaliyetlerine göre bir beslenme kültürü oluşmuştur. Ankara da bu anlamda incelenmeye değer bir tarihsel bağlama sahiptir. Ankara, genç bir başkent olarak yüz yıllık süreç içinde, kentleşme ve modernleşmeye bağlı değişim ve dönüşümlerin kolay izlenebildiği bir kent olduğundan çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda çalışma, kentleşme süreci içinde Ankara'nın beslenme kültürünü oluşturan ve bu kültürü yansıtan unsurlara odaklanmaktadır. Çalışmanın verileri daha çok Ulus ve Atatürk Bulvarı çevresinde kentleşmeyle gelişen semtlerdeki gözlem notlarına, Ankara ve Ankara mutfağı üzerine yapılmış literatür çalışmalarına, popüler yayınlara (blog, vlog), restoranların internet sayfa ve menülerine dayanmaktadır. Bu veriler ışığında, Ankara'nın geleneksel mutfağında, gıda tedarikinde ve dışarıda yemek kültüründe doğal bir süreç olarak kentleşmenin ve küreselleşmenin etkisi kadar modern bir başkent inşa etme idealinin de etkili olduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Ankara mutfağı, beslenme kültürü, kentleşme

¹ Dr., Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Bölümü Doktora Programı Mezun

² Dr. Öğr. Üyesi., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü

The Relationship Between City and Nutrition Culture in Ankara's Urbanization Process

Makbule Uysal³

ORCID: 0000-0002-2051-6472

Gözde Tekin⁴

ORCID: 0000-0002-9068-0788

Abstract

There is a reciprocal relationship between urbanization and food culture. Inventions such as hunting, the invention of fire, domestication of animals, and agriculture, which were made for the purpose of food supply, consumption, and preservation, were the driving force in the development of humanity and eventually gave rise to cities. The emergence of cities is also an important turning point. The urban-rural distinction that emerged with cities has been reflected in the culinary culture. Multicultural and layered urban cuisines have become more professional and have a variety of food compared to rural cuisines. Each city has a nutritional culture according to its own historical context, geographical location, and economic activities. Ankara also has a historical context worth examining in this sense. Ankara, as a young capital city, was determined as the sample of the study because it is a city where changes and transformations due to urbanization and modernization can be easily observed over the course of a century. Accordingly, the study focuses on the elements that constitute and reflect the food culture of Ankara in the urbanization process. The data of the study is mostly based on observation notes in the neighborhoods around Ullus and Atatürk Boulevard, literature studies on Ankara and Ankara cuisine, popular publications (blogs, vlogs), restaurant websites and menus. In the light of these data, it can be seen that the ideal of building a modern capital city is as influential in Ankara's traditional cuisine, food supply and eating out culture as the impact of urbanization and globalization as a natural process.

Keywords: Ankara, Ankara cuisine, nutrition culture, urbanization.

³ PhD., Gazi University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Folklore

⁴ Asst. Prof., Ankara Hacı Bayram University, Faculty of Letters, Department of Turkish Folklore

Giriş

İnsanlık tarihinde beslenmedeki her türlü gelişme ve ilerleme, kentleşmenin başlaması ve gelişmesine yol açan bir takım itici güçler olarak görülebilir. Tarımsal devrim, bu itici güçlerin en önemlisidir. Tarım, insanın üretim ve tüketim biçimini değiştiren, ekonomik karşılığı olan ve toplumun tabakalaşmasına yol açan bu sebeple de örgütsel olarak küçük kabile ya da köylü oluşumlardan başka bir sisteme geçişi sağlayan bir kırılmayı işaret eder. “Arkeologlar ve urbanistlerce (kentbilimciler) tarihteki ilk kent olarak kabul edilen yer günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce kurulmuş olan Güney Irak’taki (Aşağı Mezopotamya) Uruk ya da bugünkü adıyla Warka’dır” (Uhri, 2015, s.82). Tarihin ilk kentinin Bereketli/Verimli Hilal bölgesinde kurulması tarım ve kentleşme arasındaki ilişkinin göstergesi olarak okunabilir. Ancak kentleşme, tarımcılığın bir sonucu olsa da tarım dışı toplumsal yapıya karşılık gelir. “Şehir, tarım dışı üretimin yapıldığı yerin adıdır. Uygarlığın birinci aşaması göçebelikten tarımcılığa geçiş ise, ikincisi, köy ve şehrin ayrışmasıdır. Şehrin oluşması, tarımda artık değerlin sürekli olmasına ve şehirde tarımsal olmayan alanlarda uzmanlaşmış kimselerin, bu artığa dayanabilmelerine bağlıdır.” (Emiroğlu, 1985, s.24). Gideon Sjoberg (2002, s.38), bu ayrışmaya rağmen sanayi öncesinde, köylü sınıfı ile kentin alt sınıfını aynı kabul etmektedir. Sjoberg, sanayi öncesi kentte feodal bir düzenin olduğunu ve bunun da folk toplumu gibi durağan bir yapısı olduğunu belirterek sanayi devriminin kentleşme sürecindeki önemine işaret eder. Bu bağlamda sanayileşme, tarım gibi kentleşmede ve beslenme kültüründeki önemli bir kırılma olarak değerlendirilebilir. Alan Beardsworth ve Teresa Keil (2011, s.62) sanayileşmeyi temel aldıkları ve beslenme sistemlerine dair yaptıkları ayrımı şöyle tablolatırmışlardır:

Tablo 1. Geleneksel ve modern sistemlere dair ayrım

Faaliyet	Geleneksel Sistemler	Modern Sistemler
Üretim	Küçük ölçekli/sınırlı Lüks mallar haricinde yerel üretim temelli Büyük oranda tarımda çalışan nüfus	Geniş ölçekli/ son derece uzmanlaşmış / sanayileşmiş Yerellikten kurtulmuş/küresel üretim Nüfusun büyük bir çoğunluğunun gıda üretimiyle ilgisi yok
Dağıtım	Yerel sınırlar içerisinde Akrabalık ve diğer toplumsal ağlar tarafından yönlendirilen alışveriş	Uluslararası/küresel Para ve Pazar tarafından yönlendirilen gıda temini
Tüketim	Hasat mevsimine göre bolluk dönemleri ve kıtlık dönemleri arasında dalgalanmalar Sınırlı ve statüye bağlı seçme şansı Toplamlar arasında besinsel eşitsizlikler	Fiyatla ve mevsiminden bağımsız, daima ulaşılabilir gıda Ödeme gücüne sahip olanlar için seçme şansının genişliği Toplamlar arası ve toplum içi besinsel eşitsizlikler
İnançlar	Besin zincirinin en tepesinde insan var/ Çevreden faydalanmak zorunlu	İnsanoğlunun çevreye hâkim olduğunu savunanlar ve buna karşı çıkanlar arasında tartışma

Bu tabloda (Tablo 1) görüldüğü üzere geleneksel sistem ve modern sistem arasındaki farklılıklar üretim ve tüketim biçimlerindeki insan ilişkilerinin mahiyetine dayanmaktadır. Geleneksel beslenme süreci, en nihayetinde sofraya konan yemeğin üretimine doğrudan katılıma, bu katılım etrafında gerçekleşen insani ilişkilerin yoğunluğuna, yerli olana ve doğa şartlarına bağımlılığa, sınırlılığa ve bunun sonucu homojen bir gıda tüketimine karşılık gelirken modern sistem, üretim ile insan arasındaki mesafenin açıldığı, profesyonelliğin hâkim olduğu, insanın birbirine, yerele ve doğaya olan bağımlılığının azaldığı bir sisteme karşılık gelmektedir. Sanayileşmenin temel alındığı bu ayrım, kentleşme sürecinin bir çıktısıdır. Sanayileşmeyle artan kentleşme, kırsaldan kente göçen ve sayıları her geçen gün artan kent sakinlerinin beslenme ihtiyacının giderilmesinde geleneksel sistemleri tamamen ortadan kaldırmasa da büyük değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Tarihten bugüne kent, pek çok konuda olduğu gibi farklı ve karmaşık bir beslenme kültürüne sahiptir. “Antik dünyada kentleşme süreci gıda üretimiyle tüketiciler arasındaki doğrudan bağlantıları zaten kesmiş ve gıda üretiminde meydana gelecek gelişmeler için gerekli teşviki sağlamıştır” (Beardsworth ve Keil, 2011, s.63). Bu anlamda en başından beri kentlerin mutfak kültürlerinin, sade ve coğrafyaya bağımlı bir mutfak biçimi olan geleneksel mutfak kültüründen ayrıştığı söylenebilir. Kentteki toplumsal tabakalaşma ve sınıfsal farklılıklar,

kent çevresindeki yerel gıda üretimi, kentlerin yer aldıkları ülkelerdeki coğrafi konumlarından kaynaklı ticari önemleri, monarşilerin merkezi konumundan kaynaklı siyasi üstünlükleri, imparatorluk sistemlerinden kaynaklı heterojen etnik unsurlar kentlerin beslenme kültürlerini etkilemekte ve farklılaştırmaktadır.

Bu çalışmada, her şehrin kendine özgü bir kentleşme süreci ve bu süreç içinde gelişen bir mutfak olduğu düşüncesiyle 100 yıllık bir başkent olan ve onun öncesinde taşra olarak kabul edilen Ankara'nın beslenme kültürüne odaklanılmıştır. Çalışmada Ankara'nın beslenme kültürünü oluşturan ve bu kültürü yansıtan unsurlar üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın yöntemi, çalışma konusunu ortaya çıkaran bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu noktada Leyla Bektaş Ata'nın (2020, s.254) yöntemin öne mine dair "yalnızca sahaya gidince kapıları açan bir anahtar değil, sahaya çıkaran, konuşturan, tartıştıran, diyalogu kurduran ve metni yazdıran" olarak yaptığı yorum akla gelmektedir. Bu çalışmanın konusunu ve örnekleme yöntemi üzerinden belirlenmiştir. Halk bilimi disiplinin bir araya getirdiği, bu disiplin çerçevesinde mutfak kültürü ve kent folkloru çalışan iki kişinin içinde yaşadıkları kentin mutfaklarına dair farkındalıkları ve gözlemleri bir süre sonra gözlem notlarına dönüşmüştür.

Yıllardır yaşadığımız Ankara'da dışarıda yemek yeme sosyalleştığımız temel etkinliklerden biridir. Ankara'nın metropol bir şehir olması, farklı kültürlerin mutfaklarını tanıma fırsatı verdi. Karadeniz'in farklı şehirlerinden gelen kişiler olarak kendi şehirlerimizin geleneksel mutfaklarını bu restoranların ortaya koyduğu mutfaklarla karşılaştırabilirken Ankara'nın mutfak kültürüne dair bir kıyaslama yapamadığımızı fark ettik. Bunda en önemli etken Ankara'da gündelik hayatımızı geçirdiğimiz kent alanlarında Ankara mutfaklarını temsil eden menülere çok denk gelmeyişiymizdi. Bu noktada Ankara'nın geleneksel mutfaklarını deneyimleyebilecek menülere sahip restoranların olup olmadığı, Ankara'nın geleneksel mutfaklarının tam olarak neye karşılık geldiği soruları ortaya çıktı. Bu soruların cevapları aslında daha geniş bir başlığa karşılık gelen *bir kentin geleneksel mutfakını oluşturan yapı ve unsurların ne olduğu ve de kentin içinde nerede var olduğu* sorularının çok küçük bir parçasıdır. Bu başlığı ortaya çıkaran soruların cevapları, bir makalenin sınırlarını aşacağından gözlem yapabileceğimiz, hâlihazırda içinde bulunduğumuz, sınırları

belli bir yeri alan olarak belirledik. Çalışmanın verileri bu yüzden daha çok Ulus ve Atatürk Bulvarı çevresinde kentleşmeyle gelişen semtler üzerinden toplanmıştır.

Bu semtlerde gerçekleşen yemek yeme deneyimleri sonrasında gözlem notları tutulmuş, böylece popüler yayınlar (blog, vlog), restoranların internet sayfa ve menüleri üzerine yapılan araştırma sonuçlarıyla birlikte bugün dışarıda yemek yeme kültürünü oluşturan unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan tarihsel bağlamını belirlemek amacıyla Ankara ve Ankara mutfağı üzerine yapılmış literatür çalışmaları taranmıştır. Bununla birlikte Ankara geleneksel mutfağına dair veriler, halk biliminin alan çalışması anlayışında kullandığı temel yöntem olan derlemelerden elde edilmiştir. Burada çalışma için ayrı bir derleme yapılmayıp, daha önceden gerçekleştirilen çeşitli saha çalışmalarındaki derleme metinlerinden faydalanılmıştır. Bu saha çalışmaları Ankara'ya bağlı çeşitli ilçe ve köylerde gerçekleştirilmiş olup, değerlendirmeden çok ham veri sağlayan derlemeleri içermektedir.

En nihayetinde konunun belirlenmesinden sonra toplanan bütün bu veriler, Ankara'nın tarihsel bağlamı dikkate alınarak kentleşme ve mutfak kültürü ilişkiselliği üzerinden yorumlanmıştır.

Ankara'nın Kuşaktan Kuşağa Aktarılan Geleneksel Mutfak

Geleneksel mutfak ve bununla hemen hemen aynı anlamda kullanılan halk mutfağı ya da yerel mutfak kavramları, kentli, hautine cuisine ve modern mutfak karşısında konumlandırılmıştır. Gelenekler, "kuşaktan kuşağa geçen kültür kalıpları=(mirasları), alışkanlıklar, bilgiler, beceriler, davranışlar vb." (Örnek, 2014, s.178-179) unsurlardan oluşur. Herhangi bir "gelenek söz konusu olduğunda anahtar sözcük kuşaktan kuşağa aktarımdır" (Ölçer Özünel, 2015, s.188). Bu durumda geleneğe dayalı bir mutfak anlayışından bahsedildiğinde bir önceki kuşağın gıda üretim ve tüketim biçimleriyle benzerlik, belli bir süreklilik ve kalıplaşmış uygulamalar anlaşılır. Christian Boudan (2006, s.186), geleneksel mutfak aile ortamında edinilen görgüsel bilgiye dayandığını, bu bilgi türündeki değişimin geleneklerin gücüne, genel teknik gelişme düzeyine ve ülkenin iklim koşullarına bağlı olduğunu söyler. Ona göre geleneksel mutfak, bu mutfaka bağlı yaşam tarzının ortadan kalkmasıyla birlikte içine sanayi tarafından değişime uğratılmış ve kentsel yaşam tarzının ritim ve taleplerine uygun yeni besin maddeleri katarak gelişmektedir. Boudan, kentleşmeyi geleneksel mutfaktaki değişimin merkezine yerleştirmektedir.

Kent-köy farklılığında kent mutfağının dayandığı şey, Jack Goody'ye (2011, s.200-201) göre bahçe ve tarlanın aksine dükkân ve pazara bel bağlamak, ağızdan çıkan sözden değil kitaptan öğrenmektir. Goody, kent ve köy arasındaki beslenme kültürü özelindeki ayrışmada, deneyimlenen mutfağa dair bilgi edinme farklılığının üzerinde durmuştur. Ona göre, taşra mutfağı, herhangi bir yemek kitabına değil geleneğin doğal akışına bağlıdır. Goody, yazılı mutfağın kentli-yüksek sınıfla ilişkisini ortaya koyarak köylü mutfağını kentli mutfaktan tamamen yazılı tarifte tanımlanan kesin niceliklere ve özel malzemelere daha az bağlı olması bakımından ayırmaktadır.

Goody'nin bu ayrımı üzerinden ele alındığında Ankara'nın geleneksel mutfağının kent içerisindeki izleri belirsizleşir. Kentin yapısı ve yaşam biçimi, geleneksel olana müsaade etmiyorsa bu durumda kentin geleneksel mutfağının olmadığı çıkarımı yapılabilir. Ancak Ankara'nın mutfağına dair çalışmaların önemli bir kısmının geleneksel mutfağa ait derlemelerden meydana geldiği görülmektedir. Bu durumda bir kentin mutfak kültürünün temeli, geleneksel olarak sürdürülebilmiş olanda aranmaktadır. Geleneksel mutfağın sürdürülebilirliği de geleneksel üretimlerin devamlılığıyla doğrudan ilişkilidir.

Tarım ve hayvancılık gibi faaliyetler kent dışı uğraşlar olarak nitelendirilse de kentlerin beslenme kültürünü ve geleneksel mutfaklarını doğrudan etkilemektedir. Ankara'da da genellikle çevre ilçelerden elde edilmiş arşiv niteliği gösteren derleme çalışmalarında yer alan yemeklerde, bu üretim kaynaklı malzemeler ağırlıktadır. Mutfakta hamur işlerindeki yoğunluk, yemeklerde tahıl ve küçükbaş hayvan eti, tatlılarda pekmez, bal kullanımı dikkat çekmektedir. Esat Bozyiğit (1984), "Börekler-Çörekler, Hamur İşleri Yemekler ve Ekmekler" başlıklarında ayrı ayrı ele aldığı toplamda 35 tane hamur işi yemek tespit etmiştir. Kamil Toygar ve Nimet Berkok Toygar'ın Ankara Yemekleri (2015) çalışmasında bu sayı 55'e çıkmaktadır. Diğer yandan küçükbaş hayvanlardan sağlanan kırmızı etin kullanımındaki yoğunluk dikkat çekicidir. Örneğin; yaz aylarında kesilen koyun etlerinin kışın yenilmek üzere kavrulup teneke ve küplere basılmasıyla yapılan "sızgıç" (Bozyiğit, 1984, s.11), "Ankara tavası, Ankara döneri, Beypazarı güveci, bici, ciğer sarması, çökel, etli patlıcan tavası, haşlama kuzu eti, koç yumurtası, kuzu sac kavurması, etli serit, sırim, siğer" (Toygar ve Berkok-Toygar, 2015, s.86-116). Ankara'nın çeşitli ilçelerinden derlenen bir et yemeği olarak karşımıza çıkan, Ayaş'ta ve Uruş'ta temelde aynı malzemeler ve yöntemle yapılan kapama yemeğinin Uruş'un mutfak kültüründe yer almasının nedeni, çeltik tarlalarının çok olması olarak belirtilmiştir. Yine bir et yemeği olarak derlenen ve ana malzemesi kuzu eti olan Balâ Tavanın oluşumu, bölgede hayvancılığın

önemli bir geçim kaynağı olmasına dayandırılmıştır (Oğuz, Aykanat ve Karagöz, 2006, s.17,45,54). Diğer yandan bulgur tüketimi de üretimle ilişkili olarak değerlendirilebilir. Yenimahalle Yakacık köyünden Nezaket Deli, büyüdüğü evde bulgurun pirince kıyasla çok daha fazla tüketildiğini ve bulguru kendilerinin ürettiğini belirtmiştir (Özilgen ve Samancı, 2020, s.41). Hane odaklı bulgur üretimi diğer ilçelerde de görülmektedir. Örneğin Gündül ilçesinin Tahtacıörencik köyünde bugün hâlâ bulgur üretimine rastlanmaktadır (Kahveci, 2023). Pıtır Pıtır Pilavı, Tohma, Efelek Dolması, Göçe, Bici Aşı, Keşkek, Topaç, Çiğdem Pilavı, İşkembeli Pilav, Yaprak Aşı ana malzemesi bulgur olan yemeklerdendir (Bozyiğit, 1984; Toygar ve Toygar, 2015).

Benzer şekilde üretimle ilişkili olarak tatlılarda bal ve pekmez kullanımı yaygındır. Höşmerim tatlısının üzerine şeker ya da bal dökülerek tüketilmesi, kabak tatlısına şeker ve pekmez konulması, karga beyninde (yoğurdun tatlandırılarak tüketilmesi) pekmezin şekere alternatif bir tatlandırıcı olması (Bozyiğit, 1984, s.23) bu kullanımın örneklerindendir. Yemeklerdeki gıda maddelerinin Ankara'nın iklim ve coğrafyasına uygun olan üretimle sağlandığını, bu noktada Ankara'da yapılan tarım ve hayvancılığın geleneksel mutfağın ana unsuru olduğu söylenebilir. Diğer taraftan bu ekonomik uğraşların etrafında gelişen çeşitli uygulamalar ve geleneksel yaşamın ayrılmaz bir parçası olan toplumsal ritüeller ve şölenler geleneksel mutfağın sürdürülmesinde önemli bir etkidir.

Çeşitli saha çalışmalarında geleneksel mutfağın izleri özellikle Ankara'nın ilçelerindeki uygulamalarda görülmektedir. Özel gün yemekleri olarak sınıflandırılabilir bu yemekler, bir insanın hayatındaki önemli aşamaları karşılayan doğum, düğün ve ölümle ilgili geçiş ritüellerinde, kolektif katılımın sağlandığı hıdırellez, yağmur duası, koç katımı, ramazan ve kurban bayramlarında ve kandillerde kendini göstermektedir. Bu zamanlar geleneğin sürdürülmesindeki gerekli tekrarı ve sabitliği karşılamaktadır. Henri Lefebvre (2013, s.57), modernitenin doğrusal zaman algısının karşısına yerleştirdiği geleneksel yaşamın zaman anlayışı olan döngüsel zamanın hâlâ ısrarla devam ettiğini söyler. Bu döngüsel zamanlar, parçalanarak varlıklarını sürdürmektedir ve biyolojik, fizyolojik ve toplumsal yaşamın çok büyük bölümü, döngüsel zamanlarda yer almaktadır. İnsan hayatındaki önemli geçiş dönemi uygulamaları, bayram zamanları bu döngüsellik içinde değerlendirilebilir. Böylece geleneksel mutfak, dağılmış olan döngüsel zamanların içinde sürdürülmektedir. Bu bağlamda yapılan derleme çalışmaları, Ankara'nın ilçelerinde döngüsel zaman anlayışıyla pek çok uygulamanın gerçekleştirildiğini ve

bunlar çevresinde geleneksel mutfak bugüne kadar sürdürüldüğünü göstermektedir. Coğrafyaya bağlı tarımsal ve hayvansal üretimin şekillendirdiği yemek kültürü, doğrudan çeşitli uygulamalara yansımıştır. Örneğin diğ bugdayı uygulamasının, hububat tarımının şekillendirdiği bir beslenme anlayışını ve onun etrafında gelişen inanç sistemini ortaya koyduğu söylenebilir. Gölbaşı'nda yapılan bir derlemedeki bilgiye göre, bebeğin ilk diğ çıktığında diğ bulguru kaynatılır ve içine pişmiş nohut, mercimek, fasulye konularak komşu, akrabalara dağıtılır (Gölbaşı'nın Somut Olmayan Kültürel Mirası, 2023, s.84). Bir başka geçiş dönemi olan evlenmede de yemekle ilgili çok fazla geleneksel uygulamaya rastlanmaktadır.

Düğünlerde verilen yemeklerin, bazı değişiklikler olsa da, hemen hemen benzer gıdalarla hazırlandığı görülmektedir. Polatlı'da gerçekleştirilen alan çalışmasına göre, eskiden kuzu çevrilen düğünlerde bugün sade pilav yapılır ve inek kesilir. Yine Polatlı'da kışın kuru fasulye ve nohut yazın taze fasulye ve biberin sofraya konulduğu, başka köylerden okuntuyla gelen kişiler için köy meydanında leğenler içinde pirinç pilavı servis edildiği, eskiden bunun yanına hoşafın şimdilerde ayranın ikram edildiği bilgisi verilmektedir. Diğer yandan Çamlıdere'de et, pilav, bamya, yoğurt; Kalecik'te, pilav, et, çorba, salata ve sarma, yazma çöreği, Gündül'de tavuk, et, pilav, komposto, salata, bamya, fasulye, dolma; Nallıhan'da, davar eti, yaprak sarma, nohut, kuru fasulye, pilav, baklava, börek, çörek derlenen düğün yemekleridir (Ankara'nın Somut Olmayan Kültürel Mirası, 2012, s.140).

Geçiş dönemleri dışında bolluk bereket ritüelleri de mutfak kültürüyle doğrudan ilişkilidir. Örneğin yapılmış olan derlemelerden ve güncel haberlerden (Bizim Ankara, 2024) anlaşıldığı üzere Ankara'nın pek çok ilçesinde yağmur duası ritüeli gerçekleştirilmektedir. Bu ritüelde genellikle ilkbaharın sonuna doğru yağmur yağmadığı zamanlarda, bulunan köyün yüksek bir yerine çıkılır ve gerekli dualar edildikten sonra genelde koyun kurban edilecek, kurban eti yenir. Dua kabul olup, yağmur yağdığında, evlerden süt toplanır ve "süt botkısı" yapılır. Yaşlı bir teyze tarafından bulgur ve sütün kaynatılmasıyla yapılan bu yemeği önce çocuklar, sonra da büyükler yer (Ankara'nın Somut Olmayan Kültürel Mirası, 2012, s.164).

Örnekleri verilen özel gün yemeklerinin üretiminde de yerel, sade malden kaynağından yararlanıldığı, aktarımının ise ritüellerle gerçekleştirildiği görülmektedir. Yukarıdaki yemeklerin ortak özelliği, yapımında kullanılan gıda maddelerinde coğrafyaya olan bağımlılıktır. Diğer yandan bu yemekler, Ankara kent merkezinin uzağında derlenmiştir. Bu durumda bir şehrin taşrasındaki ve merkezindeki mutfak kültürü arasında nasıl bir ilişkinin

olduğunun açıklanması zor bir hâl almakta, geleneksel mutfağın kent merkezi içerisindeki yeri netleştirilememektedir. Bugün ev içi yemek üretimindeki durum hakkında bilgi sahibi olamasak da kent merkezindeki yemek işletmelerinde Ankara'nın geleneksel üretimine dayanan imgesel bir mutfak anlayışından bahsetmek zor görünmektedir.

Yine de geleneksel üretim ve yaşam biçimine dayanan beslenme kültürünün, kırsal ya da taşradan daha sınırlı olsa da kent içerisinde geleneksel yaşamın devam ettirildiği aile ve topluluklarda ve gecekondu mahallelerinde sürdürüldüğü söylenebilmektedir. Ruşen Keleş (2018, s. 58,127) 1968 yılında yaptığı araştırmasında, Eski Ankara'da tarımsal mesleklerde çalışan nüfusun hemen hemen bulunmamasına karşın, topluluğun yaşam biçimine bakıldığında kurutulmak üzere pencerelere asılmış kırmızı biberlerden yola çıkarak köysel yaşamdan tamamen kopulmadığı yorumunu yapar ve bölge sakinlerinin çoğunun Kalecik, Kırşehir, Beypazarı, Çankırı ve Kastamonu'dan geldiklerini söyler. Bugün de bazı apartman balkonlarında bu tür kurutma işlemlerine rastlanması, köysel yaşamın kent içindeki devamlılığını göstermektedir. Diğer yandan hızlı ve plansız göç sonucu oluşan gecekondu mahallelerinde, kırsaldan getirilen geleneksel yeme içme alışkanlıklarının devam ettirildiği söylenebilir. Evrim Ölçer Özünel (2015, s.71-80) gecekondu mahallesindeki mekânsal kuruluşun geleneksel pişirme aracı olan tandır ve ekmek kültürünün devam ettirilmesindeki etkisinden bahsetmiştir. Köyden gelen nüfusun beslenme alışkanlığında önemli bir yer kaplayan ekmek ve yufka yapımının kentte kurulan köy tipi yaşam alanıyla devamlılığının sağlandığına dikkat çeken yazarın yaptığı görüşmelerde, mahalledeki konutların yüksek katlı apartmanlara dönüşmesiyle bu geleneksel gıda üretim biçiminin ortadan kalkmaya başladığı belirtilir. Buradan anlaşılaacağı üzere kent içerisinde geleneksel yaşam biçimine uygun mekân tasarımı, bir süre geleneksel alışkanlıkların devamını sağlasa da zaman içinde dönüştürülmüştür. Bu da geleneklerin aktarılmasında bir mekân krizine sebep olmaktadır. Geleneklerin yaşatılmasında karşılaşılan mekân krizi, kentin modern yapısının sonucudur. Kent, topluluğun kimliğini ve gelenekleri yaşatacağı alanlardan ziyade, kentli ve modern olmak üzerinden bir kurguya sahiptir.

Bir kentin geleneksel mutfağının sınırları çizilirken kent sakinlerinin kim olduğu tartışmalıdır. Örneğin Nevzat Gözaydın (1990, s.151), Ankara'daki özel gün ve yemeklerine dair yapmış olduğu araştırmada, Ankara'ya başka şehirlerden gelenlerin geleneksel mutfaklarına ait yemeklere rastlandığını belirtmiş ancak bu yemekleri çalışmanın çıktılarına dahil etmemiş ve An-

kara'nın mutfak kültürünü sadece Ankaralı olanlarla sınırlandırmıştır. Ancak bu bakış açısı bugün metropol olan bir başkent mutfağını yorumlamayı imkânsız hâle getirebilir.

Dünyanın hızla kentleşmesine paralel olarak Türkiye'de de 1950'lerden sonra artan kent nüfusu 2000'li yıllarda artık ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturmuştur (Işık, 2005; Tatlıdil, 1993). Ankara özelinde ise; nüfusun başkent olma sürecinden bu yana arttığı, köy ve kent nüfus oranlarında Türkiye'nin genel tablosuna uygun bir seyir gösterdiği görülmektedir. 1950'lere kadar köy nüfusu kent nüfusundan fazla olan Ankara'da 1960'larda kent nüfusu köy nüfusunu geçerken günümüze kadar geçen sürede ise köy-kent arasındaki makas kent lehine açılmıştır (Ankara Göç Analizi, 2014, s.20). Buradan yola çıkarak günümüz kentlerinin, 50 yıl öncesinin kırsal nüfusunun yaşam alanına dönüştüğü söylenebilir. Bu, beslenme kültürü üzerinden yapılan kent-köy ayrımını anlamsızlaştırmaktadır.

Kent mutfakları, genel olarak 1950 sonrasındaki ülke içi göç hareketliliğinden etkilenmiş, kentin gıda tedarikinde ve dışarıda yeme içme kültüründe ciddi bir çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Bugün kent yaşantısında beslenme tüketiminde karşılaşılan seçenekler belki de başka hiçbir unsorda karşımıza çıkmaz. Eskiden köylerde kadınların toplaşıp yaptığı gözleme, bazlama gibi yiyecekleri bugün kentlerde çeşitli işletmelerde "yerel fast food" olarak tüketmek ya da Hatay Kömbesi, Bursa İskenderi, Trabzon Yağlaması gibi diğer şehirlerin imgesel yemeklerini de büyük kentlerde görmek mümkündür. Bu tür bir tüketim biçimi, artık geleneksel bağlamından kopmuş ve ticarileşmiş bir yemek kültürüne karşılık gelir. Ankara'nın kent mutfağı da bu bağlamda tarihsel süreç içinde aldığı göçlerle hem ticarileşmiş hem gelişmiş hem de çeşitlenmiştir. Sadece Ankara'ya mal edilebilecek geleneksel Ankara yemeklerinin varlığı genel olarak merkez dışında aranmaktadır. Diğer yandan geçmişten bugüne kentin kendine has beslenme düzeni olduğunu bu düzenin geleneksel mutfak ve üretim biçimleri, demografik yapılar, tüketim alışkanlıklarındaki eğilimler tarafından şekillendiğini belirtmek gerekir.

Ankara'nın Gıda Tedariğinin Farklı Biçimleri

Sanayileşme, buna bağlı kentleşmedeki yoğunlaşma, küreselleşme süreçlerinde mutfak kültürü çok farklı biçimlerde değişimler geçirse de hâlâ bir mutfağın içeriğini, yaşanan yerdeki üretim ve bu yerin gıdaya dayalı ticaret ağı

belirlemektedir. Kent tanımlarında, kentin en başından beri kırsaldan, tarımdan ayrı bir üretim biçimine sahip olduğu, burada farklı bir ekonomik uğraşın yürütüldüğü vurgulanmıştır. “İnsanlık burada, tarımsal olmayan işgücü ile yeni bir yaşam biçimi yarattı” (Hatt ve Reiss, 2002, s.28). Ancak bu, kentlerde gıdanın tedarikinde tarımdan hiç faydalanılmadığı anlamına gelmemektedir. Tarihsel olarak bakıldığında, en azından Türkiye’de, konut tiplerinin de izin verdiği ölçüde kentli insanların bahçe tarımını sürdürdüğü; Ankara özelinde de gıda tedarikinde tarımsal üretimin varlığı görülmektedir. 19. yüzyılda Ankara’da tahıl ürünlerinin yanı sıra pamuk, pirinç, keten tohumu, kenevir, susam, tütün, haşhaş ve hünnap en çok gelir getiren tarım ürünleri arasındadır ve sancağın ve şehir sakinlerinin gereksinimlerini karşılayan meyve ve sebzeler yetiştirilmektedir. Hatta şehirde yaşayan insanların hemen hepsinin bir bağı ve/veya bir bahçesinin bulunduğu görülür (Etöz, 2017, s.19). Ankaralıların ortalama bir iki dönümlük bağlarında meyve ağaçları ve bostanların bulunduğu ve halkın pekmez ve çeşitli kışlık ürünlerini buralardan sağladıkları bilinir. Bunun yanı sıra civar köylerde hisseleri olan şehir sakinlerinin çoğunun, buralarda buğday ve arpa gibi ihtiyaçlarını karşıladıkları, kümes hayvanları ve koyun besleyerek tereyağı ürettikleri de görülmektedir (Aydın vd., 2005, s.220,237,266; Erdoğan 1965: s.131).

20. yüzyılın öncesine ait bu bilgilerden Ankara yerlisinin kendine yeten bir gıda üretiminin olduğu ve bu gıdanın ticaretinin sınırlı bir şekilde yapıldığı düşünüldüğünde, hane mutfağının bu üretimle şekillendiği çıkarımı yapılabilir. Ancak Ankara’nın 20. yüzyılın ilk yarısında başkent olması, ikinci yarısından sonra yoğun göç dalgasıyla hızlı bir kentleşme sürecine girmesi bu türden bir üretim biçimini yavaş yavaş ortadan kaldırmıştır. Kentleşme süreci içinde, Ankara’da kent içerisinde kalan tarımsal alanlar erimiş, konut ihtiyacı doğrultusunda yapılaşmıştır. Örneğin; Ankara’da Esat semtinde bugün sokak ve mahalle isimlerinde rastlanan bağlar ve bağcılık faaliyetleri, 1950’li yıllara kadar devam etmiştir. Ancak bu semtte Ankara’nın başkent olmasıyla birlikte konut ihtiyacının karşılanması amacıyla ilk önce iki katlı evler inşa edilmiş, 1960 ve 70’li yıllar sonrasında da apartmanlar görülmeye başlamış ve bugünkü hâlini almıştır (Tuncer, 2014, s.205-207). Kentin ihtiyaçları bağcılık faaliyetlerinin ortadan kalkmasına sebep olurken geleneksel gıdaların Ankara kent mutfağındaki temsiliyetini de ortadan kaldırmıştır.

Ankara’da çarşı, han ve pazarlar kent mutfağını şekillendiren gıda tedarik merkezleridir. Şehir, bütün Ortaçağ ve Osmanlı klasik dönemi boyunca merkezinde kale olmak üzere, üç pazarın etrafında gelişmiştir: Atpazarı, Koyun-

pazarı, Samanpazarı. Ankara'nın tarihi boyunca ticari merkezi hep var olmuştur (Aydın vd., 2005, s.151). 1800'lü yılların sonunda çevre köylerle birlikte kentliler de, kalenin eteğinde bulunan Pazar yeri ile Koyunpazarı civarından alışveriş yapmaktadır (Aydın vd., 2005, s.271). Tarihsel gelişim süreci içinde egemen karakteri ticaret olan Eski Ankara; zeytinyağı, üzüm, incir gibi gıda maddelerinin toptancılarının olduğu bir yapıya sahiptir. Toptancılığın asıl merkezi olan Samanpazarı, Ankara'nın ilçelerinden ve köylerinden gelenlerin alışveriş merkezi konumundayken (Keleş, 2018, s.105,120,126) Hacettepe mahallesi de gıdaya ilişkin dükkânların yoğun olduğu bir mahalledir (Cantek, 2017, s.179). Ankara'nın başkent olmasından sonra da Eski Ankara, önemli bir gıda tedarik merkezidir. Ancak kısa sürede şehrin Yenişehir olarak isimlendirilen Kızılay'a doğru genişlemesiyle gıda tedarik merkezleri çeşitlenmiştir. 1930'larda Yenişehir'de, 1940'larda Bahçelievler'de, 1950'lerden sonra da Yenimahalle'de semt çarşıları, diğer pek çok semtte de yeni ticari alanlar ve çarşılar oluşmaya başlamıştır (Dinçer, 2014, s.59). Nüfus ve kent sınırlarının genişlemesine paralel olarak kent içinde gıda tedarik merkezleri artsa da Ulus bugün hâlâ bu konudaki önemini korur. Balık ve sebze hali, pek çok ihtiyacın karşılandığı dükkanların bulunduğu bir yapıdır. Yine Ulus'ta bulunan Belediye Çarşısı özellikle Ankara'nın ilçelerinde yapılan bazlama, lavaş gibi yöreye özgü ekmeklerin satışının yapıldığı ekmekçilerle dikkat çekmektedir. Bayram zamanlarında iğne atılsa yere düşmeyecek olan Ulus'ta bulunan bu alan hemen hemen her gün yoğun bir müşteri kalabalığına sahiptir. Buraya sadece çevre semt sakinleri değil Ankara'nın başka noktalarından da pek çok kişi alışverişe gelmektedir. Bunu Esat, Çankaya tarafına giden Oyak, Konak, Ümitköy gibi dolmuş hatlarından anlamak mümkündür. Diğer taraftan bu durum gıda tedariki anlamında eski kent ile yeni kent arasındaki ilişkinin hâlâ devam ettiğini gösterir.

1970'li yıllarda Türkiye'de ilk örnekleri görülen zincir marketlerin ise Ankara'da 1990'lı yıllardan itibaren yaygınlaştığı (Günenç-Kurt, 1994) ve gıda tedarikinde önemli merkezler hâline geldiği söylenebilir. Günümüzde pek çok kentte olduğu gibi Ankara'da da zincir marketler günlük gıda alışverişini domine etmiş durumdadır. Bu türden bir gıda tedariki, mutfakta pişen yemeği de doğrudan etkilemektedir. Her yerde her mevsim aynı ürünlerin gıda piyasasında var olması sayesinde herkes ekonomik imkânlar ölçüsünde standartlaşmış bir paketleme sistemiyle aynı ürünlere sahip olabilmektedir. Bu durumda ev içi mutfak üretiminin ve tüketilen yemeklerin de homojen bir yapıda olması olağandır. Ancak kent, en başından beri heterojen bir yapıda-

dır. Farklı tabaka ve sınıftan, millet ve dinden insanın ortak bir mutfak oluşturması bugünkü küreselleşme ortamında bile çok da mümkün gözükmemektedir. Diğer taraftan kent bu çeşitliliğiyle bu anlamda farklı gıda maddelerine ulaşım imkânı sağlar ve bu özelliği onun cazibelerinden biridir. Semt pazarlarında hem Ankara'nın Ayaş domatesi, Çubuk fasulyesi gibi yerel ürünler hem de Bursa şeftalisi, Malatya kayısı, Giresun fındığı gibi Türkiye'nin çeşitli şehirlerinden gelen tarımsal ürünler görülür.

Kasabadan Başkente, Ankara Kent Mutfağının Bir Göstergesi Olarak Dışarıda Yemek Kültürü

Hangi yemeğin nerede ve kiminle yendiği, “yemeğin bir iletişim sistemi, imajlar bütünü, gelenek, tutum ve davranışların ifadesi” (Barthes, 1997, s.29) olmasıyla ilgilidir. Bu nedenle geleneksel hayatta bayram, düğün, cenaze yemeği modern hayatta da aile, iş, mezuniyet yemeği gibi yemek biçimleriyle karşılaşırız. Ev dışında yemek, geleneksel topluluklarda genellikle toplumun geneline ilgilendiren bir ritüel çevresinde şekillenir. Bayramlarda toplu hâlde yemek yenmesi, hayır için yemek verilmesi, düğünlerde yemek ikram edilmesi gibi. Bu yemeklerin yendiği yerler genellikle köy meydanları, köy odaları vb. kamusal alanlardır. Ancak modern toplumlarda topluluk, yemek ve mekân ilişkisi değişikliğe uğrasa ve bireysel yaşam biçimleri ağır bassa da yemek tüketim mekânları topluluk kimliğinin edinilmesinde etkilidir. Yemek yeme eylemi, kamusal yaşamda sosyalliğin merkezine konmuş ve kentin gerektirdiği toplumsal örgütlenme biçimiyle şekillenmiştir. Kentleşme, modernleşme ve küreselleşme süreçleri, gündelik hayatta beslenmeye dair sadece besin maddelerinin üretim ve tedarik yöntemini değiştirmemiş, yemek yemeye dair pek çok pratik ve alışkanlığı da dönüştürmüştür. Bunlardan biri de yemeğin yenildiği mekânın çeşitlenmesi yani yemek ve kamusal alan arasındaki ilişkinin güçlenmesidir.

Türkiye’de dışarıda yemek yeme kültürünün tarihine bakıldığında İstanbul’da alaturka-alafranga (Onaran, 2015) Ankara’da ise seçkin ve halk ayrışması üzerinden bir dışarıda yeme içme kültürünün kurgulandığı görülmektedir. Ankara, başkent olduğunda sadece 20 bin nüfuslu kapalı bir toplumsal yapıya sahip Anadolu kasabası olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca sel, yangın, savaş ve ekonomik sebeplerle İstanbul, İzmir gibi kentlere nazaran sosyal hayatın zayıf olduğu bir kenttir. Cumhuriyet öncesi Ankara'nın rekreasyon alanları, sadece bağ evleri, bahçeler ve yaylalarken Millet Bahçesi ise kasabanın tek parkıdır. Kasabada kadın ve erkeklerin bir arada olduğu ve paylaştığı

hiçbir dinlenme ve eğlence mekânı yoktur (Uludağ, 1998, s.66-69). Ankara, yeni kitlelere yetmeyince, Eski Ankara'nın yanında yeni bir şehir kurmak ve geliştirmek gereği duyulmuştur ve Eski Ankara, eğlence, alışveriş ve çalışma hayatı bakımından Yeni Ankara'yla ilişkileri sınırlı ölçüde kalan ve oldukça kapalı bir alt sistem özelliği göstermiştir (Keleş, 2018, s.21-25). Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan bu ayrışma, kentlilerin sosyal hayatını farklılaştırmıştır. Funda Şenol Cantek'e (2016, s.280) göre Ankara'da yeme-içme kültüründe aşçı dükkânı geleneği önemli yer tutsa da, ev eksenli bir yaşam süren Ankaralıların dışarıda yemek ihtiyacını pek sık duymamaları, şehirde lokanta, pastane vb. yerlerin açılmasına mahal bırakmamıştır. Ankara'da modern anlamda dışarıda yemek kültürü, modern bir başkent ve birey oluşturma ideali çerçevesinde ihtiyaca yönelik ortaya çıkmıştır. Funda Şenol Cantek (2016, s.271), başkentte yerlilerin yabancıları oldukları bir cemiyet hayatının bizzat Mustafa Kemal'in isteğiyle inşa edildiğini belirtir. Ona göre, bu cemiyet hayatından beklenen Cumhuriyet rejiminin yerli burjuvazisini ortaya çıkartması ve yeni bir yaşam tarzını gündelik hayat pratiklerine sokarak sosyal hayatı dönüştürmesidir. Söz konusu cemiyet hayatı içinde yine devlet eliyle açılan restoranlar, Ankara'da dışarıda yeme kültürünün temelini oluşturan modern mekânlardır. Ancak bu mekânlar, yerli halka hitap etmemiş, onların geleneksel yeme-içme alışkanlıklarını ve gündelik hayat pratiklerini etkilememiştir. Yine de dışarıda yemek yeme olgusunu ortaya çıkaran ilk örnekler, toplumun modern anlamda kamusal alanla kurdukları ilişkide dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyal hayatın sacayağını oluşturan üç mekân Ankara Palas, Karpiç ve Anadolu Kulübü'dür. İstanbul Pastanesi de yine bu dönemin önemli dışarıda yemek yeme mekânlarından. Bu mekânlar içinde modern ve prestijli kabul edilen Karpiç, başkentte Cumhuriyet'in sembolik mekânlarından biri olmuştur. 1924'te Ankara'ya getirilen Rus göçmeni Juri Georges Karpovitch, Taşhan'ın alt katında başkentin ilk modern lokantası sayılan Şölen'i hizmete açmıştır (Şenol-Cantek, 2016, s.278-280). Karpiç olarak da anılan lokanta, zaman içinde devlet desteğiyle yarı-resmî bir buluşma mekânı olarak Şehir Lokantası adıyla hizmet vermiştir.

Mevsim ve coğrafi koşullar gereği zor bulunan meyve ve sebzelerin ancak hatırlı müşterilere ikram edildiği "bozkırda bir vaha yaratan Karpiç" (Şenol-Cantek, 2016, s.280-281) 1944 yılına ait menüsü kılıç şişte hindi kızartması, sebze, pilav salata, samsa tatlısı, meyve, kahve şeklinde sıralanırken (Karpiç Lokantasının Yemek Menüsü, A017, VEKAM) 1948 tarihli bir menü

ise consom  en tasses, bar poch  sauce Hollandaise, chateaubriand garni salade, souffl  au chocolat, fruits, cafe  şeklindedir (Karpiç Restoran Menüsü, A434, VEKAM). Men lerdeki  ilek ve krem anti, yafa portakalı ve muz gibi gıdalar, bahsi geçen “o yıllarda bulunması zor yiyecekler” arasında sayılabilir. Ayrıca bu besinler ekonomik gücün ve statünün göstergesi olmanın yanında kentin geleneksel mutfağından da ayrı an besinlerdir. Bu dönemi yaşayan bir kişinin aktarımına göre Karpiç, “ba kent n yerli halkının  detleri ve nazarlarından, coğrafyasının sertliğı ve ikliminin elveri sizliğınden, arz-talep dengesizliklerinden, mekânsal tatminsizliklerden uzakla mayı sağılamakta- dır.” ( enol-Cantek, 2016, s.282-283). Temelde belli bir sınıfa ve amaca yönelik kurulduğı bilinen Karpiç, menüsünden de anlaşılacağı üzere yerli halkın mutfak kültürünü doğırudan yansıtma . Hatta Karpiç'in sunduğı atmosfer ve yemekler, müşterileri için bir ayrıcalı a karşılık gelir. Kent mutfağı, tabakala mı  mutfak anlayışının bir çıktısıdır. Bu anlamda Ankara'da Karpiç gibi  rnekler, Ankara kent mutfağına olağan gelişiminin bir evresi olarak değerlendirilebilir.

Ankara Palas ve Karpiç seçkinlere hizmet verirken, aynı yıllarda  ehir ve Millet Bahçeleri her ya tan insanın buluşma, iletişim kurma ve dinlenme mekânlarıdır. Anafartalar Caddesi, yeni dükkanlarla birlikte, eskilerin de elden geçirilmesiyle canlanmış,  ankırı Caddesi'ne doğıru lokanta ve kahveler açılmıştır (Aydın vd., 2005, s.408). Karpiç gibi bir lokantanın birinci sınıf servisine karşın Ulus'ta h len a   dükkanları vardır.  oğunluğı Anafartalar Caddesi'nde sıralanmış kahvehaneler (Aslanog lu, 2001, s.327) gibi oturulacak yerler şiir dinletileri yapılan Meram, Tuna ve  zen pastanelerine benzememekte, sadece erkeklere -ve tüm kurallarıyla kabadayılara- hizmet etmektedir (Cantek, 2017, s.176). 1925 yılında açılan Atatürk Orman  iftliğı, dönemin şartları içinde yeme-içme kültürünü de kapsayan bir rekreasyon alanı olarak önemli bir mekândır ancak Ankara'nın yemek kültürüne katkısı, döneminde hizmet veren yukarıda adı geçen lokanta ve restoranlara nazaran neredeyse yoktur.

1920'li yıllarda sayıları hızla artan lokanta, restoran, pastane, bar vb. işletmeler 1930'lu yıllarda da devamlılığını sürdürür. 1933 yılında, Ankara Palas, Belv  (Belle-View) Palas, Lozan Palas ve Karpiç Avrupa yemekleri; Zevk Lokantası, Smyrna Lokantası, Lezzet Lokantası, Yıldız Lokantası Türk yemekleri veren mekânlar arasında sayılabilir (Aydın vd., 2005, s.425). Mekân isimlendirmelerindeki palas ve lokanta ifadelerinin, dönemin şartları, idealleri ve hedef kitleleri düşünüldüğünde bilinçli bir tercihten kaynaklandığı söylenbilir.

Erken cumhuriyet döneminde öne çıkan bu seçkin mekânların yanında eski kent merkezinde seyyar yemek satıcılarının olduğu görülür ve bu örnekler 1950’li yıllarda artan sokak yemeklerinin ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir. Sokak yemekleri diğer adıyla ayaküstü yemek, dışarıda yemek yeme kültürünün bir parçasını oluşturmaktadır. Holly Chase (2003, s.75), ayak üstü yiyeceklerin her zaman çabucak servis edildiği ve çabucak yendiğini belirtmiştir. Sokak yemekleri bu anlamda temelde yemeğin biyolojik ihtiyacı karşılama işleviyle doğrudan ilişkilidir. Tarihi olarak bakıldığında Antik Roma şehirlerinde evlerinde mutfak olmayan alt sınıfların tek çaresi olan sokak lezzetleri (Civitello, 2019, s.59), Osmanlı’da ev ve iş yerleri birbirine uzak olan zanaatkarların veya hanlarda kalan çoğu tüccarın başvurduğu bir beslenme biçimidir (Faroqi, 2016, s.77). Ankara’da ise Kızılay kent merkezinin oluşmasından önce sokak yemeklerinin eski kent merkezindeki örnekleri de bir ihtiyaca karşılık ortaya çıkmıştır. Aydın ve diğerlerinin (2005, s.418) ifade ettiği üzere 1935 yılında lokantacıların en büyük rakipleri daha ucuza yemek satmalarından dolayı ameleler ve küçük maaşlı bekar memurlar tarafından tercih edilen seyyar yemek satanlar ve işkembecilerdir. Ayrıca bu dönemde beş adet aş evi olduğu ve bu dükkanlarda yemek hizmeti verilmediği, evlere yemek servisi yapıldığı bilinmektedir. Söz konusu bu hizmet, kendi döneminin şartlarında oldukça dikkat çekicidir. Dışarıda yemek kültürünün sadece belli bir gruba hitap ettiği yıllarda “hazır yemek”in evlere servis edilmesi belki de paket servisin ilk örneği olarak değerlendirilebilir.

1940’lı ve 1950’li yıllarla Ulus kent merkezinin yanına Kızılay kent merkezinin eklenmesi dışarıda yemek mekânlarını çeşitlendirmiş ve ayaküstü yemek alışkanlığını yaygınlaştırmıştır. 1940’lı yıllarda Kızılay’da Kutlu ve Özen pastaneleri önemli iki mekân olarak karşımıza çıkar (Varol vd., 2019, s.71). Bu pastaneler, İstanbul’dan getirilen ustalarla (aşçılar) (Yalçın Ergir, t.y.) kısa zamanda ün yapmıştır. Pastanelerin yanında ayaküstü yemek servisi yapan şarküteri-lokanta olarak adlandırılan işletmelerin sayısı da artmıştır. Diğer bir deyişle Kızılay’da sosyal hayatın canlanması yemekle ilgili bir ihtiyaç doğurmuştur ve bu ihtiyaç büyük oranda sokak yemekleri ile karşılanmıştır. Kızılay’da ayaküstü yemek servisi yapan mekânların ilk örneği 1953 yılında Tuna Caddesi’nde açılan Piknik adlı işletmedir. Şarküteri ve sandviçleriyle ayakta ve oturma yeme düzeniyle hizmet veren Piknik, Yalçın Ergir’in (t.y.) belirttiğine göre tüm Ankaralıları açık bir mekândır. Ayak üstü servise uygun olduğu için Atatürk Orman Çiftliği birasını büyük buzlu bardaklarla “Arjantin” adıyla bir klasiğe dönüştürdüğü bilinen Piknik, Ankara’da önemli bir fast food dükkânı olarak uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. 1986 yılında

kapanan Piknik, 2002 yılında Armada Alışveriş Merkezi'nde, 2007'de de Gaziosmanpaşa'da iki kez daha açılrsa da devamlılığı olmamıştır. Selahattin Duman, Kasabadan Metropole Ankara adlı eserinde 1953 yılında açılan Piknik'ten şu şekilde söz eder:

“Piknik, sosislileri, kendi hazırladığı hardalı, Ankaralıların ilk kez tanıştığı espresso kahvesiyle, hızlı yemeğin en kalitelisini sunardı. Piknikte yelpaze genişti. Jambon-yumurta müptelası diplomatlardan kabare şarkıcılarına, köşe yazarlarından milletvekillerine, tiyatrocusundan banka yöneticisine, iş adamından üniversite hocasına, şairinden romancısına kadar herkes sığardı o yelpazeye...” (Akt., Varol vd., 2019, s. 92).

Kızılay'da Piknik dışında, alkollü içeceklerin yanında patates kızartması, şiş kebabı yenen birahane, restoran tarzı mekânların varlığı görülür. 1960'lı yıllarda Restoran Cevat ve Goralı adlı işletmeler öne çıkan mekânlardır. Bir sandviç büfesi olarak tanımlanan Goralı ismi ailenin adına dayanan ve Ankaralıların önemli buluşma mekânı olarak anılan bir işletmedir. 1980'li yıllarda ise Sakarya Caddesi şarküterilerin, sandviççilerin, dönercilerin, köftecilerin, turşucuların, balıkçıların, ekmekçilerin yoğun olduğu bir cadde olarak uzun yıllar özellikle ucuza yemek yemenin adresi olmuştur (Gültekin, 2008, s. 297-298).

1970'lerin sonunda ise Ulus ve Kızılay'ın yanında Tunalı Hilmi Caddesi ve etrafı da üçüncü bir merkez olarak karşımıza çıkar. Sevin Osmay, metropolleşen kentlerde birbirine bağlı ancak sundukları hizmetler bakımından farklı odaklaşmaların olduğunu belirttiği kent merkezlerini Ankara özelinde şu şekilde yorumlamıştır:

“Eski kent merkezi Ulus, daha yerel özelliklerin vurgulandığı kebabçıların, lokantaların ve iş için günübirliğine başkente gelenlere hizmet veren ucuz otellerin bulunduğu bir merkeze dönüşmüştür. Kızılay ise bir dönüşüm geçirmiştir ve 1960'larda kent entelektüellerinin rağbet ettiği Piknik gibi yarı şarküteri yarı meyhane niteliğindeki restoranların, pastanelerin kapanarak bunların yerini daha geniş bir tüketici kitlesine hızlı servis verecek, trafiğe kapatılmış yaya yoluna yerleşmiş birahanelerin, döner ve sandviç satan köşebaşı büfelerinin ve çevre kalitesi giderek düşen sokak arası lokantalarıyla kahvelerin aldığı izlenmiştir. Üçüncü merkez ise pastacıların yoğunlaştığı bir alt merkez hâline gelmiştir” (Osmay, 1998, s.146-147).

Yeme içme mekânları üzerinden yapılan bu ayırım, Ankara'da kent merkezi olarak kabul edilen bölgelerdeki yemek mekânlarının, kentileşme yoğunluğunun artmasıyla ortaya çıkan sosyal tabakalaşmaya uygun bir şekilde kurgulandığını göstermektedir.

1980'ler ve 1990'lar boyunca Ankara giderek daha karmaşık, katmanlaşmış ve parçalanmış bir kent hâlini almıştır (Ayata, 2016, s.39). 1980'ler Türkiye'de kitle tüketimine dayalı yaşam biçiminin ve küreselleşmenin yıllarıdır ve buna bağlı olarak çoğu kentte olduğu gibi Ankara'da da kamusal alan ve yemek ilişkisi değişime uğramıştır. 1989 yılında Ankara'da açılan ilk AVM olan Atakule'yi 1999 yılında "Türkiye'nin en büyük alışveriş merkezi" sloganıyla Migros Alışveriş Merkezi takip eder. Bugün ise Ankara'nın merkez ilçelerinin hemen hemen hepsinde en az bir AVM bulunmaktadır.

Günümüzde var olan alışveriş merkezleri, içlerindeki yemek alanlarıyla ve etrafında kurulan sosyal alanlarla Ankara'da dışarıda yeme kültürünü etkilemiş mekânlardır. Yemek katlarındaki mekânlarda küresel fast food markalarının yanında Türkiye'ye ya da Ankara'ya ait geleneksel yemekleri servis edenlerin de olduğu görülür: Tarihi Ankara Dönercisi, Kayseri Mutfağı, HD Döner/HD İskender, Pideköy vb. Diğer yandan kent merkezlerinde de yer alan restoranların alışveriş merkezindeki kadar çeşitli olduğu görülmektedir. Örneğin Tunalı Hilmi Caddesi'nde hem ayaküstü yemek yemek isteyenlere hem birkaç saat oturulabilecek seçkin menülü restoranlarda sosyalleşmek isteyenlere hem de sağlıklı, geleneksel, tencere yemeği yemek yemeyi tercih edenlere hitap edebilecek çeşitlilikte yemek işletmesi bulunmaktadır. Ayrıca caddelerden sokak aralarına taşan üçüncü nesil kahve dükkânları, meyhaneler, İngiliz pubları da yine sosyalleşme mekânları olarak aynı lokasyon üzerinde bulunabilmektedir. Diğer cadde ve merkez alanlarında da benzer bir çeşitlilik görülmektedir. Bunun temel nedeni kentlerin heterojen yapısının giderek daha da karmaşılaşması, tüketim kültürüne dahil olanların çeşitlenmesi, aynı alanda farklı sınıf, cinsiyet, sosyo-ekonomik kültürden insanın beslenme ihtiyaç ve beklentileridir.

Bu çeşitliliğe rağmen bazı yemekler, tarihsel süreç içinde gelişen ve değişen yemek kültürünün bir birikimi olarak imge hâline gelmiştir. *Ankara'da ne yenir?* sorusunun yanıtı bize Ankara'nın imge yemeklerini söyler. Ankara'da imgeleşmiş yemekler arasında Ankara simidi ve Ankara döneri ilk sıralardadır. Ankara simidi, bugün hastane önlerinde, kalabalık cadde, park ve meydanların belediye tarafından belirlenmiş belli noktalarında, sokak aralarında seyyar bir şekilde özellikle sabah mesainin başlangıç ve bitiş saatlerinde edinebileceğiniz bir ayaküstü atıştırmasıdır. Emine Çakır (2023, s.85), Ankara'da simit kültürünün varlığının en erken 16. yüzyılda tespit edebildiği bilgisini vermiştir. 16. yüzyıldaki bu kayıt, Ankara'yı ziyaret eden Hans Dernschwam'ın Ankara'da lezzetli, beyaz haşhaş tohumu serpilmiş simit yediğine dair anlatımıdır (Işın, 2018, s.263). Bu dönemdeki bilgilere bakılarak

Ankara simidinin geçmişten günümüze bir değişim geçirdiği söylenebilir. Türkiye'nin pek çok şehrinde bir sokak lezzeti olarak yer alan simit, Ankara'nın coğrafi tescilli gıda ürünlerinden biridir. Ankara simidinin tescil belgesinde diğer şehirlerden ayıran en önemli özellik, Ankara simidinde kullanılan pekmezin Ankara ilinde yetişen Emir, Dimrit, Narince ve Kalecik Karası üzümlerinden elde edilerek üretilmesi olarak belirtilmiştir (Durlu Öz-kaya ve Öztürk, 2021, s.502).

Ankara simidine dair tarihî veriler çok fazla olmasa da kentin beslenme-sinde ve temsiliyetinde önemli bir yeri vardır. Simidin diğer şehirlerdeki si-mitlerden ayırıcı özelliğinin belirlenmesi bu anlamda önemlidir. Bu farklılık, “kara simit”, “Ankara kara tavuğu”, “kara tavuk” (Çakır, 2023, s.102-103) gibi simidi üreten ustalar tarafından yapılan niteleme ve benzetmelerle de ortaya konmuştur. Ayrıca yine eski ustalar tarafından yapılan “memur kebabı, me-mur tavuğu” (Çakır, 2023, s.117) gibi benzetmeler de tüketici kitlesine ve An-kara'nın bir memur şehri olarak anılmasına gönderme yapmaktadır.

Ankara'nın imgesel yemeklerinden biri olarak kabul edilebilecek bir diğer yemeği Ankara döneridir. Ankara döneri, günümüzde Ankara'nın imgesel ayak üstü atıştırmalıklarından biri olmasına rağmen 1940 yılında gazeteci Er-tuğrul Şevket'in arkadaşının dolaşmadığı lokanta kalmamasına rağmen dö-ner kebab bulamadığını söylediği anekdotu (Aydın vd., 2005, s.418), Ankara dönerinin o yıllarda çok yaygın olmadığını göstermektedir. Ancak bugün Ankara'nın coğrafi işaret tescil belgesine sahip yemeklerdendir. Tescil belge-sine göre, Ankara'nın Çubuk, Beypazarı, Kalecik, Polatlı ve Haymana ilçele-rinde yetiştirilen erkek kuzulardan elde edilen etlerden hazırlanmakta olup, meşe odunu üzerinde pişirilmesi gerekmektedir (Durlu-Özkaya ve Öztürk, 2021, s.502). Dönerin kent sakinleri için oldukça aranan bir lezzet olduğunu şehrin her yerine yayılmış ve uzun yıllardır hizmet veren işletmelerden anla-şılmaktadır. Örneğin Çankaya Lokantası Atakule'nin hemen yanı başında yer alırken, Süha Döner At Pazarı'nda başladığı işletmeciliği Esat Cad-desi'nde sürdürmektedir. Dursun Usta'nın yeri en az 80 yıllık bir maziye sa-hiptir ve Ankara Kalesinin meşhur dönercisi olarak anılır (Gastrofests, t.y.). Mutlu Döner de yine Ayrancı Güvenlik Caddesi'nin meşhur dönercilerinden biri olup 1977 yılından beri hizmet vermektedir. Kızılay'da kömür ateşinde yapılan döneriyle meşhur Cici Piknik de uzun yıllardır bu bölgede hizmet vermektedir. Etlik Eski Garajlarda Karpiç Restoranı çalışanlarından Hüseyin Durak'ın 1958'de açtığı Bolu Akın Lokantası da yine önemli döner restoran-larından olup diğer sayılan döner işletmelerinden farklı olarak şubeleşmiş ve

ikinci şubesini 2013 yılında Yenimahalle Gimat'ta açmıştır (Bolu Akın Lokantası, t.y.). Burada sadece bir kısmına yer verilen döner işletmelerinin çoğunda dönerin sadece öğle saatlerinde çıkması ortak özelliklerindendir. Bu da bu işletmeleri, öğle arası yemekleri için çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışan insanların, öğrencilerin tercih ettiği bir ayaküstü atıştırma mekânı hâline getirmiştir.

Sonuç

Ankara, kaynakların çoğunda görüleceği üzere, bir Anadolu kasabasıyken Cumhuriyet'in modern başkenti olarak yeniden inşa edilmeye başlanmış bir kenttir. Bu çalışma kapsamında odaklanılan Ankara'nın yeme içme kültürü de bu inşa sürecinden nasibini almıştır. İnsanlığın başlangıcından beri dönüşerek günümüze gelen yemek kültürünün kentleşmeyle, modernleşmeyle ve küreselleşmeyle olan ilişkisi Ankara'da da izlenebilmektedir. Hatta modern bir toplum ve başkent inşa etme sürecinin mekânı olduğu için belki de en çok Ankara'da izlenebilmektedir. Bu fikirlerden hareketle yola çıkılan makalede, tarihsel süreç içinde Ankara'nın üretim ve tüketim biçimleri ve bunların yeme içme kültürüne yansımaları irdelenmiştir. Ankara, başkent olmadan önce tarım ve hayvancılığın yoğun olduğu, bu nedenle de ticaretin geliştiği bir kenttir. Elbette ki bu ekonomik faaliyetlere imkân veren coğrafi özellikler, beslenme kültürünü de doğrudan etkilemiştir. Yetiştirilen ürünler ve hayvanlar, Ankara'nın geleneksel mutfağının daha tahıl ve et ağırlıklı olmasına sebep olmuştur. Kullanılan malzemelerin kırsal üretime dayanması nedeniyle geleneksel mutfığa dahil edilebilecek yemekler genelde Ankara merkezinin dışında tespit edilmiştir. Üretilen ve tüketilen ürünlerin, sadece mutfak kültürünü değil, yemeğin dahil olduğu her türlü kültürel pratiği etkilediğini Ankara ve çevresinde yapılan derleme çalışmaları göstermektedir. Kentleşmenin yanında küreselleşmenin de kentlerin beslenme kültürünü etkilemesine paralel olarak, Ankara'da geçmişten bugüne gıdanın teminine yönelik pazar, hal, çarşı vb. yapıların yanında süreç içinde çeşitlenen diğer merkezlerde de pek çok alternatifin olduğu görülür. Günümüzde en merkezi noktalarda hizmet veren süpermarketlerin yanında eski kent merkezinin hâlâ gıda tedarikinde tercih edildiği görülür.

Kentleşme ve modernleşme süreçlerini belirgin bir şekilde takip edebildiğimiz Ankara'nın, yemek kültürüne ilişkin yaşadığı dönüşümlerden biri de dışarıda yemek kültürüdür. Başkent ilan edildiği süreçte modern anlamda

dışarıda yeme içme kültürünün ve bu kültüre imkân verecek mekânların olmayışı modern bir başkent için eksiklik olarak kabul edilmiş; bu eksikliğin de devlet eliyle giderilmesine yönelik girişimler kendini göstermiştir. 1920'li yıllarda ilk örnekleri görülen modern restoranların söz konusu modernlikleri; oturma düzeni, kadınlı erkekli gidilebilmesi kadar geleneksel mutfakta bulunmayan ürünlerden oluşan menülerinden de kaynaklıdır. Ancak belirli bir gruba hitap eden bu işletmeler, Ankara'nın yerli halkının yeme içme kültürüne doğrudan etki etmemiştir. Bu etki 1950'li yıllarda Kızılay'ın ikinci bir merkez olarak gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkan lokanta-şarküteri türü işletmelerin ve pastanelerin çoğalmasından sonra görülmektedir. Kurucu seçkinlere bir diğer deyişle Cumhuriyet'in yeni burjuva sınıfına hitap ettiği bilinen 1920 ve 1930'lu yılların lokanta ve restoranlarına karşılık 1940'lı yıllardan sonra Kızılay'da çeşitlenen mekânlar orta sınıf başta olmak üzere pek çok sınıfın uğrak mekânları olmuştur. Ayrıca bu mekânlar sokak /ayaküstü lezzetlerin de çeşitlenmesine sebep olmuştur. Günümüzde Ankara'nın sokak lezzetlerine dahil edilebilecek simit ve dönerin, tarihsel süreç içindeki sürekliliği kadar sosyal medyanın ve popüler kültürün de etkisiyle Ankara ile özdeş hâle geldiği ve imgeleştiği söylenebilir.

Extended Abstract

The Relationship Between City and Nutrition Culture in Ankara's Urbanization Process

Nutrition culture is an element affected by urbanization in many ways. Each city's geographical location and climate, social structure, economic activities, etc. have affected the foodstuffs entering the city, cooking methods, eating and drinking places, in short, the food culture of the city. In the process of urbanization, the culture of nutrition has also undergone a radical change and urban cuisine has taken on a multicultural and layered structure. In this article, Ankara, which is described in the sources as "an Anatolian town with a small population that became a capital city", is discussed through its food culture in the focus of this change. The elements that make up Ankara's food culture and reflect this culture are emphasized. Ankara has undergone a remarkable transformation in terms of urbanization and modernization with the process of becoming a capital city, and various changes have been experienced in eating habits. The study analyzes the dynamics of change in Ankara's culinary culture through observation notes in the neighborhoods around Ulus and Atatürk Boulevard, literature studies on Ankara and Ankara cuisine, popular publications (blogs, vlogs), restaurant websites and menus.

In order to evaluate the eating habits of the people of Ankara from the past to the present, the traditional cuisine is primarily emphasized. The positioning of traditional cuisine against urban cuisine shows its importance for the article. At this point, compiled publications on Ankara cuisine were utilized. A separate compilation was not made for this study, but the compilation data from various field studies conducted previously were utilized.

The elements that shape Ankara's traditional cuisine are directly related to agricultural and animal production. Grain-based dishes, meat dishes based on small cattle breeding, and the use of molasses and honey in desserts constitute the cornerstones of the city's traditional cuisine. Similarly, transition period rituals, rituals of abundance and fertility are also related to food culture. With the urbanization of Ankara, elements of traditional cuisine have been blended with outsider culinary cultures and modern consumption habits, and while the representation of traditional food has decreased in the city center, the commercialized and standardized understanding of food has become widespread. As a result of the discussions and compilation publications on traditional cuisine, it has been determined that the traces of Ankara's traditional cuisine in the city have become unclear.

Food supply in urban kitchens has also diversified with urbanization. In Ankara, markets, inns and bazaars have historically been the main elements of the city's food supply. However, the process of becoming a capital city has led to a decrease in Ankara's agricultural areas, local food production has declined, and the importance of modern food supply channels has increased. In addition to traditional markets, chain markets and shopping malls, which have increased over time, have become determinant of the eating habits of urbanites.

The habit of eating out has also developed in parallel with urbanization. In the process of urbanization, not only domestic eating habits but also the culture of eating out underwent a significant transformation. It can be said that the habit of eating out in Ankara's early republican period was developed in line with the ideal of creating a modern capital city. Restaurants such as Karpiç and Ankara Palas, which came to the fore in the early years of the Republic, were positioned as part of modernization, but it took time for them to be adopted by the locals. After the 1950s, as the social and economic structure of the city changed, the culture of eating out diversified and restaurants, patisseries, delicatessens and street food became widespread. Since these years, with the development of Kızılay as a new urban center, patisseries, delicatessens and restaurants have diversified and street food has become more visible. In the 1960s and 70s, areas of Ankara such as Tunalı Hilmi Street became areas where eating out became more popular. Establishments such as Piknik and Goralı contributed to the popularization of on-the-go snacks. In the 1980s and 90s, the proliferation of shopping malls brought about major changes in the food and beverage culture. In shopping malls, both international fast food chains and places serving local cuisine can be found together. Although Ankara cuisine has become more globalized and diversified over time, some dishes that represent the city's identity have retained their importance. Ankara bagel and Ankara döner are among the most iconic dishes of the city. Today, döner shops in Ankara are important places that reflect the city's identity as part of both traditional and modern consumption habits.

Ankara's urbanization process has led to radical changes in its dietary culture. Traditional culinary culture has undergone changes due to the transformation in production processes and increased out-migration, but has adapted to urban life by preserving some of its elements. The coexistence of traditional marketplaces and modern supermarkets, especially in food supply systems, proves that the city's eating habits have developed in a bidirectional way. In terms of eating out, Ankara has a wide range of restaurants, from exclusive places to street food, from patisseries to fast food restaurants. However, it is clear that the city's traditional dishes have been preserved, especially outside the center, and that the urbanization process has created changes in the traditional cuisine. This study on Ankara's food culture provides an important framework for understanding how the pro-

cess of urbanization has transformed eating habits. While Ankara's culinary culture has been affected by modernization and globalization processes, it continues to preserve its traditional food production and consumption habits.

Kaynakça/References

- Ankara Kalkınma Ajansı (2014). *Ankara göç analizi*. <https://kutuphane.ankaraka.org.tr/upload/dokumandosya/ankara-goc-analizi.pdf>
- Aslanoğlu, R. (1998). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Asa Yayınları.
- Ayata, S. (2016). Yeni orta sınıf ve uydu kent yaşamı. D. Kandiyoti ve E. Saktenber (Haz.). *Kültür fragmanları* içinde (s. 37-56). Metis Yayıncılık.
- Aydın, S., Emiroğlu, K., Türkoğlu, Ö. ve Özsoy, E. D. (2005). *Küçük Asya'nın bin yüzü: Ankara*. Dost Yayınevi.
- Barthes, R. (2013). Toward a psychosociology of contemporary food consumption. C. Counihan ve van Esterik, P. (Ed.), *Food and culture: A reader* içinde (s.28-35). Routledge.
- Beardsworth, A.ve Keil, T. (2011). *Yemek sosyolojisi*. (A. Dede, Çev.). Phoenix Yayınları.
- Bektaş-Ata, L. (2020). Çocukluk mahallesinin kapısını feminist bakışla aralamak. E. Erdoğan ve N. Gündoğdu (Ed.), *Türkiye'de feminist yöntem* içinde (s.251-277). Metis Yayınları.
- Boudan, C. (2006). *Mutfak savaşı*. (Y. Avunç, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bozyiğit, A. E. (1984). Ankara mutfağı. *Türk Folkloru*, 5 (58), 23-25.
- Cantek, L. (2017). Kabadayılardan ve futbolun mahallesi: Hacettepe. F. Ş. Cantek (Der.). *Sanki viran Ankara* içinde (s.175-210). İletişim Yayınları.
- Chase, H. (2019). Meyhane mi McDonald's mı? İstanbul'da ayak üstü yemeğin evrimi. S. Zubaida ve R. Tapper (Ed.). *Ortadoğu mutfak kültürleri* içinde (s.72-84). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Civitello, L. (2019). *Mutfak ve kültür, insanın beslenme tarihi*. (Z.N. Nahya ve S. Örnek, Çev.). Bilim-Sanat Yayınları.
- Çakır, E. (2023). *Simidimde susamsın*. Grafiker Yayınları.
- Dinçer, G. (2014). Ulus'tan Samanpazarı'na Anafartalar Caddesi'nin öyküsü. *İdeal Kent*, 11, 36-60.
- Durlu-Özkaya, F. ve Öztürk, B. (2021). Ankara'da bulunan coğrafi işaretli gıda ürünlerinin gıda güvenliği ve sürdürülebilirlik perspektifinden değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5, 497-508.
- Emiroğlu, K. (1985). Uruk'tan Ankara'ya (1). *Tarih ve Toplum*, 3 (16), 24-28.
- Erdoğan, Ş. (1965). *Ankaram*. Alkan Matbaacılık.
- Etöz, Z. (2017). 19. Yüzyıl Ankara'sında mahalleler ve gündelik yaşam. F. Şenol-Cantek (Der.). *Sanki viran Ankara* içinde (s.11-42). İletişim Yayınları.
- Faruqi, S. (2016). Lezzetli yiyecekler ve onları elde etme yolu: Osmanlı toplumunda özel-ama saraya ait olmayan-yiyecek ve içecekler. Avcı, A., Erkoç, S. ve Otman, E. (Ed.), *Yemekte tarih var* içinde (s.77-89). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Goody, J. (2011). *Yaban aklın evcilleştirilmesi*. (K. Değirmenci, Çev.). Pinhan Yayınları.
- Gözyayın, N. (1990, Eylül). Ankara'da özel günler ve yemekler. F. Halıcı (Yay. Haz.), *Üçüncü Milletlerarası Yemek Kongresi*. Kültür ve Turizm Vakfı Yayınları.

- Gültekin, E. (2008) *Yitik kent Ankara*. Heyamola Yayınları.
- Günenç-Kurt, B. (1994). *Süpermarketler halklar ilişkiler ve Migros örneği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Hatt, P. K. ve Reiss, A.J. (2002). Kentsel yerleşimlerin tarihi. B. Duru ve A. Alkan (Der. ve Çev.). 20. Yüzyıl kenti içinde (s.27-35). İmge Yayınevi.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye’de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14, 57-71.
- Işın, P. M. (2018). *Avcılıktan gurmeliğe yemeğin kültürel tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kahveci, Z. N. (2023). *Geleneksel bilginin günümüz beslenme kültürüne etkileri: Ankara Güdül Tahtacıörencik köyü* [Yayınlanmamış doktora tezi] Hacettepe Üniversitesi.
- Karpiç lokantasının yemek menüsü. (16.02.1944). (Envanter No: A017). *Ankara belgeleri koleksiyonu*. VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi.
- Karpiç restoran menüsü. (13.12.1944). (Envanter No: A434). *Ankara belgeleri koleksiyonu*. VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi.
- Keleş, R. (2018). *Eski Ankara’da bir şehir tipolojisi*. İdealkent Yayınları.
- Lefebvre, H. (2013). *Gündelik hayatın eleştirisi II*. (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (Ed.). (2023). *Gölbaşı’nın somut olmayan kültürel mirası*. Grafiker Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (Ed.). (2012). *Ankara’nın somut olmayan kültürel mirası*. Grafiker Yayınları.
- Osmay, S. (1998). 1923’ten bugüne kent merkezlerinin dönüşümü. Y. Sey (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık* içinde (s.139-154). Tarih Vakfı Yayınları.
- Ölçer Özünel, E. (2015). *Eşikteki: Gecekondu folklorunda insan-zaman-mekân*. Geleneksel Yayıncılık.
- Örnek, S.V. (2014). *Türk halkbilimi*. Bilgesu Yayınları.
- Özilgen, S. ve Samancı, Ö. (2020). *Hikâyeleriyle Türk mutfağı*. Yeditepe Yayınevi.
- Sjöberg, G. (2002). Sanayi öncesi kent. B. Duru ve A. Alkan (Der. ve Çev.). 20. yüzyıl kenti içinde (37-54). İmge Yayınevi.
- Şenol-Cantek, F. (2016). *“Yaban”lar ve yerliler: Başkent olma sürecinde Ankara*. İletişim Yayınları.
- Tatlıdil, E. (1993). Türkiye’de kentleşme ve işgücünün değişen nitelikleri. *Sosyoloji Dergisi*, 4, 59-72.
- Toygar, K. ve Berkok-Toygar, N. (2015). *Ankara yemekleri*. Grafiker Yayınları.
- Uludağ, Z. (1998). Cumhuriyet döneminde rekreasyon ve Gençlik Parkı örneği. Y. Sey (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık* içinde (s. 65-74). Tarih Vakfı Yayınları.
- Bizim Ankara (2024, 24 Nisan). Ankara Güdül’de yağmur duası tertiplendi. 1 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.bizimankara.com.tr/ankara-gudulde-yagmur-duasi-tertiplendi> adresinden erişilmiştir.
- Yalçın Ergir (t.y.). “Piknik”-Tuna Caddesi, 1/A, Yenışehir/Ankara. 1 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.ergir.com/Piknik.htm> adresinden erişilmiştir.
- Gastrofests (t.y.) Efsane 10 Ankara dönercisi. 1 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.gastrofests.com/efsane-10-ankara-donercisi/> adresinden erişilmiştir.
- Bolu Akın Lokantası. (t.y.) Hakkımızda. 1 Ağustos 2024 tarihinde <https://www.boluakin-lokantasi.com.tr/#about> adresinden erişilmiştir.
- Varol, Ç., Sat, N. A., Yenigül S. B. ve Gürel-Üçer Z. A. (2019). *Başkent’in meydanı Kızılay’ın dönüşüm öyküsü*. VEKAM Yayınları.

Makbule Uysal

2011 yılında Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Gazi Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Anabilim dalında başladığı yüksek lisans öğrenimini 2015 yılında tamamladı. 2015 yılında Gazi Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Anabilim dalında başladığı doktora eğitimini Kuşaklararası Aktarım Bağlamında Kadınların Geleneksel Mutfak Deneyimleri: Ünye Örneği adlı tez çalışmasıyla 2023 yılında tamamlamıştır.

Makbule Uysal, graduated from Hacettepe University, Department of Turkish Language and Literature in 2011. She started her master's degree in the same year at Gazi University, Department of Turkish Folklore and completed it in 2015. She started her doctorate in the Department of Turkish Folklore at Gazi University in 2015 and completed it in 2023 with her thesis titled Women's Traditional Culinary Experiences in the Context of Intergenerational Transfer: Ünye Example.

E-mail: mkbluysal@gmail.com

Gözde Tekin

2011 yılında Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı yıl Gazi Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Anabilim dalında başladığı yüksek lisans öğrenimini 2014 yılında tamamlamıştır. Doktora eğitimini 2020 yılında "Tasarlanmış Mekânlarda Kültürel Miras Aktarımı ve Yeniden Canlandırma: Hamamönü ve Çevresi" başlıklı teziyle Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü'nde doktor öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Gözde Tekin, graduated from Sakarya University, Department of Turkish Language and Literature in 2011. The master's degree upgrades initiated in the same year at Gazi University, Department of Turkish Folklore were completed in 2014. She completed her doctorate in 2020 with her thesis titled "The Transmission of Cultural Heritage and Revitalization in Designed Spaces: Hamamönü and Its Surroundings" at Ankara Hacı Bayram Veli University, Department of Turkish Folklore. She works as an assistant professor at Ankara Hacı Bayram Veli University, Department of Turkish Folklore.

E-mail: gozde.tekin@hbv.edu.tr

Türkiye'de Akıllı Kent Uygulamalarının İyileştirilmesi: SWOT-SWARA Metodolojisiyle Bir Değerlendirme

*

Rukiye Gizem Öztaş Karlı¹
ORCID: 0000-0003-0999-418X

Öz

Hızlı nüfus artışı ve kentleşme, kentsel altyapı ve kaynaklar üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş ve teknoloji entegrasyonu ile yenilikçi çözümler arayışını zorunlu kılmıştır. Akıllı kent uygulamaları da bu yenilikçi çözümlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de son yıllarda bu alandaki çalışmaların arttığı gözlemlenmektedir. Ancak bu artışa rağmen, Türkiye'nin akıllı kent uygulamaları bazı eksikliklerle de karşı karşıyadır. Akıllı kent uygulama stratejilerinin ülkelere göre farklılaştığı göz önüne alındığında Türkiye'de akıllı kent uygulamalarına yönelik yapılan çalışmaların daha sistematik bir şekilde analiz edilmesi ve stratejilerin oluşturulması gerekmektedir. Bu çalışmada Türkiye'deki akıllı kent uygulamalarını değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda SWOT ve SWARA metodolojilerinden yararlanılmıştır. Bulgular, Türkiye'deki akıllı kent uygulamalarının etkin bir şekilde yönetilmesi ve geliştirilmesi için stratejik planlama süreçlerinde dikkate alınması gereken öncelikli alanları işaret etmektedir. Akıllı kent uygulamalarının başarıyla uygulanabilmesi için güçlü yönlerin ve fırsatların etkin bir şekilde değerlendirilmesi, zayıf yönlerin ve tehditlerin ise minimize edilmesi gerekmektedir. Hükümet desteğinin artırılması, yüksek teknoloji kabiliyetinin geliştirilmesi ve yatırım yetersizliklerinin giderilmesi için yerel ve uluslararası yatırım kaynaklarının çeşitlendirilmesi önemlidir. Bu öneriler, uygulamaların etkin ve sürdürülebilir bir şekilde hayata geçirilmesine katkı sağlayacak ve Türkiye'nin akıllı kent uygulamalarında daha ileri bir noktaya ulaşmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı kent, akıllı kent uygulamaları, SWOT, SWARA

¹ Arş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Mühendislik, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, E-posta: roztaş@bartin.edu.tr

Defining improving smart city applications in Turkey: An evaluation with SWOT-SWARA methodology

*

Rukiye Gizem Öztaş Karlı²
ORCID: 0000-0003-0999-418X

Abstract

Rapid population growth and urbanization have put great pressure on urban infrastructure and resources, necessitating the search for innovative solutions through technology integration. Smart city applications are one of these innovative solutions. It is observed that studies in this field have increased in Turkey in recent years. However, despite this increase, Turkey's smart city applications also face some shortcomings. Considering that smart city implementation strategies differ across countries, it is necessary to analyze the studies on smart city applications in Turkey more systematically and formulate strategies. This study aims to evaluate smart city applications in Turkey. For this purpose, SWOT and SWARA methodologies were utilized. The findings indicate priority areas that should be considered in strategic planning processes for the effective management and development of smart city applications in Turkey. In order to successfully implement these applications, strengths and opportunities need to be effectively assessed and weaknesses and threats need to be minimized. It is important to increase government support, develop high-tech capability, and diversify local and international investment sources to address investment shortfalls. These recommendations will contribute to the effective and sustainable implementation of these practices and will help Turkey to reach a more advanced level in these practices.

Keywords: Smart city, smart city applications, SWOT, SWARA

² Res. Asst. Dr., Bartın University, Faculty of Engineering, Architecture and Design, Department of Landscape Architecture, E-mail: roztas@bartin.edu.tr

Giriş

Küresel ölçekte, kentlerde yaşanan hızlı nüfus artışı ve kentleşme süreçleri, altyapı ve kaynaklar üzerinde büyük bir baskı yaratmaktadır. 21. yüzyılın başlarından itibaren, ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği sağlama çabaları, teknolojinin kent yaşamına entegrasyonu ile yeni çözüm yolları aramayı zorunlu kılmıştır. İklim değişikliği, hava kirliliği gibi çevresel sorunlar ile trafik sıkışıklığı ve yetersiz kamu hizmetleri gibi kentsel sorunlar, daha akıllı ve etkileşimli kent çözümlerinin aranmasına neden olmuştur (Çakır, 2023, s.131). Bu arayış ile yeni teknolojiye dayalı çözümlerin ve kentsel planlama ile yaşam tarzlarına dair yeni yaklaşımların kentlerde gelecekteki yaşanabilirliği ve refahı nasıl sağlayabileceği konusunda bir tartışma gündeme gelmiştir (Erçetin, Durmaz ve Aksoy, 2020, s.491; Neirotti, Marco, Cagliano, Mangano ve Scorrano, 2014, s.25). Bu tartışmada, “akıllı kent” kavramı giderek daha fazla dikkat çekmekte ve 1990’ların sonlarında Akıllı Büyüme Hareketi’ne dayanan, sürdürülebilir sosyo-ekonomik büyümenin yeni bir kent gelişim modeli olarak ortaya çıkmaktadır (Neirotti vd., 2014, s.25).

Akıllı kentler, kentte her alanda teknolojiyi kullanarak şehir işlevselliğini artırmayı, kaynak kullanımını optimize etmeyi ve vatandaşların yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlayan modern şehircilik anlayışının bir ürünüdür (Chatterjee, Bhunia, Mahata ve Singh, 2021, s.17; Herzberg, 2017; Sánchez-Corcuera vd., 2019, s.1). Bu kentlerde, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) merkezi bir rol oynamakta ve kentler sensörler, nesnelerin interneti (IoT cihazları) ve büyük veri analizleri gibi teknolojilerle donatılmaktadır (Bibri, 2018, s.231; Harmon, Castro-Leon ve Bhide, 2015, s.488; Hayta, 2021; s.931). Ayrıca bu kentler, sensörler, kameralar, sosyal medya ve diğer veri toplama araçları aracılığıyla büyük miktarda veri toplayarak, bu verileri analiz edip, kent yönetimine ve vatandaşlara gerçek zamanlı bilgiler sağlamaktadır (Kaluarachchi, 2022, s.460; Li, Batty ve Goodchild, 2020, s.314; Rathore, Ahmad, Paul ve Rho, 2016, s.66). Bu araçlar, kent yönetimini daha dinamik ve etkileşimli hale getirirken, çevresel etkileri azaltma ve enerji verimliliği sağlama gibi konularda da oldukça önemlidir (Bibri, 2020, s.11; Silva, Khan ve Han, 2018, s.700).

Akıllı kent uygulamaları ise bu büyük resmin bir parçası olup, kentlerde yaşam kalitesini artırmak, kaynak kullanımını optimize etmek ve çevresel etkileri azaltmak amacıyla BİT’leri entegre eden modern teknolojik çözümlerdir (Angelidou vd., 2018, s.152; Kaluarachchi, 2022, s.466). Bu uygulamalar, geniş bir yelpazede yer almakta olup enerji yönetimi, ulaşım sistemleri, atık

yönetimi, güvenlik ve altyapı hizmetleri gibi çeşitli alanları kapsamaktadır. Örneğin, akıllı ulaşım sistemleri trafiği azaltmayı (Jabbarpour, Nabaei ve Zar-rabi, 2016, s.8), enerji verimliliği sağlayan binalar enerji kullanımını düşür-meyi (Khajenasiri, Estebarsari, Verhelst ve Gielen, 2017, s.770), akıllı su yöne-timi sistemleri su tüketimini optimize etmeyi (Oberascher, Rauch ve Sitzenf-rei, 2022, s.2), akıllı atık yönetim sistemleri (Shukla ve Hait, 2022, s. 408) ise atıkların daha verimli bir şekilde toplanmasını ve işlenmesini sağlamayı he-deflemektedir. Ayrıca bu teknolojik çözümler, kent içi etkileşim ve iletişimi de geliştirerek yerel yönetimlerin daha etkin ve şeffaf olmasını sağlamakta-dır.

Türkiye'deki akıllı kent uygulamalarına bakıldığında, son yıllarda bu alandaki çalışmaların arttığı gözlemlenmektedir (Akdamar, 2017; Bilici ve Ba-bahanoğlu, 2018; Gürsoy, 2019; Uçar, Şemşit ve Negiz, 2017). Hükümet ve yerel yönetimler, kentlerin sürdürülebilir büyümesi ve vatandaşların yaşam kalitesini artırma hedefiyle bir dizi politika belgesi (Çevre ve Şehircilik Ba-kanlığı, 2019; Kalkınma Bakanlığı, 2013; 2014; TÜBİTAK, 2004; Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2019) hazırlamıştır. Bu politikalar, çeşitli teknolojik altya-pıların kurulumunu, akıllı ulaşım sistemlerinin entegrasyonunu ve enerji ve-rimliliği projelerini kapsamaktadır. Ayrıca, Türkiye'de birçok şehirde akıllı kent çözümlerini desteklemek üzere veri analitiği ve şehir yönetiminde dijital dönüşüm projeleri de yürütülmektedir (CBDDO, 2024).

Ancak bu gelişmelere rağmen, Türkiye'nin akıllı kent uygulamaları bazı eksikliklerle de karşı karşıyadır. Bu eksiklikler arasında, entegre bir planlama ve uygulama eksikliği, finansman zorlukları, yeterli teknolojik altyapının ol-maması ve halkın bu yeni teknolojilere adaptasyonu konusunda yaşanan zorluklar bulunmaktadır (Demiral, 2018, s.80; Örselli ve Akbay, 2019, s.237). Özellikle, merkezi yönetim ve yerel yönetim birimleri arasında koordinasyo-nun sağlanamaması, projelerin kapsam ve etkinliğini sınırlayabilmektedir.

Ülkelerin, bölgelerin hatta kentlerin farklı gelişim yolları, coğrafyası ve kaynakları vardır. Ayrıca, kent sakinlerinin ihtiyaçları ve dönüşüm ve re-formları kabul etme istekleri de farklıdır. Bu nedenle akıllı kent kavramı ve uygulama stratejileri kentten kente farklılık göstermektedir (Giffinger, 2007, s.17; Öztaş Karlı, 2023, s.1). Bu noktada Türkiye'de akıllı kent uygulamalarına yönelik yapılan çalışmaların daha sistematik bir şekilde analiz edilmesi ge-rekmekte, bu analizlerin sonuçlarına dayanarak politikaların ve stratejilerin oluşturulması ve uygulanması önem arz etmektedir. Strateji oluşturmak için genel olarak SWOT (Güçlü ve Zayıf yönler, Fırsatlar ve Tehditler- GZFT) ana-lizi kullanılmaktadır. Ancak SWOT analizi, stratejik karar verme sürecinde

ölçüm ve değerlendirme adımlarında bazı eksikliklere sahiptir. Özellikle, analizde belirtilen faktörlerin her birinin önerilen strateji üzerindeki etkisini belirlemek için faktörlerin önem derecesini nicel bir şekilde ifade etmez (Öztaş Karlı, 2021, s.495). SWARA (Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis – Kademeli Ağırlık Değerlendirme Oran Analiz) yöntemi ise faktörlerin göreceli önemini analitik bir şekilde belirleme yeteneği sunmakta ve böylece stratejik karar verme sürecini güçlendirmektedir (Stanujkic, Karabasevic ve Zavadskas, 2015, s.182; Utlı, 2024, s.345). Bu nedenle çalışmada SWARA yöntemi SWOT analiziyle birleştirilmiştir.

Kapsamlı literatür taraması sonucunda SWOT ve SWARA analizinin özellikle enerji (Almutairi vd., 2022; Ganji, Mostafaeipour, Sadegheih, ve Hosseininasab, 2023; Naeini, Zandieh, Najafi ve Sajadi, 2020) olmak üzere yönetim (Khedry, Ghasemiye, Jamshidnezhad ve Ebadi, 2018), turizm (Popović, 2018) gibi alanlarda kullanıldığı görülmüştür. Ancak akıllı kent uygulamalarında bu analizi kullanan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarını değerlendirmek amaçlanmaktadır. SWOT ve SWARA metodolojilerinin kullanılması, Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarının güçlü ve zayıf yönlerini belirlemekte, fırsatlar ve tehditleri ortaya koymakta ve bu uygulamaların önceliklendirilmesinde kritik rol oynamaktadır. Bu analizler, Türkiye’nin akıllı kentler konusundaki stratejik planlamasını daha ileriye taşıyarak, kentlerin teknoloji ve inovasyonla entegre bir şekilde gelişimini destekleyecektir.

Bu girişin ardından çalışma, akıllı kentler konusunda çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerini kullanan çalışmaların incelendiği literatür taraması bölümü ile devam etmektedir. Sonrasında araştırma metodolojisinin detaylı bir şekilde açıklandığı yöntem bölümü yer almaktadır. Devamında ise araştırmadan elde edilen verilerin ve analiz sonuçlarının sunulduğu bulgular bölümü gelmektedir. Tartışma bölümünde bulgular literatür ile tartışmakta, sonuç bölümünde ise genel değerlendirilme ve önerilerin sunulmasıyla çalışma tamamlanmaktadır.

Literatür Taraması

Akıllı kentler, kentlerin dijitalleşme, sürdürülebilirlik ve teknolojik entegrasyon ilkeleri doğrultusunda yeniden tasarlandığı karmaşık sistemler olarak öne çıkmaktadır (Öztaş Karlı, 2020, s.31). Bu bağlamda, akademik çalışmalar akıllı kentlerin farklı boyutlarını incelemekte ve çok kriterli karar verme

(ÇKKV) ile istatistiksel analiz yöntemlerini yaygın olarak kullanmaktadır. Literatürdeki mevcut çalışmalar, akıllı kentlerin sıralaması, dayanıklılığı, sürdürülebilirliği, atık ve su yönetimi, ulaşım sistemleri ve kentsel politikalar gibi farklı alanlara odaklanmaktadır.

Akıllı kent performans değerlendirmeleri farklı ülkelerde çeşitli kriterlere dayalı olarak yapılmaktadır. Lin ve Zheng (2025), Singapur'da yaptıkları çalışmada, kentsel performansın belirlenmesi için bulanık mantık ve TODIM yöntemlerini kullanmış ve altyapı, dijital entegrasyon, çevresel sürdürülebilirlik gibi faktörleri analiz etmiştir. Benzer bir çalışma Polonya'da 66 akıllı kent üzerinde yapılmış ve TOPSIS yöntemi kullanılarak şehirlerin dijital altyapı ve hizmet kalitesi ölçülmüştür (Hajduk, 2021a). Bu analizde, en yüksek puanı Varşova elde etmiş ve dijital altyapı yatırımlarının şehirlerin akıllılık seviyesi üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. Sırbistan'da yapılan bir başka çalışma, hibrit bulanık ÇKKV modeli kullanarak 6 ana ve 35 alt kriter doğrultusunda akıllı kent politikalarını incelemiş ve karar verme süreçlerinde vatandaş katılımına ve şeffaf yönetim ve açık veri ihtiyacının önemine dikkat çekmiştir (Milošević, Milošević, Stević ve Stanojević, 2019).

Farklı akıllı şehir modelleri de geliştirilmiştir. Mokarrari ve Torabi (2021), altı farklı ÇKKV yöntemlerini kullanarak Tahran, Meşhed ve Tebriz gibi beş büyük şehri akıllılık kriterlerine göre değerlendirmiştir. Tahran en önde gelen akıllı kent olarak belirlenirken, Tebriz en düşük puanı almıştır. Yazarlar, akıllı kentlerin gelişiminde hükümet politikalarının, ekonomik yatırımların ve çevresel göstergelerin belirleyici olduğunu belirtmiştir. Hanine vd. (2021), Fas'taki akıllı kentleri 5 ana ve 23 alt kriter kullanarak değerlendirmiş, sezgisel bulanık küme yöntemleri ile şehirlerin akıllı yaşam ve yönetim boyutlarının en belirleyici faktörler olduğunu ortaya koymuştur.

Günümüzde kentsel alanların akıllı kentlere dönüştürülmesinde çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Bu karşılaşılan engelleri anlamak akıllı kentlerin gelişiminde çok önemlidir. Makki ve Alqahtani (2024), DEMATEL yöntemi kullanarak akıllı kent gelişiminin önündeki engelleri belirlemiştir. Bu engeller; teknik sorunlar, altyapı eksikliği, yüksek maliyetler, güvenlik kaygıları, gizlilik endişeleri, koordineli planlama eksikliği, nüfus büyüklüğü ve artışı, sosyoekonomik çeşitlilik, coğrafi yakınlık, ölçek ekonomileri, bilgi yönetimi ve inovasyon dinamikleri olmak üzere 12 tanedir. Hindistan'daki kentleşme zorluklarını ele alan çalışmada ise Akıllı Kentler Misyonu kapsamında bir kentsel yenileme çerçevesi önerilmiştir. Kentsel yönetim için yedi kriter ve 27 alt kriter tanımlanan bu çerçeve ÇKKV yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmada ekonomik koşullar ve sürdürülebilir çevrenin

diğer kriterleri önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Manupati, Ramkumar ve Samanta, 2018).

Akıllı kentlerin sürdürülebilirlik ve dayanıklılık açısından değerlendirilmesi de oldukça yaygındır. Çin’de 187 akıllı kent üzerinde yapılan bir çalışma, BRIC modeline dayalı bir çerçeve sunarak altyapı, ekonomik, sosyal ve kurumsal boyutları analiz etmiştir. AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak kentsel dayanıklılık ölçülmüş ve ekonomik yatırım öncelikleri belirlenmiştir (Zhu, Li ve Feng, 2019). Shao, Jiang, Lo ve Liou (2023) çalışmasında, akıllı kentler için sürdürülebilir bir kalkınma değerlendirme çerçevesi önermiştir. 5 ana ve 25 alt kriter, Z-bulanıklığına dayalı ÇKKV yöntemleri ile değerlendirilmiştir. Çalışmada ekonomik boyut en etkili boyut olurken, “yaşam kalitesi”, “kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH)” ve “GSYİH bütüne oranı” da ilk üç gösterge olmuştur.

Diğer yandan akıllı kentlerin ulaşım sistemleri, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik stratejilerinin ayrılmaz bir parçasıdır. 44 akıllı kentte yapılan bir araştırmada, TOPSIS tekniği kullanılarak kent içi ulaşım performansı ölçülmüş ve Portland en iyi, Tiflis en kötü performansa sahip şehir olarak belirlenmiştir (Hajduk, 2021b). Zapolskytė, Burinskienė ve Trėpanier (2020), akıllı mobilite sistemlerini 5 ana ve 23 alt kriter tanımlayarak AHP ile değerlendirmiştir. Benzer bir çalışma, Vilnius (Litvanya), Weimar (Almanya) ve Montreal (Kanada) şehirlerinde kentsel akıllı mobilite sistemlerini AHP, COPRAS ve TOPSIS yöntemleriyle analiz etmiştir (Zapolskytė, Burinskienė ve Trėpanier, 2022). Manirathinam vd. (2024) ise e-scooter paylaşım hizmeti verimliliğini APPRESAL yöntemiyle inceleyerek, erişilebilirlik, güvenilirlik ve yanıt verme faktörlerinin hizmet kalitesine etkisini belirlemiştir. Aralık-Değerli Fermatean Bulanık Kaba Küme (IVFFRS) yöntemini kullanarak, MaaS uygulamalarını değerlendiren başka bir çalışma ise otonom araçlarda çok kriterli karar verme zorluklarını ele almıştır (İbrahim vd., 2024).

Bunlara ek olarak, atık ve su yönetimi, akıllı kent politikalarının en kritik unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Hindistan’da 15 farklı engeli analiz eden bir çalışma, IoT uygulamalarının akıllı atık yönetiminde düzenleme ve standardizasyon eksikliğinin en büyük sorun olduğunu belirlemiştir (Sharma vd., 2020). Benzer bir çalışma, bulanık AHP ve bulanık TOPSIS yöntemleri kullanarak 4 farklı atık yönetimi stratejisini analiz etmiş ve en etkili stratejinin IoT destekli akıllı geri dönüşüm olduğunu belirlemiştir (Demircan ve Yetilmezsoy, 2023). Bouramdane (2023) ise on farklı su yönetimi stratejisini AHP yöntemi kullanarak değerlendirmiş ve etkinlik ve risk yönetimini en yüksek ağırlıklı kriter olarak belirlemiştir.

Literatür taramasının sonucunda, akıllı kentlerin değerlendirilmesi için çok sayıda ÇKKV tekniğinin kullanıldığı, ancak SWOT-SWARA metodolojisinin doğrudan entegre edildiği bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Mevcut çalışmalar çerçevesinde, bu araştırma SWOT-SWARA metodolojisi ile Türkiye'deki akıllı kent uygulamalarının güçlü ve zayıf yönlerini analiz ederek politika yapımcıların stratejik kararlar almasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, SWOT-SWARA analizi kullanılmıştır. İlk olarak, Türkiye özelinde akıllı kent uygulamalarının mevcut durumunu değerlendirmek amacıyla bir SWOT analizi yapılmıştır. Analiz sürecinde, Türkiye'nin demografik, ekonomik, teknolojik ve sosyo-kültürel özellikleri dikkate alınarak akıllı kent uygulamalarının güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlar ve tehditler belirlenmiştir. Ardından, elde edilen SWOT faktörleri SWARA yöntemiyle sayısallaştırılarak sıralanmıştır. Bu iki aşamalı yaklaşım, akıllı kent uygulamalarının etkin bir şekilde planlanması ve uygulanması için stratejik önceliklerin belirlenmesinde kullanılmıştır. SWOT analizi, mevcut durumun anlaşılmasını sağlarken, SWARA analizi ise bu durumdan hareketle hangi stratejik adımların öncelikli olduğunun belirlenmesine yardımcı olmuştur.

SWOT (GZFT) Analizi

SWOT analizi, bir bölge veya kurumla ilgili içsel ve dışsal faktörleri analiz ederek mevcut durumu ortaya koymayı ve stratejik karar almayı kolaylaştırmayı amaçlayan bir yöntemdir (Namugenyi, Nimmagadda ve Reiners, 2019, s.1146). İlk olarak 1970'li yıllarda İş yönetimi alanında kullanılmaya başlanan SWOT analizi, daha sonra farklı alanlarda da bir planlama ve analiz aracı olarak benimsenmiştir (Bozok ve Karaman, 2018, s.31). Bu analiz; Güçlü Yönler (Strengths), Zayıf Yönler (Weaknesses), Fırsatlar (Opportunities) ve Tehditler (Threats) olmak üzere dört ana bileşenden oluşmaktadır. SWOT terimi ise bu dört İngilizce kelimenin baş harflerinden meydana gelmektedir. Bu analiz, Türkçede GZFT olarak kullanılsa da, çalışma kapsamında SWOT olarak adlandırılacaktır.

SWARA Yöntemi

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden (ÇKKV) biri olan SWARA yöntemi 2010 yılında kullanılmaya başlanmıştır. SWARA yönteminde, değerlendirmelerde ve ağırlıkların hesaplanmasında uzmanın kritik bir rolü vardır (Zolfani ve Saparaskas, 2013, s.410). Bu yöntem, uzmanların ağırlıkları belirleme sürecinde kriterlerin önem oranını tahmin etmelerini sağlamaktadır. Uzmanlardan elde edilen verilerin toplanmasında ve koordine edilmesinde etkilidir. Hesaplanan ağırlıkların değerlendirilmesinde de uzmanlara önemli görevler düşmektedir. Her uzman kendi bilgi, birikim ve deneyimine dayalı olarak her bir kriterin önemini belirlemektedir (Shahsavari, Jafari Rad, Afzal, Nezafati ve Akhavan Aghdam, 2019, s.248). Yöntemin en büyük avantajı, matematiksel işlemlerinin uygulama kolaylığının yanı sıra, kriter ağırlık hesaplamada uzman görüşlerinin alınmasıdır (Keršuliene, Zavadskas ve Turskis, 2010, s.245; Zolfani ve Saparaskas, 2013, s.410; Zolfani ve Banihashemi, 2014, s.193).

SWARA yöntemini kullanarak kriterlerin göreceli ağırlıklarını belirleme süreci aşağıdaki adımlar kullanılarak gerçekleştirilir (Utlı, 2024, s.346).

Adım 1: Kriterlerin ve Uzmanların Belirlenmesi

Konuya ilişkin n tane kriterin ($K_j, j=1,2,3..n$); k tane uzmanın ($KV_k, k=1,2,3..n$) olduğu kabul edilir. Literatür taraması ve Türkiye’de uluslararası ve ulusal kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanan raporlar, strateji belgeleri ve projeler detaylı incelenerek SWOT analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde incelenen belgeler arasında: “E-Avrupa Girişimi”, “Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon Raporu”, “E-dönüşüm Türkiye Projesi”, “Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı: Sonuç Raporu”, “Kalkınma Planları”, “Bilgi Toplumu Stratejisi (2006-2010)”, “Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi (2010-2023)”, “Enerji Verimliliği Strateji Belgesidir (2010-2023)”, “Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018)”, “Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı (2016-2019)”, “Ulusal Genişbant Stratejisi ve Eylem Planı (2017-2020)”, “Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı (2020-2023)”, “Ulusal Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi (2020-2023)”, 2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi, “Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023” ve “Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030)” yer almaktadır. SWOT faktörleri çalışmanın kriterlerini oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan kriterler (SWOT), Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. SWOT Analizi

<i>Güçlü Yönler (Strengths)</i>	<i>Zayıf Yönler (Weaknesses)</i>
S(1): Yüksek Teknoloji Kabiliyeti: Türkiye'nin teknoloji sektörünün hızlı bir büyüme göstermesi. S(2): Genç ve Dinamik Nüfus: Türkiye'nin genç ve teknolojiye yatkın nüfusu sahip olması. S(3): Hükümet Desteği: Devletin akıllı kent projelerine yatırım yapma konusunda destek ve teşviklerde bulunması. S(4): Artan İnternet ve Mobil Kullanımı: Türkiye'nin yüksek internet penetrasyon oranına ve geniş mobil kullanıma sahip olması. S(5): Stratejik Konum: Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasındaki stratejik konumda yer alması. S(6): Gelişen Altyapı Projeleri: Özellikle ulaşım ve enerji sektörlerinde devam eden büyük altyapı projelerinin varlığı.	W(1): Yatırım Yetersizliği: Özellikle yerel yönetimlerde bütçe kısıtlamalarının olması. W(2): Gizlilik ve Veri Güvenliği Konularındaki Endişeler: Kişisel verilerin korunması ve gizlilikle ilgili mevzuat yetersizliği. W(3): Dijital Okuryazarlık ve Eğitimde Eşitsizlikler: Türkiye'de dijital okuryazarlık seviyelerinde bölgesel farklılıkların bulunması. W(4): Karmaşık Bürokrasi: Projelerin onay süreçlerindeki bürokrasi karmaşası. W(5): Siber Güvenlik Altyapısının Yetersizliği: Türkiye'deki siber güvenlik altyapısının zayıf olması. W(6): Teknolojiye Erişimde Bölgesel Farklılıklar: Ülkenin bazı bölgelerinde teknolojiye erişimin sınırlı olması.
<i>Fırsatlar (Opportunities)</i>	<i>Tehditler (Threats)</i>
O(1): Uluslararası Fonlar ve Yatırımlar: Avrupa Birliği ve diğer uluslararası kuruluşlardan sağlanabilecek fonların varlığı. O(2): Yenilenebilir Enerji Projeleri: Türkiye'nin güneş ve rüzgâr enerjisi potansiyeli varlığı. O(3): Teknolojik Girişimciliğin Teşviki: Start-up ekosistemi ve teknolojik girişimciliğin desteklenmesi. O(4): Eğitim ve İşbirliklerinin Genişletilmesi: Üniversiteler ve teknoloji şirketleri arasındaki işbirliklerinin olması. O(5): Turizm Sektöründe İnovasyon: Türkiye'nin zengin kültürel ve tarihi mirasa sahip olması. O(6): Dijital Dönüşüm Projeleri: Kamu hizmetlerinin dijitalleştirilmesi.	T(1): Siber Saldırıları: Teknoloji kullanımını artmasıyla siber saldırıların ortaya çıkması. T(2): Ekonomik İstikrarsızlık: Türkiye'de zaman zaman ekonomik dalgalanmaların yaşanması. T(3): Politik ve Yönetimsel Belirsizlikler: Siyasi istikrarsızlığın olması. T(4): Küresel Ekonomik Koşullar: Küresel pazarlarda değişiklikler yaşanması. T(5): Doğal Afet Riskleri: Türkiye'nin deprem gibi doğal afetlere olan yatkınlığı. T(6): Teknolojik Bağımlılık: Yurt dışından teknoloji ve uzmanlık bağımlılığının olması.

Kriterlerin değerlendirilmesi sürecinde çevrim içi hazırlanan matrisler kullanılmıştır. Matrisler 05.07.2024-29.01.2025 tarihleri arasında Tablo 2'de verilen 8 Uzman (U) tarafından değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Uzmanların Bilgileri

Uzman	Unvan	Dene-yim	Sektör/Çalışma Alanı
Uzman 1 (U1)	Şehir Plancısı	10 yıl	Kamu/Şehir Planlama
Uzman 2 (U2)	Yüksek Mühendis	9 yıl	Özel Sektör/Akıllı Ulaşım Sistemleri
Uzman 3 (U3)	Dr.	8 yıl	STK/Çevresel Sürdürülebilirlik
Uzman 4 (U4)	Prof. Dr.	10 yıl	Üniversite/Akıllı Kent
Uzman 5 (U5)	Mimar	9 yıl	Özel Sektör/Akıllı Bina Sistemleri
Uzman 6 (U6)	Şehir Plancısı	13 yıl	Kamu/Kentsel Dönüşüm
Uzman 7 (U7)	Mühendis	8 yıl	Özel Sektör/BİT
Uzman 8 (U8)	Öğr. Gör. Dr.	6 yıl	Üniversite/Dijital Dönüşüm Proje-leri

Adım 2: Kriterlerin Önem Sırasının Belirlenmesi

Her bir kriterin önem düzeyi uzmanlar tarafından belirlenir. Uzmanlar, kriterleri en önemliden düşük önem düzeyine doğru sıralar.

Adım 3: s_j Katsayısının Belirlenmesi

Kriterlerin önem sırası belirlendikten sonra, her bir kriter bir sonraki ile karşılaştırılır. Örneğin, en üstteki kriter ikinci sıradaki ile ne kadar önemli olduğu, ikinci sıradaki ise üçüncü sıradaki ile ne kadar önemli olduğu gibi sorularla değerlendirilir. Bu sorular uzmanlara yöneltilerek, her bir karşılaştırmanın ortalama önem derecesi belirlenir ve bu değer “ s_j ” olarak ifade edilir. Uzmanlar bu değerlendirmeyi 0 ile 1 arasında, beşer puanlık artışlarla yaparlar; bu nedenle değerler sırasıyla 0.00, 0.05, 0.10, 0.15, 0.20, 0.25, 0.30, 0.35, 0.40, 0.45, 0.50, 0.55, 0.60, 0.65, 0.70, 0.75, 0.80, 0.85, 0.90, 0.95 ve 1.00 olarak ayarlanabilir. Burada, uzmanın bir değer olarak 0 seçmesi, iki kriterin eşit derecede önemli olduğunu belirtirken, 0.20 değeri, birinci sıradaki kriterin hemen ardından gelen kriterle göre yüzde 20 daha önemli olduğunu gösterir.

Adım 4: k_j Katsayısının Belirlenmesi

Her bir kriter için katsayı (k_j) hesaplanır. s_j değerine 1 puan eklenir.

$$k_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ s_j + 1 & j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

Adım 5: q_j Katsayısının Belirlenmesi

Kriterlerin tamamı için q_j önem vektörü hesaplanır. En önemli kriterin düzeltilmiş ağırlık değeri 1’dir.

$$q_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \frac{q_{j-1}}{k_j} & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

Adım 6: Kriterlerin Göreceli Ağırlıkların (w_j) Belirlenmesi

Kriter ağırlıkları (q_j), kriterlerin ağırlıkları toplamına bölünerek her bir kriterin nihai ağırlığı (w_j) tespit edilir.

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^n q_k} \quad (3)$$

Bulgular

SWOT analizi ile belirlenen kriterler, güçlü yönler (S), zayıflar yönler (W), fırsatlar (O) ve tehditler (T) başlıkları altında sekiz farklı uzman tarafından önem sırasına göre değerlendirilmiş ve SWARA yöntemi ile bu kriterlerin göreceli ağırlıkları hesaplanmıştır. Aşağıda, her bir kriterin göreceli ağırlıklarını gösteren tablolar ve analiz süreci açıklanmaktadır. Tablo 3'te ise Uzman 6'nın değerlendirmesinin analizine ait örnek bir hesaplama yer almaktadır.

Tablo 3. Güçlü Yönler İçin SWARA Analiz Sonuçları (Uzman 6)

Önem Sırası	Kriter	s_j	k_j	q_j	w_j
1	S4	-	1.00	1.00	0.245
2	S3	0.05	1.05	0.952	0.210
3	S1	0.10	1.10	0.866	0.180
4	S5	0.15	1.15	0.752	0.160
5	S6	0.20	1.20	0.627	0.130
6	S2	0.30	1.30	0.482	0.075

Tablo 4. Güçlü Yönler İçin Birleştirilmiş Kriter Ağırlıkları

Önem Sırası	Kriter	U1 w_j	U2 w_j	U3 w_j	U4 w_j	U5 w_j	U6 w_j	U7 w_j	U8 w_j	Birleştirilmiş w_j
1	S3	0.235	0.240	0.210	0.238	0.242	0.210	0.215	0.238	0.229
2	S1	0.214	0.180	0.230	0.212	0.214	0.180	0.240	0.212	0.210
3	S4	0.186	0.210	0.180	0.184	0.186	0.245	0.185	0.184	0.195
4	S5	0.155	0.150	0.150	0.124	0.160	0.160	0.160	0.160	0.152
5	S6	0.124	0.130	0.130	0.154	0.130	0.130	0.120	0.124	0.130
6	S2	0.086	0.090	0.100	0.088	0.068	0.075	0.080	0.082	0.084

Tablo 4, Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarında öne çıkan güçlü yönlerin (Strengths) göreceli ağırlıklarını göstermektedir. Sekiz farklı uzmanın yaptığı değerlendirmeler sonucunda, hükümet desteği (S3) en önemli güçlü yön olarak belirlenmiştir. Hükümet desteğini takiben, yüksek teknoloji kabiliyeti (S1) ikinci en önemli güçlü yön olarak öne çıkmaktadır. Artan internet ve mobil kullanım oranı (S4) ise üçüncü sırada yer almaktadır. Diğer güçlü yönler arasında stratejik konum (S5) dördüncü sırada, gelişen altyapı projeleri (S6) beşinci sırada ve genç ve dinamik nüfus (S2) altıncı sırada yer almaktadır.

Tablo 5. Zayıf Yönler İçin Birleştirilmiş Kriter Ağırlıkları

Önem Sırası	Kriter	U1 w_j	U2 w_j	U3 w_j	U4 w_j	U5 w_j	U6 w_j	U7 w_j	U8 w_j	Birleştirilmiş w_j
1	W1	0.212	0.181	0.241	0.156	0.238	0.193	0.156	0.216	0.199
2	W2	0.154	0.238	0.127	0.096	0.116	0.202	0.227	0.188	0.169
3	W6	0.233	0.217	0.201	0.120	0.097	0.123	0.216	0.145	0.169
4	W3	0.123	0.145	0.098	0.205	0.216	0.222	0.125	0.116	0.156
5	W5	0.094	0.126	0.159	0.187	0.188	0.161	0.096	0.238	0.156
6	W4	0.184	0.093	0.174	0.236	0.145	0.099	0.180	0.097	0.151

Tablo 5, Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarında öne çıkan zayıf yönlerin (Weaknesses) göreceli ağırlıklarını göstermektedir. Değerlendirmeler sonucunda, yatırım yetersizliği (W1) en önemli zayıf yön olarak belirlenmiştir. Gizlilik ve veri güvenliği konularındaki endişeler (W2) ile teknolojiye erişimde bölgesel farklılıklar (W6) ise eşit öneme sahip olup ikinci ve üçüncü en önemli zayıf yön olarak öne çıkmaktadır. Aynı şekilde eşit öneme sahip dördüncü ve beşinci sırada yer alan zayıf yönler ise dijital okuryazarlık ve eğitimdeki eşitsizlikler (W3) ve siber güvenlik altyapısının yetersizliği (W5). Son sırada ise karmaşık bürokrasi (W4) yer almaktadır.

Tablo 6. Fırsatlar İçin Birleştirilmiş Kriter Ağırlıkları

Önem Sırası	Kriter	U1 w_j	U2 w_j	U3 w_j	U4 w_j	U5 w_j	U6 w_j	U7 w_j	U8 w_j	Birleştirilmiş w_j
1	O6	0.233	0.181	0.241	0.236	0.145	0.193	0.157	0.238	0.203
2	O2	0.094	0.217	0.174	0.096	0.238	0.202	0.216	0.188	0.178
3	O1	0.212	0.239	0.098	0.187	0.116	0.222	0.227	0.116	0.177
4	O5	0.184	0.144	0.127	0.156	0.188	0.161	0.125	0.145	0.154
5	O4	0.154	0.126	0.201	0.205	0.097	0.123	0.180	0.097	0.148
6	O3	0.123	0.093	0.159	0.120	0.216	0.099	0.096	0.216	0.140

Tablo 6, Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarında öne çıkan fırsatların (Opportunities) göreceli ağırlıklarını göstermektedir. Değerlendirmeler sonucunda, dijital dönüşüm projeleri (O6) en önemli fırsat olarak belirlenmiştir. Dijital dönüşüm projelerini çok yakın değerlere sahip yenilenebilir enerji projeleri (O2) ve uluslararası fonlar ve yatırımlar (O1) takip etmektedir. Turizm sektöründe inovasyon (O5) ise dördüncü sırada yer almaktadır. Diğer fırsatlar arasında eğitim ve işbirliklerinin genişletilmesi (O4) ve teknolojik girişimciliğin teşviki (O3) yer almaktadır.

Tablo 7. Tehditler İçin Birleştirilmiş Kriter Ağırlıkları

Önem Sırası	Kriter	U1 w_j	U2 w_j	U3 w_j	U4 w_j	U5 w_j	U6 w_j	U7 w_j	U8 w_j	Birleştirilmiş w_j
1	T6	0.233	0.144	0.201	0.096	0.188	0.161	0.227	0.238	0.186
2	T1	0.094	0.217	0.241	0.205	0.216	0.222	0.125	0.145	0.183
3	T5	0.212	0.181	0.127	0.236	0.238	0.099	0.156	0.216	0.183
4	T4	0.184	0.239	0.159	0.120	0.145	0.202	0.216	0.097	0.170
5	T2	0.123	0.093	0.174	0.156	0.116	0.123	0.180	0.188	0.144
6	T3	0.154	0.126	0.098	0.187	0.097	0.193	0.096	0.116	0.133

Tablo 7, Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarında öne çıkan tehditlerin (Threats) göreceli ağırlıklarını göstermektedir. Değerlendirmeler sonucunda, teknolojik bağımlılık (T6) en önemli tehdit olarak belirlenmiştir. Teknolojik bağımlılığı takiben, siber saldırılar (T1) ve doğal afet riskleri (T5) ikinci ve üçüncü en önemli tehdit olarak öne çıkmaktadır. Küresel ekonomik koşullar (T4) ise dördüncü sırada yer almaktadır. Diğer tehditler arasında, ekonomik istikrarsızlık (T2) ve politik ve yönetsel belirsizlikler (T3) yer almaktadır.

Elde edilen bulgulara göre Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarında önceliklendirilmesi gereken en önemli kriterlerin “Hükümet desteği” (S3), “Dijital dönüşüm projeleri” (O6), “Yatırım Yetersizliği” (W1) ve “Teknolojik bağımlılık” (T6) olduğu görülmektedir. Bu kriterler, akıllı kent projelerinin/uygulamalarının planlanması ve uygulanmasında kritik rol oynamaktadır.

Tartışma

Akıllı kentler, teknolojinin kent yönetimine entegrasyonu ile yaşam kalitesini artırmayı hedefleyen bir paradigma olarak hızla yaygınlaşmaktadır. Türkiye bağlamında yapılan bu çalışma, ülkenin akıllı kent uygulamalarındaki güçlü

yönlerini, zayıf yönlerini, fırsatlarını ve tehditlerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmiştir. Bulgular, akıllı kent projelerinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için hükümet desteği, teknolojik altyapı ve dijital dönüşüm projelerinin kritik önem taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte, yatırım yetersizliği, bölgesel eşitsizlikler ve siber güvenlik açıkları gibi unsurlar projelerin önündeki önemli engeller olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’de akıllı kentlerin geleceği, mevcut politikaların sürdürülebilirliği, yerli teknoloji üretiminin artırılması ve kamu-özel sektör iş birliklerinin güçlendirilmesiyle doğrudan ilişkilidir.

Çalışmada hükümet desteği (S3) en önemli güçlü yön olarak belirlenmiştir. Bu bulgu, hükümetin akıllı kent projelerine sağladığı finansal ve yasal desteklerin projelerin/uygulamaların başarısı üzerinde büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir. Türkiye’de 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019), Dijital Türkiye (e-Devlet) Stratejisi (Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2016) ve 2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019) gibi politika dokümanları, devletin akıllı kent projelerine yönelik desteğini artırdığını göstermektedir. Özellikle Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından desteklenen akıllı ulaşım, enerji yönetimi ve şehir planlaması projeleri, devletin akıllı kent uygulamalarını teşvik etme yönündeki kararlılığını ortaya koymaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Ancak, bu destekler özellikle belirli büyükşehirlerle ve büyük projelerle (örneğin İstanbul Akıllı Şehir Projesi) sınırlı kalmakta ve orta ve küçük ölçekli kentler bu desteklerden sınırlı ölçüde faydalanmaktadır (Küçük, 2024; Örselli ve Akbay, 2019, s.236). Bu nedenle, akıllı kent yatırımlarının Türkiye genelinde dengeli dağıtılması gerekmektedir. Literatürde de devlet teşviklerinin akıllı kent projelerinin sürdürülebilirliği açısından kritik olduğu belirtilmektedir (Khan vd., 2020, s.1513; Tan ve Taihagh, 2020, s.28; Vadgama, Khutwad, Damle ve Patil, 2015, s.8). Diğer yandan Chen, Ardila-Gomez ve Frame (2017, s.392), Kummitha ve Crutzen (2019, s.49), Liu, Low ve Wang (2018, s.502) ve Lu, de Jong ve ten Heuvelhof (2018, s.147), hükümet desteğinin tek başına yeterli olmayacağını ve kamu-özel sektör iş birliklerinin artırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle hükümetin mevcut teşvik mekanizmalarını güçlendirirken, kamu-özel sektör işbirliklerini teşvik edecek politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Yüksek teknoloji kabiliyeti, çalışmanın bulgularında en önemli ikinci güçlü yön olarak belirlenmiştir. Bu, ülkede gelişmekte olan teknoloji sektörünün akıllı kent uygulamalarına katkı sağladığını göstermektedir. TÜBİTAK, ASELSAN ve HAVELSAN gibi kurumlarla yerli teknolojilerin desteklenmesi

ve büyük veri analitiği, nesnelerin interneti (IoT) ve 5G teknolojilerine yapılan yatırımlar bu süreci hızlandırmaktadır (ASELSAN, 2024; HAVELSAN, 2024; TÜBİTAK, 2024). Ancak, Türkiye'nin teknolojik gelişimini sürdürebilmesi için daha fazla Ar-Ge yatırımı yapılması ve dijital dönüşüm projelerinin hızlandırılması gerekmektedir (Küçük, 2024, s.95). Bu bulgu, teknolojik kabiliyetin güçlü olduğu ülkelerde akıllı kent projelerinin daha hızlı geliştiğini gösteren diğer çalışmalarla tutarlıdır (Caragliu ve Del Bo, 2019, s.373; Lee, Hancock ve Hu, 2014, s.80; Shao vd., 2023). Diğer yandan Milošević vd. (2019, s.2) ise çalışmasında teknolojik kabiliyetin tek başına yeterli olmadığını ve akıllı kent uygulamalarının başarısının vatandaş katılımına ve şeffaf yönetime bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye'de yerli teknoloji üretiminin artırılması ve STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) eğitim programlarının genişletilmesi, akıllı kent ekosistemini güçlendirebilir.

Artan internet ve mobil kullanım oranı da önemli bir bulgu olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'deki geniş bant altyapısının gelişmesi ve mobil internet kullanımının yaygınlaşması, akıllı kent projelerinin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırmasına göre, Türkiye'de internet kullanan bireylerin oranı %88.8'e ulaşmıştır (TÜİK, 2024). Özellikle fiber altyapının genişletilmesi ve 5G uygulamalarının yaygınlaştırılması, akıllı kent projelerinin etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır (Sharma, 2019). Bu durum, Türkiye'nin akıllı ulaşım, akıllı sağlık ve dijital belediyeçilik hizmetlerini daha etkin bir şekilde uygulamasına imkân tanımaktadır (Şen, 2023, s.151,160).

Diğer güçlü yönler arasında ise stratejik konum (S5), gelişen altyapı projeleri (S6) ve genç ve dinamik nüfus (S2) yer almaktadır. Gelişen altyapı projeleri, özellikle ulaşım ve enerji sektörlerinde devam eden büyük ölçekli projelerin varlığı, akıllı kent uygulamalarının temelini sağlamlaştırmaktadır (Örselli ve Akbay, 2019, s.236). Ancak, bu projelerin akıllı kent bileşenleriyle daha iyi entegre edilmesi gerekmektedir. Türkiye'deki genç ve dinamik nüfus ise teknolojiye adaptasyon ve yenilikçi çözümler geliştirme kapasitesi açısından önemli bir potansiyel sağlamaktadır. Genç nüfusun teknolojiye adaptasyonu, akıllı kent uygulamalarının kullanımı açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır (Hill, Betts ve Gardner, 2015, s.418; Yao vd., 2021, s.125). Bu bağlamda, bu potansiyelin en iyi şekilde değerlendirilebilmesi için dijital okuryazarlık eğitimlerinin artırılması ve teknoloji girişimciliğinin teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Diğer yandan, çalışma Türkiye’deki akıllı kent projelerinin önündeki en büyük engellerden birinin yatırım yetersizliği olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, Türkiye’deki akıllı kent projelerinin sürdürülebilirliği açısından ciddi bir finansman problemi yaşandığını göstermektedir. Türkiye’de akıllı kent projelerinin sürdürülebilirliği için finansman kaynaklarının artırılması gerekmektedir. İLBANK ve Türkiye Kalkınma Yatırım Bankası gibi kurumlar bazı akıllı kent projelerine finansman sağlasa da (İLBANK, 2023; Kalkınma Yatırım Bankası, 2024), özellikle yerel yönetimlerin bütçe yetersizlikleri nedeniyle projelerin sürdürülebilirliği risk altındadır. Bu bağlamda Türkiye’deki akıllı kent projelerinin uluslararası fonlar ve özel sektör yatırımlarıyla daha fazla desteklenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Makki ve Alqahtani (2024, s.13) ve Manupati vd. (2018, s.472,473)’ye göre akıllı kent projelerinin başarısı büyük ölçüde yatırım kaynaklarının çeşitlendirilmesine bağlıdır. Türkiye’de de yerel ve uluslararası yatırımcıların teşvik edilmesi ve kamu-özel sektör işbirliklerinin artırılması kritik öneme sahiptir.

Gizlilik ve veri güvenliği (W2) ile teknolojiye erişimde bölgesel farklılıklar (W6) ikinci en önemli zayıf yönler olarak belirlenmiştir. Gizlilik ve veri güvenliği, vatandaşların kişisel verilerinin korunması ve gizliliği konusundaki kaygılarını yansıtmaktadır. Bu durum, akıllı kent uygulamalarının güvenilirliğini ve halk tarafından kabul görmesini olumsuz etkileyebilir (Braun, Fung, Iqbal ve Shah, 2018, s.500,501; Yang, Elisa ve Eliot, 2019, s.95,96). Veri güvenliği ve gizliliği konularının yeterince ele alınmaması, uygulamaların başarısız olma riskini artırmaktadır (Lin ve Zheng, 2025; Makki ve Alqahtani, 2024, s.12). Türkiye’de Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) (Resmî Gazete, 2016), veri güvenliği için önemli bir çerçeve sunsa da, akıllı kent projelerinde büyük veri yönetimi ve siber güvenlik konusunda daha güçlü düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Vatandaşların veri gizliliğine yönelik endişeleri, akıllı kent gelişimini olumsuz etkilemektedir (Chatterjee ve Kar, 2018, s.194; Chatterjee, Kar ve Gupta, 2018, s.97,98; Chen vd., 2017, s.392). Literatür ile paralellik gösteren bu bulgu, Türkiye’de bu tür projelerin başarısı için veri güvenliği düzenlemelerinin güçlendirilmesi ve şeffaf veri yönetim politikalarının benimsenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan, teknolojiye erişimdeki bölgesel farklılıklar ise bazı bölgelerde akıllı kent uygulamalarının etkin bir şekilde uygulanmasını engellemektedir (Öztaş Karlı, Özürü ve Çelikyay, 2023, s.542; Pereira, 2016; Szeles, 2018). Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde dijital altyapı, İç Anadolu ve Batı Bölgelerine kıyasla daha geridedir (Ay ve Kılıç, 2023, s.117). Ek olarak Türkiye’deki

teknoloji geliştirme bölgelerinin dağılımı incelendiğinde, teknoparkların kuruluşu ve geliştirilmesi konusunda Marmara Bölgesine 20, İç Anadolu Bölgesine 18, Doğu Anadolu Bölgesine 4 ve Güneydoğu Anadolu Bölgesine 4 adet yatırım yapılması da akıllı kent yatırımlarının çeşitli alanlarda eşit dağılma-
dığını ortaya koymaktadır (Beydemir, Bakmaz ve Ateş, 2022, s.321).

Dördüncü sırada yer alan dijital okuryazarlık ve eğitimde eşitsizlikler (W3) ve siber güvenlik altyapısının yetersizliği (W5), Türkiye'nin akıllı kent projelerinin yaygınlaşmasını olumsuz etkileyen faktörler arasındadır. Türkiye'deki dijital okuryazarlık seviyelerindeki bölgesel farklılıklar, akıllı kent uygulamalarının benimsenmesi ve etkin bir şekilde kullanılmasını zorlaştırmaktadır (Sönmez ve Yakut, 2022, s.2553). Eğitimdeki eşitsizlikler, toplumun genel olarak teknolojiye adaptasyonunu ve bu uygulamalardan maksimum verim alınmasını engellemektedir. MEB Bilişim Sistemi (MEBBİS), e-okul sistemleri ve EBA uygulamaları ile TEKNOFEST, STEM eğitimi, FATİH Projesi, "Dijital Dönüşüm ve Eğitimde Teknoloji Kullanımı", "Dijital Türkiye Yol Haritası", "Gelecek 10 Yıl İçin Güçlü Nesiller Yetiştirme" gibi çalışmalar bu eksiklikleri gidermek için önemli bir adım olmakla birlikte (Karoğlu, Bal ve Çimşir, 2020, s.153), siber güvenlik farkındalığının da artırılması gerekmektedir. Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM) gibi yapılar önemli bir güvenlik çerçevesi oluştursa da (USOM, 2024), akıllı şehir uygulamalarının siber saldırılara karşı korunması için daha fazla yatırım yapılması gerekmektedir. Chatterjee ve Kar (2015), Peprah, Amponsah ve Oduro (2019, s.740) ve Rana vd. (2019, s.514) çalışmalarında dijital okuryazarlığın düşük olduğu bölgelerde akıllı kent uygulamalarının benimsenme oranının düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu bulgu, literatür ile desteklenmektedir. Türkiye'de eğitim sistemine dijital beceriler kazandıracak müfredat değişiklikleri eklenmeli ve toplumsal farkındalık kampanyaları yürütülmelidir.

Karmaşık bürokrasi (W4), projelerin onay ve uygulama süreçlerinde gecikmelere ve verimsizliklere yol açmaktadır. Diğer yandan Türkiye'deki yasal süreç göz önüne alındığında projelerin onay süreçlerindeki bürokratik engeller, uygulamaların hızını ve etkinliğini olumsuz etkileyebilir. Lu vd. (2018, s.137), Makki ve Alqahtani (2024, s.12), Praharaj, Han ve Hawken (2017;2018) ve Rana vd. (2019, s.514)'ye göre gelişmekte olan ülkelerdeki çeşitli kamu kurumları arasında parçalanmış yetki, akıllı şehir gelişimine engel olmaktadır. Bu nedenle, bürokratik süreçlerin sadeleştirilmesi ve projelerin hızlı bir şekilde hayata geçirilmesine olanak tanıyan esnek ve etkin yönetim modellerinin benimsenmesi gerekmektedir.

En önemli fırsat olarak dijital dönüşüm projeleri (O6) belirlenmiştir. Türkiye’de yürütülen “Dijital Türkiye (e-Devlet) Stratejisi”, “Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planları” ve “Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2028)” gibi projeler, akıllı kentlerin gelişimi için büyük bir potansiyel sunmaktadır. Özellikle bakanlıklar tarafından desteklenen akıllı ulaşım, enerji yönetimi ve atık yönetimi projeleri, Türkiye’nin dijital dönüşüm sürecini hızlandırmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019; Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024; Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2016). Demiral (2018, s.75) de çalışmasında Türkiye’nin 2003 yılından bu yana e-Dönüşüm Türkiye kapsamında ortaya koyduğu çalışmaların önemine dikkat çekmektedir. Dijital dönüşüm projeleri, kamu hizmetlerinin dijitalleştirilmesi ve akıllı kent uygulamalarının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır (Schenk ve Dolata, 2020; Velsberg, Westergren ve Jonsson, 2020, s.350). Literatürdeki çalışmalar dijitalleşmenin kamu hizmetlerinin erişilebilirliğini artırarak kent yönetimini daha etkin hale getirdiğini ortaya koymaktadır (Krasnykov, Bobos, Lavrinets, Khabarova ve Zozulia, 2024, s.206; Lindgren, Madsen, Hofmann ve Melin, 2019; Rönkkö ve Herneoja, 2021, s.778).

Bunun yanı sıra, yenilenebilir enerji projeleri (O2) ve uluslararası fonlar ve yatırımlar (O1), akıllı kent projelerinin sürdürülebilirliği açısından büyük fırsatlar sunmaktadır. Türkiye’nin sahip olduğu güneş ve rüzgâr enerjisi potansiyeli, akıllı kent projelerinin enerji verimliliğini artırmak ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için büyük bir fırsat sunmaktadır. Yenilenebilir enerji projeleri, akıllı kent uygulamalarının karbon ayak izini azaltmada ve enerji maliyetlerini düşürmede etkilidir (Hoang ve Nguyen, 2021, s.304; Issa Zadeh ve Garay-Rondero, 2023, s.3235; Li, 2022, s.4978). Bu sonuç, Türkiye’nin akıllı kent projelerinde finansal sürdürülebilirliği sağlaması için kaynaklardan yararlanma potansiyelinin büyük olduğunu göstermektedir. Biancardi, Di Bari ve Villani (2021, s.1), Casini (2017) ve Hui, Dan, Alamri ve Toghraie (2023, s.3) çalışmalarında yenilenebilir enerji yatırımlarının akıllı şehirlerin çevresel sürdürülebilirliğini artırmada kritik bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye’de güneş enerjisi yatırımları, elektrikli araç altyapısının genişletilmesi ve akıllı şebekeler, sürdürülebilir kent yönetimi açısından büyük potansiyel taşımaktadır.

Turizm sektöründe inovasyon (O5) ise dördüncü sırada yer almaktadır. Turizm sektöründe inovasyon, Türkiye’nin zengin kültürel ve tarihi mirasını (Aydınbaş, 2023, s.39) ve turizm işletmelerini (Şeyhanlioğlu ve Kınır, 2021, s.243) dijital çözümlerle destekleyerek sektörü canlandırabilir. Diğer fırsatlar

arasında eğitim ve işbirliklerinin genişletilmesi (O4) ve teknolojik girişimciliğin teşviki (O3) yer almaktadır. Üniversiteler ve teknoloji şirketleri arasındaki iş birlikleri, bilgi ve teknoloji transferini hızlandırarak akıllı kent projelerinin başarılı bir şekilde uygulanmasına katkıda bulunabilir (Ardito, Ferraris, Petruzzelli, Bresciani ve Del Giudice, 2019, s.314; Makki ve Alqahtani, 2024, s.3). Eğitim programlarının yaygınlaştırılması, toplumun teknolojiye adaptasyonunu artırarak projelerin benimsenmesini kolaylaştırabilir. Teknolojik girişimciliğin teşviki, genç girişimcilerin yenilikçi çözümler geliştirmesine olanak tanıyabilir.

Çalışmada teknolojik bağımlılık (T6) en önemli tehdit olarak belirlenmiştir. Türkiye’de akıllı kent teknolojilerinin büyük ölçüde dışa bağımlı olması, yerli teknoloji ekosisteminin gelişimini sınırlamaktadır (Bayraç ve Doğan, 2018, s.17; Olcay ve Uysal, 2023, s.704). TÜBİTAK, HAVELSAN ve ASELSAN tarafından yürütülen yerli yapay zekâ, 5G ve IoT projeleri ise bu bağımlılığı azaltmayı hedeflemektedir (ASELSAN, 2024; HAVELSAN 2024; TÜBİTAK, 2024). Wu, Zhang, Shen, Mo ve Peng (2018, s.62-65)’ye göre teknolojiye dışa bağımlılık akıllı kentlerin gelişimini kısıtlamakta ve akıllı kentlerde yerli teknolojinin geliştirilmesinin stratejik bir öncelik olması gerektiğini vurgulamaktadır. Türkiye’nin yerli teknoloji yatırımlarını teşvik etmesi ve AR-GE faaliyetlerini desteklemesi kritik bir adımdır.

Siber saldırılar (T1) ve doğal afet riskleri (T5) diğer önemli tehditler arasındadır. Bu durum, artan dijitalleşme ve teknoloji kullanımıyla birlikte siber güvenlik risklerinin de arttığını göstermektedir. Siber saldırılar ve siber güvenlik açıkları, akıllı kent projelerinin güvenliğini ve vatandaşların veri gizliliğini tehlikeye atabilir, kritik altyapıları hedef alabilir ve kamu güvenliğini tehlikeye atabilir bu da projelerin başarısını ciddi şekilde olumsuz etkileyebilir (Makki ve Alqahtani, 2024, s.13). Türkiye’de siber güvenlik önlemlerinin artırılması ve tehditlere karşı önleyici stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle deprem gibi büyük ölçekli afetler ise akıllı kent altyapılarına zarar verme potansiyeline sahiptir. Türkiye’de İstanbul depremi riski, akıllı kent projelerinin dirençlilik kapasitesini test edebilecek en büyük tehditlerden biridir. İstanbul için olası bir büyük deprem, sadece bölgesel bir felaket değil, tüm Türkiye’yi etkileyecek bir kriz olarak değerlendirilmektedir (İstanbul Planlama Ajansı, 2024; Şahin ve Üçgül 2019, s.47,58). Bu kapsamda İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından “İstanbul Deprem Seferberlik Planı” (İBB, 2024) ve AFAD tarafından “Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP)” (AFAD, 2022) ve “AFAD 2024-2028 Stratejik Planı” (AFAD, 2024) hazırlan-

mıştır. Ancak bunlardan en dikkat çekici olanları On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planında yer alan bütünlük afet yönetimine ilişkin hedeflerdir. Bu hedefler, şehirlerin afetlere karşı dayanıklılığını artırmayı ve afet yönetimi için dijital çözümler geliştirmeyi amaçlamaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019; 2024). Türkiye’de afet yönetim planlarının uygulamadan ziyade, afette kriz yönetimini içerdiği düşünüldüğünde On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planlarındaki risk ve kriz yönetimini içeren hedefler önemli bir gelişmedir.

Küresel ekonomik koşullar (T4), ekonomik istikrarsızlık (T2) ve politik belirsizlikler (T3), akıllı kent projelerinin finansal sürdürülebilirliğini etkileyen diğer tehditlerdir. Türkiye’deki ekonomik dalgalanmaların ve belirsizliklerin, akıllı kent projelerinin finansal sürdürülebilirliğini ve uygulanabilirliğini olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. Liu vd. (2018, s.503), ve Mofijur vd. (2021, s.345,346) çalışmalarında ekonomik istikrarsızlığın, yatırımcı güvenini sarsarak projelerin hayata geçirilmesinde gecikmelere veya iptallere neden olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye’nin ekonomik dalgalanmaları minimize etmek için uzun vadeli finansal stratejiler geliştirmesi ve akıllı kent yatırımlarını krizlere karşı daha dirençli hale getirmesi gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarının SWOT ve SWARA analiz yöntemleriyle değerlendirilmesini amaçlamaktadır. SWOT analizi, akıllı kent uygulamalarının güçlü yönlerini, zayıf yönlerini, fırsatlarını ve tehditlerini ortaya koyarken, SWARA analizi bu faktörlerin göreceli önemlerini belirlemede kullanılmıştır. Sekiz farklı uzmanın değerlendirmeleri doğrultusunda yapılan SWARA analizi, stratejik planlamada hangi alanlara öncelik verilmesi gerektiğini tespit etmeyi mümkün kılmıştır.

Analizler sonucunda, özellikle hükümet desteği ve yüksek teknoloji kabiliyeti gibi güçlü yönler ile dijital dönüşüm projeleri, yenilenebilir enerji projeleri ve uluslararası fonlar ve yatırımlar gibi fırsatların akıllı kent uygulamalarının başarısını artırmada kritik rol oynayacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, stratejik planlamada bu güçlü yönlerin ve fırsatların etkin bir şekilde değerlendirilmesi ve uygulamaların bu temeller üzerine inşa edilmesi büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan yatırım yetersizliği, gizlilik ve veri güvenliği ve teknolojiye erişimde bölgesel farklılıklar konularındaki endişeler ile teknolojik bağımlılık, siber saldırılar ve doğal afet riskleri gibi tehditlerin ele alınması,

projelerin başarısı için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda stratejik planlamada bu zayıf yönlerin ve tehditlerin minimize edilmesi ve çözüm odaklı yaklaşımların benimsenmesi gerekmektedir.

Bu çalışma Türkiye'deki akıllı kent uygulamalarının etkin bir şekilde yönetilmesi ve geliştirilmesi için stratejik planlama süreçlerinde dikkate alınması gereken öncelikli alanları işaret etmektedir. Bu öneriler, uygulamaların etkin ve sürdürülebilir bir şekilde uygulanmasına katkı sağlayacak, Türkiye'nin akıllı kent uygulamalarında daha ileri bir noktaya ulaşmasına yardımcı olacaktır.

Son olarak, çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, SWOT analizi yazar tarafından ilgili belgeler ve literatür kapsamında oluşturulmuştur. Bu durum, analizin öznellik barındırmasına ve yazarın bakış açısına göre şekillenmiş olmasına neden olabilir. SWOT analizindeki faktörler, yazarın kişisel değerlendirmelerine dayanabileceği için, başka bir araştırmacı benzer bir çalışma yaptığında farklı sonuçlara ulaşabilir. İkinci olarak, SWARA analizi, yalnızca 8 uzmanın değerlendirmelerine dayanmaktadır. Bu sayı SWARA analizinin gerçekleşmesi için yeterli bir sayı olsa da daha fazla uzman katılımı, elde edilen sonuçları etkileyebilir ve analizde daha geniş bir bakış açısı sağlayabilir. Bu sınırlılık, sonuçların genelleştirilebilirliğini ve doğruluğunu sınırlandırabilir. Ayrıca, uzmanların değerlendirmeleri belirli bir zaman diliminde gerçekleştirildiği için, zamanla değişebilecek koşullar bu sonuçların geçerliliğini etkileyebilir. Bu doğrultuda, çalışma bir ön çalışma niteliğindedir. Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak, gelecekte yapılacak çalışmalarda daha fazla uzman katılımıyla ve farklı yöntemlerle desteklenen analizler yapılması önerilmektedir. Bu şekilde, sonuçların daha geniş bir bağlamda geçerliliği artırılabilir ve öznellik etkisi minimize edilebilir.

Extended Abstract

Improving Smart City Applications in Turkey: An Evaluation with SWOT-SWARA Methodology

Rapid urbanization and population growth in Turkey have imposed significant pressure on urban infrastructure and resources. This situation has necessitated the development of innovative solutions to ensure the sustainability of cities and improve the quality of urban life. Smart city applications have emerged as strategic approaches that aim to enhance urban functions and enable more efficient management of resources through the effective use of information and communication technologies (ICT). In recent years, Turkey has witnessed an increase in policies, projects, and investments related to smart cities. However, structural challenges, such as planning deficiencies, sustainability issues, and resource constraints, remain significant obstacles to the effective implementation of these initiatives. In this context, the present study aims to evaluate smart city applications in Turkey and identify strategic priorities through the application of SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) and SWARA (Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis) methodologies.

The study begins with a comprehensive review of the smart city concept in both national and international contexts, analyzing prevailing trends and current practices in Turkey. Smart city applications are assessed in terms of their contributions to key domains such as digitalization, sustainability, energy management, transportation, waste management, and urban security. The literature review reveals the widespread use of multi-criteria decision-making (MCDM) methods for evaluating smart city performance. However, it also identifies a gap in the integration of SWOT and SWARA methodologies, underscoring the originality and contribution of this research to the existing body of knowledge.

In the empirical section, a SWOT analysis was conducted to identify the strengths, weaknesses, opportunities, and threats of smart city initiatives in Turkey. Key strengths include government support, high technological capability, and increasing internet and mobile penetration. In particular, government policies such as the National Smart Cities Strategy and Action Plan (2020–2023) have played a pivotal role in supporting smart city initiatives. Turkey’s young and tech-savvy population and its developing technology sector further enhance the potential for widespread implementation of smart city projects. On the other hand, major weaknesses identified are insufficient investment, concerns over privacy and data security, and regional disparities in access to technology. Budget constraints faced by local governments and infrastructure deficiencies pose significant threats to the sustainability of these projects.

The SWOT criteria identified were subsequently prioritized through the SWARA methodology. The relative weights of the criteria were determined by conducting evaluations with eight domain experts. The results show that government support is the most

significant strength, while digital transformation projects represent the most critical opportunity. Conversely, insufficient investment is identified as the most critical weakness, and technological dependency emerges as the most important threat. These findings offer a strategic framework to guide policymakers and practitioners in prioritizing smart city initiatives in Turkey.

The success of smart city projects in Turkey depends on maintaining and expanding government support. It is recommended that existing incentive mechanisms be extended to include medium- and small-sized cities and that the capacities of local governments be enhanced through improved governance frameworks. Strengthening public-private partnerships is also essential for mobilizing financial and technical resources. Furthermore, supporting high technological capabilities and fostering domestic technology production are considered strategic priorities. Institutions such as TÜBİTAK, ASELSAN, and HAVELSAN play a crucial role in this regard. However, there is a need for broader implementation and additional support for private sector entrepreneurship.

Digital transformation projects constitute a significant opportunity for expanding the scope of smart city initiatives in Turkey. E-Government services, the National Smart Cities Strategy, and Digital Turkey initiatives are foundational components of this transformation process. Nonetheless, ensuring equitable access to digital technologies across all regions necessitates increased investment in digital literacy programs and reducing regional disparities in infrastructure development. Expanding broadband infrastructure and implementing 5G technology are critical to achieving global competitiveness in smart city initiatives.

According to the study findings, the lack of investment represents a major threat to the sustainability of smart city projects. Financial constraints faced by local governments hinder project planning and implementation. Thus, accessing international funding sources, encouraging private sector investments, and developing public-private partnership models are key recommendations. Additionally, enhancing cybersecurity measures and strengthening data privacy regulations are crucial for building public trust and ensuring the success of these initiatives.

Turkey's technological dependency is another critical factor threatening the long-term sustainability of smart city projects. Reducing foreign dependency in hardware and software and increasing domestic production are essential strategies. This requires increased investment in research and development, fostering university-industry collaboration, and supporting technology entrepreneurship. In parallel, it is important to enhance the resilience of cities against cyberattacks and natural disasters by establishing secure and resilient urban infrastructures.

The effective governance and development of smart city applications in Turkey rely on several strategic measures. These include increasing government support, expanding the scope of digital transformation initiatives, diversifying funding sources, and promoting domestic technology development. Furthermore, addressing regional disparities, enhancing digital literacy, and strengthening cybersecurity frameworks are critical for the successful implementation of smart city projects. This study contributes to the formulation of strategic roadmaps for Turkey's smart city vision and provides a comprehensive framework for policymakers and practitioners.

The study acknowledges certain limitations in its methodology. The SWOT factors were developed based on the author's evaluations and a literature review. Therefore, different researchers may reach different conclusions depending on their perspectives. Additionally, the SWARA analysis was conducted with a limited number of experts, which may affect the generalizability of the findings. Future studies are recommended to involve larger and more diverse expert groups and to adopt complementary methodologies to increase the reliability and comprehensiveness of the results.

Kaynakça/References

- AFAD. (2022). *Türkiye afet müdahale planı*. 5 Şubat 2025 tarihinde, https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TAMP.pdf adresinden erişildi.
- AFAD. (2024). *AFAD 2024-2028 stratejik planı*. 5 Şubat 2025 tarihinde, <https://www.afad.gov.tr/stratejik-planlar> adresinden erişildi.
- Akdamar, E. (2017). Akıllı kent idealine ulaşmada açık verinin rolü. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(1), 45-52.
- Almutairi, K., Hosseini Dehshiri, S. J., Hosseini Dehshiri, S. S., Mostafaeipour, A., Hoa, A. X. ve Techato, K. (2022). Determination of optimal renewable energy growth strategies using SWOT analysis, hybrid MCDM methods, and game theory: A case study. *International Journal of Energy Research*, 46(5), 6766-6789.
- Angelidou, M., Psaltoglou, A., Komninos, N., Kakderi, C., Tsarchopoulos, P. ve Panori, A. (2018). Enhancing sustainable urban development through smart city applications. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 9(2), 146-169.
- Ardito, L., Ferraris, A., Petruzzelli, A. M., Bresciani, S. ve Del Giudice, M. (2019). The role of universities in the knowledge management of smart city projects. *Technological Forecasting and Social Change*, 142, 312-321.
- ASELSAN. (2024). Teknoloji. 5 Şubat 2025 tarihinde, <https://www.aselsan.com/tr/teknoloji> adresinden erişildi.
- Ay, S. ve Kılıç, T. (2023). Coğrafi dijital uçurum: Türkiye'de dijital dönüşümün kentsel-kırsal, bölgesel ve cinsiyet eşitsizlikleri. *Coğrafya Dergisi*, (46), 111-122.
- Aydınbaş, G. (2023). Akıllı turizm (turizm 4.0) teknolojileri üzerine iktisadi bir yaklaşım: Türkiye örneği. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 6(1), 26-44.
- Bayraç, H. N. ve Doğan, E. (2018). Teknoloji yoksulluğu ve Türkiye'de ihracatın ithalata olan bağımlılığı. *International Journal of Social Inquiry*, 11(1), 17-42.
- Beydemir, M., Bakmaz, Z. ve Ateş, M. S. (2022). Teknoloji geliştirme bölgelerine sağlanan mali teşvik ve destekler ile 7263 sayılı kanunla yapılan düzenlemelerin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 316-347.
- Biancardi, M., Di Bari, A. ve Villani, G. (2021). R&D investment decision on smart cities: Energy sustainability and opportunity. *Chaos, Solitons & Fractals*, 153, 111554.
- Bibri, S. E. (2018). The IoT for smart sustainable cities of the future: An analytical framework for sensor-based big data applications for environmental sustainability. *Sustainable Cities and Society*, 38, 230-253.

- Bibri, S. E. (2020). The eco-city and its core environmental dimension of sustainability: Green energy technologies and their integration with data-driven smart solutions. *Energy Informatics*, 3(1), 4.
- Bilici, Z. ve Babahanoğlu, V. (2018). Akıllı kent uygulamaları ve Konya örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(2), 124-139.
- Bozok, D. ve Karaman, R. (2018). Isparta lavantasının kırsal turizm kapsamında swot analizi yöntemiyle değerlendirilmesi: Kuyucak köyü örneği. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 8(2), 27-33.
- Braun, T., Fung, B. C., Iqbal, F. ve Shah, B. (2018). Security and privacy challenges in smart cities. *Sustainable Cities and Society*, 39, 499-507.
- Bouramdane, A. A. (2023). Optimal water management strategies: Paving the way for sustainability in smart cities. *Smart Cities*, 6(5), 2849-2882.
- Caragliu, A. ve Del Bo, C. F. (2019). Smart innovative cities: The impact of Smart City policies on urban innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 142, 373-383.
- Casini, M. (2017, August). *Green technology for smart cities*. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 83, No. 1, p. 012014). IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/83/1/012014>
- CBDDO. (2024). Cumhurbaşkanlığı dijital dönüşüm ofisi projeleri. 24 Nisan 2024 tarihinde, <https://cbddo.gov.tr/projeler/> adresinden erişildi.
- Chatterjee, U., Bhunia, G. S., Mahata, D. ve Singh, U. (2021). Smart cities and their role in enhancing quality of life. In *Quality of Life* (pp. 127-143). CRC Press.
- Chatterjee, S. ve Kar, A. K. (2018). Effects of successful adoption of information technology enabled services in proposed smart cities of India: From user experience perspective. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 9(2), 189-209.
- Chatterjee, S., Kar, A. K. ve Gupta, M. P. (2018). Alignment of IT authority and citizens of proposed smart cities in India: System security and privacy perspective. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 19, 95-107.
- Chen, Y., Ardila-Gomez, A. ve Frame, G. (2017). Achieving energy savings by intelligent transportation systems investments in the context of smart cities. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 54, 381-396.
- Chatterjee, S. ve Kar, A. K. (2015, August). *Smart cities in developing economies: A literature review and policy insights*. In *2015 International Conference on Advances in Computing, Communications and Informatics (ICACCI)* (pp. 2335-2340). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICACCI.2015.7275967>
- Çakır, E. (2023). 21. yüzyılda kentsel dönüşüm ve yeni eğilimler. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 118-144.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019). 2020-2023 ulusal akıllı şehirler stratejisi ve eylem planı. 14 Nisan 2024 tarihinde, <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/EylemPlanı.pdf> adresinden erişildi.
- Demiral, B. (2018). Türkiye'nin akıllı kentler politikası: Kamu politika belgeleri üzerinden bir inceleme. E. Akman, N. Negiz, Ç. Akman & HM Kiriş (Ed.), *Dijital Çağın Etkisinde Yönetim-Siyaset-Kent içinde* (58-88), İstanbul: Detay Yayıncılık.

- Demircan, B. G. ve Yetilmezsoy, K. (2023). A hybrid fuzzy AHP-TOPSIS approach for implementation of smart sustainable waste management strategies. *Sustainability*, 15(8), 6526.
- Erçetin, C., Durmaz, B. ve Aksoy, Ç. (2022). Akıllı kent, erişilebilirlik ve mekansal veri tabanı ilişkisi üzerine engeller analizi: Ankara örneği. *İDEALKENT*, 13(36), 487-518.
- Ganji, G. G., Mostafaeipour, A., Sadegheih, A. ve Hosseinasab, H. (2023). Identifying and prioritizing the factors affecting renewable energy development: A case study. *International Journal of Industrial Engineering*, 34(4), 1-21.
- Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanovic, N. ve Meijers, E. (2007). Smart cities-ranking of European medium-sized cities. Vienna University of Technology Research Report. 19 Nisan 2024 tarihinde <http://www.citieslocalgovernments.org/committees/cdc/Upload/formations/smartcitiesstudyen.pdf> adresinden erişildi.
- Gürsoy, O. (2019). *Akıllı Kent Yaklaşımı ve Türkiye'deki Büyükşehirler İçin Uygulama İmkânları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Hajduk, S. (2021a). Multi-criteria analysis of smart cities on the example of the Polish cities. *Resources*, 10(5), 44.
- Hajduk, S. (2021b). Multi-criteria analysis in the decision-making approach for the linear ordering of urban transport based on TOPSIS technique. *Energies*, 15(1), 274.
- Harmon, R. R., Castro-Leon, E. G. ve Bhide, S. (2015, August). *Smart cities and the internet of things*. In *2015 Portland International Conference on Management of Engineering and Technology (PICMET)* (pp. 485-494). IEEE. <https://doi.org/10.1109/PICMET.2015.7273174>.
- Hanine, M., Boutkhoul, O., El Barakaz, F., Lachgar, M., Assad, N., Rustam, F. ve Ashraf, I. (2021). An intuitionistic fuzzy approach for smart city development evaluation for developing countries: Moroccan context. *Mathematics*, 9(21), 2668.
- HAVELSAN (2024). Faaliyet alanları. 5 Şubat 2025 tarihinde, <https://www.havelsan.com/tr/faaliyet-alanlarimiz> adresinden erişildi.
- Hayta, Y. (2021). Akıllı kent uygulamalarında kişisel verilerin gizliliği ve güvenliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 929-941.
- Herzberg, C. (2017). *Akıllı şehirler dijital ülkeler* (Çev. Nadir Özata). Optimist Yayın Grubu, İstanbul.
- Hill, R., Betts, L. R. ve Gardner, S. E. (2015). Older adults' experiences and perceptions of digital technology: (Dis) empowerment, wellbeing, and inclusion. *Computers in Human Behavior*, 48, 415-423.
- Hoang, A. T. ve Nguyen, X. P. (2021). Integrating renewable sources into energy system for smart city as a sagacious strategy towards clean and sustainable process. *Journal of Cleaner Production*, 305, 127161.
- Hui, C. X., Dan, G., Alamri, S. ve Toghraie, D. (2023). Greening smart cities: An investigation of the integration of urban natural resources and smart city technologies for promoting environmental sustainability. *Sustainable Cities and Society*, 99, 104985.
- Ibrahim, H. A., Qahtan, S., Zaidan, A. A., Deveci, M., Hajiaghahi-Keshteli, M., Mohammed, R. T. ve Alamoodi, A. H. (2024). Sustainability in mobility for autonomous vehicles

- over smart city evaluation; using interval-valued fermatean fuzzy rough set-based decision-making model. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 129, 107609.
- Issa Zadeh, S. B. ve Garay-Rondero, C. L. (2023). Enhancing urban sustainability: unraveling carbon footprint reduction in smart cities through modern supply-chain measures. *Smart Cities*, 6(6), 3225-3250.
- İBB. (2024). İstanbul deprem seferberlik planı. 5 Şubat 2025 tarihinde, <https://istanbulguculeniyor.ibb.istanbul/deprem-seferberlik-planı/> adresinden erişildi.
- İLBANK. (2023). İller Bankası A.Ş. performans programı 2023. 5 Şubat 2025 tarihinde, https://www.ilbank.gov.tr/storage/uploads/files/2023_yili_performans_programi_1681125018.pdf adresinden erişildi.
- İstanbul Planlama Ajansı. (2024). Türkiye’de depremin 25 yılı. 5 Şubat 2025 tarihinde, <https://ipa.istanbul/wp-content/uploads/2024/08/17-AGUSTOSUN-ARDINDAN-DEPREM-RAPORU.pdf> adresinden erişildi.
- Jabbarpour, M. R., Nabaei, A. ve Zarrabi, H. (2016, December). *Intelligent guardrails: An iot application for vehicle traffic congestion reduction in smart city*. In 2016 IEEE international conference on Internet of Things (IThings) and IEEE Green Computing and Communications (Greencom) and IEEE Cyber, Physical and Social Computing (cpscom) and IEEE Smart Data (smartdata) (pp. 7-13). IEEE. <https://doi.org/10.1109/iThings-GreenCom-CPSCoM-SmartData.2016.29>
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). 10. kalkınma planı. 29 Nisan 2024 tarihinde, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf adresinden erişildi.
- Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Bilgi toplumu stratejisi ve eylem planları 2015-2018*. 29 Nisan 2024 tarihinde, <https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2015-2018-Bilgi-Toplumu-Stratejisi-ve-Eylem-Plani.pdf> adresinden erişildi.
- Kalkınma Yatırım Bankası. (2024). Teknoloji ve inovasyon fonu. 5 Şubat 2025 tarihinde, <https://surdurulebilirlik.kalkinma.com.tr/2022/rapor/deger-yaratma-modelimiz/fikri-sermaye/5.html> adresinden erişildi.
- Kaluarachchi, Y. (2022). Implementing data-driven smart city applications for future cities. *Smart Cities*, 5(2), 455-474.
- Karoğlu, A. K., Bal, K. ve Çimşir, E. (2020). Toplum 5.0 sürecinde Türkiye’de eğitimde dijital dönüşüm. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 147-158.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243-258.
- Khajenasiri, I., Estebasari, A., Verhelst, M. ve Gielen, G. (2017). A review on internet of things solutions for intelligent energy control in buildings for smart city applications. *Energy Procedia*, 111, 770-779.
- Khan, H. H., Malik, M. N., Zafar, R., Goni, F. A., Chofreh, A. G., Klemesš, J. J. ve Alotaibi, Y. (2020). Challenges for sustainable smart city development: A conceptual framework. *Sustainable Development*, 28(5), 1507-1518.
- Khedry, H., Ghasemiye, R., Jamshidnezhad, Z. ve Ebadi, A. (2018). The strategic plan of the district 5 of gas transmission operations: Based on the SWOT technique and the

- SWARA weighting method, with emphasizing the green services. *Iranian Journal of Gas Engineering*, 4(2), 47-61.
- Kummitha, R. K. R. ve Crutzen, N. (2019). Smart cities and the citizen-driven internet of things: A qualitative inquiry into an emerging smart city. *Technological Forecasting and Social Change*, 140, 44-53.
- Krasnykov, Y., Bobos, O., Lavrinets, I., Khabarova, T. ve Zozulia, N. (2024). The impact of electronic governance on the quality of public services and municipal property management. *Pakistan Journal of Criminology*, 16(1).
- Küçük, S. G. (2024). Türkiye’de ulusal destek teşvik ve hibeler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 7(15), 73-98.
- Lee, J. H., Hancock, M. G. ve Hu, M. C. (2014). Towards an effective framework for building smart cities: Lessons from Seoul and San Francisco. *Technological Forecasting and Social Change*, 89, 80-99.
- Li, W., Batty, M. ve Goodchild, M. F. (2020). Real-time GIS for smart cities. *International Journal of Geographical Information Science*, 34(2), 311-324.
- Li, B. (2022). Effective energy utilization through economic development for sustainable management in smart cities. *Energy Reports*, 8, 4975-4987.
- Lin, S. S. ve Zheng, X. J. (2025). Enhancing smart city assessment: An advanced MCDM approach for urban performance evaluation. *Sustainable Cities and Society*, 118, 105930.
- Lindgren, I., Madsen, C. Ø., Hofmann, S. ve Melin, U. (2019). Close encounters of the digital kind: A research agenda for the digitalization of public services. *Government Information Quarterly*, 36(3), 427-436.
- Liu, J., Low, S. P. ve Wang, L. F. (2018). Critical success factors for eco-city development in China. *International Journal of Construction Management*, 18(6), 497-506.
- Lu, H., de Jong, M. ve ten Heuvelhof, E. (2018). Explaining the variety in smart eco city development in China-What policy network theory can teach us about overcoming barriers in implementation?. *Journal of Cleaner Production*, 196, 135-149.
- Makki, A. A. ve Alqahtani, A. Y. (2024). Analysis of the barriers to smart city development using DEMATEL. *Urban Science*, 8(1), 10.
- Manirathinam, T., Narayanamoorthy, S., Geetha, S., Ahmadian, A., Ferrara, M. ve Kang, D. (2024). Assessing performance and satisfaction of micro-mobility in smart cities for sustainable clean energy transportation using novel APPRESAL method. *Journal of Cleaner Production*, 436, 140372.
- Manupati, V. K., Ramkumar, M. ve Samanta, D. (2018). A multi-criteria decision making approach for the urban renewal in Southern India. *Sustainable Cities and Society*, 42, 471-481.
- Milošević, M. R., Milošević, D. M., Stević, D. M. ve Stanojević, A. D. (2019). Smart city: Modeling key indicators in Serbia using IT2FS. *Sustainability*, 11(13), 3536.
- Mofijur, M., Fattah, I. R., Alam, M. A., Islam, A. S., Ong, H. C., Rahman, S. A., ... ve Mahlia, T. M. I. (2021). Impact of COVID-19 on the social, economic, environmental and energy domains: Lessons learnt from a global pandemic. *Sustainable Production and Consumption*, 26, 343-359.

- Mokarrari, K. R. ve Torabi, S. A. (2021). Ranking cities based on their smartness level using MADM methods. *Sustainable Cities and Society*, 72, 103030.
- Naeini, M. A., Zandieh, M., Najafi, S. E. ve Sajadi, S. M. (2020). Analyzing the development of the third-generation biodiesel production from microalgae by a novel hybrid decision-making method: The case of Iran. *Energy*, 195, 116895.
- Namugenyi, C., Nimmagadda, S. L. ve Reiners, T. (2019). Design of a SWOT analysis model and its evaluation in diverse digital business ecosystem contexts. *Procedia Computer Science*, 159, 1145-1154.
- Neirotti, P., Marco, A., Cagliano, A., Mangano, G. ve Scorrano, F. (2014). Current trends in smart city initiatives: some stylised facts. *Cities*, 38, 25-36. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.12.010>
- Oberascher, M., Rauch, W. ve Sitzenfrei, R. (2022). Towards a smart water city: A comprehensive review of applications, data requirements, and communication technologies for integrated management. *Sustainable Cities and Society*, 76, 103442.
- Olcaý, T. ve Uysal, Y. (2023). Bilgi toplumunun istihdama etkilerinin Türkiye açısından değerlendirilmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(3), 704-737.
- Örselli, E. ve Akbay, C. (2019). Technology and transformation in urban life: Smart cities. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 228-241. <https://doi.org/10.33712/mana.544549>
- Öztaş Karlı, R. G. (2020). Akıllı kentlerden akıllı köylere. R. Kasmı (Ed.), *Mimarlık, Planlama ve Tasarım Alanında Teori ve Araştırmalar içinde* (29-47), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Öztaş Karlı, R. G. (2021). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kırsal kalkınmadaki Rolünün A'WOT analizi ile değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 31(2), 494-501.
- Öztaş Karlı, R. G. (2023). Akıllı kentsel hareketlilik bağlamında paylaşımlı mikromobiliteye yönelik mod değiştirme potansiyelinin analizi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bartın Üniversitesi, Bartın.
- Öztaş Karlı, R. G., Özüdü, B. ve Çelikyay, H. S. (2023). ICT-supported applications in rural area planning: Vodafone smart village model. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 60(4), 541-559.
- Peprah, C., Amponsah, O. ve Oduro, C. (2019). A system view of smart mobility and its implications for Ghanaian cities. *Sustainable Cities and Society*, 44, 739-747.
- Pereira, J. P. R. (2016). Broadband access and digital divide. In *New Advances in Information Systems and Technologies: Volume 2* (pp. 363-368). Springer International Publishing.
- Popović, G. (2018). Prioritization of strategies for tourism development by applying a SWOT-SWARA analysis: The case of Sokobanja Spa. *Teme-Časopis za Društvene Nauke*, 42(3), 999-1016.
- Praharaj, S., Han, J. H. ve Hawken, S. (2017). Innovative civic engagement and digital urban infrastructure: Lessons from 100 smart cities mission in India. *Procedia Engineering*, 180, 1423-1432.
- Praharaj, S., Han, J. H. ve Hawken, S. (2018). Towards the right model of smart city governance in India. *Sustainable Development Studies*, 1, 2018.

- Rathore, M. M., Ahmad, A., Paul, A. ve Rho, S. (2016). Urban planning and building smart cities based on the internet of things using big data analytics. *Computer Networks*, 101, 63-80.
- Rana, N. P., Luthra, S., Mangla, S. K., Islam, R., Roderick, S. ve Dwivedi, Y. K. (2019). Barriers to the development of smart cities in Indian context. *Information Systems Frontiers*, 21, 503-525.
- Resmî Gazete (2016). *Kişisel verilerin korunması kanunu*. 5 Şubat 2025 tarihinde, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160407-8.pdf> adresinden erişildi.
- Rönkkö, E. ve Herneoja, A. (2021). Working across boundaries in urban land use and services planning—building public sector capabilities for digitalisation. *Smart Cities*, 4(2), 767-782.
- Saaty, T. L. (1980). *The analytic hierarchy process: Planning, priority setting, resource allocation*, McGraw-Hill, New York.
- Schenk, B. ve Dolata, M. (2020). *Facilitating digital transformation through education: A case study in the public administration*. In 53rd Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS) (pp. 2144-2154). <https://doi.org/10.24251/HICSS.2020.262>
- Shahsavari, S., Jafari Rad, A., Afzal, P., Nezafati, N. ve Akhavan Aghdam, M. (2019). Prospecting for polymetallic mineralization using step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA) and fractal modeling in Aghkand Area, NW Iran. *Arabian Journal of Geosciences*, 12, 1-10.
- Shao, Q. G., Jiang, C. C., Lo, H. W. ve Liou, J. J. (2023). Establishing a sustainable development assessment framework for a smart city using a hybrid Z-fuzzy-based decision-making approach. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 25(9), 3027-3044.
- Sharma, M., Joshi, S., Kannan, D., Govindan, K., Singh, R. ve Purohit, H. C. (2020). Internet of Things (IoT) adoption barriers of smart cities’ waste management: An Indian context. *Journal of Cleaner Production*, 270, 122047
- Sharma, R. (2019). Evolution in smart city infrastructure with IoT potential applications. *Internet of Things and Big Data Analytics For Smart Generation*, 153-183.
- Shukla, S. ve Hait, S. (2022). Smart waste management practices in smart cities: Current trends and future perspectives. In *Advanced Organic Waste Management* (pp. 407-424). Elsevier.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). 2023 Sanayi ve teknoloji stratejisi. 5 Nisan 2024 tarihinde, <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/SanayiStratejiBelgesi2023.pdf> adresinden erişildi.
- Sánchez-Corcuera, R., Nuñez-Marcos, A., Sesma-Solance, J., Bilbao-Jayo, A., Mulero, R., Zulaika, U., ... ve Almeida, A. (2019). Smart cities survey: Technologies, application domains and challenges for the cities of the future. *International Journal of Distributed Sensor Networks*, 15(6), 1550147719853984.
- Silva, B. N., Khan, M. ve Han, K. (2018). Towards sustainable smart cities: A review of trends, architectures, components, and open challenges in smart cities. *Sustainable Cities and Society*, 38, 697-713.

- Sönmez, Ö. K. ve Yakut, E. (2022). Bireylerin internet-dijital cihaz kullanım becerilerini değerlendirmelerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2551-2587.
- Stanujkic, D., Karabasevic, D. ve Zavadskas, E. K. (2015). A framework for the selection of a packaging design based on the SWARA method. *Engineering Economics*, 26(2), 181-187.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On birinci kalkınma planı (2019-2023)*. 5 Şubat tarihinde, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf adresinden erişildi.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2024). *On ikinci kalkınma planı (2024-2028)*. 5 Şubat tarihinde, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf adresinden erişildi.
- Szeles, M. R. (2018). New insights from a multilevel approach to the regional digital divide in the European Union. *Telecommunications Policy*, 42(6), 452-463.
- Şahin Ş. ve Üçgül İ. (2019). Türkiye’de afet yönetimi ve iş sağlığı güvenliği. *Afet ve Risk Dergisi* 2(1), 43-63.
- Şen, E. (2023). Yerel yönetimlerde dijital dönüşüm ve akıllı kent uygulamaları: eleştirel bir bakış. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(2-1), 141-165.
- Şeyhanlıoğlu, H. Ö. ve Kınır, S. (2021). Turizm işletmelerinde teknolojik sistemlerin kullanılması: istanbul üzerine bir inceleme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 234-247.
- Tan, S. Y. ve Taeihagh, A. (2020). Smart city governance in developing countries: A systematic literature review. *Sustainability*, 12(3), 899.
- TÜBİTAK (2004). *Ulusal bilim ve teknoloji politikaları, 2003-2023 strateji belgesi-vizyon 2023*. 11 Nisan 2024 tarihinde, https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/Vizyon2023_Strateji_Belgesi.pdf adresinden erişildi.
- TÜBİTAK. (2024). TÜBİTAK destek programları. 5 Şubat 2025 tarihinde, <https://tubitak.gov.tr/tr/destekler> adresinden erişildi.
- TÜİK. (2024). Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması (2024). 5 Şubat 2025 tarihinde, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492) adresinden erişildi.
- Uçar, A., Şemşit, S. ve Negiz, N. (2017). Avrupa Birliği akıllı kent uygulamaları ve Türkiye’deki yansımaları. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 22, 1785-1798.
- USOM. (2024). Ulusal siber olaylara müdahale merkezi. 5 Şubat 2025 tarihinde, <https://www.usom.gov.tr/faydali-dokumanlar> adresinden erişildi.
- Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. (2016). *Ulusal e-devlet stratejisi ve eylem planı (2016-2019)*. 5 Nisan 2024 tarihinde, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemel-Belge/files/Swkoy+2016-2019-Ulusal-e-Devlet-Stratejisi-ve-Eylem-Plani.pdf> adresinden erişildi.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2019). *Akıllı ulaşım sistemleri strateji belgesi ve 2020-2023 eylem planı*. 10 Nisan 2024 tarihinde, <https://www.uab.gov.tr/uploads/announcements/ulusal-akilli-ulasim-sistemleri-strateji-belgesi-v/ulusal-akilli-ulas-im-sistemleri-strateji-belgesi-ve-2020-2023-eylem-plani.pdf> adresinden erişildi.

- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2024). *Ulusal siber güvenlik stratejisi ve eylem planı (2024-2028)*. 5 Şubat 2025 tarihinde, <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/siber-guvenligin-yol-haritasi-yerli-ve-milli-tekno/ulusal-siber-guvenlik-stratejisi-2024-2028.pdf> adresinden erişildi.
- Utlı, N. (2024). SWARA yöntemi ile dijital pazarlama strateji seçimi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 25(1), 341-355.
- Vadgama, C. V., Khutwad, A., Damle, M. ve Patil, S. (2015). Smart funding options for developing smart cities: A proposal for India. *Indian Journal of Science and Technology*, 8(34), 1-12.
- Velsberg, O., Westergren, U. H. ve Jonsson, K. (2020). Exploring smartness in public sector innovation-creating smart public services with the Internet of Things. *European Journal of Information Systems*, 29(4), 350-368.
- Wu, Y., Zhang, W., Shen, J., Mo, Z. ve Peng, Y. (2018). Smart city with Chinese characteristics against the background of big data: Idea, action and risk. *Journal of Cleaner Production*, 173, 60-66.
- Yang, L., Elisa, N. ve Eliot, N. (2019). Privacy and security aspects of E-government in smart cities. In *Smart Cities Cybersecurity and Privacy* (pp. 89-102). Elsevier.
- Yao, Y., Zhang, H., Liu, X., Liu, X., Chu, T. ve Zeng, Y. (2021). Bridging the digital divide between old and young people in China: challenges and opportunities. *The Lancet Healthy Longevity*, 2(3), e125-e126.
- Zapolskytė, S., Burinskienė, M. ve Trépanier, M. (2020). Evaluation criteria of smart city mobility system using MCDM method. *The Baltic Journal of Road And Bridge Engineering*, 15(4), 196-224.
- Zhu, S., Li, D. ve Feng, H. (2019). Is smart city resilient? Evidence from China. *Sustainable Cities and Society*, 50, 101636.
- Zolfani, S. H. ve Banihashemi, S. S. A. (2014, May). *Personnel selection based on a novel model of game theory and MCDM approaches*. In *Proc. of 8th International Scientific Conference "Business and Management"* (pp. 15-16). <https://doi.org/10.3846/bm.2014.024>
- Zolfani, S. H. ve Saparaukas, J. (2013). New application of SWARA method in prioritizing sustainability assessment indicators of energy system. *Engineering Economics*, 24(5), 408-414.

Rukiye Gizem ÖZTAŞ KARLI,

Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nden 2017’de mezun olan Dr. Rukiye Gizem Öztaş Karlı, 2020’de aynı üniversite ve bölümde yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2023’te ise Bartın Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü’nde doktora derecesini almaya hak kazanmıştır. 2018’den itibaren Bartın Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü’nde öğretim elemanı olarak görev yapmaktadır. Başlıca ilgi alanları; akıllı kent, akıllı ulaşım sistemleri, akıllı köy ve su ayak izidir.

Rukiye Gizem Öztaş Karlı graduated from Gazi University, Department of City and Regional Planning in 2017 and completed her master’s degree in the same department

and university in 2020. In 2023, she earned her PhD from Bartın University, Department of Landscape Architecture. Since 2018, she has been serving as a faculty member in the Department of Landscape Architecture at Bartın University. Her main areas of interest include smart cities, smart transportation systems, smart villages, and water footprint.

E-posta: roztas@bartin.edu.tr

Covid-19 Salgınında Risk Algısı Bağlamında Seyahat Amacı ve Kentsel Ulaştırma Tür Tercihini Sebebi İlişkisi: Tekirdağ, Süleymanpaşa Örneği

Sahra Başyazgan Mert¹
ORCID: [0000-0003-0172-9672](https://orcid.org/0000-0003-0172-9672)

Mustafa Sinan Yardım²
ORCID: [0000-0003-0799-9294](https://orcid.org/0000-0003-0799-9294)

Öz

Covid-19 salgını döneminde kentiçi ulaşım sistemi kullanıcılarının tür seçim davranışlarında çeşitli değişimler gözlenmiştir. Bu çalışma kapsamında kentlilerin ulaşım türü seçimine yansıyan bakış açıları, Covid-19 salgını dönemi ve bu dönemin şartları çerçevesinde anket yöntemi ile değerlendirilmiştir. Katılımcılardan öncelikle salgın öncesi, salgın ve salgın sonrası normalleşme dönemlerine göre seyahat amaçları, kullandıkları ulaşım türü ve tercih sebepleri bilgisi alınmış, ardından ulaşım türlerine Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanı (CERP) vererek değerlendirmeleri istenmiştir. Literatürde söz konusu veriler daha çok kurumsal kaynaklara dayandırılırken, bu çalışmada veriler doğrudan kent sakinlerinden anket yoluyla toplanarak bireysel davranışları belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca toplu taşıma kullanım sayılarının azaldığı bir gerçek olarak literatürde yer alırken bu çalışma ile bu azalmanın ardındaki nedenler araştırılarak orijinal bir katkı sunulması hedeflenmiştir. Bu makale çerçevesinde betimleyici istatistik verilerine de yer verilmiştir. Çalışma sonucunda, salgının farklı dönemlerinde ulaşım türleri tercihinde kent sakinlerinin önceliklerinin farklı olduğu ve belirli ulaşım türlerinin enfeksiyon riskinin oldukça yüksek olarak algılandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Seyahat Amacı, Ulaştırma Tür Seçimi, Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanı, Tekirdağ.

¹ Kapadokya Üniversitesi, Mimarlık Tasarım ve Güzel Sanatlar Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, E-posta: sahra.mert@kapadokya.edu.tr

² Yıldız Teknik Üniversitesi, İnşaat Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü

Relationship Between Trip Purpose and Transportation Mode Choice Reason in Covid-19 Risk Perception: Tekirdağ, Süleymanpaşa Case

Sahra Başyazgan Mert³
ORCID: [0000-0003-0172-9672](https://orcid.org/0000-0003-0172-9672)

Mustafa Sinan Yardım⁴
ORCID: [0000-0003-0799-9294](https://orcid.org/0000-0003-0799-9294)

Abstract

During the Covid-19 pandemic, significant changes were observed in urban transportation mode choice behavior. This study evaluates urban residents' perspectives on transportation mode selection using a survey method within the context of the pandemic and its conditions. Participants were asked about their trip purposes, preferred transportation modes, and reasons for their choices before, during, and after the pandemic. Additionally, they were requested to assess transportation modes by assigning a Covid-19 Infection Risk Score (CERP). While similar data in the literature are often based on institutional sources, this study directly collects data from urban residents through surveys to analyze individual behaviors. It is well-documented that public transportation usage has declined; however, this study aims to explore the underlying reasons for this decline, offering an original contribution. Descriptive statistical data are also included. The findings indicate that urban residents' priorities in transportation mode choices varied across different phases of the pandemic. Moreover, certain transportation modes were perceived as having a significantly higher infection risk.

Keywords: Covid-19, Trip Purpose, Transportation Mode Choice, Covid-19 Infection Risk Score, Tekirdağ.

³ Kapadokya University, Faculty of Architecture, Design and Fine Arts, Department of Urban and Regional Planning, E-mail: sahra.mert@kapadokya.edu.tr

⁴ Yıldız Technical University, Faculty of Civil Engineering, Department of Civil Engineering

Giriş

2019 yılının sonlarında Çin’de ortaya çıkan Covid-19 virüsü dolayısıyla Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020’de küresel salgın ilan edilmiştir (DSÖ, 2020). Bu konuda sadece sağlık değil, akademik dünyanın çeşitli dallarındaki ilginin yansıdığı yeni bir literatür oluşmaya başlamıştır. İnsanların toplu olarak bulundukları yerleri ilgilendiren mühendislik yapıları yanı sıra, bunların işletilmesine yönelik konular da benzer bir ilginin odağı olmuştur. Bu makale özelinde ise Covid-19 salgınında kentlinin ulaşırma türü seçimindeki önceliklerinin nasıl değiştiği ve enfeksiyon riskinin ulaşırma türlerine göre nasıl artıp azaldığı araştırılmıştır. Çalışma akışında, öncelikle teorik arka plan ele alınmış, ardından yöntem bölümünde çalışma alanına dair bilgiler aktarılmış; veri kümesi ve analiz yöntemi açıklanmıştır. Elde edilen bulguların değerlendirilmesini takiben, konu tartışılmış, sonuç ve öneriler bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

Teorik Arka Plan

Koronavirüs salgınına sebebiyet veren Sars-CoV-2 virüsünün bulaş yollarını araştıran Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Sağlık Komisyonu’nun yapmış olduğu açıklamaya göre damlacıklar ve yakın temas hususu, virüsün bulaşmasında temel rolü oynamaktadır (Zhao vd., 2020, s. 1347). Bu temelden hareketle Shen vd. (2020), toplu taşımanın ve yolcu terminallerinin herhangi bir salgın döneminde virüsün yayılma veya kümelenme mekânı haline dönüşebileceğini vurgulayarak, kentlinin “buluşma” mekanlarının, “bulaşma” mekânına dönüştüğünü ifade etmiştir (Shen vd., 2020, s. 2). Nisan 2020’de Avustralya’da hükümetin de aldığı önlemler göz önüne alındığında Covid-19 öncesi rakamlara göre toplu taşıma kullanımında %80 civarında bir azalma olduğu tespit edilmiştir (Transurban, 2020, s. 4). Almanya’da yapılan başka bir araştırmada ise toplu taşımanın önemli ölçüde azalış gösterdiği ve kapanma döneminde toplu taşıma kullanıcılarının %66’sının toplu taşımayı rahatsız edici bulduğunu, bunun sebebinin ise sağlık endişelerinin artmasıyla ilişkili olduğunu tespit etmiştir (Eisenmann, Nobis, Kolarova, Lenz, & Winkler, 2021, s. 64). Pakistan’da gerçekleştirilen diğer bir çalışmada ise 5 km’den az mesafedeki yolculuklarda motorlu taşıtlardan yaya ve bisiklet türlerine geçiş yaşanmış, uzun mesafeli yolculuklarda da toplu taşımadan özel araca geçişlerin yaşandığı gözlenmiştir (Abdullah, Ali, Hussain, Aslam, & Javid, 2021, s. 26). İstanbul’da gerçekleştirilen bir çalışmada kentlilerin salgın

öncesi ve salgın döneminde yaya davranışlarındaki değişim incelenmiştir. Araştırma sonucunda salgın öncesinde yaya tercihinin ağırlıkla bir toplu taşıma türüne erişimde kullanıldığı, salgın dönemiyle yaya tercihinin artarak alışveriş ve sağlık amaçlı yolculuklarda da tercih edilmeye başlandığı saptanmıştır (Günay & DüNDAR, 2024). ABD’de Ohio eyaleti Columbus şehrinde salgının erken evrelerinde (30 Nisan-7 Mayıs 2020 arasında) çevrimiçi anket yöntemiyle kentlilerin seyahat davranışlarının ve ulaştırma türlerine karşı risk algılarının nasıl değiştiği araştırılmıştır. Araştırma sonucunda kentlilerin ortak mekân kullanımı veya seyahat paylaşımı yapılan türlerde (toplu taşıma, bisiklet paylaşımı, araç paylaşımı gibi) riskin özel araç kullanımına göre çok daha fazla olduğu algısının yer aldığı tespit edilmiştir (Ozbilen, Slagle, & Akar, 2021). Bangladeş özelinde yapılan bir başka çalışmada ise ulaştırma türü seçimlerinde etkili olabilecek risk faktörlerine değinilmiştir. Türlerin sunmuş oldukları fiziksel koşulların aksine psikolojik algı, sosyo-ekonomik statü ve davranış faktörleri çerçevesinde bir risk algısı analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda ise kadın ve yaşlı bireylerin, gelir düzeyi yüksek olan kesimin, virüse yakalanmaya dair daha fazla endişeye sahip oldukları saptanmıştır (Zafri, Khan, Jamal, & Alam, 2022). Ulaştırma türlerine dair risk algısını değerlendiren ve İtalya Turin’deki bir çalışmada bireylerin davranışları, kültürel arka planları ve duygusal tepkileri risk algısını şekillendiren önemli parametreler olarak ifade edilmiştir (Gnerre, ve diğerleri, 2022). Almanya’da kentlilerin toplu taşımaya karşı olan bakış açılarının incelendiği ve bu sistemlere karşı olan risk algılarını etkileyen faktörlerin araştırıldığı bir çalışmada ise toplu taşıma kullanımını medyanın yapmış olduğu haberlerin, kullanıcı deneyimlerinin, alınan güvenlik önlemlerinin yanı sıra, algılanan güvenlik düzeylerinin, enfeksiyon riskinin (kalabalık, temas süresi, hijyen önlemleri, hava kalitesi, toplum algısı, sosyal davranış ve sağlık durumu) ve bireysel farklılıkların etkilediği saptanmıştır. Bu tespitler 21 Nisan – 12 Mayıs 2021 tarihlerinde 981 katılımcının katıldığı bir anket çalışması ile yapılmıştır (Helfers, Reiserer, Schneider, Ebersbach, & Sommer, 2022).

Aloi vd.’nin 2020 yılında Santander’de kentsel ulaştırmayı inceledikleri çalışmada, mevcut verilerin analizi ile kentteki toplam hareketliliğin %76 düştüğü kaydedilmiştir. Toplu taşıma özelinde bir inceleme yapıldığında %93’lük çarpıcı bir düşüş gözlenmiştir (Aloi vd., 2020, s. 10). Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, diğer bir Avrupa ülkesi olan Hollanda’da da benzer bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Haas vd.’nin 2020 yılında yayınladığı, 12 yaş üzeri Hollanda Hareketlilik Planı’nın bir parçası olan 2.500 vatandaşın katılımıyla gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, virüsün yayılma hızını

kırmak amacıyla hükümetin aldığı önlemler kapsamında, seyahatlerde kat edilen mesafeler önce %55, ardından %68 azalmıştır (Haas vd., 2020, s. 10-11). Türkiye’den bir örnek ise Işıldar ve Öcalır tarafından 2021 yılında Ankara için yapılmış ve bu çalışmada pandemi öncesi döneme (3 Mart 2020) göre tüm yolculuklar içinde özel araç kullanım oranının %38’den 17 puan artarak %55’e (Ağustos 2021) çıktığı tespit edilmiştir (Işıldar & Öcalır, 2021, s. 1137). İstanbul için ise İnce, Cengiz ve Alpkökin çok terimli logaritmik bir model geliştirerek toplu taşıma türlerindeki yolculuk sayılarını değerlendirmişler ve ciddi düşüşler, kırımlar yaşandığını ortaya çıkarmışlardır (İnce, Cengiz, & Alpkökin, 2021, s. 1167-1169) Ertaş vd.’nin çalışmalarında, Covid-19 salgınına karşı bilgi, tutum ve uygulamalar incelenmiştir. Çalışma sonucunda da katılımcıların en çok sağlıkları ve virüsün bulaşma riski hakkında endişe duydukları tespit edilmiştir. Ayrıca, enfeksiyondan korunmak amacıyla bireylerin kalabalık yerlerden ve toplu taşıma araçlarından kaçınmaları gerektiğine dair bir tutuma sahip oldukları da görülmüştür (Ertaş vd., 2021, s. 8). Salgının başlangıç noktası olan Çin’de karantina döneminde yapılan bir çalışmada iş ve alışveriş amaçlı yolculuklar için tür seçiminde özel araca olan yönelimin arttığı tespit edilmiş ve bunu toplu taşıma araçlarına karşı duyulan psikolojik kaygıların tetiklediği saptanmıştır (Chen, Guo, Yang, Ding, & Yuan, 2021, s. 94). Selanik özelinde yapılan bir çalışmada ise seyahat amaçları da değişim göstermiştir. Zaman zaman yaşanan karantinalar nedeniyle alışveriş amaçlı yolculuklar daha ağırlıkla yapılmaya başlamış, iş ve eğlence amaçlı seyahatlerde azalmalar görülmüştür. Yapılan yolculuklarda da insanların kalabalık ortamlardan kaçınma isteği sonucunda özel aracın kullanım oranının arttığı ifade edilmiştir (Politis, ve diğerleri, 2021, s. 14-15). Son olarak Süleymanpaşa için yapılan bir başka çalışmada toplu taşıma kullanım oranlarının salgın döneminde azaldığı tespit edilmiş ve bu noktadan hareketle yazarlar bir model geliştirerek hasta ve aşılama sayılarının toplu taşıma kullanıcı sayısına olan etkisini araştırmıştır. Farklı bir perspektif sunan bu çalışmada hasta sayılarının toplu taşıma kullanıcı sayısına anlamlı bir etkisinin olmadığını saptanması, literatürdeki birçok çalışmadan farklı bir sonuç ortaya koyarken, aşılama sayısının ise anlamlı bir etki yarattığını ve aşılama sayısındaki artışın kullanıcı sayısını da arttırdığını ifade ederek, kentlinin toplu taşıma kullanma eğiliminin ardındaki bir değişkeni ispatlamışlardır (Başyazgan & Yardım, 2023, s. 855-856).

Yukarıda aktarılan çalışmalardan da görülebileceği gibi veri setleri üzerinden incelemelerin ağırlıkta olduğu, kaydedilen düşüşlerin ardındaki nedenlerin yeterince araştırılmadığı, kentlinin hangi öncelikler ile toplu taşıma

türlerinden uzaklaştığı sorusu bir boşluk olarak saptanmıştır. İlgili boşluğu doldurmak amacıyla bir vaka analizi olarak planlanan bu çalışma ile gelecek salgınlarda kent sakinlerinin davranışlarının nasıl şekilleneceği konusunda bilgilere anket verileriyle ulaşılmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Çalışma Alanı

Çalışma alanı olarak seçilen Süleymanpaşa, Türkiye'nin kuzeybatısında yer alan Marmara Bölgesi'nde ve Marmara Denizi'ne kıyısı olan Tekirdağ kentinin merkez ilçesidir. 2021 yılı nüfus verilerine göre 210.547 kişilik nüfusa sahiptir (TÜİK, 2022). Fakat, bu çalışma kapsamında Süleymanpaşa ilçesinin kentsel mahalleleri dahil edildiği için nüfus 181.149 kişi olarak ele alınacaktır.

Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve İstanbul'a komşu olan Tekirdağ ili, karayolu, denizyolu, demiryolu ve havayolu olmak üzere çeşitli ulaştırma türlerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu türlerden yalnızca havayolu türü Çorlu ilçesinde yer almaktadır (Süleymanpaşa Belediyesi, 2020, s. 174-180). Süleymanpaşa ilçesindeki demiryolu türü ise ağırlıklı yük taşımacılığında kullanılıyor olup, limanlardan gelen yükler yurtiçine ve yurtdışına bu noktadan dağıtılmaktadır. Çerkezköy, Çorlu ve Muratlı ilçelerinden geçen hatlar ise hem yük hem de yolcu taşımacılığına hizmet etmektedir. Denizyolu da hem yük hem yolcu taşımacılığında kullanılmaktadır.

Yolcu taşımacılığı mevsimsel yapılmakta olup en yakını Marmara Adası'na, en uzağı Bandırma'ya olmak üzere seferler düzenlenmektedir. Yük taşımacılığı ise yurtiçi ve yurtdışı olarak yapılmaktadır.

Çalışma sahasında karayolu altyapısı ise kentin %25,3'ünü oluşturmaktadır (TBB, 2015, s. 43). Önceleri ilçe merkezinden geçen çevre yolu, 2011 yılı itibarıyla kuzeye alınıp merkezden çıkarılmıştır. Kenti baypas ederek geçen karayolu kesimi, toplamda 53,6 kilometredir.

Kentte karayolu altyapısı üzerinde yapılan yolcu taşımacılığı türlerini, bireysel (özel araç, taşıt paylaşımı (ortak araba kullanımı), taksi, bisiklet, e-skuoter, yaya) ve toplu taşıma (otobüs, minibüs, servis (iş yeri/okul) araçları) olarak iki grupta toplamak mümkündür. Kentte kamu toplu taşıma hizmetinin büyük bir kısmı, minibüs ve otobüslerle verilmektedir. Otobüsler, 2020 yılından itibaren Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi bünyesindeki TEKULAŞ tarafından, 19 hat ve 82 taşıtlık filo halinde işletilmektedir. 2024 yılında hat sayısı 28'e çıkarılmış ve ilçenin diğer ilçelerle bağlantıları güçlendirilmiştir. 9 hat ve

239 taşıttan oluşan minibüsler ise çeşitli kooperatifler tarafından işletilmektedir (Süleymanpaşa Belediyesi, 2020, s. 174-180).

Çalışma alanının kentsel ulaşımına dair daha fazla bilgi edinmek amacıyla, kentlilerin “salgın öncesi”, “salgın dönemi” ve “normalleşme dönemi”nde iş ve eğitim gibi zorunlu yolculuklar ile sağlık, alışveriş, sosyal aktivite ve diğer aktivite gibi zorunlu olmayan yolculuklarda hangi türleri tercih ettiği de araştırılmıştır. Salgın öncesi dönemde iş amaçlı yolculuklarda %39,57’lik bir oranla en çok tercih edilen türün özel araç olduğu görülmektedir (Tablo 1). Eğitim amaçlı yolculuklarda ise %28,06’lık oranla otobüs türünün daha çok tercih edildiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, ulaştırma türleri toplu taşıma (otobüs, minibüs ve servis) ve bireysel ulaşım (özel araç, taşıt paylaşımı, taksi, bisiklet, yaya) olarak gruplandırılırsa, toplu taşımanın (%54,35) en fazla tercih edilen tür olduğu görülmektedir (Başyazgan, 2023).

Tablo 1. Salgın Öncesi Dönemde Türel Dağılım (Başyazgan, 2023)

Yolculuk Amacı	Salgın Öncesi Dönem (11 Mart 2020 Öncesi)					
	İş	Eğitim	Sağlık	Alışveriş	Sosyal Aktivite	Diğer
Otobüs	60	39	41	47	47	44
	26,09	28,06	21,81	20,80	20,98	25,73
Minibüs	32	26	35	38	41	30
	13,91	18,71	18,62	16,81	18,30	17,54
Servis (Okul/İşyeri)	33	8	3	3	2	11
	14,35	5,76	1,60	1,33	0,89	6,43
Taşıt Paylaşımı (Ortak Araç Kullanımı)	5	1	4	7	8	5
	2,17	0,72	2,13	3,10	3,57	2,92
Taksi	0	0	4	0	3	1
	0,00	0,00	2,13	0,00	1,34	0,58
Özel Araç	91	50	94	113	112	70
	39,57	21,74	50,00	50,00	50,00	40,94
Bisiklet	1	0	0	0	2	2
	0,43	0,00	0,00	0,00	0,89	1,17
Yaya	8	15	7	18	9	8
	3,48	10,79	3,72	7,96	4,02	4,68
Toplam	230	139	188	226	224	171

Salgın dönemindeki türel dağılım ise Tablo 2’de aktarılmıştır. İş amaçlı yolculuklarda toplu taşıma türlerini seçen kullanıcıların %6,14’lük kesimi, bireysel ulaşımına doğru yönelerek tercihlerini değiştirmiştir. Buradaki manzarayı, salgının etkisini, “tercihlerin toplu taşımadan bireysel ulaşımına doğru kayması” şeklinde okumak mümkündür. Nitekim, bu değişim toplu taşımadaki -%11,3’lük bir değişime karşılık gelirken, bireysel ulaşımında +%13,5’lik

bir değişime karşılık gelmektedir. Türler arasındaki bu değişimin arkasında yatan faktörler ise ilerleyen bölümlerde ele alınacak olup, çalışmanın ana çerçevesini meydana getirmektedir (Başyazgan, 2023).

Tablo 2. Salgın Dönemi Türel Dağılım (Başyazgan, 2023)

Salgın Dönemi (11 Mart 2020-1 Temmuz 2021)						
Otobüs	43	27	41	41	35	44
	19,20	20,93	22,91	18,81	19,13	25,43
Minibüs	30	24	26	28	32	25
	13,39	18,60	14,53	12,84	17,49	14,45
Servis (Okul/İşyeri)	35	4	2	4	2	5
	15,63	3,10	1,12	1,83	1,09	2,89
Taşıt Paylaşımı (Ortak Araç Kullanımı)	3	3	4	5	3	3
	1,34	2,33	2,23	2,29	1,64	1,73
Taksi	1	1	4	1	4	3
	0,45	0,78	2,23	0,46	2,19	1,73
Özel Araç	96	56	97	119	95	80
	42,86	43,41	54,19	54,59	51,91	46,24
Bisiklet	2	0	0	0	1	1
	0,89	0,00	0,00	0,00	0,55	0,58
Yaya	14	14	5	20	11	12
	6,25	10,85	2,79	9,17	6,01	6,94
Toplam	224	129	179	218	183	173

Yukarıda bahsi geçen türler arasındaki geçişlerin kalıcı olup olmadığını anlayabilmek için, normalleşme dönemindeki tür tercihlerine de bakılması yararlı olacaktır (Tablo 3). İş amaçlı yolculuklar özelinde, salgın döneminde %48,21 tercih edilen toplu taşıma, normalleşme döneminde %52,14'e yükselerek, yeniden en çok tercih edilen ulaştırma türü olmuştur. Fakat bütün dönemler incelendiğinde, salgın öncesi dönemde görülen oranlara normalleşme döneminde ulaşamadığı görülmektedir. Bu durum hala eski düzene geri dönme konusunda kentlilerin tedirginlikleri olduğunu işaret etmektedir. Toplu taşımadan bireysel ulaşımına geçişi ise, salgın öncesi ve normalleşme dönemi toplu taşımadaki %2,21'lik azalmanın -%4,1'lik azalmaya karşılık gelmesinden anlamak mümkündür (Başyazgan, 2023).

Tablo 3. Normalleşme Dönemi Türel Dağılım (Başyazgan, 2023)

Normalleşme Dönemi (1 Temmuz 2021 Sonrası)						
Otobüs	51	34	43	37	39	41
	21,79	24,46	22,40	16,52	18,93	23,16
Minibüs	31	30	35	37	37	31
	13,25	21,58	18,23	16,52	17,96	17,51
Servis (Okul/İşyeri)	40	8	4	6	4	7
	17,09	5,76	2,08	2,68	1,94	3,95
Taşıt Paylaşımı (Ortak Araç Kullanımı)	2	0	3	3	3	1
	0,85	0,00	1,56	1,34	1,46	0,56
Taksi	3	1	3	0	2	3
	1,28	0,72	1,56	0,00	0,97	1,69
Özel Araç	95	53	98	119	107	79
	40,60	38,13	51,04	53,13	51,94	44,63
Bisiklet	1	0	0	0	1	1
	0,43	0,00	0,00	0,00	0,49	0,56
Yaya	11	13	6	22	13	14
	4,70	9,35	3,13	9,82	6,31	7,91
Toplam	234	139	192	224	206	177

Veri Kümesi

Covid-19 salgının ulaştırma türü seçimlerinde etkili olurken kentlilerin hangi risk faktörlerini ne kadar göz önünde bulundurdıklarını değerlendirmek amacıyla, bir veri kümesi oluşturulması gerekmiştir. Veri kümesinin oluşturulmasında değişimleri daha iyi gözlemlemek için salgın dönemlere ayrılmıştır: Salgın öncesi, salgın ve normalleşme dönemi. Değişimleri daha derinlemesine gözlemek üzere, salgın T.C. Sağlık Bakanlığı'nın açıklamalarına uyumlu bir biçimde, dönemlere göre değerlendirilmiştir. İlk vaka tespiti olan 11 Mart 2020 tarihinden öncesi "salgın öncesi dönem"; 11 Mart 2020-1 Temmuz 2021 tarihleri arası "salgın dönemi" ve 1 Temmuz 2021 tarihinden itibaren de "normalleşme dönemi" olarak belirlenmiştir (Başyazgan & Yardım, 2023, s. 855-856).

İlgili verilerin toplanması için anket yapılması uygun bulunmuş; fakat salgın şartlarındaki zorunluluklardan dolayı, bu anketin çevrimiçi yöntemlerle yapılmasına karar verilmiştir. Yukarıda salgının gelişim evrelerini gösteren tarihler de katılımcılara açık bir şekilde bildirilmiştir.

Araştırmada, Google Forms ara yüzü ile oluşturulan anket için, %5 hata payı, %95 güven düzeyi ve 0,05 anlamlılık düzeyi hedeflenmiştir. Belirlenen hedef için örneklem büyüklüğü hesabı, aşağıdaki denklem 1 kullanılarak yapılmıştır.

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1)+t^2pq} \quad (1)$$

n : Örneklem büyüklüğü

N : Evren büyüklüğü (Süleymanpaşa kentsel alan nüfusu 181.149 kişi)

t : Belirli bir anlamlılık düzeyinde T tablosuna göre bulunan teorik değer (%5 anlamlılık düzeyinde $t=1,96$)

d : Hata payı (0,05)

p : İncelenen olayın gerçekleşme olasılığı (0,5)

q : İncelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı (0,5)

Bu bağlamda Süleymanpaşa'yı temsilen 383 katılımcının hedeflendiği bir anket çalışması organize edilmiştir. Anket, Mart 2022-Mayıs 2022 olmak üzere toplamda 3 ay katılıma açık tutulmuştur. Salgının ülkenin dört bir yanında farklı süreçlere sahip olması bu çalışma alanında da görülmüştür. Her ne kadar 1 Temmuz 2021 tarihinden itibaren ülke genelinde normalleşme dönemi ilan edilse de pratikte karşılaşılan vaka sayıları bazen bu dönem ile eş zamanlı ilerlememiştir. Bu nedenle belirlenen hedeflere uygun geçerli anket sayısına kentte salgının yeniden zirve yapması sebebiyle erişilememiştir. 391 katılımcı sayısına ulaşılmasına rağmen anket verilerinin düzenlenmesi ile toplam anketlerin %89'u kabul edilmiş 348 geçerli ankete ulaşılmıştır. Böylelikle, %95 güven düzeyi ve 0,05 anlamlılık düzeyi korunarak hata payı %5,25 olarak yeniden hesaplanmıştır.

Yapılan anketin çalışma alanını temsiliyeti (Tablo 4) sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için anketin uygulandığı salgın şartlarında, mahallelerin nüfuslarıyla orantılı katılım sağlanması için yoğun bir çaba harcanmıştır ve dengeli bir dağılıma ulaşılmıştır.

Tablo 4. Ankete Katılım Oranları ve Nüfus İlişkisi (Başyazgan, 2023)

Mahalle Adı	2021 Nüfusu (kişi)	Mahalleden Ankete Katılan Kişi Sayısı	Mahalleden Ankete Katılan Kişi Oranı (%)	Katılımcı Bazında Dağılım Oranı (%)
100. Yıl	30381	65	0,21	18,7
Altınova	13623	20	0,15	5,8
Atatürk	4464	10	0,22	2,9
Aydoğdu	10564	12	0,11	3,5
Bahçelievler	2486	6	0,24	1,7
Barbaros	2687	3	0,11	0,9
Cumhuriyet	4915	13	0,26	3,7
Çınarlı	26222	22	0,08	6,3
Çiftlikönü	16371	17	0,10	4,9
Değirmenaltı	3419	17	0,50	4,9
Ertuğrul	2758	10	0,36	2,9
Hürriyet	22998	85	0,37	24,4
Karadeniz	4196	2	0,05	0,6
Kumbağ	2685	2	0,07	0,6
Namık Kemal	4523	2	0,04	0,6
Ortacami	14323	25	0,17	7,2
Topağaç	2719	12	0,44	3,5
Vatan	4148	5	0,12	1,4
Yavuz	7667	20	0,26	5,8
Toplam	181149	348	0,19	100,0

Anonim olarak kentsel alanda gerçekleştirilen ankete katılanların, %60,92'sinin kadın, %38,79'unun erkek olduğu saptanmıştır (Tablo 5). Kadınlar %49,37'lik ilçe nüfusu verisine (2021 yılı) nispetle %60,92 ile bu ankete daha ağırlıklı katılmışlardır. Diğer taraftan, cinsiyetten bağımsız olarak yaş gurubu itibarıyla en yoğun katılım ise %31,03 ile 35-44 yaş aralığındadır. Öğrenim durumları bağlamında ise %42,53 ile lisans düzeyinde eğitim almış kişilerin çokluğu dikkat çekmektedir. Gelir düzeyi açısından ise 5.000-10.000 TL arasında gelire sahip olan kesimin katılımı ön plana çıkmaktadır.

Tablo 5. Çalışmanın Demografik Yapısı (Başyazgan, 2023)

		Kişi Sayısı	Dağılım	2021 Nüfus Verileri	Dağılım
CİNSİYET	Kadın	212	60,92	103955	49,37
	Erkek	135	38,79	106592	50,63
	Belirtmek İstemiyor	1	0,29	0	0
	Toplam	348	100,00	210547	100,00
YAŞ	18	5	1,44		
	19-20	10	2,87		
	21-24	53	15,23		
	25-34	93	26,72		
	35-44	108	31,03		
	45-54	56	16,09		
	55-64	19	5,46		
	65+	4	1,15		
	Toplam	348	100		
ÖĞRENİM DURUMU	İlkokul	6	1,72		
	Ortaokul	15	4,31		
	Lise	92	26,44		
	Önlisans	61	17,53		
	Lisans	148	42,53		
	Yüksek Lisans	22	6,32		
	Doktora	4	1,15		
	Toplam	348	100,00		
GELİR DÜZEYİ	2.500 TL'den Az	22	6,32		
	2.500 TL-5.000 TL	72	20,69		
	5.001 TL-7.000 TL	83	23,85		
	7.001 TL-10.000 TL	88	25,29		
	10.001 TL-20.000 TL	65	18,68		
	20.000 TL'den Fazla	15	4,31		
	Belirtmek İstemiyor	3	0,86		
	Toplam	348	100,00		

Analiz Yöntemi

Araştırma kapsamında iki farklı analiz yapılmıştır. İlk yapılan analizde kentlinin salgının gelişim evrelerine göre benimsemiş olduğu öncelikler ulaştırma türleri bağlamında incelenmiştir. Ankette katılımcılara, salgının farklı dönemlerinde (salgın öncesi, salgın ve normalleşme) farklı yolculuk amaçlarına göre kullanmış oldukları ulaştırma türleri için öncelikli tercih sebepleri

sorulmuştur. Bu öncelikler araç içi yoğunluğu, konfor, maliyet/ücret, sağlık/hijyen, seyahat süresi, trafik sıkışıklığı, enfeksiyon endişesi ve sosyal statü olarak belirlenmiştir. Kriterler belirlenirken ulaştırmanın bir hizmet olduğu ve bu hizmetin belli kalite standartlarının olması gerektiği göz önünde bulundurulmuştur. Ulaştırmada erişilebilirlik, sıklık, ulaşım süresi, taşıma kapasitesi, konfor, dakiklik, ulaşım maliyeti ve güvenlilik parametreleri bu çalışma özelinde ve çalışılan dönemin şartları gereğince yeniden yorumlanmıştır (Kılınçaslan, Elker, & Sutcliffe Babalık, 2017). Benzer parametreleri yukarıda Helfers vd.'nin yapmış olduğu risk algısı çalışmasında da görmek mümkündür (Helfers, Reiserer, Schneider, Ebersbach, & Sommer, 2022).

İkinci analizde ise katılımcılardan kentte faaliyet gösteren ulaştırma türlerine, 1 en düşük riskli, 5 en yüksek riskli olmak üzere, birer Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanı (CERP) ataması yapmaları istenmiştir. Her bir ulaştırma türü için, her bir kullanıcının verdiği Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları'nın ortalaması alınarak ilgili tür için bir puan hesaplanmıştır (Denklem 2).

$$CERP_{ik}^d = \frac{\sum_{i=1}^n CERP_{ik}^d}{n} \quad (2)$$

$CERP_{ik}^d$: d döneminde k yolculuk amacıyla, kullanılan i ulaştırma türünün Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanı

$CERP_{ik}^{S0}$: Salgın Öncesi CERP,

$CERP_{ik}^S$: Salgın Dönemi CERP,

$CERP_{ik}^N$: Normalleşme Dönemi CERP

CERP: Her bir kullanıcının her bir ulaştırma türüne verdiği Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanı

n : Anket katılımcı sayısı

Ana hatlarıyla bir aritmetik ortalama hesabına dayanan bu yöntemde, hesaplanan Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanlarıyla, kentte faaliyet gösteren ulaştırma türlerinin kent sakinlerinin bakışından değerlendirmeleri açığa çıkarılmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak salgının dönemlerine göre kent sakinlerinin ulaştırma türlerini tercih ederken göz önünde bulundurdıkları sebepler değerlendirilmiştir. Ardından, kentte faaliyet gösteren her bir ulaştırma türünün Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları önce salgın dönemlerine göre

ayrı ayrı hesaplanmış, ardından bütün dönemlerin ortalamasının alındığı genel bir enfeksiyon riski puanı ($CERP_{ik}^d$) ortaya konmuş ve yorumlanmıştır.

Anket çalışmasında bir kent sakininin ulaşırma türünü seçerken göz önünde bulundurabileceği sebepler sıralanmıştır. Bunlar; enfeksiyon endişesi, kalabalık (araç içi yoğunluğu), maliyet/ücret, seyahat süresi, trafik sıkışıklığı, konfor, sağlık/hijyen ve sosyal statü olarak belirlenmiştir. Her bir sebep, salgın öncesi dönem, salgın dönemi ve normalleşme dönemi olmak üzere 3 dönem için ayrı ayrı incelenmiş ve önceliklerin değişimi gözlenmiştir (Tablo 6). Salgın öncesi dönemde bir ulaşırma türünün tercih edilmesinde en önemli kriter, “araç iyi yoğunluğu (kalabalık)” durumudur. Katılımcılar tercih ettikleri ulaşırma türlerinde öncelikle aynı ortamı paylaştığı kişi sayısını göz önünde bulundurmuş, ardından sırasıyla konfor, maliyet/ücret, seyahat süresi, sağlık/hijyen, trafik sıkışıklığı enfeksiyon endişesi ve son olarak sosyal statüye göre tür seçimlerini gerçekleştirmiştir. Salgın öncesi dönemdeki türel dağılıma göre durum değerlendirildiğinde, kullanıcıların tür tercihlerinde eğitim amaçlı yolcular hariç, bütün yolculuk amaçlarında özel araç en çok tercih edilen tür olmuştur. Kullanıcıların araç içi yoğunluğunu ve konforu ön planda tutmasını sonucu, türel dağılımı da etkilemiştir. Eğitim amaçlı yolculuklarda en çok tercih edilen türün otobüs olarak ortaya çıkmasındaki sebep ise, bu kesimin özel araç sahipliğinin düşük olmasına bağlanabilir.

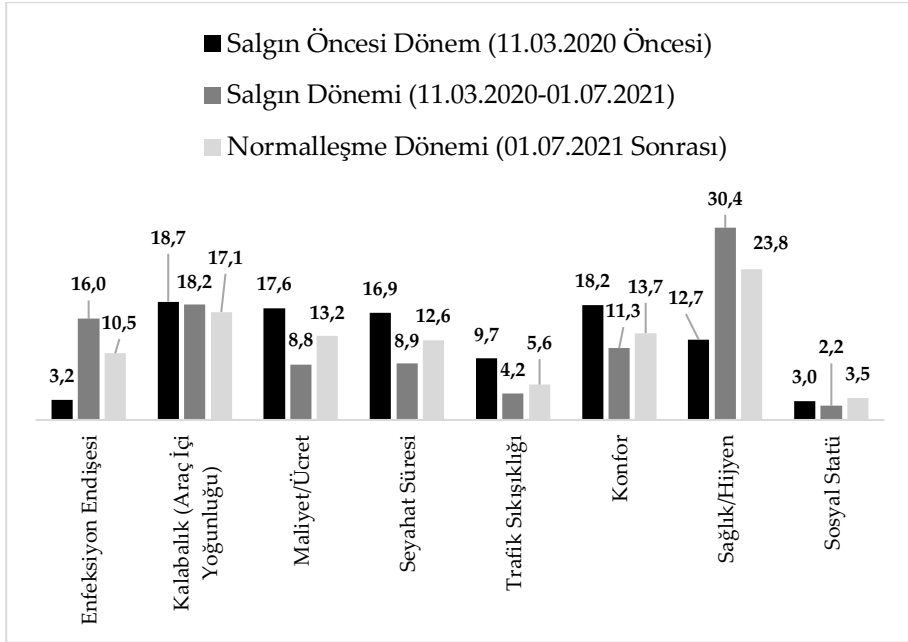
Tablo 6. Ulaşırma Tür Tercih Sebepleri Dağılımının Öncelik Sırası (Başyazgan, 2023)

Sıra	Salgın Öncesi		Salgın		Normalleşme	
	Tür Tercih Sebebi	(%)	Tür Tercih Sebebi	(%)	Tür Tercih Sebebi	(%)
1	Araç İçi Yoğunluğu	18,7	Sağlık/Hijyen	30,4	Sağlık/Hijyen	23,8
2	Konfor	18,2	Araç İçi Yoğunluğu	18,2	Araç İçi Yoğunluğu	17,1
3	Maliyet/Ücret	17,6	Enfeksiyon Endişesi	16,0	Konfor	13,7
4	Seyahat Süresi	16,9	Konfor	11,3	Maliyet/Ücret	13,2
5	Sağlık/Hijyen	12,7	Seyahat Süresi	8,9	Seyahat Süresi	12,6
6	Trafik Sıkışıklığı	9,7	Maliyet/Ücret	8,8	Enfeksiyon Endişesi	10,5
7	Enfeksiyon Endişesi	3,2	Trafik Sıkışıklığı	4,2	Trafik Sıkışıklığı	5,6
8	Sosyal Statü	3,0	Sosyal Statü	2,2	Sosyal Statü	3,5
	Toplam	100	Toplam	100	Toplam	100

Salgın döneminde, tür seçimindeki en önemli sebep “sağlık/hijyen” seçeneği olarak belirtilmiştir. Bu dönemde, tür tercihlerindeki “araç içi yoğunluğu” ise ikinci sırada değerlendirilmiştir. Salgın ile yaşanan bu ani kırılma,

enfeksiyon endişesinde de yaşanmış; konfor, seyahat süresi, maliyet/ücret, trafik sıkışıklığı ve sosyal statü gibi tercih sebepleri daha geri planda kalmıştır (Tablo 6). Öyle ki salgın dönemindeki tür tercihleri de incelediğinde, bütün yolculuk amaçlarında en fazla tercih edilen türün özel araç olması, kullanıcıların tür tercihindeki önceliklerini de destekler niteliktedir.

Normalleşme döneminde ise, salgın dönemindeki gibi ulaşırma türü tercihlerinde yine “sağlık/hijyen” ve “enfeksiyon endişesi” başlıca tercihi etkileyen faktörler olsa da bu noktada dikkat çeken husus, konfor, seyahat süresi, maliyet/ücret, trafik sıkışıklığı ve sosyal statü faktörlerinin yeniden artış göstererek tür tercihlerinde etkili olmaya başlamasıdır (Tablo 6). Salgın öncesi dönemdeki kadar güçlü faktörler olmasalar da bunların salgın döneminden sonra, yani normalleşme döneminde, ulaşırma türü tercihinde birer kıstas olarak ele alınmaya başladığını söylemek mümkündür (Grafik 1).

Grafik 1. Tür Seçim Sebeplerinin Değişimi (Başyazgan, 2023)

Ulaşırma türü seçimini etkileyen sebepler değerlendirildikten sonra, anket katılımcıları tarafından her bir ulaşım türüne Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanı verilmesi istenmiştir. 1 ile 5 arasında bir puanlama ölçeği

oluşturulmuştur. Burada 1 puan en düşük enfeksiyon riski olarak tanımlanırken, 5 puan enfeksiyon riski açısından en yüksek riski göstermektedir.

İlk olarak salgın öncesi dönemin analize dahil edildiği “Salgın Öncesi Ulaştırma Türlerinin Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanı” irdelenmiştir (Şekil 1). Yolculuk amaçlarına göre ayrı ayrı incelenen enfeksiyon riski puanlarının dikkat çeken noktası, her bir yolculuk amacında otobüs, minibüs ve servis en yüksek riskli ulaştırma türü olarak katılımcılar tarafından değerlendirilmiştir. Toplu taşıma türlerinin en yüksek riskli ulaştırma türü olmasına karşılık bireysel ulaşım türleri de en düşük riskli ulaştırma türleri olarak tespit edilmiştir. Her ne kadar salgın öncesi dönemde Sars-CoV-2 virüsünün sebep olduğu bir salgın olmasa da Süleymanpaşa ilçesinde toplu taşıma türleri herhangi bir hastalık için en yüksek riskli alanlar olarak katılımcılar tarafından sınıflandırılmıştır.

Salgın Öncesi Dönem Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları						
Ulaştırma Türü / Yolculuk Amacı	İş	Eğitim	Sağlık	Alışveriş	Sosyal Aktivite	Diğer
Otobüs	3,80	4,34	3,90	4,24	4,04	4,18
Minibüs	3,60	3,77	3,76	3,95	3,93	3,96
Servis (İş/Okul)	3,58	3,63	4,33	3,67	4,50	4,29
Taksi			2,50		3,00	3,00
Özel Araç	1,20	1,24	1,26	1,30	1,24	1,23
Taşıt Paylaşımı	2,40	1,00	4,00	3,00	2,38	2,00
Yaya	1,00				1,00	1,00
Bisiklet	1,75	1,57	1,14	1,35	1,63	1,13

Şekil 1. Salgın Öncesi Dönem Yolculuk Amaçlarına Göre Ulaşım Türlerinin Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları

Ardından, salgın döneminde tercih edilen ulaştırma türlerinin Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları incelenmiştir (Şekil 2). Otobüs ulaştırma türünün salgın döneminde %50 kapasitede çalışma tedbiri sebebiyle, bu türün tercih edildiği bütün yolculuk amaçlarında enfeksiyon riski puanlarının düştüğü gözlenmiştir. Servis ve taşıt paylaşımı türlerinin ise bütün yolculuk amaçlarında enfeksiyon riski puanlarının arttığı kaydedilmiştir. Bireysel ulaştırma türlerinde ise kayda değer bir değişim tespit edilmemiş salgın öncesi dönemdeki durumunu korumuştur.

Ulaştırma Türü Yolculuk Amacı	Salgın Dönemi Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları					
	İş	Eğitim	Sağlık	Alışveriş	Sosyal Aktivite	Diğer
Otobüs	3,71	4,11	3,69	3,85	3,70	4,03
Minibüs	3,68	3,91	3,72	3,74	3,97	3,91
Servis (İş/Okul)	3,55	4,50	4,50	3,50	4,50	4,40
Taksi	2,00	2,00	2,75	4,00	2,75	2,33
Özel Araç	1,19	1,20	1,19	1,21	1,22	1,32
Taşıt Paylaşımı	3,00	1,67	2,50	2,60	2,00	1,50
Yaya	1,00				1,00	1,00
Bisiklet	1,43	1,62	2,00	1,30	1,33	1,45

Şekil 2. Salgın Dönemi Yolculuk Amaçlarına Göre Ulaşım Türlerinin Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları

Son olarak normalleşme döneminde yapılan yolculuklarda tercih edilen ulaşım türlerinin Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları değerlendirilmiştir (Şekil 3). Salgın tedbirlerinin kaldırılmasıyla otobüs ulaşım türünün enfeksiyon riski puanının yükseldiği saptanmıştır. Buna karşılık minibüs ve servis türlerinde ise çarpıcı bir değişim gözlenmemiş, salgın dönemindeki risk durumunu korumuştur. Bireysel ulaşım türlerinin ise salgının bütün gelişim evrelerinde ve her bir yolculuk amacıyla en düşük riskli ulaşım türleri olduğu kaydedilmiştir.

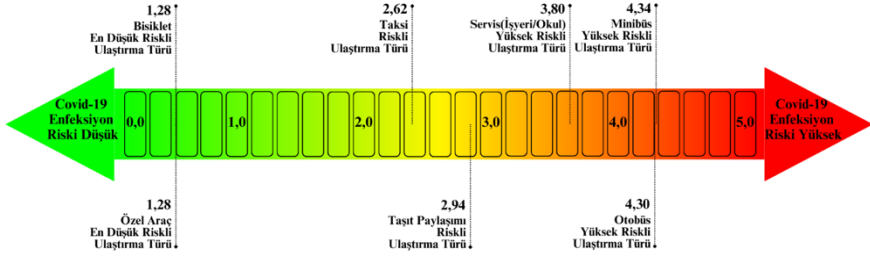
Ulaştırma Türü Yolculuk Amacı	Normalleşme Dönemi Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları					
	İş	Eğitim	Sağlık	Alışveriş	Sosyal Aktivite	Diğer
Otobüs	3,79	4,38	3,88	4,14	3,97	4,08
Minibüs	3,63	3,66	3,68	3,65	3,91	3,70
Servis (İş/Okul)	3,44	4,00	4,25	4,50	4,50	4,40
Taksi	2,00	2,00	2,00		2,00	1,67
Özel Araç	1,18	1,17	1,24	1,22	1,21	1,32
Taşıt Paylaşımı	2,00		3,00	3,00	1,67	1,00
Yaya	1,00				1,00	1,00
Bisiklet	1,36	1,31	1,67	1,27	1,31	1,36

Şekil 3. Normalleşme Dönemi Yolculuk Amaçlarına Göre Ulaşım Türlerinin Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları

Her üç dönemin ve ulaşım amacının tür bağlamında enfeksiyon riski puanlarına dair genel bir değerlendirme yapılmak gerekirse, otobüs ve

minibüs türleri sırasıyla 4,30 ve 4,34 puan ile bütün türler içerisinde enfeksiyon riskinin “en yüksek” olduğu alanlar olarak görülmüştür (Şekil 4). Ardından 3,80 puan ile gelen servis türü de yüksek riskli alan olarak tanımlanmış; fakat otobüs ve minibüs kadar riskli görülmemiştir. Sonraki riskli alan olarak ise taksi ve taşıt paylaşımı (ortak araç kullanımı) türleri kaydedilmiştir. Her ne kadar toplu taşıma türleri kadar araç içerisinde yoğunluk yaşanmasa da enfeksiyon riski bakımından bu alanlar da deneklerce riskli bulunmuştur. Birreysel ulaştırma türlerinden bisiklet, e-skuter, özel araç ve yaya türleri de en düşük riskli alanlar kategorisinde yer almıştır. Bu türlerin içerisinde de enfeksiyon riski bağlamında en güvenli tür, 1,28 puanla özel araç seçilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Ulaştırma Türlerinin Covid-19 Enfeksiyon Riski Puanları (Başıyazgan, 2023)

Tartışma

Bu bölümde teorik arka planda bahsi geçen çalışmalar ile yapılan araştırmanın ortak ve özgün yanları tartışılmıştır. Tekirdağ ili Süleymanpaşa ilçesinde gerçekleştirilen bu çalışma sonucunda, literatürdeki pek çok çalışma gibi salgının evrelerine göre türel dağılımların değişim geçirdiği tespit edilmiştir. Araştırmalarda bu değişime dair çarpıcı oranlar ortaya koyulmuştur. Genelde kurumlardan alınan veri setleri üzerinden yapılan değerlendirmeler veya büyük ölçekli çalışmalar, bunların kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Transurban'ın Avustralya genelinde yaptığı çalışmada, toplu taşımada %80'lik (Transurban, 2020, s. 4), Aloï vd.'nin Santander'de yaptığı çalışmada ise yine toplu taşımada %93'lük (Aloï vd., 2020, s. 10) bir azalma gözler önüne serilirken Süleymanpaşa'da yapılan çalışmada bu oran yalnızca %6,14'te kalmıştır. Bu noktada çalışmaların yapıldığı kentin ölçeği, toplu taşıma altyapısı, çeşitliliği, entegrasyonu ve kentte alınan salgın önlemlerinin uygulanma şekillerinin önem taşıdığı düşünülmektedir.

Eisenmann vd.'ye göre toplu taşıma, kullanıcılar tarafından %66 oranında rahatsız edici bulunmuş; ancak arkasında yatan nedene çalışmada yer verilmemiştir. Süleymanpaşa'da yapılan çalışmada ise toplu taşıma kullanıcılarına, salgın öncesi, salgın ve normalleşme dönemlerinde ulaşım türünü tercih ederken hangi kriteri ne kadar ön planda tuttuklarının yanı sıra kullandıkları türe enfeksiyon riski puanı vermeleri istenerek, ilgili türe bakış açılarının daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konması hedeflenmiştir. Salgın öncesi döneme göre eğitim amaçlı yolculuklar hariç bütün yolculuklarda görülen özel araca yönelme dürtüsü arkasında enfeksiyon endişesini, kullanılan türde ortamın hijyenik olmamasını ve araç içi yoğunluklarının fazla olabileceği endişesine dayandığı ifade edilmiştir. Öyle ki Ohio'da yapılan çalışmada da mekânın birçok kişiyle paylaşılmasında daha fazla riskin olduğu (Ozbilen, Slagle, & Akar, 2021); Selanik'te yapılan çalışmada ise salgın dönemiyle yolculuk yapan kişilerde kalabalıklardan kaçınma dürtüsünün geliştiği ifade edilmiştir. Süleymanpaşa'da yapılan çalışmada da salgının bütün gelişim evrelerinde kullanıcıların tür tercihinde bulunurken, literatürdeki sonuçlara paralel bir şekilde "araç içi yoğunluğu"nu hep ilk iki sıraya alarak, bir öncelik haline getirdiği saptanmıştır.

Ertaş vd.'nin çalışmasında, ulaşırma türü seçimlerinde en çok enfeksiyon endişesinin göz önünde bulundurulduğu tespit edilmiştir (Ertaş vd., 2021, s. 8). Süleymanpaşa'da yapılan çalışmada ise salgın öncesi dönemde yedinci sıradada yer alan enfeksiyon endişesi salgın dönemi ile üçüncü sıraya yükselmiş, normalleşme dönemi ile altıncı sıraya gerilemiştir. Sağlık/hijyen kriteri ise salgın öncesi dönemde beşinci sıradayken salgın ve normalleşme dönemlerinde birinci sıraya yerleşmiş ve kullanıcıların önceliği haline geldiği saptanmıştır.

Kullanıcıların ulaşırma türü tercihleri de yapılan ikinci analizdeki enfeksiyon riski puanlarını destekler niteliktedir. Kullanıcılar salgının gelişim evreleri ile enfeksiyon riski yüksek puanlı olan türlerden daha düşük puanlı olan türlere geçme eğilimine girmiştir. Çalışmanın özgün noktasını oluşturan bu analiz ile ulaşırma türlerinin kullanıcı gözünden aslında ne kadar dış etkenlere bağlı olduğunu göstermektedir. En düşük düzeyde de olsa, bir virüsün varlığı kullanıcıların ulaşırma türlerine bakış açılarını kolaylıkla değiştirebilmektedir. Hizmet sağlayıcılarının bu faktörü değerlendirmeye alarak sundukları hizmetleri dönemin koşullarına uygun olacak şekilde revize etmelerinin, hizmetin kalitesi ve işleyişi bakımından önem arz ettiği söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Covid-19 salgınının günlük yaşam dinamiklerinde yaratmış olduğu değişimler yalnızca kentleri değil kent sakinlerini de derinden etkilemiştir. Virüsün sebep olduğu, enfeksiyon endişesi, kent sakinlerinin günlük rutinlerini değiştirmeye başlamış ve salgının gelişim evrelerine göre bu değişim zaman zaman alışkanlığa dönüşmüştür. Salgın öncesi dönemde kent sakinlerinin ulaştırma tür seçimlerinde daha tatminkâr veya konfora yönelik seçimler yaptığı görüldüğün, salgın ile sağlık odaklı, daha korunmacı sebepler ile tür tercihlerini yaptıkları izlenmektedir. Bu durum, gelecekte yaşanabilecek salgınlarda kentlerde hizmet veren ulaştırma türlerinin hangi konularda iyileştirilmesi ya da teşvik edilmesi hususunda birtakım ip uçları vermektedir. Örneğin, salgın ile yükselişe geçen “sağlık/hijyen” odaklı tercihlerin, bir sonraki salgında da yeniden yükselişe geçme olasılığı vardır. Bu durum, ulaştırma türlerinin bugünden başlayarak daha hijyenik mekanlar olarak tasarlanması gerektiğini işaret etmektedir. Ayrıca, salgın dönemlerinde, kentiçi ulaştırma konusunda yapılacak olan uygulamaların bir planlama çerçevesinde hazırlanmış olması gerekmektedir. Bunların günün şartlarına uyum sağlayabilmesi amacıyla esnek bir yapıya sahip olması önerilir.

Ulaştırma türü tercihlerinin arka planında, ilgili türlerin enfeksiyon riski puanları da önemli birer parametre olarak ele alınmalıdır. Kent sakinleri tarafından Sars-CoV-2 enfeksiyonu bakımından “yüksek riskli” görülen türler ve alanlar üzerinde bugünden çalışmalar başlatılmalıdır. Türlerin enfeksiyon riski puanları belirlenirken kullanıcı görüşlerine başvurulduğu için, bundan sonra da konuya geri bildirim odaklı olarak yaklaşılmaya devam edilmelidir ve zaman zaman benzer anketlerle kullanıcıların tür seçimi davranışları takip edilmelidir. Buradaki değişimlere göre de kullanıcıların sürece dahil edilmesi, ilgili türün gelişimi ve yapılan uygulamaların benimsenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Extended Abstract

Relationship Between Trip Purpose and Transportation Mode Choice Reason in Covid-19 Risk Perception: Tekirdağ, Süleymanpaşa Case

On 11 March 2020, the WHO declared a global pandemic in response to the outbreak of the novel coronavirus (Covid-19) that had first emerged in China towards the end of 2019. This event has given rise to a new body of literature. This study investigates how urbanites' transportation priorities have changed during the pandemic and how the risk of infection varies according to the transportation modes.

The research reviewed international and then national literature and discussed changes during the pandemic period, finding that there was a decrease in the use of public transport worldwide and a tendency towards individual transport, a situation which was also observed in many cities in Turkey. Analyses were carried out using data pools from different institutions and organisations, especially in large cities (Istanbul, Ankara, etc.). Given that user participation is measured in terms of a numerical value only, it was deemed appropriate to employ a survey as the data collection method. The urban dynamics of the pandemic at medium scale have received insufficient attention in the extant literature, thus Süleymanpaşa, the central district of Tekirdağ, was selected as the research field. The 3-month survey study that constituted the data set involved 348 participants, with a 95% confidence level, 0.05 significance level, and 5.25% margin of error. A distinguishing feature of this study is not only the reflection of user participation, but also the evaluation of the changes between species from the user's point of view and the use of an analysis method that questions the reasons for these changes.

The questionnaire study's effectiveness in reflecting the city's situation was investigated, focusing on neighbourhood participation. It was found that the population distribution aligned with the distribution of questionnaire respondents. Subsequent analyses examined the demographic and socio-economic data, then the transportation selected by participants for their initial pandemic trip. These analyses were based on the data.

The study used two methods. Firstly, it investigated respondents' transportation mode preferences according to the epidemic's phases (pre-epidemic, epidemic, and normalisation). Secondly, it involved an infection risk score. In the first analysis, respondents were asked about their transport priorities, categorised by trip purpose and pandemic period. In the second analysis, participants were asked to rate the risk of the

city's transportation modes from 1 (lowest) to 5 (highest). Before the epidemic, "in vehicle passenger density (crowdness)" was the most important criterion for selecting a transportation mode. During the epidemic, it was 'health/hygiene', and in the post-epidemic period, 'health/hygiene' and 'infection concern' were the main factors. Following an evaluation of the factors influencing transportation mode choice, survey respondents assigned a score to each mode of transportation in terms of its risk of contracting CoV-19 infection. The striking point of the infection risk scores, which were analysed separately according to the purpose of trip, is that bus, minibus and shuttle service were evaluated by the participants as the highest-risk modes for each purpose of trip. Although public modes are the highest-risk modes of transport, individual modes are the lowest-risk modes of transport. However, it is noteworthy that the infection risk scores of the bus mode decreased in all journey purposes where this mode was preferred due to the measure of operating at 50% capacity during the epidemic period. On the other hand, it was noted that the infection risk scores of shuttle and car sharing modes increased in all journey purposes. No significant change was detected in individual modes, which remained the same as in the pre-pandemic period. To make a general evaluation of the infection risk scores of all three periods and modes, bus and minibus modes were found to have the 'highest' infection risk among all modes with 4.30 and 4.34 points, respectively. The shuttle service, which follows with a score of 3.80, was also identified as a high-risk area; however, it was not considered as risky as buses and minibuses. Taxi and car sharing (carpooling) were recorded as the next high-risk areas. Although there is not as much density in the vehicle as public transport types, these areas were also considered risky by the subjects in terms of infection risk. Bicycle, e-scooter, private car and pedestrian modes of individual transport were also in the category of the lowest risk areas. Among these types, the safest type in terms of infection risk was private car with a score of 1.28.

A Transurban study revealed a 80% decrease in public transport usage (Transurban, 2020, p. 4). A study in Santander also showed a 93% decrease in public transport usage. Süleymanpaşa research observed a substantially lower rate of 6.14%. The scale of the city, public transport infrastructure, community diversity and integration, and epidemic control measures within the city are all significant factors. A study in Ohio suggests shared spaces carry a heightened risk due to people gathering (Ozbilen, Slagle & Akar, 2021). A study in Thessaloniki shows a tendency to avoid crowds during the pandemic. Süleymanpaşa residents ranked 'in-vehicle passenger density' as a top priority throughout the pandemic, aligning with existing literature. This suggests a pre-pandemic preference for transportation modes that prioritise satisfaction and comfort. During the pandemic, people's choices were driven by health and protection concerns. This shift in priorities provides insights into future strategies to enhance or promote urban transportation options in outbreaks. The heightened emphasis on health and hygiene, a pandemic phenomenon, will likely persist. This underscores the need for transportation modes to be designed as hygienic spaces, a necessity to be prioritised.

As the pandemic progressed, users opted for safer alternatives over high-risk options, highlighting the influence of external factors on transportation mode choices. Even at minimal risk levels, the presence of a virus significantly impacts user perceptions, highlighting the need for service providers to consider this impact and adjust their offerings. Adapting services based on public concerns ensures quality and functionality. Flexible transportation planning is necessary as user preferences are sensitive to health risks. Understanding these shifts can improve transportation services during crises.

Kaynakça/References

- Abdullah, M., Ali, N., Hussain, S. A., Aslam, A. B., & Javid, M. A. (2021). Measuring changes in travel behavior pattern due to COVID-19 in a developing country: A case study of Pakistan. *Transport Policy*, 21-33.
- Aloi, A., Borja, A., Benavente, J., Cordera, R., Echaniz, E., Gonzalez, F., Ladisa, C., Lezama-Romanelli, R., Lopez-Parra, A., Mazzei, V., Perrucci, L., Prieto-Quintana, D., Rodriguez, A., & Sanudo, R. (2020). Effects of the COVID-19 Lockdown on Urban Mobility: Empirical Evidence from the City of Santander (Spain). *Sustainability*, 12, 1-18. <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/9/3870>
- Başyazgan, S. (2023). "Covid-19 Salgınının Orta Ölçekli Kentlerde Kentsel Ulaşım Etkileri: Tekirdağ, Süleymanpaşa Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2023.
- Başyazgan, S., & Yardım, M. S. (2023). Orta Ölçekli Bir Kentte Covid-19 Hasta ve Aşılama Sayısının Toplu Taşıma Kullanıcı Sayısına Etkisinin İncelenmesi: Tekirdağ, Süleymanpaşa Örneği. *Kent Akademisi*, 16(2), 845-861. <https://doi.org/10.35674/kent.1185715>
- Chen, X., Guo, Y., Yang, C., Ding, F., & Yuan, Q. (2021). Exploring essential travel during COVID-19 quarantine: Evidence from China. *Transport Policy*, 90-97.
- DSÖ. (2020, Mart 11). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
- Eisenmann, C., Nobis, C., Kolarova, V., Lenz, B., & Winkler, C. (2021). Transport mode use during the COVID-19 lockdown period in Germany: The car became more important, public transport lost ground. *Transport Policy*, 60-67.
- Ertas, A., Kağan, G., Akçi, Y., & Zelka, M. (2021). Türk Toplumunun Covid-19'a İlişkin Bilgi, Tutum ve Uygulamaları. *EKEV Akademi Dergisi*, 25(86), 1-20. <https://orcid.org/0000-0001-6755-6650>

- Günay, G., & DüNDAR, S. (2024, November). Understanding walking behaviour during COVID-19: binary logit and ANN approach. In *Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Municipal Engineer* (pp. 1-12). Emerald Publishing Limited.
- Haas, M. de, Faber, R., & Hamersma, M. (2020). How COVID-19 and the Dutch 'intel-ligent lockdown' change activities, work and travel behaviour: Evidence from longitudinal data in the Netherlands. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 6, 1-14. <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S2590198220300610?to-ken=6E9FDAB55D95DAA112A580B50247F541F68F615127F5FC7D4382FE6EAA41673E1C982FCD642333B0A672EABF8B644DC3&originRegion=eu-west-1&originCreation=20221019110014>
- Helfers, A., Reiserer, M., Schneider, N., Ebersbach, M., & Sommer, C. (2022). Should I stay or should I go? Risk perception and use of local public transport during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in psychology*, 13, 926539.
- İnce, E., Cengiz, E. C., & Alpkökin, P. (2021). Pandemi Sürecinin Toplu Taşıma Türle-rine Yönelik Etkisinin Ölçülmesi: Çok Terimli Logit Bağlanım Modeli, İstanbul Örneği. *İDEALKENT*, 12(34), 1146-1173. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1003041>
- Ozbilen, B., Slagle, K. M., & Akar, G. (2021). Perceived risk of infection while traveling during the COVID-19 pandemic: Insights from Columbus, OH. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 10, 100326.
- Politis, I., Georgiadis, G., Papadopoulos, E., Fyrogenis, I., Nikolaidou, A., Kopsachei-lis, A., ... Verani, E. (2021). COVID-19 lockdown measures nad travel behavior: The case of Thessaloniki, Greece. *Transportation Research Interdisciplinary Pers-pectives*, 1-16.
- Shen, J., Duan, H., Zhang, B., Wang, J., Ji, J. S., Wang, J., Pan, L., Wang, X., Zhao, K., Ying, B., Tang, S., Zhang, J., Liang, C., Sun, H., Lv, Y., Li, Y., Li, T., Li, L., Liu, H., ... Shi, X. (2020). Prevention and control of COVID-19 in public transporta-tion: Experience from China. *Environmental Pollution*, 266, 1-5. <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2020.115291>
- Süleymanpaşa Belediyesi, (2020). *Süleymanpaşa Şehir Sağlık Profili*. <https://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/11/Suleymanpasa-Beledi-yesi-Sehir-Saglik-Profil.pdf>
- TBB, (2015). *Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi' (İl Genel) Toplu Taşıma Sistemi Rehabilitas-yonu Ortak Hizmet Projesi*. https://www.corlu.bel.tr/upload/tr/dosya/yayin-lar/i-ara-rapor_16012018093141.pdf
- Transurban. (2020). *Industry Report-Urban Mobility Trends From Covid-19*. <https://www.transurban.com/content/dam/transurban-pdfs/03/Urban-Mobi-lity-Trends-from-COVID-19.pdf>
- Tulan Işıldar, H., & Öcalır, E. V. (2021). COVID-19 Pandemisinin Ankara'da Toplu Taşı-m Kullanımına Etkisi. *İDEALKENT*, 12(34), 1125-1145. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1010229>

- TÜİK. (2022, Şubat 4). *Süleymanpaşa Nüfusu*. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=45500>
- Zafri, N. M., Khan, A., Jamal, S., & Alam, B. M. (2022). Risk perceptions of COVID-19 transmission in different travel modes. *Transportation research interdisciplinary perspectives*, 13, 100548.
- Zhao, J.-Y., Yan, J.-Y., & Qu, J.-M. (2020). Interpretations of "Diagnosis and Treatment Protocol for Novel Coronavirus Pneumonia (Trial Version 7)". *Chinese Medical Journal*, 133(11), 1347-1349. https://journals.lww.com/cmj/fulltext/2020/06050/interpretations_of__diagnosis_and_treatment.12.aspx

Teşekkür

Bu yayın, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Sinan Yardım danışmanlığında, Sahra Başyazgan tarafından yapılan "Covid-19 Salgınının Orta Ölçekli Kentlerde Kentsel Ulaşım Etkileri: Tekirdağ, Süleymanpaşa Örneği" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiş olup, tez çalışması TÜBİTAK 2210/A Genel Yurtiçi Yüksek Lisans Bursu kapsamında desteklenmiştir. İlgili destek için TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

Sahra Başyazgan Mert

2016 yılında Şehir ve Bölge Planlama lisans eğitimine Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde başlamıştır. Lisans son sınıfta Sürdürülebilirlik Kavramı Çerçevesinde Kentsel Ulaşımın Değerlendirilmesi: Tekirdağ, Süleymanpaşa Örneği isimli bitirme tezi ile TÜBİTAK 2209/A Lisans Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği almaya hak kazanmıştır. 2020 yılında Yüksek Onur Öğrencisi, Bölüm İkincisi ve Fakülte Üçüncüsü olarak mezun olmuştur. Aynı yıl Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği ABD Ulaştırma Tezli YL programına kabul almıştır. Covid-19 Salgınının Orta Ölçekli Kentlerde Kentsel Ulaşım Etkileri: Tekirdağ, Süleymanpaşa Örneği adlı yüksek lisans tezini başarıyla tamamlayarak lisansüstü eğitiminin ilk aşamasını tamamlamıştır. 2023 yılının şubat ayında da Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir Planlama Anabilim Dalında doktora eğitimine başlamıştır. Eğitimi, TÜBİTAK 2211/E Doğrudan Yurt İçi Doktora Burs Programı kapsamında desteklenmektedir. Şu anda Kapadokya Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Sahra Başyazgan Mert: In 2016, she started her undergraduate education in City and Regional Planning at Mimar Sinan Fine Arts University. In the last year of her undergraduate degree, she was entitled to receive TÜBİTAK 2209 / A Undergraduate Students Research Projects Support with her graduation thesis titled Evaluation of Urban Transportation within the Framework of Sustainability Concept: Tekirdağ, Süleymanpaşa Example. In 2020, she graduated as High Honour Student, Second in Department and Third in Faculty. In the same year, she was accepted to Yıldız Technical University, Civil Engineering Department, Transportation Master's programme with thesis. He completed the first stage

of her graduate education by successfully completing her master's thesis titled *The Effects of Covid-19 Pandemic on Urban Transportation in Medium-Sized Cities: Tekirdağ-Süleymanpaşa*. In February 2023, she started his doctoral education at Yıldız Technical University, Department of Urban Planning. Her education is supported by TUBITAK 2211/E Direct Domestic Doctoral Scholarship Programme. She is currently working as a research assistant at Cappadocia University, Department of City and Regional Planning.

E-mail: sahra.mert@kapadokya.edu.tr

Mustafa Sinan Yardım

1991 yılında Yıldız Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nü bitirmiştir. 1994 yılında İnşaat Yüksek Mühendisi oldu; 2002 yılında "Kentiçi otobüs taşımacılığı" konusundaki doktorasını tamamlamıştır. Halen YTÜ İnşaat Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nde öğretim üyesidir. İnşaat Mühendisliği Bölümü'nde, halen Karayolu Mühendisliği, Karayolu Tasarımı, Trafik Mühendisliği, Karayolu Üstyapıları, Toplu Taşıma Aktarma Merkezi Tasarımı, Demiryolu Mühendisliği derslerini yürütmektedir. Lisansüstünde ise Ulaştırma Planlaması-I, Otopark Planlaması ve Yönetimi, Ulaştırma Planlaması-II derslerini vermekte; tezler yönetmektedir. Bilimsel araştırma konuları; karayolu mühendisliği, trafik mühendisliği, otopark planlaması ve yönetimi, otoparklarda müşteri davranışlarının analizi, akıllı ulaşırma sistemleri, kentsel ulaşırma planlaması, toplu taşıma sistemleri, trafik tıkanıklığının fiyatlandırılması, İstanbul Tarihi Yarımada'nın ulaşırma problemleri, karayolu esnek üstyapıları ve havaalanı üstyapı yönetim sistemleridir. Yayımlanmış makaleleri, çeşitli bilimsel toplantılarda sunulmuş çok sayıda yayını, tamamlanmış ve devam etmekte olan araştırma projeleri bulunmaktadır.

Mustafa Sinan Yardım: In 1991, he graduated from Yıldız University, Department of Civil Engineering. In 1994 he became a Civil Engineer and in 2002 he completed his PhD on 'Urban bus transport'. He is currently a faculty member at YTU Faculty of Civil Engineering, Department of Civil Engineering. He is currently teaching Highway Engineering, Highway Design, Traffic Engineering, Highway Superstructures, Public Transport Transfer Centre Design, Railway Engineering courses in Civil Engineering Department. At the graduate level, he teaches Transportation Planning-I, Car Parking Planning and Management, Transportation Planning-II and supervises theses. His research interests include highway engineering, traffic engineering, car park planning and management, analysis of customer behaviour in car parks, intelligent transport systems, urban transport planning, public transport systems, congestion pricing, transport problems of Istanbul Historic Peninsula, highway flexible pavements and airport pavement management systems. He has published articles, numerous publications presented at various scientific meetings, completed and ongoing research projects.

E-mail: yardım@yildiz.edu.tr

Murray Bookchin'in Ekolojik Liberteryenizmi

Mehmet Kocaoğlu¹

ORCID: 0000-0002-1104-4223

Öz

Doğayla ilgili sorunların ortaya çıkışı tür olarak insanın ortaya çıkışına kadar uzanmaktadır. Toplumsal ekoloji, ekolojik krizin nedeninin nerede aranması gerektiği sorusuna görünenin arkasında yatan temel faktöre işaret ederek önemli bir açılım getirmiştir. Bu yaklaşımda nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme, teknolojik gelişme ve kapitalizmin sürekli büyümeyi teşvik etmesi gibi olguları ekolojik krizin nedeni olarak kabul etmek eksik bir değerlendirme olarak kabul edilmektedir. Ekolojik sorunların derinleşmesi geleneksel ideolojilerin ekolojik krize ilişkin argümanlarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak eko-feminizm, eko-sosyalizm, eko-anarşizm, sol liberteryenizm gibi isimler altında birçok yeni ideoloji ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın temel amacı Murray Bookchin'in sol liberteryen kimliğini analiz etmektir. İlk olarak çalışmada düşünürün doğa ve toplum anlayışı gözler önüne serilmektedir. İkinci olarak Bookchin'in hiyerarşi ve tahakküme ilişkin temel argümanları eleştirel olarak ele alınmaktadır. Ardından düşünürün ekolojik yeni siyasete ilişkin ilke ve önerileri analiz edilerek sol liberteryen düşüncedeki yeri irdelenmektedir. Bu çalışmada Bookchin'in 'sol liberteryenizminin' sosyal anarşizmle özdeşleştirilen sol liberteryen versiyon olarak yorumlanması gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekoloji, Bookchin, Sol liberteryenizm, Sosyal Anarşizm

¹ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: mehmet.kocaoğlu@selcuk.edu.tr

Murray Bookchin's Ecological Libertarianism

Mehmet Kocaoğlu²

ORCID: 0000-0002-1104-4223

Abstract

The emergence of problems related to nature dates back to the emergence of humans as a species. Social ecology has brought an important opening to the question of where the cause of the ecological crisis should be sought by pointing to the fundamental determining factor that lies behind the visible. It is considered an incomplete assessment to accept phenomena such as population growth, industrialization, urbanization, technological development and capitalism's encouragement of continuous growth as the cause of the ecological crisis. The deepening of ecological problems has caused traditional ideologies to reconsider their arguments regarding the ecological crisis. As a result, many new ideologies have emerged under the names of eco-feminism, eco-socialism, eco-anarchism, and left-libertarianism. The main purpose of this study is to analyze Murray Bookchin's left-libertarian identity. First, the study reveals the thinker's understanding of nature and society. Second, Bookchin's basic arguments regarding hierarchy and domination are critically addressed. Then, the thinker's principles and proposals regarding ecological new politics are analyzed and their place in left-libertarian thought is examined. This study argues that Bookchin's 'left-libertarianism' should be interpreted as the left-libertarian version identified with social anarchism.

Keywords: Ecology, Bookchin, Left-Libertarianism, Social Anarchism

² Assoc. Prof., Selcuk University, School of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, E-mail: mehmet.kocaoğlu@selcuk.edu.tr

Giriş

Geleneksel siyasal ideoloji yelpazesi artık günümüzdeki ideolojik çeşitliliği yansıtmaktan uzaktır. Faşizm, Komünizm, Sosyalizm, Liberalizm, Anarşizm, Milliyetçilik, Muhafazakarlık, Feminizm gibi klasik ideolojilerin yanına günümüzde Eko-Feminizm, Ekolojizm, Eko-Anarşizm, Komüniteryenizm, Eşitlikçilik, Liberteryenizm gibi yeni ideolojiler eklenmiştir.

Geleneksel siyasal ideolojiler, insan ve doğa arasındaki ilişkiye insan merkezci bir pencereden bakmışlardır. Bu ideolojiler insanlara doğal dünyayı istedikleri gibi kullanabileceklerini vaaz etmişler ve dolayısıyla doğaya ekonomik bir kaynak olarak bakılmasına sebebiyet vermişlerdir (Heywood, 2007, s. 328). Doğayı araçsallaştıran ya da nesne konumuna indirgeyen bu bakış açısı, ekolojik krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Ekolojik sorunların insanların günlük yaşamında etkisini arttıran bir hızla hissettirmeye başlaması büyük anlatıların içeriklerini ekolojik sorunlar ve bu sorunların çözüm önerilerini içine alacak biçimde gözden geçirmek zorunda bırakmıştır (Garner, 2000, s. 75-76). Bunun sonucu olarak geleneksel ideolojilerin ekolojik sorunları açıklamak için kuramlarını yeniden gözden geçirdikleri ve sonuçta eko-feminizm, eko-sosyalizm, eko-anarşizm, sol liberteryenizm gibi isimler altında birçok yeni ideolojinin ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Eko-anarşizm geleneksel anarşist kuramdan hareket etmekle birlikte ekolojik sorunların çözümüne ilişkin yeni açılımlar getirmiştir. Eko-anarşizm, ekoloji ve insan uyumunun âdem-i merkezileşme, sade yaşam biçimi ve doğrudan demokrasiyle mümkün olabileceğini savunur (Barry, 1999, s.94). Bu yaklaşım küçük ölçekli yerel yönetimi sosyal örgütlenmenin esası olarak kabul etmektedir (Turan, 2002, s.214). Eko-anarşizmde, her türlü hiyerarşiye ve egemenliğe özellikle doğa üzerindeki egemenliğe karşı çıkan, halk hareketlerine ve parlamento dışı etkinliklere önem veren, merkezi devletten ziyade yerel topluluklara ve onların özerkliğine vurgu yapan, ekolojiden esinlenen ve onun üzerinde temellenen toplumsal ekoloji ve eko-komünalizm gibi iki temel akım bulunmaktadır (Eckersley, 1992, s. 145).

Liberteryenizm ise yeni bir ideolojik yaklaşıma karşılık gelir. Liberteryenizmin tanımına ilişkin bir çeşitliliğin olduğu söylenebilir. Brennan'ın (2012, s. 15) belirttiği gibi aslında liberteryenizm liberal düşünce geleneği içinde birbirine yakın ama bazı hususlarda farklı pozisyonları kapsayan bir yaklaşımdır. Bu ideoloji kendi içinde sağ liberteryenizm, sol liberteryenizm olarak tasnif edilmektedir.

Sağ liberteryenizmin şu temel ilkelere dayandığı belirtilmektedir: Bireyin Biricikliği, Mülkiyet Hakkı, Minimal Devlet, Serbest Piyasa (Kocaoğlu, 2018, s. 240-241). Sol liberteryenizm ise kendi üzerinde sahipliği, sınırlı özel mülkiyeti, doğa kaynakları üzerinde ortak mülkiyeti savunan bir ideolojidir (Cunliffe, 2000, s. 1-2; Vallentyne vd., 2005, s. 102). Fried (2004, s. 66-70) sol liberteryenizmin kendi üzerinde sahiplik ilkesinin iki kabule dayandığına dikkat çekmektedir. İlk toplum olmadan bireyin tek başına bir anlam ifade etmeyeceği ikincisi ise kollektif yarar adına toplumun bireye yapabileceklerinin bir sınırının olduğudur. Ayrıca sol liberteryenizmin sosyal anarşizm kavramıyla özdeş kullanımı söz konusudur. Sosyal anarşizmle özdeş kullanılan sol liberteryenizmin izi Joseph Dejacque'a kadar geri götürülebilir. Bu versiyonda ise devletin, özel mülkiyetin ve serbest piyasanın reddi esas olup komünal öz yönetim ön plana çıkarılmaktadır (Long, 2021, s. 30).

Toplumsal ekolojinin önemli ismi Bookchin (1994, s. 26) *Özgürlüğün Ekolojisi* isimli kitabında yazılarının amacının eko-anarşist bir proje geliştirmek olduğunu ifade etmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından Bookchin'in geç dönem yazılarında aldığı pozisyon itibarıyla eko-anarşizmden koptuğu (Le Guin, 2015, s. 7) ve sol liberteryen bir çizgide durduğuna dikkat çekilmektedir (Souza, 2012, s. 14; İnce, 2020, s. 51; Long, 2021, s. 33).

Bu çalışmada Murray Bookchin'in sol liberteryen kimliği incelenmektedir. İlk olarak çalışmada düşünürün doğa ve toplum anlayışı gözler önüne serilmektedir. İkinci olarak Bookchin'in hiyerarşi ve tahakküme ilişkin temel argümanları eleştirel olarak ele alınmaktadır. Ardından düşünürün ekolojik yeni siyasete ilişkin ilke ve önerileri analiz edilerek sol liberteryen düşünce-deki yeri irdelenmektedir. Bugüne kadar Bookchin üzerine yerli ve yabancı literatürde yapılan çalışmalarda (Yücel 2009; Ünal 2010; Maltaş 2015; Yıldırım 2017; Mutlu 2017; İnce 2020; Demir 2020; Oral 2023; Shelley 2024; Price 2012; White 2008; Biehl 2015) düşünürün toplumsal ekoloji yaklaşımı ve ilkeleri ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Yukarıda zikredilen bu çalışmalarda düşünürün sol liberteryen kimliği analiz edilmemiştir. Oysa sol liberteryenizmin farklı versiyonları dikkate alındığında Bookchin'in sol liberteryen kimliğine bir netlik kazandırmak gerekmektedir. Bu makale bu eksikliği doldurmak amacıyla taşımaktadır. Bu çalışmada Bookchin'in 'sol liberteryenizminin' sosyal anarşizmle özdeşleştirilen sol liberteryen versiyon olarak yorumlanması gerektiği savunulmaktadır.

Toplumsal Ekoloji, Doğa ve Toplum

Bookchin'i ekoloji üzerine çalışan diğer düşünürlerden ayıran başlıca özellik toplumdaki hiyerarşi ve tahakkümün yıkıcılığına işaret etmesidir. Bookchin'e göre, ekolojik krizin nedenleri sadece "nüfus artışı, teknolojik gelişme, tüketim, büyüme gibi faktörler değildir". Ekolojik krizin nedeninin sosyal olduğunu belirten Bookchin, ekolojik krizin gerçek nedeni olarak toplumlardaki hiyerarşi ve tahakkümü görmektedir. Bir başka deyişle toplumsal ekoloji, ekolojik sorunların toplumsal gelişmenin içinden çıktığı temel tezi üzerinde şekillenmektedir (Bookchin, 1996a, s. 41-45). Bu noktada düşünürün ekoloji krizini toplumsal olanla ve özellikle hiyerarşi ve tahakkümle ilişkilendirmesi onu farklılaştıran ana husustur.

Toplumsal ekoloji doğayı doğal ve sosyal olan her alanda yaşanan bir oluş süreci olarak algılamaktadır. Yani doğa, doğal ve sosyal ilerlemeyi içeren bir fenomendir (Bookchin, 1994, s. 31). Toplumsal ekoloji, doğayı, insanı, biyolojik çeşitliliği merkez yerleştiren her türlü merkezciğin karşısında yer alan bir bakış açısına sahiptir. Bu bakış açısı tamamlamıcılık ve bütünlük ilişkisine, ötekilik kavramına ve onun içerdiği farklılaşmalara dayanmaktadır (Bookchin, 1994, s. 68). Burada düşünürün evrim sürecinde doğayı hem canlı hem de cansız kapsayan bir fenomen olarak gördüğü net bir şekilde ortadadır.

Bookchin'e göre toplumsal gelişmelerin izlediği seyir ve gelişim, doğayı nesne konumuna indirgeyen bir hal almıştır. Onun açısından "bugün karşı karşıya olduğumuz ekolojik sorunların başta gelen nedenleri ne biyolojiktir ne de tek tek bireylerin tercihlerinin sonucudur. Sorunu teknolojik gelişmede ya da üretim biçimlerinde aramak yanıltıcıdır. Sorunun kökenini bulabilmek için toplumsal alanı incelemek gerekmektedir" (Bookchin, 1996a, s. 41). Bu noktada önemle vurgulanması gereken Bookchin'in düşüncesi de ekolojik sorunun kaynağı olarak toplumun temel aktör olarak kabul edildiğidir. Düşünür, toplumsal gelişmelerin içinde yaşadığı doğayı nasıl tahrip etmeye başladığını ilk olarak doğa-toplum ayırımına açıklık kazandırarak, daha sonra da ekolojik sorunların temel müsebbibi hiyerarşi ve tahakkümün toplumda ve dolaylı olarak doğadaki yıkıcılığına işaret ederek açıklık kazandırmaktadır.

Toplumun doğa ile sürekli bir ilişki içinde olması doğanın evrim sürecine faydalı ya da zararlı etkilerde bulunabilir. Ancak bütün zamanlar için geçerli bir toplum formu olmadığı gerçeği dikkate alındığında toplum-doğa ilişkisi nasıl sağlanacaktır?

Doğanın evriminde zararın toplumsallaşma süreci ile ortaya çıktığı Bookchin tarafından vurgulanmaktadır. Çünkü filozofa göre, toplumsallaşma

süreçleri analiz edildiğinde toplumun tüm versiyonlarının önemli ölçüde doğadan esinlendiği görülecektir. Bir başka ifadeyle, ona göre sosyal yapı doğal yapının bir replikasıdır. Bookchin, insanın kendi eylemleri neticesinde doğa içinde kendisi için ikinci bir doğa yarattığına işaret ederek insanın ortaya çıkışında etkili olmadığı birinci doğa ile insan tarafından yaratılan ikinci doğa ayrımına ulaşmaktadır (Bookchin, 1999a, s. 38).

Bookchin'e göre birinci doğa ne cimridir ne de inatçı. Gelişimsel bir süreç olarak görülen ilk doğa, giderek artan bir farklılaşma zenginliği, sinirsel karmaşıklık ve çeşitli ekolojik yurtların oluşumunun getirdiği olağanüstü bir verimliliğe sahiptir. (Bookchin, 1994, s. 40).

Bookchin doğal evrimde insanlığın yerini sorgulayarak ikinci doğayı tasvir etmeye çalışmaktadır. İnsanlar ve insan toplumu çeşitli açılardan doğal evrimin ürünleridir. İnsanlar doğal ve sosyal evrim neticesinde makineler ve işgücü kapasiteleri sayesinde doğa ile etkileşim içine girmektedirler (Bookchin, 1994, s. 29). Burada Bookchin düşüncesinde kolektif bir şekilde bir araya gelen ve eylemde bulunan bir birey imgesiyle karşılaşılır.

Toplumsal ekolojide ikinci doğa, büyük ölçüde insanların uzun tarihsel süreçte geliştirdikleri aletler, barınma yerleri, çeşitli topluluk formları ve bu topluluk formlarının sosyal, sanatsal, kültürel ve bilimsel atılımlarından oluşmaktadır (Bookchin, 1994, s. 41). Bir kez daha düşünür kolektif bir eylem ve bunun neticesinde kolektif kazanımları vurgulamakta olup bireye ve bireyin kendi üzerindeki sahiplik anlayışını yansıtan bir duruş sergilememektedir. Burada vurgu hep toplumsal ve kolektif olanadır; bireyin biricikliğine ilişkin sol liberteryen bir ima dahi sezilmemektedir.

Bookchin'e göre ikinci doğanın bilinmesi gereken en önemli özelliği doğayı dönüştürme ölçüsüdür. Sanayileşmiş halkların günümüzde yaptıklarıyla kıyaslanmayacak derecede de olsa yerli halklar tarafından da kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Ona göre insanlar ilk doğayı, alet ve makineler icat ederek, bunları belli bir amaç ve yüksek örgütlenme kapasiteleri sayesinde değiştirirler. Ayrıca tamamen toplumsal bir terim olan hiyerarşi sadece ikinci doğanın özelliğidir (Bookchin, 1994, s. 33-42).

Bookchin tarafından birinci doğa – ikinci doğa ayrımında toplum doğayla karşı karşıya konumlandırılrsa da insanın yaratmış olduğu doğanın ilkinin içinden çıktığı böylece sosyal hayatın sürekli olarak doğal bir boyuta sahip olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Toplumsal ekolojide bir bütün olarak doğanın bu iki gelişimi, karşıtlık esasında düalistik bir zemin üzerine oturmaz. Aksine birinci – ikinci doğa, yaratılan ve paylaşılan bir evrim süreci olarak kabul edilmektedir (Bookchin, 1999a, s. 38).

Bookchin, birinci doğada ikinci doğaya geçişi açıklarken, Kropotkin'in genetik olarak kayıtlı toplumsal içgüdüye ilişkin proto-sosyobiolojik argümanlarından çok, Robelt Brifoult'a ait çocuğun uzun zaman dilimine yayılan bakıma muhtaç olmasını vurgulayan büyüme tezini esas almaktadır. Üreme ve ailenin çocuğa gösterdiği sevgi ve özen bütün toplumsal hayat biçimlerinin biyolojik temelini oluşturmaktadır. İlk olarak kan bağı etrafında gelişen bir toplumsallaşma olmakta daha sonra da toplumsallaşma sürecinin ileriki aşamalarında duygusal düzeyi aşan kurumlaşmış ilişkileri içeren bir toplumsal düzene geçilmektedir (Bookchin, 1999a, s. 38-39).

İkinci doğanın, iktidara, otoriteye, hiyerarşiye ve tahakküme dayanan kendini yeniden üretimi toplumsal yapıda büyük değişiklikler yaratmıştır. Hiyerarşinin ve tahakkümün varlığı, eşitliğin bozulmasına neden olarak doğa ve toplum algısının değişmesine neden olmuştur (Mutlu ve Aygün, 2006, s. 13-14).

İnsanın fiziksel ihtiyaçlarını korumak ve doğal ihtiyaçlarını karşılamak üzere örgütlendiği birinci aşama, fiziksel farklılıkların doğal eşitsizliklere yol açtığı ikinci aşama, toplumsal örgütlenmelerin yaygınlık kazandığı üçüncü aşama ve nihayet mülkiyetin tespit edildiği ve çalışmanın toplumsal hayatın sürdürülmesi için zorunlu hale geldiği dördüncü aşamadan oluşan tarihsel evrim şeması bir ilerleme değil çöküş tarihine işaret etmektedir (Çiğdem, 2006, s. 71).

Bookchin, iktidarın bir grup yaşını başını almış olgun insanın kontrolünden çıkıp krallıklara kadar takip edilecek seyrinin tahakkümün ortaya çıkışında önemli bir aşamaya geldiğine işaret etmektedir. Bookchin'e göre hiyerarşi, sınıf ve devlet insanlığın yaratıcı gücünü yozlaştırır. Tahakküm arasında bölünmüş bir insanlığın kendi içindeki çatışmaları kaçınılmaz olarak doğanın görmezden gelinmesine neden olur (Bookchin, 1999a, s. 79-80).

Toplum-doğa düalitesini reddeden toplumsal ekoloji, toplumun ortaya çıkışıyla birlikte ekolojik sorunlardan sadece doğaya ilişkin bilimsel terimlerle söz etmenin anlamsız olduğu temel tezine dayanır. Bookchin'e göre tüm ekolojik meseleler aynı zamanda toplumsal meselelerdir ve temel kaynakları toplumsal bozukluklardır (Bookchin, 1994, s. 43).

İnsanlar doğanın evrimine olumlu katkıda bulunabildikleri gibi evrim sürecine son derece olumsuz etkilerde de bulunabilmektedirler. İnsanların doğanın evrim sürecine verdikleri zararı gözler önüne serebilmek için onların nasıl bir toplum kurduğuna ve ekolojik sorunların temel kaynağı olan hiyerarşinin ve tahakkümün nasıl ortaya çıktığına bakmak gerekmektedir.

Hiyerarşi ve Tahakkümün Yıkıcılığı

Bookchin açısından ekolojik kriz sadece doğayla ilgili bir problem değildir. Bu sorun, insanların doğayla kurduğu ilişkide ortaya çıkan bir sorundur yani insan doğasının ve gelişiminin sonucudur (Bahro, 1997, s. 26). Aslanoğlu (1994, s. 38)'nin vurguladığı gibi ekolojik bunalım, insanlığın gelişimine ve buna paralel olarak doğayı tahakkümü altına alma sürecine koşut olarak ortaya çıkmıştır.

Bookchin, tarihsel bir bağlamda toplum olgusunu analiz ederek sosyal yapıda tahakküm ve hiyerarşinin ortaya çıkışını analiz etmiştir. Bu tür bir toplum okumasıyla doğaya tahakkümün, insanın insana tahakkümünden türediği tezini geliştirmeye ve sağlam temeller üzerine oturtmaya çalışmıştır.

Düşünüre göre hiyerarşi ve tahakküm birinci doğaya ait olmayıp ikinci doğaya özgü olgulardır. Hiyerarşi ve tahakkümün ilk izlerini organik toplumlarda gözlemleyebilmek mümkündür. Bookchin'in ifadesiyle doğa halinde bulunan toplum ekonomik sınıfların ve siyasi örgütlenmenin olmadığı bir toplumdur. Bu toplum doğa ile dayanışmanın var olduğu bir toplumdur (Bookchin, 1994, s. 127-129).

Doğada gözlemlenen ilk insanlar hayatlarını sürdürebilmek adına iş bölümüne göre bölükler halinde örgütlenmiş olup kan bağı esasına dayanan topluluklar oluşturmuşlardır. Bu toplumlarda erkek avcılık işlerinin çoğunu üstlenirken kadınlar ev işleri, toplayıcılık ve çocukların bakımı ile uğraşmaktadır. Bu toplumların yaşam biçimleri büyük ölçüde doğayla özdeşleşmeye dayanmaktadır.

Bookchin (1999a, s. 60)'e göre "organik toplumlarda, insanlar doğa içinde ya da doğa insanlar içinde yok olmaz. Doğa pasif bir çevre ya da sessiz bir dünya değildir. Organik toplumun uyumlulaştırılmış doğa görüşü doğru- dan eski toplulukların içindeki uyumlu ilişkilerden gelmektedir." Günümüzde birbirinden keskin çizgilerle ayrılan doğa ve toplum ilkel ilk toplumlarda birbirinin karşısına konulanmış değildir.

Bookchin organik toplumlarda topluma bilgi ve deneyimleriyle liderlik eden şeflerin olduğuna işaret etmektedir:

"Bu toplumlardaki liderlik, kılavuzluk anlamına gelmekte, liderlik politik olmaktan çıkıp işlevsel olmaktadır. Düşünüre göre, organik toplumlarda bas- kıcı otoriteden söz edilemez, liderler deneyimleriyle sadece rehberlik etmekte- dirler. Liderlerin sahip olduğu iktidar genellikle av ve savaş koordinasyonla-

ryıla sınırlıdır ve iktidarlardı geleneksel değil dñnemseldir. Bu nedenle, hiyerarşı, tahakküm ve otoriteden uzak ilişkiler organik toplumda yaygındır.”
(Bookchin, 1994, s. 133-140)

Tarıma geçiş ile birlikte organik toplum doğa ile iç içe olan yaşamını alt üst eden, kan bağlarına dayanan toplum yerine kurumsallaşmış ilişkiler temelli toplumsal düzene geçiş, hiyerarşik toplumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle tarıma geçiş, yüksek boyutlara ulaşan iş bölümünü ve toplumsal hiyerarşinin ilk temellerini atmıştır (Bookchin, 1994, s. 149-151).

Bookchin (1996b, s. 28-29)'e göre tarih, öncekilere bağlı olan ardışık dönemlerden oluşmaktadır. Bu yaklaşım, hiyerarşinin ve tahakkümün ortaya çıkışında ve gelişiminde birbirine bağlı olan birinin oluşumunun diğerinin oluşumuna zemin hazırladığı tarihin dönüm noktalarında gözlemlenmektedir.

Bookchin, toplumsallaşma sürecinde ortaya çıkan tahakküm ve hiyerarşı içerikli kaymanın ilk olarak kadın-erkek rollerinde olduğunu ifade etmektedir. Düşünüre göre erkeklerin kadınlar üzerindeki otoritelerinin artması insan toplumunun eşitlikçi yapılarının bozulduğunun ve hiyerarşik yapılanmaların ortaya çıktığının işaretidir. Bir zaman sonra toplumda oynadıkları roller sonucunda erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurmaya ve kadınların “evcil” kültürüne karşı kendi “medeni” kültürlerini dayattıkları bilinmektedir (Bookchin, 1999a, s. 63-64). Bookchin'in özellikle bu tespiti ve karşıt cinsiyetler arasındaki iktidar ilişkilerinin eşitliği yok eden ve tahakküm altına alan bu boyutuna işaret etmesi sol liberteryen bir tını olarak değerlendirilebilir ama bu noktada sağ liberteryenlerinde benzer bir şekilde tahakküm ve baskıya karşı çıktıkları da hatırdta tutulmalıdır.

Filozofa göre, toplumu hem insanlığa hem de doğal dünyaya ciddi anlamda zararlı olacak bir yönde ilerleten en erken değişimlerden biri, toplumsallaşma süreci içinde erkeğin medeni alanının hiyerarşik biçimde büyümesi yani erkeklerden kurulu gerontokrasilerin, savaşı grupların ve aristokrat seçkinlerin ortaya çıkmasıdır (Bookchin, 1999a, s. 81-82).

İlk toplumun bütün katmanları peyderpey savaşı erkek grupların kontrolü altına girmiştir. Akrabalık bağlarına dayanan toplumsal düzenin yerini savaşı erkeğin başka klanlardan hatta yabancılardan seçtiğı asker yoldaşların hizmetkâra dönüştüğü yeni bir hiyerarşik toplumsal düzen almıştır. Bu hiyerarşik yapı savaşı erkek şefin barınma, beslenme, üreme ihtiyaçlarını karşılayan köleler ortaya çıkarmıştır (Bookchin, 1999a, s. 65).

Bookchin, erkek egemen aktörlerin kadınları sindirdiği şiddet içeren bu aşama aşıldıktan sonra karşımıza çıkan önemli bir yeni aşama olarak kentlerin ortaya çıkışını ve gelişmesini incelemektedir. Kentin ortaya çıkmasıyla kan bağına dayanan sosyalleşme yerini yerleşiklik ve iktisadi çıkar gibi sosyal olguların egemen olduğu bir sosyalleşmeye bırakmaktadır. Ona göre kentin yarattığı sosyal yapının en mühim özelliği bireyin daha geniş bir topluluk içinde güvenli yaşayabilmesine olanak sağlamış olmasıdır (Bookchin, 1996a, s. 61-62; Bookchin, 1999a, s. 86-87).

Bookchin'e göre, kentin ortaya çıkardığı yeni sosyal yapı klanlar halinde bir arada yaşamanın gerekliliklerini terk etmeyi beraberinde getirmiştir:

“Toprağın ve doğal kaynakların ortak mülkiyetinin yerini geleneksel özel mülkiyet almıştır. Bu kaynakların mülkiyetine ve işletmesine dayalı sınıflar, statüye dayalı geleneksel hiyerarşilerin içinden çıkarak ekonomik hiyerarşiler biçimini almışlar böylece kölelerle efendiler, serflerle lordlar ve son olarak da proleterlerle kapitalistler karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak gerontokrasiler, ataerkil yönetimler, şeflikler ve daha sonraki bürokrasiler gibi ilk ve en temel hiyerarşiler de yok olmamışlardır. Bu hiyerarşiler, geniş statü grupları olarak çatışmalı olan sınıf ilişkilerinin gizli temelini oluşturmuşlardır.” (Bookchin, 1999a, s. 88-89).

Bookchin özellikle toplumun geneline yayılmış bu hiyerarşik ve baskıcı ilişkileri hem toplum hem de doğa üzerinde yaratılan tahribatın temeli olarak görmektedir.

Bookchin ekolojik sorunların toplumsal temelini analiz ederken tarihsel olarak karşılaşılan üçüncü dönem noktasının devletin ve kapitalizmin ortaya çıkışı ile gerçekleştiğini ifade etmektedir. İnsanlığın kurumsal olarak vardığı en üst yer devlettir. Devlet salt bir sosyal yönetim sistemi değildir aynı zamanda zor kullanma tekelidir (Bookchin, 1999a, s. 74). Bu nitelikleriyle devlet, toplumun organik birliğini kesin bir biçimde sona erdirmiş ve insanlar arasında menfaat çatışmasının bir aracı haline dönüşmüştür (Önder, 2003, s. 200).

Bookchin, ulus devletin yükselişiyle birlikte kapitalizmin muazzam bir gelişme gösterdiğine ve bunun yıkıcılığına dikkat çekmektedir:

“İnsanlık tarihinin kendine özgü en zararlı toplumsal düzeni olan kapitalizm ilerlemeyi hırs dolu bir çekişme ve rekabetle, statüyü yırtıcı ve sınırsız bir servet birikimiyle, en kişisel değerleri bencillik ve hırsla özdeşleştirip kâr

etmek amacıyla meta üretmeyi toplumsal yaşamın var oluş nedenidir. Önceki dönemlerde kötü olarak kabul edilen huylar kapitalist toplumda erdem halini almaktadır.” (Bookchin, 1999a, s. 96-98)

Bu noktada Bookchin'in sol liberteryenizm de gördüğümüz sınırlı serbest piyasanın meşru olacağı kabulünü benimsemediği aşikardır. Kapitalizm onun açısından hiyerarşi ve tahakkümü yeniden üreten bir sistemdir. Bookchin'e göre iş dünyasına ekolojik bir duyarlılık kazandırmak saldırgan vahşi yaratıklara avlarıyla uyum içinde birlikte var olmayı öğretmeye çalışmaktan farksızdır. İnsan nasıl nefes almamaya ikna edilemez ise kapitalizm de ekolojik bir duyarlılık kazanmaya ve büyümemeye ikna edilemez (Bookchin, 1999a, s. 98). Bu analogi bile düşünürün kapitalizme ne kadar mesafeli olduğunu işaret etmektedir.

Bookchin açısından serbest piyasa ekonomisine ve kapitalist genişlemeye rehberlik eden “ya büyü ya öl yasası” hem doğal hem de sosyal hayatın ahenkli ve barışçıl temellerini ortadan kaldırmaktadır:

“Kapitalizm, toplumla doğayı karşı karşıya getirdiği gibi, insan türünü de zor kullanarak keskin çizgilerle bölmüştür. Kapitalizm iynin içine kötünün, akılcı olanın içine akıldışının sızdığı uzun bir toplumsal gelişmenin son noktasıdır. Kapitalizm toplum ve doğal yaşam için mutlak olumsuzluktur.” (Bookchin, 1999a, s. 99)

Bookchin kapitalizmi ve serbest piyasayı herhangi bir şekilde olumlu çağrışımı olan bir fenomen olarak görmemektedir. Düşünür ekolojik bir toplumun tahakkümü ya da sosyal yapıdaki hiyerarşik örgüleri esaslı bir şekilde yok etmesi gerektiğini savunmaktadır. İnsanın doğayı tahakküm altına alma arzusunun önüne geçebilmek için tahakküm ve baskının her formunun ortadan kaldırılması olmazsa olmaz bir gereklilik olarak sunulmaktadır. Bu nedenle Bookchin'e göre ekolojik mücadele her türlü tahakküm ve hiyerarşik yapıyı yerle bir etmedikçe ekolojik krizin altında yatan temel faktörlerin üstesinde gelmek noktasında mesafe almayacaktır. Bir başka ifadeyle sadece çevreci bir perspektifin benimsenmesi durumunda var olan doğal ve sosyal her türlü sömürüye seyirci kalınmış olunacaktır (Bookchin, 1996a, s. 47-48). Doğal ve sosyal sömürüye son verebilmek için düşünür, yeni bir siyaset ve toplumun ilkelerini ortaya koymaktadır.

Ekolojik Toplum ve Yeni Siyaset

Teknolojinin ve bilimin insanlık durumunu daha iyiye götüreceğine dair inancın dünyada yaşanan sayısız olumsuz olaylarla sarsıldığı söylenebilir. Bookchin (1999a, s. 32)'e göre özgürlüğün otoriterizmi yeneceğine duyulan inanç, devletlerin merkezileşmesinin artması, halkın bürokrasi, polis güçleri ve karışık gözetim teknikleri tarafından iktidarsızlaştırılması gibi olgularla geçersiz kılınmıştır.

Bookchin, bugün insanların sahip olduğu değerlerin önceki jenerasyonların değerlerinden kötü olduğuna ve önceki jenerasyonlarla kıyaslandığında günümüz kuşağının daha egoist ve ahlaki olarak yozlaşmış olduğuna işaret etmektedir. Düşünür bugünkü jenerasyonların büyük aile, cemaat ve karşılıklı yardımlaşmanın sağlayabileceği destekten yoksun olduğuna inanmaktadır. Ona göre insanlar özgü kimi yetileri kullanarak diğer insanlara ve canlı türlerine ihtimam gösterme yetisini yitirmektedir. Bireyin toplumla karşılaşması soğuk bürokratik kurumlar üzerinde gerçekleşmektedir. Her alanda görülen bitmeyen kavga yaşanan çağın en temel özelliği haline gelmiştir. İktisadi zihniyet her yere sirayet etmiştir. İnsanların yardımlaşması ise az söylenen bir söylenceye dönüşmüştür. Ekoloji alanda yıkım ise kapıya dayanmıştır (Bookchin, 1999a, s. 33).

Ekolojik bir kriz içinde olduğumuzu ifade eden Bookchin, ekolojik ilkelere dayanan bir toplumun yaratılmasının ortak bir zorunluluk olduğunu aksi takdirde bir tür olarak insanlığın silinip gideceğini ifade etmektedir (Bookchin, 1996a, s. 74). Bu sebeple düşünür yeni bir toplum ve siyaset anlayışına ihtiyaç olduğunu düşünmektedir.

Doğal çevreyi korumak ve geliştirmek amacıyla farklı tekniklere sarılmanın anlamsız olduğunu vurgulayan Bookchin, toplumu yeniden kuracak şekilde devrim niteliğinde ilkeleri yaşama geçirmek için ısrarcı olunması gerektiğini ifade etmektedir. Bookchin (1996a, s. 47)'e göre bu ilkeler şu hususları içermektedir: "Özel mülkiyet engellerini ortadan kaldırarak komünal olarak yeryüzü ile ilgilenmeli, genelde hiyerarşi ve tüm tahakküm tarzları ve tüm toplumsal sınıflar ortadan kaldırmalı, kentleri eko-topluluklara ayırıp içinde bulundukları eko-sistemlerin kapasitelerini uygun incelikte tasarlanmalı, teknolojiler eko-teknolojilere uyarlanmalı, en az hatta hiç kirlenme yaratmayacak biçimde yerel enerji kaynaklarından yararlanılmalı, sağlıklı bir yaşamı destekleyen ve bireysel isteklerimizin ifadesi olan yeni bir ihtiyaç anlayışı ge-

liştirmeli ve nihayet toplumsal ya da kişisel tüm tahakküm tarzları içinde yaşadığımız topluluğa ve doğamıza dair düşüncelerimizden atılmalı, insanların yönetilmesinin yerini şeylerin yönetilmesi almalı.”

Bookchin'in yeni siyaset anlayışında ekolojik toplum ütopyası yerel bir örgütlenmeye dayanmaktadır. Bookchin'e göre bu tür bir yerel örgütlenmeyle hedeflenen politik gücün yerelleştirilmesi ve gücün dağıtılmasıdır. Bookchin'e göre yerel özgürlükçü örgütlenmeler hayati öneme haizdir. Bu özgürlükçü yerel kurumlar temsili ilişkilere dayanmayıp direkt katılım mekanizmaları esasında işlemektedir. Kamusal karar mekanizmalarının kıymetini bilen bir yurttaşlık hissiyatı yaratmak ve pekiştirilmek istenmektedir. Bu amaçla her türlü keyfi ayrımcılıktan ve önyargıdan arındırılmış bir direkt demokrasi tecrübesi hedeflenmektedir. Böylece direkt demokrasi ve güçlü yurttaş sayesinde tahakküm ve hiyerarşiden kaynaklanan ekolojik krizin aşılacağı düşünülmektedir. (Bookchin, 1994, s. 477-479).

Bookchin, ekolojik toplumu ekotopya olarak adlandırmaktadır (Bookchin, 1996a, s. 70). Bookchin'e göre rasyonel bir toplumun hakiki unsurları kolektif bir nitelik taşımaktadır. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa kolektif niteliğe sahip bir yönetim toplumsal esası oluşturmaktadır. Ona göre bu yönetim toplumdaki herkes için ayırım yapmaksızın sağlam bir temel olma fonksiyonunu icra etmektedir. Yerel yönetimin önemi çok fazladır çünkü yurttaşların bir araya gelip kamusal meseleler üzerine müzakere edebilecekleri bir sahnedir. Yurttaşlar bu sahnede müzakere, jestler, mimikler, yakın siyasi arkadaşlıklar ve doğrudan katılım mekanizmalarının aracılığıyla birbirleriyle karşılıklı etkileşimde bulunup birlikte karar almaktadırlar. Bu tür bir etkileşim etkili anlamda bir dayanışma ile sonuçlanmaktadır (Bookchin, 1999b, s. 315). Görüldüğü gibi ekolojik toplum ve yeni siyaset anlayışı bireysel bir esasta değil kolektif bir temelde yükselmektedir.

Bookchin'ine göre son zamanlarda siyasal ve iktisadi alanda gücün gideerek merkezileşmesi özerk yerel yönetimlerin yenilgiye uğradığı anlamına gelmemektedir. Aksine bu durum yerellik ve yerel yönetimlerin ne kadar hayatı olduğunu göstermektedir. Güçlü merkezileşmenin doğal ve toplumsal alanda sebep olduğu yıkıcı sonuçlar yerel yönetimlerin sorunları çözebilmek noktasında yegâne aktörler olabileceğine işaret etmektedir. Devletler ve piyasanın aşırı merkezileşmesi sonucunda ortaya çıkan toplumsal huzursuzluk bu yapıların koyduğu duvarları aşma saikini tetiklemiştir. Gücün merkezleşmesi ve tekelleşmesi konularına eğilen yurttaşlar yaşanan sorunların üstesinden gelebilmek adına yerel yönetimlere geri dönüşü sağlayacak çabalara girişmektedir. Toplum tabanındaki yurttaş kitlelerinin ekolojik krize sebep

olan sorunların çözümünde söz sahibi olamaması var olan tahakkümcü iktidarı ve yönetim aygıtını esaslarından sarsmaktadır (Bookchin, 1999b, s. 321-323).

Bookchin'e göre günümüze uygun bir yerel yönetim programı oluştururken dikkate alınması gereken öncelikli husus yurttaşların sahip olduğu dağıtık siyasal arzunun uygun bir şekilde kurumsal bir kimliğe büründürülmesidir. Düşünür bu sorunu aşabilmek için yapılması gerekenleri sıralamaktadır. Bu noktada ilk olarak elzem olan yurttaş meclisinin kurulmasıdır. Bu yurttaş meclisleri küçük coğrafi alanlarda kasaba meclisleri şeklinde örgütlenmelidir. Büyük coğrafi alanlarda ise mahalle meclisleri şeklinde örgütlenbilir. Bu tür yerel örgütlenmeler tesis edildikten sonra bunların birbiriyle iletişim kurmasını garanti etmektir. Bu da konfederasyonun kurulmasını gerektirmektedir. Bu konfederasyon ademi merkeziyet, yerellik, kendi kendine yeterlilik ve diğerlerine bağımlılık ilkeleri üzerine kuruludur. Konfederasyonda kamu politikası katılımcı demokrasi araçlarıyla genel meclislerde belirlenirken bu politikaların uygulanması ve koordinasyonu konfederal konseyin sorumluluğunda olacaktır. Her liberteryen belediyenin diğer belediyelerle ilişkili bir şekilde ekonomik faaliyetlerini sürdürmesi beklenmektedir. Birbirlerine ekonomik olarak bağlı olan liberteryen belediyeler aynı zamanda birbirleri üzerinde denetleyici bir işlev üstlenecektir (Bookchin, 2015, s. 91-101). Ortak mülkiyete dayanan bu yapının dizayn edildiği bu haliyle ve içerdiği bu basit kontrol mekanizmasıyla liberteryen yaklaşımdaki birey özerkliği ve sınırlı düzeyde özel mülkiyetle nasıl bağdaştırabileceği bir muammadır.

Bookchin'e göre siyasetin hakiki yurttaşlığın öğretildiği bir eğitim kurumuna dönüşmesine yönelik gereksinim vardır. Bu gereksinim yerel yönetimleri demokrasinin güçlendirilmesinde baş aktör yapmaktadır. Bookchin'in önerilerinin sonuncusu ekonomik alandadır. Düşünür, mülkiyetin şirketlerden ya da devletlerden alınıp özerk yerel yönetimlere verilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Bookchin, 1999b, s. 323-329). Yerel yönetimlere olan bu vurgusu sol liberteryen ideolojide gördüğümüz güçlü bir bireyin biricikliği ve kendi üzerinde sahipliğine dayanan bir içeriğe sahip değildir. Bundan ziyade kolektif özneyi ön plana çıkaran güçlü bir vurgu içermektedir.

Bookchin, ekolojik bir toplum yaratmak için kapsamlı tersine çevirme hareketine kentlerden başlanması gerektiğini ifade etmektedir. Kapsamlı tersine çevirme, kentlerde yeni eko-cemaatlerin kurulmasını gerektirmektedir (Bookchin, 1996a, s. 72). Düşünüre göre sadece özgür bir atmosferi tesis et-

mek için değil doğayla denge içinde yaşamak üzere daha küçük kentler kurulmalıdır. Bu küçük kentlerdeki yerel idareler arasındaki mesafe uzak olmalıdır. Yerel yönetimler üzerinde kurulu olduğu bölgede derin bir duyarlılıkla yaklaşarak bölgenin doğal özelliklerini olabildiğince koruyarak insan dışı canlı türlerini ve doğanın dengesini dikkate almalıdır. Düşünürün vurgusu burada sol liberteryen ideolojideki bireye değil güçlü bağlarla bir arada yaşayan komünal özneye dair bir özlem içermektedir. Bu komünal yapının birey üzerinde hiyerarşi ve tahakküm dayalı bir boğucu atmosfer yaratıp yaratmayacağı net değildir. Bu tür bir komünal aktörün dışlayıcı ve dar görüşlü bir cemaate dönüşmeyeceğini verili bir durum kabul etmek için hiçbir gerekçe bulunmaz.

Düşünürün kendisi de gücün dağıtıldığı toplumlarda katı hiyerarşilerin ve tahakkümün olabileceğini kabul eder (Bookchin, 2015, s. 89). Küçük yerleşim yerlerindeki organize toplumlarda bile bireyi boğan despotik yönetim örneklerini görmek mümkündür. Önemli olan bunu önleyecek mekanizmaları kurgulamak ve pratiğe taşımaktır. İnsanların bir araya gelip tartışabileceği etkileşimde bulunabileceği gücün merkezi yapısının ortadan kaldırıldığı merkezleşen platformlar romantik düşünceler olmaktan öteye geçmemektedir.

Bookchin'e göre ekolojik toplumda, sınırsız tüketimi esas alan üretim zihniyetine ve pratiğine son verilmesi gerekmektedir. Küçük kentlerdeki ekolojik toplumda üretim, yerel idarelerin eline geçerek yurttaşlar tarafından yönetilmelidir (Bookchin, 1999b, s. 330). Dolayısıyla bu yapıda üretim aşamasında kollektif yapının yetkilerini ve imkanlarını birey üzerinde kullanırken tahakkümü yeniden üretecek şekilde kullanmasını engelleyecek mekanizmaların eksikliği bu öz yönetimi belirsizlikle malul bırakmaktadır.

Teknolojinin ilerlemesinin doğanın daralmasına yol açacağı ve teknolojinin geliştiği uzamın doğanın içinde olduğu ve her zaman verdiğinden fazlasını aldığı dile getirilmektedir (Çiğdem, 1997, s. 34-35). Oysa Bookchin'in ekolojik toplumundaki yeni eko-teknoloji bu tür özellik sergilemeyecektir. Ekolojik toplumda mevcut teknoloji kirleticiler olarak nitelendiğinden küçük ölçekli teknoloji savunulur. Ekolojik toplum teknolojiyi reddeden bir tutum takınmamaktadır. Bu toplumda yurttaşların ihtiyaçlarını karşılayacak ve minimum düzeyde enerji gerektiren basit teknolojilere önem verilmektedir. Özellikle emekten tasarruf etmeye yarayan araç gereçlerle insanlar gereksiz çalışmaktan kurtulacağı ve kendilerine zaman ayırabileceği için teknoloji tamamıyla ötelenmemektedir (Bookchin, 1999a, s. 193; Bookchin, 1998, s. 49-52).

Ekolojik toplumun yurttaşı ne parlamenter sistemin bir bileşeni ne de basit bir vergi mükellefidir. Bu yurttaş kendi çıkarlarını dışlayarak topluluğun refahını birincil çıkarı sayan bilgili kendi kendini idare eden varlıktır. Yurttaşlar olmasa yerel yönetimler oligarşiye doğru kayarak yozlaşacak ve basit bir bina yığını olacaklardır (Bookchin, 1999b, s. 58). Burada düşünürün kullandığı öznenin sol liberteryen ideolojide olduğu gibi 'birey' olmayıp 'vatan-daş' olduğu ve bunun kolektifliği öne çıkaran bir tınıya sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Bookchin'in günümüzde uygulanmak üzere sunduğu ekolojik toplum programı, devletin yerine belediye meclislerinden oluşan konfedere bir ağın getirilmesini öngörmektedir. Birbiriyle ekonomik ve politik bir etkileşim içinde olan bu meclisler maddi sorunlarını açık tartışmalar içerisinde çözecek olup yerleşim sakinleri meclislerde serbest meslek sahibi, çiftçi, fabrika işçisi ya da memur gibi değil sorumlu vatandaşlar olarak hareket edeceklerdir. Bu tür bir örgütlenmeyle insanlar aktif güçlü yurttaşlara dönüşmekle kalmayıp aynı zamanda barışçıl bir sosyal yapı inşa edeceklerdir. Böylece ekolojik krize son verecek manevi, teknik, hukuki ve siyasal özellikler üzerine kurulu ekotopluluklar kurulmuş olacaktır (Bookchin, 1999b, s. 358). Bu ekotoplulukların sol liberteryen ideolojinin sınırlı düzeyde mülkiyet ilkesine dayandıklarına dair bir çıkarım yapmak mümkün görünmemektedir. Ekotoplulukların ya da konfedere meclislerin bireyi hiyerarşi ve tahakküm karşısında nasıl koruyacaklarına dair mekanizmalar ve güvenceler konusunda bir netlik söz konusu değildir.

Düşünür anarşist komünist teorinin siyasal alanın devlet kontrolünden ayrı olması gerektiği noktasında başarısız olduğunu oysa liberteryen belediyeçiliğin ise bu başarısızlığın üstesinde gelme potansiyeline sahip olduğunu belirtmektedir. O, bu tür belediyeçiliğin insanları kan ve kabile esasına dayanan siyasal yapılardan ve onların tahakkümünden kurtardığına ve evrensel bir insana dönüştürdüğüne işaret etmektedir. Düşünür liberteryen belediyede herkesin kişisel ve öznel sosyal arka planlarına ait özelliklerden bağımsız olarak bir vatandaş olacağının altını çizmekte olup bu tür bir siyasal yapının insanın özgür olması ve kendi bilincinde olması için elzem olduğunu savunmaktadır. Bookchin özellikle liberteryen belediyeçiliğin gerçek formunun yeryüzünde henüz yaşanmadığını vurgulayıp Antik Yunan Atinası'nda, Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi ve İspanya devrimindeki şehirlerde bile bu tür bir belediyeçiliğin görülmediğini iddia etmektedir. Ona göre liberteryen mahallenin oluşturduğu belediye vatandaşların sadece belli politikalar

için mücadele verdiği bir alan olmayıp büyük bir grup halinde çeşitli konularda görüşlerin paylaşıldığı bir alandır (Bookchin, 2015, s. 61-62). Burada insanı kabile ve kan esasına dayanan yapılardan kurtaran bir çözüm varsa da bireyi içinde bulunduğu liberteryen belediyenin veya komünün baskısından kurtaracak bir yapının inşa edildiğini peşinen kabul etmek için herhangi bir gerekçe bulunmamaktadır. Her ne kadar Bookchin, Jeff Riggenbach (1979)'a verdiği mülakatta bireye ve bireyin özerkliğini önemseydiğini söylese de bireyi kolektif otorite olan belediye ve komün karşısında koruyacak mekanizmaları ayrıntısıyla sunmamaktadır.

Bookchin (2015, s. 71)'e göre hakikati arayan, rasyonel, kamusal etik sorumluluğunu savunan devrimcilerden oluşan bir komite liberteryen belediyenin baskıcı bir aygıtı dönüşmesini engelleyecektir. Bu komitenin totaliter diğer tarihsel tecrübelerdeki gibi tahakkümü yaygın olarak kullanan bir yapıya dönüşme ihtimaline sırtını dönmek bilimsel olarak epistemolojik bir kolaylıktır.

Bookchin (2015, s. 64-74) liberteryen belediyelerden bahsederken bu yapıların hem siyasal alanla hem de ekonomik alanla ilgili olduklarını vurgulamaktadır. Ekonominin de belediyeleştirilmesi ve konfedere bir görünüm kazanması gerektiğini savunur. Liberteryen belediyecilik kapitalizme serbest piyasaya ekolojik yıkıma ve devlete karşı olmanın esas önem kazandığı bir alan olarak tasvir edilir. Bookchin (1986, s. 79)'e göre piyasa aşırı ölçüde gayri ahlakidir. Liberteryen belediyecilikte işlerin nasıl planlanacağı, hangi teknolojilerin kullanılacağı, malların nasıl dağıtılacağı soruları pratikte çözülecek sorunlar olarak sunulmaktadır (Bookchin, 2015, s. 106). Sınırlı düzeyde de olsa özel mülkiyetin kabul edilmediği bir anlayışın sol liberteryen olarak değerlendirilmesi mümkün olmadığı gibi iktisadi gücün belediye gibi belli bir kolektif bir aktörün elinde toplanmasının yaratacağı hiyerarşi ve tahakküm görmezden gelinmektedir. Bookchin'in liberteryen belediyeciliği, ortak mülkiyete dayanan büyük ölçekli komünist kolektif yapının sebep olduğu baskı ve tahakkümü yerel ve küçük ölçekte yeniden üretebilir. Bu sistemin nasıl işleyeceğine dair ayrıntıların pratiğe bırakılmış olması hiyerarşi ve tahakkümün yeniden üretilebileceği ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır. Bu hususlar Bookchin'in sol liberteryenliğini sorgulanır hale getirmektedir.

Sonuç

Bookchin ekolojik toplumunda insanın insana tahakkümünün insanın doğaya tahakkümüne sebebiyet verdiği vurgulayarak ekolojik bunalımın aşılabilmesi için toplumun yeniden kurulması gerektiği savunmaktadır. Düşününün ekolojik toplum tasarımı merkezi yönetimin ortadan kaldırılmasını, bağımsız küçük yerel eko-cemaatlerin kurulmasını, doğayla uyumlu teknolojilerin kullanılmasını ve yüz yüze ilişkilerin yoğun olduğu demokrasilerin oluşturulmasını içermektedir. Bu bağlamda, Bookchin'in ekolojik toplumu, toplumun doğayı tahrip etmeden varlığını sürdürebileceği inancına duyulan gönülden samimiyettir.

Ekolojik toplum idealinin kıymeti bu idealin gerçekleşmesinin kaçınılmaz olmasında yatmaz. Bu ekolojik toplum ütopyası modern toplumları doğaya ilişkin anlayışlarında değişiklik yapmaya davet ettiği için kıymetlidir. Bookchin'in ütopyasının gerçekleşme olasılığı düşük bile olsa bu ütopya doğayı bir özne olarak kabul etme fikrini vurguladığı için ekolojik krizin aşılması çabalarına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Bu ütopyanın sahibi Bookchin'in eko-anarşist geleneği terk edip sol liberteryen bir teori inşa ettiği iddia edilse de bu teorinin hangi sol liberteryen versiyona karşılık geldiği belli değildir. Düşününün sol liberteryen teorisinin sınırlı özel mülkiyeti savunan sol liberteryen teorinin temel özelliklerini sergilemek noktasında iki önemli farklılık içerdiği göze çarpmaktadır. Onun teorisini sınırlı özel mülkiyeti savunan sol liberteryen yaklaşımdaki gibi bireyin özerkliği ve kendi üzerinde sahipliği esas alan bir perspektiften farklı olarak toplumu ve komünü önceleyen sosyal anarşizm ile özdeşleştirilen sol liberteryen versiyona yakındır. Bookchin, toplumun bireye neler yapabileceğine ve bireyin özerkliğinin kapsamına dair düşüncelere teorisinde yeterince yer vermemektedir. İkinci olarak düşünür teorisinde sol liberteryenizmde görülen sınırlı özel mülkiyet anlayışına ütopyasında yer vermez. Düşünür sosyal anarşizmle özdeşleştirilen sol liberteryen versiyondakine benzer bir şekilde mülkiyeti kolektif bir yapı olan belediyelere vermektedir. Bu iki temel farklılık dikkate alındığında Bookchin'in 'sol liberteryenizminin' anti-otoriteriyenizmi, anti-kapitalizmi, öz yönetim ve ortak mülkiyeti savunan ve sosyal anarşizmle özdeşleştiren liberteryenizme daha yakın olduğu iddia edilebilir.

Extended Abstract

Murray Bookchin's Ecological Libertarianism

Mehmet Kocaoğlu³

ORCID: 0000-0002-1104-4223

The traditional political ideology spectrum is no longer reflective of today's ideological diversity. The increasing impact of ecological problems on people's daily lives has forced the content of grand narratives to be revised to include ecological problems and proposed solutions to these problems. As a result, it is observed that traditional ideologies have reconsidered their theories to explain ecological problems, and many new ideologies have emerged under names such as eco-feminism, eco-socialism, eco-anarchism, and libertarianism.

Left libertarianism is an ideology that advocates self-ownership, limited private property, and common ownership of natural resources. The self-ownership principle of left libertarianism is based on two assumptions. The first is that the individual alone has no meaning without society. The second is that there is a limit to what society can do to the individual for the collective good. There is also a use of left libertarianism identical to the concept of social anarchism. Left libertarianism, which is used identically with social anarchism, can be traced back to Joseph Dejacque. In this version, the rejection of the state, private property, and the free market is essential, and communal self-governance is emphasized.

Some researchers have pointed out that Bookchin broke away from eco-anarchism and adopted a left-libertarian line due to the position he took in his later writings. This study examines Murray Bookchin's left-libertarian identity. First, the thinker's understanding of nature and society is revealed in the study. Second, Bookchin's basic arguments regarding hierarchy and domination are critically addressed. Then, the thinker's principles and suggestions regarding ecological new politics are analyzed and his place in

³ Assoc. Prof., Selcuk University, School of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration

left-libertarian thought is examined. In the studies conducted on Bookchin in domestic and foreign literature to date, the thinker's social ecology approach and principles have been evaluated in detail. In the studies conducted to date, the thinker's left-libertarian identity has not been analyzed. However, when different versions of left-libertarianism are taken into consideration, it is necessary to clarify Bookchin's left-libertarian identity. This article aims to fill this gap. In this study, it is argued that Bookchin's 'left-libertarianism' should be interpreted as the left-libertarian version identified with social anarchism.

Bookchin states that in order to create an ecological society, a comprehensive reversal movement should start from cities. A comprehensive reversal requires the establishment of new eco-communities in cities. According to the thinker, smaller cities should be established not only to establish a free atmosphere but also to live in balance with nature. The distance between local governments in these small cities should not be far. Local governments should approach the region they are established on with deep sensitivity, preserve the natural characteristics of the region as much as possible, and take into account non-human living species and the balance of nature. The thinker's emphasis here includes a longing for a communal subject living together with strong ties, not the individual in left-libertarian ideology. It is not clear whether this communal structure will create a stifling atmosphere based on hierarchy and domination over the individual. There is no reason to accept as a given that such a communal actor will not turn into an exclusive and narrow-minded community.

Bookchin's ecological society program, which is proposed to be implemented today, foresees the replacement of the state with a confederated network of municipal councils. These councils, which interact economically and politically with each other, will solve their material problems through open discussions, and the residents will act in the councils as responsible citizens, not as freelancers, farmers, factory workers or civil servants. With such an organization, people will not only become active and powerful citizens, but will also build a peaceful social structure. Thus, eco-communities based on moral, technical, legal and political characteristics that will end the ecological crisis will be established. It does not seem possible to conclude that these eco-communities are based on the limited property principle of left libertarian ideology. There is no clarity on the mechanisms and guarantees regarding how eco-communities or confederated councils will protect the individual against hierarchy and domination.

When Bookchin talks about libertarian municipalities, he emphasizes that these structures are related to both the political and economic spheres. He argues that the economy should also be municipalized and gain a confederal appearance. Libertarian municipalism is depicted as a field where opposing capitalism, the free market, ecological destruction and the state is of primary importance. According to Bookchin, the market is extremely immoral. In libertarian municipalism, questions of how to plan work, which technologies to use and how to distribute goods are presented as problems to be solved in practice. An understanding that does not accept private property, even to a limited extent, cannot be evaluated as left libertarian, and the hierarchy and domination that will be created by the concentration of economic power in the hands of a certain collective actor such as the municipality is ignored. Bookchin's libertarian municipalism can reproduce the oppression and domination caused by the large-scale communist collective structure based on common property on a local and small scale. The fact that the details of how this system will work are left to practice does not eliminate the possibility that hierarchy and domination will be reproduced. These issues call Bookchin's left libertarianism into question.

The value of Bookchin's ecological society ideal does not lie in the fact that its realization is inevitable. This ecological society utopia is valuable because it invites modern societies to change their understanding of nature. Even if the probability of Bookchin's utopia coming true is low, this utopia makes an important contribution to the efforts to overcome the ecological crisis because it emphasizes the idea of accepting nature as a subject. Although it is claimed that Bookchin, the owner of this utopia, abandoned the eco-anarchist tradition and built a left-libertarian theory, it is not clear which left-libertarian version this theory corresponds to. It is striking that the thinker's left-libertarian theory contains two important differences in terms of displaying the basic features of the left-libertarian theory that defends limited private property. His theory is close to the left-libertarian version identified with social anarchism, which prioritizes society and the commune, unlike the left-libertarian approach that defends limited private property, which is based on the autonomy of the individual and ownership over oneself. Bookchin does not give enough space in his theory to thoughts about what society can do to the individual and the scope of the individual's autonomy. Secondly, the thinker does not give place to the limited private property understanding seen in left-libertarianism in his utopia. The thinker gives property to municipalities, which are a collective structure, in a similar way to the left-

libertarian version identified with social anarchism. Considering these two fundamental differences, it can be argued that Bookchin's 'left libertarianism' is closer to the libertarianism that advocates anti-authoritarianism, anti-capitalism, self-management and common ownership, and identifies with social anarchism.

Kaynakça/References

- Aslanoğlu, R. A. (1994). Sürdürülebilir kalkınmaya eleştirel bakış. *Birikim Dergisi*, 57-58, 38-44.
- Bahro, R. (1997). Çevreciliğin manevi bir temeli var mı? (T. Bora, Çev.). *Birikim Dergisi*, 97, 21-30.
- Barry, J. (1999). *Rethinking green politics*. SAGE Publications Ltd.
- Biehl, J. (2015). *Ecology or catastrophe: The life of Murray Bookchin*. Oxford University Press.
- Bookchin, M. (1986). *The modern crisis*. New Society Publishers.
- Bookchin, M. (1994). *Özgürlüğün ekolojisi* (A. Türker, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bookchin, M. (1996a). *Ekolojik bir topluma doğru* (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bookchin, M. (1996b). *Toplumsal ekolojinin felsefesi* (R. Ögdül, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bookchin, M. (1998). *Toplumsal anarşizm mi yaşam tarzı anarşizm mi* (D. Aytaş, Çev.). Kaos Yayınları.
- Bookchin, M. (1999a). *Toplumu yeniden kurmak* (K. Şahin, Çev.). Metis Yayınları.
- Bookchin, M. (1999b). *Kentsiz kentleşme* (B. Özyalçın, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bookchin, M. (2015). *The next revolution: Popular assemblies and the promise of direct democracy*. Verso.
- Brennan, J. (2012). *Libertarianism: What everyone needs to know*. Oxford University Press.
- Cunliffe, J. (2000). Introduction: Left-libertarianism—Historical origins. In P. Vallentyne & H. Steiner (Eds.), *The origins of left-libertarianism: An anthology of historical writings* (pp. 1-21). Palgrave.
- Çiğdem, A. (1997). Toplum, doğa ve eko-politik hareketler. *Birikim Dergisi*, 98, 31-39.
- Çiğdem, A. (2006). *Toplum: Kavram ve gerçeklik*. İletişim Yayınları.
- Demir, B. D. (2020). Murray Bookchin'de toplumsal ekoloji ve toplumsal dönüşüm. *Dört Öge*, 18, 97-110.
- Eckersley, R. (1992). *Environmentalism and political theory: Toward an ecocentric approach*. State University of New York Press.
- Fried, B. (2004). Left-libertarianism: A review essay. *Philosophy & Public Affairs*, 32(1), 66-92. <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2004.00003.x>
- Garner, R. (2000). *Environmental politics: Britain, Europe and the global environment*. Macmillan Press.
- Heywood, A. (2007). *Siyasal ideolojiler* (Çev. yok). Adres Yayınları.
- İnce, M. (2020). Murray Bookchin'in toplumsal ekoloji kavrayışı üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 53(4), 49-75.

- Kocaoğlu, M. (2018). Liberteryanizm, yeniden dağıtım ve devlet. In C. C. Aktan & B. Şahin (Eds.), *Liberalizm, demokrasi ve sınırlı devlet* (pp. 239–275). Orion Yayınevi.
- Le Guin, U. (2015). Foreword. In M. Bookchin (Ed.), *The next revolution: Popular assemblies and the promise of direct democracy* (pp. 1–3). Verso.
- Long, R. T. (2021). The anarchist landscape. In G. Chartier & C. V. Schoelandt (Eds.), *The Routledge handbook of anarchy and anarchist thought* (pp. 28–39). Routledge.
- Maltaş, A. (2015). Ekoloji ekseninde insan-doğa ilişkisi ve özne sorunu. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29), 1–8.
- Mutlu, A. (2017). Ekolojinin ideolojisi: Sürdürülebilir gelişme-toplumsal ekoloji karşılaştırması. *İdealkent*, 8(1), 26–56.
- Mutlu, A., & Aygün, B. (2006). Ekolojik toplumun organik toplumla ilişkisi üzerine. *AÜSBF Dergisi*, 61(1), 2–35.
- Oral, E. (2023). Murray Bookchin'in toplumsal ekoloji anlayışı. *Beytülhikme*, 13(3), 391–414.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, toplum ve siyaset*. Odak Yayınları.
- Price, A. (2012). *Recovering Bookchin: Social ecology and the crisis of our time*. New Compass Press.
- Riggenbach, J. (1979). Interview with Murray Bookchin. *Reason Magazine*. <https://reason.com/1979/10/01/interview-with-murray-bookchin/>
- Shelley, C. (2024). Murray Bookchin and the value of democratic municipalism. *European Journal of Political Theory*, 23(2), 224–245. <https://doi.org/10.1177/14748851231189412>
- Souza, M. L. D. (2012). The city in libertarian thought: From Elise Reclus to Murray Bookchin and beyond. *City*, 16(1), 4–33.
- Turan, F. (2002). Eko-anarşizm: Yeşil alternatif. *Düşünen Siyaset Dergisi*, 11, 213–223.
- Ünal, F. (2010). Toplumsal ekoloji. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 1–10.
- Vallentyne, P., Steiner, H., & Otsuka, M. (2005). Why left-libertarianism is not incoherent, indeterminate, or irrelevant: A reply to Fried. *Philosophy & Public Affairs*, 33(2), 202–215.
- White, D. F. (2008). *Bookchin: A critical appraisal*. Pluto Press.
- Yıldırım, C. (2017). Ekoloji düşüncesinde insan ve toplum anlayışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi*, 6(1), 289–308.
- Yücel, N. (2009). Ekoloji-anarşi ekseninde Bookchin. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 75–86.

Mehmet Kocaoğlu

Lisans ve Yüksek lisans eğitimini Selçuk Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde, doktora eğitimini Gazi Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda tamamladı. Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesidir. Siyasal Düşünceler Tarihi ve Siyaset Felsefesi alanında çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

He received his bachelor and master degree in Public Administration from Selcuk University, and his PhD in Political Science from Gazi University. He is a faculty member in the department of political science and public administration at Selcuk University. He has various studies in the field of history of political thought and political philosophy.

E-posta: mehmet.kocaoğlu@selcuk.edu.tr

Letonya'da Yerel Yönetimlerin İdari ve Mali Yapısı

*

Mustafa Çelen¹

ORCID: 0000-0001-5876-2241

Serdar Yılmaz²

ORCID: 0000-0003-4105-709X

Öz

Letonya Baltık Denizi'ne kıyısı bulunan küçük bir Doğu Avrupa ülkesidir. Ülkedeki yerel yönetimler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ve bağımsızlığın kazanılmasının sonrasında gerçekleştirilen bir dizi yasal düzenlemeyle güçlendirilmiştir. Bu kapsamda yerel kamu hizmeti sunumunda etkinliğin sağlanması amacıyla 2009 ve 2021 yılında yapılan hukuki düzenlemeler ile küçük belediyelerin birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Böylelikle 550'yi aşan kentsel ve kırsal belediye sayısı 43'e kadar düşürülmüştür. Ancak Türkiye'deki sürecin aksine Letonya'daki yerel yönetimler reformu, ağırlıklı olarak gönüllülük esasına göre birleşmeleri temel alan bir yapıya sahiptir. Ülkedeki kentsel ve kırsal belediyeler arasında görev, yetki ve kurumsal yapılanma olarak pek farklılık bulunmamaktadır. Letonya'da yerel yönetimler geniş hizmet sorumluluk alanlarına sahiptir. Eğitim, sağlık, kamusal kolaylık üretimi ve dağıtımı, sosyal refah hizmetleri, dinlenme ve eğlence hizmetleri, katı atık ve kanalizasyon hizmetleri, ısınma, şehir içi ulaşım ve ulaşım altyapısı, kültür ve eğlence hizmetleri, çevrenin korunması, imar, konut, şehir ve bölge planlaması, yerel kalkınma gibi hizmetler yerel yönetimler tarafından ifa edilmektedir. Ülkedeki kamu istihdamının yarısı yerel yönetimler tarafından yapılmaktadır. Yerel yönetim harcamalarına bakıldığında çalışanlar için yapılan ödemelerin ve eğitim hizmeti üretim giderlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Yerel yönetim gelirlerinin ise, ağırlıklı olarak vergi gelirlerinden ve merkezi yönetim tarafından yapılan transferlerden oluştuğu söylenebilir. Merkezi yönetim transferleri içerisinde ise, şartlı transferlerin baskınlığı gözlenmektedir. Bu çalışmanın amacı, Letonya'daki yerel yönetimlerin idari ve mali yapısını literatür taraması ve derlemesi temelinde incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Letonya, yerel yönetimler, yönetimler arası mali ilişkiler, yerel yönetim harcamaları, yerel yönetim gelirleri

¹ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü,
E-posta: mcelen@marmara.edu.tr

² Dr., Dünya Bankası, E-posta: syilmaz@worldbank.org

Administrative and Fiscal Architectiture of Latvian Local Governments

*

Mustafa Çelen¹

ORCID: 0000-0001-5876-2241

Serdar Yılmaz²

ORCID: 0000-0003-4105-709X

Abstract

Latvia is a small Eastern European country bordering the Baltic Sea. Local governments in the country were strengthened by a series of legal regulations after the collapse of the Soviet Union and the gaining of independence. In 2009 and 2021, local government amalgamations aimed at improving efficiency in the provision of local public services. With local government amalgamations, the number of urban and rural municipalities reduced to 43 from 550. However, unlike the process in Türkiye, it was structured mainly as voluntary mergers. There are not many differences in terms of duties, powers and institutional structure between urban and rural municipalities. Local governments in Latvia have wide range service delivery responsibilities as education, health, production and distribution of public goods, social welfare, recreation, solid waste and sewage, heating, water provision, urban transportation and infrastructure, culture, environmental protection, zoning, housing, city and regional planning and local economic development. Half of the public employment in the country is provided by local governments. In terms of local government expenditures, wage and salary payments for municipal servants and education service provision expenditures are the biggest items. The most important revenue items for municipalities are tax revenues and transfers from the central government. In terms of transfers, conditional transfers are the dominant source of revenue. The aim of this study is to examine the administrative and financial structures of local governments in Latvia through literature review and compilation.

Keywords: Latvia, local governments, intergovernmental fiscal relations, local government expenditures, local government revenue

¹ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü,
E-mail: mcelen@marmara.edu.tr

² Dr., Dünya Bankası, E-mail: syilmaz@worldbank.org

Giriş

Letonya Cumhuriyeti 18 Kasım 1918'de kurulmuştur. 1940'larda Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği işgali ile karşı karşıya kalmıştır. Ülke Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir üyesi iken, Doğu Bloğunun çökmesinden sonra 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Letonya Sovyet işgalinde önce hazırlanmış 1922 tarihli Anayasa ile yönetilmektedir. İşgal ile askıya alınan Anayasa 1993 yılında itibaren tekrar yürürlüğe konulmuştur (King vd., 2004, s.82).

Letonya üniter yapıya sahip çok partili bir cumhuriyettir. Yasama organı tek kabineli 100 üyeli parlamentodur (Saeima). Parlamento seçimleri dört yılda bir doğrudan, eşit oy ve nispi temsil ilkesine dayalı olarak yapılmaktadır. Parlamentoda % 5 seçim barajı uygulanmaktadır (EU Committee of Regions, 2012, s. 191). Cumhurbaşkanı devletin başı olarak kabul edilmesine rağmen sembolik/seremonik bir rolü vardır (Assembly of European Regions, 2009, s.66).

Bakanlar Kurulu ülkedeki esas yürütme gücünü temsil etmektedir. Kurul Başbakan ve on sekiz bakandan meydana gelmektedir. Başbakan, parlamentoda çoğunluğa sahip parti içerisinde Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilmektedir. Başbakan hükümetin başıdır. Yürütme işlevinde siyasi sorumluluk Cumhurbaşkanı'na değil hükümete aittir. Yürütme işlevinde siyasi sorumluluk Cumhurbaşkanı'na değil hükümete aittir (Cabinet of Ministers Republic of Latvia, 2024).

Letonya Anayasası'nda yerel yönetimleri ilgilendiren doğrudan bir düzenleme yoktur (Vanags ve Vilka, 2006, s.625). Buna karşılık çeşitli maddelerde yerel yönetimlere atıf yapılmaktadır. 101. madde bu atıflara örnek olarak verilebilir. Bu maddeye göre; "Her Letonya vatandaşı, devletin ve yerel yönetimlerin çalışmalarına katılmak, kamu hizmeti almak gibi kanunla belirlenmiş haklara sahiptir." Letonya'da sürekli mukim her AB vatandaşı yerel yönetim çalışmalarına hukuken katılma hakkına sahiptir. Yerel yönetimlerde kullanılan (resmi) dil Letonca'dır (UCLG, 2024).

Ülkedeki yerel yönetimlerin anayasal özerklik hakları vardır. Bu hak, Letonya'nın Anayasa Mahkemesi tarafından onaylanan Avrupa Yerel Yönetim Özerklik Şartı'nı imzalayan taraf olarak verdiği taahhütlerle güçlendirilmiştir. Diğer bir ifade ile yerel yönetimlere yönelik en üst hukuki metin 1996 yılında onaylanan Avrupa Yerel Yönetim Şartı'dır (Sustainable Governance Indicators, 2022, s.53).

Ülkede 2009 ve 2021 yıllarında yerel yönetimler alanında iki temel reform gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar çerçevesinde, yerel düzeyde etkin çalışan bir idari ve mali yapı kurulması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın amacı; Letonya'daki yerel yönetimlerin idari ve mali yapısını incelemektir. Bu kapsamda çalışma derleme makale niteliğinde gerçekleştirilmiştir. Letonya, diğer Baltık ülkeleri Estonya ve Litvanya ile birlikte, idari ve mali özerkliği yüksek Nordik yerel yönetim sınıflandırması içerisinde yer almaktadır. Özelde Letonya'da, genelde ise bütün Baltık ülkelerinde yerel yönetimlerin idari ve mali yapısında son yıllarda hızlı bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Makalede Letonya'da yerel yönetimlerin idari ve mali yapısında yaşadığı dönüşüm analiz edilmektedir. Bu makalenin ilk bölümlerinde ülkedeki merkezi ve yerel yönetim yapısı üzerinde durulmaktadır. Yerel yönetim yapısı, reform süreci, hizmet sorumlulukları ve iş birliği mekanizmaları anlatılmaktadır. Daha sonra yerel yönetimlerin mali yapısı; harcama, gelir ve borçlanma başlıkları altında ortaya konmaktadır. Bunu yaparken ağırlıklı olarak mali verilerden yararlanılmakta ve bu verilerin zaman içerisinde değişimi yorumlanmaktadır. Böylelikle ülkenin yerel yönetim yapısı ayrıntılı olarak Türkçe literatüre kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmanın önemi, benzer reform süreçlerinden geçen ülkelere (elde) edilen birikimlerin aktarılması noktasında rehberlik etmesidir. Özellikle Estonya ve Litvanya'nın da yerel yönetim reformu süreçlerinden geçtiği göz önünde bulundurulduğunda, Letonya'daki deneyimlerin önemi daha da belirginleşmektedir.

Genel Bilgiler

Ülkedeki 2009 öncesi idari yapı, iki düzeyli yerel yönetim yapısına dayanmaktadır. Bölge yönetimleri de bu iki düzeyli yapının birinci düzeyini oluşturmaktadır. İlk düzey yönetim yapısında 26 tane bölge yönetimi mevcuttur. Bu bölge yönetimleri doğrudan seçimle iş başına gelmektedir. 2009 yılındaki reform ile kaldırılan 26 bölge yönetimi yerine Bölgesel Kalkınma Kanunu aracılığıyla merkezi hükümet tarafından belediyeler üstü düzeyde beş planlama bölgesi¹ kurulmuştur. Planlama bölgeleri kamu hukukuna tabi tüzel kişiliklerdir ancak doğrudan seçimle iş başına gelmemektedir. 2021'de yapılan reform ile merkezi hükümet ve belediyelerin ortak yetkilerini yerine getirebilmek için beş planlama bölgesine idari bölge

¹ Riga, Pieriga, Vidzeme, Kurzeme, Zemgale, Latgale.

statüsü kazandırılmıştır. Bu bölge yönetimlerinin çalışma koşulları, 2021 yılında Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanıp Meclis'e sunulan bir kanunla düzenlenmektedir (SNGWOFI, 2022). Aşağıdaki tabloda beş bölge yönetimine ait nüfus ve alan bilgileri gösterilmektedir.

Tablo 1. Letonya'daki Yönetim Yapısı (Nüfus ve Alanı)

	2000	2011	2016	2020	2023	Alanları, (km ²)	Nüfus Yoğunluğu
LATVIA	2.377.061	2.070.370	1.968.956	1.907.675	1.883.008	64.562	29
Riga Bölgesi	762.505	658.637	639.357	627.821	614.987	304	2.109
Pieriga Bölgesi	361.894	371.427	366.621	374.455	388.917	10.133	36
Vidzeme Bölgesi	254.213	211.309	195.846	183.844	179.262	15.246	13
Kurzeme Bölgesi	319.827	270.504	251.270	237.301	231.455	13.596	19
Zemgale Bölgesi	294.593	254.461	239.330	228.416	224.191	10.733	23
Latgale Bölgesi	383.991	304.032	276.497	255.793	244.117	14.550	19

Kaynak:

[https://data.stat.gov.lv/pxweb/en/OSP_PUB/START_POP_IR_IRE/RIG040/table/tableViewLayout1/\(Official Statistics of Latvia\)](https://data.stat.gov.lv/pxweb/en/OSP_PUB/START_POP_IR_IRE/RIG040/table/tableViewLayout1/(Official%20Statistics%20of%20Latvia))

Bölgelerin yönetimi, Bölgesel Kalkınma Meclisi tarafından gerçekleştirilmektedir. Bölgesel Kalkınma Meclisi o bölgede var olan yerel yönetim meclisleri temsilcileri tarafından seçilmektedir (Cadoret ve Cools, 2018, s.10).

Yerel Yönetimler

Letonya, hem merkezi hem de yerel yönetim yapısı itibarıyla yoğun bir değişim ve reform sürecinden geçmektedir. Bu bağlamda 2009 ve 2021 tarihleri iki temel kırılma noktası olarak algılanabilir. Reform sürecinin en önemli unsurları, belediyelerin sayısındaki belirgin azalma ve bu belediyelerin nüfuslarındaki artış olarak öne çıkmaktadır.

Reform Süreci

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Letonya'da 1993 yılında itibaren bir dizi yasal düzenleme ile yerel yönetimler işlevsel hale getirilmeye başlanmıştır. Bu yasal düzenlemelerin en önemlisi; yerel yönetimlerin organizasyonu,

sorumlulukları ve finansmanı da dahil olmak üzere genel çerçevesini tanımlayan 1994 tarihli Yerel Yönetim Kanunu'dur. Bu temel Kanun o tarihten bu yana birkaç kez değiştirilmiştir (SNGWOFI, 2022).

1 Temmuz 2009 tarihinden önce, ülke iki düzeyli bir yerel yönetim yapısına sahiptir. Bu yapının birinci düzeyini 26 bölge yönetimi, ikinci düzeyini ise farklı büyüklüklerdeki 525 belediye oluşturmaktadır. İkinci düzey yerel yönetimler kendi içerisinde büyüklüklerine göre 7 tane cumhuriyet şehirleri belediyesi, 50 tane ilçe belediyesi, 424 tane kırsal belediye (*pagasts*) ve 41 tane reforme edilmiş belediyeye (*novads*) ayrılmaktaydı (Vilka, 2012, s.366). Bu yapı gerek dağınıklığı gerekse kırsal yerel yönetim örgütlenmelerindeki yetersizlik (finansman ve uzman personel alanında) nedeniyle reforme edilme ihtiyacını doğurmuştur.

Tablo 2. Letonya'nın Yerel Yönetim Yapısındaki Değişim

Reformdan önce 1 Temmuz 2009'a kadar	I. Reformdan sonra 2009'dan 2021'e	II. Reformdan sonra 1 Temmuz 2021'den günümüze
<u><i>İki Düzeyli</i></u> 26 Bölge Yönetimi: 525 Belediye: • 7 Şehir Belediyesi • 50 İlçe Belediyesi • 424 Kırsal Belediye • 41 Reforme Edilmiş Belediye	<u><i>Tek Düzeyli</i></u> 119 Belediye: • 9 Cumhuriyetçi Şehir Belediyesi • 110 Belediye	<u><i>Tek Düzeyli</i></u> 43 Belediye: • 10 Eyalet Şehir Belediyesi • 33 Belediye

Kaynak: Vilka, 2010 ve www.sng-wofi.org/country-profiles/, 2022

1 Temmuz 2009'dan sonra Letonya'daki yeni yerel yönetim yapısı tek düzeye indirilmiştir. Böylelikle merkezi yönetim ile belediyeler arasında idari özerkliğe sahip idari yapılar ortadan kaldırılmıştır. Ülkedeki toplam yerel yönetim sayısı ise 119'a düşürülmüştür. Bunların 9 tanesi cumhuriyetçi şehir belediyelerinden (*republikas pilsetas*), 110 tanesi birleştirilmiş belediyelerinden (*novads*) meydana gelmektedir (Vanags ve Vilka, 2010, s.8). Reform öncesi Letonya'da ortalama belediye nüfusu 2007 yılında 4.340 civarındadır ve belediyelerin % 91'inin yerleşik sayısı 5.000 kişinin altındadır (Baldersheim ve Rose, 2010, s.3). Reform ile birlikte belediyelerin birleştirilmesi sonucunda yerel yönetim sayısı azalmış, 2013 yılı itibarıyla ortalama belediye nüfusu 17.395 kişiye ulaşmıştır (Council of European Municipalities and Regions, 2013, s.13).

Reformdan sonra birleştirilmiş yerel yönetim yapıları ile daha etkin yerel hizmet sunmaları amaçlanmıştır. Buna yönelik olarak 2.000 nüfusun altındaki yerel yönetimler büyük ölçüde tasfiye edilmiştir (Swianiewicz, 2010, s.5).

İkinci reform dalgası ise 1 Temmuz 2021 yılında itibaren uygulamaya konulmuştur. 2021 reformu ile yeni kurulan 43 yerel yönetim; 10 eyalet şehri yönetimi (*valstspilsēta*) ve 33 belediyeden (*novads*) oluşmaktadır. Temmuz 2021'de 10 belediyeye (Daugavpils, Jelgava, Jēkabpils, Jūrmala, Liepāja, Ogre, Rēzekne, Rīga, Valmiera ve Ventspils) eyalet şehri statüsü verilmiştir. Letonya'daki eyalet şehir belediyeleri ve diğer belediyeler arasında iç organizasyonu, yetki ve kurumsal yapılanma olarak pek farklılık bulunmamaktadır (SNGWOFI, 2022).

Tablo 3. Reform Öncesi ve Sonrasında Belediye Sayısı ve Büyüklüğündeki Değişim

	2015	2022
Toplam Yerel Yönetim Sayısı	119	43
Yerel Yönetimlerin Ortalama Nüfusu (kişi)	16.476	43.791
100.000 kişiye Düşen Ortalama Belediye Sayısı	6,1	2,3
Medyan Nüfus (kişi)	6.595	28.273
Yerel Yönetimlerin Ortalama Alan Büyüklüğü (km ²)	523	1.502

Kaynak: Subnational Governments in OECD Countries, 2023, s.5-6

Letonya'da 2009 yılındaki reform sonrasında belediyelerin % 45'i 5.000 ile 19.999 kişi arasında yerleşğe sahipken, 2021 reformu sonrasında belediye sayıları azalmış ve belediyelerin % 74'ünün nüfusu 20.000 kişiden fazla nüfus içermeye başlamıştır. Aşağıdaki tabloda Letonya'nın 2009 ve 2021 reformu sonrası nüfus aralıklarına göre belediye sayısı yüzdeleri gösterilmektedir. Ayrıca 2022 yılındaki belediye nüfus aralıkları dağılımı ile OECD ve AB ülkelerindeki nüfus aralıklarına dağılımı karşılaştırılmaktadır.

Tablo 4. Letonya, OECD ve AB Ülkelerinde Belediyelerin Nüfus Büyüklüklerine Göre Dağılımı

Nüfus Aralığı	0-2.000	2.000-4.999	5.000-19.999	20.000 Kişiden Fazla
Letonya (2015)	% 5	% 30	% 45	% 19
Letonya (2022)	% 0	% 2	% 23	% 74
38 OECD Ortalama	% 25	% 13	% 25	% 36
27 AB Ortalama	% 29	18	% 27	% 26

Kaynak: Subnational Governments in OECD Countries, Key Data, 2023, s.5-6

Letonya nüfusunun azalması, nüfusun başkent ve büyük şehirlerde toplanması sorun teşkil etmektedir. Bu durumda yerel yönetimlerin çoğu,

yasal yükümlülükleri olan eğitim ve iş geliştirme gibi hizmetleri etkili bir şekilde sunmak için hem mali hem de insan kaynaklarından yoksun kalabilecektir (Aures, 2022, s.4). Bunu aşmak için küçük yerel yönetimlerin konsolide edilmesi ve yerel hizmetlerin birleştirilerek daha düşük yönetim giderleri ile yapılabilmesi gerekmektedir. Daha büyük ölçekli yerel yönetimlerin kurulmasının, Letonya'da siyasi yapının istikrara kavuşturulması ve geliştirilmesini sağlayacağı, ekonomik ve sosyal farklılıkları önemli ölçüde azaltabileceği düşünülmektedir (Začesta, 2005, s.9).

Letonya'nın yerelleşme deneyimi, reform sürecindeki temel gönüllülük ilkesine dayanmaktadır. Ancak yerel yönetim reformu oldukça uzun ve karmaşık sonuçları olan bir süreçtir. Reformun başarısında, belediyeler arasında uzlaşma sağlanamadığında hükümetin zorunlu birleşmelere başvurabilmesi önemli bir rol oynamıştır. Ancak asıl belirleyici unsur, reform sürecinde anlamlı yerel istişarelere yer verilmesi ve önerilerin belirli bir esneklikle uyarlanabilmesidir. Merkezi hükümet tarafından hızlı ve zorlayıcı reformların uygulanması, yerel demokrasiye dayalı bir direnişle karşılaşabileceğinden, yerel sivil toplumla kurulan diyalog, reform önlemlerinin etkinliğini artıran kritik bir faktördür (Karvatska vd., 2023, s.19).

Reform sürecinin başarıya ulaşmasında mevcut belediye başkanlarının etkisi yadsınamaz. Başkanların etkili liderlikleri, kişisel itibarları ve seçim sonuçları üzerindeki potansiyel etkileri süreci belirleyebilmektedir. Belediye başkanlarının yerel yönetim birleştirme sürecini etkilemek için; medyayı, kamuoyuyla istişareleri, kamuya açık mektupları ve hatta istifa olasılığını bir araç olarak kullandıkları gözlenmektedir (Stučka, 2023, s.84).

Yerel Yönetimlerin İdari Yapısı

Ülkedeki yerel yönetimlerin karar ve yasama organları belediye meclisleridir (dome). Yerel meclis üyeleri, dört yıllık bir dönem için doğrudan genel oy yöntemiyle seçilmektedir. Belediye meclisi, meclis başkanını ve daimî komitelerin üyelerini kendi meclis üyeleri arasından seçmektedir (Council of European Municipalities and Regions, 2013). Yerel meclis üye sayıları, kapsadıkları alandaki nüfusa göre belirlenmektedir (Latvias Pasvaldibu Savieniba, 2023, s.17). Yeni belediye seçim kanununda nüfusu 30.000'e kadar olan belediyelerde 15, nüfusu 30.001 ile 60.000 arasında olan belediyelerde 19, nüfusu 60.000'in üzerinde olan belediyelerde ise 23 meclis üyesinin seçileceği belirtilmektedir. Eyalet şehir belediyelerinde ise nüfusu

50.000'e kadar olan belediyelerde 13, nüfusu 50.000'in üzerinde olan belediyelerde ise 15 meclis üyesi seçilmektedir. Başkent Riga'nın belediye meclis üyesi sayısı 60'tır. Belediye meclisi, her ay en az bir kez, kamuoyuna açık bir şekilde toplanmaktadır. Letonya'nın bağımsızlığının 1991'de yeniden kazanılmasından sonra sekiz kez yerel yönetim seçimleri yapılmıştır. Yerel seçim takvimi her dört yılda haziran ayının ilk cumartesi günü olarak belirlenmiştir (Cadoret ve Cools, 2018, s.13). En son yerel yönetim seçimleri 5 Haziran 2021 Cumartesi günü gerçekleşmiştir. Seçimlerde hem Letonya vatandaşları hem de Letonya'da ikamet eden ve seçimden 90 gün önce bir belediyede kayıtlı olan diğer AB vatandaşları oy kullanabilmektedir (Auers, 2022, s.3).

Belediye meclislerinin yürütme organı belediye encümenleridir. Encümenler meclisin görev süresi içerisinde faaliyet göstermektedir. Belediye encümen üyeleri, yerel seçimlerden alınan oy oranı ile orantılı olarak belediye meclisi içinden seçimden sonraki ilk oturumda belirlenir. Encümenin başkanı encümen üyeleri içerisinde seçilir ve belediye meclisi tarafından onaylanır. Başkan hariç, encümene seçilen üyeler meclis üyeliğinden istifa etmektedir (Vanags ve Vilka, 2000, s.121).

Belediye meclisi başkanları (priekssedetajs), belediyelerin politik lideri konumundadır. Ülke kanunlarında belediye başkanı olarak ayrı bir yetkili tanımlanmamıştır. Ancak, belediye meclisi başkanları, belediye başkanının görevlerini yerine getiren bir rol üstlenmektedir. Belediye meclisi başkanı, yerel meclis üyeleri tarafından meclis içinde basit çoğunluk esasına göre seçilir ve yürütme işlevini yerine getirmek amacıyla dört yıllık bir süre için görev yapar. Görevleri yerel meclisin işlerinin (toplantıların yapılması, gündemin oluşturulması, kararların önerilmesi, toplantıların planlanması) yürütülmesi ve organize edilmesidir (Cadoret ve Cools, 2018, s.14). Baltık ülkelerindeki yerel yönetim meclisleri üyeleri arasında, Letonya dahil hiçbir ülkede belediye başkanı doğrudan halk tarafından seçilmemektedir (Vanags ve Vilka, 2003, s.315).

Genel sekreter (executive director) ise günlük işlerin yönetilmesini sağlayan, meclis başkanının önerisi ile belediye meclisi tarafından atanan en üst düzey memur/yönetici konumundadır. Meclis başkanı ve genel sekreter belediyenin yürütme işlevinin uygulayıcılarıdır. (Vilka, 2011, s. 604). Gerek meclis başkanı ve belediye encümeni gerekse genel sekreter meclise karşı sorumludur (Cadoret ve Cools, 2018, s.14).

Ülkede yerel yönetimler 2003 yılında kurulan Bölgesel Kalkınma ve Yerel Yönetimler Bakanlığı'nın (Ministry of Regional Development and Local

Government) idari vesayeti altında çalışmaktadır. Bakanlık yerel yönetimlerden sorumludur. Bu bakanlığın ismi Bölgesel Kalkınma ve Çevre Koruma Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Bakanlığın yerel yönetimlere yönelik birçok yetkisi mevcuttur. Bakanlık, kanuna aykırı bulduğu meclis kararlarını askıya alma yetkisine sahiptir ve bu kararların değiştirilmesi için tekrar yerel meclise yollayabilir. Parlamento ise yerel yönetimin kanunla belirlenen görevlerini yerine getirmediği, merkezi yönetimin sorumluluk alanlarında faaliyet gösterdiği, başkanını seçemediği ve zorunlu komitelerini oluşturamadığı durumlarda belediyenin varlığına son verebilir (Dexia, 2008, s.431).

Belediyeler, insan kaynakları ve personel rejimlerini oluştururken geniş yetkilere sahiptir. Belediyeler ve bunlara bağlı şirketler bütçelerinin elverdiği ölçüde merkezi yönetimden izin almadan uygun buldukları personelleri istihdam edebilirler. Ülkedeki yerel yönetim çalışanları devlet memuru değildir. Yerel yönetim çalışanları sözleşmeli personel statüsündedir ve iş hukukuna tabiidir, bu anlamda profesyonel bir kariyere söz edilemez (Cadoret ve Cools, 2018, s.19).

Letonya'daki kentsel ve kırsal belediyeler 48 farklı göstergeye² göre analiz edildiğinde kent ve kır yerel yönetimleri arasında önemli farklılıklar olduğu sonucuna varılabilmektedir. Bu analizin sonuçlarına göre belediyelerin gelişimi için en önemli faktörlerin; belediye sınırları içerisinde yaşayan vatandaşların geliri, istihdam, arazi kaynakları ve temel işlevlerin sağlanması olduğu gözlemlenmektedir. Kümeleme analizi³ sonucunda benzer sosyo-ekonomik süreçlere sahip birçok belediye grubu tespit edilmiştir. 58 belediyede olumlu sosyo-ekonomik süreçler (diğer belediyelerle karşılaştırıldığında daha fazla nüfus, daha yüksek gelir düzeyi veya pozitif yaş yapısı) gözlemlenmiştir. 52 belediyede ise olumsuz sosyo-ekonomik süreçler (belirgin nüfus azalması ve yaşlanma, az sayıda istihdam ve düşük maaş, çiftlik başına küçük arazi alanı ve düşük tarımsal faaliyet yoğunluğu) tespit edilmiştir (Bulderberga, 2013, s.154).

Letonya, Baltık ülkeleri arasında nüfus ve alan büyüklüğü bakımından ikinci büyük ülkedir. Yerel özerklik yönüyle Letonya; kendisi ile benzer

² Bu indikatörler demografik, ekonomik, tarımsal ve mali göstergeler olarak dört ana başlık altında toplanmaktadır.

³ Kümeleme analizi bir veri setinin farklı gruplar içerip içermediğini belirlemek ve eğer içeriyorsa bu grupları tespit etmek için kullanılan çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir.

kültür, tarih, coğrafya ve idari yapıya sahip diğer Baltık ülkeleri olan Estonya ve Litvanya ile karşılaştırıldığında 0,52 ile en yüksek özerklik değerine sahip ülke olduğu ifade edilebilir. Buna karşılık yerelleşme endeksi değerinin Litvanya için 0,29, Estonya için ise, 0,31 olduğu görülmektedir (Slavinskaite vd., 2022, s.266). Letonya; Almanya'dan sonra 27 AB ülkesi arasında idari, mali ve politik düzeyde yerelleşme oranı en yüksek ikinci (skor 2,5) ülkedir (EU Committee of Regions, 2012).

Belediyelerin Hizmet Sorumlulukları

Yerel Yönetimler Kanunu'na göre Letonya'da yerel yönetimlerin üç tür hizmet sorumluluğundan söz edilebilir. Bunlar; kanunla belirlenen zorunlu hizmetler, gönüllülük esasına göre tercihen yapılan hizmetler ve merkezi yönetim adına gerçekleştirilen hizmetlerdir. Her hizmet türünün kendi finansman kaynağıyla eşleşmesi gerekmektedir. Merkezi yönetim, belediyelere görev devrettiğinde, bu belediyelerin bu görevlerin yerine getirilmesi için gerekli kaynaklara sahip olmasını sağlamalıdır. Letonya yerel yönetim sistemi aynı zamanda genel bir yetki şartı da içermektedir (SNGWOFI, 2022).

Ölçek ekonomileri ve coğrafi yakınlığın söz konusu olduğu yerel yönetimlerde, kamusal kolaylık üretimi ve dağıtımı konusunda işbirliğine gidilmesi/beraberce gerçekleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu işbirliği gönüllülük esasına dayalı olabildiği gibi, özellikle altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde zorunluluk öğeleri de taşıyabilmektedir.

Aşağıdaki tabloda yerel yönetimlerin hizmet sorumlulukları ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Letonya'da yerel yönetimler geniş hizmet sorumluluk alanlarına sahiptir. Özellikle başkent Riga belediyesi, merkezi yönetim işlevlerinin desteklenmesi, bazı yabancı diplomatik misyonlar ve uluslararası kuruluşlara yardım, ulusal öneme sahip altyapının bakımı ve geliştirilmesini, kentin kültürel ve tarihsel altyapısının korunmasını içeren ek görev ve yetkilere de sahiptir (Vilka, 2012, s.371). Bu yetkilere rağmen başkent in özel bir statüsünden ve mali ayrıcalıklarından söz edilemez (Cadoret ve Cools, 2018, s.11).

Tablo 5. Letonya'da Yerel ve Merkezi Yönetim Arasındaki Görev Dağılımı

Hizmet Türü	Hizmeti Sunan Kurum	
	Merkezi Yönetim	Yerel Yönetim
GENEL YÖNETİM HİZMETLERİ		
Güvenlik, Savunma, Kamu Düzeni, Vergileme	√	
İtfaiye, Sivil Savunma, Yerel Polis		√
İletişim, Bilişim, Bilimsel Araştırma	√	
Seçmen, Nüfus Sicili, İstatistik Toplanması		√
Enerji, Doğal Kaynaklar, Telekomünikasyon	√	
Ekonomi Politikaları, İstihdam, Kalkınma	√	√
Tüketicinin Korunması, Adalet, Dış İlişkiler	√	
EĞİTİM HİZMETLERİ		
Okul Öncesi, İlk, Orta, Mesleki Eğitim		√
Yüksek Öğretim, Bilimsel Araştırma	√	
SOSYAL YARDIM HİZMETLERİ		
Kreş, Yaşlı ve Engelli Bakım ve Aile Yardım Hiz.		√
Sosyal Konut	√	√
Sosyal Güvenlik	√	
KAMU SAĞLIĞI HİZMETLERİ		
Birinci, İkinci Basamak Sağlık Hizmetleri		√
Hastaneler, Koruyucu Sağlık Hizmetleri		√
Genel Sağlık Politikaları	√	
KONUT VE ŞEHİR PLANLAMASI HİZMET.	√	√
ULAŞIM HİZMETLERİ		
Şehirler Arası Yollar	√	
Şehir İçi Yollar, Toplu Taşıma, Raylı Sistem		√
ÇEVRE VE KAMU SAĞLIĞININ KORUM HZ.		
Kanalizasyon, Katı Atık Toplama ve Yönetimi Çevre		√
Sokak, Cadde Temizliği ve		√
Kesimhaneler, Mezarlıklar ve Krematoryum		√
Kamu Altyapı Yönetimi	√	√
KÜLTÜR, EĞLENCE VE SPOR HİZMETLERİ		
Tiyatro, Müze, Kütüphane ve Konserler		√
Spor, Eğlence, Park ve Açık Alanlar		√
KAMU HİZMET PROGRAMLARI		
Su, Elektrik, Isıtma ve Gaz Hizmetleri		√
KENTSEL KALKINMA		
Bölge Planlaması	√	√
Yerel Kalkınma, Turizm, Ticari Faal. Lisanslama		√

Kaynak: Vanags ve Vilka, 2000, s.163, Groenendijk ve Jaansoo, 2016

Yerel Yönetim İş birlikleri

Ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra, Mayıs 1992 tarihinde gönüllülük esasına dayalı kurulan ilk yerel birlik Letonya Yerel Yönetim Birliğidir (The Union of Local Self-Governments of Latvia) (Vanags, 1999,

s.154). Daha sonra Letonya’da yerel yönetimler arasındaki işbirliğini geliştirmek, yerel yönetimlerin gelişimini teşvik etmek ve merkezi yönetim nezdinde haklarını ve çıkarlarını savunmak amacıyla Letonya Yerel ve Bölgesel Yönetimler Birliği (Latvian Association of Local and Regional Governments-LALRG) kurulmuştur. Bu birlik Letonya Yerel ve Bölgesel Yönetimler Birliği’ne dönüşmüştür. Birliğin kuruluşu ve işleyişi Yerel Yönetimler Kanunu’na dayanmaktadır. Letonya Yerel ve Bölgesel Yönetimler Birliği; üyeleri olan belediyeler arasındaki eğitim, ulaşım, kültürel ve sportif faaliyetler gibi birçok alanda işbirliğini kolaylaştırıcı roller üstlenmektedir. Bu kurum yerel yönetimlerin merkezi yönetim karşısındaki resmi temsilcisi ve müzakere tarafıdır (Latvias Pasvaldibu Savieniba, 2024). Ayrıca Letonya Yerel ve Bölgesel Yönetimler Birliği; merkezi yönetim ile bütçeler, yıllık transfer miktarları, borçlanma tavanları ve garantileri gibi konularda müzakereleri yürütme yetkisine de sahiptir (Dexia, 2008, s.424).

Yerel Yönetimlerin Mali Yapısı

2022 yılında Letonya’daki toplam kamu harcaması tutarı yaklaşık 16 milyar Euro’dur. Bu tutar ülkedeki GSYH’nin % 40,4’ine karşılık gelmektedir. Aynı dönemde yerel yönetim harcamalarının GSYH’ye oranı ise, % 10 düzeyindedir. Bu çerçevede bakıldığında ülkedeki yerel yönetim harcamaları toplam kamu harcamalarının yaklaşık dörtte biri düzeyindedir. Diğer taraftan toplam kamu gelirlerinin 14 milyar Euro olduğu ve bunun GSYH’nin % 35,8’ine karşılık geldiği görülmektedir. Aynı dönemde yerel yönetim gelirlerinin GSYH’ye oranı ise % 10,1 düzeyindedir. Harcamalar ile benzer bir şekilde ülkedeki yerel yönetim gelirleri toplam kamu gelirlerinin dörtte biri seviyesindedir. Yerel yönetimlerin hem harcama hem gelir yönüyle AB ve OECD ülkelerindeki düzeyden yüksek olması yerel mali özerkliğin bir göstergesi olarak ifade edilmektedir (Vilka, 2015, s.234).

Kamu yatırımları açısından bakıldığında ise, durum farklılık göstermektedir. Letonya’daki toplam kamu yatırımları 1,8 milyar Euro’dur. Bu miktar GSYH’nin % 4,5’ine, toplam kamu harcamalarının % 11,3’üne tekabül etmektedir. Yerel kamu yatırımlarının toplam tutarı 684 milyon Euro düzeyindedir. Bu da GSYH’nin % 2,1’ine, toplam yerel harcamaların % 17,6’sine, toplam kamu yatırımlarının ise, % 38,7’sine karşılık gelmektedir. Bu durum, yerel yönetim yatırımlarının kamu yatırımları içerisinde önemli bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Bütçe açıkları yönüyle baktığımızda ise,

yerel yönetim bütçe açıklarının toplam kamu bütçe açıklarına nazaran çok düşük olduğu gözlenmektedir.

Tablo 6. Letonya'da Yerel Yönetim Harcama, Gelirlerinin ve Bütçe Dengesinin Gelişimi (2000-2022) (Milyon Euro)

	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022
Toplam Kamu Harcamaları	3.204	4.799	8.220	9.507	12.799	14.891	15.713
Toplam Kamu Gelirleri	2.969	4.733	6.675	9.144	11.456	12.496	13.924
Toplam Kamu Vergi Gelirler	2.538	3.834	5.079	7.348	9.419	10.284	11.866
Toplam Kamu Kesimi Açıkları	(235)	(66)	(1.545)	(363)	(1.343)	(2.395)	(1.789)
Toplam Kamu Yatırımları	157	517	904	1.201	1.681	1.766	1.768
Yerel Yönetim Harcamaları	817	1.337	2.280	2.466	3.342	3.640	3.896
Yerel Yönetim Gelirleri	795	1.304	2.206	2.518	3.297	3.551	3.917
Yerel Yönetim Vergi Gelirleri	425	640	1.029	1.387	1.700	1.798	1.980
Yerel Yönetim Açıkları	(22)	(32)	(74)	52	(46)	(90)	21
Yerel Yönetim Yatırımları	65	184	579	355	689	741	684

Kaynak:https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_taxag_custom_9273555/default/table?lang=en

Tablo 7. Letonya'da Yerel Yönetim Harcama, Gelirlerinin ve Bütçe Dengesinin Gelişimi (2000-2022) (GSYH'ye Oranı)

	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022
Toplam Kamu Harcamaları /GSYH	37,1	34,8	45,8	38,7	42,5	44,7	40,4
Toplam Kamu Gelirleri/GSYH	34,4	34,3	37,2	37,2	38,0	37,5	35,8
Toplam Kamu Vergi Gelir/GSYH	29,4	27,8	28,3	29,9	31,3	30,8	30,5
Toplam Kamu Kesimi Açık/GSYH	-2,7	-0,5	-8,6	-1,5	-4,5	-7,2	-4,6
Toplam Kamu Yatırımları/GSYH	1,8	3,8	5,0	4,9	5,6	5,3	4,5
Yerel Yönetim Harcamaları/GSYH	9,5	9,7	12,7	10,0	11,1	10,9	10,0
Yerel Yönetim Gelirleri/GSYH	9,2	9,5	12,3	10,2	10,9	10,6	10,1
Yerel Yönetim Vergi Gelirler/GSYH	4,9	4,6	5,7	5,6	5,6	5,4	5,1
Yerel Yönetim Açıkları/GSYH	(0,3)	(0,2)	(0,4)	0,2	(0,2)	(0,3)	0,1
Yerel Yönetim Yatırımları/GSYH	0,8	1,3	3,2	1,4	2,3	2,2	1,8
Yerel Harcamalar /Kamu Harcama	25,5	27,9	27,7	25,9	26,1	24,4	24,8
Yerel Yönetim Gelirler/Kamu Gelir	26,8	27,6	33,1	27,5	28,8	28,4	28,1
Yerel Vergi Gelirler/Kamu Vergi G.	16,7	16,7	20,3	18,9	18,0	17,5	16,7
Yerel Bütçe Açıklar/Kamu Açıkları	9,2	48,7	4,8	(14,3)	3,4	3,7	(1,1)
Yerel Yatırımlar/Kamu Yatırımları	41,5	35,5	64,0	29,6	41,0	42,0	38,7

Kaynak:https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_taxag_custom_9273555/default/table?lang=en

Letonya'da yerel yönetimlerin bütçe denetimi Maliye Bakanlığı, Sayıştay, Yolsuzlukla Mücadele Dairesi ve Bağımsız Yeminli Denetçi (sworn auditor) tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayrıca kendi meclisleri tarafından yönetilen iç denetim birimlerinden ve farklı komitelerinden de söz edilebilir. Maliye Bakanlığı denetimindeki amaç bütçe kullanımında karşılaşılabilecek sıkıntıları önlemektir. Yerel (meclisler) yönetimler mali yılın başında

hazırladıkları bütçe tasarılarını Maliye Bakanlığı'na sunmak ile yükümlüdürler. Hazırlanan bütçenin yeminli denetçi ve Sayıştay tarafından da onaylanması gereklidir (UNDP, 2016, s.19). Sayıştay denetimleri ise harcamalar yapıldıktan sonra yapılan uygunluk denetimleridir. Sayıştay, yerindelik denetimi yapma yetkisine sahip değildir. Sayıştay bağımsız bir kurum olarak parlamento adına denetim yapmakta, bu denetim hem belediyeleri hem de belediyelerin şirketleri ve ortaklıklarını kapsamaktadır. Ayrıca belediyeler, en az yılda bir kere dış denetim olarak Bağımsız Yeminli Denetçilerden de hizmet almak zorundadırlar (Cadoret ve Cools, 2018, s.22).

Yerel Yönetim Harcamaları

Letonya'da, yerel yönetim harcamaları içindeki en büyük pay, % 36 ile (GSYH'nın yaklaşık % 4'ü) eğitim harcamalarına aittir. Eğitim harcamaları içerisinde özellikle öğretmenlerin maaşlarının ödenmesi ve eğitim tesis yatırımları, bakım, onarım, yenileme ve işletme maliyetleri ön plana çıkmaktadır (SNGWOFI, 2022).

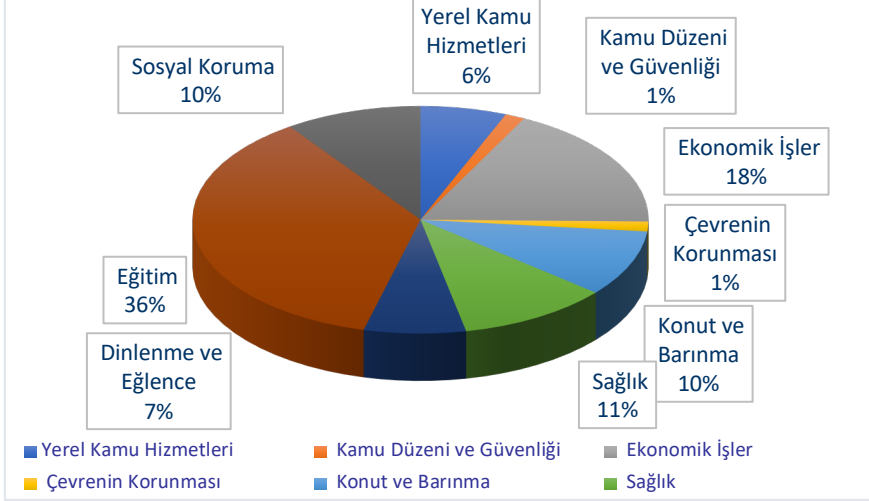
Tablo 8. Letonya'da Yerel Yönetim Harcamalarının Fonksiyonel Gelişimi (2008-2022) (Milyon Euro)

	2010	2015	2020	2021	2022
Yerel Kamu Hizmetleri	199	217	227	221	211
Kamu Düzeni ve Güven.	29	39	49	51	55
Ekonomik Faaliyetler	467	334	585	679	691
Çevrenin Korunması	29	39	49	51	55
Konut ve Barınma	217	219	339	322	307
Sağlık	185	213	335	460	471
Dinlenme, Eğlence, Din H.	146	208	224	243	284
Eğitim	783	922	1.214	1.274	1.389
Sosyal Koruma	226	277	325	334	438
Toplam Harcamalar	2.280	2.466	3.342	3.640	3.896

Kaynak:

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_exp_custom_9178584/default/table?lang=en

Ülkedeki yerel harcamalar içerisindeki ikinci büyük paya sahip kalemi, % 18 ile ekonomik işlerdir. Bu kalemi sağlık (%11), sosyal koruma (%10) ve konut ve barınma (%10) takip etmektedir. Yerel yönetimler ülkedeki konut ve barınma ihtiyacının neredeyse tamamını (% 96); dinlenme, eğlence, kültür ve dini hizmetlerinin ise yarıdan fazlasını (% 58) sağladığı görülmektedir (SNGWOFI, 2022).

Grafik 1. Letonya'da Yerel Yönetim Harcamalarının Yüzde Dağılımı (2020-2022⁴)

Kaynak:

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_exp_custom_9178663/default/table?lang=en

Ekonomik ayrıma göre yerel yönetim personel harcamaları Letonya'da en önemli yerel harcama kalemini (% 48,5) oluşturmaktadır. Ülkedeki toplam kamu personel harcamalarının % 45'i yerel yönetimler tarafından yapılmaktadır (SNGWOFI, 2022).

Tablo 9. Letonya'da Ekonomik Ayrıma Göre Yerel Yönetim Harcamalarının Gelişimi (2005-2022) (Milyon Euro)

	2010	2015	2020	2021	2022	2023	Yüzde Payı ⁵
Toplam Yerel Harcaması	2.280	2.466	3.342	3.640	3.896	4.254	100
Yatırım Harcamaları	579	355	689	741	684	637	17,5
Çalışan Maaş ve Ücretleri	887	1.172	1.561	1.740	1.853	2.120	48,5
Cari Transferler	150	129	210	147	192	200	4,6
Aramalı Tüketimi	409	659	710	766	937	964	22,6
Diğer Harcamalar	256	151	173	246	231	332	6,9

Kaynak:

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_exp_custom_9178663/default/table?lang=en

⁴ Üç yılın ortalamasına göre hesaplanmıştır.

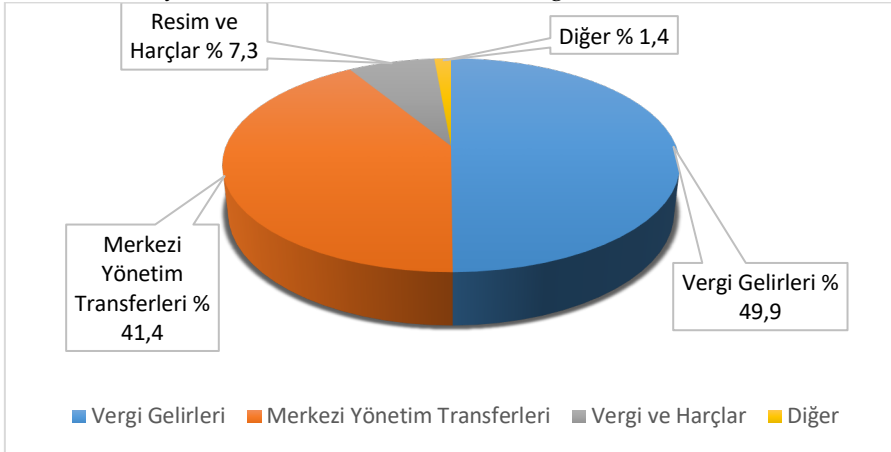
⁵ 2021-2023 ortalaması.

Yine ekonomik ayrıma göre; ülkedeki yerel harcamaların yaklaşık % 22,6'sı ara malı tüketim harcamaları, % 17,5'ini yatırım harcamaları oluşturmaktadır. Cari transferlerin payı ise % 4,6 civarındadır.

Yerel Yönetim Gelirleri

Letonya'da yerel yönetim gelirleri dört başlık altında toplanabilir. Bunlar; vergi gelirleri, merkezi yönetim transferleri, resim ve harçlar ve diğer gelirlerdir. Bunun haricinde tutarları çok düşük olsa da yerel mülk gelirleri (binde 6) ve sosyal yardımlardan (binde 8) da söz edilebilir. Aşağıdaki grafikte Letonya'da yerel yönetim gelirlerinin kendi arasında yüzde dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 2. Letonya'da Yerel Yönetim Gelirlerinin Dağılımı (2021)

Kaynak:

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_exp_custom_9178663/default/table?lang=en

Letonya'da yerel yönetimlerin mevcut mali mevzuata göre vergi koymak ve konulmuş vergileri toplamak yetkisine sahip oldukları görülmektedir. Pratikte ise vergi koyma yetkisinin kullanılmadığı, vergi toplama işlevinin de ağırlıklı olarak Merkezi Gelir İdaresi tarafından yerine getirildiği söylenebilir (Vilka, 2012, s.378). Dolayısıyla ülkedeki vergi gelirlerinin hepsi, merkezi yönetim vergi gelirleri olarak algılanabilir. Vergi ve Harçlar Kanunu'nda da tüm vergiler merkezi yönetim vergileri olarak nitelendirilmektedir. Yerel yönetim vergi gelirleri, merkezi yönetimin koyduğu vergilerden alınan

paylardan ibarettir. Sonuç olarak Letonya'da teknik anlamda yerel yönetim vergilerinin bulunmadığı bile iddia edilebilir (SNGWOFI, 2022).

Ülkedeki yerel yönetim vergi gelirlerinin son yıllarda 2 milyar Euro'ya yaklaştığı görülmektedir. Bu rakam GSYH'nin % 5'inden fazlasına karşılık gelmektedir. Bu yönüyle bakıldığında mevzuat ve gelir üretme kapasitesi çerçevesinde ülkede yetersiz bir yerel vergi yapısının mevcut olduğu ifade edilebilir.

Yerel vergi payları toplam belediye bütçelerinin yarısından daha azdır. İki temel vergiden söz edilebilir. Bunlar Kişisel Gelir Vergisi ve Emlak Vergisidir. Emlak Vergisi Merkezi Gelir İdaresi'nce toplansa bile Kişisel Gelir Vergisinden farklı olarak gelirlerinin tamamı belediyelere aktarılmaktadır. Emlak Vergisi gelirlerinin tamamının belediyelere tahsisi konusu kanunla düzenlenmiştir. Kişisel Gelir Vergisi'nden belediyelerin alacağı paylar ise Letonya Yerel ve Bölgesel Yönetimler Birliği ile Bakanlar Kurulu arasında Bütçe Kanunu çerçevesinde yapılan yıllık müzakereler ile belirlenmektedir (EU Committee of Regions, 2012, s.546).

Tablo 10. Letonya'da Yerel Yönetim Vergi Gelirlerinin Gelişimi 2005-2022 (Milyon Euro)

	2005	2010	2015	2020	2021	2022	Yüzde Payı ⁶
Şans Oyunları ve Bahis Vergileri	4,5	5,2	7,3	2,1	0,3	1,0	0,06
Gayrimenkul Vergileri	87,6	127,6	197,0	222,2	226,2	230,6	12,62
Lisansları ve Ruhsat Bedelleri	-	0,2	0,3	0,4	0,4	0,4	0,02
Çevre Vergileri	3,2	4,8	10,3	7,7	7,4	10,1	0,47
Kişisel Gelir Vergileri	538,3	894,9	1.155,8	1.439,4	1.531,5	1.699,8	86,83
Toplam Vergi Gelirleri	633,6	1.032,7	1.370,8	1.671,9	1.765,7	1.941,8	100

Kaynak:

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_exp_custom_9178663/default/table?lang=en

Ülkede toplanan Kişisel Gelir Vergisi hasılasının paylaşımında yerel yönetimler ağırlıklı paya sahiptir. Geri kalan kısmı ise Sağlık Bakanlığı tarafından kullanılmaktadır. Kişisel Gelir Vergisinden elde edilen kaynak toplamı GSYH'nin % 4,8'ine karşılık gelmektedir. Sadece üç büyük şehirde

⁶ 2020, 2021 ve 2022 yılları ortalaması.

(Riga, Ventspils ve Liepaja) bu vergi yerel yönetimlerce toplanmakta⁷, geri kalan yerleşim birimlerinde ise bu görev Merkezi Gelir İdaresi tarafından yerine getirilmektedir (Vilka, 2012, s.379). Letonya’da Kişisel Gelir Vergisi’nin oranı 2008 yılında % 25 iken, 2011 yılında % 23’e düşürülmüştür (Vilka, 2011, s.609). Şu anda bu oran % 20’dir. Vergi oranının düşürülmesi yerel yönetim payları sabit kalsa bile vergi tahsilatından elde edilen tutarı azalttığı için belediyeler üzerinde ciddi bir mali kısıt oluşturmaktadır (Cadoret ve Cools, 2018, s.25). Bu vergi payları yerleşik sayısına ve Denkleştirme Fonu⁸ esaslarına göre belediyelere dağıtılmaktadır. Varlıklı nüfusa sahip belediyeler, aynı sayıda sakini bulunan ancak daha düşük ekonomik kapasiteye sahip benzer belediyelere kıyasla daha fazla pay almaktadır. Son üç yılda yerel yönetimlerin bu vergiden aldıkları pay % 86 civarındadır (SNGWOFL, 2022).

Diğer önemli yerel vergi ise Emlak Vergisidir. Bu vergi merkezi yönetim vergisi olmasına rağmen gelirinin tamamı belediyelere aktarılmaktadır. Emlak Vergisi 1998 yılından sonra uygulamaya konulmuştur. İlk başta sadece ticari mülkler vergilenmiştir (UNDP, 2016, s.30). 2010 yılından bu yana ticari veya konut amaçlı kullanılan tüm arazi ve binalara uygulanmaktadır (Vilka, 2012, s.379). Emlak Vergisi oranı gayrimenkulün kayıtlı değerinin % 1,5’i düzeyindedir. Mesken olarak kullanılan gayrimenkullerde bu oran binde 2-6 arasında değişmektedir (UNDP, 2016, s.30). Emlak Vergisinin vergi oranları ve vergi matrahı da merkezi yönetim tarafından belirlenmektedir. Ancak yerel yönetimlere 2013’ten bu yana vergi oranını merkezi hükümetin belirlediği sınırlar dahilinde arttırıp azaltabilme yetkisine sahiptir. Yerel yönetimler tanımlı mükellef gruplarına⁹ Emlak Vergisinde belli oranlarda muafiyet sağlayabilmektedirler (Council of Europe, 2024, s.40).

Kişisel Gelir ve Emlak Vergileri dışında belediyeler; kendi sınırları içerisinde toplanan Şans Oyunları ve Bahis Vergisi’nin % 25’ini, Doğal Kaynaklar Vergisi’nin % 60’ını, Yerel Piyango Vergisi’nin ve Radyoaktif Katı Atık Vergisi’nin % 30’unu, Atık Yakma Vergisinin ise tamamını kendi bütçelerine gelir kaydedebilmektedir (Cadoret ve Cools, 2018, s.23). Yukarıdaki vergilerin tamamı merkezi yönetim ile paylaşılan vergiler statüsündedir. Bu

⁷ Bu şehir belediyeleri kendi sınırları içerisinde kişisel gelir vergisini kendileri toplamaktadırlar. Toplanan vergiden merkezi yönetim payları ise, Hazineye transfer edilmektedir. (Vilka, 2012; s.379).

⁸ Transferler (şartsız) bölümünde açıklanmıştır.

⁹ Tanımlı mükellef grupları içerisinde dezavantajlı gruplar, engelliler, en az geçim düzeyinin altında geliri olanlar, sadece tek konutu olan ve burada ikamet edenler sayılabilir.

vergilerin, toplam yerel vergiler içindeki payı oldukça küçüktür (UNDP, 2016, s.34).

Yukarıdakilere ek olarak yerel yönetimlere ait çeşitli harç gelirlerinden (rekreasyon harçları, kamu alanlarında düzenlenen eğlence harçları, turist konaklama harçları, hayvan besleme harçları pazar harçları, ilan ve reklam harçları, deniz taşıtları harçları, imar harçları), idari hizmetlere ilişkin kullanıcı ücretlerinden, resmî belge ve sertifikaların verilmesine yönelik gelirlerden ve diğer idari cezalardan kaynaklanan gelirlerden söz edilebilir (SNGWOFI, 2022).

Yerel yönetimlerin diğer bir gelir kaynağı merkezi yönetim transferleri/yardımlarıdır. Bu transferler, herhangi bir koşula bağlı olmadan yapılabileceği gibi, belirli bir amaca tahsis edilerek de gerçekleştirilebilir. Letonya'da yerel yönetimlere yapılan genel/şartsız transferlerin miktarı düşüktür.

Şartsız ana transfer kalemi, Yerel Yönetim Finansmanı Denkleştirme Fonu'dur. Bu fon 1998 yılında Yerel Yönetim Mali Eşitleme Kanunu ile düzenlenmiştir. Merkezi yönetimin Denkleştirme Fonuna katkısı sürekli olarak artmaktadır. Denkleştirme Fonunun şekillendirilmesinde beş kriterden söz edilebilir. Bunlar; (a) yerleşik sayısı¹⁰, (b) 6 yaşına kadar olan çocukların sayısı¹¹, 7-18 yaş arası çocuk ve gençlerin sayısı¹², çalışma yaşının üzerinde (65+) yerleşik sayısı¹³ ve belediyenin kapsadığı alanın (km²'ye göre)¹⁴ boyutudur (Cadoret ve Cools, 2018, s.26). Özellikle kırsal belediyeler için Denkleştirme Fonunun, yerel bütçe gelirleri içindeki yeri belirleyicidir. Pek çok örnekte, yerel belediyelerin vergi gelirlerine yakın seviyelere ulaştığı gözlenmektedir (Vilka, 2015, s.188).

Son olarak yerel yönetim gelirlerinin % 1,4'ünü oluşturan diğer gelirler kaleminden söz edilebilir. Bu kalem belediyelerin varlık satışları, gayrimenkul kiralari, belediye şirketlerinin karları ve tahsil edilen çeşitli ücret ve bedellerden meydana gelmektedir. Kamu kurumları dışında 3. kişi ve kurumlardan alınan bağışlar da bu başlık altında değerlendirilmektedir (UNDP, 2016, s.23).

Borçlanma

¹⁰ Yerleşik sayısına 1 katsayı uygulanır.

¹¹ Altı yaşına kadar olan çocukların sayısına 2,34 katsayı uygulanır.

¹² 7-18 yaş arası çocuk ve gençlerin sayısına 12, 3,26 katsayı uygulanır.

¹³ Çalışma yaşının üzerinde (65+) yerleşik sayısı 0,74 katsayı uygulanır.

¹⁴ Belediyelerin kapadığı alanın km²'sine 1,52 katsayı uygulanır.

Ülkede yerel yönetimler sadece yatırım harcamalarının finansmanında borçlanmayı kullanabilmektedirler (Vilka, 2012, s.600). Ayrıca yerel yönetimlerin bütçe yılı içerisindeki nakit açıklarını kapatmak amacıyla yıl sonunda ödenecek şekilde kısa vadeli fon kullanma imkanları da mevcuttur. Belediyeler, borçlanma konusunda merkezi yönetimin iznine tabidir. Bu izin kapsamında hem iç hem de dış piyasalardan borçlanmaya gidebilmektedirler. Pratikte ise 2002 yılından günümüze sadece Hazine'den borçlanmalara imkân tanınmaktadır. Belediyeler Hazine'den yapılacak borçlanmalarda, çeşitli bakanlıklar (Maliye, Ekonomi, Bölgesel Kalkınma Bakanlıkları, Merkez Bankası, Hazine) ve Letonya Yerel ve Bölgesel Yönetimler Birliği yetkililerinden oluşan Yerel Yönetim Borçlanma ve Garanti Komitesi'nden uygunluk almak durumundadırlar (UNDP, 2016, s.52).

Tablo 11. Letonya'da Yerel Yönetim Borç Stokunun Gelişimi

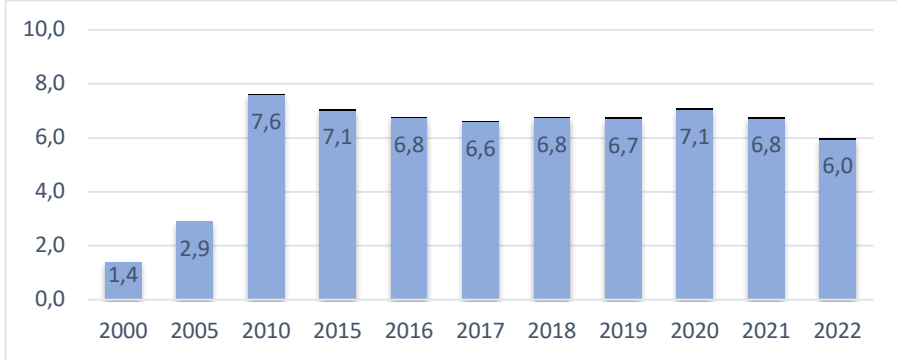
(Milyon Euro)	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022
Toplam	97,3	400,2	1379,1	1734,2	2133,3	2253,0	2323,8
Kısa Vadeli	2,2	3,7	1,0	0,6	0,7	1,5	0,7
Uzun Vadeli	95,1	396,5	1378,2	1733,7	2132,6	2251,4	2323,0

Kaynak:

https://data.stat.gov.lv/pxweb/en/OSP_PUB/START_VEK_VF_VFV/VFV050/table/tableViewLayout1/

Yerel borçlardaki artış nedeniyle belediye borçlanmaları üzerinde bazı idari sınırlamalara gidilmesi gündeme gelmiştir. Bunlar; yıllık borç servisinin yerel yönetim bütçesinin % 20'sini, borç stokunun yerel yönetimin varlıklarının ticari değerini aştığı ve belediyenin borçlanma kapasitesinin düştüğü durumlarda söz konusu olmaktadır (UNDP, 2016, s.52).

Grafik 3. Letonya'da Yerel Yönetim Borç Stokunun GSYH'ya Göre Gelişimi (2000-2022)

Kaynak:

https://data.stat.gov.lv/pxweb/en/OSP_PUB/START__VEK__VF__VFV/VFV050/table/tableViewLayout1/

Pandemi nedeniyle yerel yönetim bütçe açıklarının ve dolayısıyla borçlarının özellikle 2020 ve 2021 yılları arasında arttığı, daha sonra süreçte uygulanan istikrar programı nedeniyle azalış sürecine girdiği görülmektedir. 2022 yılında Letonya'nın yerel yönetim borcu GSYH'nin % 6'sı ile OECD ve AB ülkeleri ortalamasının oldukça altındadır. Letonya'daki yerel yönetim borçlarının toplam kamu borçlarına oranı ise, % 13,9 düzeyindedir (Subnational Governments in OECD Countries, 2023, s.22).

Sonuç

Letonya'da, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1993 yılından itibaren gerçekleştirilen bir dizi yasal düzenleme ile yerel yönetimler daha işlevsel hale getirilmiş, demokratik sistem içerisinde ağırlığı artmıştır. Bu yasal düzenlemelerin en sonuncusu, vatandaşlara daha iyi hizmet sunmayı hedefleyen ve 2021 yılında gerçekleştirilen reformdur. Yapılan reform ile küçük belediyeler birleştirilmiş ve bu süreç sonucunda toplam belediye sayısı azalmıştır. Yeni kurulan sistemle yerel yönetim birimi sayısı 119'dan 43'e düşürülmüştür. Bu birleşme sürecinde zorunluluk yerine temelde gönüllülük esası kullanılmıştır. Sadece belediyelerin birbirleriyle anlaşamaması durumunda hükümetin zorunlu birleşmeye gidebileceği yaklaşımı reformları başarısında etkili olmuştur. Yerel yönetim sayısındaki azalmaya bağlı belediyelerin ortalama nüfusu artmış ve ortalama kapladıkları alan da büyümüştür.

Letonya'da yerel yönetimler geniş hizmet sorumluluk alanlarına sahiptir. Hizmet sorumluları üç grupta toplanabilir. Bunlar; kanunla belirlenen zorunlu hizmetler, gönüllülük esasına göre tercihen yapılan hizmetler ve merkezi yönetim adına gerçekleştirilen hizmetlerdir. Ülkede temel merkezi yönetim fonksiyonları olan, adalet, savunma, kamu düzeni, sosyal güvenlik, uzun mesafe ulaştırma, bilişim, araştırma, geliştirme, enerji, doğal kaynaklar, dış ilişkiler, istihdam, kalkınma, ekonomi politikası ve yüksek öğretim dışında bütün kamusal hizmetler yerel yönetimlerce yerine getirilmektedir.

Ülkedeki yerel yönetim harcama ve gelirleri GSYH'nin yaklaşık % 10'u, toplam kamu harcamalarının % 25'i düzeyindedir. Yerel yönetimlerin hem harcama, hem gelir yönüyle AB ve OECD ülkeleri düzeyinden yüksek olması, yerel mali özerkliğin bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Yerel yönetim

yatırımları kamu yatırımları içerisinde yaklaşık % 39'luk pay ile önemli bir ağırlığa sahiptir. Yerel yönetim bütçe açıklarının, toplam kamu bütçe açıklarına kıyasla oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir.

Letonya'daki yerel yönetim bütçesinin hazırlanma ve onaylanma sürecinde tek yetkili merci, belediye meclisleridir. Ülkedeki yerel yönetimlerin bütçesel denetimi Maliye Bakanlığı, Sayıştay, Yolsuzlukla Mücadele Dairesi ve Bağımsız Yeminli Denetçi gibi dörtlü bir yapıda gerçekleştirilmektedir.

Yerel yönetim harcamalarının fonksiyonel ayrıma göre durumuna baktığımızda en önemli hizmet kaleminin eğitim hizmetleri olduğu görülmektedir. Bunu ekonomik işler, sağlık, sosyal korum, konut ve barınma hizmetleri takip etmektedir. Ekonomik ayırım açısından incelendiğinde, personel ücretlerinin toplam yerel harcamaların yaklaşık yarısını oluşturduğu, bunun ardından ara malı tüketim harcamaları ve yatırım harcamalarının geldiği gözlemlenmektedir.

Letonya'da yerel yönetim gelirlerinin yaklaşık yarısını vergi gelirleri, yaklaşık % 42'sini transferler, kalan oranı ise resim, harç ve diğer gelirler oluşturmaktadır. Yerel yönetimler için iki temel vergi vardır: Kişisel Gelir Vergisi ve Emlak Vergisi. Yerel yönetimler mevcut mali mevzuata göre vergi koymak ve konulmuş vergileri toplamak yetkisine sahip olsa da pratikte vergi koyma yetkisinin kullanıl(a)madığı gözlenmektedir. Birkaç büyük şehir belediyesi dışında vergi toplama işlevi Merkezi Gelir İdaresi tarafından gerçekleştirilmektedir. Ülkedeki yerel yönetimlerin ikinci en büyük gelir kaynağı merkezi yönetim transferleridir. Transferler şartsız olabileceği gibi belirli bir amaca tahsis edilecek şekilde şartlı olarak da yapılabilmektedir. Genel transferin payı şartlı transferlere göre düşüktür. Şartlı transferler büyük oranda öğretmen ve personel ücretleri gibi cari harcamaların finansmanında kullanılmaktadır. Daha küçük oranda yatırım harcamalarına yönelik transferler de mevcuttur. Şartsız ana transfer kalemi, Yerel Yönetim Finansmanı Denkleştirme Fonu'dur. Bu fon Letonya'daki yerel yönetimler arasındaki mali kapasite farklılıklarını telafi etmek için kullanılmaktadır.

Letonya'da yerel yönetimler, yatırım harcamalarının finansmanında borçlanma yoluna başvurabilirler. Ancak, hem iç hem de dış piyasalardan borçlanma, merkezi yönetimin iznine ve bazı oransal kısıtlamalara tabidir. Yerel borçluluk düzeyinin AB ve OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında daha düşük olduğu ifade edilebilir.

Letonya'daki yerel yönetim dönüşüm sürecinin halen devam ettiği gözlemlenmektedir. Dönüşüm sürecinin daha verimli bir şekilde işlemesi için merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki müzakere sürecinin,

eksikliklerin tespiti ve gerekli iyileştirmelerin yapılması doğrultusunda şekillendirilmesi gerekmektedir. Buradaki kritik nokta, hem siyasi hem idari olarak koordinasyonun iyi sağlanması, özellikle yerel paydaşların sağlıklı bir ikna sürecine tabi tutulabilmesidir. Ayrıca yerel yönetimlerin mali özerkliği yönüyle de atılması gereken önemli adımlar mevcuttur. Özellikle belediye gelirleri açısından değerlendirildiğinde, vergi gelirlerinin belirlenmesindeki belediyelerin yetki düzeylerinin yükseltilmesinin ve etkinliklerinin artırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Extended Abstract

Administrative and Fiscal Architecture of Latvian Local Governments

After the breakup of the Soviet Union and gaining its independence, Latvia strengthened its local government system with a series of legislations. Initially the local government system consisted of two tiers—regions and municipalities. In 2009, the government eliminated one tier. 2009 local government reforms reduced the number of municipal governments to 119 from 525 and eliminated all of the 26 regions. In a second wave of reforms in 2021, the government promoted amalgamation of municipalities and reduced the total number to 43. The main policy objective of these reform efforts was to improve the efficiency of local public service provision by eliminating small size local governments. After the 2009 reforms, 45 % of municipalities had a population size of between 5,000 and 20,000 inhabitants. With the 2021 reforms, the share of municipalities with more than 20,000 inhabitants increased to 74 %.

The main tool for local government reforms in Latvia was voluntary amalgamation of municipalities. 2021 reforms have been successful due to the central government's flexible approach. The reform process gave an opportunity to municipalities to work out a deal for merger.

Local governments in Latvia have wide range service delivery responsibilities. According to the local government law, there are three types of service delivery responsibilities. These are compulsory services specified in law, services provided on a voluntary basis and services performed on behalf of the central government. Local governments' service responsibilities include education, health, production and distribution of public goods, social welfare, recreation and entertainment services, solid waste and sewage services, heating, water service provision, urban transportation and infrastructure, culture, recreation and entertainment services, environmental protection, zoning, housing, city and regional planning and local economic development. They are responsible for education services including responsibilities related to all stages from nursery to secondary education (construction, maintenance and repair of buildings, teacher salaries). As for social welfare services, they provide social support for the elderly, support for low-income families and providing shelter to the homeless. Each type of service must be matched with a funding source. More importantly, when the central government delegates

tasks to municipalities, it must ensure that municipalities have the necessary resources to carry these tasks.

In Latvia, the level of local government expenditures and revenues are higher than EU and OECD average. In 2022, for example, the ratio of local government expenditures to GDP was 10 %. In terms of total government expenditures, local government expenditures in the country were approximately one quarter of total government expenditures. Similarly on the revenue side, the ratio of local government revenues to GDP was 10.1 % and local government revenues were one quarter of total government revenues in 2022.

From the perspective of infrastructure investments, local governments play an important role in upgrading the country's infrastructure. Local government investment budget is around 40 % of total government expenditures which corresponds to 2.1 % of GDP. In terms of local government expenditure composition, wage and salary payments for municipal servants and education service provision expenditures are the biggest items.

Local governments in Latvia have four different types of revenue sources: tax revenues, intergovernmental transfers, duties and fees and other revenues. In 2021, approximately half of local revenues came from taxes, 41 % from transfers, 7 % from license fees, duties and fees and the reminder from other sources. Although local governments have the authority to impose taxes, according to the current legislation, in general they don't practice this authority except for a few city municipalities. As tax collection function is carried out by the central revenue administration, one can argue that all local government revenues come from central government transfers. Two most important tax revenue sources are personal income tax (PI) and property tax. Even though property tax is collected by the central revenue administration, the totality of proceeds accrues to municipal budgets, unlike personal income tax. In terms of personal income tax proceeds, the share of local governments is annually negotiated between the Latvian Association of Local and regional Governments and the Council of Ministers within the framework of budget law.

Another important source of revenue for local governments is intergovernmental transfers. These transfers can be unconditional block transfers, or they can be allocated for a specific purpose. Local governments are heavily dependent on conditional transfers; nearly 40 % of local revenues are from conditional transfers. 85 % of conditional transfers finance current expenditures and remaining are for investment purposes. Unconditional block transfer revenues come from Local Government Finance Equalization Fund (LGFEF) which is regulated by the 1998 Financial Equalization Act. The LGFEF aims to equalize revenue raising capacity and expenditure needs of local governments using five criteria: number of residents, the number of children younger than 6, the number of people between ages 7-18 and over 65 and geographize size of municipality.

Local governments are allowed to borrow for infrastructure investment expenditures with the permission of the central government for both domestic and

international borrowing. However, in practice, the central government allows them to borrow from domestic market. The annual total borrowing limits of local governments are determined by negotiations between the Latvian Union of Local and Regional municipalities and the ministries in the cabinet within the framework of annual budget negotiations.

Kaynakça/References

- Assembly of European Regions. (2009). *Latvia, from subsidiarity to success: The impact of decentralisation on economic growth*. 10.06.2020 tarihinde https://rea.bakeconomics.com/fileadmin/documents/REA/Report2_UMU0905_04.pdf adresinden erişildi.
- Auers, D., (2022). *Latvia's local governments after regional reform and local government elections*, Friedrich-ebert-stiftung. 21.01.2023 tarihinde <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/baltikum/18054.pdf> adresinden erişildi.
- Baldersheim, H., ve Rose, L. E. (2010). *Territorial choice, the politics of boundaries and borders*, Palgrave Macmillan London. 08.02.2020 tarihinde <https://link.springer.com/book/10.1057/9780230289826> adresinden erişildi.
- Bulderberga, Z., (2013). *Rural and urban municipalities in the regionals of Latvia*, Proceedings of the 2013 International Conference Economic Science for Rural Development, No. 38 *Jelgava*, LLU EF, 25.-26. April 2013, 154-164. 27.02.2019 tarihinde https://lbtufb.lbtu.lv/conference/economic_science_rural/2015/Latvia_ESRD_3_8_2015-154-164.pdf adresinden erişildi.
- Cabinet of Ministers Republic of Latvia. (2023). 09.02.2024 tarihinde <https://www.mk.gov.lv/en> adresinden erişildi.
- Cadoret, X., ve Cools, M. (2018). *Local and regional democracy in Latvia*, Report of Congress of Local and Regional Authorities. 11.04.2020 tarihinde <https://rm.coe.int/local-and-regional-democracy-in-latvia-monitoring-committee-rapporteur/1680792d98> adresinden erişildi.
- Council of European Municipalities and Regions (2013). *Decentralisation at a crossroads territorial reforms in europe in times of crisis*, 13-40. 27.11.2021 tarihinde https://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/CCRE_broch_EN_complete_low.pdf adresinden erişildi.
- Council of European Municipalities and Regions (2013). *European section of united cities and local governments*. 17.10.2023 tarihinde <https://www.ccre.org/pays/view/24> adresinden erişildi.
- Council of Europe, (2006). *Latvia: Structure and operation of local and regional democracy*, 11.09.2019 tarihinde <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1548847&SecMode=1&DocId=1332254&Usage=2> adresinden erişildi.

- Dexia. (2008). *Sub-national governments in the european union*, Paris
- European E-justice Portal (2024) 17.02.2024 tarihinde <https://e-justice.europa.eu/> adresinden erişildi.
- EU Committee of Regions. (2012). *Latvia, division of powers between the european union, the member states and regional and local authorities*, 545-575. 17.04.2021 tarihinde <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Latvia.aspx> adresinden erişildi.
- Groenendijk, N. ve Jaansoo, A. (2016). Fiscal federalism in transition countries: The three baltic states compared. *Public Finance and Management*, 16(3), 255-280. 24.07.2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/310794424_Fiscal_federalism_in_transition_countries_The_three_Baltic_states_compared adresinden erişildi.
- Karvatska, S., Yuriychuk Y. ve Chepel, O. (2023). The peculiarities of the reform of local self-government: examples of Ukraine, Latvia, and Poland. *Studia Regionalne i Lokalne*. Nr 2(92), 7-22. 23.12.2023 tarihinde <https://studreg.uw.edu.pl/en/archive,the-peculiarities-of-the-reform-of-local-self-government-examples-of-ukraine-latvia-and-poland> adresinden erişildi.
- King G. J., Vanags, E. Vilka I. ve McNabb D. E. (2004). Local government reforms in Latvia, 1990–2003: Transition to a democratic society. *Public administration* vol. 82, no. 4, 931–950. doi:10.1111/j.0033-3298.2004.00425.x
- Latvias Pasvaldibu Savieniba. (2023), 14.02.2024 tarihinde <http://www.lps.lv/larlg/> adresinden erişildi.
- OECD İstatistik Veri Tabanı. (2023). 17.01.2024 tarihinde <http://stats.oecd.org/> adresinden erişildi.
- Official Statistics of Latvia. (2023). 14.02.2024 tarihinde https://data.stat.gov.lv/pxweb/en/osp_pub/start__vek__vf__vfv/vfv050/table/ableviewLayout1/ adresinden erişildi.
- Saeima. (2023). 04.01.2024 tarihinde <https://www.saeima.lv/en/legislative-process/constitution> adresinden erişildi.
- Slavinskaite, N., Lapinskiene, G., Hlawiczka, R., ve Vasa, L. (2022). Financial innovation management: impact of fiscal decentralization on economic growth of the baltic countries. *Marketing and Management of Innovation*, (1), 257-271. <http://doi.org/10.21272/mmi.2022.1-19>
- SNGWOFI, (2022). *World observatory on subnational government finance and investment, Latvia*, 31.10.2022 tarihinde <https://www.sng-wofi.org/> adresinden erişildi.
- Subnational Governments in OECD Countries (2023). *Key data*. 13.03.2023 tarihinde <https://www.oecd.org/regional/multi-level-governance/nuancier%202023-3.pdf> adresinden erişildi.
- Sustainable Governance Indicators. (2022). *Latvia report sustainable governance indicators*. Bertelsmann Stiftung, 25.05.2023 tarihinde https://www.sgi-network.org/docs/2022/country/SGI2022_Latvia.pdf adresinden erişildi.

- Stučka, M. (2023). Local leadership during the territorial amalgamation process –The case of Latvia, *Central European Public Administration Review*, 21(1), 61–84. doi:10.17573/cepar.2023.1.03
- Swianiewicz, P. (2010). *Territorial consolidation reforms in europe*, Local Government And Public Service Reform Initiative, Open Society Institute–Budapest. 09.08.2020 tarihinde https://www.academia.edu/29016909/Territorial_Consolidation_Reforms_in_Europe adresinden erişildi.
- Tresury of Republic of Latvia. (2023). 22.09.2023 tarihinde <http://www.kase.gov.lv/index.php> adresinden erişildi.
- UCLG (United Cities and Local Governments). (2016). *Subnational governments around the world structure and finance*. 14.09.2020 tarihinde https://www.uclg.org/sites/default/files/global_observatory_of_local_finance-part_iii.pdf adresinden erişildi.
- UNDP (United Nations Development Programme). (2016). *Report on local government finances international practices and models*, 1-71. 09.03.2021 tarihinde <https://www.undp.org/moldova/publications/report-local-government-finances-international-practices-and-models> adresinden erişildi.
- Vanags, E., Balanoff H. R. ve Lauletta Jr. J. F. (1999). After the fall of the soviet union: The changing status of local governments in the republic of Latvia. *International journal of Public Administration*, 22:1, 135-169. doi: 10.1080/01900699908525378
- Vanags, E. ve Vilka, I. (2000). *Local government in Latvia*. Decentralization: Experiments and Reforms, (1), Edited by Tamas M. Horvath, LGI books. 11.01.2020 tarihinde http://pdc.ceu.hu/archive/00006917/01/LGI_Decentralization-Experiments-and-Reforms_2000.pdf adresinden erişildi.
- Vanags, E. ve Vilka, I. (2010). *Country profile: Latvia united cities and local government*, UCLG Country Profiles, 11.10.2023 tarihinde https://www.gold.uclg.org/sites/default/files/Latvia_0.pdf adresinden erişilmiştir.
- Vanags, E. ve Vilka, I. (2003). *Local government reform in the baltic countries*, in: N. Kersting & A. Vetter (Eds) *Reforming Local Government In Europe: Closing The Gap Between Democracy And Efficiency*. (Opladen: LeskeflBudrich). https://doi.org/10.1007/978-3-663-11258-7_15
- Vanags, E. ve Vilka I. (2006). Local government in the baltic states: Similar but different, *Local Government Studies*, (32:5) 623-637. <https://doi.org/10.1080/03003930600896244>
- Vilka, I. ve Vagans, E. (2007). *County profile: Latvia: Global observatory on local democracy and decentralization, republic of Latvia*. United Cities and Local Governments. 1-10. 23.02.2020 tarihinde https://www.gold.uclg.org/sites/default/files/Latvia_0.pdf adresinden erişildi.

- Vilka, I. (2010, March 8-9). *Central and local relations in context of development of civil society*, (Conference presentation). Situation in Latvia After Administrative Territorial Reform. Tallinn. 22.05.2021 tarihinde <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/md/reforma-eng.pdf> adresinden erişildi.
- Vilka I. (2011). *Latvia: experiments and reforms in decentralization*. (John Loughlin, Frank Hendriks, Anders Lidström Ed.) Oxford Handbook of Local And Regional Democracy in Europe, Oxford University Press. 597-617. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199562978.001.0001>
- Vilka, I. (2012). *Local government in Latvia*. (Angel-Manuel Moreno, Ed.). Local Government in the Member States of the European Union. National Institutu of Public Administration Spain. Madrid. 365-387.
- Vilka, I. (2015). *How democratic is Latvia. Audit of democracy 2005-2014*. (J. Rozenvalds, Ed.) Decentralisation. University of Latvia, Advanced Social and Political Research Institute. 03.03.2020 tarihinde https://www.idea.int/sites/default/files/pictures/Demokrat_en.pdf adresinden erişildi.
- Vilka, I. (2015). The role of local government finance equalization on rural development in Latvia. *Research for Rural Development*, (2), 183-190. 05.06.2021 tarihinde https://lufb.ltu.lv/conference/Research-for-Rural-Development/2015/LatviaResearchRuralDevel21st_volume2-183-190.pdf adresinden erişildi.
- Začesta, L. ve Pūis M. (2005). *The possibility to create large-scale regional governments in Latvia*. OECD. 1-9. 24.05.2020 tarihinde <https://www.oecd.org/regional/leed/34458330.pdf> adresinden erişildi.

Prof. Dr. Mustafa Çelen

1992 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat İngilizce Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktora derecelerini Marmara Üniversitesi Kamu Maliyesi Bölümü'nde tamamladı. 2002 yılına kadar üniversitenin aynı bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yaptı. ABD'deki George Mason Üniversitesi'nde konuk öğretim görevlisi olarak görev yaptı. Başlıca araştırma ilgi alanları vergi teorileri ve politikaları, Türk vergi sistemi, belediye tahvilleri, koşullu yükümlülükler, yolsuzlukla mücadele ve maliye politikalarıdır.

Prof. Dr. Mustafa Çelen graduated from Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics (English) in 1992. He completed his master's and Ph.D. degrees at the Marmara University, Department of Public Finance. He served as a research assistant in the same department of the university until 2002. He served as a visiting lecturer at the George Mason University, USA. His main research interests are tax theories and policies, Turkish taxation system, municipal securities, contingent liabilities, anti-corruption and fiscal policy.

E-mail: mcelen@marmara.edu.tr,

Dr. Serdar Yılmaz

Dünya Bankası Kamu Finansmanı ve Kamu Tedarik Birimi'nin Uygulama Yöneticisidir. Mali ademi merkeziyetçilik, kamu harcamaları yönetimi, yerel yönetim ve hesap verebilirliği gibi ilgili alanlarda geniş deneyime sahiptir. Dünya Bankası'ndaki yirmi beş yıllık görev süresi boyunca, Afrika, Doğu Avrupa ve Orta Asya, Orta Doğu ve Doğu Asya bölgelerindeki düşük ve orta gelirli ülkelerde teknik yardım sağlamış ve politika reformlarına katkıda bulunmuştur. Görev yönetimi sorumluluklarına ek olarak, literatüre orijinal katkılarda bulunmaktadır. Dr. Yılmaz, George Mason Üniversitesi'nden Kamu Politikası alanında doktora derecesine sahiptir.

Dr. Serdar Yılmaz is the Practice Manager for the Public Finance and Public Procurement Unit at the World Bank. He has broad experience in the related areas of fiscal decentralization, public expenditure management, subnational governance, and governmental accountability. Throughout his twenty-year five tenure at the World Bank, he has provided technical assistance and contributed to policy reforms in low and middle-income countries in Africa, Eastern Europe and Central Asia, the Middle East and East Asia regions. In addition to his task management responsibilities, he makes original contributions to the literature. He holds a Ph.D. in Public Policy from George Mason University.

E-mail: syilmaz@worldbank.org

Sosyal Belediyecilik Anlayışı Bağlamında Sokak Hayvanları ve Güncel Tartışmalar

Nahit Bek¹

ORCID: 0000-0002-7767-9774

Öz

Kamu yönetimi alanında yaşanan gelişmeler kurumların kendilerini yeniden tanımlamalarını ve daha verimli hizmet sunabilmek adına kurumsal iyileştirmelerin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler yerel dinamikleri ön plana çıkartırken yerel yönetimlerin sosyal yardım ve hizmetler çerçevesinde “sosyal devlet” ilkesinin bir tezahürü olarak varlık göstermelerini sağlamaktadır. Bu kapsamda yerel yönetimler arasında ön plana çıkan belediyeler sosyal belediyecilik anlayışı gereğince sosyal yardım ve hizmetlerle belediye sakinlerinin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmaktadırlar. Belediyelerin insanlar dışındaki canlılar (sokak hayvanları) içinde hizmet vermeye çalıştıkları ve bu kapsamda kurumsal yapılanmalarında hayvanlarla ilgili birimlerin varlığıyla faaliyet gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu çalışmada, sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde belediyelerin sokak hayvanlarına yönelik yetki ve sorumlulukları güncel düzenlemeler üzerinden tartışılacaktır. Çalışma, Türkiye’deki yasal düzenlemeler çerçevesinde tasarlanmıştır. Doküman analizi tekniğinden yararlanılarak ulaşılan veriler ve basında yer alan tartışmalar ışığında sosyal bir fenomen haline gelen sokak hayvanları sorunu sosyal belediyecilik anlayışıyla yorumlanmış olup kent sakinlerinin kendilerini güvende hissedeceği şehir hayatına dair önerilerde bulunulmuştur. İdeal bir kent tasarımının temel bileşeklerinden birisi olarak tasavvur edilen halk sağlığı ve güvenliğini temin etmek, güvenli sokakların ihdasıyla başlayacak bir süreç olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal belediyecilik, sokak hayvanları, yerel yönetimler, kentsel alan

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: nahitbek@gmail.com

Stray Animals and Current Debates in the Context of the Understanding of Social Municipalism

Nahit Bek²

ORCID: 0000-0002-7767-9774

Abstract

Developments in the field of public administration have prompted institutions to redefine themselves and undertake institutional improvements to provide more efficient services. These developments have brought local dynamics to the forefront, enabling local governments to manifest the principle of the “welfare state” within the framework of social assistance and services. In this context, municipalities, which stand out among local governments, strive to meet the needs of their residents through social assistance and services in line with the understanding of social municipalism. It is observed that municipalities also provide services for non-human living beings (such as stray animals) and, in this scope, operate with institutional structures that include units dedicated to animals. This study discusses the authority and responsibilities of municipalities towards stray animals within the framework of social municipalism, based on recent regulations. The study is designed within the context of legal regulations in Turkey. Utilizing the document analysis technique, data obtained and debates covered in the media are examined to interpret the issue of stray animals a social phenomenon within the framework of social municipalism. Recommendations are offered for urban life in which city residents can feel safe. Ensuring public health and safety, envisioned as one of the fundamental components of an ideal urban design, has been regarded as a process that begins with the establishment of safe streets.

Key words: Social municipalism, stray animals, local governments, urban area

² Asst. Prof., Canakkale Onsekiz Mart University, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration, E-mail: nahitbek@gmail.com

Giriş

Sosyal devletin tek bir tanımı bulunmamaktadır. Ülkelerin uyguladıkları sosyal politikalar çerçevesinde sosyal devlet kavramının mahiyeti değişiklik gösterebilmektedir. Bu değişken yapıyla birlikte sosyal devlet tanımlamaları da çeşitlilik göstermektedir. Bu noktada sosyal devleti tanımlamaya yönelik yaklaşımların hangi kavramı merkeze aldığıyla ilgili farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bazı tanımlamalarda “refah” kavramı merkeze alınırken bazı tanımlamalar “sosyal” kelimesi etrafında şekillenmektedir. Bazı yaklaşımlar ise devletin yapması gereken görevler ve ulaşılması hedeflenen esaslar üzerinde durmaktadır. Ancak, sosyal devlet denilince akla gelen en yalın tanımlar, vatandaşların belirli bir refah seviyesinin altına düşmeden hayatlarını devam ettirebilmeleri maksadıyla bireyin sosyal ve ekonomik haklarla desteklenmesi fikri etrafında şekillenmektedir. Ayrıca sosyal devlet, toplumsal dayanışma ve birlikteliğin artırılmasının eşitliğin ve adaletin tesisi ile bağlantılı olduğunu da savunmaktadır (Sallan Gül, 2004:147). Bir başka tanım ise sosyal devleti bireysel refahı artıran devlet olarak ifade ederken bunu sağlamak için de devletin bireylere, mesleki tatminlerini sağlayacak yeterli ücret, emeklilik hakkı ve boş zaman yaratması gerektiği üzerinde durmuştur (Barr, 2012:345). Devlet, sosyal ve ekonomik hayatın işleyişine müdahale ederek, yoksullukla mücadele başta olmak üzere gelir dağılımındaki adaletsizliği gidermek ve sosyal adaleti sağlamak üzere piyasaya müdahale etmektedir. Bu doğrultuda sosyal devlet, eğitimden sağlığa, sağlıktan konut hizmetlerine kadar birçok alanda sosyal faydayı sağlayan hizmetler sunmaktadır (Göze, 2000; 430).

Günümüzde nüfusun büyük bir kısmı kentlerde yaşamaktadır. Kentlerde ön plana çıkan yerel yönetim birimleri olarak belediyeler ise sınırları içerisinde yaşayan insanların beledi nitelikteki ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğuyla birlikte sosyal devlet ilkesinin mantıksal arka planında yatan birçok görevi de üstlenmiş durumdadırlar. Bünyesinde barındırdığı nüfusun büyüklüğü ve belediyelerin yetki alanları *sosyal devlet* denilince akla merkez ile yerel yönetim birimlerini de getirmektedir. Sosyal devlet tanımlarında ön plana çıkan vatandaşlara asgari gelir güvencesi veren, sosyal güvenlik olanağı sağlayan bireylere eğitim, sağlık ve barınma gibi hizmetleri sağlayan devlet anlayışı, sosyal belediyecilikte sosyal risk gruplarına ve dezavantajlı

gruplara yönelik sunulan hizmetler başta olmak üzere gerçekleştirilen hizmetler *sosyal devletin yerel karşılığı*³ şeklinde tezahür edilebilecek bir yerel yönetimciliği çağrıştırmaktadır.

Sosyal Belediyecilik Anlayışı ve Sokak Hayvanları

Yerel yönetimler arasında nüfus büyüklükleriyle ön plana çıkan belediyelerin temel görevleri toplumun yerel nitelikteki ortak ihtiyaçlarını karşılamak olarak kabul edilmektedir. Bu kabul, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda da yasal olarak yer almakta olup mahalli müşterek nitelikte olmak şartıyla imar, su ve kanalizasyon, ulaşım, kültür, sanat, ağaçlandırma, öğrenci yurtları, nikah işlemleri, ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi ve sosyal hizmetler ve yardımlar şeklinde belirtilmektedir (m.14). Ayrıca 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda da benzer görevler sayılmış olup *Sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettilmek, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksek okullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmak* şeklinde sosyal hizmet niteliğindeki görevler yer almaktadır (m.7). Kanunlara da yansıyan hizmet anlayışındaki değişim göstermektedir ki belediyelerin alt yapı, temizlik, ulaşım gibi klasik anlamda yerel hizmetlerle sınırlı kalmayan daha geniş çerçevede tezahür eden bir hizmet anlayışı bulunmaktadır. Belediyelerin halkın sosyal sorunlarıyla da ilgilendiği görülmektedir. Ayrıca halkın talep ve ihtiyaçlarının yöreden yöreye değişiklik göstermesi taleplere yerel yönetimlerin daha etkili cevap verebilme potansiyelini ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla sosyal yardımların önemli bir kısmının belediyelerce görülmesi de mantık çerçevesinde olması beklenen bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Belediyelerin sosyal belediyecilik kapsamında ilgilendikleri sorunlar temelde üç başlık altında toplanmaktadır;

- 1.Toplumun işleyişi ve yapısından kaynaklanan ve acil müdahale gerektiren boyutlarda olan işsizlik, yoksulluk, dilencilik gibi sorunlar,
- 2.Belediyenin sınırları çerçevesinde meydana gelen afetlerden zarar gören halkın ihtiyaçlarını karşılamak,

³ Yılmaztürk ve Güler (2017), "Sosyal Devlet Anlayışının Yerel Karşılığı: Sosyal Belediyecilik ve Temel Sorunlar" başlıklı çalışmalarında bu konuyu detaylı bir şekilde ele almaktadır.

3.Kentsel ve çevresel sorunlardan kötü etkilenen yaşlı, çocuk ve engellilerin sorunlarını çözmektir.

Günümüzde belediyelerin sosyal belediyeçilik olarak yürüttükleri hizmetler temel olarak bu üç kaynaktan gelmektedir (Dündar, 2011;122). Belediyelerin sınırları içerisinde yaşayan bireylerin sorunlarıyla ilgilenmeleri hem yasal görevleri arasında yer almakta hem de sosyal belediyeçiliğin bir gereği olarak yapması gereken görevler arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda sosyal belediyeçilik olarak adlandırılan faaliyetler sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Sosyal yardımlar ailesini ve kendisini geçindirme imkânı olmayan kişilere ihtiyaç durumuyla orantılı bir şekilde yapılan ve o kişilerin kendilerine yeterli duruma gelmelerini amaçlayan ayni ve nakdi yardımlardır. Sosyal hizmetler ise yoksul ve engelli gibi dezavantajlı grupların toplumla uyumlu bir hayat sürdürebilmeleri için yapılan yardımlardır. Bu yardımlar da ayni ve nakdi nitelikte gerçekleştirilebilmektedir (Aygen, 2014;182). Nihai amaç üzerinden okunduğunda ise hem sosyal yardımlar hem de sosyal hizmetler benzer gayelerle gerçekleştirilmektedir. Sosyal hizmetlerin uygulama alanı ve hedef kitlesi daha geniş olmakla birlikte toplumu oluşturan bireyler arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi paydası karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal belediyeçilik kapsamında yürütülmesi gereken hizmetleri belirli başlıklar altında sınıflandırmak gerekirse;

- * Barınma imkanı olmayan kişilerin barınma ihtiyaçlarını karşılamak,
- * Çocuk yuvaları ve kreşler yapmak,
- *Huzur evleri tesis etmek,
- *Sağlık merkezleri, sağlık ocakları, gezici sağlık otobüsleri, ön tanı merkezleri hizmete sokmak,
- * Kültür, sanat ve spor tesisleri açmak
- *Tiyatro, sinema, kütüphane ve kültür merkezlerini mahallelere kadar yaygınlaştırmak,
- *Aş evleri ve imarethaneler kurmak,
- *Engelliler için ulaşım, eğitim ve sosyo-kültürel ortamlarda kolaylık sağlayıcı tedbirler almak,
- *Meslek ve beceri edindirme kursları açmak,
- *Yeşil alanları yaygınlaştırmak,
- *Doğal dengeyi koruyan ve çevresel şartları düzenlenmiş ucuz konut alanları üretmek,
- *İş kuracak kadın ve gençlere yönelik rehberlik yapmak, makine ve ekipman desteği sağlamak,

*Gençlerin, engellilerin ve kadınların toplumsallaşmalarını sağlayacak merkezler açmak (Akdoğan, 2006;44)

Sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilen hizmetlerin genellikle dezavantajlı kesimlere yönelik olan faaliyetler ve yerel halkın ihtiyaçları çerçevesinde gerçekleştirilen kentsel hizmetler olduğu görülmektedir. Bu kapsamda sosyal belediyecilik faaliyetlerini inceleyen akademik çalışmaların konuya benzer bir pencereden baktığı görülmekte olup; Balçılar ve Çınarlı'nın (2020) Bornova Belediyesi örneğinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında sosyal belediyecilik faaliyetlerine bazı yöneticiler tarafından gereken önemin verilmediği, sosyal faaliyetlerin denetiminin olması gerekliliği ve sosyal dokunun yeteri kadar analiz edilemediği gibi bulgulara ulaşılmıştır. Aygen'in (2014;188) Elazığ Belediyesi örneğinde kaleme aldığı çalışmasında ise dar gelirli ailelere, yaşlılara, çocuklara, öğrencilere ve engelli kişilere yönelik uyguladığı sosyal içerikli projeler ve hizmetler ile yaptığı sosyal yardımlarla; belediyenin sosyal belediyecilik alanında faaliyetlerde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Güven ve Yazar'ın (2021;36) tüm canlılar için sosyal belediyeciliği tartıştıkları çalışmalarında, sosyal belediyeciliğin insan odaklı bir anlayış olduğunu ancak sokak hayvanlarına yönelik faaliyetlerinde bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Akıllı (2018;100-106) ise belediyelerin sokak hayvanlarına yönelik faaliyetlerini ve görevlerini ortaya koyduğu çalışmasında ise hayvan barınaklarının ihtiyacı karşılamadığı ve fiziki ortamlarının sağlık koşullarına uymadığını ortaya koymaktadır. Yapılan araştırmalar ve mevzuatta yer alan yasal metinler incelendiğinde sosyal belediyecilik anlayışının odaklandığı temel noktanın belediye sakinleri içerisinde yer alan dezavantajlı gruplara yönelik yardım faaliyetleri ve kültür sanat etkinliklerinin yapılacağı sosyal donatı merkezleri gibi alanları hayata geçirerek kentte toplumsallaşmaya yönelik faaliyetler yapmak olarak gerçekleştiği görülmektedir. Ancak, sosyal belediyeciliğin ilgilendiği temel sorunlar arasında yer alan kentsel ve çevresel sorunlardan kaynaklanan yaşlı, engelli ve çocuklar başta olmak üzere kent sakinlerini olumsuz etkileyen kötü koşulların ortadan kaldırılması problemine odaklanıldığında sokak hayvanlarından kaynaklanan sorunların da sosyal belediyecilik faaliyetleri arasında değerlendirilebileceği görülmektedir. Son yıllarda basında yer alan haberler, siyasilerin söylemleri ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri değerlendirildiğinde toplumsal bir fenomen haline gelen sokak hayvanları sorununun çözüm bekleyen kentsel problemler içerisinde ön plana çıktığı gözlerden kaçmamaktadır.

Sosyal belediyecilik ilkesi gereği belediyelerden beklenen hizmetler incelendiğinde bu hizmetlerin birçoğunun sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesinin sokak hayvanlarının kentsel alanlardaki varlığıyla yakından ilgili olduğu görülmektedir. Örneğin park ve bahçeler gibi sosyal donatıların kentlerde yer alması vatandaşların ihtiyaçlarına cevap verirken öte yandan park ve benzeri kentsel alanlarda yer alan çocuk parkları, kafeler, sosyal tesisler, oturma bankları vb. yerlerde insanların karşısına onları tedirgin edebilecek bir sokak hayvanının çıkma ihtimalini de güçlendirmektedir. Başka bir ilke olan engelliler ve yaşlılar için ulaşımında kolaylığı sağlayacak tedbirler alınması üzerinden bakılacak olursa basında yer alan haberlerden kent sakinlerinin bu hizmetlere erişim esnasında sokak hayvanları tehlikesiyle karşılaştığı gerçeği; “*Misafirliğe giden yaşlı adama köpek saldırdı*”, “*12 yaşındaki çocuğu köpeklerden babası kurtardı*”, “*İstanbul’da başıboş köpek dehşeti, yaşlı adamı az kalsın parçalıyorlardı*” şeklinde ulusal basında yer alan haberlerde görülmektedir (ntv.com; haberturk.com; takvim.com). Haberler incelendiğinde bu olayların kentsel alanlarda meydana geldiği, mağdurların da genellikle sosyal yardım ve hizmetlerin odağındaki kişiler olan yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan oluştuğu görülmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde belediyelerin sokak hayvanlarının yarattığı olumsuz tabloyu, hayvanların haklarını da gözeterek ortadan kaldırması/kaldırmaya çalışması gerekliliği sosyal belediyecilik kapsamında beklenen görevler arasında yer edinmektedir.

Sokak hayvanları kavramı toplumun genelinde hakim olan, belli bir algıyı ortaya koyan bir kavramdır. Bu kavram genellikle kedi ve köpek cinsleri için kullanılmaktadır. Günlük hayatta sokakta yaşayan canlılar için kullanılan bu kavram 5199 sayılı kanunda *sahipsiz hayvan* olarak geçmektedir. Sahipsiz hayvan tanımı ise; “*Barınacak yeri olmayan veya sahibinin ya da koruyucusunun ev ve arazisinin sınırları dışında bulunan ve herhangi bir sahip veya koruyucusunun kontrolü ya da doğrudan denetimi altında bulunmayan evcil hayvanları*” ifade etmektedir (m.3). Bu tanımdan ve güncel tartışmalardan hareketle sahipleri tarafından sokağa bırakılmış veya sokaklarda dünyaya gelip hiç sahiplenilmemiş olan sahipsiz hayvanları sokak hayvanı olarak ifade etmemiz mümkündür. Ancak, bugün sokak hayvanı diye tabir ettiğimiz hayvanlar (özellikle kedi ve köpekler) yüzyıllar önce insanlar tarafından evcilleştirilmiş olup insanlarla birlikte yaşayan canlılardır. Diğer bir ifadeyle insanlar tarafından kültüre alınmış ve eğitilmiş canlılardır. Bu bağlamda sokaklarda kendi kendilerine hayatta kalmaya çalışmaları anormal bir durum olarak değerlendirilebilir.

İnsanlık uzun süredir hayvanlarla birlikte yaşama tecrübesine sahiptir.

Örneğin, paleogenetik⁴ bir çalışmaya göre yabani köpeklerin 14 bin yıl önce evcilleştiği düşünülmektedir (Ak, 2017;69). Benzer şekilde, tavuklar, atlar, kediler vb. birçok hayvanın evcilleştirilip yerleşik yaşamın bir parçası olması binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir. Geçmişte insanlar tarafından evcilleştirilip yerleşik hayatın birer parçası haline gelen bu canlılara karşı insanoğlunun tarihsel ve vicdanı sorumluluğu bulunmaktadır. Özellikle endüstriyelleşme ile birlikte hayvanların gıda üretimi, eğlence ve deneysel gibi amaçlarla kullanımının da yaygınlaşmasıyla birlikte çeşitli yasal düzenlemelerin yapılmasına veya mevcut yasaların gözden geçirilmesine ihtiyaç duyulmuştur (Gürler & Osmanağaoğlu, 2009;325). Mevcut yasaların sokak hayvanları ve insanlar arasındaki dengeyi sağlama noktasında yetersiz kaldığı ve uygulamada yetersizliklerin olduğu yaşanan hadiseler çerçevesinde görülmektedir. Bu kapsamda sokak hayvanları ve insanlar arasındaki dengeyi gözeten ve her iki canlı türünün de yaşam hakkını koruyan yasal tedbirlerin alınarak hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Sokak Hayvanlarına Yönelik Hukuki Düzenlemeler ve Tartışmalar

İlk çağlara kadar uzanan insan ve hayvan ilişkisi, bazı hayvan türlerinin evcilleştirilmesiyle farklı bir boyut almıştır. İlk zamanlarda bu ilişkinin terazisi insanların menfaati yönünde ağır gelirken günümüzde hayvan hakları savunucuları ve hayvanlara karşı değişen ve gelişen bakış açısı çerçevesinde terazinin yönü değişmeye başlamıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki insanların maddi ve manevi gelişiminde hayvanlar başta olmak üzere diğer canlıların önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu öneme binaen bir bütün olarak doğanın ve hayvan haklarının korunması insanlığın devamı için de son derece önem arz etmektedir. Bu kapsamda hem eski hukuk metinlerinde hem de İslam hukukunda hayvan hakları ile ilgili metinlere ve düzenlemelere rastlanmaktadır⁵. Kanunların ve diğer yasal düzenlemelerin genel olarak kişilerin hakları üzerinden biçimlendiği değerlendirildiğinde hayvanların hakları tartışılırken tartışmaların odağındaki canlıların “kişi” sayılıp sayılmayacağı da tartışılmaktadır. Günümüzde ulusal ve uluslararası platformlarda hayvanları

⁴ Arkeolojik kalıntılardan elde edilen ve antik DNA olarak isimlendirilen genetik materyalleri inceleyen nispeten yeni bir bilim dalı olarak adlandırılmaktadır.

⁵ Ur - Nammu Yasaları (M.Ö. 2100), Lipit-İştar Kanunu (M.Ö. 900), Eshnunna Yasaları (M.Ö.1920), Hammurabi Yasaları (M.Ö. 1728), Kuran-ı Kerim (610) hayvan haklarına ilişkin düzenlemelere yer veren ilk kaynaklara örnek teşkil etmektedir.

kişi olarak değerlendiren söylemlere rastlanmaktadır. Bu kapsamda hayvan haklarının yasal güvenceye bağlanması yönündeki yenilikçi görüşler ön plana çıkmaktadır. Ancak, Roma Hukuku'nun temelinde yer alan ikili ayrım "insanlar" ve "şeyler" olarak kabul gördüğünden hayvanlar bu ayrımda şey olarak nitelendirilmiştir. Örneğin, Aristoteles hayvanların akıllı olmadığı gerekçesiyle hayvanların hiyerarşide en altta olduğunu öne süren filozoflardan-
dır (Köybaşı, 2018;125). Bu düşünceler çerçevesinde değerlendirildiğinde hayvanlara eşitlikçi bir yaklaşım çerçevesinde haklar tanınmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Dünyanın farklı yerlerinde bu yönde talepler olsa da hayvanlara ödev/sorumluluk yüklenmesi gibi hak sahipliği doğuran hukuki nitelikteki eylemler insan öznesi gibi bilinç ve akıl sahibi olmayan canlıları ayrı bir değerlendirmeye tabi tutmayı gerekli kılmaktadır. Antik dönemlerden itibaren süre gelen bu ve benzeri tartışmaların günümüzde de devam etmekte olduğu ve yasal düzenlemelerin hayata geçirildiği bir konu olan sokak hayvanları problemi Türkiye çerçevesinden incelendiğinde sorunun 5199 sayılı kanunda yapılan değişiklikler ile çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu kanun çerçevesinde yapılan değişiklikler belediyelere önemli görevler yüklemektedir. Buradan hareketle Türkiye'de hem resmî kurumların hem de sivil toplum kuruluşlarının hayvan hakları konusunda faaliyet göstermekte olduğu ve mevzuatta hayvan haklarına yönelik yasal metinlerin yer aldığı belirtilebilir. Türkiye'de hayvanlarla ilgili başlıca yasal metinler arasında;

- a) 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu,
- b) Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği,
- c) Hayvanat Bahçelerinin ve Doğal Yaşam Parklarının Kuruluşu ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ve
- d) Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik mevzuatta yer alan başlıca kanun ve yönetmelik hükmünde yasal metinler iken bununla beraber Sokak Hayvanlarının Kısırlaştırılması ve Bakımevleri konularını kapsayan genelgeler de ilgili uygulamalara yasal dayanak oluşturan metinler arasında yer almaktadır.

Son olarak ise hem siyasetler hem sivil toplum hem de basın tarafından sıkça tartışma konusu olan *Hayvanları Koruma Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* 30 Temmuz 2024 tarihinde meclis genel kurulunda yapılan oylamayla⁶ kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

⁶ Yapılan oylamada 273 kabul, 224 ret ve 1 çekimser oy kullanılmıştır.

Mevzuatta yer alan yasal metinler incelendiğinde *Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği*;

*Ev ve süs hayvanı satan kişilere ve yetkililere verilecek eğitimleri, sahipleni-
lerek bakılan hayvanların çevreye verebileceği zararları önleyici tedbirleri,

*Sahipsiz hayvanların toplanması, kısırlaştırılması, aşılması vb. faaliyetleri
ve yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarına ilişkin düzenlemeleri, sa-
hipsiz hayvanların çevreye verebileceği zararlara ilişkin alınacak tedbirleri,

* Önlenemez tehditler bulunan acil durumlar dışında hayvanların öldürül-
mesine ilişkin usul ve esasları,

*İl hayvan koruma kurullarının çalışma esaslarını,

*Hayvanları korumak amacıyla geçici bakımevleri ve hastanelerin kurulması
ve bu yerlerdeki faaliyetlerin mali bakımdan desteklenmesine dair usul ve
esasları,

*5199 sayılı kanunda belirtilen idari para cezalarına dair düzenlenecek mak-
buzların şekli, dağıtımı ve kontrolüne dair işlemleri,

belirlemek amaç maddesinde yer alan başlıca konular olarak sayılmıştır.

Hayvanat Bahçelerinin ve Doğal Yaşam Parklarının Kuruluşu ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin amaç ve kapsamı;

* Biyolojik çeşitliliğin korunması amacıyla evcil ve yabani hayvanların yaşam
koşullarının sağlanması kapsamında hayvanat bahçelerinin ve doğal yaşam
parklarının kurulması, ruhsatlandırılması ve denetlenmesine yönelik usul ve
esasları düzenlemek amaç olarak belirtilmiş olup,

* Kapsam açısından ise gerçek veya tüzel kişiler ile kamu kurum ve kuruluş-
ları tarafından kurulan hayvanat bahçelerini ve doğal yaşam parklarını kap-
sadığı belirtilmektedir.

*Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetme-
liğin* amacı ise; “deney hayvanları ile yapılacak olan bilimsel araştırma, test, eğitim,
öğretim gibi temel etkinliklerde kullanılan yöntem ve materyaller ile ilgili kabul edile-
bilir etik standartların belirlenmesine, hayvan deneyleri merkezi etik kurulu ve hay-
van deneyleri yerel etik kurullarının kuruluş ve çalışmalarına, yapılması planlanan
işlemlerin sunulmasına, araştırma ve çalışma önerilerinin incelenmesi ve izin veril-
mesine, uygulamaların izlenmesine, deney hayvanları üzerinde yapılan bütün prose-
dürlerin kayıt altına alınmalarına ve bu prosedürlerin anında ya da geriye doğru iz-
lenebilmelerine, bütün işlemlerin denetlenebilirliğinin sağlanmasına ve ilgili işlemler-
in gerektiğinde sonlandırılmalarına ilişkin esasları belirlemektir.” ifadesi yönetme-
liğin ilk maddesinde amacını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bununla
beraber mevzuatta yer alan düzenlemelerin başında gelen 5199 Sayılı Hay-
vanları Koruma Kanunu ise muhtevası ve kapsayıcılığı açısından önem arz

etmektedir. Ayrıca konu ile ilgili güncel tartışmalar da yine 5199 sayılı kanun etrafında meydana gelmektedir. 5199 sayılı kanunda meydana gelen değişiklikler hem siyasi partiler hem de sivil toplum kuruluşları nezdinde en çok tartışılan konuların başında yer almaktadır.

2004 yılında çıkarılan 5199 sayılı kanun, 2024 yılında köklü bir değişiklik yaşayarak meclis genel kurulunda kabul edilmiş ve kanuna bu değişiklikler eklenerek yeni haliyle yasalaşmıştır. Kanuna yeni maddelerin eklenmesi, tanım değişiklikleri ve yürütmeye dair değişiklikler olmak üzere 17 maddede değişiklik önerilmiştir. Resmî Gazete 'de yayınlanarak yürürlüğe giren bu değişiklikler etrafında tartışmalar devam etmektedir.

Kanun teklifiyle getirilen başlıca değişiklikler 7527 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'da şu şekilde yer almaktadır;

- Hayvanları Koruma Kanunu'nun 1. maddesinde "*Kanunun amacı;*" ibaresinden sonra gelmek üzere "*insan, hayvan ve çevre sağlığı gözetilmek kaydıyla*" ibaresi eklenmiştir
- Kanunun 3. maddesinde yer alan "*ve hayvanların rehabilite edileceği*" ibaresi "*hayvanların sahiplendirilinceye kadar barındırıldığı ve rehabilite edildiği*" şeklinde değiştirilmiştir.
- Kanunun 4. maddesinin birinci fıkrasının (b)⁷ bendi yürürlükten kaldırılmış, aynı maddede yer alan "*hayvanlara bakan veya bakmak*" ibaresi "*hayvanları sahiplenmek*" şeklinde ve "*ve güçten düşmüş hayvanların korunması*" ibaresi "*hayvanların sahiplendirilinceye kadar bakılmaları*" şeklinde değiştirilmiştir.
- Kanunun 6 ncı maddesinde yer alan "*3285 sayılı Hayvan Sağlığı Zabıtası Kanununda öngörülen durumlar dışında*" ibaresi "*kanuni istisnalar hariç*" şeklinde, "*çevreye olabilecek*" ibaresi "*insan ve çevre sağlığı için oluşabilecek*" şeklinde, dördüncü fıkrasının son cümlesi "*Bakımevlerine alınan hayvanlar bakanlık veri sistemine kaydedilir ve rehabilite edilen köpekler, sahiplendirilinceye kadar hayvan bakımevlerinde barındırılır.*" ve "*hayvanlara bakan veya bakmak*" ibaresi "*hayvanları hayvan bakımevi kurarak sahiplenmek*" şeklinde değiştirilmiştir.
- Kanunda yer alan "*Öldürülmesi*" ibaresi "*Ötanazisi*" şeklinde ve 13 üncü maddesinin başlığı "*Hayvanların ötanazisi*" şeklinde değiştiril-

⁷ Evcil hayvanlar, türüne özgü hayat şartları içinde yaşama özgürlüğüne sahiptir. Sahipsiz hayvanların da sahipli hayvanlar gibi yaşamları desteklenmelidir

miş, maddeye birinci fıkrasından önce gelmek üzere “Bakımevine alınan köpeklerden; insan ve hayvanların hayatı ve sağlığı için tehlike teşkil eden ve olumsuz davranışları kontrol edilemeyen, bulaşıcı veya tedavi edilemeyen hastalığı bulunan ya da sahiplenilmesi yasak olanlara 11/6/2010 tarihli ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 9 uncu maddesinin üçüncü fıkrasında belirtilen tedbir uygulanır. Yerel yönetimler sahihsiz köpeklerle ilişkin yürüttüğü iş ve işlemlerde Bakanlar Kurulunun 28/8/2003 tarihli ve 2003/6168 sayılı Kararı ile onaylanan Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi kapsamında gerekli idari tedbirleri almaya yetkilidir.” eklenmiş ve mevcut ikinci fıkrasının ikinci cümlesinde yer alan “Öldürme esas ve usulleri” ibaresi “Öldürme ve ötanazi işlemine ilişkin esas ve usuller” şeklinde değiştirilmiştir.

- Kanunun 14. Maddesinde yer alan “Tıbbî” ibaresi “Kanunî ve tıbbî” şeklinde değiştirilmiş ve fıkra “Yerel yönetimler adına toplanan sahihsiz hayvanları bakımevi dışında bir yere terk etmek veya bakımevinde barındırılan köpekleri bakımevi dışında bir yere bırakmak.” eklenmiştir.
- 5199 sayılı Kanunun 16’ncı maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve (f) bendi yürürlükten kaldırılmıştır. “b) İl sınırları içinde hayvanların korunmasına ilişkin ve sahihsiz hayvanlardan kaynaklı sorunları belirleyip, sorunların çözüm tekliflerini içeren yıllık, beş yıllık ve on yıllık plan ve projeler yapmak, yıllık hedef raporları hazırlayıp Bakanlığın uygun görüşüne sunmak, Bakanlığın olumlu görüşünü alarak insan, hayvan ve çevre sağlığına ilişkin her türlü önlemi almak,”
- Kanunun 19 uncu maddesinin birinci fıkrasının birinci cümlesi, “İnsan, hayvan ve çevre sağlığının korunması amacıyla bakımevleri, hastaneler ve ameliyathaneler kurmak, bunlara ilişkin ilaç, alet ve ekipmanları temin etmek ile bakımevlerinde bakım, rehabilitasyon ve sahiplendirme gibi faaliyetleri yürütmek için, başta yerel yönetimler olmak üzere diğer ilgili kurum ve kuruluşlara teşvik veya Bakanlıkça uygun görülen miktarlarda mali destek sağlanır.” şeklinde değiştirilmiştir.
- Kanunun 24’üncü maddesinin birinci fıkrasında yer alan “ve bu suretle bulundurduğu” ibaresi “veya sahiplendiği” şeklinde ve fıkranın son cümlesi “Söz konusu hayvanlardan sahiplendirilme niteliği olanlar sahiplendirilinceye kadar hayvan bakımevinde barındırılır.” olarak değiştirilmiştir.

- Kanunun 28 inci maddesinin birinci fıkrasının (ı) bendinde yer alan “ikinci” ibaresi “dördüncü” şeklinde, (j) bendinde yer alan “hayvan başına iki bin” ibaresi “hayvan başına altmış bin” şeklinde ve aynı bentte yer alan “idarî para cezası.” ibaresi “; (o) bendine aykırı davrananlara hayvan başına elli bin Türk lirası idarî para cezası.” şeklinde değiştirilmiş, ikinci fıkrasında yer alan “hayvan koruma gönüllüsü,” ibaresi madde metninden çıkarılmıştır.
- Kanunun 28/A maddesinin ikinci fıkrasına “birinci” ibaresinden sonra gelmek üzere “, ikinci ve üçüncü” ibaresi eklenmiş ve yedinci fıkrasında yer alan “hayvan koruma gönüllüsü,” ibaresi madde metninden çıkarılmıştır.
- Kanunun ek 1 inci maddesinin başlığı “Yerel yönetimlerin sorumluluğu” şeklinde değiştirilmiş, birinci fıkrasında yer alan “büyükşehir ilçe belediyeleri ile diğer” ibaresi madde metninden çıkarılmış, fıkra “korunması ve” ibaresinden sonra gelmek üzere “sahiplendirilinceye kadar” ibaresi, ikinci fıkrasının ikinci cümlesinde yer alan “olmayan belediyeler” ibaresinden sonra gelmek üzere “ile il özel idareleri” ibaresi eklenmiş ve fıkranın üçüncü ve dördüncü cümleleri ile üçüncü fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.
“Bakımevlerine alınan hayvanlar Bakanlık veri sistemine kaydedilir. Rehabilitate edilen köpekler, sahiplendirilinceye kadar hayvan bakımevlerinde barındırılır.”
“Büyükşehir belediyeleri, il belediyeleri ve nüfusu yirmi beş bini aşan belediyeler bakımından, geçici 4’üncü maddenin ikinci fıkrasında belirtilen kaynağı ayırmayan belediye başkanı ve meclis üyeleri ile ayrılan kaynağı hayvan bakımevi kurmak, sahipsiz hayvanları toplamak, rehabilite etmek veya sahiplendirilinceye kadar bakmak için sarf etmeyen ya da bu kaynağı başka amaçlar için sarf eden belediye başkanı ve belediye yetkililerine altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.”
- Kanunun geçici 4’üncü maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.
“Geçici madde 4- Büyükşehir belediyeleri, il belediyeleri ve nüfusu yirmi beş bini aşan belediyeler 31/12/2028 tarihine kadar ek 1 inci maddenin birinci fıkrasında belirtilen hayvan bakımevlerini kurmakla ve mevcut bakımevlerinin koşullarını iyileştirmekle yükümlüdür.”
Belediyeler 31/12/2028 tarihine kadar birinci fıkra gereğince hayvan bakımevleri kurmak, rehabilitasyon işlemlerini gerçekleştirmek ve sahipsiz hayvanlara sahiplendirilinceye kadar bakmak için kesinleşmiş en son bütçe ge-

lirlerinin binde beşi oranında kaynak ayırır. Bu oran büyükşehir belediyelerinde binde üç olarak uygulanır. Bu fıkra uyarınca ayrılan ödenekler başka bir amaç için kullanılamaz.

Belediyelerce bu maddenin ikinci fıkrasında belirlenen oranların üzerinde yapılan harcamaların yüzde 40'ı, tevsik edilmesi kaydıyla ilgili belediyeye Hazine ve Maliye Bakanlığınca aktarılır. Ancak, aktarılacak tutar hiçbir şekilde ikinci fıkrada belirlenen oranların yüzde 40'ını geçemez. Bu fıkranın uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar Hazine ve Maliye Bakanlığınca belirlenir.

Kedi ve köpek sahipleri, hayvanlarını en geç 31/12/2025 tarihine kadar dijital kimliklendirme yöntemleriyle kayıt altına aldirmek zorundadır."

- Kanunun 5. maddesinin birinci fıkrasında yer alan *"veya ona bakan"* ibaresi, dördüncü fıkrasında yer alan *"ve kontrollü hayvanları bulundurma ve"* ibaresi ile 17'nci maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan *"ev hayvanları ile"* ibaresi metinden çıkarılmış, Üçüncü Kısım İkinci Bölüm başlığında yer alan *"ve Hayvan Koruma Gönüllüleri"* ibaresi kanun metninden çıkarılmış ve 18 inci maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.

Diğer taraftan hayvan haklarının korunması gerekliliği Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi⁸ ve Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi⁹ gereğidir. Türkiye'nin imzacı olması nedeniyle de yasal bir bağlayıcılık söz konusudur.

Tartışmaların odağında yer alan değişiklikler sokak hayvanlarının (özellikle köpeklerin) kitlesel bir şekilde ölüme mahkûm edileceği ve kanunun uygulanmasının imkânsız olduğu yönünde iddialar olarak yansımaktadır. Bununla beraber kanunun iptali için Anayasa Mahkemesine başvuran Cumhuriyet Halk Partisi yaptığı basın açıklamasında sokaklarda yaşayan hayvanların sayısının hayvan barınaklarının kapasitesinin çok üstünde olduğunu bundan dolayı da kanunun uygulanmasının imkânsız olduğunu dile getirmektedir (ankahaber.net). Benzer bir açıklama Adalet ve Kalkınma Partili bir belediye başkanı olan Düzce Belediye başkanı tarafından da yapılmış olup yasanın uygulanmasının pratik olarak mümkün olmadığını, çözüm olarak kısırlaştırma uygulamalarının yaygınlaştırılması gerektiğini ve sahipsiz hay-

⁸ 15 Ekim 1978 tarihinde Paris'teki UNESCO merkezinde ilan edilmiştir.

⁹ Türkiye 2003 yılında sözleşmeye taraf olmuştur.

vanların uyutulmasının çözüm olarak düşünülmemesi gerektiğini ifade etmiştir (duzce.bel.tr; sozsakarya.com). Görüldüğü üzere tartışmalar genellikle hayvanların uyutulmasına ve tüm sokak hayvanlarının barınaklara yerleştirilmesine yönelik düzenlemeler etrafında vuku bulmaktadır. Ancak diğer taraftan bahse konu olan mekanların kentsel mekanlar olması hasebiyle sorumluluk sahibi idarelerin belediyeler olarak değerlendirilmesi ve bu sorumluluğun sosyal belediyecilik anlayışıyla örtüştüğü iddiasının ihtimale imkân bırakmadığı görülmektedir.

Yöntem

Nitel araştırma deseni olarak tasarlanan çalışma retrospektif ve doküman analizi teknikleri kullanılarak şekillenmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de hayvan hakları ile ilgili yasal düzenlemelerin nasıl geliştiği, yasal pratiklerin hangi aşamaya geldiği ve uygulanabilirliği tartışılmıştır. Doküman analizi tekniğinden yararlanılmak istenmesinin temel nedeni konu ile ilgili basında çıkan haberlerin ve yasal düzenlemelerin güncelliğini koruyor olmasının ve riye ulaşmayı mümkün kılmasıdır. Bir nitel araştırma tekniği olan doküman analizi yazılı belgelerin içeriğini sistematik bir biçimde analiz etmek için kullanılmaktadır (Kıral, 2020:173). Sokak hayvanları sorunu tarihsel ve yasal yönleriyle incelenmiştir. Aynı zamanda betimsel bir tasarım olan çalışma durum analizi olarak da kendisini konumlandırmaktadır. Belirli bir örnek üzerinde araştırılan konuyu derinlemesine incelemeyi amaç edinen durum çalışması, karmaşık gibi görünen olayların kapsamlı olarak çözümlenmesi sürecini kapsamaktadır (Subaşı & Okumuş, 2017:420). Durum çalışmalarında ele alınan konuya dair istatistiksel veriler ve genellemeler yapmaktan ziyade kuramsal, analitik genellemeler yapılmaktadır (Aytaçlı, 2012:2). Bu çerçevede çalışmada elde edilen veriler sokak hayvanları örneğinde analitik doküman analizi tekniğiyle çözümlenmiştir.

Bulgular

Literatürdeki çalışmalardan, yasal düzenlemelerden ve konu ile ilgili basında yer alan haberlerden elde edilen veriler ışığında çalışmanın bulgularını belirli başlıklar altında toplamak mümkündür. Buna göre;

*Düzenlemelerin insan, çevre ve hayvan sağlığının korunması amacıyla yapıldığı,

*Yapılan düzenlemelerin mevcut sorunları çözme potansiyelinin düşük olduğu,

*Düzenlemelerde yer alan ötanazi kavramının hukuki ve etik açıdan daha net tanımlanması gerektiği,

*Yerel yönetimlere getirilen sorumlulukların uygulanabilirliğinin düşük olması, bütçe gelirlerinin belirli bir oranının ayrılması hükmünde yer alan muğlak ifadeler ve mali yükümlülüklerin tüm belediyeler nezdinde yerine getirilebilme potansiyelinin zayıf olduğu,

*Hayvan koruma gönüllülerine ilişkin düzenlemelerin kaldırılması hükmü için sivil toplum katılımına olumsuz bir etki sağlayacağı ve

*Kanuni istisnalar hariç gibi muğlak ifadelerin kanunun uygulanmasında karışıklığa yol açabilme ihtimali araştırmanın başlıca bulguları arasında yer almaktadır. Ayrıca sokak hayvanlarına karşı yürütülecek faaliyetlerin sosyal belediyecilik anlayışının bir gereği olduğu iddiası da araştırma da elde edilen veriler çerçevesinde bulgular arasında yer almaktadır.

Sonuç

Günümüzde nüfusun büyük bir kısmı kentlerde yaşamaktadır. Kentlerde ön plana çıkan yerel yönetim birimleri olarak belediyeler ise sınırları içerisinde yaşayan insanların belediye nitelikteki ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğuyla birlikte sosyal devlet ilkesinin mantıksal arka planında yatan birçok görevi de üstlenmiş durumdadırlar. Literatürde sosyal belediyecilik olarak karşılık bulan hizmet görme ilkesi eğitimden sağlığa, kültürden sanata, kent güvenliğinden refaha kadar toplumsal yaşamın birçok boyutunu kapsamaktadır. Bu bağlamda genellikle belediye sınırları içerisinde var olan, zaman zaman da kent sakinlerinin güvenliğini ve sağlığını tehdit eder duruma gelen sokak hayvanları konusunda da belediyelere sorumluluk düşmektedir. Hayvan barınaklarının işletilmesi, sokak hayvanlarının kısırlaştırılması, rehabilite edilmesi ve rehabilitasyonu mümkün olmayanların ötanazisi gibi uygulamalarda belediyeler yetkili kılınmaktadır. Ancak, bu noktada hayvan bakım evi ve rehabilitasyon merkezleri kurma zorunluluğu olan belediyelerin bütçe konusunda ortaya çıkacak problemler kaçınılmaz görünmektedir. Benzer şekilde hayvanların sahiplerinceye kadar bakımı da mali yükü artıracak bir uygulama olarak düzenlemede yer almaktadır.

Sonuç olarak yapılan yasal düzenlemeler belediyeleri insan-hayvan – çevre sağlığı noktasında daha etkin bir aktör haline getirirken özellikle düşük

gelirli belediyeler açısından önemli bir mali yük oluşturabilecektir. Belediyelerin insan kaynağı ve altyapı kapasitelerinin de bu düzenlemeler neticesinde yeterli olmama ihtimali görülmektedir. Diğer taraftan belediyelerin daha fazla sorumluluk alması sistematik ve bilimsel yaklaşım geliştirmelerine olanak sunacak faaliyetleri sağlayabilecektir. Ayrıca mali kaynakların zorunlu olarak ayrılması sahipsiz hayvanların yaşam koşullarını daha olanaklı hale getirebilecektir. Son tahlilde yaşanan tartışmaların ve yapılan düzenlemelerin belediyelere daha fazla sorumluluk yüklediği ve bazı belediyelerin bu sorumluluğu taşıyamayacağı (özellikle mali bağlamda) görülmektedir. Ancak sivil toplumu dışlamadan merkez, yerel ve sivil toplum iş birliği ile sokak hayvanları sorununa daha etkili çözümler üretilebileceği ve bu bağlamda sosyal belediyeciliğe dair başarılı uygulamaların gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir.

Extended Abstract

Stray Animals and Current Debates in the Context of the Understanding of Social Municipalism

There is no single definition of the welfare state. The nature of the welfare state may vary depending on the social policies implemented by different countries. With this variable structure, definitions of the welfare state also show diversity. At this point, differences arise regarding which concept is placed at the center of approaches to defining the welfare state. The state intervenes in the functioning of social and economic life to address income inequality primarily in the fight against poverty and to ensure social justice. In this context, the welfare state provides services that generate social benefits in various fields, ranging from education and healthcare to housing services. Today, a large portion of the population resides in urban areas. As prominent local government units in cities, municipalities are not only responsible for meeting the civic needs of residents within their jurisdiction but also undertake many duties that align with the underlying principles of the welfare state. The size of the population they serve and the scope of their authority bring both central and local government units to mind when discussing the welfare state. The concept of the welfare state, which ensures minimum income security, provides social security, and offers services such as education, healthcare, and housing, is reflected at the local level through social municipalism. In this context, services provided to socially vulnerable and disadvantaged groups, in particular, represent the localized manifestation of the welfare state.

The issues that municipalities address within the scope of social municipalism can be categorized into three main areas:

1. Problems arising from the functioning and structure of society that require urgent intervention, such as unemployment, poverty, and begging.
2. Meeting the needs of people affected by disasters occurring within municipal boundaries.
3. Addressing the challenges faced by elderly individuals, children, and people with disabilities who are negatively impacted by urban and environmental issues.

Within the framework of social municipalism, the services provided are generally aimed at disadvantaged groups and urban services designed to meet the needs of the local population. When focusing on the issue of eliminating the adverse conditions affecting urban residents, particularly the elderly, disabled, and children, which arise from urban and environmental problems, it becomes evident that issues related to

street animals can also be considered within the scope of social municipalism activities. When examining the services expected from municipalities under the principle of social municipalism, it becomes clear that the effective provision of many of these services is closely related to the presence of street animals in urban areas. For example, the inclusion of social amenities such as parks and gardens in cities addresses the needs of citizens; however, the presence of street animals in parks and other urban areas, such as children's playgrounds, cafes, social facilities, and benches, increases the likelihood of encountering street animals, which may cause discomfort or unease for the people. In Turkey, there are ongoing debates regarding street animals. The legal changes at the center of these discussions are often framed with claims that street animals (particularly dogs) will be condemned to mass death and that the implementation of the law is impossible. Additionally, the Republican People's Party (CHP), which filed a petition to the Constitutional Court for the repeal of the law, stated in a press release that the number of street animals far exceeds the capacity of animal shelters, making the law's implementation unfeasible.

The study, designed as a qualitative research design, was shaped using retrospective and document analysis techniques. In this context, the development of legal regulations regarding animal rights in Turkey, the stage of legal practices, and their applicability were discussed. Document analysis is used to systematically analyze the content of written documents

The main findings of the research include:

- The regulations are made with the aim of protecting human, environmental, and animal health.
- The potential of the regulations to address existing problems is low.
- The concept of euthanasia included in the regulations needs to be more clearly defined from both legal and ethical perspectives.
- The feasibility of the responsibilities assigned to local governments is low, as vague expressions in the provision requiring a certain percentage of budget revenue to be allocated, as well as the financial obligations, make it difficult for all municipalities to meet these requirements.
- The provision to remove regulations related to animal protection volunteers is likely to negatively impact civil society participation.
- Vague expressions such as "except for legal exceptions" could lead to confusion in the implementation of the law.

Municipalities are responsible for addressing issues related to street animals, which generally exist within city boundaries and sometimes pose a threat to the safety and health of urban residents. Municipalities are authorized to manage animal shelters, neuter street animals, rehabilitate them, and carry out euthanasia for those that cannot be rehabilitated. However, municipalities that are required to establish animal

care facilities and rehabilitation centers are likely to face inevitable budgetary challenges. Similarly, the provision for the care of animals until they are adopted also adds to the financial burden.

As a result, the legal regulations make municipalities more effective actors in terms of human-animal-environmental health, but they may also create a significant financial burden, especially for low-income municipalities. The human resources and infrastructure capacities of municipalities may also be insufficient as a result of these regulations. On the other hand, taking on more responsibilities will enable municipalities to develop more systematic and scientific approaches in their activities. Additionally, the mandatory allocation of financial resources could improve the living conditions of stray animals. Ultimately, it appears that the discussions and regulations place more responsibility on municipalities, and some municipalities may not be able to bear this responsibility, particularly in financial terms. However, it is believed that more effective solutions to the street animal issue can be developed through collaboration among the central government, local governments, and civil society, and that successful implementations of social municipalism can occur in this context.

Kaynakça/References

- Ak, Ö. (2017). Hayvanların evcilleştirilmesi. *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, S.601, 69-70. <https://www.tubitak.gov.tr>
- Ak Partili Belediye Başkanından Sokak Hayvanları Yasasına İtiraz. (2024, 29 Aralık). *Söz Sakarya*. <https://sozsakarya.com/haber/21105205/ak-partili-belediye-baskanindan-sokak-hayvanlari-yasasina-itiraz>
- Akbulut, O., & Çobanoğlu, N. (2020). Türk hukukunda hayvanların korunmasına ilişkin yasal mevzuat ve bu mevzuata göre hayvanların hukuki durumları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 1-37.
- Akdoğan, Y. (2006). Sosyal belediyecilik. *Yerel Siyaset Dergisi*, 3, 44-45.
- Akıllı, H. (2018). Belediyelerin sokak hayvanlarına yönelik görev ve sorumluluklarının değerlendirilmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 27(3), 95-118.
- Aygen, M. (2014). Sosyal belediyecilik üzerine bir inceleme: Elazığ Belediyesi örneği. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 173-192.
- Aytaçlı, B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bir bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-9.
- Bal, H. (2016). *Nitel araştırma yöntem ve teknikleri*. Sentez Yayınları.
- Balcılar, A. N., & Çınarlı, S. (2020). Türkiye’de sosyal belediyecilik uygulamaları ve Bornova Belediyesi örneği. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 1-20.
- Barr, N. (2012). *Economics of the welfare state*. Oxford University Press.

- Başkan Özlü'den Sokak Hayvanları Sorununa Barışçıl Yaklaşım. (2024, 28 Aralık). *Düzce Belediyesi*. <https://duzce.bel.tr/11800-baskan-ozlu-den-sokak-hayvanlari-sorununa-bariscil-yaklasim>
- CHP Sokak Hayvanları Yasasının İptali İçin AYM'de Dava Açtı. (2025, 7 Ocak). *ANKA Haber*. https://ankahaber.net/haber/detay/chp_sokak_hayvanlari_yasasi-nin-iptali-icin_aymde_dava_acti_192178
- Dündar, Z. Ö. (2011). Türkiye'de kentsel yoksulluk açısından sosyal belediyeciliğin önemi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 1(2), 117-126.
- Göze, A. (2000). *Siyasal düşünceler ve yönetimler* (1. baskı). Beta Yayıncılık.
- Gürler, A., & Osmanağaoğlu, Ş. (2009). Türkiye'de Hayvanları Koruma Kanunu'nun tarihsel gelişimi. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 15(3), 325-330.
- Güven, A., & Yazar, B. (2021). Tüm canlılar için sosyal belediyecilik. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 17-40.
- Habertürk. (2024, 16 Nisan). 12 yaşındaki çocuğu köpeklerden babası kurtardı. *Habertürk*. <https://www.haberturk.com/12-yasindaki-cocugu-kopeklerden-babasi-kurtardi-2340901>
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.
- Köybaşı, S. (2018). Yeni bir anayasal hak öznesi olarak hayvan – I ve II. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 7(13), 103-156.
- NTV. (2024, 15 Nisan). Misafirliğe giden yaşlı adama köpek saldırdı. *NTV*. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/misafirlige-giden-yasli-adama-kopek-saldirisi>
- Saldana, J. (2019). *Nitel araştırmalar için kodlama el kitabı* (A. Tüfekçi & N. Şad, Çev.). Pegem Akademi.
- Sallan Gül, S. (2004). *Sosyal devlet bitti, yaşasın piyasa!* Etik Yayınları.
- Subaşı, M., & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- Takvim. (2024, 28 Ekim). İstanbul'da başıboş köpek dehşeti! Yaşlı adamı az kalsın parçalıyorlardı. *Takvim*. <https://www.takvim.com.tr/yasam/2022/05/06/istanbulda-basibos-kopek-dehseti-yasli-adami-az-kalsin-parcaliyorlardi>
- Yılmaztürk, A., & Güler, T. (2017). Sosyal devlet anlayışının yerel karşılığı: Sosyal belediyecilik ve temel sorunları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1-15.
- Mevzuatlar ve Yönetmelikler**
- Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği. (T.C. Resmi Gazete, 26610, 2007).
- Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik. (T.C. Resmi Gazete, 28914, 2014).
- 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu. (T.C. Resmi Gazete, 25509, 2004).

Nahit Bek

2011 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olmuştur. 2013 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamlamıştır. 2018 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda doktorasını tamamlamıştır. Özel sektör ve kamu kurumlarında çeşitli görevlerde bulunduktan sonra yazar, 2020 yılında öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. 2020 yılından bu yana Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yazar, çevre sorunları, kentleşme ve yerel yönetimler alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

In 2011, he graduated from Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration. In 2013, he completed his master's degree at Çanakkale Onsekiz Mart University, Department of Public Administration. In 2018, he completed his doctorate at the Department of Public Administration, Institute of Social Sciences at the same university. After working in various private sector and public institutions, the author started to work as a faculty member in 2020. He has been working as a faculty member at Çanakkale Onsekiz Mart University since 2020. The author Works in the scopes of environmental problems, urbanization and local governments.

E-mail: nahitbek@gmail.com

Kentsel Mekân Algısında Sesin Etkisi, Görme Engelli Bireyler İçin Destek Teknolojileri¹

İrem Dinçler²

ORCID: 0000-0002-9979-9371

Ebru Güller³

ORCID: 0000-0002-5629-5579

*

Öz

Mekân deneyimleri ve algı üzerinde yapılan çalışmalarda görme duyusunun ön plana çıktığı, işitme duyusunun, mekânda var olan seslerin ise geri planda kaldığı görülmektedir. Mevcut literatürde sesin mekân algısındaki yeri çoğunlukla engeli olmayan bireyler üzerinden ve teorik olarak irdelenmektedir. Alan çalışmalarına yönelik araştırmalar ses peyzajları, akustik ekoloji, gürültü analizleri şeklindedir. Öte yandan görme engelli bireyler açısından sesin önemine değinen çalışmalar sınırlı kalmakta, bu çalışmalar genellikle mimari tasarım kriterleri kapsamında ele alınmış çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle görme engellilik söz konusu olduğunda mekândaki sesin anlamsal etkisi yadsınmaz. Çünkü ülkemizde görme engelli bireylerin sayısı tüm engelli bireyler arasında %9,53'lük bir orana sahiptir ve bu bireyler kentsel/kamusal mekânları aktif bir biçimde kullanmamaktadır. Bu durum araştırmanın konusunun belirlenmesinde öne çıkmış, kamusal mekân algısında sesin etkisinin görme engelli bireyler üzerinden irdelenmesini gerekli kılmıştır. Literatürdeki bu boşluğun çalışma kapsamında irdeleniyor olması, mekân algısı ve kullanımı açısından sesin etkisinin araştırılması ve sorguya açılması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle çalışmada sesin görme engelli kullanıcılar üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Buna yönelik olarak çalışmada öncelikle engellilik, görme engellilik kavramları açıklanmış ardından, sesin kentsel/kamusal mekândaki etkisi üzerine kuramsal alt yapı oluşturulmuştur. Bu çalışma engellilik, görme engellilik kavramlarını irdelemekte destek teknolojilerini açıklamakta ve sesin etkilerini görme engelli bireyler üzerinden tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Destek teknolojileri, evrensel tasarım, görme engelli bireyler, kentsel mekân algısı, mekânda ses

¹Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bina Bilgisi Doktora Programı'nda Doç. Dr. Ebru Güller danışmanlığında ve İrem Dinçler tarafından hazırlanmakta olan doktora tezinin literatür taramasından üretilmiştir. Kasım 2023 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından İzmir'de çevrimiçi olarak yapılan DEUISGR-2023 (DEU International Symposium Series on Graduate Research 2023) Kongresi'nde sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

²Doktora öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Programı

E-posta: iremdinçler@gmail.com

³Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,

E-posta: ebru.guller@deu.edu.tr

The Effect of Sound on Space Perception in Urban Space Support Technologies for Visually Impaired People

İrem Dinçler⁴

ORCID: 0000-0002-9979-9371

Ebru Güller⁵

ORCID: 0000-0002-5629-5579

*

Abstract

In studies on spatial experiences and perception, the sense of vision often takes precedence, while auditory perception and environmental sounds tend to be overlooked. Existing literature predominantly examines the role of sound in spatial perception from a theoretical perspective and mainly for individuals without disabilities. Field studies generally focus on soundscapes, acoustic ecology, and noise analyses. However, research addressing the significance of sound for visually impaired individuals remains limited and is mostly considered within the framework of architectural design criteria. The semantic impact of sound within a space becomes particularly significant when visual impairment is concerned. In Turkey, visually impaired individuals constitute 9.53% of the total disabled population and actively use urban/public spaces. This highlights the necessity of investigating the influence of sound on public space perception from the perspective of visually impaired individuals. Addressing this gap in the literature underscores the importance of examining the role of sound in spatial perception and utilization. This study aims to explore the impact of sound on visually impaired users. To achieve this, the concepts of disability and visual impairment are first defined, followed by the establishment of a theoretical framework on the influence of sound in urban/public spaces. The study further discusses the effects of sound on visually impaired individuals and introduces assistive technologies supporting these discussions.

Keywords: Support technologies, universal design, visual impaired people, urban space perception, sound on space

⁴Doctoral student, Dokuz Eylül University, Graduate School of Natural and Applied Science, Department of Architecture, Architectural Design Program,

E-posta: iremdincler@gmail.com

⁵Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Architecture, Department of Architecture,

E-posta: ebru.guller@deu.edu.tr

idealkent® Kent Araştırmaları Dergisi (*Journal of Urban Studies*)

<http://idealkentdergisi.com>

Geliş Tarihi Received Date: 03.05.2024 Kabul Tarihi Accepted Date: 18.04.2025

Giriş

Üzerinde yaşadığımız dünyada fiziksel çevreyi ve nesneleri fark etmemizin, bilmemizin ve anlamlandırmamızın sebebi algısal deneyimlerimizdir. Algısal deneyimlerimiz çevre, duyu ve beyin üçgeninde önemli bir yere sahiptir. Algılarımız ve duyularımız karşılıklı bir iletişim içerisinde. Algı ve duyu birbirinden bağımsız düşünülemeyen ve hatta birbirlerini besleyen iki önemli kavramdır. Nitekim Goldstein (2010)'e göre algı, duyuların uyarılmasıyla ortaya çıkan davranış edimleri ve deneyimler olarak tanımlanır. Duyuların hiçbirisi birbirinden ayrı hareket etmez ve tümü birbirinden etkilenir (Goldstein 2010'dan aktaran; Xochitemo-Pérez ve Pujol-Martínez, 2021, s.11-18). Benzer şekilde Fransız felsefeci ve fenomenolog Maurice-Merleau Ponty, duysal ve deneyimsel her niteliğin diğer duyulara kapı açtığını ifade eder. Dolayısıyla duyuların birbirleri ile iş birliği yaptığını söylemek mümkündür (Ponty, 1948, s.29).

Duyularımız çevreyle ve diğer insanlarla iletişim kurabilmemize, çevreden gelen uyarıları algılayabilmemize yaramaktadırlar. Görme, duyma, dokunma, koku ve tat alma organlarımız çevreden gelen uyarıları algılar ve bunları beyne iletir. Beyin tarafından alınan uyarılar ise bilgilere dönüştürülür (Goller, 2014). Bu bağlamda mekân duysal bir deneyim olarak tanımlanır. Şöyle ki göz, kulak, burun ve deri mekânı algılayıp, deneyimleyebilmemize yarayan veriler sunar. Duyularımız yoluyla mekândaki hareket, eylem, olay ve olguları anlamlandırırız ve hatta belleğimize işlenen bu olay ve olguları anımsarız (Blessner ve Salter, 2009). Nitekim mimarlıkta fenomenoloji konusunda yaptığı çeşitli çalışmalar ile tanınan Finlandiyalı mimar, tasarımcı, yazar Juhani Pallasmaa'nın *"bedenim kim olduğumu ve dünyada nerede olduğumu anımsar"* cümleleri bu durumu örnekler niteliktedir (Pallasmaa, 2005, s.11).

Duyular söz konusu olduğunda görme, dokunma ve işitme duyularına dair söylemlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum bahsi geçen duyuların beyinde kapladığı yerin büyük olması ile ilişkilidir. Şöyle ki, insan beyninin %30'u görme duyusundan gelen bilgilerin işlenmesine ayrılmaktadır. Dolayısıyla beyin 'görme' için fazla enerji kullanmakta ve görme beyinde önemli bir yer kaplamaktadır. Bu durum görme duyusunun mekân-çevre algısında öncelikli olduğunu göstermektedir (Théberge, 2005). Bununla birlikte beyinde görüntü eşit bir biçimde işlenmemektedir. Bir görüntünün işlenmesi için beyin özelleşmiş alt bölgelere ayrılmıştır. Şekil, nesne, renk ve hatta insan

yüzlerinin tanımlanması için bu özelleşmiş kısımlar kullanılmaktadır. Öte taraftan görmenin işlenmesine ayrılan tek kısım beyin korteksi değildir. Amigdala adı verilen bölge bir yüz ifadesinin tanımlanması için kullanılabilir (Grady, 1993'ten aktaran; Paiva, 2019). Buna ek olarak beyin dokunma için %8, işitme için %3'lük kısmı kullanılmaktadır (Grady, 1993). Bu noktada %30'luk oranıyla görme, önemli bir duyu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar önem sırasına konulup birbirinden ayrılmaya çalışılsalar da mekân algısı bağlamında görme, dokunma ve işitme duyularının ortak paydada bulunduğu ve benzer amaçlara hizmet ettiği de görülmüştür. Görme, dokunma ve işitme duyularının birbirini destekleyen bu yönü çevrenin algılanmasını, anlaşılabilmesini daha da mümkün kılmaktadır. Örneğin mekânsal duyular üzerine çalışmalar yapan Pallasmaa, görme duyusunu ve görme ile ilgili olan deneyimleri ten ve dokunma bağlamında ele alır ve onu dokunma duyusunun adeta bir türevi olarak görür. Öyle ki bu durumu aşağıdaki şekilde ifade eder:

“Görme de dahil olmak üzere tüm duyular dokunma duyusunun uzantılarıdır; duyular ten dokusunun özelleşmiş halleridir ve tüm duyuşsal deneyimler birer dokunma kipidir ve böylece dokunsallıkla ilintilidir. Dünyayla temasımız, bizi sarımsı zarın özelleşmiş kısımları aracılığıyla, kendiliğin (self) sınır hattında gerçekleşir” (Pallasmaa, 2005, s.11).

Tüm bunların yanı sıra çevrenin doğru veriler sunabilmesi ve duyuların birbirini doğru bir şekilde destekleyebilmesi sağlıklı bir çevrenin varlığında mümkün olabilmektedir. Sağlıklı bir çevre, adil ve kapsayıcı yaşamı destekleyen alanlar mekânsal erişilebilirlik kapsamında da önem arz etmektedir (Dinç Uyaroğlu, 2023). Sağlıklı çevreyi hedef bilen evrensel tasarım yaklaşımı bu bağlamda öne çıkmaktadır. Sağlıklı çevre ve evrensel tasarım birbirini destekler niteliktedir. Evrensel tasarımda kullanıcı, yapı çevre ve doğa kapsayıcı bir şekilde birlikte ele alınır. Yapı çevrenin belirli bir engelli grubu için değil herkes için tasarlanıyor olması birleştirici ve kapsayıcı olması bakımından önemlidir. Herkesi kapsayan bir tasarım olması için mümkün olduğunca farklı kullanıcılara hizmet etmesi gerekir (Story, Mueller ve Mace, 1998; Alkan Meşhur ve Yılmaz Çakmak, 2018). Bu noktada birey ön plandadır; evrensel tasarıma, sağlıklı çevrelere yön veren birincil faktördür gerek yaşanabilir çevreler yaratmada gerekse yaşam kalitesini arttırmada da bu durum dikkate alınmalıdır (Zeyrek Çepehan, 2022).

Nitekim bu çalışmanın örneklem grubunu da oluşturan ve dezavantajlı bir grup olan görme engelli bireylerin mekân algısının, duyuusal deneyimlerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için sağlıklı çevrelere ihtiyaç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öte taraftan günümüzde görmenin ve buna bağlı olarak görselin baskın olduğu bir çağda yaşamaktayız. İçinde bulunduğumuz çevrede hacim, biçim, malzeme, doku, ses, ışık ve renk gibi görsele dayalı bileşenler mekân tasarımında ve algısında öncelikli olarak ele alınmaktadır (Sipahioğlu ve Güner, 2023). Dolayısıyla yapıli çevrede konumlanmadan estetik algıya kadar görsellik etkili bir rol üstlenmektedir. Fakat bu durum kentsel/kamusal mekânları paylaştığımız görme engelli bireyler için sınırlı kalmakta ve yeterli çevre bilgisi sağlamamaktadır. Oysaki görme engelli bireyler ülkemizde sayıca fazla olmakla birlikte kenti, kentsel ve kamusal mekânları aktif kullanan bireylerdir (Bkz. Tablo 1). Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Ocak 2023'te yayımladığı Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'ne göre Türkiye'de Ulusal Engelli Veri Sistemi'nde kayıtlı olup hayatta olan birey sayısı 2.511.950'dir. Bu bireylerin 1.414.643'ü erkek, 1.097.307'si kadındır. Bu verilere göre görme engeli olan 215.076 kişi vardır. Tüm engelli gruplar içerisinde görme engelli bireylerin oranı yaklaşık %10'u bulmaktadır. Bu veriler Engelli Sağlık Kurulu Raporu almak üzere hastanelere başvuruda bulunmamış kişileri kapsamamaktadır (Ulusal Engelli Veri Sistemi'nden aktaran; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023, s.17).

Tablo 1. Veri sisteminde kayıtlı olup hayatta olan engellilerin engel grupları ve oransal dağılımları (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023, s.17)

Engel Grubu	Kişi Sayısı	Oranı (%)
Görme	215.076	9.53
İşitme	179.867	7.97
Dil ve Konuşma	33.686	1.49
Ortopedik	311.131	13.78
Zihinsel	385.313	17.07
Ruhsal ve Duygusal	170.927	7.57
Süreğen Hastalık	917.259	40.63
Diğer	44.248	1.96

Görme engelli bireyler çevreyi algılamak, tanımlamak ve hatta hatırlamak için diğer duyuularına güvenmektedirler (Creem-Regehr, Barhorst-Cates, Tarraipi, Rand ve Legge, 2021). Bundan dolayı görselin yarattığı gürültü ve kirlilik kentsel açıdan ele alındığında görme engelli bireyler için sorun teşkil et-

mektedir. Bu sorunlardan biri mekanlara ait yönlendirici ve ipucu niteliği taşıyan seslerin örselenmesidir. Bu durum görme engelli bireylerin kentsel mekân algısını olumsuz yönde etkilemekte, yine bu durum görme engelli bireylerin kentsel mekânda yönelimlerini, bağımsız hareketlerini zorlaştıran bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada çalışma görme engelli bireylerin işitme ve diğer duyuvarının çevreyi algılamadaki etkilerine, kentsel çevrelerdeki seslerin görme engelli bireylerin algılarındaki ve deneyimlerindeki yerine ve kentte görme engelli bireyin yaşam kalitesini arttırmaya yönelik yapılan destek teknolojilere mimari bağlamda odaklanmayı amaçlamaktadır.

Bu bilgilere paralel olarak öncelikle engellilik ve görme engellilik kavramları açıklanacak, ardından görme engelli bireylerin mekân algısında sesin yeri ve görme engelliler için destek teknolojiler başlıkları açıklanacaktır.

Yöntem

Çalışma özellikle kentsel mekândaki seslerin, buna bağlı ipuçlarının görme engelli bireyin mekânı kullanımında ne kadar etkili olduğunu ortaya koyan ve mimari bağlamda yapılabilecek sürdürülebilir destek teknolojilerinin ne yönde olabileceğini örnekleyen bir çalışmadır. Çalışmanın kuramsal kısmında engellilik ve görme engellilik kavramları, mekân algısında önemli bir faktör olan seslerin türleri ve nitelikleri kapsamlı bir şekilde tartışmaya açılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle kentsel mekânlarda görme engelli bireylerde mekân algısı aktarılmış ve mekân algısında ses faktörüne değinen çalışmaların analizi yapılmıştır. Yapılan çalışmaların teorik ya da mekânsal tasarımlar bağlamında öne çıktığı saptanmıştır. Gerek kentsel mekân algısında ses gerekse destek teknolojiler konularını birlikte işleyen, bu konuları kesişimsel bağlamda ele alan çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Bu durum, kentsel mekân algısında ve görme engelli bireyler için yapılan destek teknolojilerinde ses faktörünün etkisinin ne olduğu ve tasarıma nasıl entegre edildiği sorusunu gündeme getirmektedir.

Bu bağlamda engellilik, görme engellilik, mekân algısı ile ses ve destek teknolojiler konularını içeren ulusal ve uluslararası bilimsel çalışmalar kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Görme engelli bireylere yönelik mevcut literatürdeki çalışmalar eleştirel olarak analiz edilip yorumlanmış, uygulamaya yönelik nitelikli örnekler mekân tasarım stratejilerinin belirlenebilmesi için

ortaya konulmuştur. İncelenen örnekler yurt içi ve yurt dışında, alanda gerçekleştirilmiş olan çalışmalarla sınırlandırılmıştır.

Literatür Çıkarımları ve Bulgular

Engellilik ve Görme Engelli Kavramları

Engellilik, Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, vücudun işlevlerinde aksama, hareket etmede kısıtlılık, kamusal alanda ötekileştirilme adı altında katılımda kısıtlılık olmak üzere üç şekilde ortaya çıkabilmektedir (World Health Organisation, [WHO], 2012). Engellilik tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde ele alınmıştır. Bununla birlikte engellilik durumunun değerlendirilme biçimi her ülkede aynı anda gerçekleşmemiş, bu ülkelerin ekonomik, toplumsal, sosyal yapılarına bağlı olarak zamanla ortaya çıkmıştır. Engellilik ile ilgili bilinen üç yaklaşım modeli bulunmaktadır. Bunlar ahlaki (moralistic) model, medikal (tıbbi) ve sosyal modeldir (Orakcı, 2019). Medikal modele göre engellilik, tedavi edilmesi gereken bir problem olarak görülmektedir (Orakcı, 2019). Diğer bir deyişle medikal model engelli bireyleri ötekileştiren bir bakış açısına sahip olup, engelliliğin sosyal yönünü göz ardı etmektedir (Orhan ve Özkan, 2020). Sosyal modele göre engellilik ise, birey odaklı değil toplumun bir problemi olarak görülmektedir. Engelli bireylere karşı olumsuz tutum ve davranışlar, ötekileştirme bu problemlere örnek olarak verilebilir. Sosyal model, engelliliği sosyal-toplumsal normların meydana getirdiğini, bu noktada bireyin etkin bir biçimde kamusal hayata katılabilmesi için gerekli koşulların sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Orakcı, 2019). Avustralya Engelli Hakları ve Savunuculuk Kuruluşu'na göre sosyal model, engeli olan insanlara uyum sağlayabilmek için onları değil toplumu değiştirmeye çalışır. Engelli bireylerin de diğer bireyler ile eşit haklara sahip olduğu konusunu destekler (People With Disability Australia, [PWDA], 2023).

Dünya Sağlık Örgütüne göre, tekerlekli sandalye kullanıcıları, görme yitimi olan bireyler, işitme kaybı olan bireyler, zihinsel engelli veya kronik sağlık sorunları olanlar ve ek olarak yaşlılar engelli bireyler grubunda yer almaktadırlar (WHO, 2012). Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'ne göre engelli bireyler ise; sahip oldukları engel dolayısıyla başka bireyler ile topluma tam ve etkin bir biçimde katılmalarına engel olabilen uzun dönemli fiziksel, mental ve algısal rahatsızlıkları olan kişilerdir (United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities [UNCRPD], 2007). T.C

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından hazırlanan Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı'na göre ise engelli birey fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde kaybı olan ve bu kaybindan dolayı çevresel ve sosyal faktörlerin de etkisiyle topluma katılmada kısıtlılık yaşayan bireydir (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2021, s.16).

Engelli bireyler sağlık hizmetleri, eğitim, ulaşım, gibi istihdam olanaklarına erişimde de zorluklar yaşayabilmektedirler. Bu konuda geliştirilen politikaların yetersiz olması, engellilik konusunda bütçenin yetersiz kalması, hizmetlerde eksikliklerin bulunması, bilgi ve iletişim olanaklarındaki yetersizlikler ve engelli bireyleri direkt bir şekilde etkileyen kararlara katılmada eksiklikler sözü edilen zorlukların yaşanmasında başlıca sebepler olarak sıralanabilmektedir (WHO, 2012). Bunun yanı sıra dezavantajlı bireyler bahsedildiği üzere gerek kamusal gerekse özel alanlarda ulaşım, erişilebilirlik, güvenlik gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu sorunlar ise engelli bireylerin kamusal alana ya da kamusal hayata, topluma katılabilmelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olumsuzluklar sadece engeli olan bireyleri değil onların yakın çevrelerini de etkilemektedir (Enginöz, 2015). Dolayısıyla kentsel hareketlilikte süreklilik toplumda dezavantajlı olan (engelli, yaşlı, çocuk, bebek arabalı ebeveyn) bireyler için önem arz etmektedir (Erçetin, Durmaz ve Aksoy, 2022).

Bu sorunların büyük oranda etkilediği dezavantajlı grubunda yer alan bireyler ise görme engelli bireylerdir. Görme engelli bireylerin yaşadıkları sorunları göz önünde bulundurup bu bireylerin toplum hayatına aktif katılımı sağlanmalıdır. Bunun için görme engelli bireylerin gereksinimleri iyi anlaşılmalıdır (Enginöz, 2015). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'ne göre görme engelli birey, "görme gücünün kısmen ya da tamamen kaybindan dolayı özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan birey" olarak tanımlanmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018, s.1). Fakat öte taraftan görme problemine sahip olan bireyler ile ilgili yaygın ve ortak bir yanlış da vardır. Şöyle ki, farklı derecelerde görme bozukluğuna sahip bireylerin tümü görme engelli olarak tanımlanmaktadır (Orakcı, 2019). Oysa ki, Dünya Sağlık Örgütü görme bozukluğunu iki sınıfa ayırmaktadır. Bunlar uzak görme bozukluğu ve yakın görme bozukluğudur (WHO, 2022).

Uzak görme bozukluğu:

Hafif- görme keskinliği 6/12 ila 6/18'den daha kötü

Orta- görme keskinliği 6/18'den 6/60'a kadar daha kötü

Şiddetli- görme keskinliği 6/60 ila 3/60'tan daha kötü

Körlük- görme keskinliği 3/60'tan daha kötü

Yakın görme bozukluğu:

Yakın görme keskinliği 40 cm'de N6 veya M.08'den daha kötü olan bozukluktur (WHO, 2022, s.1).

Görme bozukluğu bireyi kişisel anlamda olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin çok küçük yaşta başlayan görme bozukluğu, bir çocuğun geleceğini önemli derecede etkiler. Ciddi görme bozukluğu olan çocukların motor ve dil becerileri, duygusal, sosyal ve bilişsel gelişimleri sağlıklı çocuklara göre daha yavaş ilerlemektedir (WHO, 2022). Görme engelli çocuklar yüzüstü pozisyonlarında başlarını gören çocuklara oranla ortalama 6 ay kadar geç bir sürede kaldırabilmektedirler. Bunun yanı sıra görme engeli olan preterm (38. gebelik haftasından önce doğan bebek) ve term (38 ile 42 gebelik haftası arasında doğan bebek) bebeklerin kol ve bacak hareketlerinde, gövde ve baş rotasyonlarında, uzanışlarında gören bebeklerin hareketlerine göre farklılıkların olduğu görülmüştür. Aynı zamanda normal gelişim gösteren bebeklerde 9-15 hafta arasındaki post-term olarak adlandırılan dönemde görülen spontane, küçük fidgety olarak tanımlanan kol ve bacak hareketlerinin görme engelli bebeklerde belirgin bir şekilde bozuklukla farklılaştığı görülmektedir. Ek olarak görme engelli bebekler postür kontrollerini daha geç kazanmaktadırlar (Sonksen, Levitt ve Kitsinger (1984)'den aktaran; Özkan, 2018). Tüm bu sebeplerden ötürü görme engelli bireyler okul ve eğitim hayatında başarı düşüklüğü yaşayabilmektedirler (WHO, 2022).

Görme bozukluğu çocuklarda olduğu gibi yetişkin bireyleri de etkilemektedir. Bu bireylerin iş gücüne, kamusal, sosyal hayata katılımı azalmakta ve buna bağlı olarak kaygı, depresyon, adaptasyon gibi çeşitli sorunlar meydana gelebilmektedir. Benzer şekilde görme kaybı bireylerin bağımsız hareket kabiliyetlerini sınırlandırmaktadır. Bunun sonucunda ise bu bireyler sosyal izolasyon, eğitim ve istihdam olanaklarına ulaşamama, yaşam kalitesinde azalma gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (WHO, 2022; Creem-Regehr, Barhorst-Cates, Tarampi, Rand ve Legge, 2021). Bunlara ek olarak bağımsız hareket kabiliyeti sınırlanan bireyler günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirebilmek için daha çok zaman ve enerji harcamak zorundadırlar (Altunay, Yalçın ve Uysal Saraç, 2021).

Görme engelli bireylerin hareket ve yönlenme konusunda yaşadıkları sıkıntılar görme yitiminden çok mekânın algılanmasında yaşanan farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Akçalı, 2015). Diğer bir deyişle dezavantajlı bireylerin sıklıkla karşılaştıkları problemler mekânların erişilebilirlik standartlarına

uymamasından ötürüdür (Enginöz, 2015). Çünkü bu bireyler toplumda etkin, güvenilir ve bağımsız bir şekilde seyahat edebilmek, yaşam faaliyetlerini verimli bir şekilde devam ettirebilmek için erişilebilirlik standartları yüksek bir çevreye gereksinim duymaktadırlar (Creem-Regehr vd., 2021). Örneğin görme engelli bireyler için özellikle kentsel mekânlarda düşme, bir yere çarpma ya da yaralanma gibi tehlikeler söz konusudur. Buradaki en büyük sebeplerden biri kaldırımların, yolların, caddelerin herkese uygun olacak biçimde tasarlanmaması, bu alanlardaki eksikliklerin giderilmemesidir. Yaya yolları üzerindeki ağaçlar, direkler, duraklar; hissedilebilir yüzeylerin süreksizliği ya da hiç olmayışı, karşıdan karşıya geçişte sesli ikazların eksikliği görme engelli bireyler için bir risk faktörüdür (Arslan, Şahin, Gülnar ve Şahbudak, 2014). Gelişen teknolojiyle sinyal olanağı sunan bastonların üretimi, akıllı ulaşım sistemleri, dijital destek ürünleri için çalışmalar yapılmakta (Orakcı, 2019); fakat bu sistemlerin yeterli olmadığı görülmektedir.

Mekâna dair algılarını, bilgilerini görme dışındaki duyularından destek alarak oluşturan bu bireyler mekânı tanımlamada bedenlerini kullanabilir ya da beyaz baston gibi araçlardan da faydalanabilmektedirler. Diğer bir deyişle mekândan çeşitli yollar ve duyularla bilgiler toplayan ve ondan referanslar alan görme engelli bireyler için mekandaki bilgilerin doğru olması gerektiği tartışma götürmez bir gerçektir (Akçalı, 2015). Bu noktada çalışma “Görme Engelli Bireylerin Mekân Algısında Sesin Yeri” başlığında mekandaki bilgileri ses özelinde tartışmaya açacaktır.

Görme Engelli Bireylerin Mekân Algısında Sesin Yeri

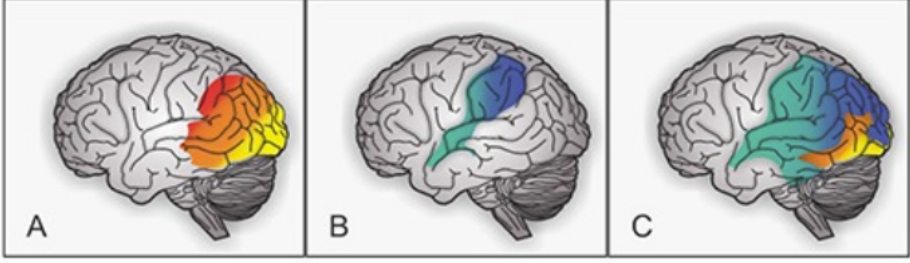
Ses geçmişten günümüze kadar insana bilgi veren, onu yönlendiren ve hatta ona ilham veren bir olgu olmuştur. Zamanın içinde süzülen ses, deneyimlerimizin ayrılmaz bir parçasıdır. Sesin olmadığını düşündüğümüz en sessiz anın içinde dahi duyamadığımız sesler vardır (Yamandağ Öner, 2022). Çünkü doğadaki atmosferin varlığı mutlak sessizliğe izin vermemektedir ve mutlak sessizlik ihtimali ancak varsayımsal bir boşlukta mümkün olabilmektedir (Goller, 2014). Doğadaki sesler arka planda sürekli bir şekilde yer almaktadır. Bu noktada sessizlik yapay olarak nitelendirilir ve tehlike ile ilişkilendirilebilmektedir (Hazell, 2015).

Sonic Spaces adlı doktora tezinin yazarı olan Mimarlık Profesörü Beatrice Goller, yaşamın temel unsuru olarak ifade ettiği sesin insana bilişsel süreçlerle ilgili her türlü veri sunabilen önemli bir kavram olduğunu belirtir. Ona

göre ses, insanın duyguları, hisleri, hafızası ve algısı üzerinde kritik bir öneme sahiptir. Buna paralel olarak ses, insanlar arasındaki iletişime olanak sağlayan bir araç görevi görmektedir (Goller, 2014). “*Asla kapanmayan ve dinlenmeyen tek duyu olan işitme*” ile mekânda meydana gelen olay örgüleri hakkında fikir sahibi olunabilmektedir, bu olay örgüleri sayesinde mekândan bilgi alınabilmektedir (Goller, 2014, s.12). Rychtáriková’ da benzer şekilde gözlerimiz gibi kulaklarımızı da kapatamadığımızı, seslerin kaynaklarını monoaural (tek taraflı) ya da binaural (çift taraflı) ipuçlarından faydalanarak görmeden de algılayabileceğimizi ifade etmektedir (Rychtáriková, 2015). Örneğin sesin bir yankısı olarak da tanımlanabilecek sert bir zemine vuran ayakkabı sesi, bir kişinin geldiği durumunu ifade edebilir ya da uzaklık-yakınlık bağlamında ele alındığında uzaklaşan bir ayak sesi mekândan biri ya da birilerinin uzaklaştığını düşünmemize sebep olabilir. Bir başka deyişle bir ıslık sesi duygusal anlamda olumlu hisler yaratabilmektedir. Dolayısıyla sesin duygularla iç içe geçen dinamik bir ilişkisi vardır. Ses zamana dair algılarımızın ve çevreye dair tepkilerimizin oluşmasına katkı sağlar. Dolayısıyla ses bir uyarıcı ve bilgi vericidir (Goller, 2014).

Ses, engeli olmayan bireyler için olduğu kadar görme engeli olan bireyler için de önemli bir yere sahiptir. Nitekim ses görme engelli bireyler için mekânın algılanmasını sağlayan işaret ögesi ya da mekâna dair bir ipucu olarak görülmektedir (Belir, 2012). Görme engelli bireyler ses yoluyla mekânsal çevreye dair bilgiler edinebilirler. Kentsel ve mekânsal düzen açısından da önemli olan bu durum gerek görme engelli bireyler gerekse engeli olmayan bireyler açısından mekânın ihtiyaçlarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Zhang, S., Zhang, K., Zhang, M., ve Liu, 2022, s.2). Örneğin marketteki yazarkasa sesi ya da alışveriş merkezlerindeki su ve fiske sesi görme engeli olan bireylerin yönelimlerini kolaylaştıran seslerdir. Bunun yanı sıra mekânın tavan boyutu ve yankı yapma niteliği konumlarını belirlemede önemli olabilmektedir. Görme engelli bireyler bu bağlamda mekânları duyarak, dinleyerek tanımlayabilmektedirler (Belir, 2012’den aktaran; Kumru, 2021). Dış mekân kapsamında örnek vermek gerekirse, görme engelli bireyler için bir yapının dış cephesinin algılanmasında doğa ve havadaki sesler önemli bir faktördür. Şöyle ki, rüzgârsız hava görme engelliler için her zaman çevreye veya mekâna dair olumlu bir ipucu sağlayamayabilir, çünkü rüzgâr olmadan çevredeki nesnelerden bir ses yansıması olmayabilir. Bunun yanı sıra yağmur, akustik bir ortam yaratması sebebiyle görme engelliler için mekâna dair olumlu bilgiler sağlayabilmektedir (Hull, 2001’den aktaran; Rychtáriková, 2015). Öte taraftan bu durum olumsuzluk da yaratabilir. Şöyle

ki, yağmurlu hava ve ıslak bir sokak trafik yönünün belirlenmesini zorlaştırmaktadır (Southworth, 1967). Bununla birlikte gök gürültüsü boşluk hissi meydana getirerek görme engelli bireylerin nesnelerin arasındaki mesafeyi anlayabilmelerini sağladığından, sonsuzlukta dolaşmalarını engellediğinden olumlu bir durum olarak değerlendirilebilmektedir (Hull, 2001'den aktaran; Rychtáriková, 2015). Fakat öte taraftan yankı yapabilecek derecede büyük boşluklar görme engelli bireyler için tedirgin edici de olabilmektedir. Bunun yanı sıra mekânın anlaşılabilmesi ve algılanabilmesini kolaylaştıran dolayısıyla bağımsız harekete imkân sağlayan yüzeylerin, dokuların eksikliği ya da yokluğu görme engelli bireylerde düşme korkusu yaratabilmektedir (Kumru, 2021). Görme engelli bireylerin mekânları algılayabilmeleri ve onları dinleyerek ya da duyarak tanımlayabilmeleri bu bireylerin beyinlerinde görsel alanlardaki değişen işlevler ile ilişkilidir. Bu noktada görme engelli bireylerde sesin etkisinin ve ses ile mekânı tanımlama, mekândan bilgi alma ve hatta mekâna dair bilgi üretme sürecinin gören bireylere göre farklı şekillerde gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Kan Kılıç, 2016). Görme engelli bireylerde, beyinde görme işlevleri için ayrılmış olan bölüm sese, dokunmaya ve harekete tepki verebilmektedir. Şöyle ki, görüş kaybının meydana geldiği durumlarda görsel korteks farklı işlevler için kullanılabilecek şekilde düzenlenebilmektedir. Nörobilim ve nöromimarlık alanında yapılan çalışmalarda görme engelli bireylerin beyin yapılarının, görme işlevlerine ayrılan bölümün zamanla plastisiteye (değişime) uğradığı belirtilmektedir. Görme ve görsel algı için özelleşmiş bir bölge olan oksipital korteks, işitme, dokunma, motor ve hareket becerileri gibi yetiler için kullanılabilmektedir. Nitekim beyin değişen şartlara uyum sağlayabilecek şekilde çalışma konusunda önemli yeteneklere sahiptir (Elli, Benetti ve Collignon, 2014'den aktaran; Jóhannesson, Balan, Unnthorsson, Moldoveanu ve Kristjánsson, 2016). Örneğin, Washington Üniversitesi'nde yapılan ve görme engelli bireylerin işitsel korteksinde bir plastisite diğer bir deyişle değişebilirlik olduğunu kanıtlayan ilk çalışma olan *"Early Blindness Shapes Cortical Representations of Auditory Frequency within Auditory Cortex (Erken Görme Engellilik İşitsel Kortekste İşitsel Frekansın Kortikal Temsillerini Şekillendirir)"* başlıklı çalışmaya göre görme engelli bireylerin işitsel görevlerde daha başarılı oldukları tespit edilmiştir (Eckart, 2019). Nitekim görsel olmayan işlevler için oksipital korteks aktive olabilmektedir (Silva vd., 2018).

Şekil 1. Sağlıklı bireyde görme işlevleri için ayrılan bölüm (a), dili anlama ve semantik süreçler ile ilgili olan bölüm (b), doğuştan görme engelli bireylerde görsel olmayan duyuların gelişimi (c) (Kaynak: Silva vd., 2018)

Current Biology’de yayımlanan ve görme engelli bireylerde ses temsillerini araştırmak için yapılan “*Decoding Natural Sounds in Early ‘Visual’ Cortex of Congenitally Blind Individuals* (Doğuştan Görme Engelli Bireylerin Erken Görsel Korteksindeki Doğal Sesleri Çözmek) başlıklı çalışmaya göre ise görme engelli bireyler görsel bir imge ya da deneyime gerek kalmadan doğal ses kodlarını gören bireylere oranla %62 oranında doğru bir şekilde çözebilmektedirler. Bu çalışma ile görme kaybının ses kodu çözme becerisini arttırdığı ortaya konmuş, görmenin ses ile ilgili işlevlerde özelleştiği kanıtlanmıştır (Vetter vd., 2020). Dolayısıyla fiziksel uyaranların ve görsel bir uyaranın yokluğunda başka duyular ve işitsel imgeler devreye girmektedir. İşitsel imgeler bu duyuların oluşmasında önemli yer tutmaktadır (Goldstein, 2008).

Mekânsal sesleri anlayabilmek ve mekânı tanımlayabilmek için bazı kriterlere ihtiyaç vardır. Örneğin boşlukta yankılanan bir ses ve yankısının boyutu mekânın derinliği, doluluğu ya da boşluğu hakkında düşünmemize olanak sağlayabilmektedir. Kendi başına sesinin olmadığını düşündüğümüz düz bir duvara çarpan ses dalgası ‘yankı’ olarak tanımlanır ve mekâna dair işitsel ipuçları sunar (Blessner ve Salter, 2007). Bu durum görme engelli bireyler için de geçerlidir. Görme engelli olan bireyler özellikle iç mekanlarda bilinen birtakım sesleri duymak isterler. Buzdolabı ya da bir radyo sesi ve bu seslerin düzeni buna örnek olarak verilebilmektedir. Bu sesler bireyin mekânı algılayıp tanımasına olanak sağlamaktadır (Rychtáriková, 2015). Başka bir açıdan yaklaşacak olursak, trafik sesi yoğun bir caddeyi; çocuk seslerinin fazla olduğu bir yer bir park alanını akla getirebilir; fakat bu sesler belirli bir düzeyin üzerine çıktığında rahatsız edici olabilmekte, gürültü meydana getirebilmektedirler. Bu noktada gürültünün görme engelli bireyin mekân algısında ve yönlendirilmesinde olumsuz bir etki yarattığını söylemek mümkündür.

(Rychtáriková, 2015). Bunun yanı sıra görme engelli bireyler trafikteki sesleri ipucu olarak kullanabilmektedirler fakat Yamandağ Öner'in "Gündelik Şeylerin Tasarımı" kitabından aktardığına göre elektrikli arabalar da çok sessiz olduklarından görme engelliler için tehlike arz edebilmektedir (Norman, 2013, s. 165'ten aktaran; Yamandağ Öner, 2022).

Görme engelli bireylerin bilinen sesler haricinde yeni sesler duymaları tanıdık olan sesleri tuhaflaştırabilmektedir. Şöyle ki, yağmur ya da kar sesi bir kenti görme engelli birey için yabancı bir kente dönüştürebilir. Dolayısıyla gıcırdayan bir kapı, zemin, bir tabela, ayırt edilebilen yankıya sahip boşluklar daha iyi ipuçları sağlamaktadır. Benzer şekilde küçük, kapalı ve sert yüzeylere sahip mekanlar geniş alanlara oranla daha iyi bilgi sunmaktadırlar. Örneğin küçük bir mekânda görme engelli bireyin sesi, ayak sesi ile yankılanabilmekte ve birey meydana gelen ses gölgeleriyle alanın boyutu, ölçeği, niteliği veya o mekânda bulunan kişilerin konumu hakkında çıkarımda bulunabilmektedir (Southworth, 1967).

Bu bilgilere paralel olarak görme engelli bireyler evrensel tasarım kapsamında yardımcı destek teknolojilere gereksinim duymaktadırlar (Hacıhasanoğlu, 2003). Görme engelliler için üretilen ve planlanan düzenlemeler gerek yönelim ve mekânın algılanması gerekse bağımsız hareket kabiliyeti açısından önemli olmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu aşamasında görme engelliler için yapılan destek teknolojiler aktarılacak, kentsel ve mimari ölçekte sese bağlı destek teknolojilerinin görme engelliler üzerindeki etkileri kuramsal olarak tartışmaya açılacaktır.

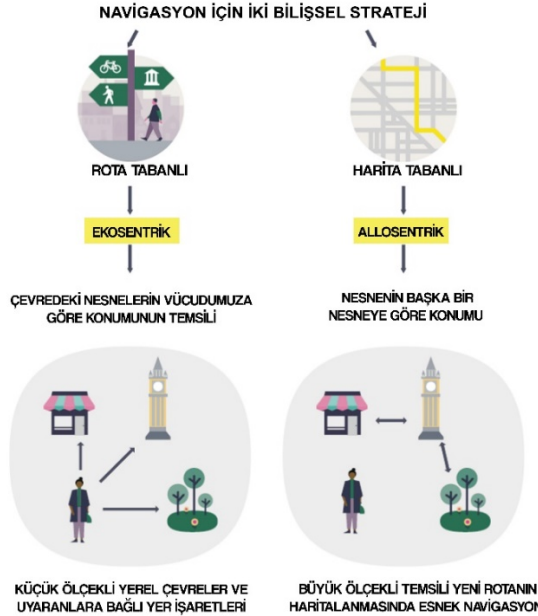
Görme Engelli Bireyler için Destek Teknolojiler

T.C Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından hazırlanan "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı'na" göre destek teknolojisi, engelli bireylerin kamusal, sosyal ya da özel alanlara katılım kısıtlılığını önleyip ortadan kaldırmak, işlevsel yeterliliklerini artırmak veya desteklemek amacıyla kullanılan her türlü hizmet, malzeme veya ürün şeklinde tanımlanmaktadır (Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı, 2021).

Bir rehber yardımıyla hareket etmek, engelleri ya da kot farklılıklarını tanımlayabilmek amacıyla beyaz baston kullanmak, bir köpek rehberi kullanmak bunların yanı sıra optik ya da elektronik olan destek teknoloji ürünlerinden yardım almak destek teknolojisi kapsamında olan konulardır ve destek teknolojilerinden hangisinin kullanılacağı görme bozukluğunun derecesine,

niteliğine ve kişinin tercihinine bağlı olarak değişebilmektedir (Orakcı, 2019). Şöyle ki, kişinin gözlük ya da baston gibi destek ürünlerle görme rehabilitasyonuna erişimi, çevresel erişilebilirlik ile ilgili sorunlarının olup olmadığı, görme bozukluğunun önlenebilir olup olmaması bu faktörler arasındadır (WHO, 2022).

Görme engelli bireyler için destek ürünlerle görme rehabilitasyonuna erişimde çevresel erişilebilirliğin kalitesi önemli bir faktördür. Nitekim sağlıklı bir çevrede mekânın doğru bir şekilde okunabilmesi mekâna dair nitelikli bilgilerin oluşmasını sağlamaktadır. Örneğin nöromimaride ve nöroşehircilikte önemli bir kriter olan yön bulmada iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlar ben merkezci (rota tabanlı) ve allosentrik (harita tabanlı) olarak adlandırılmaktadır (Bkz. Şekil 2). Görme engelli bireyler bu bağlamda ben merkezcidir ve daha iyi bir kentsel deneyim yaşayabilmek, bilişsel haritalarını oluşturabilmek adına rota tabanlı oluşturulmuş bir kenti tercih ederler (Camargo, Artus, Spiers, 2021'den aktaran; Giray Küçük ve Yüceer, 2022). Çünkü mekânlarda bağımsız hareket kabiliyetine sahip olma ve direkt bir şekilde algılanamayan yerleri yerelleştirme, bu yerlere dair bilgileri organize etme görme engelli bireyler açısından önem arz etmektedir (Dostol ve Güller, 2021, s.73).

Şekil 2. Ben merkezci (rota tabanlı) ve allosentrik (harita tabanlı) süreçler (Kaynak: Camargo, Artus, Spiers, 2021) (Yazar tarafından Türkçeye çevrilmiştir)

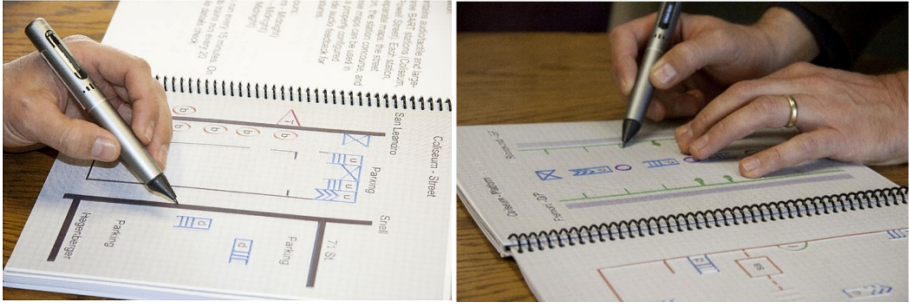
Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın yayımlamış olduğu Erişilebilirlik Kılavuzu'nda Brezilya, Prag, Lüksemburg ve Hindistan gibi ülkelerde görme engelli bireylerin hayatını ve yön bulmalarını kolaylaştırabilecek uygulamalar ve destek teknolojiler örneklenmektedir. Şöyle ki, Brezilya'da (Sao Paulo) erişilebilirlik kapsamında tasarlanan sürücüsüz metro sisteminde görme engelli bireyleri olası tehlikelere karşı uyarmak ve onlara yön desteği sağlamak için dokunsal asfaltlama yapılmıştır (Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı, 2021, s.30). Benzer şekilde Prag (Çekya) tüm toplu taşıma araçlarında erişilebilirlik için elektronik sistem uygulamasına sahiptir. Bu sistem görme engelli bireylere yaklaşan araç sayısı veya varış noktası hakkında bilgi verebilmektedir (Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı, 2021, s.31).

Bu bilgiye paralel olarak Lüksemburg'da otobüs duraklarında görme engelliler de dahil olmak üzere tüm kullanıcıları kapsayan ve varış noktaları hakkında bilgilendirme yapan bir uygulama kullanılmaktadır (URL-1'den aktaran; Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı, 2021, s.31). Hindistan'da (Delhi) da metro istasyonlarında görme engellilerin yönelimlerini kolaylaştırmak amacıyla ses sinyalleri önerilmektedir. Vagon ile platform ve tuvaletler arasındaki boşlukların rampa kullanılarak geçişini kolaylaştırmak sunulan öneriler arasındadır (URL-2'den aktaran; Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı, 2021, s.32) (Bkz. Şekil 3).

Şekil 3. Görme engelli bireyler için destek teknolojiler (Kaynak: sol üst görsel, URL-3; sağ üst görsel, URL-4; sol alt görsel, URL-5; sağ alt görsel, URL-6)

Destek teknolojilere, mimarlar ve bilim insanlarının görme engelli bireylerin kentsel/kamusal yaşama daha kolay adapte olabilmeleri, bu alanlarda yönelimlerini rahatlıkla yapabilmeleri adına geliştirdikleri dokunma ve duyma sayesinde bilgi üretebilen haritalar da örnek olarak verilebilir. Şöyle ki, Smith-Kettlewell Görme Araştırmaları Enstitüsü bu amaçla görme engelli bireyler için hızlı ulaşım istasyonlarında kullanılabilecek ve yönelimlerini kolaylaştıracak haritalar oluşturmuştur. Kabartmalı yazıcılar aracılığıyla tasarlanan haritalar dokunulabilir ses ögesi barındırmaktadır. Haritadan bilgi, akıllı kalem aracılığıyla ikona dokunma şeklinde alınabilmektedir (Bayhan, 2015). (Bkz. Şekil 4).

Şekil 4. Görme engelliler için bilgi üretici haritalar (Kaynak: Bayhan, 2015)

İngiltere’de önemli bir yardım kuruluşu olan Kraliyet Ulusal Görme Engelliler Enstitüsü (RNIB), görme engellilere hizmet amacıyla açılmış bir kurumdur. 1936 yılından itibaren görme engelli bireylere hizmet vermektedir. Bu hizmet bir görme engelli çocuğun eğitiminden iş hayatına kadar olan süreci, her türlü yaşamsal faaliyetleri kapsamaktadır. Basılı ve sesli yayınlar bu hizmetlerin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Şöyle ki, burada Braille kitaplarının basım ve dağıtımının yanı sıra görme engellilerin hayatını kolaylaştıracak ve onlara çeşitli imkanlar sağlayacak hizmetler de verilmektedir. Konuşan kitaplar, kabartma yayınların üretim ve dağıtımı ile birlikte görme engellilere verilen bilgisayar eğitimi, engelli yaşam ücreti, evde eğitim ve bakım hizmeti, danışmanlık servisi, göz kliniklerinden ücretsiz bir şekilde yararlanma hizmeti, sosyal açıdan yaşam kalitesini arttırmaya yönelik tatil ve hobi destek hizmeti örnek olarak verilebilmektedir (Bakırcı, 2009).

Görme engelli bireyler için destek teknolojiler bir kapalı mekân özelinde düşünüldüğünde bu bireylerin algılarını zorlaştırmamak adına bazı kriterlere dikkat edilmesi gerekir (Bilge, 2017). Örneğin kamu yapılarından olan alışveriş

merkezleri bazında ele alındığında akustik bir ortama ve görme engelli bireylerin mekânı okuyabilmelerini sağlayan bir veya iki net sese ihtiyaç vardır (Mediastika vd., 2020, s.2). Bunun dışında eğitim yapıları özelinde verilebilecek bir örnek olan çeşitli engelli grubunun eğitim alabildiği İskoçya'daki Hazelwood Okulu görme engelli öğrencilerin de kullandığı bir okuldur. Akustiğin iyi algılanabilmesi adına sınıflar daha sessiz olan bölüme avlular ile yönlendirilmektedir, yola bakan kısımdaki trafik gürültüsünün engellenmesi için yola yakın yerler yüksek arduaz peyzaj duvarı ile çevrelenmiştir (Ayyıldız Potur, 2014, s.36-41).

Destek teknolojiler konut özelinde düşünüldüğünde konut içindeki akustiğin yankı yapma seviyesinin fazla olmaması gerekir. Mekânsal farklılıkların anlaşılabilmesi için zemin ve duvar döşemelerinde farklı malzemeler kullanılarak sesin farklı şekillerde yansımaları sağlanmalıdır. Nitekim görme engelli bireyler mekânsal farklılıkları ses değişimlerinden okuyabilmektedirler. Bunun yanı sıra görme engelli bireylerin yaşamını kolaylaştırmak amacıyla üretilen özel sistemler bulunmaktadır. Örneğin bir suyun açık kalması ihtimaline karşılık olarak sesli uyarıcılar, özellikle mutfakta işlevsel ve kullanımı güvenli kılan kavanoz veya mutfak aletlerine takılan sesli kayıt cihazları buna örnek olarak verilebilir. Ek olarak pencere ya da kapıların açık kaldığı durumlarda ses sinyali kullanımı da bu özel sistemler arasındadır (Bilge, 2017).

Yardımcı teknolojiler üretilen cihazlar bağlamında da karşımıza çıkabilmektedir. Destek teknolojiler içinde bulunduğumuz çevreyi algılayıp, tanımlamada da yol göstericidir. Şöyle ki, mekânın okunmasını dolayısıyla da kolay algılanarak erişilebilir olmasını sağlamada destek teknolojilerden faydalanılmaktadır. Örneğin görme engelliler ya da az görenler için üretilmiş giyilebilir bir cihazın (BuzzClip) mekândaki engelleri tespit etmeye yaradığı ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra cihazın görme engelli bireylerin günlük yaşamlarını büyük ölçüde iyileştirdiği görülmektedir. Mekândaki engellerin yerini şeffaflığı her ne olursa olsun ses dalgaları göndererek algılayabilen cihazın yön bulmada ve güvenli erişimde kullanıcıya fayda sağladığı kanıtlanmıştır (Mali, 2015).

Görme engelli bireylerin mekanları verimli kullanabilmeleri, destek teknolojilerden verimli bir şekilde faydalanabilmeleri erişilebilir çevreler ile mümkün olmaktadır Tüm bilgilere paralel olarak görme engelli bireylerin kentsel, kamusal veya özel alanlarda doğru uyarılar ve ipuçlarıyla güvenli erişilebilir, kolay kullanılabilir dolayısıyla da kullanıcıyı dikkate alan sağlıklı çevrelere ihtiyaçları vardır. Kentsel ölçekten mimari ölçeğe kadar çevresel verilerin (aydınlatma, işitsel konfor vb.) dikkate alınması sağlıklı bir çevrenin ön koşuludur.

Nitekim mekân, insan ve doğal çevrenin sağlıklı bir ilişki içinde olması kullanıcının hem fiziksel hem de zihinsel yönden sağlıklı olmasını da desteklemektedir (Temel ve Yılmaz, 2023).

Tartışma ve Sonuç

Çalışma kapsamında dezavantajlı grubundan olan görme engelli bireylerin mekân algılarının öncelikle mekânın niteliğine ve erişilebilirliğine bağlı olduğu açıkça görülmektedir. Bu bireylerin mekân algılarının sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için erişilebilir çevrelere ihtiyaçları olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Sağlıklı çevre koşulları sağlanmadığında görme engelli bireyler kentsel alanlarda birtakım sorunlar (düşme, çarpma, yaralanma, yer-yön bulmada zorluk vb.) ile karşı karşıya kalmaktadır. Erişilebilirlik ve güvenlik sorunları bu sorunların başında gelmektedir. Görme dışındaki duyarlarından destek alarak mekânı okumaya ve kullanmaya çalışan bu bireyler için bahsi geçen durumlar zorlayıcı olabilmektedir.

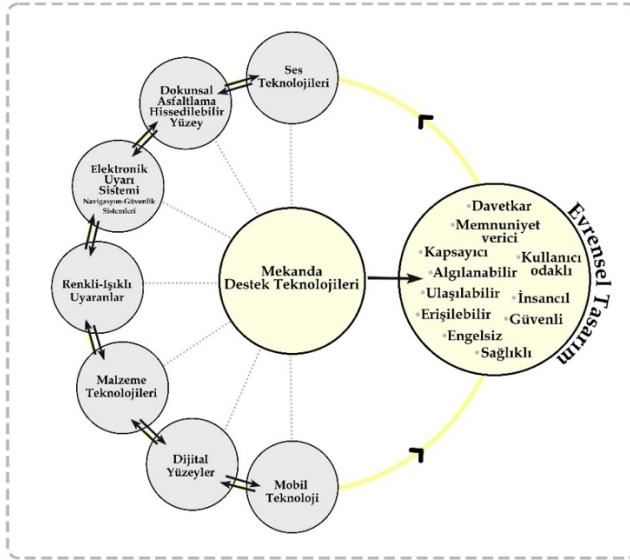
Yapılan çalışmalar incelendiğinde görme engelli bireyler için tüm duyarlar bütününde bir mekân algısının söz konusu olduğu öte taraftan bunlar içinde işitme duyusunun, ses faktörünün kayda değer özellikler barındırdığı görülmektedir. Çalışma çerçevesinde kentsel ölçekte ele alındığında sesin sadece bir başlık olmasının ötesinde anlamlar barındırdığı ortaya konulmuştur. Bu noktada ses; boşluk, sessizlik, yankı gibi kavramlar ile birlikte tanımlanmakta bu kavramlar görme engelli bireyler için mekân algısında önemli ipuçları sağlamaktadır. Bunun yanı sıra uzaklık-yakınlık ilişkisi, ölçek-oran, zaman algısı, mekânda konumlanma gibi kavramlar da bu noktada önem arz etmektedir.

Tüm bunlara paralel olarak sesin belirli işlevlere hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Bu işlevler, nitelikli, sağlıklı ve eşitlikçi bir mekânın varlığında yönlendirici olma (mekânsal yönelim, bağımsız hareket kabiliyeti, sağlıklı ulaşım), mekân ile ilgili bilgi verici-tanımlayıcı olma (konumlandırma, güvenli erişim, görsel uyarı, sesli ikaz- kentsel/mekânsal kimlik), kullanıcı odaklı olma başlıkları ile görme engelli bireye şüphesiz ki fayda sağlamaktadır. Bu durum aşağıdaki şekilde özetlenmiştir (Bkz. Şekil 5).

Şekil 5. Kentsel mekân algısında öne çıkan olgular ve sağlıklı bir yapı çevre için sağlanması gereken tasarım kriterleri (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Çalışma kapsamında işitsel ipuçları ve ses olgusu üzerinde düşünüldüğünde, kentsel mekanlarda var olan seslerin bilgi vericiliği ve yönlendiriciliğinden büyük ölçüde faydalanan görme engelli bireyler, bu seslerin yokluğunda ya da örselenmesi durumunda mekânı tanımlamada, hatırlamada zorlanmaktadır. Dolayısıyla sesin mekânsal bağlamda işlevsel kullanımının artırılması, kentsel hareketliliğin sürekliliği ve kullanıcının bağımsız yönelme, karar verme, mekânı anlama-algılama durumu açısından önemli olacaktır. Buna yönelik alınan önlemler ya da yapılan uygulamalar ise destek teknolojiler olarak karşımıza çıkmaktadır. İşitsel algıya yönelik eksikliklerin destek teknolojileriyle nasıl giderilebileceği çalışma kapsamında tartışmaya açılmıştır. Bu durum aşağıdaki şekilde özetlenmiştir (Bkz. Şekil 6).

Şekil 6. Evrensel tasarımda erişilebilirlik için destek teknolojileri (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Destek teknolojilerinin, mekânlar nitelikli bir şekilde tasarlandığında, görme engelli bireylerin mekân algısını, mekân deneyimlerini olumlu yönde etkilediği açıktır. Özellikle sese dayalı uygulamalar (elektronik-sesli uyarı sistemleri-mobil uyaranlar-navigasyon cihazları) görme engelli bireyin mekân deneyimini işlevsel, mekânı ise anlamlı ve yaşanabilir kılmaktadır. Dolayısıyla mekânsal niteliğin duyular ve özellikle işitme bağlamında ele alınması buna yönelik önerilerin ne yönde olduğunun deşifre edilmesi bu çalışma kapsamında önemsenmiştir. Çalışma, sesin mekânsal algıyı nasıl şekillendirdiğini iyi yönde etkileyen uygulamalar, yöntemler üzerinden de örneklemektedir. Şekil-6'da erişilebilirlik alanında kullanılan destek teknolojilerinin hangi başlıklar altında ortaya çıktığı ve evrensel tasarımı sağlamada hangi amaçlarla kullanıldığı sunulmuştur. Gerek kentsel mekânda gerekse destek teknolojilerinde sesin kullanımının özellikle görme engelli bireyler için yön bulma, güvenlik, mekânsal farkındalık ve bellek açısından kritik bir unsur olduğu vurgulanmıştır.

Görme engelli bireylerin kentsel alanlarda bağımsız hareket edebilmesini sağlamak için geliştirilen destek teknolojilerinin, yalnızca bireysel deneyimleri değil, aynı zamanda kapsayıcı kent anlayışını da dönüştürdüğü görülmektedir. Daha bütüncül ve erişilebilir bir kentsel alan tasarımı için sesin kent planlamasına daha fazla entegre edilmesi, ses tabanlı yönlendirme sistemlerinin yaygınlaştırılması ve kullanıcı geri bildirimlerinin teknoloji tasarım süreçlerine dahil edilmesi gerekmektedir. Çalışma bu noktada uygulamaların algılanabilir, erişilebilir, güvenli, sağlıklı, davetkar, esnek ve kullanıcıyı tatmin edecek şekilde ele alınması gerektiğini savunmaktadır.

Destek teknolojilerinin görme engelli bireylerin mekân algısını kolaylaştırmak ve mekândaki davranışlarını desteklemek için kentsel ölçekten başlayarak tasarım ve uygulama sürecinde bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi gerekir. Sesin önemi ve nasıl kullanılması gerektiği dikkate alınarak mekân algısı destek teknolojiler ile güçlendirilmelidir. Kentsel ve mimari ölçekte erişilebilir ortamlar buna yönelik uygulamaların geliştirilmesi ile mümkündür. Destek teknolojiler kentsel mekânları sadece görme engelli bireyler için değil mekânı kullanan tüm kullanıcılar için kolaylaştırıcıdır. Sonuç olarak, günümüzde kullanılan sesli yönlendirme sistemleri, akıllı kent çözümleri ve diğer teknolojiler mekân algısında etkilidir ve mekânsal bağlam, kullanıcı deneyimleri ve teknolojik erişilebilirlik açısından kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Böylece evrensel tasarım ilkeleriyle uyumlu kapsayıcı çevreler yaratılabilir.

Extended Abstract

The Effect of Sound on Space Perception in Urban Space Support Technologies for Visually Impaired People

*

İrem Dinçler⁶

ORCID: 0000-0002-9979-9371

Ebru Güller⁷

ORCID: 0000-0002-5629-5579

Senses have an important place in the perception and experience of space. The senses that help perceive the space also affect the users' thoughts about the space and their preferences for using the space. Information received from the environment is encoded in the user's brain through the senses, and the individual can also use this information through memory. For this reason, physical environment, sensation, perception and experience form parts of a whole. A better perception and experience of the physical environment is possible by attaching importance to universal designs at the highest level of inclusiveness. In this context, urban and public spaces are important spaces that should be considered within the scope of universal design. Because these places are sharing environments where all user groups (disabled or not, women, children, elderly, etc.) come together. Therefore, designing these spaces in a healthy way is important for all users. As a matter of fact, the quality of the healthy environment, space and human relationship is also reflected in the quality and duration of use of the spaces.

When the studies on the relationship between physical environment and space, space experiences and senses are examined, it is clear that the sense of sight and touch are at the forefront, and therefore the hegemony of vision dominates the other senses. This situation is largely related to the area occupied by the sense of vision in the brain. According to studies, it has been

⁶Doctoral student, Dokuz Eylul University, Graduate School of Natural and Applied Science, Department of Architecture, Architectural Design Program,
E-posta: iremdinçler@gmail.com

⁷Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylul University, Faculty of Architecture, Department of Architecture,
E-posta: ebru.guller@deu.edu.tr

proven that the part of the brain devoted to visual functions changes in individuals with vision loss. The area allocated to vision in the brain of a visually impaired individual; It expands into the field of hearing, touch and even movement, and undergoes plasticity, in other words, it becomes functional again. This has also been proven in neuroscience studies, and it has been revealed that the visual cortex of a visually impaired individual becomes more sensitive to hearing and sound. Therefore, it is necessary to know the sounds that a visually impaired individual uses while experiencing the space, and the expectations of these individuals regarding the sound from the space, and apply accordingly. As a matter of fact, sound is an important factor in the perception of urban space.

The quality of sounds in spaces affects the use of the space. For example, audio cues in public spaces are important for all individuals, whether they have a disability or not. Namely, especially visually impaired individuals need these audio cues when using spaces. However, the dominance of environmental sounds, noise pollution (traffic, etc.) over directive sounds can negatively affect the visually impaired individual's ability to move independently, her orientation preference, and her belonging to the place. As a result, visually impaired individuals have difficulty accessing public spaces. However, visually impaired individuals, like all individuals, should have easy access to urban spaces and this should not be ignored. Because access to spaces and efficient use of a space are due to ignoring universal design principles in space design and not creating healthy environments, rather than visual impairment.

In parallel with this information, this study aims to reveal how effective the sounds and related cues in urban spaces are on the visually impaired individual's use of the space and to exemplify what sustainable support technologies can be done in the architectural context. At this point, in the theoretical part of the study, the concepts of disability and visual impairment, the types and qualities of sounds, which are an important factor in the perception of space, have been comprehensively investigated. The study, which is discussed within the framework of universal design and inclusiveness, contributes to the academic literature and is a guide for field studies. In the study, first of all, the sounds used in urban and public areas on visually impaired individuals and the areas where the sounds are used were determined. Studies on vision in the field of neuroscience have been examined theoretically and a theoretical basis has been created. Existing urban and architectural sup-

port technologies for this are exemplified, especially in public spaces. In addition to the general usage areas of support technologies, their spatial applications have been examined specifically in schools, shopping malls and residences.

To conclude briefly in the light of this information, in the study, first of all, the concepts of visual impairment within the scope of disability are explained in order to recognize and know the research group. The spatial needs of visually impaired individuals who actively use the city and urban spaces have been revealed. Then, the effect of sound on the perception of space of visually impaired individuals and the support technologies used for this are explained. The importance of the presence of sounds both in public spaces and in supporting technologies has been demonstrated. In particular, it has been seen that adding the sound factor to the designs and supporting the designs with auxiliary sound technologies is a pragmatic approach and practice for all individuals. As a result of this article, it is emphasized that the issue should be taken into consideration from the beginning of the urban/architectural design process, as sounds in urban spaces have an impact on perception, sensation, emotion and user experience.

Kaynakça/References

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). *Ulusal Engelli Veri Sistemi*. 8 Nisan 2023 tarihinde https://aile.gov.tr/media/130921/eyhgm_istatistik_bulteni_ocak_23.pdf adresinden erişildi.
- Akçalı, Ş. (2015). *Görme engellilere yönelik tasarlanan mekanların erişilebilirlik standartları kapsamında irdelenmesi: Görme engelli kütüphaneleri*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK. (410611)
- Alkan Meşhur, H. F. ve Yılmaz Çakmak, B. (2018). Universal Design in Urban Public Space: The Case of Zafer Pedestrian Zone/Konya-Turkey. *International Journal of Architecture & Planning*, 6, 15-40. doi: 10.15320
- Altunay, B., Yalçın, G. ve Uysal Saraç, M. (2021). Orientation and mobility problems of adults with visual impairment and suggestions for solutions. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, (28), 300-330.
- Arslan, Y., Şahin, H. M., Gülnar, U ve Şahbudak, M. (2014). Görme engellilerin toplumsal hayatta yaşadıkları zorluklar (Batman Merkez Örneği). *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-14.

- Ayyıldız Potur, A. (2014). Tenin gözleri: Görme engellilere yönelik öğrenme ortamları ve çok duyulu mekânsal deneyimler. *Ege Mimarlık*, 36-41.
- Bakırcı, R. (2009). İngiltere'deki Kraliyet Ulusal Körler Enstitüsü'nün (RNIB) çalışmaları ve ülkemiz için öneriler. *Bilgi Dünyası*, 10(2), 309-315. <https://doi.org/10.15612/BD.2009.282>
- Bayhan, B. (2015, Ocak 26). *Görme engelliler için haritacılıkta yeni gelişmeler*. 23 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.arkitera.com/haber/gorme-engelliler-icin-haritacilikta-yeni-gelismeler/> adresinden erişildi.
- Belir Ö. (2012). *Görme engellilerin mekân okumasına etki eden parametrelerin saptanması*. (Doktora Tezi). YÖK. (324484).
- Bilge, B. (2017). Görme engelli kişiler için konut tasarımında ulaşılabilirlik. *International E-Journal of Advances in Social Sciences*, 3(7), 152-166. <http://ijasos.ocerintjournals.org/en/download/article-file/298422>
- Blessner, B. ve Salter, L. R. (2007). *Spaces Speak, Are You Listening? Experiencing Aural Architecture*. Cambridge, London: The MIT Press.
- Blessner, B., ve Salter, L.-R. (2009). Aural Architecture: The Invisible Experience of Space. *Immersed. Sound and Architecture*, OASE, (78), 50-56. 27 Aralık 2022 tarihinde <https://www.oasejournal.nl/en/Issues/78/AuralArchitectureTheInvisibleExperienceOfSpace> adresinden erişildi.
- Camargo, A., Artus, J. ve Spiers, H. (2021). *Neuroscience: A playbook for placemaker*. 17 Mayıs 2023 tarihinde <https://neuro-architectology.com/neuroscience-a-playbook-for-placemakers/> adresinden erişildi.
- Creem-Regehr, S. H., Barhorst-Cates, E. M., Tarampi, M. R., Rand, K.M ve Legge, G. E. (2021). How can basic research on spatial cognition enhance the visual accesibility of architecture for people with low vision?. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 6(3), 2-18. <https://doi.org/10.1186/s41235-020-00265-y>
- Dinç Uyaroğlu, İ. (2023). Mahallede kapsayıcı kamusal yaşam için erişilebilirlik denetimi. *Planlama*, 33(1), 123-142. doi: 10.14744/planlama.2022.15045
- Dostol, S. ve Güller, E. (2021). Alışveriş merkezlerindeki tasarımın görme engelliler için uygunluğu: İzmir Ege Perla Alışveriş Merkezi örneği. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21(1), 68-84. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uobild/issue/63431/904223> adresinden erişildi.
- Eckart, K. (2019, Nisan 22). *Brains of blind people adapt to sharpen sense of hearing, study shows*. <https://www.washington.edu/news/2019/04/22/brains-of-blind-people-adapt-to-sharpen-sense-of-hearing-study-shows/> adresinden erişildi.

- Elli, G. V., Benetti, S. ve Collignon, O. (2014). Is there a future for sensory substitution outside academic laboratories? *Multisensory Research*, 27, 271-291. doi: 10.1163/22134808-00002460
- Enginöz, E. B. (2015). Herkes için tasarım-erişilebilir mimarlık. *Mimarlık*, (381), 48-52.
- Erçetin, C., Durmaz, B. ve Aksoy, Ç. (2022). Akıllı kent, erişilebilirlik ve mekânsal veri tabanı ilişkisi üzerine engeller analizi: Ankara örneği. *İdealkent*. 36(13), 487-518. doi: 10.31198/idealkent.1076597
- Giray Küçük S. ve Yüceer, H. (2022). Neuroscience and the cities: Neurourbanism. *Gazi University Journal of Science, Part B*, 10(3), 287-301. 24 Mayıs 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/gujsb/issue/72742/1140128> adresinden erişildi.
- Goldstein, E. B. (2008). *Cognitive psychology, connecting mind, research and everyday experience*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Goldstein, E. (Ed.). (2010). *Encyclopedia of perception*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Goller, B. (2014). *Espacios Sónicos*. (Doktora Tezi). 19 Ocak 2023 tarihinde <https://oa.upm.es/35300/> adresinden erişildi.
- Grady, D. (1993, Haziran 1). *The vision: Thing mainly in the brain*. 16 Nisan 2023 tarihinde <https://www.discovermagazine.com/mind/the-vision-thing-mainly-in-the-brain> adresinden erişildi.
- Hacıhasanoğlu, I. (2003). Evrensel Tasarım. *Tasarım Kuram Dergisi*, 3(3), 93-101. <https://doi.org/10.23835/tasarimkuram.240838>
- Hazell, J. (2015). *Environmental sound enrichment*. 17 Mayıs 2023 tarihinde <https://tinnitus.org/sound-enrichment/> adresinden erişildi.
- Hull, J. (2001). Sound: An enrichment or state? *Soundscape: The Journal of Acoustic Ecology*, 2(1), 10-15.
- Jóhannesson, Ó. I., Balan, O., Unnthorsson, R., Moldoveanu, A. ve Kristjánsson, Á. (2016). The sound of vision project: On the feasibility of an audio-haptic representation of the environment, for the visually impaired. *Brain Sciences*, 27(6), 1-20. doi: 10.3390/brainsci6030020
- Kan Kılıç, D. (2016). *Non-visual aspects of spatial knowledge: Wayfinding behavior of visually impaired people in complex urban environments*. (Doktora Tezi). YÖK. (447120)
- Kumru, Y. (2021). *Çağdaş mimarlıkta görme engelli kullanıcılara yönelik tasarım yaklaşımları*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK. (691193)

- Mali, A. (2015). *The BuzzClip: Wearable Mobility Tool for the Blind*. 12 Kasım 2024 tarihinde <https://www.indiegogo.com/projects/the-buzzclip-wearable-mobility-tool-for-the-blind#/>. adresinden erişildi.
- Mediastika, C., Sudarsono, A., S. ve Kristanto, L. (2020). Indonesian shopping malls: A soundscape appraisal by sighted and visually impaired people. *Architectural Engineering and Design Management*, 18(3), 184-203. <https://doi.org/10.1080/17452007.2020.1833829>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). *Tanımlar ve kısaltmalar*. 4 Nisan 2023 tarihinde https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/09101900_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeli_07072018.pdf adresinden erişildi.
- Norman, D. (2013). *Gündelik şeylerin tasarımı*. Ankara: Tübitak
- Orakcı, M. (2019). *Kentsel yaya mekânında erişilebilirliğin insanın algısal hallerinden görme duyusu kapsamında irdelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK. (597119).
- Orhan, S. ve Özkan, E. (2020). Engelli kadın olmak. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 1-19. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1014673>
- Özkan, E. (2018). *Görme engelli bireylerde postüral stabilite eğitimlerinin postüral stabilite ve aktivite performansına etkisinin incelenmesi*. (Doktora Tezi). YÖK. (521161).
- Paiva, A. (2019, Haziran 6). *The eyes of the body: perception, sensoriality and neuroarchitecture*. 12 Nisan 2023 tarihinde <https://www.neuroau.com/post/the-eyes-of-the-body-perception-sensoriality-and-neuroarchitecture> adresinden erişildi.
- Pallasmaa, J. (2020). *Tenin Gözleri*. (A. U. Kılıç, Çev.). İstanbul: Yem Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 2005).
- People with Disability Australia [PWDA], (2023). *Social model of disability*. 11 Nisan 2023 tarihinde <https://pwd.org.au/resources/models-of-disability/> adresinden erişildi.
- Ponty, M. M. (2020). *Algılanan Dünya*. (Ö. Aygün, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1948).
- Rychtáriková, M. (2015). How do blind people perceive sound and soundscape? *Akustika*, 23(1), 6-9.
- Silva, P. R., Farias, T., Cascio, F., Santos, L., Peixoto, V., Crespo, E., Ayres, C., Marinho, V., Bastos, V. H., Riberio, P., Velasques, B., Orsini, M., Fiorelli, R., Freitas M. R. G ve Teixeira, S. (2018). Neuroplasticity in visual impairments. *Neurology International*, 10(4), 111-117. doi: 10.4081/ni.2018.7326

- Sipahioğlu, N. ve Gürer, E. (2023). Measuring Spatial Perception through Visual Representation and Narrative. *JCoDe: Journal of Computational Design*, 4(1), 121- 144. <https://doi.org/10.53710/jcode.1233>
- Sonksen P, Levitt S ve Kitsinger, M. (1984). Identification of constraints acting on motor development in young visually disabled children and principles of remedation. *Child: Care, Health and Development*, 10(5), 273–86. doi: 10.1111/j.1365-2214.1984.tb00186.x
- Southworth, M. F. (1967). *The sonic environment of cities*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/102214> adresinden erişildi.
- Story, M. F., Mueller, J. L. ve Mace, R. L. (1998). *The universal design file: Designing for people of all ages and abilities*. NC State University: The Center for Universal Design.
- T.C Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2021). *Erişilebilir ulaşım stratejisi ve eylem planı, tanımlar*. 12 Nisan 2023 tarihinde <https://www.uab.gov.tr/duyurular/erisilebilir-ulasim-stratejisi-ve-eylem-planı-2021-2025> adresinden erişildi.
- Temel, H. N. ve Yılmaz, M. (2023). İç mekân, çevre ve sağlık. *Mekânsal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 75-90.
- Théberge, P. (2005). Sounds Maps: Music and Sound in Cybercartography. F. Taylor Editör (Der.), *CyberCartography: Theory and Paractie* içinde (ss. 389-410). Carleton Üniversitesi, Ottawa.
- Ulusal Engelliler Veri Bankası. (2023). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni*. <https://kts2.saglik.gov.tr/>
- United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UNCRPD), (2007). *Convention on the rights of persons with disabilities and optional protocol*. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Ch-15-a.pdf> adresinden erişildi.
- URL-1. Institute of development studies. 12 Nisan 2023 tarihinde <https://www.uitp.org> adresinden erişildi.
- URL-2. Institute of development studies. 12 Nisan 2023 tarihinde <https://www.ids.ac.uk/projects/evidence-on-demand/> adresinden erişildi.
- URL-3. São Paulo: Expansion of the metro and commuter rail network. 18 Mart 2025 tarihinde <https://www.urban-transportmagazine.com/en/sao-paulo-expansion-of-the-metroand-commuter-rail-network/> adresinden erişildi.
- URL-4. São Paulo. 18 Mart 2025 tarihinde <https://www.urban-rail.net/am/spau/sao-paulo.htm> adresinden erişildi.

- URL-5. Is Delhi Metro Accessible for the Persons with Disabilities? 18 Mart 2025 tarihinde <https://wecapable.com/delhi-metro-accessibility-persons-with-disabilities/> adresinden erişildi.
- URL-6. Measures and accessibility for people with reduced mobility (PRM) on the national rail network. 18 Mart 2025 tarihinde <https://blog-cfl.lu/en/infrastructure-manager/accessibility-prm> adresinden erişildi
- Vetter, P., Bola, L., Reich, L., Benneth, M., Muckli, L. ve Amedi, A. (2020). Decoding natural sounds in early 'visual' cortex of congenitally blind individuals. *Current Biology*, (30), 3039-3044. doi: 10.1016/j.cub.2020.05.071
- World Health Organization. (2012). *Sixty-sixth world health assembly*. https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA66REC1/WHA66_2013_REC1_complete.pdf adresinden erişildi.
- World Health Organization, (2022). *Blindness and vision impairment*. 4 Nisan 2023 tarihinde <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairment> adresinden erişildi.
- Xochitemo-Pérez, A. ve Pujol-Martínez, I. (2021). Neuroarchitecture: Beyond a spatial sensation. *Journal Architecture and Design*, 5(15), 11-18. doi: 10.35429/JAD.2021.14.5.11.18
- Yamandağ Öner, A. (2022). *Mekânsal deneyimde ses ve işitme olgusu: Zimoun örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK. (724028).
- Zeyrek Çepehan, İ. (2022). *Evrensel tasarım kapsamında huzurevlerinde erişilebilirliğin çalışan görüşleri üzerinden araştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi). YÖK. (728750).
- Zhang, S., Zhang, K., Zhang, M. ve Liu Xiaoyang (2022). Evaluation of the visually impaired experience of the sound environment in urban spaces. *Frontier in Psychology*, 5(12), 1-10. doi: 10.3389/fpsyg.2021.731693

İrem Dinçler

Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bina Bilgisi Programı'nda Sosyokültürel Sürdürülebilirlik Bağlamında Kamusal Açık Alanda Kimlik ve Anlam, Samsun Milli Fuar Alanı Örneği başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamlamıştır. Şu anda Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bina Bilgisi Programı'nda doktora öğrencisidir. Kent-sel/kamusal mekân, erişilebilirlik, evrensel tasarım, görme engelli bireylerde mekân algısı, destek teknolojiler, sürdürülebilirlik, mekânda ve mekân algısında ses konuları üzerinde çalışmalar yapmaktadır.

She completed her master's degree with a thesis titled Identity and Meaning in Public Open Space in the Context of Sociocultural Sustainability, Case of Samsun National Fair in the

Architectural Design Program at Dokuz Eylul University, Graduate School of Natural and Applied Sciences. Currently, she is a doctoral student in the Architectural Design Program at Dokuz Eylul University, Graduate School of Natural and Applied Sciences. She conducts research on urban/public spaces, accessibility, universal design, spatial perception in visually impaired individuals, assistive technologies, sustainability, and sound in space and spatial perception.

E-posta: iremdincler@gmail.com

Ebru Güller

Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde Doç. Dr. öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Engellilik, evrensel tasarım, erişilebilirlik, yaşlılık ve çocuk, engelsiz mekânlar, sürdürülebilirlik, mekânsal algı üzerine çalışmalar yapmaktadır.

Associate Professor Doctor at Dokuz Eylul University Faculty of Architecture, Department of Architecture. She works as a faculty member. She works on disability, universal design, accessibility, old age and children, sustainability and spatial perception.

E-posta: ebru.guller@deu.edu.tr

Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentsel Gelişme ve Dönüşüm İçin Arazi Düzenleme Modelleri: Tanzania'da Alternatif Modellerin Uygulanabilirliği

*

Amani Michael Uisso¹
ORCID: 0000-0002-6083-7174

Harun Tanrıvermiş²
ORCID: 0000-0002-0765-5347

Öz

Araştırmada sürdürülebilir kentsel arazi geliştirme süreçlerinde önemli zorluklarla karşılaşan gelişmekte olan ülkelere örnek teşkil eden Tanzania'daki arazi düzenleme, kentsel geliştirme ve dönüşümde arazi yeniden düzenleme (AYD) tekniklerinin uygulanabilirliği birçok yönden ele alınmıştır. Araştırmanın amacı; İngilizce konuşmayan ülkelerde başarılı olan yenilikçi kentsel arazi geliştirme modellerinin potansiyelini ortaya koymak, kentsel arazi geliştirme yaklaşımlarını çeşitlendirmek, bu yaklaşımlardan yararlanma olanaklarını artırmak ve başarı oranlarını değerlendirmektir. Kuramsal incelemelere ek olarak yapılan saha çalışmasının hedeflerine ulaşabilmesi için, araştırmada hem anket (fiziksel ve çevrimiçi) verileri hem de uzman kişi ve kurumlarla yapılan derinlemesine görüşme sonuçlarının birlikte kullanıldığı karma bir yaklaşım benimsenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre arazi geliştirme öncesinde kamulaştırma yoluyla arazi edinimi uygulaması, sürdürülebilir kentsel arazi geliştirme projelerinden etkilenen bireyler üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri azaltmakta başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın nedenleri arasında tazminat ödenmesinin gerekliliği, katılımcılık ve şeffaflık eksiklikleri ile uygun düzenleyici çerçevenin bulunmaması yer almaktadır. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerde kapsamlı ve kapsayıcı arazi yeniden düzenleme yaklaşımlarının uygulanmasının, arazi geliştirme ve kentsel gelişimin sağlanması açısından zorunlu olduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel arazi geliştirme, kamu hizmetleri, kamulaştırma, arazi yeniden düzenleme, projeden etkilenen kişiler ve Tanzania kentleri.

¹ Dr., Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye, E-posta: peaceuiso@yahoo.com.tr

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye, E-mail: tanrivermis@ankara.edu.tr

Land Readjustment Models for Urban Development and Transformation in Developing Countries: The Applicability of Alternative Models in Tanzania

*

Amani Michael Uisso³
ORCID: 0000-0002-6083-7174

Harun Tanrıvermiş⁴
ORCID: 0000-0002-0765-5347

Abstract

In the study, the applicability of land readjustment techniques in land regulation, urban development, and transformation in Tanzania, which serves as an example for developing countries facing significant challenges in sustainable urban land development processes, is addressed from multiple perspectives. The aim of the research is to reveal the potential of innovative urban land development models that have been successful in non-English speaking countries, diversify urban land development approaches, increase the possibilities of benefiting from these approaches, and evaluate their success rates. In addition to theoretical examinations, a mixed approach was adopted in the research to achieve the goals of the field study, utilizing both survey (physical and online) data and the results of in-depth interviews conducted with expert individuals and institutions. According to the research results, acquiring land through expropriation prior to land development has not successfully reduced the socio-economic impacts on individuals affected by sustainable urban land development projects. Reasons for this failure include the necessity of compensation payments, lack of participation and transparency, and the absence of an appropriate regulatory framework. In this context, it is clear that implementing of comprehensive and inclusive land readjustment approaches in developing countries is essential for ensuring land development and urban growth.

Keywords: Urban land development, public services, expropriation, land readjustment, project-affected people and Tanzanian cities.

³ Dr., Ankara University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Real Estate Development and Management, Ankara, Türkiye. E-posta: uisso@ankara.edu.tr

⁴ Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Applied Sciences, Department of Real Estate Development and Management, Ankara, Türkiye E-mail: tanrivermis@ankara.edu.tr

Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde arazi mülkiyeti ve tasarruf sistemlerinin geliştirilmesi, özellikle kadastro ve tapu sicilinin oluşturulmasında yaşanan sorunlar ve yetersizlikler, güçlü arazi piyasaları ve kurumlarının oluşturulmasına engel olmaktadır (Uisso ve Tanrıvermiş, 2021). Kentsel büyüme oranı yıllık yaklaşık %5,2 olan Tanzanya’da kentsel nüfusun hızla büyümeyi sürdürmesinin sonucunda Tanzanya şehirleri Afrika’daki yüksek nüfuslu şehirler arasına girmiş bulunmaktadır (Anonymous, 2016a). Tanzanya’da kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki oranının 2030 yılına kadar %50’ye ulaşması beklenmektedir. Birleşmiş Milletler nüfus projeksiyonuna göre, 2030 yılına kadar kentsel alanlarda 25 milyondan fazla Tanzanyalının yaşayacağı tahmin edilmektedir (Anonymous, 2022).

Afrika Ülkeleri ve diğer gelişmekte olan ülkelerde, arazi ve konut ihtiyacı, büyük ölçüde devlet tarafından kamulaştırma yöntemleri ile sağlanmaktadır (Toulmin, 2009). Her yıl yaklaşık 0,5 milyon m² yeni kentsel konut alanına ihtiyaç duyulacağı ve hanehalkı büyüklüğünün ortalama 3,5 kişi olacağı varsayımına göre; Tanzanya’nın arsa talebinin karşılanabilmesi için yılda 143.000’den fazla altyapılı imar parseli üretilmesi gerekmektedir (Lugoe, 2008; Kironde, 2009). Kentsel büyümenin mekânsal dağılımına uygun miktarda arazinin (kadastro parsellerinin) altyapılı imar parsellerine dönüştürülmemesi durumunda, hedeflenen yeni altyapılı imar parseli üretim miktarı zamanla daha yüksek rakamlara ulaşacak ve yılda 150.000 ile 200.000 aralığında imarlı ve altyapılı imar parseline ihtiyaç duyulacaktır. Bununla birlikte Tanzanya’da resmi rakamlara göre yılda yalnızca 6.000 adet altyapılı imar parseli üretilmektedir (Mosha, 2012).

Araştırmanın temel amacı, sürdürülebilir kentsel gelişme için mekânsal planlama ve arazi ediniminin minimum maliyetle sağlanması için geleneksel ve zorlayıcı arazi geliştirme modellerinin yerine AYD (land reconstitution veya land readjustment) modelinin uygulanabilirliğini tartışmak ve bu modelin başarı koşulları ile uygulama araçlarını ortaya koymaktır. Bu çerçevede, araştırmanın temel hipotezi, kentsel gelişme için etkili bir mekânsal planlama ve arazi geliştirme sisteminin kurulmasının gerekli olduğu şeklinde belirlenmiştir. Hipotezin geçerliliği, ülke düzeyinde toplanan veriler ile saha çalışmalarıyla elde edilen verilerin analizi yoluyla test edilmiş ve araştırma sonuçlarına dayanarak kentsel arazi ve gayrimenkul geliştirme sürecinin ana hatları ortaya konulmuştur.

Gelişmekte olan ülkelere örnek teşkil eden Tanzanya'da, kentsel gelişme için rasyonel arazi planlama ve arazi geliştirme süreçlerinin yanı sıra sürdürülebilir kent yerleşimleri hedeflerine (SGDs) ulaşabilmek adına planlama ve geliştirme süreçlerinin yeniden tasarlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, kamu hizmetleri için arazi edinimi, mülkiyet haklarının tanımlanması, gayrimenkul pazarının oluşturulması ve işlemlerin şeffaflaştırılması gibi unsurların 21. yüzyıl dinamiklerine uygun hale getirilmesi zorunlu görülmektedir (Bazame ve Tanrıvermiş, 2020; Tanrıvermiş vd. 2020; Bazame, 2022; Uisso, 2023; Uisso ve Tanrıvermiş, 2024; Terzioğlu ve Tanrıvermiş 2025). Bu çerçevede AYD modellerinin yasal ve kurumsal altyapısının oluşturulması ve etkin bir şekilde uygulanması ile Tanzanya'daki yaygın gayri resmi yerleşimlerin yeniden düzenlenmesi ve dönüştürülmesi, arazi ile ilgili çatışmaların önlenmesi, mevcut arazi yönetim sistemlerinin değiştirilmesi ve özellikle etkilenen maliklere yeniden parsel tahsisi veya dağıtım işlemlerinin verimliliğinin ve etkinliğinin artırılması gibi politika hedeflerine ulaşılması mümkün olabilecektir.

Araştırma, mevcut arazi edinimi prosedürlerinin neden olduğu eşitsizlik, dışlanma ve hak kayıplarına çözüm bulmak amacıyla hem uygulama esaslarının tasarımı hem de epistemolojik bilgi yetersizliklerini azaltmayı hedeflemektedir. Çalışmada, kentsel gelişme için mevcut arazi edinim yöntemlerine kıyasla alternatif veya bütünsel yeni yaklaşımların nasıl geliştirilebileceği ve uygulanabileceği araştırılmaktadır. Kentsel gelişme ve dönüşüm için farklı ülkelerin uygulama modelleri ele alınmış, AYD modellerinin Tanzanya'da kentsel gelişme ve sürdürülebilir kalkınma için kabul edilip edilmeyeceği, alternatif bir model olarak veya geleneksel arazi edinimi ve tazminat modelleriyle beraber uygulanabilirliği tartışılmıştır. Kaynak araştırması, idari kayıtlar ve saha çalışmalarına dayalı olarak yapılan bu çalışmada, ilk olarak sürdürülebilir kentsel gelişme için arazi edinimi ve arazi düzenlemesinin teorik esasları ve uygulamaları değerlendirilmiştir. İkinci aşamada, Tanzanya'nın seçilmiş kentlerinde arazi düzenleme ve geliştirme yaklaşımları ile alternatif modellerin uygulama olanakları incelenmiştir. Özellikle saha çalışması aşamasında, Tanzanya'nın kent yerleşimlerinin çevresindeki alanlarda ve kırsal arazi ediniminde uygulanabilecek arazi edinimi ve düzenleme modellerinin geliştirilmesi ve uygulanabilirliği ele alınmıştır.

Araştırmanın Materyal ve Yöntemi

Araştırmada nitel ve nicel veri toplama tekniklerinin birlikte kullanıldığı karma bir yaklaşım benimsenmiştir (Johnson ve Onwuegbuzie, Turner, 2007). Birincil ve ikincil veriler; belgeleme araştırması ile nicel ve nitel yaklaşımlarla toplanmış ve değerlendirilmiştir. Birincil veriler, projeden etkilenen kişilerden, uzmanlardan ve diğer arazi geliştirme aktörleri ile paydaşlardan ve karar vericilere uygulanan anketle toplanmıştır. Araştırmanın ana veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yöntem, projelerden etkilenen yerel halkın ve arazi kullanıcılarının algılarını ölçmek ve detaylı bilgi toplamak için tercih edilmiştir. Katılımcıların bireysel görüşleri ve sektörel değerlendirmeleri derinlemesine incelenmiştir.

Araştırmada Dar es Salaam ve Mwanza şehirleri; nüfus artışı, kentsel büyüme, arazi kullanımı ve altyapı yatırımları gibi yönlerden benzer özellikler taşıdığı için seçilmiştir. İlk vaka çalışması, Dar es Salaam'daki Temeke, Kigamboni ve Ubungu bölgelerinde gerçekleştirilmiştir. İkinci vaka çalışması ise Mwanza'nın Ilemela bölgesinde yapılmıştır. Araştırmada amaçlı ve rastgele örnekleme yöntemleri kullanılarak toplam 350 katılımcı ile görüşülmesi hedeflenmiş ve bu çerçevede Dar es Salaam'daki üç bölgeden 180 kişi ve Mwanza'nın Ilemela bölgesinde ise 70 kişi ile görüşülmesi hedeflenmiştir. Temeke Belediye Meclisi, Kigamboni Belediye Meclisi, Kimara Mahallesi için Ubungo Belediye Meclisi ve Ilemela Belediye Meclisi'nden 50'şer temsilci seçilmiştir. Google Forms platformu kullanılarak hazırlanan çevrimiçi anket ile ise projelerden etkilenen 100 katılımcıya erişilmesi hedeflenmiştir. Gerek belediye meclisi üyeleri, gerekse belediye meclisi üyelerinin kentsel alanda arazi maliki veya kullanıcısı oldukları için anket sonuçlarına dayalı olarak yerel halkın algısını irdelemek mümkün görülmektedir. Araştırma metodolojisinin geliştirilmesi aşamasında öngörülen kişilerin %70'i ile görüşme ve anket yapılabilmektedir. Ancak, COVID-19 pandemisi, sınırlı süre ve bütçe nedeniyle tüm öngörülen kişilerle görüşme gerçekleştirilememiştir. Görüşme yapılan grubun katılımcı sayısının ve oranının yeterli olduğu değerlendirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Saha çalışmasında planlanan anket sayısı ve katılım düzeyleri

Şehir	Belediye	Anket Sayısı	Projenin Kapsamı	Katılımcı Sayısı	Cevaplandırılma Yüzdesi (%)
Darüsselam	Temeke	70	Dar es Salaam Büyükşehir Kalkınma Projesi (DMDP), arazi ve altyapı geliştirme çalışmaları	59	84,29
	Kigamboni	50	Arazi yatırımı, uydu şehir ve yerleşim geliştirme çalışmaları	13	26,00
	Kimara	60	Yol ve yerleşim yerleri genişlemesi	43	71,67
Mwanza	Ilemela	70	Yerleşim geliştirme, düzenleme ve resmileştirme projeleri	58	82,86
Çevrimiçi (internet üzerinden)	Çeşitli katılımcı	100	Uzmanlar ve arazi profesyonelleri, gayrimenkul sektörü çalışanları, akademisyenler ve karar vericiler	73	73,00
Toplam		350	-	246	70,28

Anket ile toplanan verilerin analizinde sayı ve oranlarla genel değerlendirme yapılması tercih edilmiştir. Frekans analizleri, veri toplama sürecindeki yanıtların özetlenmesinde kullanılmış ve elde edilen sonuçların uygun tekniklerle sunumu yapılmıştır. Anket uygulaması ile likert ölçeğine uygun elde edilen cevapların değerlendirilmesi için Cronbach's Alpha tarafından ölçülen iç tutarlılık düzeyini (yüksek korelasyon) belirlemek için güvenilirlik testi yapılmıştır. Alfa (α) değeri 0,70'ten büyük olan sonuçların güvenilir olduğu bilinmektedir (Taber 2018). Kentsel arazi geliştirme için arazi ediniminde katılımcılık ve kapsayıcılık düzeyini açıklayan değişkenler (PTSn) ile arazi geliştirme sürecinde kamulaştırmadan kaçınma eğilimlerini açıklayan değişkenlerin (DSCn) α değerlerinin yüksekliği dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca her bir değişkenin yapı geçerliliğine karar vermek ve faktör yapısını ortaya çıkarmak ve her bir değişkenin yapı geçerliliğini belirlemek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Nitel ve nicel yöntemlerle elde edilen saha çalışması bulguları, Tanzanya'da sürdürülebilir kentsel gelişme için uygun arazi geliştirme yaklaşımlarının oluşturulmasında etkili olmuş ve kentsel gelişmede AYD yaklaşımlarının gelişmekte olan ülkelerdeki kullanımı ve uluslararası örgütlerin gündemlerinde yer alması gerekliliği de ortaya konulmuştur.

Kavramsal ve Kuramsal Temeller

Arazi geliştirme, arazi yönetimi olarak adlandırılan (Van der Krabben ve Jacobs, 2013) çalışma alanının temel kavramları ve uygulamalarından biridir. Diğer bir ifade ile arazi yönetiminde başlıca; arazi mülkiyeti (kadaastro-tapu-mülkiyet hakları), arazi kullanımı (kent-kırsal arazi planlaması, uygulama ve politikalar), arazi geliştirme (planların uygulanması, imar-izleme-denetimler), arazi değeri (arazilerin değerlerinin tespiti, değer değişimi ve değer haritalarının üretimi) ve arazi bilgi altyapısı (coğrafi bilgi sistemleri, veri tabanı oluşturma ve dinamik veri tabanı yönetimi) gibi beş fonksiyon bulunmakta ve bunlardan birinin arazi geliştirme olduğu bilinmektedir (Enemark, 2001). Özellikle kentleşmenin ve kentsel gelişmenin daha hızla gerçekleştiği dönemlerde arazi geliştirme, sorunsuz bir şekilde sürdürülebilirliğe olanak sağlayan ve ekonomiye hayat veren bir eylem olarak görülmektedir. Arazi geliştirme; teknik, ekonomik ve hukuki temellerine ilave olarak kültürel ve sosyal yönleri olan, nüfus artışı ve ekonomik büyüme ihtiyaçları kapsamında süreç içerisinde gelişen bir kavramdır (Tan ve Heerink, 2017). Kentleşme için ihtiyaç duyulan arazi arzını kapsayan bir süreçtir (Monk, Whitehead, Burgess ve Tang, 2013). Etkin ve verimli kullanım kavramı; arazi sınırları ve kullanımının değiştirilmesi, imar ve piyasa baskılarını içerecek şekilde imar faaliyetleri ve arazi geliştirme sürecinde uygun bir arazi kullanım mekanizmasının benimsenmesini içermektedir (Hong, 2007).

Arazi geliştirme süreci; arazi sahiplerinden arazi edinimi, hazırlık çalışmaları, otoparklar, toplu taşıma yolları, meydan ve yeşil alanlar için arazi kullanım olanaklarının tespit edilmesi, yapı inşaatı için uygun arsalar ve hizmet alanlarının belirlenmesi ile iyi planlanmış arazi dağıtım işlemlerini içermektedir (Golland, 2003'ten aktaran: Louw, 2008). Literatürde sık kullanılan arazi toplulaştırma (land pooling); dağınık arazi parsellerinin bir araya getirilerek daha büyük ve uyumlu birimler oluşturulmasını kapsamaktadır. Arazi birleştirme (land consolidation) ise parçalanmış arazilerin birleştirilerek daha verimli ve kullanışlı parseller oluşturulmasına odaklanır. Kentsel planlama gereksinimleri ve altyapı ihtiyaçlarıyla daha uyumlu hale getirmek için arazi parsellerinin yeniden birleştirilmesini içerir. AYD modeli ise, kentsel gelişim için kadaastro parsellerinin kullanım ve yerleşim düzenini optimize etmek için yeniden düzenlenmesinden oluşur (Home, 2007).

Arazi birleştirme veya toplulaştırmanın temel özelliklerinden biri, arazi geliştirme veya yeniden geliştirme ve altyapı hizmetlerinin sağlanması için

gerekli arazilerin satın alınması ve arazi mülkiyetindeki değişiklikleri içermesidir (Louw, 2008). Arazi ediniminde; zorunlu satın alma (kamulaştırma), gönüllü satış, ön alım hakkı, arazi bankacılığı ve arazinin yeniden düzenlenmesi yaygın olarak kullanılan yöntemler arasında sayılmaktadır (Alterman, 2007; Türk ve Korthals Altes, 2010, 2011; Wallace 2010; Abd-Elkawy, 2018; Tiwari, Stillman ve Yoshino, 2020). Arazinin yeniden düzenlenmesi konusundaki en son yaklaşım, ilk arazi sahibini önceliklendirmekte ve inşaat için uygun arazi üzerinde mülkiyet haklarına sahip olmalarına izin vermektedir (Türk ve Korthals Altes, 2010, 2011).

Arazi dağıtım teorisi esas olarak sosyal ve ekonomik gelişme ve nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak ve gelişme için ayrılmış araziye yönelik talep tarafından yönlendirilmektedir. Arazi dağıtım teorisi kapsamında ele alınan iki model de, çeşitli gelişme ihtiyaçları için arazi sahiplerinden arazi arayanlar tarafından arazinin nasıl elde edilebileceğini göstermesi yönünden önemli görülmektedir (Msangi, 2011). Piyasa yaklaşımı modelinde, arazi edinimi ve teslimi için tazminat (bedel) miktarını belirlemede talep ve arz güçleri üzerinde çalışılmaktadır. İnsan haklarına dayalı satın alma modelinde, arazi değerini belirlemede piyasaya dayalı yaklaşımlar kullanılmakta ve bu modelde daha çok gayri resmi arazi piyasalarının hâkim olduğu ülkelerin zorluklarını çözmek temel hedef olmaktadır. Bu model, araziler üzerinde hakları olan veya olmayan arazi sahiplerini koruma açısından arazi dağıtım sürecini ele almaktadır (Wallace, 2010).

Araştırmanın temelinde yer alan arazi geliştirme teorisi; arazi geliştirme projelerinden etkilenen kişileri dahil etmeyen yukarıdan aşağıya yaklaşım yerine aşağıdan yukarıya yaklaşıma izin verebilecek ve insan haklarına dayalı arazi edinim modellerine odaklanmaktadır. Kapsayıcılık ve katılımcılık; yaklaşımlarının benimsenmesi, bütüncül kentsel gelişmeyi artıracak ve arazi ediniminin olumsuz sonuçlarını azaltarak sürdürülebilir kentsel arazi gelişimini sağlayacaktır. Kurumsal ekonomi, firmaların veya kuruluşların, taraflar arasında kaynak dağılımı için piyasaya alternatif bir mekanizma sağladığını öne sürmektedir (Buitelaar, 2004; Needham, Segeren ve Buitelaar, 2011; Shahab ve Viallon, 2019). Arazi geliştirme süreci, yeni kurumsal ekonomi perspektifinden arazi, yer ve yapı çevreyi değiştirerek bir çeşit üretim süreci olarak öngörülmüş ve kabul edilmiştir (Williamson, 1975, 1985). Pareto verimliliği veya optimumu teorisinde, bir değişim neticesinde toplumda birinin durumunu kötüleştirmeden bir başkasının durumunu iyileştirmenin mümkün olamayacağı ifade edilmektedir (Nar, 2013). Malların optimum dağılımına ulaşmak için piyasa fiyatından yararlanma ve mal alışverişinin maksimize

edilmesini göstermektedir (Sharma, Giri, Haque ve Tetteh, 2018; Van Staveren, 2012). Pareto verimliliği hiç kimsenin, eğer başkaları kendi çıkarlarından ödün vermezlerse, daha iyi duruma gelemeyeceğini vurgular (Van Staveren, 2012; Grover, 2014; Sharma vd., 2018). Kaldor-Hicks teorisi, Pareto verimliliği teorisine karşı olarak kazananların avantajlarından kaybedenlerin kayıplarının telafi edildiğini ileri sürer ve böylece kaybedenlerin daha kötü durumda olamayacaklarını ya da kaybeden olmayacağını belirtir (Bourguignon, Ferreira ve Walton, 2007; Van Staveren, 2012; Grover, 2014; Sharma vd., 2018).

Kamulaştırma ve zorunlu satın alma gibi geleneksel arazi geliştirme uygulamaları, mekânsal adalet teorileriyle çelişen kentsel gelişme ve kentsel iyileştirme süreçlerinde, kuralların birbirine olan uyumu ve özel uygulama unsurlarını içerir (Fainstein, 2009). Mekânsal adaletsizlik ve tatminsizlik sorunu; arazi edinimi veya yeniden yerleşim sırasında projeden etkilenen kişilerin, marjinalleşmiş düşük gelirli insanların yerlerinden edilmelerini izleyen süreçte tazminat tutarlarının tespitinde ortaya çıkar (Harvey, 2009; Marcuse, 2009). AYD uygulamasının sonuçlarının izlenmesi, sosyal adaletin sağlanması ve geliştirilmesi açısından önemli görülmektedir (Türk, 2008). Bu şekilde arazi sahiplerinin arazi geliştirme işlemlerinden sonra aynı alanda kalıp kalmama nedenleri ve dolayısıyla projelerden etkilenenlerin sosyal kazançlarının ne ölçüde korunduğu da ortaya çıkmaktadır (Tablo 2) (Li ve Li, 2007).

Katılımcılık ve kapsayıcılık, arazi toplulaştırma sürecinin sonucunu ifade etmektedir. Bu kavramlar; bütün paydaşların haklarının belirlenmesi ile bütün risklerin, maliyetlerin ve faydaların, adil ve eşit bir şekilde paylaşılmasını gerektirmektedir (Needham, 2007; Anonymous, 2016b). Bu yaklaşımlar; paydaşların mülkiyet hakları ve zorunlu olarak yerinden tahliye edilmeme hakkının korunmasını sağlamaktadır (Anonymous, 2016b). Yukarıdan aşağıya yaklaşımla arazi geliştiricileri ile yapılacak görüşmelerle paydaşların çıkarları korunur ve ihtiyaçları karşılanabilir. Bu şekilde hak kayıpları önlenebilir. Arazi geliştirme projesi ile kamu hizmeti ve altyapı geliştirme hedefleri, ekonomik faaliyetler ve fırsatlar, arazi toplulaştırma altında birleştirilebilir veya bir araya getirilmesi yoluyla hedefleri belirlenebilir (Anonymous, 2016b). Arazi geliştirme sürecine dahil olan tarafların katılımı sağlanarak sorumlu makamların arazinin (yeniden) düzenlenmesi yoluyla arazi kullanımları ve yerel altyapının iyileştirilmesine ilişkin olası anlaşmazlıkların ve itirazların asgari düzeye çekilmesi sağlanabilecektir (Needham, 2007).

Tablo 2. Farklı arazi toplulaştırma yöntemlerinin karşılaştırılması (Hong, 2007; Hong ve Brain, 2012; Alterman, 2007' den aktaran: Hoyos, 2015)

Nitelik / Yöntem	Arazinin Yeniden Düzenlenmesi	Zorunlu Satış	Arazi Bankacılığı
Toplulaştırma yöntemi	Arazi sahiplerinin katılımı	Kamulaştırma, zorunlu satın alma	Ticari satış
İşlem yöntemi (alım satım yöntemi)	Arazi bazlı işlem	Tazminat, nakit ödeme	Nakit bazlı işlem
Ödeme zamanı	Projeyi bitirdikten sonra	Projeye başlamadan önce	Projeye başlamadan önce
Değer	Gelecekteki piyasa değeri	Değerleme sorunu	Piyasa değeri
Nakit akış sonucu	Kendi kendini finanse eden	Yüksek yatırım	Yüksek yatırım
Uzlaşma	Çok taraflı	Tek taraflı	İkili
Uzlaşma/müzakere süresi	Uzun	Uzun	Kısa
Maliklerin sürece dâhil edilmesi	Hak sahipleri dâhil	Yeniden yerleş-tirme veya mülkiyet hakkını satın alma	Yeniden yerleştirme veya mülkiyet hakkını satın alma
Topluluk	Korunmuş	Yeniden oluşturma	Yeniden oluşturma ve soylulaştırma
Siyasi görüş	Olumlu	Olumsuz	Farklı görüşler
İşlem maliyetleri	Düşük	Yüksek	Yüksek
Gerekli kaynaklar	Arazi sahiplerini katılmaya ikna etmek için müzakere gücü	Tazminat için bütçe olanakları	Arazi edinme için bütçe olanakları

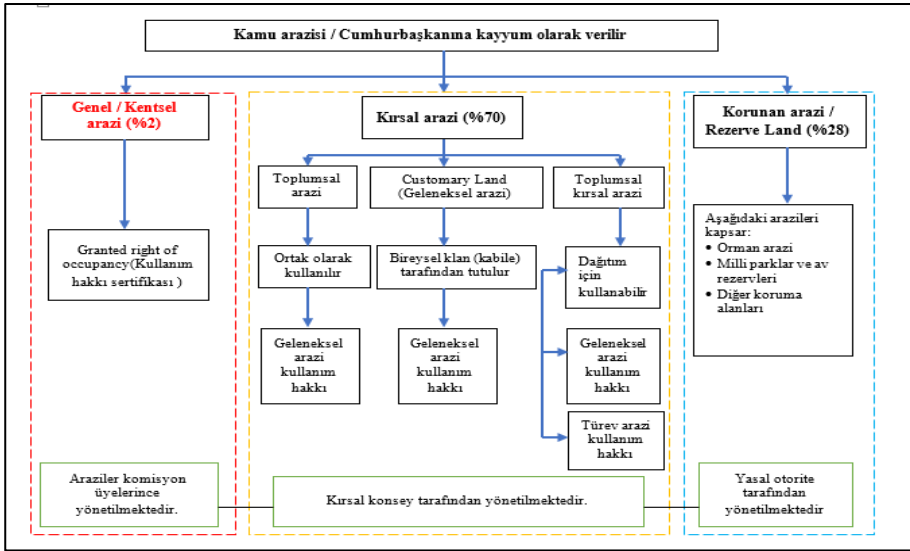
Tanzanya'da Kentsel Gelişme ve Arazi Düzenlemesi

Arazi mülkiyeti ve yönetimi

Tanzanya'da arazi mülkiyeti ve yönetimi, iki temel arazi tasarruf sistemi üzerine kuruludur: (i) yasal olarak verilmiş iskân hakları (kentsel veya genel arazi için verilen 33, 66 ve 99 yıllık yenilenebilir mülkiyet hakkı), (ii) geleneksel (100 yıllık kalıcı hak veren kırsal araziler) ve (iii) gayri resmi rejimler. 1977 tarihli Tanzanya Anayasası'nda bütün arazi varlığının kamu malı olarak Cumhurbaşkanına ait olduğu belirtilmektedir. 1999 tarihli Arazi Kanunu, yasal olarak verilen iskân haklarını, geleneksel mülkiyet haklarını ve gayri resmi mülkiyet rejimlerini tanımlar. Kırsal alan-

larda genellikle “neo-geleneksel” ya da “yarı geleneksel” olarak adlandırılan mülkiyet rejimleri de bulunmaktadır (Anonymous, 1999; Kombe, 2010a; Tenga ve Mramba, 2015).

Tanzanya’daki arazi; genel, kırsal ve korunan alanlar olarak üç kategoriye ayrılır. Arazi komiseri, tüm bu alanların idaresinden sorumludur ve arazi tasarruf hakları iki ana başlık altında sınıflandırılır: (i) yasal veya devlet mülkiyeti (devlet tarafından verilen kullanım hakları (granted right of occupancy) ve (ii) kabul edilen oturma hakkı (deemed right of occupancy) ya da geleneksel mülkiyet (Başkan adına Kırsal Konsey Meclisi tarafından verilmekte) olarak sıralanabilir (Şekil 1).

Şekil 1. Tanzanya’da arazi kategorileri veya varlığı sınıflandırılması

Kentsel arazi planlama ve yasal çerçeve

Tanzanya’da kentsel planlamanın kurumsal yapısı, çok sayıda yasa ve politika belgesine dayanmaktadır. Bu düzenlemeler arasında 2000 tarihli İnsan Yerleşimleri Geliştirme Politikası, 2007 tarihli Şehir Planlama Kanunu, 1999 tarihli Arazi Kanunu, 2007 tarihli Şehir Planlama Rehberi, 1967 tarihli Arazi Edinme Kanunu, Arazi, Konut ve İnsan Yerleşimleri Geliştirme Bakanlığı sorumluluğundaki 1959 tarihli Arazi Etüt Kanunu ve Bölgesel ve Yerel Yönetim Otoriteleri sorumluluğundaki 1982 tarihli Yerel Yönetim Otoritesi Kanunu yer almaktadır. Bu düzenlemelerden Arazi Kanunu ve 8 sayılı Şehir Planlama

Kanunu sırasıyla 1923 tarihli Arazi, 1936 tarihli Şehir İmar Kontrol, 1956 tarihli Şehir ve Ülke Planlama Yönetmeliklerinin yerini almışlardır (Naman-gaya, 2014). 1961'deki bağımsızlıktan sonra söz konusu kanunlarda bazı de-ğişiklikler yapılmış, ancak odak noktası değişmemiştir. Sömürge sistemi al-tında Kraliyet Arazisi kavramına dayanan bu kanunların özünde, devletin herhangi bir araziye satın alması ve amaçlarına uygun olarak kullanım ilkele-rini kolaylaştırılması yatmaktadır (Namangaya, 2014). Belirtilen yasal düzen-lemeler; merkezi yönetimin kontrolünü artırarak planlama ve geliştirme sü-reçlerini yönlendirmektedir. Şehir ve Ülke Planlama Kurulu, planları hazır-lama yetkisini yerel yönetimlere devretse de onaylama sorumluluğunu ken-dinde tutmaktadır. Tanzanya'da planlama süreçlerinde desantralize bir yapı mevcut olup, bölgesel ve yerel otoriteler daha fazla yetkiye sahip bulunmak-tadır. Türkiye'de planlama sistemi genellikle daha merkeziyetçi bir yapıya sahip olup, planlama hiyerarşisi daha fazla ölçek ve detay içerirken, Tan-zanya'da ise planlama daha genel düzeyde ve ulusal kalkınma hedeflerine odaklı yapılmaktadır.

Kamulaştırma yoluyla arazi edinimi ve kentsel arazi yönetimi

Ülkede kentsel arazi geliştirme, yerel ve merkezi hükümetin her iki kade-mesinde eşit olarak yer almaktadır. Ülkede kentsel arazi geliştirme ve yöne-timi, araziyle ilgili çeşitli yasal araçlar ile yönetilmekte ve idare edilmektedir. Bu düzenlemeler; (i) 1999 tarihli ve 4 sayılı Arazi Kanunu, (ii) 2202 sayılı Arazi Edinme Kanunu, (iii) 2007 tarihli Kentsel Arazi Kullanım Planlaması Ka-nunu, (iv) 2002 tarihli Arazi Etüt Kanunu ve (v) 1982 tarihli Yerel Yönetimler (Kent Yönetimi) Kanunu'dur. Bu yasal düzenlemeler, arazi idaresi ve yöne-timi çerçevesinde kentsel arazi geliştirme işlerinin sorumluluğunu hükümete vermiştir. Tanzanya'da arazi geliştirme sürecinde, devlet mevcut yasal pro-sedürlere göre kamulaştırma veya zorunlu satın alma yöntemini uygulayarak kentsel arsa temini de dahil olmak üzere farklı amaçlarla arazi edinimi yapabilmektedir (Komu, 2014; Ndjovu, 2016).

Tanzanya'da kamulaştırma uygulamasının zorlukları ve sorunları çeşitli çalışmalarda ortaya konulmuştur (Ndjovu, 2003, 2016; Kombe 2010b, Ku-siluka, Kongela, Kusiluka, Karimuribo ve Kusiluka, 2011; Msangi, 2011; Komu, 2014; Makupa ve Alananga, 2018). Genel olarak kamulaştırma sü-recindeki temel sorunlar; taşınmazların değerlerinin tespiti, ödenen tazminatın tutarı ve ödeme zamanından memnuniyetsizlik, projelerden etkilenen arazi kullanıcıları ve maliklerinin geçim kaynaklarının yetersizliği, sosyal ve eko-

nomik koruma önlemlerinin alınmaması ve tazminatın zamanında ödenmesi olarak sıralanabilir. Çoğu zaman devlet, bütçe kısıtlamaları ve diğer sektörleri desteklemedeki bütçe açıkları nedeniyle tazminat ödeme konusunu geciktirerek büyük bir yükü karşı karşıya kalmaktadır. Diğer faktörlerin yanı sıra iyi işlemeyen arazi piyasası ve zayıf arazi yönetimi nedeniyle fiyat farklılıkları, Tanzanya'da gayri resmi işlemler ve kentsel yerleşimlerde ikili yapının (arazi sahibi ve arazisiz haneler gibi) ortaya çıkmasını teşvik etmiştir. Zorunlu satın alma ve arazi tahsis sisteminden kaynaklanan sorunlar ve zorluklar, arazi ve konut piyasası arzının zayıf işleyişine neden olmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede kentsel büyüme ve kamu hizmetleri için arazi ediniminde kamulaştırma uygulamasının, sırf idari yükü ve yüksek kaynak maliyeti nedeniyle tercih edilmesi önerilmemektedir (Tanrıvermiş ve Aliefendi-oglu 2019).

Bulgular ve Tartışma

Kentsel arazi geliştirmede katılımcılık ve kapsayıcılık durumu

Bu çalışmada, farklı arazi geliştirme ve arazi edinimi projelerine yerel halkın katılım düzeyinin düşük olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte birçok kişinin arazi toplulaştırma, arazi edinimi ve arazi geliştirme sürecine dahil olmaya istekli olduğu dikkati çekmektedir. Görüşmelerde birçok arazi sahibi ve projeden etkilenen kişi, en başından itibaren sürece tam olarak dahil olmadıkları için geçmişte hatalı bilgilendirildiklerini beyan etmişlerdir. Katılımcılar, kentsel arazi geliştirme uygulamasına katılım ve destekleme istek ve eğilimlerini açıkça ifade etmişlerdir. Ankete katılanların %95,51'i (234) sürece dahil olmak istediklerini belirtmiş ve %4,08'i (10) dahil olmak istemediğini beyan etmiş ve kalan iki katılımcı ise bu soru ile ilgili cevap vermemiştir. Kamulaştırma sürecine maliklerin katılımına imkan verilip verilmediği sorulduğu zamanda; görüşülen kişilerin %37,55'i (92) söz konusu sürece katılımına imkan verildiğini ve %62,04'ü (152) sürece dahil olma imkânı tanınmadığını ifade etmiş ve kalan iki katılımcı ise bu soru ile ilgili görüş belirtmemiştir.

Ankete katılanların çoğunun arazi geliştirme ve arazi edinim sürecine, gayrimenkullerinin mevcut durumunun tespiti (arazi, arazi sınırı, bina, ağaç ve diğer varlıkların tespiti gibi) (%78,5), değerlendirme süreci (%62,0), projelerin halka duyurulması ve tanıtımı (% 64,7), tazminatın ödenmesi sürecine dahil olma ve katılma (%61,4) konusunda hemfikir oldukları ve kesinlikle sürece

katılmak istedikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların çoğunun nötr bir görüşe sahip olduğuna da dikkati çekmektedir. Projelerden etkilenenlerin; planlama süreci, mülkiyet ve arazi edinimi, tazminat tutarlarının tespiti için yargı yoluna gidilmesi ve ilk derece mahkeme kararlarının temyiz edilmesi ve yeniden yerleşim süreçleri gibi konularda fikirlerinin olmadığı saptanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Projeden etkilenen kişilerin zorunlu satın alma yoluyla arazi edinimi ve arazi geliştirmenin farklı aşamalarına katılım istekliliği

Geliştirme Sürecinin Seçilmiş Aşamaları	Katılıyorum				Nötr		Katılmıyorum			
	Kesinlikle katılıyorum		Katılıyorum				Katılmıyo- rum		Kesinlikle katılmıyorum	
	F	(%)	F	(%)	F	(%)	F	(%)	F	(%)
Fiziksel varlıkların tespiti ve doğrulama çalışmaları (arazinin, binaların, ağaçların ve diğer varlıkların tanımlanması) -(PTS1)	102	41,5	91	37,0	20	8,1	23	9,3	10	4,1
Değerleme süreci - (PTS2)	112	45,5	43	17,5	62	25,2	19	7,7	10	4,1
Proje tanıtımı-(PTS3)	71	28,9	88	35,8	52	21,1	27	11,0	8	3,3
Planlama süreci- (PTS4)	55	22,4	63	25,6	67	27,2	42	17,1	19	7,7
Tazminat ödeme süreci-(PTS5)	64	26,0	87	35,4	32	13,0	40	16,3	23	9,3
Satın alma/sahip olma – (PTS6)	46	18,7	55	22,4	73	29,7	44	17,9	28	11,4
Temyiz ve tahkim-(PTS7)	32	13,0	66	26,8	82	33,3	45	18,5	21	8,5
Yeniden yerleşim-(PTS8)	34	13,8	52	21,1	98	39,8	41	16,7	21	8,5

İncelenen her bir değişkenin (PTS_n) yapı geçerliliğine karar vermek ve faktör yapısını ortaya çıkarmak için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. AFA testi sonucuna göre 8 maddeden oluşan PTS_n'nin sadece 7 maddesinin iki alt boyutunun (veya faktörünün) açıklayacak kadar güçlü olduğu ve bu iki faktörün toplam varyansın %65,98'ini açıkladığı saptanmıştır. Buna göre PTS_n'nin geçerli bir özelliğe sahip olduğu ve ayrıca ilk alt boyutun (PTS4, PTS5, PTS6, PTS7 ve PTS8 faktörlerinin) varyansın %51,17'sini ve ikinci alt boyutun (PTS1 ve PTS3 olarak etiketlenen faktörlerin) ise varyansın %14,82'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Ortalama faktör yükünün 0,7'den büyük olması, maksimum olabilirlik faktör analizinin kesme noktasının 0,40 olması ve Kaiser'in özdeğer ölçütünün de 1'den büyük olması, ölçekte kullanılan her bir değişkenin, diğer değişkenler tarafından tahmin edilebileceği

(veya yakınsak geçerlilik varsayımının geçerli olacağı) anlamına gelmektedir.

Kentsel arazi geliştirme; arazi edinimi, planlama, etüt, arazi dağıtımı ve tahsis süreci gibi aşamaları içermektedir. Arazi geliştirme süreçlerinin bütün aşamaları esasen merkezi ya da yerel yönetimler tarafından yönetilmektedir. Bazen arazi kadastro (etüt ve haritalama) aşamasında özel bir kuruluş da sürece katılabilmektedir. İlke olarak arazi geliştirme sürecinde arazi ediniminin her bir aşamasına arazi malikleri ve kullanıcılarının katılım düzeyleri çok düşük kalmaktadır. Arazi edinimi, projeye kimsenin karşı çıkmaması için müzakere yöntemi yerine halkı ikna etmeye yönelik toplantılar yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kamulaştırma yapılmasını gerektiren projelerin çoğunda, projeden etkilenen kişiler arazi ediniminin tüm aşamalarına tam olarak dahil edilmemiş, bunun yerine projeler zorunlu olarak kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilmiştir. Geliştirme sürecinin sadece birkaç aşamasında arazi sahipleri ve kullanıcılarının sürece dahil edildiği tespit edilmiştir. Arazi geliştirme projelerinin, kişileri ikna etmek ve bilgilendirmek yerine sosyal ve ekonomik yönlerden kabul edilebilir katılımcı yaklaşımlara dayalı olarak uygulanması yararlı görülmektedir.

Zorunlu satın alma kapsamında arazi ediniminin uygulanması

Arazi geliştirme, zorunlu satın alma yoluyla arazi edinimi öncesinde gerçekleştirilmektedir. Zorunlu satın alma yoluyla arazi edinimi, özellikle kamu hizmetleri ve toplumun diğer sosyal ve altyapı ihtiyaçları söz konusu olduğunda kamu otoritesi için kaçınılmazdır. Zorunlu satın alma, kentsel gelişme ve topluma fayda sağlamasına rağmen, arazilerinin ve gayrimenkullerin elerinden alınması tehdidiyle karşı karşıya kalan kişiler için bazı endişeleri de beraberinde getirmektedir.

Katılımcıların %62'sinden fazlası alternatif bir arazi edinme endişesi, şeffaflık ve katılım eksikliği, ekonomik faaliyetleri ve sosyal faydaları kaybetme endişesi, yer değiştirme endişesi ve yeniden yerleştirme uygulamalarının sorunlu olacağı endişesi gibi etkenlerin, zorunlu satın alma yoluyla arazilerini devretmekten kaçınmalarına neden olan faktörler olduğuna kesinlikle katıldıklarını beyan etmişlerdir. Benzer biçimde görüşülen kişilerin %43'ünden fazlası da aynı hususlara sadece katıldıklarını beyan etmişlerdir. Bununla birlikte, katılımcıların %50'si tazminat ödemesinin gecikmesinin ana neden olduğuna kesinlikle katılmıştır. Tesise/araziye duygusal bağlılık (sosyal veya manevi yönler), insanların gayrimenkullerini zorunlu satın alma yoluyla bırakmaya direnmelerine en az etki eden faktör olarak tespit edilmiştir. Diğer yandan kamusal amaçlar seçeneğinde nötr bir tutum gözlenmekte olup, arazi

ediniminin kamusal amaçlarının olmadığı önermesine görüşülen 101 kişi (%41) nötr (ne katılıyor ne de katılmıyor) olduğunu beyan etmiştir. Son olarak yasalara bağlılık seçeneğine 76 kişi (%31) katıldığını ve 76 kişi (%31) ise nötr olduğunu ifade etmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Projelerden etkilenen kişilerin zorunlu satın almaya karşı çıkma nedenleri

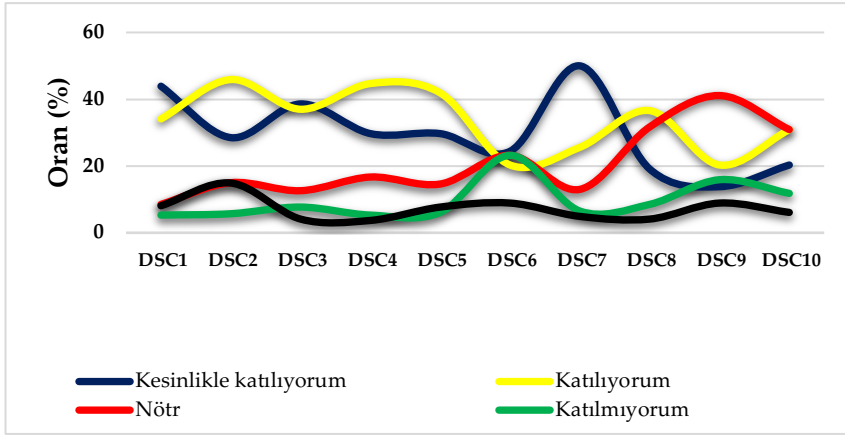
Etkileyen Faktörler	Katlıyorum				Nötr		Katılmıyorum			
	Kesinlikle katılıyorum		Katlıyorum				Katılmıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	
	F	(%)	F	(%)	F	(%)	F	(%)	F	(%)
Başka ya da alternatif arazi- lere sahip olamama endişe- leri (DSC1)	108	43,9	84	34,1	21	8,5	13	5,3	20	8,1
Şeffaflık, katılım eksikliği ve kapsayıcılık olmaması (DSC2)	70	28,5	113	4,9	37	15	14	5,7	12	4,9
Düşük tazminat ödemesi (DSC3)	95	38,6	91	37	31	12,6	19	7,7	10	4,1
Ekonomik faaliyetleri ve sosyal faydaları kaybetmek (DSC4)	73	29,7	110	44,7	41	16,7	13	5,3	9	3,7
Yer değiştirme endişesi ve olumsuz yeniden yerleş- tirme uygulamaları (DSC5)	73	29,7	103	41,9	36	14,6	15	6,1	19	7,7
Uygun olmayan değer- leme prosedürleri (DSC6)	60	24,4	50	20,3	57	23,2	57	23,2	22	8,9
Tazminat ödemelerinde gecikme yaşanması (DSC7)	123	50,0	63	25,6	32	13	16	6,5	12	4,9
Tesise/araziye duygusal bağlılık (DSC8)	47	19,1	90	36,6	78	31,7	21	8,5	10	4,1
Arazi ediniminde kamusal amaçların olmaması (DSC9)	34	13,8	50	20,3	101	41,1	39	15,9	22	8,9
Uygulamalarda yasallara bağlı kalınmaması (DSC10)	50	20,3	76	30,9	76	30,9	29	11,8	15	6,1

Seçilen önermelere katılım düzeyini değerlendirme için likert ölçeğine uygun elde edilen cevapların değerlendirilmesinde Cronbach's Alpha iç tutarlılık düzeyini belirlemek için güvenirlik testi yapılmış ve arazi edinimi için kamulaştırmadan kaçınmayı açıklayan değişkenlerin (DSCn) ile yüksek α değerine ($\alpha = 0,868$) sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca her bir değişkenin yapı geçerliliğini incelemek ve faktör yapısını ortaya çıkarmak için DSCn olarak maddeleri temsil eden her bir değişkenin AFA yapılmıştır. Seçilen değişkenler (DSCn) için KMO ölçüm örnekleme 0,793 ve Bartlett'in Küresellik testinin ise anlamlı olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 (6) = 327,40$, $p < 0,001$). İncelenen

değişkenlerin 0,7'nin üzerinde değere sahip olmalarının yeterli olduğu ve Bartlett'in küresellik testinin anlamlı olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak örneklemin yeterli olduğu, AFA testi için yeterli korelasyonun bulunduğu ve eksik veri olmadığı ortaya konulmuştur. Geliştirme projelerinden etkilenen kişilerin zorunlu satın almaya katılım düzeylerinin zayıflığının nedenleri ve sonuçlarının anlaşılması için faktör analizi çıktılarının anlamlı olduğu anlaşılmıştır.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun, arazilerinin zorunlu satın alma yoluyla elde edilmesine izin vermelerini engelleyen faktörler arasında başka veya alternatif arazi elde etme endişesi (DSC1), şeffaf katılım ve kapsayıcılık eksikliği (DSC2), düşük tazminat ödenmesi (DSC3), ekonomik faaliyetleri ve sosyal faydaları kaybetme riskleri (DSC4) olduğu görülmüştür. Bununla birlikte malikler ve kullanıcıların mevcut yerleşim yerlerinin değiştirilmesi endişesinin olması ve olumsuz yeniden yerleştirme uygulamaları (DSC5), tazminat ödemelerinde gecikme (DSC7) ile tesis ve gayrimenkule duygusal bağlılık (DSC8) faktörlerine katılımları düşük düzeyde iken, değerlendirme sürecinde uygun olmayan prosedürlerin kullanılması (DSC6) önermesine katılmadıkları ve arazi edinim işlemlerinin çoğunluğunun kamusal amaçların dışında olması (DSC9) ve uygulamada yasalara bağlı kalınmaması (DSC10) faktörlerinde de görüşülen kişilerin tarafsız kaldıkları gözlenmiştir (Şekil 2).

Zorunlu satın alma kararları kapsamında arazi edinimine yönelik itirazlar, etkilenen arazi sahiplerinin çoğu tarafından da kanıtlanmıştır. Bu durum, kentsel arazi geliştirme sürecinde zorunlu satın alma konusunda bir tür tatminsizlik ve anlaşmazlık olduğunu göstermektedir. Anket sonuçları, etkilenen arazi sahiplerine ödenen tazminat tutarının düşük olduğunu, arazi sahiplerinin %33,6'sının tazminat olarak alınan tutardan memnun olmadıklarını, ödenen tutarın yerel piyasada cari taşınmaz değeri ile ilişkili olmadığını ve gerçeklikten uzak olduğunu göstermektedir. Kamulaştırma sürecinde takdir edilen arazi değeri (veya ülke mevzuatına göre tazminat); Arazi Edinim Yönetmeliği uyarınca zamanında ödenememiş ve bu da önemli ölçüde memnuniyetsizliğe neden olmuştur.

Şekil 2. Kamulaştırma yoluyla arazi edinimine ilişkin güvensizlik seviyesi

Katılımcıların %20,3'ünün arazi ediniminden sonra tazminatın ödenmesinde gecikme olduğunu ve hatta henüz ödeme yapılmadığını beyan eden arazi sahiplerinden oluştuğu dikkati çekmektedir. Diğer yandan, katılımcıların çoğu, kamulaştırma işlemlerinin bir parçası olmadıkları, kentsel arazi geliştirme ve arazi edinimi prosedüründe göz ardı edildikleri nedeniyle şikâyetle bulunmuşlardır. Arazi sahiplerinin yaklaşık %15,3'ü arazi geliştirme sürecine katılım eksikliği olduğunu, katılımcıların %11'i şeffaflık olmadığını ve %7,6'sı arazi edinim sürecinin adil olmayan tazminat süreci ile mevzuata uygunsuzluk ve değerlendirme prosedürlerinde profesyonelliğin eksikliği ile sık karşılaşıldığını belirtmişlerdir. İlave olarak, arazi edinimi ve kamu yararı konusunda farkındalık ve eğitim eksikliği katılımcıların %6,5'i tarafından dile getirilmiş ve bunu %4,6 ile bürokrasi, yaklaşık %1 ile yolsuzluk ve kayırmacılık ve %1 ile de yasalara bağlılığın yetersizliği izlemiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Kamulaştırma yoluyla kentsel arazi geliştirmenin zorlukları*

Kriterleri	F	(%)
Piyasa değeriyle ilişkili olmayan düşük tazminat tutarı	88	33,59
Tazminat ödemesinde gecikme	53	20,23
Katılım, dahil olma ve bağlılık	40	15,27
Şeffaflık eksikliği	28	10,69
Adil olmayan tazminat süreci ve uygun olmayan değerlendirme prosedürleri	20	7,63
Farkındalık ve eğitim eksikliği	17	6,49
Bürokrasi	12	4,58
Yolsuzluk	2	0,76
Yasalara bağlılığın eksikliği	2	0,76
Toplam	262	100,0

(*) Görüşülen kişilerden bazıları birden fazla seçeneği işaret etmişlerdir.

Arazi düzenlemesi deneyimi ve arazi yeniden düzenlemesinin uygulanabilirliği

Saha çalışmalarının sonuçlarına göre AYD teknikleri veya stratejilerinin yeni birer yaklaşım olmanın ötesinde seçilen şehirlerde gayri resmi olarak daha önce uygulamada kullanıldığı tespit edilmiştir. AYD'nin bazı özelliklerine önceki arazi düzenlemesi uygulamalarında da rastlanmıştır. Arazi düzenlemesi; birkaç teknik özellik dışında, başlatma, katılımcılık ve toplumsal içermeye ile diğer temel özellikler anlamında, uygulama üzerine AYD stratejisine yakın niteliklere sahiptir. Hem yeşil hem de kahverengi alanlarda uygulanabilen AYD stratejisi (Alterman, 2007; Needham ve Hong, 2007; Türk, 2007, 2008; Home, 2007) Tanzania'da kentsel dönüşümde alternatif bir kentsel arazi geliştirme stratejisi olarak arazi düzenlemesinin yerini alabilecek ve hem yeşil hem de kahverengi alanlarda arazi düzenlemesi yapılabilecektir.

Arazinin bir kısmı ve diğer kaynaklar, toplum katılımı yoluyla arazi sahiplerinin katkısı ile projenin altyapı hizmetleri almasını kolaylaştırmak için kullanılmaktadır. Taşınma nedeniyle oluşacak tazminat maliyetini azaltmak için mevcut arazi sahipleri sürece uyum sağlamıştır. Gayrimenkullerin etüt, planlama ve tescil masraflarının bir kısmı arazi sahipleri tarafından, bir kısmı da devlet tarafından karşılanmıştır. Ancak, kentsel arazi geliştirme için arazi katkı miktarı belirtilmediğinden ve homojen bir şekilde uygulanması zor olduğundan, insanlar fiziksel ve sosyal altyapı yatırımları için arazilerini kaybetmek istememekte ve arazi düzenleme sürecine katılmayı reddetmektedir (Kironde, 2019). Bu durum, düzenli hale getirme uygulanması için yoğun müzakerelere yol açmıştır. AYD kapsamında, fiziksel ve sosyal altyapının geliştirilmesine, planlama standartlarının uygulanmasına ve uygun planlamanın sağlanmasına yardımcı olacak belirli bir miktarda arazi katkısı söz konusu olmuştur. Kamulaştırma gibi geleneksel yaklaşımlarla sorunsuz arazi dönüşümünün sağlanmasında eleştiri konusu olan katılımcılık, demokrasi ve mekânsal adalet kavramlarının yanında maliyetler ve ilgili risklerin paylaşılmada da bir adım daha ileri gidilmiştir.

Arazinin düzenlenmesi ve resmileştirilmesinde, özellikle insanların altyapı hizmetlerinden yararlanmak için arazilerinin bir kısmını terk etmeye istekli oldukları durumlarda, AYD modellerinin bazı özellikleri gözlemlenmiştir. Topluluk katılımı kapsamında insanların harekete geçirilmesiyle arazi sahipleri, kendi bölgelerinde iyi tanımlanmış yollar ve diğer gerekli altyapıları hizmetlerini elde etmek amacıyla arazilerini kaybedenlere tazminat ödemek için kaynak veya arazi katkısında bulunma eğilimindedir. Arazi düzenlemesi ve AYD yaklaşımları, kentsel arazi geliştirme sorunlarının çözümünde iki

farklı ortamda işlev görebilmesine rağmen, düzenleme sadece gayri resmi veya planlanmamış yerleşimleri resmileştirmede bir yaklaşım olarak kullanılabilmekte iken, AYD modelleri ise, arazi toplulaştırma ve kentsel arazi geliştirmede daha ileri gidebilmektedir. Her iki yaklaşım da kentsel arazi geliştirme sırasında arazi sahiplerinin mağdur edilmemesi, toplum temelli katılım ve kapsayıcılık ve konut ruhsatları ve tapuların sağlanması yoluyla mülkiyet güvenliğinin artırılması gibi benzer özellikler içermektedir. Yollar, atık depolama noktaları, kamuya açık alanlar ve hastaneler, marketler ve karakol gibi kamu hizmet alanları ile fiziksel ve sosyal altyapı hizmetlerinin sağlanması arazi düzenlemesinde görece daha geri planda kalmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. Kentsel arazi geliştirmede arazi düzenlemesinin (land regularisation) arazi yeniden düzenlemesi ile karşılaştırılması

Tanzanya'da Uygulanan Arazi Düzenlemesi Yöntemi	Arazi Geliştirme Stratejisi Olarak Arazi Yeniden Düzenlemesi
Plansız yerleşim düzenine göre hareket edilmekte ve kentsel planlama standartları dikkate alınmamaktadır.	Arazi geliştirme, onaylı arazi kullanım planı ve kentsel gelişme şemasına göre yürütülmektedir. Mevcut yerleşimlerde yer alan binaların korunması mümkün olamamaktadır.
Arazi geliştirme için bir arazi katkı payı (düzenleme payı) belirlenmemiştir.	Arazi geliştirme için %30, %40 veya %45 gibi katkı payı (düzenleme payı) belirlenmektedir.
Sorunlara hızlı çözüm bulma temel amaç olduğundan, standartların altında arazi altyapısı ve kamu hizmet alanları ile şehirlerde iyi yaşam alanları / olanakları elde edilememektedir.	Standartlaştırılmış, uygun arazi altyapısı ve kamu hizmetleri ile şehrin güzelleşmesi ve yerleşimlerin kalitesinin yükseltilmesi sağlanmaktadır.
Reaktif bir yaklaşımla hareket edilmekte olup, plansız ve gecekondü alanlarını (gayri resmi yerleşim alanları) düzeltmek için pasif bir eylem tarzı belirlenmiştir.	Gelecekteki kentsel arazi düzenlemesi öngörülerek proaktif bir kentsel arazi geliştirme yaklaşımı benimsenmiştir.
Asıl amaç arazi kullanım güvencesini sağlamaktır. Arazinin bulunduğu yerde altyapının tesisi ve kamu hizmetleri ikinci sırada gelmektedir.	Hem düzgün altyapı hizmetlerinin sağlanmasına hem de arazi sahiplerinin mülkiyet güvenliğinin güçlendirilmesine odaklanmaktadır.
Düzenleme sonrasında, arazi mülkiyetinin kanıtı olarak "yerleşim izin belgesi" verilmekte ve bu belgenin geçerlilik süresi en fazla 5 yıl olup, söz konusu belge yenilebilmektedir.	Düzenleme sonrasında, arazi mülkiyetinin kanıtı olarak "kullanım hakkı sertifikası/tapu senedi" verilmekte ve bu belgenin yenilebilir kullanım (arazi kirası) süresi 33, 66, 99 yıl olabilmektedir.
Katılımcı ve kapsayıcı, toplum temelli bir yaklaşım uygulamanın temel ve ilgili özelliğidir.	Katılımcı ve kapsayıcı, toplum temelli bir yaklaşım uygulamada kilit ve ilgili bir özelliktir.
Bazı kolaylaştırıcı özelliklerden yoksun olduğu için maliyet-etkin ve kendi kendini finanse eden bir sistem olduğu kanıtlanmamıştır.	Maliyet etkin ve kendi kendini finanse eden bir arazi yönetimi ve kentsel arazi geliştirme yaklaşımı olduğu kanıtlanmıştır.
Yöntem arazi edinme yaklaşımı değildir ve mevcut plansız yerleşimlerin iyileştirilmesi için iyileştirici bir yaklaşım olarak işlev görmektedir.	Kamu ve sosyal altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi için arazi edinimine alternatif bir yaklaşımdır.

Arazi sahipleri aynı arazide/yerinde barındırabilmekte, ancak yine de yoğun ve aşırı kalabalık yerleşim alanları olduğunda, bunu uygulamak bazen zor olmaktadır.	AYD'nin temel özelliği, orijinal arazi sahiplerini yerinde tutmaktır.
Seçicidir; Sadece yarı-kahverengi alanlar ile kahverengi alanlarda çoğunlukla plansız yerleşimlerde uygulanabilir.	Seçici değildir ve hem yeşil, hem de kahverengi yerleşim alanlarında uygulanabilir.
Kentsel arazi geliştirmede bir af yaklaşımı olarak uygulanmakta, gayri resmi yerleşimlerin iyileştirilmesi ve tapuların verilmesi için kalıcı bir yaklaşım değildir.	Kentsel arazi geliştirmede temel arazi yönetimi ve arazi düzenleme yaklaşımı olduğu kanıtlanmıştır ve kalıcı özellik taşımaktadır.
Sürdürülebilir kentsel arazi gelişimini desteklemez.	Sürdürülebilir kalkınma gündemini benimser ve kentsel gelişimin niteliklerine ve standartlarına bağlı kalır.
Mülk sahiplerinin arazi üzerinde teminat değeri elde etmelerini ve bunu finansal kuruluşlar için teminat olarak kullanmalarını geliştirmek için gayri resmi arazi haklarının yasallaştırılmasını mümkün kılmaktadır.	Ana rolü, arazi düzenlemesini sağlamak ve sadece teminat değeri değil, kentsel arazi geliştirme sonrasında iyileştirme değeri de sağlamaktır.

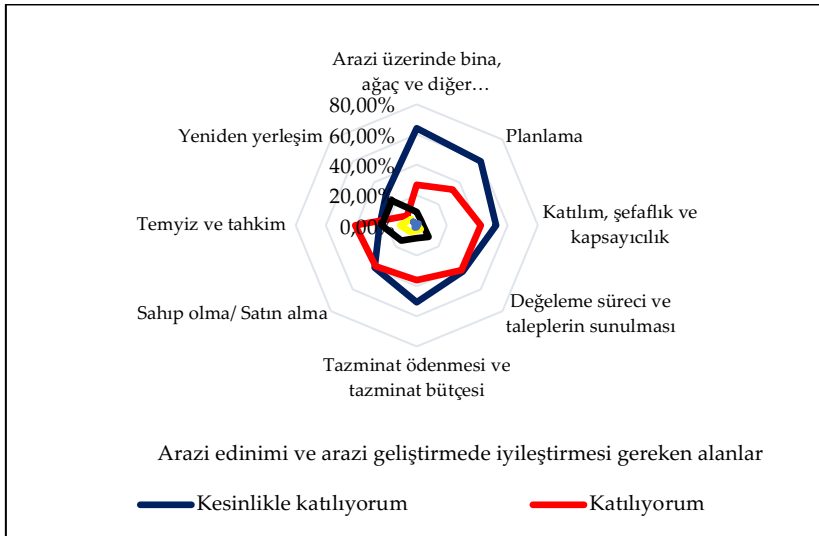
AYD tekniğinin en büyük avantajı, kentsel yayılmanın gerçekleştiği kent ve kent çeperlerinde arazi geliştirmede başarılı olan proaktif bir kentsel arazi geliştirme yöntemi olmasıdır. Ayrıca, açık ve yeşil alanlar ile kentin yakın çevresindeki (saçaklarındaki) doğal bitki örtüsü ve yeşil alanlara erişimde, geleneksel arazi edinim yöntemleri sıklıkla bedelli arazi mülkiyeti edinimine dayanmaktadır. Bu yöntem, altyapı yatırımları tamamlandıktan sonra mülkiyetin resmleştirilmesine odaklanan düzenleyici yaklaşımla karşılaştırıldığında, proaktif ve sürdürülebilir kentsel arazi geliştirme uygulamalarının kapsamını sınırlayıcı etkiye sahiptir. AYD, özellikle açık ve yeşil alanda geleneksel yöntemlerde yaşanan arazi geliştirme süreciyle ilgili ön maliyetleri, kapsayıcılığı ve toplum katılımını kolaylaştırarak, faydaların, risklerin, maliyetlerin ve diğer sorumlulukların arazi sahipleri arasında adil bir şekilde paylaşılmasını sağlayarak, yerinden edilme ve yer değiştirmeyi engelleyerek sürdürülebilir kent gelişimini artırmayı amaçlamaktadır. AYD tekniğinin kent çevresindeki bölgelerde de yer alması ve artan kentsel ihtiyaçlar karşısında altyapılı imar parseli açığının kapatılmasına yardımcı olması beklenmektedir.

Arazi edinimi ve kamulaştırma işlemlerinde iyileştirilmesi gereken alanlar

Kamulaştırma yoluyla arazi geliştirme sürecini etkinleştirmek için çeşitli önlemlerin alınmasına ihtiyaç bulunduğu tespit edilmiştir. Zorunlu satın alma,

kentsel gelişme için arazi ediniminin bir parçası olmaya devam edecektir. Ancak kamulaştırmanın uygulanabilmesi için bazı alanların iyileştirilmesi gerekmektedir. Daha iyi sonuçlar elde edebilmek ve sürdürülebilir kentsel arazi geliştirme için iyileştirilmesi gereken birkaç alanın olduğu belirlenmiştir. Gelecekteki yöntemlerle arazi geliştirme çalışmaları için öncelikle arazi ve tamamlayıcı parçalarının tespitinin yapılması gerekecektir. Ancak kadastro işlemleri tamamlanamamış ve tapu sicil sisteminin oluşturulamamış olduğu ülkelerde arazi varlığının genellikle kayıt dışı olduğu ve kullanıcıların ve varlıkların tespiti ile değerlendirme işlemlerinin özel bir prosedür geliştirme ve uygulama yapmayı zorunlu kıldığı vurgulanmalıdır.

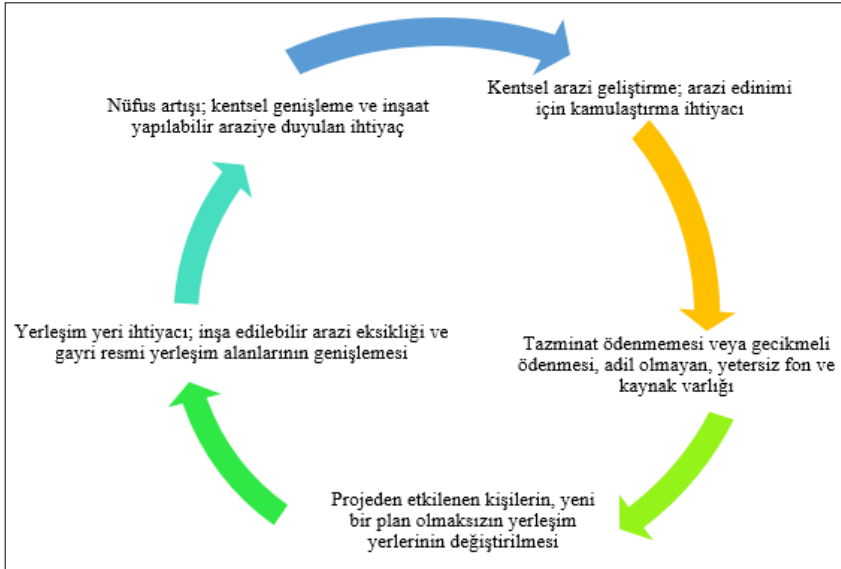
Saha çalışması yapılan şehirlerde arazi geliştirme işlemlerinde fiziksel varlıklar ile diğer varlıkların tanımlanması (arazi ve arazi üzerindeki herhangi bulunan diğer varlıkların -bina, tesis, ürün ve ağaç gibi- tanımlanması) (%64,2), planlama süreci (%60), şeffaflık, katılım ve projeden etkilenen kişileri kapsayıcılığı (%52,4), uygun bütçeleme ve tazminat ödenmesi için kaynakların varlığı (%51), değerlendirme süreci ve taleplerin sunulması (%43,1) konularında daha fazla iyileştirme çalışmalarının yapılması önerilmiştir. Bu faktörler, zorunlu satın alma yaklaşımında güçlü bir şekilde kabul görmüş ve tartışmasız bir şekilde geliştirilmesi gereken hususlar olarak öne çıkmıştır. Diğer yandan arazi edinimi ve zilyetlik, tahkim ve temyiz, yeniden yerleşim ve iade gibi faktörlerin zorunlu arazi ediniminde dikkat edilmesi gereken alanlar olarak önem sırasına göre takip edildiği belirlenmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Arazi edinimi sürecinin iyileştirilmesine katılım değişkenlerinin dağılımları

Kentsel arazi geliştirme stratejileri ve politika seçenekleri

Tanzanya’da, kentsel arazi düzenlemesine iki ana yapının hâkim olduğu görülmektedir: planlı ve rasyonel projelerin uygulandığı araziler ile gayri resmi ve düzenlenmemiş araziler üzerindeki yerleşim alanları. Ülkede sürdürülebilir ve uygun fiyatlı kentsel arazi geliştirme için kamulaştırma, imar hakkının devri, arazi bankacılığı ve artan arazi değerinin paylaşımı gibi çeşitli yaklaşımların bir arada uygulanması gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, geleneksel yaklaşımlar ile AYD modellerinin bir arada kullanılması, maliyetleri azaltarak sürdürülebilir kentsel arazi ve altyapı geliştirme sağlayabilmektedir (Şekil 4). Mevcut koşullarda, kamulaştırma işlemleri artan mali yük ve yetersiz kaynaklar nedeniyle gecikmelere ve olumsuz sonuçlara yol açmakta, kentsel arazi geliştirme sürecinde kısır döngü oluşturabilmektedir. Yetersiz bütçeler ve zayıf özel sektör katılımı, kentsel gelişmenin finansman ihtiyacını zamanında karşılayamamakta ve kamulaştırma süreci yine kısır döngü oluşturmaktadır. Kamulaştırma yoluyla uzun vadede imarlı kentsel arazi veya arsa arzını karşılamakta yetersiz kaldığı ve bunun da kentsel gelişmenin sürdürülebilirliğini olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir. Geleneksel yaklaşımlardan entegre arazi geliştirme modellerine geçiş, daha uygun maliyetlerle kamu hizmetleri için gerekli arazinin sağlanmasına katkıda bulunabilmektedir.

Şekil 4. Kamulaştırmanın neden olduğu kentsel arazi geliştirme kısır döngüsü

Saha bulguları, kamulaştırma gibi geleneksel yaklaşımların kentsel arazi geliştirme üzerindeki olumsuz etkilerini ve bu konuda yeni, yenilikçi modellerin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. AYD yaklaşımlarının kullanımı, kentsel arazi planlamasında ve yönetiminde önemli faydalar sağlayabilir. Bu yaklaşımlar, plansız yerleşimlerin azaltılmasına ve kentsel büyümenin iyileştirilmesine yardımcı olabilir. Ancak, AYD'nin başarısı, iyi yapılandırılmış politikalar, mevzuat ve düzenleyici çerçeveler gerektirmektedir.

Uluslararası kuruluşların desteğiyle AYD stratejisinin uygulanması, kamulaştırma sürecindeki maliyetleri azaltabilir ve gayrimenkul maliklerinin sürece katılımını artırabilir. AYD süreçleri, kendini finanse eden bir yaklaşım olduğu için altyapı yatırımlarının maliyetleri karşılanabilir. Mekânsal planlama ve AYD süreçlerinin birbirini takip edecek şekilde çalışması, rasyonel kentsel gelişim için istenen bir yaklaşım olacaktır. Kamu-özel iş birliği ile özel sektör katkısı artırılabilir ve kamu kurumları teknik destek sağlayarak düzenleyici mekanizma işlevi görebilir.

Kentsel arazi geliştirme girişimleri, arazi mülkiyeti ve kullanım tipolojileri dikkate alınarak desteklenmelidir. Gayri resmi yerleşimlerin iyileştirilmesi (veya düzenli hale getirilmesi) ve altyapı hizmetlerinin sağlanması, arazi mülkiyeti ve tasarruf hakkı ile ilgili önemli yetersizlikleri de ortaya çıkarmaktadır. Tanzanya'da arazi geliştirme, genellikle proje bazında ve stratejik planlama eksikliğiyle yürütülmektedir. Uzun vadeli stratejilere dayalı bütçeler ve politikalar oluşturulması, kentsel arazi planlama ve geliştirme sürecinde başarı için kritik öneme sahiptir.

Sonuç ve Öneriler

Birçok gelişmekte olan ülkede iyi tanımlanmış arazi mülkiyeti ve imar düzeni ile iyi işleyen arazi piyasası ve koruma altına alınmış arazi tasarruf sistemlerinin olmaması, kentsel yerleşimlerde yasa dışı yapılaşmanın yaygınlaşmasına ve yapı ve yaşam kalitesinin düşük olmasına neden olmaktadır. Açıklanan çerçevede araştırmada, Tanzanya'da kentsel arazi geliştirme ve arazi edimi konusundaki politika ve yaklaşımların, kamu kuruluşlarının beklentilerini ve artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı ortaya konulmuştur. Araştırma sonuçları, arazi geliştirmede AYD modelleri yerine zorunlu satın alma uygulamasının çatışmalara neden olduğunu ve arazi sahiplerinin tazminat almalarına rağmen, arazilerini bırakma korkusu yaşadıklarını göstermiştir. Arazi sahiplerini ve diğer paydaşları isteksiz kılan ve zo-

runlu satın alma ile arazilerini bırakmaktan alıkoyan çeşitli nedenler bulunmaktadır. Araziye bağımlılığın yaygın olduğu ve arazi ediniminden önce ve sonra kişilerle anlaşma sağlanmasının nadiren gerçekleştiği ve çoğu zaman uzlaşmanın sağlanamadığı gözlenmektedir. Arazi edinim kararlarının çoğu zorunlu ve katılımcılıktan uzak bulunmaktadır. Bu nedenle arazi geliştirme aktörleri, yüksek edinim maliyetleri ve arazi sahiplerinin direnişiyle sıklıkla karşılaşmaktadırlar. Birçok gelişmekte olan ülkede, zorunlu satın alma ve kamulaştırma gibi geleneksel yöntemlerin, mülksüzleştirme, şeffaf olmayan tazminat süreçleri, gecikmiş ödemeler, yetersiz bütçeler ve arazi çatışmaları gibi sorunlara yol açtığı tespit edilmiştir. Bu sorunlar, mekânsal dışlama ve sosyal adaletsizliklere neden olmakta ve arazi-insan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Saha çalışmasının bulguları, geleneksel kentsel arazi geliştirme yaklaşımının katılımcılık, kapsayıcılık ve tazminat ödemelerinin kabul edilebilirliği açısından zayıf olduğunu göstermektedir. Zorunlu satın alma yönteminin tercih edilmesi, tazminat yetersizliği ve ödeme gecikmeleri gibi sorunlar, mülksüzleşmeye, yeniden yerleşim projelerinin etkin olarak uygulanamamasına ve mekânsal dışlamaya neden olmaktadır. Buna ilave olarak arazi düzenlemesi ve zorunlu satın alma yöntemlerinin uygulanabilirliği de tartışılmıştır. Katılımcıların görüşleri, kentsel arazi düzenlemesi ve zorunlu satın alma uygulamalarının mevcut durumunu, uygulama sorunlarını ve etkilerini ortaya koymuştur. İncelenen kent ve bölgelerde araştırmanın katılımcıları; (i) projeden etkilenen kişiler (arazi geliştirme/arazi ediniminden etkilenen arazi sahipleri), (ii) arazi geliştirme yaklaşımlarının uygulamasında yer alan uzmanlar ve (iii) kentsel arazi geliştirme ve yönetimi, uygulamaları ve politika geliştirme alanında deneyimli akademisyenler ve araştırmacılardan oluşmaktadır.

Kaynak araştırması, idari kayıt analizi, anket çalışmaları, paydaş görüşmeleri ve saha gözlemlerine dayanarak, kentsel arazi geliştirme politikalarının eksiklikleri vurgulanmış ve genel değerlendirme yapılmıştır. Bu eksiklikler arasında AYD ve diğer yaklaşımların mevcut olmaması, mali kaynak yetersizlikleri, arazi yönetimi sorunları, kadastro ve mülkiyet kaydı problemleri, zorunlu arazi ediniminden kaçınma gerekliliği ve belirsizlikler gibi konular bulunmaktadır. Saha çalışmasının bir ülkenin sınırlı sayıda yerleşiminde yapılmış olması nedeniyle araştırmanın genelleştirilme yeteneği sınırlı olsa da kentsel arazi yönetimini iyileştirecek temel önerilerin aşağıdaki gibi sıralanması mümkündür:

- Kamulaştırma yoluyla arazi edinimi yaklaşımı, arazi geliştirme ve ediniminde tek seçenek olmak yerine, diğer yaklaşımların başarısız olması halinde son çare olarak kullanılmalıdır.
- AYD yaklaşımının benimsenmesi, benzer birkaç özelliğe sahip olan ve kentsel gelişme ve arazi ediniminde mevcut arazi düzenlemesi yaklaşımının değiştirilmesi yoluyla mümkün olabilecektir.
- AYD modellerinin arazi düzenlemesi ile özelleştirilmesinden, arazi ve kentsel gelişmenin dönüştürülmesinin mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.
- AYD modelleri gibi maliyet etkin arazi geliştirme yaklaşımlarının benimsenmesi yoluyla arazi geliştirmedeki ağır maliyet yükünün azaltılmasına yardımcı olunabilecek ve kendi kendini finanse etme yöntemi olarak da dikkate alınmış olacaktır.
- Dinamik arazi gelişimini teşvik edecek politika değişiklikleri ve kentsel arazi gelişimi yaklaşımlarının entegrasyonu, kentsel arazi gelişimini güçlendirmek için dikkate alınmalıdır.
- Rasyonel kentsel arazi geliştirme politikası olmadan fon tahsisinin yapılmasının zor olduğu gözlenmiştir. Genel olarak kentsel arazi geliştirme çalışmasına rehberlik edebilecek kentsel arazi geliştirme politikalarının tespiti ve yeni yasal düzenlemeler ile bunlara dayalı olarak etkin uygulama yapılması yararlı olacaktır.
- Bütün arazi geliştirme planları için tek başına kaynak sağlayabilecek arazi politikası, düzenli kentsel gelişme ve arazi yönetimi hedefine ulaşmak için yeterli olamayacaktır. Bu politikanın mutlaka ekonomik, mali ve teknik araçlarla birlikte entegre edilmesi ve yerel ve ulusal koşullara uygun rasyonel ve entegre yönetim yapısının geliştirilmesi ve etkin uygulama yapılmasına gereksinim bulunmaktadır.
- Kentsel arazi geliştirme için fon akışına ve bütçe tahsisine izin verecek bir kentsel arazi geliştirme politikasının geliştirilmesine ve başarılı uygulama yapılmasına gereksinim olduğu vurgulanmalıdır.

Araştırma sonuçları, büyük ölçüde Tanzanya'nın iki kentinde yapılan saha çalışmasının çıktıları ve ülke koşullarına dayalı durum tespiti ve önerileri kapsamaktadır. Afrika ülkeleri ve diğer gelişmekte olan ülkelere arazi-insan ilişkileri, arazi mülkiyeti, arazi tasarruf sistemleri, imar uygulamaları, altyapı yatırımları ve kamusal hizmetler için arazi edinimi yöntemleri ve yaklaşımlarının ülkelere göre farklılık göstermesi, araştırma sonuçlarının genelleştirilmesini kısıtlamaktadır. Bununla birlikte başta Afrika ülkeleri olmak

üzere birçok gelişmekte olan ülkenin kentlerinde yaygın olan gayri resmi yerleşimlerin dönüşümü ve kentsel büyüme için altyapı arsa üretiminde AYD yaklaşımlarının uygulanabilir olduğu ortaya çıkmaktadır. Kamu hizmetleri ve altyapı başta olmak üzere projeler için arazi ediniminde geleneksel araçlar yerine yüzölçümü veya değer esaslı AYD modelleri ile gönüllü ve kendi kendini finanse eden modellerin geliştirilmesi, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasına ve kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesine katkı sağlayabilecektir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde kentsel arazi geliştirme süreçlerinde yasal çerçevenin ve kurumsal yapının yetersizliği, kamu idarelerinin insan ve mali kaynaklarının sınırlı oluşu ile bilgi teknolojileri altyapısının geliştirilememiş olması gibi etmenler, AYD modellerinin uygulanabilirliğini kısıtlayabilmektedir. Bu nedenle, hemen her ülke için öncelikli olarak büyük şehirlerden seçilecek pilot bölgelerde uygulama yapılması, uygulamanın etkinliğinin ve başarısının test edilmesi, sonrasında ise ülke genelinde uygulamanın yaygınlaştırılması yoluna gidilmesi için gerekli ve faydalı görülmektedir.

Kaynakça/References

- Abd-Elkawy, A. A. M. (2018). Requirements of implementation limited land readjustment tools in developing informal deteriorated areas (Case study: Daier el Nahea area- Dokki District – Giza governorate). *International Journal of Development and Sustainability*, 7(1), 381-408.
- Alterman, R. (2007). Much more than land assembly: Land readjustment for the supply of urban public services. In *Lincoln Institute for Land Policy*, 57-86.
- Anonymous. (1999). *The Land Act No. 4 of 1999*. Government Printers, Tanzania, Dar es Salaam.
- Anonymous. (2016a). *Habitat III National Report Tanzania: Final Report*.
- Anonymous. (2016b). *UN-Habitat, Remaking the Urban Mosaic-Participatory and Inclusive Land Readjustment*. 10.12.2019 tarihinde www.iirr.org adresinden erişildi.
- Anonymous. (2019). *World Population Prospects 2019, Methodology of the United Nations Population Estimates and Projections*. 10.04.2021 tarihinde <https://population.un.org/wpp/>, adresinden erişildi.
- Anonymous. (2022). *Population and housing census 2022 Tanzania*. 01.11.2022 tarihinde <https://www.nbs.go.tz/index.php/en/sensa.nbs.go.tz>. adresinden erişildi.
- Bazame, R., (2022). *Kentsel arazi arzı ve gayrimenkul piyasasının dinamiklerinin kentsel gelişim sürecine etkilerinin analizi: Burkina Faso'da Ouagadougou kenti örneği*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.

- Bazame, R. ve Tanrıvermiş, H. (2020). Urban development and housing issues in urbanizing Burkina Faso. J.A.Jowski (Der.), *Advances in sociology research* içinde (s.57-89). Nova Science Publishers, USA.
- Bourguignon, F., Ferreira, F.H. ve Walton, M. (2007). Equity, efficiency and inequality traps: A research agenda. *The Journal of Economic Inequality*, 5(2), 235-256.
- Buitelaar, E. (2004). A transaction-cost analysis of the land development process. *Urban Studies*, 41(13), 2539-2553.
- Enemark, S. (2001). *Land administration systems: A major challenge for the surveying profession*. In *Proceedings of the XVIII Surveying and Mapping Educators Conference 2001: A spatial odyssey* (pp. 1-12). Penn State University, USA.
- Fainstein, S. (2009). Spatial justice and planning. *Justice Spatiale/Spatial Justice*, 1, 1-13.
- Golland, A. (2003). *Models for Land Assembly in the UK: A Comparative Analysis of Other European Approaches*. RICS foundation.
- Grover, R. (2014). Compulsory purchase. *Journal of Property Investment and Finance*, 32(5), 518-529.
- Harvey, D. (2009). *Social justice and the city*. Athens, GA: University of Georgia Press.
- Home, R. (2007). Land Readjustment as a Method of Development Land Assembly: A Comparative Overview. *Town Planning Review*, 78(4), 459-483.
- Hong, Y. H., ve Brain, I. (2012). Land readjustment for urban development and post-disaster reconstruction. *Land Lines*, 24(1), 2-9.
- Hong, Y. H. (2007). Assembling land for urban development: Issues and opportunities. Y. H. Hong ve B. Needham (Der.), *Analyzing land readjustment: economics, law and collective action*. Cambridge, MA: Lincoln Institute of Land Policy..
- Hoyos, R. A. D. (2015). *Testing land readjustment in Colombia: The equitable share between stakeholders* (Master's thesis). IHS Erasmus University of Rotterdam, Rotterdam, The Netherlands.
- Johnson, R.B., Onwuegbuzie, A.J. ve Turner, L.A. (2007). Toward a definition of mixed methods research, *Journal of Mixed Methods Research*, 1(2), 112-33.
- Kironde, J. M. L. (2019). Community-Based Settlements Regularization: Lessons for Scaling up from Makongo-Juu Informal Settlement, Dar es Salaam, Tanzania. *Current Urban Studies*, 7, 170-192. <https://doi.org/10.4236/cus.2019.72008>.
- Kironde, J. M. L. (2009). *Improving land sector governance in Africa: The case of Tanzania* (Paper prepared for the workshop on land governance in support of the MDGs: Responding to new challenges). Washington, DC.
- Kombe, W. (2010a). Land acquisition for public use, emerging conflicts and their socio-political implications. *International Journal of Urban Sustainable Development*, 2(1-2); 45-63. doi:10.1080/19463138.2010.520919.
- Kombe, W. (2010b). *Land conflicts in Dar es Salaam: Who gains? Who loses?* Cities and Fragile States Working Paper No. 82.
- Komu, F. (2014). Conceptualizing fair, full and prompt compensation – The Tanzanian context of sustaining livelihood in expropriation projects. *Journal of Land Administration and Environmental Assessment*, 2(2).

- Kusiluka, M.M., Kongela, S., Kusiluka, M.A., Karimuribo, E.D. ve Kusiluka, L.J. (2011). The negative impact of land acquisition on indigenous communities' livelihood and environment in Tanzania. *Habitat International*, 35(1), 66-73.
- Li, L. H. ve Li, X. (2007). Land readjustment: An innovative urban experiment in China. *Urban Studies*, 44(1); 81-98.
- Louw, E. (2008). Land assembly for urban transformation—The case of s-Hertogenbosch in The Netherlands. *Land use policy*, 25(1), 69-80.
- Lugoe, F. (2008). *Assessment of main urban land use issues in tanzania final report*. The World Bank Urban Team, AFTU1 on Tanzania Local Government Support Project.
- Makupa, E.R. ve Alananga, S. (2018). Compulsory Land Acquisition and Good Governance An Assessment of the Luguruni Satellite Town Project in Dar es Salaam Tanzania. *African Journal of Land Policy and Geospatial Science*, 1(3), 18-31
- Marcuse, P. (2009). From critical urban theory to the right to the city. *City*, 13(2-3), 185-197.
- Monk, S., Whitehead, C., Burgess, G. ve Tang, C. (2013). *International Review of Land Supply and Planning Systems*. Report to the Joseph Rowntree Foundation (JRF), London.
- Mosha, L. (2012). Housing and land challenges in Tanzania. *Prime Journal of Social Science (PJSS)*, 1(6), 113-120.
- Msangi, D. (2011). *Land acquisition for urban expansion: Process and impacts on livelihoods of peri-urban households* (Licentiate thesis). Faculty of Natural Sciences and Agricultural Sciences, Swedish University of Agricultural Sciences.
- Namangaya, A. H. (2014). Urban spatial planning and local economic development: comparative assessment of practice in Tanzanian Cities. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 4(6), 20-31.
- Nar, M. (2013). *Kamu Ekonomisi: Ekonomik Etkinlik ve Vergileme*. Seçkin Yayınları, Ankara, 40.
- Ndjovu, C. E. (2003). *Compulsory purchase in Tanzania: Bulldozing property rights* (Master's thesis). Royal Institute of Technology, Department of Infrastructure, Division of Real Estate Planning and Land Law, Stockholm.
- Ndjovu, C. E. (2016). Understanding causes of dissatisfaction among compensated landowners in expropriation programs in Tanzania. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 5(1).
- Needham, B. (2007). The search for greater efficiency: land readjustment in the Netherlands. Hong, Y.H., Needham, B. (Der.), *Analyzing Land Readjustment: Economics, Law and Collective Action* içinde (s.115-132). Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge, Mass.
- Needham, B. ve Hong, Y.H. (2007). *Analyzing land readjustment: Economics, law, and collective action*. Lincoln Institute of Land Policy.

- Needham, B., Segeren, A. ve Buitelaar, E. (2011). Institutions in theories of land markets: illustrated by the Dutch market for agricultural land. *Urban Studies*, 48(1), 161-176.
- Shahab, S. ve Viallon, F.X. (2019). A transaction-cost analysis of Swiss land improvement syndicates. *Town Planning Review*, 90(5), 545-566.
- Sharma, S., Giri, A., Haque, T. ve Tetteh, I. (2018). Land Acquisition in India: A Pareto and Kaldor-Hicks Perspective. *Land*, 7(2), 66.
- Taber, K.S. (2018). The Use of Cronbach's Alpha When Developing and Reporting Research Instruments in Science Education, *Research in Science Education*, 48, 1273-96.
- Tan, R. ve Heerink, N. (2017). Public and Self-Organized Land Readjustment in Rural China – A Comparison. *Journal of Rural Studies*, 53, 45–57.
- Tanrıvermiş, H. ve Aliefendioğlu, Y. (2019). Legal and Institutional Fundaments of Expropriation and Compensation Issues in Turkey (Chapter 7). In: Routledge Handbook of Contemporary Issues in Expropriation, Eds: F.Plimmer & W.McCluskey, Routledge Handbooks, New York, USA, ss.118-157.
- Tanrıvermiş, H., Tanrıvermiş, Y., Bazame, R., Duman, İ ve Erciyes, A.H. (2020). Türkiye'de Değer Esaslı Arazi Düzenleme Yaklaşımlarına Olan İhtiyacın Uygulayıcılar ve Malikler Yönünden Değerlendirilmesi, II. Uluslararası Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Konferansı, 30 Ocak-3 Şubat 2020, Ankara, Türkiye.
- Tenga, R.W. ve Mramba, S.J. (2015). *Tanzania LGAF Synthesis Report World Bank*. 31.12. 2019 tarihinde <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28512> adresinden erişildi.
- Terzioğlu, A. ve Tanrıvermiş, H. (2025). Türkiye Kentlerinde Değer Esaslı İmar Uygulaması Olanakları ve Başarı Koşulları, IV. Uluslararası Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Konferansı, 3-5 Şubat 2025, Ankara, Türkiye.
- Tiwari, P., Stillman, G.B., Yoshino, N. (2020). *Equitable Land Use for Asian Infrastructure*. Asian Development Bank Institute.
- Toulmin, C. (2009). Securing land and property rights in sub-Saharan Africa: the role of local institutions. *Land use policy*, 26(1), 10-19.
- Türk, S. S. (2007). *An Analysis on The Efficient Applicability of the Land Readjustment (LR) Method in Türkiye*. Habitat International. 10.12.2019 tarihinde <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2006.04.001>, adresinden erişildi.
- Türk, S. S. (2008). An Examination for Efficient Applicability of The Land Readjustment Method at the International Context. *Journal of Planning Literature*, 22(3).
- Türk, S. S. ve Korthals Altes, W. K. (2010). How suitable is LR for renewal of inner city areas? An analysis for Türkiye. *Cities*, 27(5); 326–336.
- Türk, S. S. ve Korthals Altes, W. K. (2011). Potential application of land readjustment method in urban renewal: Analysis for Türkiye. *Journal of Urban Planning and Development*, 137(1), 7-19.
- Uisso, A. M. ve Tanrıvermiş, H. (2021). Driving factors and assessment of changes in the use of arable land in Tanzania. *Land Use Policy*, 104, 105359.

- Uisso, A. M. (2023). *Gelişmekte olan ülkelerde kentsel gelişme ve dönüşüm için arazi düzenleme modelleri: Tanzanya'da arazi düzenlemede alternatif modellerin uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Uisso, A. M., & Tanrıvermiş, H. (2024). Impediments to urban land development and transformation in Tanzania: Evaluating conventional approaches and proposing innovative solutions. *Survey Review*, 56(1), 1-12. <https://doi.org/10.1080/00396265.2024.2370599>
- Van der Krabben, E. ve Jacobs, H. M. (2013). Public land development as a strategic tool for redevelopment: Reflections on the Dutch experience. *Land Use Policy*, 30(1); 774-783.
- Van Staveren, I. (2012). An evolutionary efficiency alternative to the notion of Pareto efficiency. *Economic Thought*.
- Wallace, J. (2010). *Land acquisition in developing economies*. International Federation of Surveyors Article of the Month – February 2010. FIG Congress in Sydney, April 2010.
- Williamson, O. E. (1975). *Markets and hierarchies*. Free Press.
- Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*. Free Press.

Amani Michael Uisso

Ankara Üniversitesi Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalında 2018 yılında yüksek lisansını, 2023 yılında da doktora öğrenimini tamamlamıştır. Çevresel sürdürülebilir, kendi kendini finanse eden, maliyet etkin ve topluluk refahını önceliklendiren yenilikçi kentsel arazi geliştirme yaklaşımları üzerine çalışmaktadır.

Dr. Amani Michael Uisso completed his master's degree in 2018 and Ph.D. in 2023 in the Department of Real Estate Development and Management, Ankara University. He is studying on innovative approaches to urban land development that prioritize environmental sustainability, self-financing, cost-effectiveness, and community well-being

E-posta: peaceuiso@yahoo.com.tr

Harun Tanrıvermiş

Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü'nden 1991 yılında mezun olan Prof. Dr. Harun Tanrıvermiş, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı'nda 1991-1993 döneminde yüksek lisans ve 1993-1996 döneminde ise doktora öğrenimini tamamlamış ve ayrıca 1995-1996 döneminde MED-CAMPUS Avrupa Çevre Yönetimi Yüksek Lisans Programını da tamamlayarak çevre yönetimi dalında yüksek lisans derecesini almıştır. Ankara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dekanı ve Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü baş-

kanıdır. Bugüne kadar gayrimenkul ve varlık değerlendirme, arazi ve gayrimenkul geliştirme, kamulaştırma, tesis, gayrimenkul ve varlık yönetimi stratejileri ve uygulamaları gibi konularda birçok çalışması yayımlanmıştır.

After graduating from Ankara University, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics in 1991, Prof. Dr. Harun Tanrıvermiş completed his master's degree in 1991-1993 and his doctorate degree in 1993-1996 at Ankara University Institute of Science and Technology, Department of Agricultural Economics and also completed the MED-CAMPUS European Environmental Management Master's Program in 1995-1996 and received his master's degree in environmental management. He is the Dean of Ankara University Faculty of Applied Sciences and Head of the Department of Real Estate Development and Management. He has published several articles in peerreviewed journals on topics such as real estate and asset valuation, land and real estate development, expropriation, facility, real estate, and asset management strategies and practices.

E-posta: tanrivermis@ankara.edu.tr

Teşekkür

Bu araştırma Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Anabilim Dalında Amani Michael UISSO tarafından Prof. Dr. Harun TANRIVERMİŞ'in danışmanlığında hazırlanan "Gelişmekte Olan Ülkelerde Kentsel Gelişme ve Dönüşüm İçin Arazi Düzenleme Modelleri: Tanzanya'da Arazi Düzenlemede Alternatif Modellerin Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Yazarlar, tez izleme komitesi üyeleri ve 13/06/2023 tarihinde yapılan tez jürisinde görev alan; Prof. Dr. F. Nihan ÖZDEMİR SÖNMEZ (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Mustafa TOMBUL (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Ebru Vesile ÖCALIR (Gazi Üniversitesi) ile Doç. Dr. Ela ERTUNÇ (Konya Teknik Üniversitesi)'a, veri toplama, analizi ve değerlendirmesinde görüş veren değerli akademisyen ve uzmanlara ve ayrıca çalışmayı okuyarak görüşe veren anonim hakemlere içten teşekkür ederler. Ayrıca Dr. Uisso'ya yüksek lisans ve doktora çalışması için Türkiye Bursları (YTB Burs No:18TZ000850) kapsamında burs vererek eğitim ve araştırma imkân sağlayan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (Uluslararası Öğrenci Daire Başkanlığı)'na teşekkürü bir borç biliriz.

Osmanlı Payitahtı Edirne

The Ottoman Capital Edirne

*

Gülcan Minsolmaz¹

ORCID: 0000-0002-8259-8071

Nevnihal Erdoğan (2019).

Osmanlı Payitahtı Edirne

Mimari, Tarihi, Kültürel Kent Rehberi.

İstanbul: Yem Yayınları.

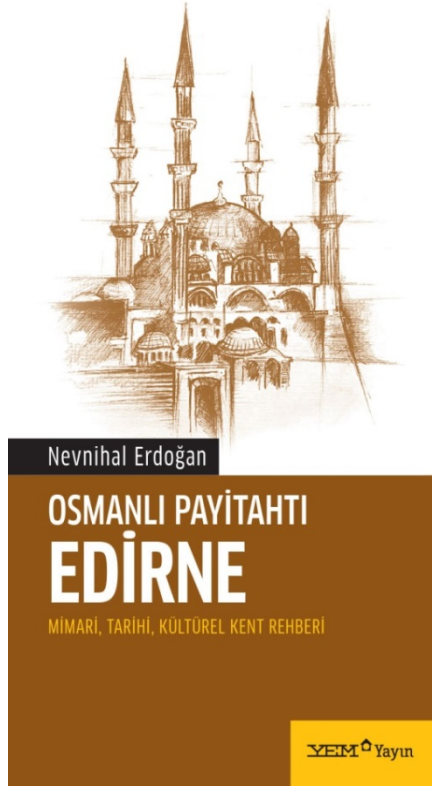
Mimar ve akademisyen Prof. Dr. Nevnihal Erdoğan tarafından yayına hazırlanan “Osmanlı Payitahtı Edirne” kitabı, genel olarak Edirne’nin mimari, tarihi ve kültürel yapısını bir bütün olarak ortaya koyan bir yayın olup 2019 yılında Yem Yayıncılık tarafından basılmıştır (Erdoğan, 2019) (Şekil 1). Kitabın İngilizcesi de, özgün bir düzenleme ile Bentham Yayınevinden çıkmıştır (Erdoğan, 2024).

Önsöz yazısını yazarın kendisinin kaleme aldığı kitabın sunuş yazısını Hikmet Temel Akarsu hazırlamıştır. Kitap, “Edirne’ye Genel Bir Bakış” yazısıyla başlamaktadır. Bu bölümde Edirne’nin tarihsel geçmişi, demografik yapısı, sosyal-kültürel-ekonomik hayatı ve doğal güzellikleri hakkında genel bilgilere yer verilmiş ve Edirne’nin tarihsel süreçte önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Edirne, Türkiye’nin Trakya kesiminde, ülkenin en batısında, Yunanistan ve Bulgaristan sınırında yer alan bir sınır (serhat) kenti olarak stratejik konumu nedeniyle her dönem iskân için tercih edilen bir bölge olmuştur. Tarih boyunca çeşitli medeniyet ve kültürlerle, farklı din ve dillere sahip topluluklara yüzyıllarca ev sahipliği yapmıştır (Kayıcı, 2013, s. 13). Bu çeşitlilik, zengin bir kültürel ve tarihi mirasın oluşumunda etkili olmuştur.

¹Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Assoc. Prof., Kırklareli University, Faculty of Architecture, Department of Architecture

Şekil 1. “Osmanlı Payitahtı Edirne” kitabı ön kapak tasarımı
(Erdoğan, 2019)

Tarihsel süreçte kent, önemli bir savunma noktası, ticaret ve siyasi olayların merkezi olmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki gelişimiyle bugün bile önemli bir kültürel ve turistik merkez olarak varlığını sürdürmektedir. 1361 yılında 1. Murat tarafından Osmanlı hâkimiyetine geçen Edirne, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir merkezi haline gelmiştir. 1365 yılından 1453 yılında İstanbul fethedilene kadar, 88 yıl Osmanlı devletinin ikinci payitahtlığını (başkent) yapmıştır. I. Murad, II. Murad ve II. Bayezid dönemlerinde uzun süre başkent olan Edirne, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur ve kültürel, sanatsal, siyasi ve idari açıdan önemli gelişmeler yaşamıştır. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda şehrin iyi kurulmuş sosyo-mekansal ve siyasi konumu, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların başında zirveye ulaşmıştır (Karagedikli, 2022, s. 29-30). Edirne, özellikle

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Yahudiler, Rumlar, Ermeniler ve Bulgarlar/Pomaklar gibi çeşitli azınlıkların yaşadığı bir şehir olmuştur. Geçmişteki bu çeşitlilik şehrin mimari, tarihsel ve kültürel yapısında derin izler bırakmıştır. Edirne'nin bu çok kültürlü yapısının; şehrin mimari, tarihî ve kültürel zenginliğini pekiştiren önemli bir unsuru olduğu açıkça görülmektedir.

Edirne'nin yukarıda sözü edildiği üzere, coğrafi konumunun önemi ve tarihsel süreçteki yaşanmışlıkları dikkate alındığında, Erdoğan'ın da aslında kitabında vurgulamak istediği bir konu olarak, Edirne'nin ülkemiz, tarihimiz ve kültürümüz açısından ne denli önemli bir rolü olduğu açıkça görülmektedir. Osmanlı Payitahtı Edirne adlı kitapta, Edirne'nin büyük çoğunluğu Osmanlı olmak üzere, kentin tüm geçmiş dönemlerinden kalan eserler aracılığıyla Edirne'nin mimari, kültürel ve sosyal karakteristiği ortaya konmaktadır. Bir yandan da geçmişe doğru tarihsel bir perspektifle yaklaşılarak bu kadim şehrin bütün olarak aktarılması hedeflenmektedir.

Kitapta şehir, üst ölçekten yapı ölçeğine kadar kademeli olarak ele alınmıştır. Kentin geçmiş dönemlerine ait yapılar/eserler; kentin eski, yeni ve merkez yerleşimlerine göre toplam dokuz bölgeye ayrılarak incelenmiştir: Kıyık, Taşlık, Sabuni, Ayşe Kadın, Kaleiçi, Çavuşbey, Yeniimaret, Yıldırım ve Karaağaç Bölgeleri. Eserler, ayrıca ve 1/5.000 ölçekli güncellenmiş kent haritası üzerinde gösterilmiştir. Harita üzerindeki bölgelere göre belirlenmiş renkli anlatım ve gösterim dilinin kitabın içeriğinde de yansıtılması kitabın anlaşılabilirliğini artırmıştır. Sözü edilen her bölgenin mahallelere ayrılması, eserlerin yerinin kolaylıkla algılanmasını güçlendirmiştir. Kitapta bölgeler ve bölgelere göre ön plana çıkan eserlere aşağıda yer verilmiştir.

A. Kıyık Bölgesi: Edirne'nin merkez bölgelerinden olan ve kentin kuzeyinde olan bölgede; Meydan, Menzilahır, Barutluk, Nişancıpaşa ve Umurbey mahallelerindeki toplam on dört esere yer verilmiştir. Bu bölgede daha çok cami, hamam ve çeşme gibi yapılar ön plana çıkmaktadır. Özellikle Sultan II. Selim tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan ve külliye şeklinde olan kentin gözdesi Selimiye Camisi (Şekil 2) ve arastaya plan, kesit ve fotoğraflarla geniş yer verilmiştir.

Şekil 2. Selimiye Cami (Erdoğan, 2019, s. 29)

B. Taşlık Bölgesi: Sabuni Bölgesi'nden Talat Paşa Caddesi ile ayrılmış olan bölge, Sarıcapaşa ve Medrese Ali Bey mahallelerinden oluşmaktadır. Kitapta, sadece Sarıcapaşa Mahallesindeki cami, hamam, çeşme ve eğitim işlevli beş yapıya yer verilmiştir.

C. Sabuni Bölgesi: Edirne kent merkezinin en işlek ve yoğun ticaret merkezi olan bu bölgede, Sabuni Mahallesi'nde yer alan on iki esere yer verilmiştir. Eski Cami, Ayşe Kadın Camisi, Rüstempaşa Kervansarayı ve Bedesten gibi bölgede ön plana çıkan en önemli eserler mimari çizimler ile ele alınmıştır.

D. Ayşe Kadın Bölgesi: Kentin gözdesi olan bölge Talatpaşa, Abdurrahman ve Yancıkçı Şahin mahallelerinden oluşmaktadır. Dokuz eserin ele alındığı bölgede Mezit Bey İmareti ve Camisi, Ali Kuşçu Mescidi ve Ekmekçioğlu Ahmet Paşa Kervansarayı ön plana çıkmaktadır.

E. Kaleiçi Bölgesi: Kentin ilk yerleşim yeri olan bölge, geçirdiği tarihsel süreciyle kentin geçmişten günümüze fiziksel ve sosyo-kültürel yapısını ve gelişimini en iyi şekilde yansıtan bir yer olmuştur. Mithatpaşa ve Dilaverbey mahallelerinden oluşan bölgede on dört esere yer verilmiştir. Geçmişte Rum, Yahudi, Hristiyan gibi Müslüman olmayan halkların yaşamış olması nedeniyle bölgede camiden başka kilise ve sinagog gibi dini yapıların yanında okul, çarşı, su terazisi, konut gibi farklı işlevlerde resmi ve özel pek çok yapı da bulunmaktadır. Günümüzde ise Edirne Sinagogu (Şekil 3) Alipaşa Çarşısı ve Saraçlar Caddesi ön plana

çıkılmaktadır. Alipaşa Çarşısı'nın üç kapı ile bağlantısının kurulduğu Saraçlar Caddesi, kentin en işlek ticari ve en yoğun ulaşım aksından biridir. Çarşının batısında kalan Kaleiçi yerleşimi; cadde, sokak ve konutların mimari karakteri açısından kentin diğer yerleşim bölgeleri ile farklılıklar göstermektedir ve geleneksel konutların büyük bir çoğunluğu bu bölgede bulunmaktadır (Akansel, 2004, s. 102). Kitapta sözü edilen yapılar fotoğraflarla desteklenerek açıklanmıştır.

Şekil 3. Edirne Sinagogu (Erdoğan, 2019, s. 87)

F. Çavuşbey Bölgesi: Edirne'nin eski yerleşimlerinden olan ve kent merkezinin kuzeybatısında bulunan bölge, Çavuşbey ve Babatimurtaş mahallelerinden oluşmaktadır. Yirmi iki eserin ele alındığı bölgede, çok sayıda cami, hamam, medrese, okul gibi farklı işlevlerde yapılar hakkında bilgiler verilmiştir. Günümüzde ön plana çıkan Üç Şerefeli Cami ve Beylerbeyi külliyesi, kitapta mimari çizimleriyle aktarılmıştır. Karanfiloğlu Caddesi'nin büyük bir bölümünde geleneksel konutların varlığıyla birlikte tipik Türk Sokağı dokusunun korunduğu görülmektedir.

G. Yeniimaret Bölgesi: Kentin batısında yer alan bölge, Tunca Nehri ile kent merkezinden ayrılmıştır. Eskiden saray mensupları tarafından kullanılan saray bahçeleri ve dinlenme köşklerinin olduğu ve Sarayıçi olarak adlandırılan bölgede, günümüzde tarihi güreş yarışmaları ve festivalleri yapılmaktadır. Çoğu bina ve köşk günümüzde harap durumdadır. Bu nedenle, dokuz eserin ele alındığı bölgede, II. Beyazıt Külliyesi

(Şekil 4) ve Edirne Saray Alanı ile kenti Sarayıçi'ne bağlayan Tunca nehri üzerindeki köprüler ön plana çıkmaktadır. Külliye ve Saray Alanı, mimari çizimleri ile ele alınırken cami, köprüler, av köşkü ve Balkan Savaşı Anıtı hakkında ise bilgilere yer verilmiştir ve tüm eserlere ait fotoğraflar paylaşılmıştır.

Şekil 4. II. Beyazıt Külliyesi (Erdoğan, 2019, s. 112)

H. Yıldırım Bölgesi: Kentin batısında yer alan ve Osmanlı döneminin kentteki ilk yerleşim alanlarından biri olan bölge, Tunca Nehri boyunca kentten ayrılmıştır. Kent ile bölge arasında geniş tarlalar ve büyük ağaçlık alanlar vardır. Bölge günümüzde, Yıldırım Beyazıt ve Hacı Sarraf mahallelerinden oluşmaktadır. Günümüzde çok fazla sağlam tarihi yapının bulunmadığı bölgede, Yıldırım Beyazıt İmareti ve Gazi Mahal İmareti hakkında bilgiler verilmiştir.

İ. Karaağaç Bölgesi: Kent merkezinden sırasıyla Tunca ve Meriç nehirleri üzerindeki köprülerden geçilerek ve sonrasında güzel bir koru ile çevrelenmiş bir yol ile bölgeye ulaşım sağlanmaktadır. Yunanistan sınırı ile 2 km mesafenin olduğu bölge, hem sayfiye hem de yerleşim bölgesidir. Demiryolunun varlığı bölgeye değer katmıştır. Dokuz eserin ele alındığı bölgede ön plana çıkan eserler, günümüzde Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi olarak kullanılan Eski Karaağaç İstasyon Binası, Şükrü Paşa Anıtı ve Balkan Savaşı Müzesi, Jandarma Karakolu, Buz Fabrikası ve Soğuk Hava Deposu ile köprülerdir.

Edirne’de tarih ve mimarlık açısından değer taşıyan anıtsal eserler ve sivil mimarlık örnekleri sayıca fazla olduğundan, Erdoğan’ın belirttiği ve yukarıda bölge anlatımlarında da görüldüğü üzere, kitap kapsamında sadece çok önemli olanlara, bilinenlere, yıkık olmayanlara ve restore edilenlere yer verilebilmiştir. Bu eserlerin çoğunluğu önemli külliyeler, camiler, medreseler, kervansaraylar, köprüler, sinagoglar, kiliseler, resmi binalar, hamamlar, çeşmeler, türbeler, tarihi cadde, sokaklar ile ev ve konaklardan oluşmaktadır. Kitapta, kentin mahallelerinin kısa tarihçeleri, mimari eserlerin yapım tarihleri, mimari karakteristikleri, geçirdikleri fiziksel ve işlevsel değişiklikler, sosyo-kültürel arka planları, estetik değerleri, mimari tasarım ve planlama birikimleri açısından bütüncül olarak sunulmaya çalışılmış, sade ve akıcı bir anlatım dili kullanılmıştır.

Kitabın içeriğinin oluşmasında, Erdoğan’ın akademisyen kimliği ile yaptığı alan ve arşiv çalışmalarının katkısı açıkça görülmektedir. Kitapta yer alan fotoğraflar için Erdoğan, kişisel arşivinin yanı sıra Edirne’deki kurum, kişi ve koleksiyonerlerden ve Ağa Han Görsel Arşivi’nden yararlandığını belirtmektedir. 2016 yılında, mevcut mimari doku ve eserler yeniden fotoğraflanarak güncel durumları gösterilmiştir. Eldeki dokümanlardan yola çıkılarak ve mevcut eserlerin mimari çizimleri de göz önünde bulundurularak adaptasyonla yeniden çizimler üretilmiştir.

Erdoğan’ın kitabında kullandığı anlatım yöntemi ve dili, kitabın hedef kitlesini genişletmiştir. Kitap, kapsamlı ve çok yönlü araştırma ve belgeleme çalışmaları ile mimari özelliklerin ön plana çıkarıldığı akademik bir yayın, envanter çalışması gibi görülse de aynı zamanda bir kent ve turizm rehberi olması ve genel bir kültürel bakış sunması bakımından herkesin yararlanacağı niteliktedir. Bu yönleriyle, literatürde Edirne üzerine çok sayıda yapılan çalışmalardan farklılık göstermektedir. Kentin geçmişine odaklanmakta ve özellikle kentin başkent olduğu Osmanlı dönemine ışık tutmaktadır. Edirne’nin tarihi dokusunun, mimari ve kültürel kimliğinin korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlaması bakımından kitabın çok değerli olduğu ortadadır.

Kaynakça/References

- Akansel, S. (2004). Edirne Kaleiçi geleneksel konutlarının plan ve cephe özellikleri. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(1), 101-112.

- Erdoğan, N. (2019). *Osmanlı payitahtı Edirne-Mimari tarihi kültürel kent rehberi*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Erdoğan, N. (2024). *The architecture heritage of Edirne*. Singapore: Bentham Science Publishers.
- Karagedikli, G. (2022). An Ottoman imperial city in transition: Transformation of urban governance in Edirne (18th -19th centuries). *Kadim*, 4, 27-38.
- Kayıcı, H. (2013). *Sâlnâmelere göre idârî, sosyal ve ekonomik yapısıyla Edirne Sancağı*. Edirne Kitaplığı: 12, Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Gülcan MİNSOLMAZ, lisans eğitimini 1997 yılında Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde tamamladı. 2005 yılında Trakya Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans, 2012 yılında ise aynı anabilim dalında doktora eğitimini tamamladı. 2001 yılında Trakya Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yapı Eğitimi Bölümü'nde Araştırma Görevlisi, 2012 yılında Kırklareli Üniversitesi Teknoloji Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi, 2013 yılında aynı üniversitenin Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi ve 2021 yılından beri aynı bölümde Doçent unvanı ile çalışmalarına devam etmektedir.

Gülcan MİNSOLMAZ, completed her undergraduate education at the Faculty of Architecture of Trakya University in 1997. She completed her Master (2005) and PhD degree (2012) completed in the Department of Architecture at Trakya University. She has been working as Research Assistant in the Department of Construction Education in the Faculty of Technical Education at Trakya University in 2001, Assistant Professor at the Department of Civil Engineering, Faculty of Technology at Kırklareli University in 2012, Assistant Professor at the same university, Department of Architecture, Faculty of Architecture in 2013, Associate Professor at the same department since 2021.

E-posta: gminsolmaz@hotmail.com.tr

Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi

*The Right to the City: The Struggle for Social Justice and Public
Space*

*

Recep Baydemir¹
ORCID: 0000-0002-6263-5242

Mitchell, D. (2020). *Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi*. (A. Çavdar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

“Lefebvre, kent hakkının ‘bir yakarış ve bir talep’ olduğunu öne sürer. Artık bu çılgınlığın, bu talebin her zamankinden daha fazla duyulması gerekiyor. Ve de eyleme dökülmesi gerekiyor.” (Mitchell, 2020, s. 27). “Anthony Vidler’in öne sürdüğü üzere, eğer kamusal alan fikri ve şehir hayatındaki rolü korunacaksa, bizim de bu fikrin asla garanti altına alınmadığından haberdar olmamız gerekir. Bu hak yalnızca düzenli mücadeleyle kazanılmıştır ve sonrasında ancak fiili bir durum halini aldığı anda yasalarca (belli ölçüde) garanti altına alınmıştır.” (Mitchell, 2020, s.17).

Kentler, yalnızca binalardan, cadde, sokak ve parklardan ibaret değil; aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, kültürel dinamiklerin ve güç mücadelelerinin yoğunlaştığı alanlardır. Dolayısıyla, toplumsal ilişkiler aracılığıyla üretilen kentsel mekânlar (bkz: Gottidiener, 1985), fiziksel yapılarıyla birlikte, içerdikleri kamusal alanlar ve bu alanlarda cereyan eden toplumsal mücadelelerle şekillenen karmaşık bir yapıya sahiptir. Don Mitchell’in *Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi* adlı kitabı, bu karmaşık yapının derinliklerine inerek, şehirlerin nasıl birer sosyal üretim alanı haline geldiğini sorguluyor. Kent hakkı kavramını merkezine alan Mitchell, kamusal alanların sosyal adalet mücadelesindeki kritik rolünü açığa

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı

Ph.D., Independent Researcher, E-posta: recepbaydemir@outlook.com

çıkartıyor. Okuyuculara, şehirlerin görünmeyen yönlerini keşfetmeleri ve sosyal eşitlik uğruna verilen mücadelelerin dinamiklerini anlamaları için kapı aralayan bu eser, kentsel teorinin ve aktivizmin sınırlarını zorlayan bir yolculuğa davet ediyor.

Kitabın yazarı Mitchell, doktora eğitimini 1992’de Rutgers Üniversitesi’nde tamamlamıştır. Syracuse Üniversitesi, Coğrafya ve Çevre Bölümü’nde Seçkin Emeritus Profesör’dür (Distinguished Professor of Geography) ve Kıdemli Araştırmacı olarak çalışmalarına devam etmektedir. Peyzajın kültürel ve politik ekonomisi, sosyal teori, emek, güç ve marjinalleşme coğrafyaları, Marksizm gibi konular üzerine çalışmaktadır. Don Mitchell, Lynn Staeheli ile birlikte yazdığı, *The People’s Property? Power, Politics, and the Public* [Routledge, 2008] başlıklı kitabının yanı sıra, *Cultural Geography: A Critical Introduction* [Blackwell, 2000], *They Saved the Crops: Labor, Landscape, and the Struggle over Industrial Farming in Bracero-Era California* [University of Georgia Press, 2012], *Mean Streets: Homelessness, Public Space, and the Limits of Capital* [University of Georgia Press, 2020] başlıklı kitapların da yazarıdır.

Mitchell’in, 2003 yılında The Guilford Press tarafından basılan *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space* başlıklı kitabı yaklaşık 17 yıl sonra, 2020 yılında, Aydın Çavdar’ın Türkçeye çevirisiyle, *Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi* başlığıyla Ayrıntı yayınları tarafından yayımlandı. Toplam 368 sayfadan oluşan kitap, “Teşekkür”, “Giriş”, “Sonuç”, “Ek Bölüm”, “Kaynakça” ve “Dizin” dışında 6 ana bölümden oluşuyor. Bu eser, yazarın daha önce yayımlanmış çalışmalarının bazen küçük bazen geniş düzenlemelerin yapılarak yeniden oluşturulmuş ve bir araya getirilmiş halidir.

Kitabın Giriş’i, “Kamusal Alan Mücadelesi: Ne Değişti?” (s.11-27) başlığını taşıyor. Mitchell, kitabının bu bölümünü 2001 yılında, New York’ta gerçekleşen 11 Eylül saldırılarının hemen sonrasında *New York Times* gazetesinin “kenti ve kamusal alanları güvenli kılmanın yollarını” tartışmaya açtığı tam sayfa bir makaledeki uzman görüşleriyle başlatıyor. Yazar, bu tartışmalarda, uzmanların kentin güvenliğinin sağlanması için her türlü tedbirin alınması ve adeta “bir kale anlayışının geliştirilmesi” gerektiği düşüncesinin öne çıktığını belirtiyor. Ancak, yazara göre, New York şehri zaten daha önceden de bu duruma hazırlanır vaziyetteydi. Ona göre, 11 Eylül saldırıları öncesi, kamusal alanda “güvenlik” adına gerçekleştirilen dönüşümlerin nedeni, birçok Amerikan şehrinde olduğu gibi, “terörist saldırısı tehdidi” değil, “evsizler, uyuşturucu satıcıları, aylak gençler ve

önemsiz denemeyecek şekilde belediye binasının önünde protesto gösterileri düzenleyen siyasi aktivistler, sokaklarda yürüyenler veya park ve meydanlarda toplananlar” gibi “uygunsuz kişiler”den duyulan korkuydu (s.12). Geçmişte, şehrin kamusal alanları açısından uygunsuz olduğu düşünülen bu rahatsızlıkları çözmek adına çevresel değişimler, davranış düzenlemeleri ve sıkı polis önlemleri şeklinde bir kombinasyon oluşturulmuştur. Bu dönüşümleri haklı çıkarmak için öne sürülen gerekçe ise, kamusal alanların “istenmeyen kişilerce gasp edilmesi” yerine “kamusal” kalmasını garanti altına almak düşüncesi idi (s.12-13). Bu sebeple yazara göre, 11 Eylül 2001’deki saldırılar, hali hazırda kamusal alan hakkında var olan tartışmayı derinleştirmekten başka yeni bir tartışmayı başlatmadı.

“Hyde Park’a Yeniden Gitmek: Kamusal Alan, Hak ve Sosyal Adalet” (s.28-65) başlıklı ilk bölümde, kent hakkının tarihsel arka planına inen yazar, 1866 yılındaki Hyde Park isyanlarına kadar gidiyor. Hyde Park isyanlarının kent hakkı düşüncesinin gelişimindeki önemli rolüne dikkat çekiyor. Mitchell bu bölümde, kamusal alana kimin erişebileceğine ve kimin erişimine izin verilemeyeceğine dair yapılan tartışmaların ve verilen mücadelelerin kent hakkını nasıl tanımladığını göstermeye ve kent hakkını, “ilerici”, “demokratik” ve “adil bir dünya” adına ortaya konabilecek tüm vizyonların merkezinde olması gerektiğini ispatlamaya çalışıyor. Yazar, kitabın birinci bölümünü, hak, kentsel alan ve sosyal adalet arasındaki sıkı ilişkiye vurgu yaparak bitiriyor.

Mitchell, kitabının “Muhalef Yaklaşımların Demokrasi Açısından Güvenli Hale Getirilişi: Şiddet, Düzen ve Kamusal Alanın Yasal Coğrafyası” (s.66-119) başlıklı ikinci bölümünde, sosyal adalet, hak ve bu hakların kentsel alanla olan pratik ilişkilerine odaklanıyor. Çünkü ona göre, bu ilişkiler soyut olarak değil daha ziyade pratikte ortaya çıkar. Yazar, 1910’daki Dünya Endüstri İşçileri’nin söz hakkı için sokakta verdiği mücadelelerden başlayarak, Amerikan Yüce Mahkemesi’nin, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki yıkıcı protestolar, 1920 ve 1930’lardaki işçi protestoları, 1950 ve 1960’lardaki “kamusal forum doktrini” olarak bilinen kanunlaştırmaları içeren bazı ünlü davaları ele alıyor. Mitchell, Amerikan Yüce Mahkemesi’nin kamusal alanda konuşma hakkı ile ilgili verdiği bazı kararların, kamusal alanda ne söylenip ne yapılabileceğini geliştirmekten ziyade kamusal alanda konuşma ve kamusal alanı kullanma hakkının sınırlandırılmasına neden olduğunu ve bunun da sermayenin ve devletin çıkarlarına hizmet ettiğini ileri sürüyor.

Kitabın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ise ağırlıklı olarak People's Park'a odaklanılıyor. "İfade Özgürlüğünden Halkın Parkına Lokasyonel Mücadele ve Kent Hakkı" (s. 120-167) başlıklı üçüncü bölümde yazar, People's Park hakkındaki ilk mücadeleleri ve bu mücadelelerin arka planını araştırıyor. 1960'lı yıllarda Berkeley'de California Üniversitesi'nde konuşma hakkı ve belirli alanları kimin yönettiğine dönük orta çıkan tartışmalara ve Berkeley İfade Özgürlüğü Hareketi'nin eleştirel yönünün daha sonra People's Park'la nasıl birleştiğini anlatıyor. "Kamusal Alanın Sonu mu? People's Park, Toplum ve Kent Hakkı" (s.168-222) başlıklı dördüncü bölümde ise, evsizler gibi toplumda dışlanmış birçok kişinin sığındığı People's Park'ın 1980'lerde parkın evsizler tarafından "uygunsuz" kullanımlarını engellemek başta olmak üzere yapılan planlamalara ve bu planlamaların 1991'de neden olduğu isyana değiniyor. Yazar bu bölümde, çağdaş şehirde "kamusal alanın sonuna gelindiğine" yönelik düşüncüyü de kolaycı buluyor.

Kitabın, beşinci ve altıncı bölümlerinde ise, kamusal alan, çağdaş kentteki haklar ve evsizlik konularına odaklanılıyor. "Alanın Yasalarca Yok Edilişi – Evsizler Karşısı Yasalar ve Hak Sahasının Daralışı" (s.223-268) başlıklı beşinci bölümde, evsizler karşıtı yasaların neden devreye koyulduğu ve bunun sonuçları değerlendiriliyor. Mitchell, bu bölümde, çağdaş kentteki evsizler karşıtı yasalarını ve diğer "yaşam kalitesi" oluşturma girişimlerinin "toplum içinde olmak dışında gidecek başka bir yeri olmayan bir insan sınıfını" -evsizleri- ortadan kaldırdığını öne sürüyor. Dolayısıyla, evsizler karşıtı yasaların tam olarak kent hakkını baltaladığı söyleniyor. Kitabın, "Kent Hakkınız Yok – Evsiz Karşısı Kampanyalar, Kamusal Alanın Bölümlere Ayrılışı ve Zaruri İhtiyaç Problemi" (s. 269-311) başlıklı altıncı bölümünde ise, evsizleri "görüntüyü bozan" kırık cama benzeten Kırık Cam Teorisi ve bu teoriyi esas alan kentsel planlamalar ve politikalar eleştiriliyor.

Mitchell, kitabının "Düzen İllüzyonu ve Gereksinimi: Adil Bir Kente Doğru (s.312-326) başlıklı sonuç bölümünde ise, 11 Eylül saldırıları sonrası, dünyada kamusal alanlar adına ne tür bir "düzen" tasavvur edilebileceğini, ne tür bir düzenin gerekli olduğunu ve bunun kararını kimin vereceğini soruyor. Yazara göre, kentlerin yönetimi ve planlaması, toplumun her kesimine adil ve eşit bir şekilde hizmet etmelidir. Mitchell kitabının sonuç bölümünü şu sözlerle bitiriyor:

“Kent hakkını talep etmek, bu hakkı hiçbir zaman cepte saymamayı gerektirir; an itibariyle ‘kapatılmış’ olduğu şeklini asla yeterli görmemeyi, ‘güvenlik altına alınmış’ şekliyle, şu an için ütopyanın cisimleştirilmiş şekliyle asla tatmin olmamayı gerektirir. Kent hakkını genişletmek, ütöpik olasılıklar net şekilde odaklanmayı gerektir ve kamusal alanı daha adil bir kentsel düzen imajı dahilinde yeniden açmak, dolayısıyla da reforme etmek adına her daim arayış içinde olmanın tehlikelerine karşı tetikte olmak mecburiyetini doğurur.” (s.325-326).

Kitabın Sonuç Bölümü’nden sonra, -kitaplarda pek alışık olmadığımız bir şekilde- “Peki Şimdi Ne Değişti?” (s.327-339) başlıklı ek bir bölüm daha yer alıyor. Mitchell, bu bölümü 2014 yılında yazmış ve daha sonra kitabına eklemiştir. Yazar, bu başlıkta, kitabının ilk basımının üstünden geçen 10 yıl boyunca kamusal alan, sosyal adalet ve haklar adına ne tür gelişmelerin yaşandığını özetliyor. Dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkan kentsel hareketleri, mücadeleleri ve çatışmaları konu ediniyor. Bütün bunların da kent hakkı ve kamusal alanın kullanımı konusundaki fikirleri ve gelişmeleri etkilediğini belirtiyor.

Değerlendirme ve Sonuç

Kent hakkı kavramı, esasında Lefebvre ile özdeşleşmiştir. Lefebvre bu kavramı, 1967’de *The Right to the City* olarak kullanmıştır. Kitap Türkçeye *Şehir Hakkı* (bkz: Lefebvre, 2018) olarak çevrilmiştir. Lefebvre bu çalışmasında ileri sürdüğü argümanları daha sonra başyapıtı olarak adlandırdığı *Mekânın Üretimi* (bkz: Lefebvre, 2014) isimli kitabında derinlemesine geliştiriyor. Ancak Mitchell, Lefebvre’nin *Şehir Hakkı* kitabını, “bir dizi nottan biraz fazlası” olarak görüyor ve kitabın büyük bölümünün “oldukça soyut ve örtük anlamlı” olduğunu söylüyor. Mitchell, kitabındaki birçok kritik noktanın, Lefebvre’nin, “kenttin tüm vatandaşların ortak katılımıyla oluşan bir eser” olduğu yönündeki argümanından hareket ediyor (s.36). Dolayısıyla, aslında Mitchell, Lefebvre’nin *Şehir Hakkı* ile ilgili görüşlerini, tarihsel sosyolojinin de imkanlarından faydalanarak somut olaylar ve güncel değişimler üzerinden geliştirme girişiminde bulunuyor.

Lefebvre’nin *Şehir Hakkı* kitabı ile Mitchell’in *Kent Hakkı* kitabı arasındaki farkları en temelde üçe ayırmak mümkündür. 1) Lefebvre, mekânı daha çok soyut ve teorik bir düzlemde inceliyorken, Mitchell ise, somut örnekler ve vaka çalışmaları ile tartışmalarını destekliyor. 2) Lefebvre’nin

Şehir Hakkı kitabı, şehir yaşamının geniş bir çerçevede nasıl dönüştüğünü ele alırken, Mitchell'in *Kent Hakkı* kitabı daha çok spesifik kentsel sorunlar ve mücadeleler üzerinde yoğunlaşıyor. 3) Lefebvre, 20. yüzyılın ortalarında, şehirlerin modernleşme süreçlerine dair eleştiriler getiriyor. Mitchell ise, çağdaş kent mücadelelerini ve günümüz kentsel politikalarını inceliyor. Sonuç olarak, her iki eser de kent hakkı kavramını zenginleştiren önemli metinlerdir. Lefebvre, teorik çerçeveyi sunuyorken, Mitchell, daha pratik ve güncel sorunlara odaklanarak kentsel haklar mücadelesinin dinamiklerini irdeliyor. Bu açıdan, iki kitap da birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu söylenebilir (bkz: Lefebvre, 2014; Mitchell, 2020).

Bununla birlikte, Mitchell'in kitabında sosyal adalet adına ortaya koyduğu görüşlerin çoğu, Harvey'in *Sosyal Adalet ve Şehir* (bkz: Harvey, 2013a) isimli kitabındaki görüşlerle de derinden bağlantılıdır. Zira, sosyal adaletin tesis edilmediği, evsizler başta olmak üzere dezavantajlı bazı grupların kent haklarına erişemedikleri ve kamusal alanın dışına itildiği bir kentte, sosyal adalet ve haklardan ne kadar söz edebiliriz? Ayrıca, Harvey'in de *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru* (bkz: Harvey, 2013b) isimli kitabındaki argümanları doğrudan *Kent Hakkı* ile ilişkilidir. Şehirler neden asileşir? 21. yüzyılda pek çok metropol şehirde kitlesel protesto hareketlerinin ortaya çıkması, kentte bulunan herkes için kent hakkı tam olarak icra edilmediğinde, kentte sosyal adalet sağlanamadığında, sermaye ve egemen güç kamusal alana veya kentsel mekâna el koyduğunda. Dolayısıyla, Mitchell'in bu kitabının, Lefebvre ve Harvey'in ilgili çalışmaları bağlamında okunması kenti, kamusal alanı ve kentsel alanda sosyal adaleti anlama hususunda oldukça fayda sağlayacağı da belirtilmelidir.

Bu kitabın en güçlü yönlerinden birisi, Mitchell'in kavramsal netliği ve eleştirel yaklaşımında ortaya çıkıyor. Yazar, kent hakkı kavramını merkeze alarak, şehir sakinlerinin kentsel mekânlara erişiminde adaletin nasıl sağlanabileceğini detaylı bir şekilde inceliyor. Mitchell'in önerileri, sivil toplumun ve yerel yönetimlerin kentsel planlama ve politika oluşturma süreçlerinde nasıl daha etkin olabileceği konusunda önemli ipuçları sunuyor.

Bununla birlikte, kitabın eleştirilebilecek yönleri de bulunuyor. Mitchell'in analizleri, hukuk ve mahkemelerde yürütülen davalar başta olmak üzere bazı noktalarda çok teorik kalmıştır. Oysaki, yazar bu bölümlerde pratik uygulamalara da yer vererek konuyu somutlaştırabilirdi. Ayrıca,

kitabın bazı yerlerine (özellikle de teorinin ağırlıkta olduğu yerlerde) kullanılan dil ve terminolojinin, genel okuyucu için ağır olduğunu da belirtmek gerekiyor. Kitapta, dipnotta verilmesi gereken pek çok açıklama, başta giriş bölümü yoğunluklu olmak üzere, metin içinde paranteze alınarak verilmiştir. Yer yer bir paragraftan daha uzun parantez içi açıklamalar var. Bu durum, kitabın okunmasını zorlaştırdığı gibi yazarın doğrudan anlatımını da zayıflatıyor.

Dahası, kitapta, kent hakkının gelişim seyri ve kamusal alan mücadeleleri, kahir ekseriyetle Amerika şehirleri üzerinden ele alınıyor. Dünyanın diğer metropol şehirlerindeki kentsel hareketler ve mücadelelere kitapta (ek bölümü hariç) doyurucu biçimde yer verilmiyor. Yazar, ele aldığı Amerikan şehirlerindeki somut örnekleri dünyanın diğer şehirlerindeki gelişmelerde karşılaştırabilirdi. Böylelikle hem farklı coğrafyalardaki durumu karşılıklı olarak anlamaya hem de Amerikan şehirlerindeki kentsel hareketlerin, protestoların ve kamusal alan mücadelelerinin dünyanın diğer şehirlerindeki durumu etkileyip etkilemediğini veya diğer şehirlerdeki durumlardan etkilenip etkilenmediğini ortaya koyabilirdi. Böylesi bir girişim, elbette ki kitabı daha anlamlı kılacaktı.

Netice itibarıyla, Mitchell'in bu kitabı, radikal aktivizmin ve toplumsal hareketlerin kamusal alanı nasıl dönüştürebileceğine ışık tuttuğunu vurgulamak gerekiyor. Kitap, somut örnekler üzerinden yaptığı derinlemesine analizleriyle, kamusal alan, kent ve sosyal adalet kavramlarını yeniden düşünmek isteyen herkes için ilham verici bir kaynak olma niteliğini taşıyor. Eser, daha adil, daha eşitlikçi ve daha kamusal bir alan yaratma yolunda atılacak adımları belirlemede önemli bilgileri sunuyor. Sonuç olarak değerlendirildiğinde ise, kentsel mekânı, kent hakkı, sosyal adalet ve eşitsizlik bağlamında derinlemesine inceleyen bu kitabın, kent ve mekân çalışmalarına katkı sunan önemli bir eser olduğu söylenebilir.

Kaynakça/References

- Gottidiener, M. (1985). *The social production of urban space*. Austin, Texas: University of Texas Press.
- Harvey, D. (2013a). *Asi şehirler: Şehir hakkından kentsel devrime doğru* (1. bs; A. D. Temiz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2012).
- Harvey, D. (2013b). *Sosyal adalet ve şehir* (4. bs; Mehmet Morali, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1973).

- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (2. bs; Işık Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1974).
- Lefebvre, H. (2018). *Şehir hakkı* (3. bs; Işık Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1967).
- Mitchell, D. (2020). *Kent hakkı: sosyal adalet ve kamusal alan mücadelesi*. (Çev. Aydın Çavdar). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2003).

Recep Baydemir

Recep Baydemir, 2013 yılında Dicle Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 2016 yılında, "Anıt ve Heykellerin İdeolojik Mesajları ve Toplumsal Algılar: Diyarbakır Örneği" başlıklı teziyle Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2017 yılında, Harran Üniversitesi Coğrafya Anabilim Dalı'nda, Yükseköğretim Kurulu'nun açtığı 100 özel alandan birisi olan Göç Çalışmaları öncelikli alanında doktora eğitimini burslu olarak almaya başladı. Doktora eğitimi sürecinde, Eylül 2018-Haziran 2019 tarihleri arasında Polonya'daki Nicolaus Copernicus University'de eğitim aldı. Nisan 2023 tarihinde de "Toplumsal Mekânın Üretimi: Şanlıurfa Şehrinde Suriyeli ve Şanlıurluların Karşılaşması" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Çalışmalarına bağımsız araştırmacı olarak devam etmektedir.

Recep Baydemir graduated from Dicle University, Department of Sociology in 2013. He graduated from Gaziantep University, Department of Sociology with his master thesis entitled "The Ideological Messages of Monuments and Statues and, Social Perceptions: A Case Study of Diyarbakır" in 2016. He started his PhD education at Harran University, Department of Geography with a scholarship in the priority field of Migration Studies, one of the 100 special fields opened by Council of Higher Education in 2017. During his doctoral education, he studied at Nicolaus Copernicus University in Poland between September 2018 and June 2019. He graduated in April 2023 with his doctoral thesis entitled "The Production of Social Space: Encounter of Syrians and Sanliurfans in the Sanliurfa City". He continues to study as an independent researcher.

E-posta: recepbaydemir@outlook.com

YAZARLARA NOTLAR

YAYIN İLKELERİ

İDEALKENT, disiplinler veya disiplinler arası bir yaklaşımla kenti merkeze alarak hazırlanan kuramsal ve uygulamalı özgün makalelerin yayınlandığı akademik hakemli bir dergidir. Dergi; Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda dört kez yayımlanır. İDEALKENT'in yayım dili Türkçe ve İngilizcedir.

İDEALKENT, Kenti anlamada temel bilim alanları ve yaklaşımları olan mimarlık, şehir planlama ve yerel yönetimlerin yanı sıra tarih, sosyoloji, siyaset, antropoloji, sanat tarihi, arkeoloji, kültürel çalışmalar, coğrafya ve kentsel değerlendirmeye konu olan her tür bilimsel çalışmayı anlamlı bulmaktadır. İDEALKENT, bu amaca yönelik olarak üretilen kuramsal ve araştırma temelli özgün çalışmalara açıktır.

Dergiye gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

İDEALKENT'te yayınlanması için gönderilen araştırma makalelerinde verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir. Bir makalenin İDEALKENT Dergisi'ne sunulması, çalışmanın orijinal olduğu ve yazar(lar)ın başka bir kurumdan herhangi bir telif hakkı olmadığı anlamına gelir. İDEALKENT'te yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarlar İDEALKENT'e gönderdikleri makalede kullandıkları çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin kullanımından sorumludur.

Makaleler APA'7.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

İDEALKENT'e gönderilen makaleler için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-7000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ve İngilizce olmalı ve her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, İDEALKENT makale şablonuna uygun biçimde içermelidir. Makalenin başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 - 5 arasında Anahtar Sözcükler ve Key Words verilmelidir. Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir. Makalelerin İDEALKENT makale şablonuna uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılabilecek şekilde Word formatında şablona uygun olarak gönderilmelidir.

İDEALKENT'e gönderilen makalelerin değerlendirme süreci şu şekildedir:

Makale gönderildikten sonra iki hafta içinde editörler; makaleyi şekil, içerik ve dergi politikalarına uygunluğu ile makalenin literatüre katkısı, yöntemi, bulguların ve analizlerin sunumunu dikkate alarak inceler. Uygun bulunan makaleler değerlendirilmek üzere hakemlere gönderilir. Şekil ve içerik olarak uygun olmayan makaleler reddedilir.

Ön incelemede uygun bulunan makaleler iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne müracaat edilmektedir. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayınlanmasına, yazardan raporlar çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da makalenin reddedilmesine karar verilmektedir. Gönderilen makalelerin en az iki hakemin olumlu değerlendirmesinden sonra yayımlanıp yayımlanmayacağına editörler tarafından karar verilmektedir. Kabul edilen ya da reddedilen makalelerin gerekçeleri yazarlara iletilmektedir.

Düzenleme istenen makalelerde yazarlar yaptıkları ve yapmadıkları düzenlemeleri gerekçeleri ile birlikte bir Word dosyasında açıkça belirtmeli ve hakemlerin görebilmesi için sisteme yüklemelidir.

Dergiye gönderilen makalelerden aşağıdaki şartları taşımayan makaleler doğrudan reddedilmektedir:

- Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Belirtilen kelime aralıklarından atıf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).
- Dergiye gönderilen çalışma Makale Şablonuna yüklenerek gönderilmelidir.
- Makale Genişletilmiş İngilizce Özet (Extended Abstract) ile birlikte gönderilmelidir.
- Makale ile birlikte Benzerlik Denetim Raporu mutlaka gönderilmelidir.
- İnsanlarla yapılan araştırmalar için etik onay belgesi eklenmelidir.
- Makale Telif ve Etik Sözleşmesi mutlaka doldurulmalıdır.

Makalelerin En Sık Ret Gerekçeleri

- Makalenin yazım ilkelerine uygun olarak hazırlanmamış olması.
- Kaynak ve atıflarda APA 7'nin kullanılmaması ya da özensiz ve hatalı olarak kullanılması.
- Makalede amaç, kapsam, önem ve yöntem gibi temel hususların açık bir şekilde tanımlanmamış olması.
- Makalenin yönteminin açık bir şekilde tanımlanmaması, özellikle nicel çalışmalarda evren örneklem ilişkisinin uygun bir şekilde açıklanmaması.
- Makalenin abstract ve extended abstract'ının İngilizcesinin iyi olmaması.
- Makalenin dilinin yeterince açık olmaması.
- Çok spesifik bir alanda hakem bulmanın oldukça güç olacağı düşünülen makaleler.
- Nezaket kurallarına uygun bir şekilde iletişim kurulmaması.

YAZIM KURALLARI

İDEALKENT'e gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaleler APA'6.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

İDEALKENT'e gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-7000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ya da İngilizce olarak yazılabilir. Makalenin her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, [İDEALKENT makale şablonunda](#) yer aldığı biçimde verilmelidir. Yazının başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 – 5 arasında Anahtar Sözcükler ve Keywords verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin [İDEALKENT makale şablonuna](#) uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

İlgili makale şablonunu internet sitesinden indirebilirsiniz!